

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
ÉVKÖNYVE

II.

1958-1959

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ

BUDAPEST 1959

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉVKÖNYVE II.

1958-1959

1959

Szerkesztették:

FRISS ISTVÁN •

igazgató

irányításával az Intézet osztályvezetői

CUKOR GYÖRGY, GÖNCÖL GYÖRGY, HORVÁTH LAJOS,
JÁVORKA EDIT, NAGY TAMÁS

Technikai szerkesztő:

RÓZSA GYÖRGY

Kiadásért felel a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: Kovácsi Györgyi Műszaki vezető: Király Ernő
Műszaki szerkesztő: Bruder István

ELŐSZÓ

A Közgazdaságtudományi Intézet második évkönyve két évvel az első után jelenik meg. Két évvel ezelőtt első évkönyvünket azzal bocsátottuk útjára, hogy még korai volna megállapítani, sikerült-e teljesen lezárni az ellenforradalommal kapcsolatos ideológiai zavarok, ingadozások és tévelygések korszakát. Abban az évben még igen kevés új kutatás indult, s ami indult, nem fejeződött be. Már pedig a felvetett kérdésre végső fokon csak a kutatók munkái válaszolhattak.

Az ebben a kötetben összegyűjtött dolgozatoknak többek között azt is bizonyítaniuk kell, hogy szerzőik mentesek az ideológiai ingadozásoktól, a marxizmus—leninizmus módszereivel keresik a közgazdaságtudományi problémák nyitját, és tudják alkotóan alkalmazni ezeket a módszereket.

A bangsúly itt a mondat második felén: a marxista módszer alkotó alkalmazásán van. Hiszen az elmúlt két év fejlődése, hazai és nemzetközi eseményei csattanósan rácajoltak a magyar értelmiséget annak idején megtévesztő revizionista elméletek, nacionalista és sovíniszta frázisok legtöbbszörére. Ma már tehát nem különösebb érdem ezekkel szemben ellenállónak bizonyulni. A közgazdasági elmélet emberének arról is számot kell adnia, mennyire tart lépést tudományának és országa közgazdaságának fejlődésével, mi újat tartogat tarsolyában.

Évkönyvünk természetesen csak szemelvényeket ad az Intézet munkájából és nem tükrözheti az Intézet egész munkáját. A közölt tanulmányok lezárt kutatások vagy folyó kutatások lezárt részei eredményeit tartalmazzák. Az élő kutatás túlterjed ezeken, sokoldalúbb, színesebb, de a közreadott cikkek is mutatják, hogy kutatóink az elmúlt két évben új területekre is kiterjesztették érdeklődésüket és új eszközöket is igénybe vesznek kutatásaiknál.

A múlthoz képest megnőtt azoknak a kutatási témáknak száma, amelyek a népgazdaság tervezésének kérdésköréhez kapcsolódnak. Közvetlenül idetartozik az Évkönyv cikkei közül öt: Ausch Sándor és Madarasi Attila újszerű kísérlete a nemzeti jövedelem újraelosztásának ábrázolására; Cukor György és Timár János tanulmánya a mérnökök és technikusok létszámának távolati tervezéséről; Bródy András értekezése a gépipar anyagfelhasználási mutatóiról; Simon György és Kondor György dolgozata az ágazati kapcsolatok mérlegéről; Hoch Róbert, Radnóti Eva és Grolmusz Vince cikke a bütorkereslet várható alakulásáról.

Ugyanennyi cikk foglalkozik olyan kérdésekkel, melyek a személyes érdekeltiséggel, az anyagi ösztönzéssel függenek össze, tehát amelyeket az utóbbi években elterjedt szóhasználat a mechanizmus problémái közé sorol. Három közülük a mezőgazdaságból vett témát dolgoz fel: Horváth Lajos tanulmánya az anyagi érdekeltiségről és a termelőszövetkezetekről, Kelemen Zoltán dolgozata a mezőgazdasági gépesítésről, továbbá Csendes Béla és Vági Ferenc cikke a kukorica

és cukorrépa termelés alakulásáról, kettő pedig pénzügyi jellegű: Schmidt Adám dolgozata az adóztatásról és Gergely Istváné a jövedelmezőségről.

A többi cikk közül a tematika csak kettőt fűz szorosabban össze, mégpedig Jávorka Editét, mely a munkások-alkalmazottak és a parasztság életszínvonaláról, valamint Berényi Józsefét, mely a jövedelemszóródásról szól. Sóky Dezső cikke a szocialista országok nemzeti jövedelmének összehasonlításáról egy, a szocialista országok közti munkamegosztással kapcsolatban felvetődött kérdést igyekszik megvilágítani. Göncöl György tanulmánya a modern burzsoá elméletet és kapitalista gyakorlatot vizsgálja a marxi elmélet fényében. Molnár Ferenc dolgozata pedig a gazdaságilag elmaradott országok legnagyobb problémájának néhány vonását tárja fel.

Ez a rövid felsorolás természetesen nem adhat választ a fent felvetett kérdésre; azt csak a cikkek tehetik. Mindössze annyit mutathat meg és akar megmutatni a felsorolás, hogy bár az Évkönyvben tárgyalt problémák eléggé szerteágazók, többségükben mégis néhány nagy kérdéscsoportba tartoznak és gazdasági életünk gyakorlati irányításával függnek össze. Ennyiben megfelelnek Intézetünk alapvető céljának: annak, hogy hozzájáruljunk gazdaságpolitikánknak a mainál tudományosabb megalapozásához és ezáltal a szocializmus építéséhez hazánkban. Úgy véljük, ezt a célt szolgáljuk akkor is, mikor részt veszünk a szocialista országok közös közgazdasági problémáinak kutatásában s mindenekelőtt a szocialista táboron belüli munkamegosztás tudományos megalapozásának munkájában. Megfelelően saját gazdaságunk és a szocialista tábor gazdasága törvényeinek kutatását tekintjük fő feladatunknak, erre összpontosítjuk erőink nagy többségét.

De ha Intézetünk fennállásának immár közel öt éve alatt nem is tévesztettük soha szem elől azt az elsőrangú kötelességünket, hogy hozzájáruljunk gazdaságpolitikánk tudományosabb megalapozásához, távol áll tőlünk, hogy eddigi hozzájárulásunk mértékét túlbecsüljük. Tudjuk, hogy alapjában véve csak kezdeti eredményekre hivatkozhatunk. Tisztában vagyunk erőink korlátoltságával és látjuk munkánk fogyatékoságait.

Esetenként rajtunk kívül álló tényezők is gyengítik erőfeszítéseink eredményességét. Az elmélet és a gyakorlat kapcsolata — mint sok más területen — a közgazdaságban sem teljesen kielégítő. Előfordul, hogy egy ipari kutatóintézet megold egy rábízott feladatot, de eredményeit az ipar nem vagy csak nagy késéssel használja. Ugyanígy előfordul, hogy közgazdászaink rámutatnak egy probléma helyes vagy legalábbis a gyakorlatban alkalmazottnál helyesebb megoldására, de a gyakorlat erről nem vagy csak nagy késéssel vesz tudomást. Előreláthatólag még sokat kell járadozni, míg ezt megváltoztathatjuk.

Néha az elmélet gyakorlati alkalmazását az is meggátolja vagy legalábbis megnehezíti, hogy a gyakorlati feladat megoldása nem várhat, míg a feladat tudományos megoldása megszületik. A gyakorlat kénytelen bizonyos határidőket betartani. Ha a gabona kellően megérett, le kell vágni, nem lehet várni. De a közgazdasági kutató általában a saját maga szabta határidőket sem tartja be. Igaz, egyes kutatások időtartamát nehéz előre felbecsülni. Igaz az is, hogy kutatás közben csaknem mindig felbukkannak előre nem látott nehézségek és problémák. Első pillantásra egyszerűnek tűnő jelenségeknek közelebbi vizsgálatra új, nem sejtett oldalai, vonásai tárulnak fel. Ahol viszont a gyakorlat sűrgeti a tudományos megoldást és a gyakorlat nem várhat, ott meg kell találni az elmélet és a gyakorlat egyesítésének módját, akár a kutatás teljességének rovására is. Kutatóinknak meg kell tanulniuk, hogy határidőre ne csak elvállalják, de el is végezzék egyes, a gyakorlattal összefüggő kérdések megoldását.

Ennél az éppen érintettnél természetesen sokkal nagyobb hiányosság az, hogy a közgazdasági kutatás gazdasági életünk sok területét még csak nagyon nem kielégítően tárta fel, sőt egyes jelentős területek feltárását jóformán meg sem kezdte. Hányszor érezzük fájón, hogy a gazdasági élet sürgető kérdéseire nem tudunk még válaszolni! Hány sürgető kérdéssel nem is foglalkozunk! A beruházások gazdaságosságának kutatása pl. már fel tud mutatni bizonyos eredményeket, de arra a kérdésre, hogy milyen követelményeknek kell eleget tennie a beruházások megoszlásának, milyen törvény szerint kell megszabni a beruházások irányát, csak hiányosan tudunk felelni.

Mindennapi gazdasági életünkben is vannak az elért, kétségkívül jelentős eredmények mellett, nem lekicsinyelhető hiányosságok. Ezek közül a legszembetűnőbbek, hogy nem kielégítő ütemű a munka termelékenységének fejlődése, hogy a gazdasági élet egyetlen jelentősebb területén sem érvényesülnek teljesen kielégítő módon a gazdaságosság szempontjai, s hogy a helyi érdekek, részérdekek ma is még sokszor győzedelmeskednek az általánosabb érdek, az össznépgazdasági, a társadalmi érdek felett.

Közvéleményünk ezekért a hiányosságokért sokszor a közgazdászokat okolja. Tőlük vagy legalábbis elsősorban tőlük várja, hogy megtalálják a módját a munka termelékenysége gyorsabb emelésének, hogy mindig és mindenütt érvényt szerezzenek a takarékoság és a gazdaságosság szempontjainak, hogy biztosítsák a népgazdasági, a társadalmi érdek feltétlen elsőbbségét az egyéni vagy szakmai, vagy helyi érdekekkel szemben. Alapjában véve ez a várakozás jogos, ha nem is abban az egyszerű és közvetlen értelemben, ahogy az a közgazdaságtudománytól távol-állókban él.

Az említett és nyilvánvalóan széles körben fennálló hiányosságok termelési viszonyainknak bizonyos nem alapvető, de mégis csak létező hiányosságaira utalnak. Termelési viszonyainknak — beleértve a tervezés, az állami irányítás és az anyagi ösztönzés rendszerét egyaránt — a munka termelékenysége emelkedésének legmagasabb ütemét, a takarékoság és gazdaságosság elvének, továbbá a társadalmi, a népgazdasági érdekek általános érvényesülését kellene biztosítaniuk. Am ehhez sokat kell még tökéletesítenünk mind a tervezés, mind az állami irányítás, mind az anyagi ösztönzés rendszerén. Mi több: ezek állandó tökéletesítésre szorulnak, mert a tudomány és a technika napról napra átalakítja életünket, mert a termelőerők szüntelenül fejlődnek, mert az életszínvonal állandóan emelkedik és igényeink, követelményeink szakadatlanul nőnek. S mert mindezek következtében ami tegnap könnyebbséget hozott, az holnapra nyűg lehet, ami tegnap előmozdította, az holnapra már fékezheti növekedésünket, ami tegnap a fejlődést lehetővé tevő forma volt, holnapra bürokratikus kolonccá változhat.

A tudomány egyik fontos feladata, hogy figyelemmel kísérje ezeket a meglevő s folyton újból keletkező ellentmondásokat, feltárja gyökereiket, egyúttal megmutassa, mit, hol és hogyan kell változtatnunk, tökéletesítenünk a tervezés, az irányítás, az anyagi ösztönzés rendszerén. A tudomány ezáltal lehetővé teszi, hogy tudatosan és gyorsan alkalmazkodva az élet követelményeibe, magasabb színvonalra emeljük a gazdasági vezetést. A felvetett s ma még csak hiányosan megoldott kérdések kielégítő megoldása valóban sokoldalú kutatásra épülő, mélyen tudományos alapot biztosítana a gazdaságpolitikának.

Súlyos hiányossága tudományunknak az is, hogy egyes területeken elért komoly sikerek mellett más területeken még csak az első lépéseket teszi, néha ezeket is csak botladozva a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok természetének és követelményeinek feltárásában. Evokönyvünk egyetlen, ebbe a problémakörbe tar-

tozó tanulmányt tartalmaz, s a magyar közgazdasági irodalom általában igen szegény idevágó munkákban. Egyes szocialista országokban előbbre vannak mint mi, másutt ugyancsak most kezd kibontakozni a szocialista világgazdaság törvényeinek tanulmányozása. A szocialista tábor országai a fejlődés nagyon különböző útját járták, mielőtt szocialisták lettek; a termelők fejlettségének nagyon különböző fokán jutottak el a szocializmushoz. Korábbi fejlődésük a kapitalista országok közti munkamegosztásban juttatott nekik helyet, mégpedig többségüknek a kizsákmányolt félgyarmati országnak kijáró helyet. Időbe telt, míg új helyzetük követelményei éreztetni kezdték hatásukat. S még több időbe telik, amíg ezeket a követelményeket tudományosan fel tudják tárni és következetesen alkalmazkodni tudnak hozzájuk. Ezt a folyamatot meggyorsította az immár több mint tízéves múlta és fejlődésre visszatekintő Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa. A KGST nagyon sokat tett az európai szocialista országok gazdasági együttműködésének kibontakoztatásáért és megszilárdításáért, műszaki-tudományos együttműködésük kiszélesítéséért és elmélyítéséért. Egymással lebonyolított árucsereforgalmuk tíz év alatt a többszörösére nőtt s ez természetesen csak a szocialista országok közti munkamegosztás erőteljes fejlődése alapján történhetett. E munkamegosztás fejlődéséhez, az egyes országok termelésének szakosításához és kooperációjához hozzájárultak az utolsó három évben a KGST keretében alakult szakmai állandó bizottságok. Újabb lendületet adhat a fejlődésnek a KGST tavaly megalakult Közgazdasági Bizottsága. Munkája nyomán a KGST-hez csatlakozott minden országban széleskörű munka indult meg a szocialista országok közötti munkamegosztás alapelveinek kidolgozására. A szocialista országok közös gazdasági problémáinak közös tudományos kutatását szolgálta közgazdaságtudományi intézeteik múlt év decemberében Prágában folytatott tanácskozása és az intézetek ezt követően fokozódó együttműködése is. A tanácskozás határozatainak végrehajtásában tevékenyen részt vesz Intézetünk is. Résztvesz a szocialista országok közgazdaságtudományi intézetei által szervezett nemzetközi tanácskozásokon is, és maga is szervezett ilyen nemzetközi tanácskozást, a munka termelékenységére kérdéseiről idén szeptemberben Budapesten. Mindez azzal biztat, hogy belátható időn belül sikerülni fog lemaradásunkat ezen a területen is behozni.

Munkánk hiányosságairól beszélve nem szorítkozhatunk a gyakorlat által felvetett és egyelőre megoldatlan vagy csak kis mértékben megoldott kérdések megemlítésére. Hiányosságunk a nagyobb igényű elméleti munkában való elmaradottságunk is. Öt évvel ezelőtt az Intézet megalapításakor azt a célt tűztük magunk elé, hogy részletkutatásokkal igyekszünk megteremteni azt az alapot, amelyre szilárdan építhetjük az átfogó általánosító elméletet. Mindmáig azonban nem jutottunk túl a részletkutatásokon. Nem lenne természetesen jogosult öt év után a szocializmus magyarországi építésének vagy még általánosabban a szocializmus építésének esetleg általában a szocializmusnak befejezett elméleti közgazdaságtanát számon kérni tőlünk. De éppen azért, mert nem várható, hogy mint egykor Pallas Athéne Zeusz homlokából, úgy a szocializmus közgazdaságtana is készen fog egy vagy több magyar közgazdász homlokából kipattanni, mert ellenkezőleg azt kell feltételezni, hogy csak ismételt, nem teljes sikerű próbálkozások fogják majd a teljes sikert meghozni. Ezért lehet joggal hiányolni, hogy nálunk még az első kísérlet sem történt meg átfogóbb, nagyobb igényű elméleti munka megírására. Egyelőre Intézetünk munkaterve sem tartalmaz tervet ilyen irányú kísérletre, s e tekintetben talán módosításra is fog szorulni.

Mindent összevetve: elértünk ugyan bizonyos eredményeket, de ezekkel nem érhetjük be. Sem okunk, sem jogunk nincs rá, hogy megpihenjünk és megnyugod-

junk. Arra azonban van okunk és jogunk, hogy bizakodva nézzünk a jövőbe, mégpedig nemcsak azért, mert saját munkánk, saját eredményeink bizonyos reményeket indokolnak, hanem azért is, mert napról napra szélesedik hazánkban a közgazdasági kérdésekkel foglalkozók köre. Még négy évvel ezelőtt is Magyarországon jóformán csak a Közgazdaságtudományi Intézetben folyt komolyan vehető közgazdasági kutatás, ma már az egyetemeken és nem egy gazdasági szervünkben vagy intézményünkben is arra hivatott kutatók tanulmányozzák gazdaságunk törvényeit. Őszintén örülünk annak, hogy ebben az öröndetes fejlődésben a mi munkánknak is része van.

Mikor e sorokat írom, dolgozó népünk széles tömegei ünneplik a Nagy Októberi Szocialista Forradalom negyvenkettedik évfordulóját és készülnek arra, hogy jó munkájuk eredményeivel méltón üdvözölhessék a Magyar Szocialista Munkáspárt közelgő hetedik kongresszusát. Az Évkönyv szerzői és a Közgazdaságtudományi Intézet többi munkatársai a kongresszus előtt emelt fővel mondják, hogy eredményeikkel és munkájukkal a magyar közgazdászok sorában ők is kivesszük részüket a szocializmus építésében hazánkban.

Budapest, 1959. november 7.

Friss István

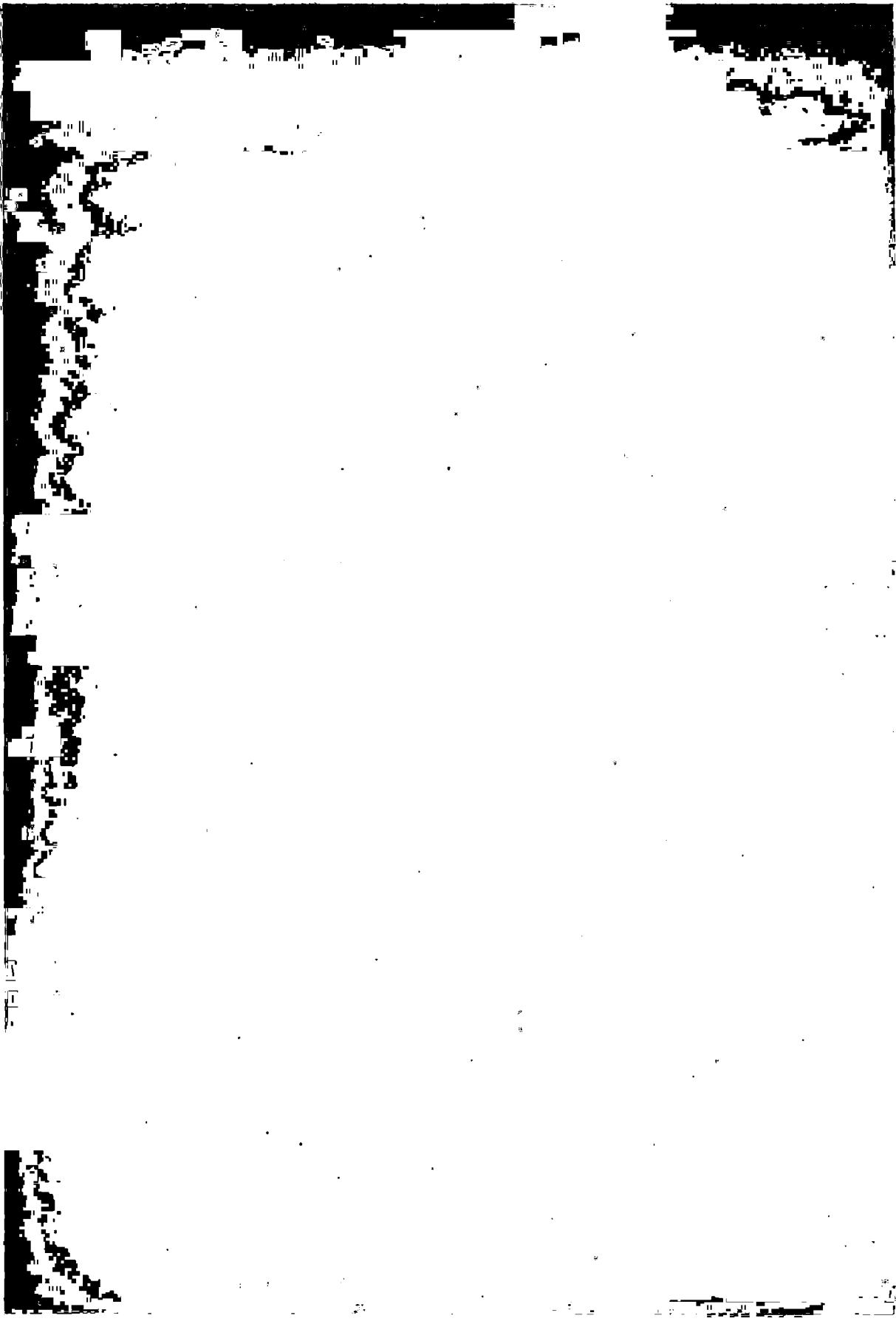

I.

TANULMÁNYOK

AUSCH SÁNDOR—MADARASI ATTILA

KÍSÉRLET A NEMZETI JÖVEDELEM
ÚJRAELOSZTÁSÁNAK ÁBRÁZOLÁSÁRA
A PÉNZÜGYI MÉRLEGEK ALAPJÁN

KÍSÉRLET A NEMZETI JÖVEDELEM ÚJRAELOSZTÁSÁNAK ÁBRÁZOLÁSÁRA A PÉNZÜGYI MÉRLEGEK ALAPJÁN

I.

A nemzeti jövedelem elosztását, újraelosztását és felhasználását ábrázoló mérlegrendszer jelentősége

Több évtizedes elméleti munka és gyakorlati tapasztalat alapján alakult ki a szocialista országok leglényegesebb vonásaiban azonos tervezési módszere és ennek egyik fő alkotórésze — a mérlegrendszer. A fejlődés során ez a mérlegrendszer általában egyre jobban megfelel a termelőeszközök társadalmi tulajdonára épülő tervgazdálkodás szükségleteinek, tökéletesedik a gyakorlati tapasztalatok és a gazdasági elmélet eredményeinek felhasználása által. A mérlegrendszer fejlődésére azonban hatott a mindenkori gazdaságpolitika is: egyes mérlegösszefüggések aktuális jelentőségét megnövelte és ezzel előrelendítette a vonatkozó mérlegmunka tökéletesedését is, más összefüggéseket viszont háttérbe szorított (akár a helyes vagy éppen hibás gazdaságpolitikából adódó objektív szükségleteknek megfelelően, akár pedig esetleg még ezekkel is ellentétben).

Nem utolsósorban a gazdasági fejlődés és a gazdaságpolitika változott feltételeinek hatására a legutóbbi években nálunk az elméleti és a gyakorlati szakemberek körében egyre inkább előtérbe kerül az a követelmény, hogy a tervezésben és a statisztikában használatos mérlegrendszer legyen alkalmas a megtermelt társadalmi termék realizálási feltételeinek, a zavartalanul ismétlődő újratermelési folyamatnak *zárt, teljes, egységes* tervezésére.

A népgazdasági egyensúly, az újratermelési folyamat zavartalanságának egyik alapfeltétele, hogy a társadalmi termék használati érték szerinti összetétele és értékalkotórészekre való megoszlása összhangban legyen. (Értékalkotórészeken az értékalkotórészek pénzkifejezését értjük, tehát beleértjük az árak értéktől való eltérését is.) Ez az összhang nemcsak a társadalmi termelés két nagy osztálya, a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek, hanem valamennyi népgazdasági ág, iparág, sőt valamennyi árufajta vonatkozásában is követelmény. Ez utóbbi összhangokat részegyensúlyoknak nevezhetjük. A fő arányok és a részegyensúlyok tervezésének egyik legfontosabb eszköze a mérlegrendszer.

A mérlegmunkát azonban mind a termelő, mind a személyes fogyasztás vonatkozásában a specifikus szükségletek jó felmérésének kell megelőznie. Az előbbieket eszközözül az anyagi és műszaki ellátás normái és normatívái, az utóbbiakéul a keresletkutatás különféle módszerei szolgálnak. E specifikus szükségletek felmérésénél azonban ismét szerepe, sőt igen fontos szerepe lehet a korábbi időszakok viszonyait tükröző statisztikai mérlegeknek azáltal, hogy adott eredményekhez meghatározott felhasználási koefficienseket, normatívákat rendelnek.

Ha a népgazdaság előbbi értelemben vett fő és részegyensúlyainak kritériuma a társadalmi termék használati érték és érték szerinti összetételének összhangja, akkor a tervezésnek az *egyensúly biztosításához mindenekelőtt ismernie kell, fel kell tudnia mérni és összhangba kell tudnia hozni ezt a két tényezőt.*

Statisztikai és tervezési gyakorlatunkban a legutóbbi időkg használatos mérlegrendszer azonban erre nem volt teljesen alkalmas. Nem arról van persze szó, hogy a gyakorlatban nem alkalmazott és ezért hiányosságokat okozó mérlegek fontossága a tankönyvekből többé-kevésbé ne lett volna ismeretes, bár azok a sémák, amelyeket e tankönyvek bemutatnak, alkalmazásuk esetén sem oldhatták volna meg a problémát. Az elmélet által tárgyalt sémák tökéletlensége annak volt a következménye, hogy a gyakorlat ezeket korábban nem vagy alig használta és így nem volt ami tökéletesedésüket, fejlődésüket ösztönözte volna.

Nézzük először külön mi volt a helyzet a legutóbbi években az előbb említett első követelmény, a társadalmi termék használati érték szerinti összetételének ismerete és tervezése tekintetében?

Röviden és összefoglalóan a helyzet a következő volt: statisztikai és tervezési gyakorlatunk *értékben* számba vette és tervezte a társadalmi termék teljes volumenét, *használati értékben* azonban csak kb. 50%-át. (Ekkora rész elosztását terveztük a különféle anyag-, termék- stb. mérlegekkel. Ismertük és számba vettük a társadalmi termék $c + v + m$ -re való megoszlását is, de *nem mutattuk ki a termelőeszközök pótlási folyamatát*, a termelési kapcsolatokat. Ezért nem tudtuk megbízhatóan kimutatni az elhasznált termelőeszközök pótlása (a „c” anyagi elemeinek levonása) után fennmaradó, vagyis a *nemzeti jövedelmet alkotó termékhalmoz használati érték szerinti összetételét* sem.

Az elmondottakon semmit sem változtat, hogy *értékben* számba vettük a nemzeti jövedelem termelését népgazdasági áganként — a nemzeti jövedelem-mérleg termelési oldalán. Ebből ugyanis nem tűnt ki, hogy egy-egy népgazdasági ág teljes termeléséből mennyi alkotja a nemzeti jövedelem *anyagi* elemeit és mennyi a pótlási alapot. A termelőeszközöket gyártó ágak termékeinek sokkal nagyobb hányada alkotja a pótlási alap anyagi elemeit, mint amekkora a pótlási hányad ezeknek az ágaknak teljes termelési *értékéből*, viszont a fogyasztási cikkeket termelő ágak termékei a maguk összességében a nemzeti jövedelem anyagi elemei, a nemzeti jövedelem mérlegének termelési oldalán pedig csak az a rész szerepel, amely az új érték megteremtője. A nemzeti jövedelem *használati érték szerinti összetétele* ezért nem derül ki a nemzeti jövedelem mérlegének termelési oldalából; ehhez az *egész társadalmi termék termelésének és felhasználásának részletes ismerete* szükséges. Ha pedig nem tudjuk a *teljes megtermelt* nemzeti jövedelemről, hogy milyen termékekben testesül meg, akkor szükségképpen a felhasználás oldalán sem tervezhetjük meg *mindazoknak* és *csakis* azoknak a felhasználását, amiket megtermeltünk. Más szóval ez annyit jelent, hogy a gyakorlatban alkalmazott mérlegrendszerünk figyelmen kívül hagyta, illetőleg nem tervezte meg *teljesen és egységesen* a társadalmi termék értékalkotórészei cseréjének azokat a feltételeit, amelyek — a marxi újratermelési elmélet szerint — az újratermelés zavartalan lefolyásának alapfeltételei.

A marxi újratermelési elmélet szerint a nemzeti jövedelem a társadalmi termék: $T = c$ -vel azonos, ami az évi értéktermékkel, értékalkotó részek szerint $v + m$ -mel egyenlő. A társadalmi termék két osztályának megfelelően azonban mind a pótlási alap, mind az évi értéktermék két részre oszlik (c_1 és c_2 , illetőleg $v_1 + m_1$ és $v_2 + m_2$).

Mint Marx kimutatta, $v_1 + m_1$ és c_2 anyagi összetételüket tekintve nincsenek olyan formában, hogy azokat osztályukon belül cseréljék ki, az újratermelés zavartalan lefolyása érdekében cserének kell végbemennie a két osztály között. Mérleg-

rendszerünk éppen a társadalmi termék e „cseréjének” lefolyását és feltételeit nem ábrázolta, illetőleg vizsgálta egész terjedelmében.

Mérlegrendszerünk e hiányossága hosszú éveken keresztül a központi tervezésben egyebek közt a „fel nem osztható nemzeti jövedelem” sajátos jelenségében mutatkozott meg; a központi tervezés hiányosságai is hozzájárultak a felesleges, társadalmilag nem szükséges munkát megtestesítő termékek termeléséhez, készletek felhalmozódásához.

Ez persze nem jelentette azt, hogy ne ismertük, ne terveztük volna meg a *legfontosabb részletek* vonatkozásában a termelőeszközök vagy a nemzeti jövedelem termelését és felhasználását.*

A társadalmi termék termelésének, elosztásának és felhasználásának egy-egy, zárt és minden oldalú megtervezésére — részben a részletmérlegek helyett, de mindenesetre ezek összefoglalásául és a „lyukak” kitöltésére — a társadalmi termék részletes „sakk-tábla”-mérlegének kellene szolgálnia. Hogy ezt a mérleget nem használtuk, ez mérlegrendszerünk és tervezési módszereink egyik fő hiányossága volt.**

E mérleg elvi és gyakorlati jelentőségének ismételt taglalásába itt nem bocsátkozunk — ez nem is tartozik tárgyunk körébe —, csupán utalásszerűen jegyezzük meg a következőket:

1. Közgazdasági irodalmunk hosszú éveken keresztül idézte Sztálinnak azt a megállapítását, hogy a marxi újratermelési sémák a szocializmusban, sőt a kommunizmusban is megtartják érvényüket, de a gyakorlatban említésre méltóan nem jutottunk túl e megállapítás pusztá hangoztatásán. Nyilvánvaló, hogy a marxi sémáknak is a „sakk-tábla”-mérleg felel meg, e sémák viszonyainkra szabott gyakorlati alkalmazásának konkrét formája pedig e sémákhoz képest jóval több szektorú, a társadalmi termék értékalkotó részei szerint bontott „sakk-tábla”-mérleg. A sakk-tábla-mérlegnek — ha megfelelően van megszerkesztve — egyébként meg kell mutatnia többek között a marxi absztrakcióban vizsgált alapvető értékalkotórészek csereszonyait is.

2. A mérlegnek ismertetett alapvető jelentőségén túl még számos, nem kevésbé fontos felhasználási lehetősége van: a teljes ráfordítások számbavételére és ezzel kapcsolatban az optimális tervvariánsok kiválasztására, a pótlólagos beruházások számítására, egyes árváltozások vagy egyidejű árváltozások továbbgyűrűző hatásának vizsgálatára és még sok más célra is.

Örvendetes tény, hogy az elméleti irodalom az elmúlt években nem eredménytelenül döngötte a kaput a „sakk-tábla”-mérleg felhasználása irányában. Ennek, valamint a gazdasági fejlődés és a gazdaságpolitika által megváltoztatott feltételeknek a hatása látszik meg abban, hogy tervezési gyakorlatunk 1959-ben, még inkább a következő években, a „sakk-tábla”-mérleget már jelentőségének megfelelőbben alkalmazza. (Az Országos Tervhivatal tervgazdasági körének 1959. június 17-i össze-

* Voltak a legfontosabb anyagokat és termékeket elosztó anyagmérlegeink (de említettük, hogy ezek csak a társadalmi termék kb. 50%-ának, főként anyagoknak elosztására terjedtek ki; pl. néhány évig nem volt gépmérlegünk). Meglehetősen részletes volt a lakosság vásárlóalapjának és az áru-fogyasztásnak (de már nem a szolgáltatásoknak és nem a közületek fogyasztásának) tervezése. (Lásd részletesebben: Ausch Sándor: „A népgazdasági mérlegrendszer néhány főbb problémája” c. cikkében. Közgazdasági Szemle, 1958. 6. sz.)

** Az előbbi lábjegyzetben idézett cikkben erre, de a „sakk-tábla”-mérleg tervezésben való felhasználási lehetőségeire, valamint lényegében a nemzeti jövedelem elosztását, újraelosztását és felhasználását ábrázoló mérleg jelentőségére már rámutattunk.

jövetelén a Tervhivatal „sakktábla”-mérlege volt a téma. Itt Lázár György elmondta, hogy az 1959. évi termelői árrendezéssel kapcsolatos átárazási munka miként „kényszerítette ki” a sakktábla-mérleg kidolgozását és alkalmazását. Ez alkalommal még csak „mentőövként” alkalmazták e mérleget, Somogyi Gyula azonban rámutatott, hogy *minden előkészület megtörtént a mérlegnek a rendszeres éves tervezésbe való beillesztésére, valamint matematikai módszerek alkalmazásával való felhasználására a távlati tervezésben, mert — mint mondta — a mérleg „a terv összhangjának biztosítására egyedül hatékony eszköznek bizonyult”.*

Mérlegrendszerünk tehát nem foglalta egységes egészbe a használati értékek mozgását, nemcsak a társadalmi termék, hanem a nemzeti jövedelem anyagi összetétele sem ismeretes elegendő pontossággal. Ez már önmagában is azt idézi elő, hogy a nemzeti jövedelemnek mint termékhalmaznak a megvásárlására fordítható pénzüjvedelmek realizálhatósága sem tervezhető megbízhatóan. *A hiányosság azonban megvan a másik oldalon is: a nemzeti jövedelem elosztását és újraelosztását ábrázoló mérleg hiányában nem ismerjük kielégítően az újraelosztási folyamatot és azoknak a végső jövedelmeknek a megosztását, amelyek végül is, mint a termékek iránti „kereslet” jelentkeznek. A nemzeti jövedelem mérlegének termelési és felhasználási oldala eddigi tervezési és statisztikai gyakorlatunkban egymástól elszakítva, az újraelosztási folyamat nyomkövetése nélkül készült.*

Mint ismeretes, Marx az újratermelés feltételeinek vizsgálatánál jónéhány absztrakcióval élt. Ha a társadalmi termelés két nagy osztálya, illetőleg gyakorlatunkra konkretizálva: az egyes ágak és igazgatási egységek közötti csere feltételeit a használati értékek és az értékalkotórészek összhangja szempontjából a társadalmi termék sakktábla-mérlege tartalmazza is, ez még nem elegendő az egész újratermelés, a társadalmi termék teljes realizálási feltételeinek biztosításához.

Marx ugyanis többek között — az absztrakt vizsgálatnál természetesen teljesen indokoltan — eltekintett a pénzüjvedelmek újraelosztásának az ábrázolásától is, amelynek azonban a realizálás gyakorlati feltételeinek a biztosítása szempontjából ugyancsak döntő jelentősége van. Ennek tervezésére a nemzeti jövedelem elosztását, újraelosztását és felhasználását ábrázoló mérlegnek kell szolgálnia.

E hiányzó mérleggel ismét ugyanaz a helyzet, mint amelyet a társadalmi termék sakktábla-mérlegével kapcsolatban már említettünk: bizonyos, inkább csak elvi összefoglalásra, a lényeg ábrázolására alkalmas ilyen mérlegsémát minden főiskolai tervezési jegyzet tartalmaz, rendszerint azonban azzal a megjegyzéssel, hogy a gyakorlatban nem dolgozzák ki. Valóban így is van: e mérleget gyakorlatunk nem alkalmazza,* annak ellenére, hogy felépítésének gyakorlati, statisztikai előfeltételei a meglévő elsődleges adatokban és kész mérlegekben sokkal inkább adva vannak, mint a társadalmi termék sakktábla-mérlegének esetében.**

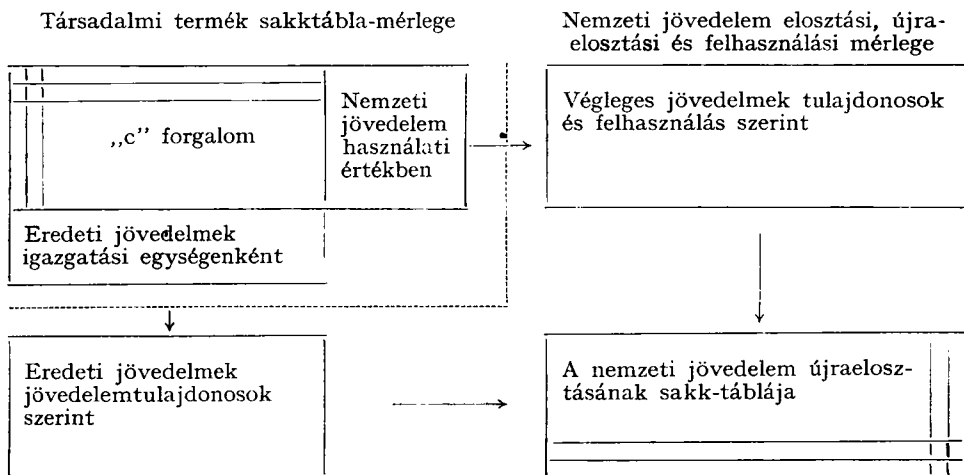
* A marxista elméleti irodalomban is csak Helmuth Koziolok „Grundfragen der marxistisch—leninistischen Theorie des Nationaleinkommens” c. könyvében találtunk olyan, Helmuth Schneider által kidolgozott mérlegsémát, amely alkalmazkodni igyekszik a szocialista országokban általában használatos mérlegrendszer eddig is kidolgozott mérlegeihez és így gyakorlati alkalmazásra is alapul szolgálhat. Minthogy azonban nem ténytámadások kidolgozása alapján állították össze, a gyakorlati felhasználás során igen jelentős átalakításra, konkretizálásra szorulna. Ami pedig a mérleg célját és felhasználási lehetőségét illeti, erről a szerző mindössze a következő, nem túlságosan sokatmondó szavakat írja: „Überprüft werden muss noch, inwieweit ein solches Bilanzsystem als Mittel der Plankontrolle und vielleicht auch als Mittel der Planung selbst Anwendung finden kan.”

** Úgy látszik az utolsó két évben a gyakorlatban dolgozó szakemberek érdeklődése is megnőtt e mérleg iránt: az Országos Tervhivatalban Cserba Lajos kezdett hozzá ilyen mérlegrendszer kidolgozásához. A Központi Statisztikai Hivatal Közgazdasági Osztályán Csernoch Attila kezdett foglalkozni e mérlegrendszer kérdéseivel. Rendszerünket az említett kísérletektől eltérő módszerekkel dolgoztuk

A társadalmi termék, valamint a nemzeti jövedelem elosztását, újraelosztását és felhasználását ábrázoló mérlegek *együtt* — értékben kifejezve — teljesen, minden fő láncszemében átfogják a társadalmi termék újratermelési folyamatát.

Ilyen értelemben a két mérleg, illetőleg mérlegrendszer együttesen olyan átfogó népgazdasági mérlegrendszernek tekinthető, amely alkalmas a társadalmi termék realizálási folyamatának zárt, egységes, átfogó tervezésére, illetőleg ábrázolására.*

Mindezt a következő egyszerűsített séma is szemlélteti:

Átfogó népgazdasági mérleg kidolgozásában mind a Szovjetunióban, mind a népi demokráciákban már eddig is igen jelentős eredményeket értek el (pl. Sztrumilin és Minc által kidolgozott rendszerek).

E rendszerek helyes elméleti alapokon megoldják azt a feladatot, hogy a mérlegrendszer hiánytalanul fogja át az egész újratermelési folyamatot. Minthogy azonban e rendszerek nem a valóságos tervezési és statisztikai rendszer, terv és statisztikai mérlegek felhasználásával készültek, a meglévő feltételek között nem illeszkednek be az operatív tervezés menetébe. Éppen ez az oka annak, hogy minden elméleti jelentőségük ellenére sem kerültek a tervezésben alkalmazásra.

A nemzeti jövedelem mozgását ábrázoló rendszerünk kidolgozásánál — mindez majd e rendszert ismertető II. részből világosan kitűnik — a tervezésben és statisztikában használatos *valóságos* pénzügyi mérlegeket használtuk fel, *illetőleg* illesztettük be rendszerünkbe, ami annak az operatív tervezésben való használhatóságát jelentősen könnyebbé teszi. Ugyanakkor e rendszer szervesen, *a népgazdaság valóságos szektorai és igazgatási egységei* szerint kapcsolódik az Országos Tervhivatal által már elkészített társadalmi termék saktábla-mérlegéhez is.

ki, azokat az első próbálkozásokat folytatva, amelyeket a Pénzügyminisztérium 1957-ben működött Közgazdasági Osztályán Gerő Tamásné és Madarasi Attila indítottak el, és amelyeknek elvi szükségességét Gerő Tamásné Felhalmozás és pénzfelhalmozás c. művében fejtett ki. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958.)

* Az „állóalapot” (nemzeti vagyon) mérlege és a „munkaerőmérleg” ugyan nem része e mérlegeknek. Az állóalapot mérlegének viszont az évi újratermelési folyamat ábrázolása szempontjából nincs döntő jelentősége, a munkaerőmérleg pedig lényegében „natúrális”, nem értékbeli mérlegnek tekinthető.

Mint a 17. oldalon közölt egyszerűsített séma mutatja, e sakk-tábla-mérlegben csak a „c” forgalmat ábrázoló rész „zárt”. A mérleg egyik „nyílt” szektorában a nemzeti jövedelem használati értékben jelenik meg (ti. a fogyasztásra, állóalap-növelésre, készletnövelésre felhasznált nemzeti jövedelemrészek, természetesen értékben kifejezve), míg a másik „nyílt” szektor a nemzeti jövedelmet a sakk-tábla-mérleg tagoltságának megfelelő igazgatási egységek szerint, mint e szektorokban keletkezett eredeti jövedelmeket mutatja meg. Más szóval ez azt jelenti, hogy a sakk-tábla-mérleg megmutatja a társadalmi termék „c” részének forgalmát, a nemzeti jövedelmet azonban csak keletkezésében, mint eredeti jövedelmeket (de nem jövedelemtulajdonosok szerint) és végső felhasználásánál mint termék-halmazt ragadja meg, anélkül azonban, hogy a vele szembenálló, az újraelosztás után kialakult jövedelmeket is megmutatná.

Ilyenformán a társadalmi termék sakk-tábla-mérlege megmutatja, hogy a *teljes megtermelt* társadalmi termék, illetőleg nemzeti jövedelem milyen konkrét termékekben testesül meg és *lehetővé* teszi, hogy mindannak és csakis annak a felhasználását tervezzük meg, amit megtermeltünk.

Annak azonban, hogy e lehetőséget valóra is válthassuk, előfeltétele egy másik mérlegrendszer, a nemzeti jövedelem elosztását, újraelosztását és felhasználását ábrázoló mérlegrendszernek a megléte.

E mérlegrendszer, amelynek felépítésére kísérletet tettünk — mint a 17. old. sémájából látható — a nemzeti jövedelem újraelosztásának, a jövedelemmozgásoknak a megragadásával *összeköti* a társadalmi termék-mérleg „nyílt” szektorait.

A nemzeti jövedelem mozgását ábrázoló mérleg a társadalmi termék sakk-tábla-mérlegének egyik „nyílt” szektorában igazgatási egységként összesítve megjelenő eredeti jövedelmekkel az eredeti jövedelmeket *jövedelemtulajdonosként tagolva* is szembeállítja. *Nyomonkíséri a teljes újraelosztási folyamatot* és eljut az államnak, a vállalatoknak, a lakosságnak stb. azokhoz a *végső jövedelmeihez*, amelyeket e jövedelemtulajdonosok fogyasztásra, állóalap-növelésre, készletnövelésre használnak fel. Mint említettük, e jövedelmekkel szembenálló termék-halmazt — értékben kifejezve, de használati érték szerint csoportosítva — a sakk-tábla-mérleg másik „nyílt” szektora mutatja meg.

Ilyen módon az általunk szerkesztett nemzeti jövedelem mozgását ábrázoló mérleg igen fontos a társadalmi termék évi realizálási feltételeinek tervezése szempontjából, mert egyik előfeltétele annak, jelentős lépés afelé, hogy a nemzeti jövedelem termelését, tervezett felhasználását és a nemzeti jövedelem jövedelemtulajdonosok szerinti megosztását egymással összhangba hozzuk.

A nemzeti jövedelem termelését és felhasználását az eddigi terv és statisztikai mérlegek egymástól elszakítva, az újraelosztási folyamat nyomonkövetése nélkül mutatták meg. A mérlegrendszer jelentőségéről eddig elmondottak statisztikai igazolására is szolgálhatnak azok az eltérések, amelyek a régi módszerrel számított, 1957-re vonatkozó adatok és a saját módszerünk alapján nyert adatok között mutatkoznak.

Eltérések már a nemzeti jövedelem termelési oldalán, illetve az eredeti jövedelmeknél is mutatkoznak. Ezekkel a II. részben foglalkozunk, itt csak annyit jegyünk meg, hogy a termelési oldalt korrigáló tételeket *nagyrészt éppen az újraelosztási folyamat nyomonkövetésénél*, az e folyamatokat tartalmazó pénzügyi mérlegeknek az adatai mutatták meg. Ennél jelentősebb eltérések mutatkoznak azonban a nemzeti jövedelem felhasználási oldalán is.

A fogyasztás és felhalmozás százalék arányában a KSH 1957-re vonatkozó számításától több, mint 1 pontnyi eltérés mutatkozik. (Nálunk a fogyasztás és felhalmozás aránya 79,5 : 20,5, a KSH-nál 80,7 : 19,3.) A nemzeti jövedelem felhasználásának belső

arányai is lényegesen eltérnek a KSH adataitól. Az elosztás, újraelosztás és felhasználás számszerű eredményeit — amelyeket itt nem közlünk — az 1. sz. melléklet szerinti táblázatban foglaltuk össze. (L. 38. old.)

Úgy véljük, hogy az általunk kimutatott aránykülönbségek egy év utólagos, statisztikai vizsgálatánál is jelentősek. Még fokozottabb jelentőségűek azonban a társadalmi termék realizálási feltételeinek tervezése szempontjából.

Mérlegrendszerünknek ezen az alapvető elvi és gyakorlati jelentőségén túl, a tervezés szempontjából hasznossága van más vonatkozásban is. Ez a következőkben foglalható össze: A nemzeti jövedelem elosztásának, újraelosztásának és felhasználásának a folyamatát a valóságos, tervezésben és statisztikában használatos pénzügyi mérlegeknek rendszerünkbe való beépítése alapján ábrázoltuk. (Ennek okaira és a megvalósítás módjára, valamint a pénzügyi mérlegek által ábrázolt pénzmozgások gazdasági tartalmára a II. részben részletesen rámutatunk.) Ezzel, egyben a nemzeti jövedelem és a pénzügyi mérlegek, valamint a pénzügyi mérlegek egymás közötti kívánatos összhangját is biztosítottuk. A pénzügyi mérlegek így nemcsak az egyes általuk képviselt szektorok bevételeit és kiadásait mutatják meg, hanem kitűnik a nemzeti jövedelem elosztásában, újraelosztásában és felhasználásában betöltött szerepük is.

Rendszerünknek a gyakorlatba való átültetése során olyan operatív módszer dolgozható ki, amely lehetővé teszi, hogy az operatív, évközben rendszeresen rendelkezésre álló pénzügyi mérlegek egyes tételeinek eltéréseit az elmúlt időszak, illetőleg a terv megfelelő tételeitől megbízhatóan értékelhessük és segítséget kapjunk az eltérések összefüggéseinek a magyarázatához.

Mindez azáltal válik lehetségessé, hogy a rendszerbe beépítve, minden egyes pénzügyi mérlegről, illetőleg az egyes tételek alakulásáról megállapítható, hogy az milyen irányban és nagyságrendben változtatja meg a nemzeti jövedelmet, annak újraelosztását, illetőleg felhasználását.*

A nemzeti jövedelem elosztását, újraelosztását csak egy év, az 1957-es adatai alapján ábrázoltuk. A feldolgozás a jövedelemarányok változásaira vonatkozóan a következő eredményekhez vezetett:

1. sz. táblázat

	Nemzeti jövedelem összesen = 100		
	Eredeti	Végleges	Felhasználható
	jövedelmek megoszlása %		
Állam	28,3	12,2	8,1
Állami vállalat	0,3	10,4	13,0
Együtt ...	28,6	22,6	21,1
Szövetkezet	1,7	1,0	2,4
Lakosság	69,7	71,1	71,3
Szolgáltatók	5,0	5,0
Egyéb	0,3	0,2
Összesen ...	100,—	100,—	100,—

* A nemzeti jövedelem elosztását, újraelosztását és felhasználását ábrázoló mérleg jelentőségének a tárgyalásánál — a jelenlegi állapotnak megfelelően — feltételezzük, hogy a társadalmi termék saktábla-mérlege a tervezésben valóban alkalmazásra kerül. Ezért nem foglalkozunk olyan — egyébként a gyakorlati szakemberek által jólismert és az elméleti irodalomban alaposan és sokoldalúan

Egy év adatai önmagukban újat csak annyiban adnak, hogy számszerűen is megmutatják a szocialista újraelosztás társadalmunkra jellemző ismert mozzanatait.

A közölt százalékszámokból mindenekelőtt számszerűen érzékelhető a szocialista államnak a nemzeti jövedelem újraelosztásában játszott döntő szerepe, az, hogy az összes eredeti jövedelmek közel 30⁰/o-ának tulajdonosa, és hogy eredeti és származékos jövedelmeiből igen jelentős részt ad át más szektoroknak.

A lakosság eredeti, kapott és átadott, valamint végleges jövedelmeinek arányairól lényegében azt állapíthatjuk meg, hogy — bár a lakosság jövedelmének kialakításában lényeges szerepe van az újraelosztásnak — maga az újraelosztás a lakosság jövedelmének összegét jelentősen nem befolyásolja.

A számok tükrözik az 1957-es ellenforradalom utáni év rendkívüli gazdasági helyzetének általánostól eltérő vonásait is. Ez különösen az állami vállalatok rendestől eltérő nagy származékos jövedelmeiben és a normálisnál nagyobb készletnövekedésben is megnyilvánul.*

*Ha majd a mérleg több évre is rendelkezésre áll, lehetővé válik az újraelosztási folyamat strukturális változásai tendenciáinak vizsgálata és elemzése. (Az állam, a vállalatok, szövetkezetek és a lakosság eredeti és újraelosztás utáni jövedelmei viszonyának, a hitel útján az egyes szektorok között történt átcsoportosítások arányváltozásainak, a szolgáltatások egyes szektorok által való igénybevétele változásainak vizsgálata.)***

Mindezek alapján úgy gondoljuk, hogy ilyen évről évre rendelkezésre álló népgazdasági mérleg mind a tudományos elemzés, mind a gazdaságpolitika és a központi tervezés számára jelentős segítséget nyújthat.

II.

A nemzeti jövedelem elosztásának, újraelosztásának és felhasználásának ábrázolására kidolgozott rendszerünk

A pénzügyi mérlegek szerepe az újraelosztás ábrázolásában

A nemzeti jövedelem elosztását, újraelosztását és felhasználását egységes, zárt egészben ábrázoló mérlegrendszernek a szocialista tervezéskor a nemzeti jövedelem nálunk alkalmazott — marxista módszerű — számításán és a meglévő pénzügyi mérlegeken kell alapulnia.*** Ez utóbbi abból a központi döntő jelentő-

feldolgozott — kérdés tárgyalásával, mint „a fel nem osztott nemzeti jövedelem” és a hitelmérleg feleslege („eloszthatatlan pénz”) egyezésének, illetve eltéréseinek problémája. Ebből a szempontból rendszerünknek akkor lenne jelentősége, ha a társadalmi termék sakkasztala-mérlegét a tervezésben még nem alkalmazták volna: ebben az esetben rendszerünk biztosíthatná „a fel nem osztott nemzeti jövedelem”-nek és a hitelmérleg feleslegének az egyezését. A társadalmi termék sakkasztala-mérlegének alkalmazása mellett azonban joggal feltételezzük, hogy a tervezésben „fel nem osztott nemzeti jövedelem” nem mutatkozik.

* A vállalatok ugyanis az állami költségvetésből az indokoltnál nagyobb mérvű állami támogatást kaptak (pl. ártámogatás formájában). Jelentős részben ebből és nem hitelből képezték a készletfelhalmozódás pénzügyi forrását.

** Különösen érdekesnek mutatkozna az új termelői árrendszer hatásának a rendszerben való ábrázolása és vizsgálata.

*** Itt és a továbbiakban pénzügyi mérlegeken a valóságos pénzmozgások számviteli nyilvántartása alapján összeállított és rendszeresen rendelkezésre álló pénzügyi mérlegeket értjük. Ezek: az állami költségvetés, a lakosság készpénzforgalmi mérlege (MNB pénztári terv), MNB rövidlejáratú hitel-

ségű szerepből is következik, amelyet a szocialista állam a nemzeti jövedelem újraelosztásában játszik, és amelynek egy-egy oldalát a pénzügyi mérlegek tükrözik.

A nemzeti jövedelemszámítást és a nemzeti jövedelem tény-, illetőleg tervméréget a Statisztikai Hivatal és az Országos Tervhivatal készítik el. A nemzeti jövedelemszámítás mindkét helyen általában ugyanazokból a mérlegbeszámolókból, illetőleg önköltségi tervekéből készül, mint amelyekből a különböző szervek által készített pénzügyi mérlegek is készülnek.

Szükségképpen van ez így, hiszen a nemzeti jövedelemnek pénzformában megjelenő részét ugyanazok a jövedelmek alkotják, amelyeket azután a pénzügyi mérlegekben osztunk el újra, illetőleg jelöljük meg felhasználásukat. A nemzeti jövedelemben számba vett jövedelmek és a pénzügyi mérlegekben elosztott és újraelosztott jövedelmek egyezőségét azonban a meglévő mérlegrendszer nem biztosítja. Azért megtörténhet (és a valóságban így is van), hogy a pénzügyi mérlegekben tételenként nem ugyanannyi jövedelmet osztunk el, illetve használunk fel, mint amennyit a nemzeti jövedelem termelésénél számba vettünk.

A nemzeti jövedelem újraelosztásának a folyamatát (a lakosság egymásközötti jövedelem átadásai kivételével) részleteiben más-más oldalról, de *lényegében* tartalmazzák a pénzügyi mérlegek, vagy legalábbis megvan bennük az újraelosztási folyamat ábrázolásának majdnem teljes nyersanyaga.

A valóságos pénzügyi mérlegek jelenlegi szerkezete közvetlenül azonban csak arra alkalmas, hogy belőlük az egyes népgazdasági egységek bevételeit és kiadásait ismerjük meg, de arra nem, hogy a nemzeti jövedelem mozgását tükröző pénzforgalmat ábrázolják. Miért van ez így?

A pénzügyi mérlegek által felelt pénzmozgások ugyanis három fő csoportba sorolhatók, amelyek azonban az egyes mérlegekben és tételeikben keverve jelennek meg:

1. A pénzmozgások *tükrözik az eredeti jövedelmek pénzformában való megjelenését*. Az állami költségvetés bevételi oldalán jelenik meg pl. az állam legfontosabb eredeti jövedelme: a vállalati forgalmi adó. A készpénzforgalmi mérlegben jelenik meg pl. az állami termelő vállalatok dolgozóinak készpénzben kifizetett munkabére.

2. *A pénzügyi mérlegek tartalmazzák az újraelosztási folyamat — különböző eredeti jövedelmekkel rendelkezők között végbemenő — egy-egy láncszemét, összességükben — a lakosság egymásközötti forgalmát leszámítva — egészét*. Minthogy az újraelosztási folyamatban mindig az egyik szektor a másik szektornak ad át jövedelmet, a megfelelő pénzmozgás is egyszerre két mérlegben jelenik meg: pl. az állami szervek kifizetett bére a költségvetési mérlegben kiadás, a készpénzforgalmi mérlegben pedig lakossági bevétel.

3. Minden egyes pénzügyi mérleg egyben a pénzformában megjelenő nemzeti jövedelem felhasználását is tartalmazza: a költségvetés pl. az állami állóalapok növelésére fordított beruházási kiadásokat, közületek anyagfogyasztását, a készpénzforgalmi mérleg a lakosság áruvásárlását fogyasztásra stb.

mérleg, nemzetközi fizetési mérleg. A pénzügyi mérlegrendszerben ezenkívül még meglévő „lakosság bevételei—kiadásai mérleget” — amely az MNB készpénzforgalmi mérlege alapján készül, de számított adatokat is tartalmaz — *ebben a vonatkozásban nem* soroljuk a pénzügyi mérlegek közé, illetve módosításunk kidolgozásánál nem használtuk fel. A pénzügyi mérlegrendszerhez tartoznának még *az állami vállalatok és a szövetkezetek bevételeit és kiadásait tartalmazó mérlegek is*, amelyeket azonban a gyakorlatban nem állítanak össze, bár a mérlegbeszámolók, illetve pénzügyi tervek erre lényegében megadják a lehetőséget. E mérlegekhez hasonló számlákra rendszerünkben is szükség volt.

A pénzmozgás három fő típusán kívül azonban a pénzügyi mérlegek magukban foglalják a társadalmi termék „c” részének forgalmával kapcsolatos, jelentőségében és nagyságrendjében ugyan kisebb részét is. Ilyen pl. a magánárutermelők vásárlása üzemi felhasználás céljára, mely a Készpénzforgalmi mérleg áruvásárlások c. tételének egy része.

A pénzügyi irodalomban a pénzügyi mérlegekkel kapcsolatban beszélnek még ún. „tartalom nélküli pénzmozgásról” is. Ilyennek lehetne tekinteni pl. az állami szervek (közintézmények) dolgozóinak bére után fizetett SZTK-járulékot, amely a költségvetésben kiadás, de ugyanakkor bevétel is.

A pénzügyi mérlegekben az eredeti jövedelmek keletkezése, az újraelosztás és a jövedelmek felhasználása azonban sokszor egy tételben belül is keverve, mint az egyes szektorok bevételai, illetőleg kiadásai jelennek meg.

Az állami költségvetés bevételi oldalán pl. a termelő vállalatok által fizetett forgalmi adóval együtt mutatják ki a szolgáltató vállalatok által fizetett forgalmi adót is. A költségvetés mérlegében pl. a költségvetési szervek kiadásai között egy gyűjtőtételben szerepel a költségvetési szervek bérjellegű kiadása, amely az újraelosztott jövedelmek kategóriájába tartozik, de ugyanitt szerepel a költségvetési szervek anyagfelhasználása is, amely viszont már a nemzeti jövedelem felhasználása.*

A cél tehát olyan módszer kidolgozása, amely a pénzmozgásokat egyrészt az elosztás és újraelosztás kategóriái szerint csoportosítja (és ezáltal egyben az operatív pénzügyi mérlegek közvetlen használhatóságát is lényegesen növeli), másrészt a népgazdaságban végbemenő valóságos pénzmozgásokat tükrözi.

Ha e követelményeknek eleget akarunk tenni, akkor a pénzmozgásokat megfelelő csoportosításban *szükségképpen a pénzügyi mérlegek alapján kell ábrázolnunk*: ez szükséges és elegendő feltétele, önmagában biztosítéka annak, hogy az ábrázolt jövedelemmozgások a nemzeti jövedelem valóságos mozgásának tükröződései legyenek. A pénzügyi mérlegek ugyanis éves összesítésben a népgazdaság *valóságos* pénzforgalmát, az MNB-nél vezetett számlák tényleges forgalmát tükrözik. E számlákon — a lakosság egymásközötti pénzforgalma kivételével — a népgazdaság csaknem összes pénzforgalma megjelenik. E forgalomból a pénzügyi mérlegek a társadalmi termék „c” részének forgalmával kapcsolatos pénzmozgásoknak csak elenyésző részét ábrázolják, ez a forgalom viszont nem is tartozik a jövedelem-mozgások körébe. A lakosság egymásközötti pénzforgalma beletartozik a jövedelem-újraelosztás kategóriájába. Mivel e forgalom ábrázolására a pénzügyi mérlegben nincsenek adatok, e forgalmat statisztika és közgazdasági becslések alapján közelítik meg. A vonatkozó számítások rendszerünkbe elvben minden akadály nélkül beilleszthetők lennének, erre azonban most nem vállalkoztunk.

A módszer

A nemzeti jövedelem elosztását, újraelosztását és felhasználását szerves egészben ábrázoló mérlegmódszer kidolgozásának központi problémája az újraelosztási folyamat megragadása.

Mínthogy ez a folyamat a pénzügyi mérlegekben minden esetben olyan módon jelenik meg, hogy ami az egyik mérlegben kiadás, az a másikban bevétel, *önként*

* Mindez egyben azt is jelenti, hogy a pénzügyi mérlegek, bár sűrű időközökben állnak rendelkezésre (a költségvetési mérleg és a lakosság készpénzforgalmi mérlege havonta, a vállalati mérleg-beszámolók negyedévenként készülnek) — a bennük foglalt pénzfolyamatok sokrétű gazdasági tartalma miatt — önmagukban nem adnak világos összképet a népgazdaság helyzetéről.

kinálkozik e folyamatok ábrázolására a kettős könyvvitel technikai („tartozik—követel”) alapelve. Minthogy azonban újraelosztásra a termelésben keletkezett eredeti jövedelmek kerülnek, felhasználásra pedig az újraelosztás során keletkezett végső jövedelmek, mind a nemzeti jövedelem termelését, mind felhasználását is a kettős könyvvitel elve alapján kellett a rendszerbe bekapcsolnunk.

A kettős könyvvitel technikai alapelve biztosítja — a jövedelemátadások hiánytalan figyelembevételével együtt — azt, hogy *egyrészt a nemzeti jövedelemszámítás és a pénzügyi mérlegek, másrészt az egyes pénzügyi mérlegek között teljes összhangot teremtsünk** és pontosan ugyanannyi nemzeti jövedelem elosztását, újraelosztását és felhasználását ábrázoljuk, mint amennyi termelését számításba vették.**

Az ismertetett elvi és módszertani alapokat tartottuk szem előtt annak a rendszernek a kidolgozásánál, amelyben az 1957. évi nemzeti jövedelem elosztását, újraelosztását és felhasználását ábrázoltuk.

A rendszer kidolgozásánál elsőrendű célnak tekintettük, hogy azt a mindennapi gyakorlatban rendelkezésre álló adatok alapján építsük fel, ugyanakkor azonban az elméleti követelményeknek is eleget tegyünk.

Választanunk kellett abban a tekintetben, hogy a rendszert terv- vagy tényszámok alapján dolgozzuk-e ki. A tényszámok mellett döntöttünk azért, mert így az *objektíve* meglevő összefüggések nyomonkövetésére volt módunk. Tervszámok felhasználása esetén kísérletünk felépítése során nehéz lett volna eldönteni, hogy az esetleges nem egyezések a módszer vagy a tervszámok hibájából adódnak-e.

* A pénzügyi mérlegek közötti összhang problémája mind az elméleti, mind a gyakorlati pénzügyi szakembereket régen foglalkoztató kérdés. (L.: Gerő Tamásné: i. m. és Schmidt Ádám: Pénzügyi kontroll — mérlegrendszer. O. T. kéziratos feljegyzés, 1953.)

Az objektíve lejátszódó pénzfolyamatokban természetesen automatikusan összhang van. A pénzügyi ténymérlegek szerkezete azonban olyan, hogy ezt az összhangot az egyes tételeknél számos és legkülönbözőbb ok miatt nem tükrözik és azok közvetlenül nem deríthetők fel.

** Mérlegrendszerünk az ábrázolt gazdasági jelenségek köre (a nemzeti jövedelem elosztása, újraelosztása és felhasználása) és a követett technikai módszer (kettős könyvvitel) tekintetében hasonló a tőkés országokban készített „national accounting” mérlegekhez. A két mérlegrendszer között azonban semmiféle azonosság nincsen, a hasonlóság csak formai. A mi rendszerünk a nemzeti jövedelem marxista elméletére, a mi elosztási viszonyainkra és gazdasági kategóriáinkra épül fel. Éppen ezért a national accounting-ra vonatkozóan csak utalásszerűen jegyezzük meg a következőket: 1. A tőkés országokban készült ilyen mérlegrendszerek a polgári politikai gazdaságtan nemzeti jövedelem kategóriái alapján épülnek fel, a valóságnak tehát már csak ezért sem lehetnek hű tükröződései. Ennél fontosabb azonban, hogy hibahatáraik — saját rendszerükön belül is — a mieinkhez nem is hasonlítható nagyságrendűek, ami abból következik, hogy az újraelosztás folyamatainak jelentős részét a legfejlettebb polgári statisztikák alapján is csak becsülni lehet, míg nálunk ezek a pénzügyi mérlegekben számvitelileg vannak rögzítve. 2. Azzal a szereppel, amit a national accounting rendszerek a tőkés prognózis készítéseknél játszanak, valamint azzal, hogy e módszerekből lehetne-e valamit a mi viszonyaink között is hasznosítani — nem foglalkoztunk behatóbban. Ez külön kutatás tárgya lenne. Néhány áttanulmányozott mű alapján is csaknem egyértelműen lehet azonban megállapítani — röviden összefoglalva — a következőket: az újraelosztás egyes mozzanatait közötti mennyiségi arányok sokkal jobban ki vannak téve gazdaságpolitikai (pl. nyereségrészesedés bevezetése, mértékének alakulása) és konstrukciós (pl. iparigazgatóságok finanszírozásának változásai) változások hatásának, mint a termelésben. Ezért valamely év összefüggései alapján számítható koeficienszek távlati tervezésében való használhatósága is sokkal kisebb, mint pl. az input-output mérlegek koeficienszéi. Éppen ezért, ha az egyes pénzügyi összefüggéseket pl. a nemzeti jövedelem növekedésének alapján függvényyszerű kapcsolatokkal akarnánk meghatározni, részletes tervezésük helyett — igen durva hibákat követnénk el. Erre azonban nincs is szükségünk: a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló szocialista tervezdálkodásban ugyanis a termelés, az elosztás és felhasználás minden láncszemét — még a távlati tervezésben is — sokkal közvetlenebb módszerekkel van módunkban meghatározni, mint ahogyan ezt a national accounting alapján végzett prognózis készítéseknél végzik.

A rendszer kidolgozásához 1958 közepén kezdtünk hozzá, amikor az 1957. évi nemzeti jövedelemre vonatkozó tényszámok rendelkezésre állottak. Bár csak egy év adatait dolgoztuk fel, a rendszer mégis — esetleges kisebb konstrukciós változásoknak megfelelő módosításokkal — bármely év adatainak feldolgozására alkalmas.

Az így kialakult rendszer — összhangba hozva a mindenkori tervezési rendszer esetleg változó részletmegoldásaival — a tervezésben is alkalmazható.

A nemzeti jövedelem elosztása, újraelosztása és felhasználása ábrázolásának rendszere

A nemzeti jövedelem keletkezését, elosztását, újraelosztását és felhasználását tükröző számlarendszer ismertetésénél e folyamatok ábrázolásának logikai sorrendjét követjük, a valóságban természetesen e folyamatok teljes bonyolultságukban egyszerre és egymás mellett játszódnak le.

E folyamatok — társadalmi viszonyainknak megfelelően — a következő termelő és nem termelő gazdasági egységek, eredeti és származékos jövedelemmel rendelkező jövedelemtulajdonosok között mennek végbe:

A nemzeti jövedelem az állami vállalatok, szövetkezetek és magántermelők termelő tevékenységének eredményeként keletkezik (ipar, építőipar, mezőgazdaság, teherszállítás, kereskedelem, anyagi termelés egyéb ágaiban). A megtermelt nemzeti jövedelem ugyanakkor az adott termelési viszonyoknak megfelelő jövedelemtulajdonosok eredeti jövedelmeként is megjelenik. Ezek: *a*) a szocialista állam, amely termelőeszközök tulajdonosaként eredeti jövedelmekhez jut (ennek formái: forgalmi adó és társadalombiztosítási járulék), *b*) a termelő állami vállalatok, amelyek az állam által szigorúan meghatározott keretek között operatív önállósággal rendelkeznek, az általuk termelt nemzeti jövedelemnek az állam által meghatározott részével mint eredeti jövedelemmel pénz formában rendelkeznek (a termelő tevékenységgel kapcsolatos nyereségük, egyéb — szolgáltatások vásárlására fordított jövedelmeik), *c*) a termelő tevékenységet folytató szövetkezetek (kézműipari szövetkezetek, földművesszövetkezetek és mezőgazdasági termelőszövetkezetek). Eredeti jövedelmeik formái: szövetkezeti nyereség, egyéb — szolgáltatások vásárlására fordított — jövedelmek, a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek — a tagok részesedésének levonása után megmaradó — jövedelmei, *d*) az anyagi termelésben foglalkoztatott lakosság jövedelmei (pénzbeni bér, természetbeni bér, tsz-tagok jövedelmei és magántermelők jövedelmei).

Az újraelosztás egyrészt az eredeti jövedelemtulajdonosok között, valamint ezek és a csak származékos jövedelemmel rendelkezők között megy végbe. Ez utóbbiak a szolgáltatók és egyéb (társadalmi) szervek.

Az így kialakult végleges jövedelmeket a jövedelemtulajdonosok fogyasztásra és felhalmozásra használják fel.

E jövedelemtulajdonosoknak és a jövedelemmozgások különböző mozzanatainak megfelelő külön számlákat nyitottunk. Ugyancsak külön számlák szolgálnak a jövedelemmozgásokkal kapcsolatos pénzügyi mozgások rögzítésére, melyeknek rendszerezése adja a különböző pénzügyi mérlegeket.

A logikai sorrendnek megfelelően a nemzeti jövedelem termelését, elosztását, s újraelosztását és felhasználását a következő számlákon ábrázoljuk, decimális számlarendszerben.

1. Társadalmi termék számlák

- II. Társadalmi termék
 - III. Állami vállalatok társadalmi terméke
 - III. Szövetkezetek társadalmi terméke
 - III. Magántermelők társadalmi terméke
 - III. Külkereskedelem társadalmi termékének kiszámítása
- 12. Anyagköltségek
 - 121. Állami vállalatok anyagköltségei
 - 122. Szövetkezetek anyagköltségei
 - 123. Magántermelők anyagköltségei
- 13. Értékcsökkenés
 - 131. Állami vállalatok értékcsökkenése
 - 132. Szövetkezetek értékcsökkenése
 - 133. Magántermelők értékcsökkenése
- 14. Lakosság eredeti jövedelmei
 - 141. Munkabérek
 - 1411. Állami vállalatoktól
 - 1412. Szövetkezetektől
 - 1413. Magántermelőktől
 - 142. Természetbeni bérek
 - 143. Magántermelők jövedelmei
 - 144. Egyéb bérjellegű jövedelmek
 - 1441. Állami vállalatoktól
 - 1442. Szövetkezetektől
 - 145. Tsz-tagok jövedelmei
 - 146. Magántermelők egyéb jövedelmei
- 15. Vállalatok eredeti jövedelmei
 - 151. Nyereség-veszteség
 - 152. Egyéb jövedelmek
- 16. Szövetkezeti jövedelmek
 - 161. Szövetkezet nyeresége-vesztesége
 - 162. Egyéni jövedelmek
 - 163. Mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelmei
- 17. Állam eredeti jövedelmei
 - 171. Társadalombiztosítási járulék
 - 1711. Állami vállalatok
 - 1712. Szövetkezetek
 - 1713. Magántermelők
 - 172. Forgalmi adók
 - 1721. Állami vállalatok
 - 1722. Szövetkezetek
 - 173. Külkereskedelmi árdifferencia
 - 1731. Külkereskedelmi árkiegyenlítés
 - 1732. Behozatali (kiviteli) többlet devizaforintban
 - 1733. Behozatali (kiviteli) többlet forintban

2. Nemzeti jövedelem számlái

- 21. Nemzeti jövedelem termelése
 - 211. Állami vállalatok
 - 212. Mezőgazdasági termelőszövetkezetek
 - 213. Egyéb szövetkezetek
 - 214. Magántermelők
- 22. Nemzeti jövedelem mint az eredeti jövedelmek összessége
 - 221. Állam eredeti jövedelmei
 - 222. Vállalatok eredeti jövedelmei
 - 223. Mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelmei
 - 224. Egyéb szövetkezetek jövedelmei
 - 225. Lakosság eredeti jövedelmei
- 23. Nemzeti jövedelem mint az újraelosztás utáni jövedelmek összessége
 - 231. Állam jövedelmei
 - 232. Vállalatok jövedelmei
 - 233. Szövetkezetek jövedelmei
 - 234. Lakosság jövedelmei
 - 235. Szolgáltatók anyagfogyasztásra szolgáló jövedelmei
 - 236. Egyéb társadalmi szervek anyagfogyasztásra szolgáló jövedelmei
- 24. Nemzeti jövedelem felhasználása
 - 241. Fogyasztási alap
 - 2411. Lakosság fogyasztása vásárlásból
 - 2412. Lakosság fogyasztása saját termelésből
 - 2413. Lakosság gyógyszer-fogyasztásának állami támogatása
 - 2414. Közületi anyagfogyasztás
 - 2417. Egyéb társadalmi szervek anyagfogyasztása
 - 242. Állóalap-növekedés
 - 2421. Állami állóalap növekedése
 - 24211. Állami vállalatok értékcsökkenése
 - 24212. Költségvetés felújítási kiadásai
 - 2422. Szövetkezetek állóalap-növekedése
 - 24221. Szövetkezetek értékcsökkenése
 - 2423. Magántermelők állóalap-növekedése
 - 24231. Magántermelők értékcsökkenése
 - 243. Készletnövekedés
 - 2431. Állam
 - 2432. Vállalat
 - 2433. Szövetkezet
 - 2435. Magántermelők
 - 244. Külföldi felhasználás

3. Az állami költségvetés mérlege

- 31. A költségvetés bevételei
 - 311. Állami vállalatok forgalmi adója
 - 3111. Forgalmi adó befizetés levezetése

- 312. Állami vállalatok egyéb befizetése
- 313. Szövetkezetek forgalmi és jövedelemadója
- 314. Társadalombiztosítás bevételek, nyugdíjjárulékok befizetése
 - 3141. Társadalombiztosítási befizetés levezetése
- 315. Lakosság adói
- 316. Költségvetési szervek bevételei
- 317. Külföldi kölcsön és segély
- 318. Belföldi hitelek visszafizetése
- 319. Egyéb bevételek
- 32. Költségvetés kiadásai
 - 321. Felhalmozás jellegű kiadások
 - 3211. Beruházások
 - 3212. Készletnövekedés
 - 3213. Hosszú- és középlejáratú hitelek
 - 3214. Hitelfedezeti alap
 - 322. Vállalatok eredményelszámolása
 - 3221. Folyó évi eredményelszámolás
 - 3222. Előző évi eredményelszámolás
 - 323. Külkereskedelmi árkiegyenlítés
 - 324. Vállalati egyéb kiadás
 - 325. Költségvetési szervek kiadásai
 - 3251. Bérek
 - 3252. Egyéb személyi jellegű kiadások
 - 3253. Anyagfogyasztás
 - 3254. Társadalmi juttatás
 - 3255. Szolgáltatás vásárlása
 - 3256. Támogatások
 - 3257. Felújítások
 - 3258. Társadalombiztosítási járulék
 - 326. Külföldi kölcsön törlesztése
 - 327. Belföldi kölcsön törlesztése
 - 328. Egyéb kiadások

4. Lakosság bevételei és kiadásai; természetbeni jövedelmek

- 41. A lakosság készpénzforgalmi mérlege
 - 411. Lakosság készpénzbevételei
 - 4111. Munkabér
 - 4112. Egyéb személyi jellegű bevételek és kiküldetés
 - 4113. Tsz munkaegység
 - 4114. Áruértékesítési bevételek (felvásárlás)
 - 4115. OTP kifizetések és befizetések egyenlege
 - 4116. Kifizetés magánosoknak
 - 4117. Lakosság egyéb bevételei
 - 412. Lakosság készpénzkiadásai
 - 4121. Áruvásárlás
 - 41211. „C” elemek vásárlása készpénzért

- 4122. Szolgáltatások vásárlása és biztosítási díj
 - 4123. Adó és illeték
 - 4124. Egyéb kiadások
42. Lakosság természetbeni jövedelme

5. Hitelmérleg

51. A rövidlejáratú hitelállomány változása
- 511. Vállalati és pénzügyintézeti hitelállomány változása
 - 512. Szövetkezeti hitelállomány változása
52. Források változása
- 521. Vállalati és pénzügyintézeti betét változása
 - 522. Vállalati készpénzkészlet változás
 - 523. Szövetkezeti betét változása
 - 524. Állami pénzkészlet változás
 - 525. Egyéb szervek betéeteinek változása
 - 526. Egyéb aktívák, passzívák egyenleg változása

6. Nemzetközi fizetési mérleg

7. Szolgáltatások mérlege

71. Szolgáltatók teljesítményei
- 711. Állami vállalatok
 - 712. Szövetkezetek
 - 713. Folyószámlás szervek
 - 714. Jóléti intézmények
 - 715. Egyéb szolgáltatók
72. Szolgáltatók költségei
- 721. Anyagköltségek
 - 722. Értékcsökkenés
 - 723. Bérek
 - 724. Egyéb bérjellegű
 - 725. Egyéb nem anyag jellegű
 - 726. Eredmény
 - 727. Forgalmi adó
 - 728. Közteher

8. Újraelosztás számlái

81. Jövedelmek átadása
- 811. Állam átadásai
 - 8111. Államnak
 - 8112. Vállalatoknak
 - 8113. Szövetkezeteknek
 - 8114. Lakosságnak
 - 8115. Szolgáltatóknak
 - 8116. Egyéb szerveknek

- 812. Vállalatok átadásai
 - 8121. Államnak
 - 8124. Lakosságnak
 - 8125. Szolgáltatóknak
 - 8126. Egyéb szervezeteknek
- 813. Szövetkezetek átadása
 - 8131. Államnak
 - 8135. Szolgáltatóknak
- 814. Lakosság átadásai
 - 8141. Államnak
 - 8142. Vállalatoknak
 - 8145. Szolgáltatóknak
 - 8146. Egyéb szervezeteknek
- 815. Szolgáltatók átadásai
 - 8151. Államnak
 - 8152. Vállalatoknak
 - 8153. Szövetkezeteknek
 - 8154. Lakosságnak
 - 8155. Szolgáltatóknak
 - 8156. Egyéb szervezeteknek
- 816. Egyéb szervezetek átadásai
 - 8161. Államnak
 - 8164. Lakosságnak
 - 8165. Szolgáltatóknak
- 82. Kapott jövedelmek
 - 821. Állam kapott jövedelmei
 - 8211. Államtól
 - 8212. Vállalatoktól
 - 8213. Szövetkezetektől
 - 8214. Lakosságtól
 - 8215. Szolgáltatóktól
 - 8216. Egyéb szervezettől
 - 823. Szövetkezetek kapott jövedelmei
 - 8231. Államtól
 - 8232. Vállalatoktól
 - 8233. Szövetkezetektől
 - 8234. Lakosságtól
 - 8235. Szolgáltatóktól
 - 8236. Egyéb szervezettől
 - 824. Lakosság kapott jövedelmei
 - 8241. Államtól
 - 8242. Vállalatoktól
 - 8243. Szövetkezetektől
 - 8244. Lakosságtól
 - 8245. Szolgáltatóktól
 - 8246. Egyéb szervezettől

- 825. Szolgáltatók kapott jövedelmei
 - 8251. Államtól
 - 8252. Vállalatoktól
 - 8253. Szövetkezetektől
 - 8254. Lakosságtól
 - 8255. Szolgáltatóktól
 - 8256. Egyéb szervektől
- 826. Egyéb szervek kapott jövedelmei
 - 8261. Államtól
 - 8262. Vállalatoktól
 - 8263. Szövetkezetektől
 - 8264. Lakosságtól
 - 8265. Szolgáltatóktól
 - 8266. Egyéb szervektől

9. A termelők számlái

- 91. Társadalmi termelés népgazdasági áganként és szektoronként
 - 911. Ipar
 - 9111. Minisztériumi ipar
 - 9112. Helyi ipar
 - 9113. Egyéb állami ipar
 - 9114. Szövetkezeti ipar
 - 9115. Magánipar
 - 912. Építőipar
 - 9121. Minisztériumi építőipar
 - 9122. Helyi építőipar
 - 9123. Állami vállalatok házilagos építkezései
 - 9124. Szövetkezeti építőipar
 - 9125. Magánépítőipar
 - 9126. Lakosság házilagos építkezései
 - 913. Mezőgazdaság
 - 9131. Állami gazdaságok és erdőgazdaságok
 - 9132. Gépállomások
 - 9133. Községi kezelésű földek
 - 9134. Mezőgazdasági termelőszövetkezetek (háztáji gazdasággal együtt)
 - 9135. Egyéni parasztok (tszcs-k is)
 - 914. Közlekedés
 - 9141. Állami közlekedési vállalatok
 - 9142. Magánfuvarosok
 - 9143. Paraszti fuvarosok
 - 915. Kereskedelem
 - 9151. Minisztériumi kereskedelem
 - 9152. Helyi kereskedelem
 - 9153. Egyéb állami kereskedelem
 - 9154. Szövetkezeti kereskedelem
 - 9155. Magánkereskedelem

- 916. Külkereskedelem
- 917. Anyagi termelés egyéb ágai
- 92. Pénzügyi számlák
 - 921. Vállalati pénzügyi számla
 - 9211. Vállalati tartós passzívra változása
 - 922. Termelőszövetkezetek pénzügyi számlája
 - 923. Egyéb szövetkezetek pénzügyi számlája
 - 924. Egyéb szervek pénzügyi számlája
 - 925. Külkereskedelmi árdifferencia

A rendelkezésünkre álló hely szabta korlátok miatt csak a rendszer szempontjából leglényegesebb kapcsolatokat ismertetjük. E kapcsolatok szemléltetésére szolgál a 2. sz. melléklet sémája, amelyen azonban csak a legfontosabb számlacsoportokat (a decimális rendszerben két vagy három számjeggyel jelölt összevont számlákat), illetve számlaosztályokat (a decimális rendszerben egy számjeggyel jelölt számlákat) tüntetjük fel.

Az egész rendszer — mint a sémából is kitűnik — két egymástól elhatárolt részre: a nemzeti jövedelem termelését és az eredeti jövedelmek keletkezését ábrázoló (I.) és a nemzeti jövedelem újraelosztását és felhasználását ábrázoló részre tagolódik (II.).

A nemzeti jövedelem számítás nálunk használatos objektív módszerének megfelelően a számlarendszer is a társadalmi termékből indul ki. Az 1. Társadalmi termékszámítás osztályának 11. Társadalmi termék számlacsoportja a nemzeti jövedelem számításának kiindulópontját képező társadalmi terméket csoportosítja tulajdonformák szerint. Ennek megfelelően a termelő szektorok 91-es számlacsoportba tartozó számláira és a 11-es társadalmi termék számlára könyveljük el a társadalmi termék értékét: a 91-es számlacsoport tartozik, a 11-es számlacsoport követel. A társadalmi terméket minden népgazdasági ágban (a külkereskedelem kivételével) hasonló módon könyveljük el.

A nemzeti jövedelem számítás metodikájának megfelelően a következő lépés a társadalmi termék „c” elemeinek levonása. Ezt a következő módon végeztük: minthogy ezek a termelő egységek szempontjából költségek, ezért azok számláinak követel oldalára és a 12—13 anyagköltség és értékcsökkenés megfelelő számláinak tartozik oldalára kerülnek.

A társadalmi termék és a „c” elemek különbségeként adódik a nemzeti jövedelem, mégpedig úgy, hogy az anyagköltségeket és értékcsökkenéseket a 12—13-as számlacsoportról a 11-es társadalmi termék számlákra vezetjük át. A társadalmi termék számla egyenlege adja a vonatkozó népgazdasági ág, illetőleg szektor nemzeti jövedelmét, amelyet a 21. nemzeti jövedelem termelése című számlára vezetünk át.

A nemzeti jövedelmet alkotó eredeti jövedelmek (bér, természetbeni bér, egyéb bérjellegű, egyéb nem anyagjellegű költségek, közteher, forgalmi adó, nyereség vagy veszteség) a vállalat szempontjából szintén költségek, amelyekre a megtermelt társadalmi termék értéke nyújt fedezetet. Ezért a termelőegységek számláinak követel oldalán kerülnek elszámolásra, a megfelelő jövedelemszámláknak pedig tartozik oldalán.

Az említett jövedelemszámlákon így megjelenő jövedelmek összessége ugyan csak a nemzeti jövedelmet adja.

Mielőtt e jövedelmeket a nemzeti jövedelem számlákra átvezetnénk (l.: 21-es számla „tartozik” oldala) eredeti jövedelem-tulajdonosok (állam, vállalat, lakosság, szövetkezetek: 14—15—16—17-es számlák) szerint csoportosítjuk. Az állam eredeti jövedelmeinek a forgalmi adót és közterhet (társadalombiztosítási járulékot), a vállalat és szövetkezet eredeti jövedelmének a vállalati eredményt és az egyéb „nem anyagjellegű” költségeket, a lakosság eredeti jövedelmének a béreket, természetbeni jövedelmeket és „egyéb bérjellegű” jövedelmeket tekintettük.

E besorolásban egyedüli magyarázatra szoruló tétel az „egyéb nem anyagjellegű” költség. Ez a vállalatoknak szolgáltatások vásárlására fordított kiadását testesíti meg, ilyenformán tehát nem „c” felhasználás, hanem eredeti jövedelemnek a szolgáltatók számára való újraelosztása, illetőleg felhasználása.

A 21-es számla tehát olyan nemzeti jövedelem mérleg, amelynek egyik oldalán („követel”) a nemzeti jövedelem termelő szektoronként, másik oldalán („tartozik”) pedig eredeti jövedelemtulajdonosonként jelenik meg. Ez a módszer teszi lehetővé, hogy az 1-es számlaosztály számláin a nemzeti jövedelmet egyszerre, mint a társadalmi termék $c+v+m-c$ részét és ugyanakkor mint az eredeti jövedelmek összegét mutassuk ki.

*

Mérlegrendszerünkben a nemzeti jövedelem termelésének számbavételével kapcsolatban több probléma merült fel, ezek közül a következő kettőre röviden külön is kitérünk.

1. *A külkereskedelem társadalmi termékének és nemzeti jövedelmének a költségvetéssel összhangban való ábrázolása.* Amikor számításba vesszük a külkereskedelmi kapcsolatok hatását a társadalmi termékre és a nemzeti jövedelemre — a nálunk használatos módszer szerint — tulajdonképpen elsődlegesen az export és az import belföldi árakon jelentkező különbségéből indulunk ki. Viszonyaink között az export belföldi árakon számításba vett értéke mindig nagyobb mint az importé. Ismeretes, hogy ez a különbség egyrészt a belföldi árrendszer következménye (az importban nagyobb arányban szerepelnek termelőeszközök — főleg nyersanyagok — mint az exportban), másrészt abból adódik, hogy a kivitel nagyobb mint a behozatal. Ennek megfelelően a különbségnek ez a két összetevője a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem nagysága szempontjából másképpen ítélandó meg. A hazai árviszonyokból származó árkülönbségeket úgy tekintjük, mint amelyek a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem *termelését* módosítják. A kiviteli, illetve behozatali többlet viszont a társadalmi termék és nemzeti jövedelem *felhasználásaként* jön számításba. A kiviteli többlet a felhasználás egyik módja. Az esetleges behozatali többlettel más a helyzet. A fogyasztás és felhalmozás ugyanis már tartalmazza a behozatali többlet felhasználását is, ezért le kell vonnunk, mert ellenkező esetben nagyobb társadalmi termék és nemzeti jövedelem felhasználását mutatnánk ki, mint amennyit termeltünk.

Rendszerünk felállításánál mi is ezen a módon jártunk el. Különös problémát jelentett azonban az, hogy az export és az import belföldi árakon számításba vett összegét (amely a vállalatok mérlegbeszámolóiban adott) az állami költségvetés által nyújtott támogatásokkal és költségvetési lefoglalásokkal összhangban mutassuk ki. Itt ugyanis a következő összefüggésekre kell feltétlenül figyelemmel lenni:

Export belföldi áron		Le: ártámogatás devizatényező forgalmi adó visszatérítés Hozzá: esetleges lefölözés	Export devizaforintban
Import belföldi áron		Le: devizatényező lefölözés Hozzá: ártámogatás	Import devizaforintban
A különbség megosztandó		Költségvetési árkiegyenlítés egyenleg)	Kiviteli, ill. behozatali többlet devizaforintban
Árkülön- bőzet	Kiviteli, ill. behozatali többlet belföldi áron		
<div style="border: 1px solid black; padding: 5px;"> Társadalmi termék és nemzeti jövedelem → termelés módosítása → Társ. termék és nemz. jöv. felhasználása </div>		↓ Állami költségvetésbe	↓ Nemzetközi fizetési mérlegbe

A vázolt összefüggések ábrázolásánál számos nehézséggel találkoztunk. Ezek közül — helyszűke miatt — csak egyet ragadunk ki. A külkereskedelmi vállalatok az importált árukat megadott belföldi árakon adják el. Lefölözéses cikk esetében a forint bevétel és a devizaforint kiadás közötti különbség adná a lefölözés összegét, melyet a vállalat a költségvetésbe köteles befizetni. Gyakorlatilag az elszámolás módja azonban olyan, hogy az importált árukkal kapcsolatban forintban felmerült áru-mellékköltségeket is a költségvetésbe befizetendő lefölözés terhére fedezik a vállalatok, tehát ennyivel kevesebbet fizetnek be. Ezért úgy kell eljárni, hogy a lefölözés összegét ennyivel meg kell emelni — a fenti összefüggés ugyanis csak így állítható fel —, ellentétként pedig növelni kell a külkereskedelem anyagi ráfordításait, hiszen a forintban jelentkező áru-mellékköltségek is a külkereskedelmi tevékenység anyagi ráfordításainak („c”-jének) tekintendők. Ha ezt nem tesszük — mint ahogy a KSH jelenlegi gyakorlata nem teszi — ennyivel indokolatlanul megnövekszik a nemzeti jövedelem.

2. Az általunk és a KSH által számított nemzeti jövedelem eltéréseinek okai.
A nemzeti jövedelem elosztását és újraelosztását ábrázoló mérlegrendszer megszerkesztése szükségessé teszi azt, hogy a megtermelt nemzeti jövedelmet jövedelemformák szerint mutassuk ki. Ez a számítás tulajdonképpen a KSH nemzeti jövedelem számításában rendelkezésünkre áll. Minthogy azonban az ott kimutatott nemzeti jövedelemnek a pénzügyi mérlegekkel való egyezőségét eddig általában és rendszeresen nem ellenőrizték, nem fogadhattuk el minden további nélkül a KSH nemzeti jövedelem számítását sem egészében, sem jövedelemformák szerinti meg-

oszlásában. Nekünk ti. a pénzformát öltő jövedelmek tekintetében azt a nemzeti jövedelmet kellett valóságosnak tekintenünk, amelynek és amennyinek a keletkezését és átadásait a pénzügyi mérlegek mutatják meg. De nem fogadhatjuk el a KSH számítását azért sem, mert a KSH az eredeti jövedelmeket jövedelemformák és tulajdonformák szerint *módszerünk követelményei szempontjából* nem eléggé következetesen tagolva mutatja ki.*

Ezért modellünk felállításához elsősorban az állami vállalatok által megtermelt nemzeti jövedelem kiszámítását magunk is elvégeztük a rendelkezésre álló vállalati mérlegbeszámolók, illetve pénzügyi mérlegek segítségével. A számítások tapasztalata azt mutatja, hogy azok elvégzése nem volt szükségtelen. Számításaink alapján a nemzeti jövedelem a KSH által kimutatott nemzeti jövedelemtől némiképpen eltér. A különbség egy része számításbeli differenciákból, más része metodikai eltérésekből adódik. A számításbeli differenciák onnan származnak, hogy a KSH — mivel az újraelosztási folyamatot nem ábrázolja — több olyan, a pénzügyi mérlegekben megjelenő forgalmi adót és dotációt hagy figyelmen kívül, amelyek az eredeti jövedelmeket ugyan módosítják, de a vállalati mérlegbeszámolókból közvetlenül nem derülnek ki. (Élelmiszeripar árkiegyenlítési és vertikális forgalmi adója, faárrendezési dotáció stb.)

A leglényegesebb módszertani eltérés a mezőgazdaság nemzeti jövedelmének kiszámításánál áll fenn. Módszerünk, a nemzeti jövedelemnek mint pénzügyi jövedelmek mozgásának ábrázolása, megköveteli, hogy a valóságban lejátszódó pénzügyi mozgásokat kísérjük figyelemmel ott is, ahol a nemzeti jövedelem statisztika nem ezek alapján számol. Ez a helyzet például a mezőgazdaságban az állami gazdaságok és gépállomások tekintetében. Míg ugyanis a népgazdaság csaknem minden más ágában az ott jelentéktelen magánszektor kivételével a nemzeti jövedelmet mérlegbeszámolók alapján számítják, a mezőgazdaságban — elsősorban a tulajdonforma miatt — ilyen módon csak az állami gazdaságok, gépállomások nemzeti jövedelme lenne számítható. Nálunk azonban az állami gazdaságok nemzeti jövedelmét nem a mérlegbeszámolók alapján, hanem az egyéni gazdaságoknál is alkalmazott módszerrel számítják, a gépállomásokat pedig egyáltalában nem tekintik önálló nemzeti jövedelmet termelő szektornak, annak ellenére, hogy a valóságban önálló elszámolású vállalatok. A gépállomások anyagjellegű ráfordításainak egy részét annak a szektornak nemzeti jövedelménél számolják el passzív tételként, amely számára a gépállomás munkát végez. Így viszont a gépállomás által termelt nemzeti jövedelem (hozzászámítva a jelentős állami dotációt is), a vonatkozó szektor nemzeti jövedelmeként jelenik meg. Munkánk szempontjából ez — a KSH módszerének elfogadása esetén — azt jelentené, hogy a gépállomások által termelt nemzeti jövedelem (bér, nyereség, forgalmi adó) mint eredeti jövedelem kimutathatatlan lenne.** Mind az állami gazdaságok, mind a gépállomások nemzeti jövedelmét tehát olyan módszerrel kellett kiszámítanunk (a mérlegbeszámolók alapján), hogy végül

* E konkrét indokon túlmenően azonban annak eldöntésénél, hogy a nemzeti jövedelem meglévő adatait használjuk-e fel munkánkban, vagy pedig azt — mindenekelőtt az állami vállalatok vonatkozásaiban — magunk is újra kiszámítsuk-e, az utóbbi mellett döntöttünk azért is, mert elengedhetetlennek tartottuk, hogy a rendelkezésre álló elsődleges adatok megismerésével a jövedelmek keletkezésének minden részletét közvetlenül is érzékeljük, ami teljes és hű ábrázolásuk elengedhetetlen feltétele.

** Ez annál is inkább jelentős kérdés, mert a termelőszövetkezeti mozgalom ez évi és várható további fejlődése következtében a gépállomások tevékenysége jelentősen megnő, és a termelőszövetkezetek számára nyújtott gépállomási díjkedvezmény (dotáció) összege is megsokszorozódik.

a pénzügyi mérlegekkel — ahol e jövedelmek tényleges mozgása megjelenik — számszerűen egyező kapcsolatot teremthessünk.

Ennek alapján a mezőgazdaság nemzeti jövedelmét a következőképpen számítottuk: az egyéni parasztgazdaságok és mezőgazdasági termelősövetkezetek termelésének és ráfordításainak értékét a KSH-tól vettük át. A gépállomásoknak, mint önálló állami vállalatoknak mérlegbeszámolóiból az általános nemzeti jövedelem számítási metodikának megfelelően kiszámítottuk a társadalmi terméket és a nemzeti jövedelmet és azt a gépállomási szolgáltatások igénybevételének arányában levontuk a megfelelő mezőgazdasági termelő szektorok társadalmi termékéből, illetőleg nemzeti jövedelméből, a gépállomásokat pedig külön nemzeti jövedelem termelőként vettük figyelembe, emiatt tehát a megtermelt nemzeti jövedelem globális összege nem tér el a KSH-étól. Így viszont számításaink helyesen tükrözik a valóságban lejátszódó folyamatokat és módot adnak arra, hogy a gépállomási dolgozók bérjövödelmeit és a gépállomás, mint állami vállalat eredeti jövedelmét (a megfelelő jövedelemformákban) kimutassuk, amelyek a KSH-nál a különböző mezőgazdasági szektorok jövedelmébe olvadnak bele.

A gépállomások társadalmi terméke — amelyet mint említettünk, levontunk a megfelelő szektor társadalmi termékéből — tartalmazza azt a dotációt is, amelyet az állam a termelősövetkezetek részére kedvezményesen végzett munka veszteségeinek fedezésére biztosít. Így a termelősövetkezetek társadalmi termékét és nemzeti jövedelmét a gépállomásoknak fizetett tényleges díjaknál nagyobb összeggel csökkentettük. Véleményünk szerint ugyanis a tsz-eknek nyújtott dotáció nem a nemzeti jövedelem megtermelt összegét növeli, hanem a tsz-ek származékos jövedelme.

Az állami gazdaságok nemzeti jövedelmét a KSH-val szemben módszerünk követelményeinek megfelelően ugyancsak a mérlegbeszámolókból számoltuk. Az állami gazdaságok mérlegbeszámolóinak szerkezete viszont olyan, hogy a termelési értékben és a költségekben egy állami gazdaságon belül is halmozódásokat tartalmaz. (Pl. segédüzemek termelési értéke és költsége, a felhasznált befejezetlen termelés, előző évi vetés értéke stb.) Az állami gazdaságok minisztériumonkénti összesítéséből tehát ki kellett szűrniünk a halmozásokat, továbbá az így kapott társadalmi termékéből le kellett vonnunk az állami gazdaságok ipari és építőipari tevékenységének értékét és költségeit. Az állami gazdaságok így kiszámított társadalmi terméke kereken 200 millió forinttal, nemzeti jövedelme pedig 400 millió forinttal alacsonyabb mint a KSH által számított. Ennek oka valószínűleg két fő tényezőre vezethető vissza: 1. számításainkban figyelembe vettük az erdőgazdaságok részére juttatott mintegy 160 millió forint faárrendezési dotációt (mind a társadalmi terméket, mind a nemzeti jövedelmet ezzel csökkentettük);* 2. a KSH mind az állami gazdaságoknál, mind a gépállomásoknál nem a ténylegesen pénzügyileg realizált értékcsökkenéssel számol, hanem a gépek esetében pl. csak arra az időre számít értékcsökkenést, amíg azok üzemben voltak.

Mindezek alapján az elosztási és újraelosztási folyamatot a KSH-nál némileg kisebb, általunk számított nemzeti jövedelem ábrázolása útján kísértük figyelemmel.

*

* Az erdőgazdaságok termelésüket dotációval növelt áron tartják nyilván, de a magasabb ár természetesen a felhasználók anyagköltségében nem érvényesül.

A II. rész a nemzeti jövedelem pénzügyi mérlegekkel összhangban levő újraelosztását és felhasználását tartalmazza.

Kiindulásként ugyanazokat az eredeti jövedelmeket kellett ábrázolnunk, mint amelyek az I. részből adódtak. Az eredeti jövedelmeket úgy kellett elkönyvelnünk, hogy azok egyben — azonos összeggel — valamelyik pénzügyi mérlegben bevételként szerepeljenek.

A 3-as és 4-es számlaosztály a valóságos pénzügyi mérlegeket testesíti meg.*

A pénzügyi mérlegek egyes sorai azonban (pl. a költségvetési mérlegben a befolyt forgalmi adó és társadalombiztosítási járulék, a lakosság készpénzforgalmi mérlegében a kifizetett munkabérek) egyrészt keverve tartalmazznak eredeti és származékos jövedelmeket, másrészt nem tartalmazznak olyan eredeti jövedelmeket, amelyek elkerülik a készpénz formát (pl. a munkabér sor nem tartalmazza a fizetéskor már levont nyugdíjjárulékot, a TÜKER-akcióra befizetendő összegeket stb.). Ezért a pénzügyi mérlegek sorainak e Ft-összegeit fel kellett bontanunk, illetve ki kellett egészítenünk céljainknak megfelelően. Ezeket külön számlákon végeztük el, amelyek az egyszerűsített sémában nem szerepelnek.

A pénzügyi mérlegek forint összegeinek szétbontása és kiegészítése után most már számszerűen kitűnik, hogy ezek az összegek mennyi eredeti és mennyi származékos jövedelmet tartalmazznak, illetve, hogy milyen eredeti jövedelmeket nem tartalmazznak.

Ugyancsak külön számlát (42-es számla, amely az egyszerűsített sémában szintén nem szerepel) kellett felállítanunk a lakosság természetbeni jövedelmeinek elszámolására, minthogy nem minden eredeti jövedelem jelenik meg pénzforgalmában.

*

Az eredeti jövedelmek elkönyvelése után kerülhet sor az újraelosztási folyamat nyomonkövetésére. Amint már említettük, ennek elsődlegesen a pénzügyi mérlegek alapján kellett történnie. Gyakorlatilag ezt úgy végeztük, hogy sorra vettük a pénzügyi mérlegek egyes tételeit az újraelosztással kapcsolatos összefüggések tisztázása céljából.** Ezzel párhuzamosan a felhasználás jellegű tételeket a különböző szektorok nemzeti jövedelem felhasználás számláira könyveltük el. (Lásd a 24-es számlacsoportot.)

Az újraelosztás számszerű ábrázolásánál két problémát kellett megoldanunk: 1. a pénzforgalmat öltő jövedelemmozgások a pénzügyi mérlegeket részletező számláinkban ugyanazon összeggel szerepeljenek kiadásként, illetve bevételként, hogy a pénzügyi mérlegek egymás közötti kapcsolatát ebben a vonatkozásban is tisztázhassuk; 2. mivel az újraelosztással kapcsolatos pénzmozgás a pénzügyi mérlegekben összeolvad az egyéb pénzmozgásokkal, ezért — ezzel egyidejűleg az újraelosztással kapcsolatos pénzmozgásokat — külön számlákon is (8) meg kellett jelentetni. Ezek a számlák azt tüntetik fel, hogy az állam, a lakosság, a vállalat stb. mennyi jövedelmet kap más szektoroktól, illetve ad át más szektoroknak. Ezt technikailag úgy oldottuk meg, hogy ha pl. a lakosság átad az államnak adó címén 3 egység jövedelmet, akkor ez a lakosság készpénzforgalmi mérlegében kiadás, amit egyúttal

* Az egyszerűsített sémában (2. sz. melléklet) sem a külkereskedelmi tevékenység elszámolása, sem a nemzetközi fizetési mérleg nincsen feltüntetve. A rendszer természetesen ezeket is tartalmazza.

** Lásd a 20—22. oldalon a pénzügyi mérlegek által ábrázolt pénzmozgások tartalmára vonatkozóakat.

„a lakosság átadásai” (814) számlán, mint jövedelemátadást is elkönyveltünk. Ezzel párhuzamosan az állami költségvetésben ugyanazt az összeget bevételként és a 821 „állam kapott jövedelmei” számlán, mint kapott származékos jövedelmet is feltüntetjük.

Az újraelosztási folyamat ábrázolásának egyik legnehezebben megoldható problémája a szolgáltatások elszámolása. (A 2. sz. mellékletben közölt egyszerűsített sémában a szolgáltatások számlája sem szerepel.) A nehézség főként annak a következménye, hogy sem a statisztikában, sem a tervezésben nem készítették el eddig — bár szükségességre rég rámutattak — a szolgáltatások mérlegét. (A szolgáltatók „értékének” (árának) és a szolgáltatások vásárlására fordított jövedelmeknek a szembeállítását.)*

A 7-es számlaosztály szolgál a szolgáltatások elszámolására. A szolgáltatások „értékét”, valamint a szolgáltatások teljesítése közben keletkezett jövedelmeket (munkabér, eredmény stb.) a nemzeti jövedelem újraosztásaként, anyagi ráfordításaikat pedig a nemzeti jövedelem felhasználásaként számoltuk el.

Mindenekelőtt mérlegszerűen össze kellett tehát gyűjtenünk a szolgáltatások „értékét” és a szolgáltatások vásárlására fordított jövedelmeket. Ezek szembeállítására adja a szolgáltatások mérlegét. (71-es számlacsoport.) A 72-es számlacsoport számlái tartalmazzák a szolgáltatások teljesítéséhez szükséges ráfordításokat és a keletkezett jövedelmeket. A szolgáltatók anyagköltségei és értékcsökkenése a nemzeti jövedelem fogyasztása és a 241-es „nemzeti jövedelem fogyasztása, fogyasztási alap” című számlára kerülnek átvezetésre, a keletkezett származékos jövedelmek pedig egyszerre a pénzügyi mérlegekre és az újraelosztási számlákra kerülnek.

*

A pénzügyi mérlegek újraosztást érintő tételeinek, valamint a szolgáltatásoknak elkönyvelése után a pénzügyi mérlegeket részletező számlákon a vonatkozó szektorok eredeti jövedelmeinek keletkezésével, a kapott és átadott jövedelmek mozgásával kapcsolatos pénzforgalom jelenik meg. A 8-as számlaosztályba tartozó számlákon viszont az egyes szektorok által átadott, illetve kapott jövedelmek. A 8-as számlaosztályba tartozó számlák segítségével állítható össze a nemzeti jövedelem újraosztásának saktáblaszerű mérlege. (L. 1. sz. melléklet.)

Az eredeti, valamint a kapott és átadott jövedelmeknek a 23-as számlacsoport-hoz tartozó számlákon való összegyűjtése (l. 2. sz. melléklet) adja az egyes szektorok végleges jövedelmét.

A pénzügyi mérlegek — az előzőekben említetteken kívül — a nemzeti jövedelem felhasználásával kapcsolatos pénzforgalmat is tartalmazzák. (Beruházás, lakosság áruvásárlása fogyasztásra, vállalatok készletnövelései, közületi anyagfogyasztás stb.) Az egyes szektorok pénzügyi mérlegeiben azonban a felhasználás több vagy kevesebb az előbb kimutatott végleges jövedelmeknél. Ez a rövidlejáratú hitelek útján

* E problémát az OT által legújában 1960-ra tervezett saktábla-mérleg sem oldja meg, mert abban a szolgáltatók csak mint „vásárlók” szerepelnek, teljesítményeik felhasználását a mérleg nem tartalmazza.

A szolgáltatás kifejezést lényegében véve a tervezési és statisztikai gyakorlatunknak megfelelően használjuk. A magánszektor szolgáltató-tevékenységére vonatkozóan azért nem végeztünk számításokat, mert ezek szolgáltatásait szinte kizárólag a lakosság vásárolja meg s így — minthogy itt nem nemzeti jövedelem termeléséről van szó — ez a lakosság egymás közötti, általunk nem vizsgált jövedelem újraosztásának körébe tartozik.

végbemenő ideiglenes jövedelem átcsoportosítások eredménye, amelyet az 5-ös számlaosztály — hitelmérleg, mint valóságos pénzügyi mérleg — számlái ábrázolnak.

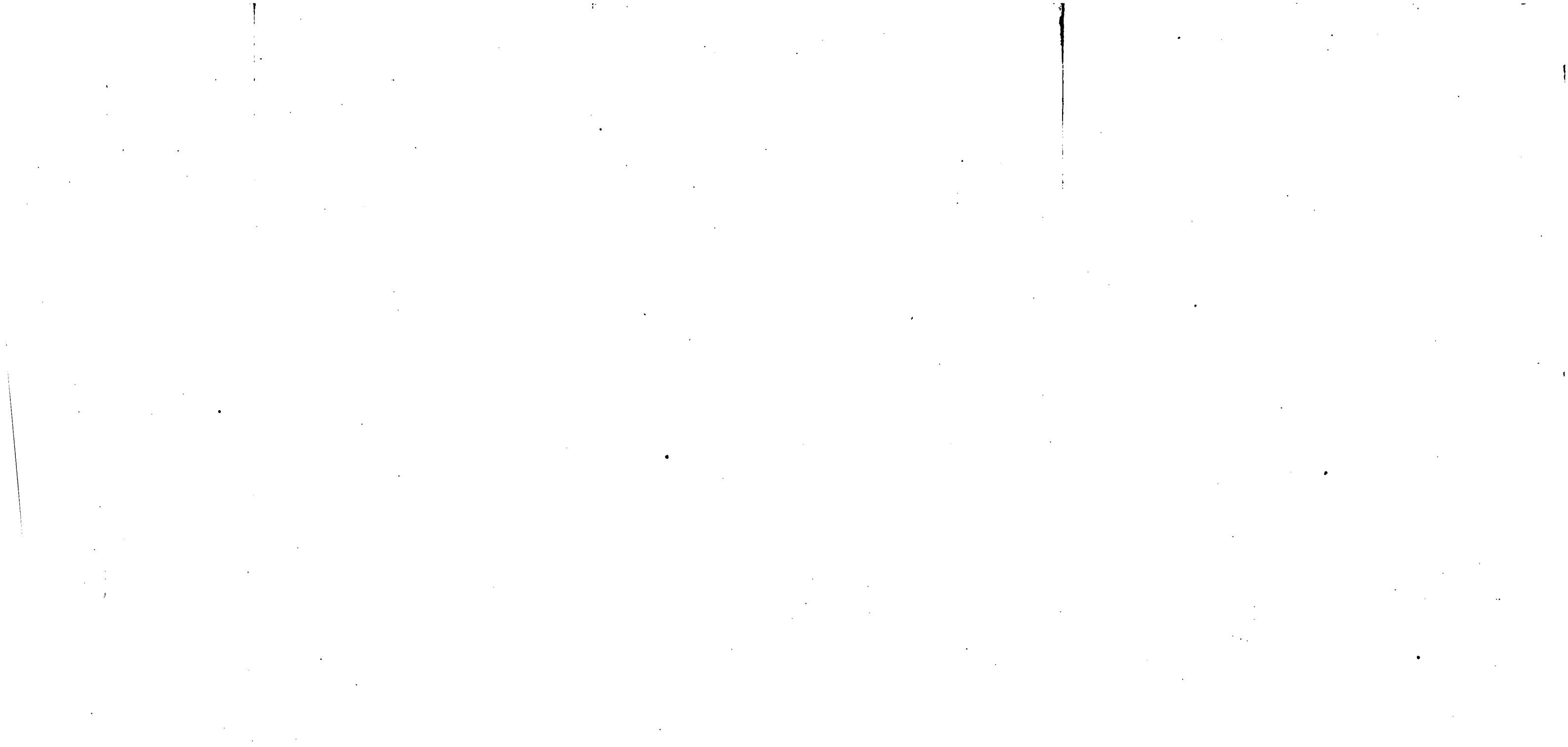
A hitelmérlegben forrásként gyűlik össze *a)* az állami költségvetés bevételi többlete, *b)* a lakosság készpénzmenyiségének változása, valamint *c)* részben a nemzetközi fizetési mérleg egyenlege, *d)* a vállalatok, valamint a szövetkezetek betétváltozása. Tehát források a vonatkozó szektor által fel nem használt végleges jövedelmek és eszközök, a vállalatoknak és a szövetkezeteknek nyújtott rövidlejáratú hitelek, amelyek termelési és forgalmi készleteket finanszíroznak.*

Az egyes szektorok által felhasználható jövedelmek tehát nem egyenlők végleges jövedelmeikkel, mert ezeket a rövidlejáratú hitel ideiglenesen átcsoportosítja. A rövidlejáratú hitel útján végbement jövedelem-átcsoportosítást éppen ideiglenes jellege miatt nem tekintettük a nemzeti jövedelem újraelosztásának, szemben a közép- és hosszúlejáratú hitelekkel, amelyek tartósabb jövedelem átrétegződéssel járnak. Ezért a rövidlejáratú hitel útján való jövedelem átcsoportosítását az I. sz. melléklet a végleges jövedelmek kialakulása után tünteti fel, míg a közép- és hosszúlejáratú hiteleket az újraelosztás számláin vettük figyelembe.

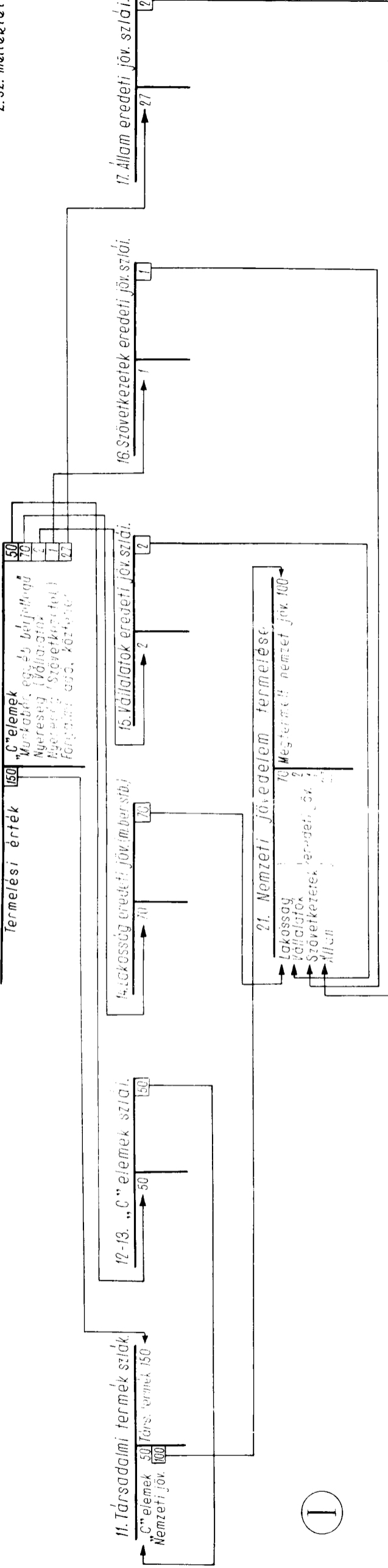
A pénzügyi mérlegek nemzeti jövedelem felhasználás jellegű tételeinek, valamint a nem természetbeni jövedelmek felhasználásának és a rövidlejáratú hitelek útján való jövedelemátcsoportosításoknak elszámolása után a 24-es számlacsoport számláin olyan nemzeti jövedelem mérleget kapunk, amelynek egyik oldalán (tartozik) az egyes szektorok végső jövedelmei, a másik oldalán (követel) a nemzeti jövedelem felhasználása jelenik meg.

Mindezzel a rendszerrel szemben támasztott alapkövetelményeket teljesítettük, ti. lépésről lépésre nyomon követtük a nemzeti jövedelem mozgását, mégpedig úgy, hogy az teljes összhangban legyen a valóságos pénzügyi mérlegekkel.

* A rövidlejáratú hitel útján történő jövedelem-átcsoportosítás és az anyagi mozgás kapcsolata, valamint a hitelmérleg szerepére nézve l.: Kronrod: Pénz a szocializmusban. 282. old., valamint részletesen Gerő Tamásné: i. m. 160—172. old.

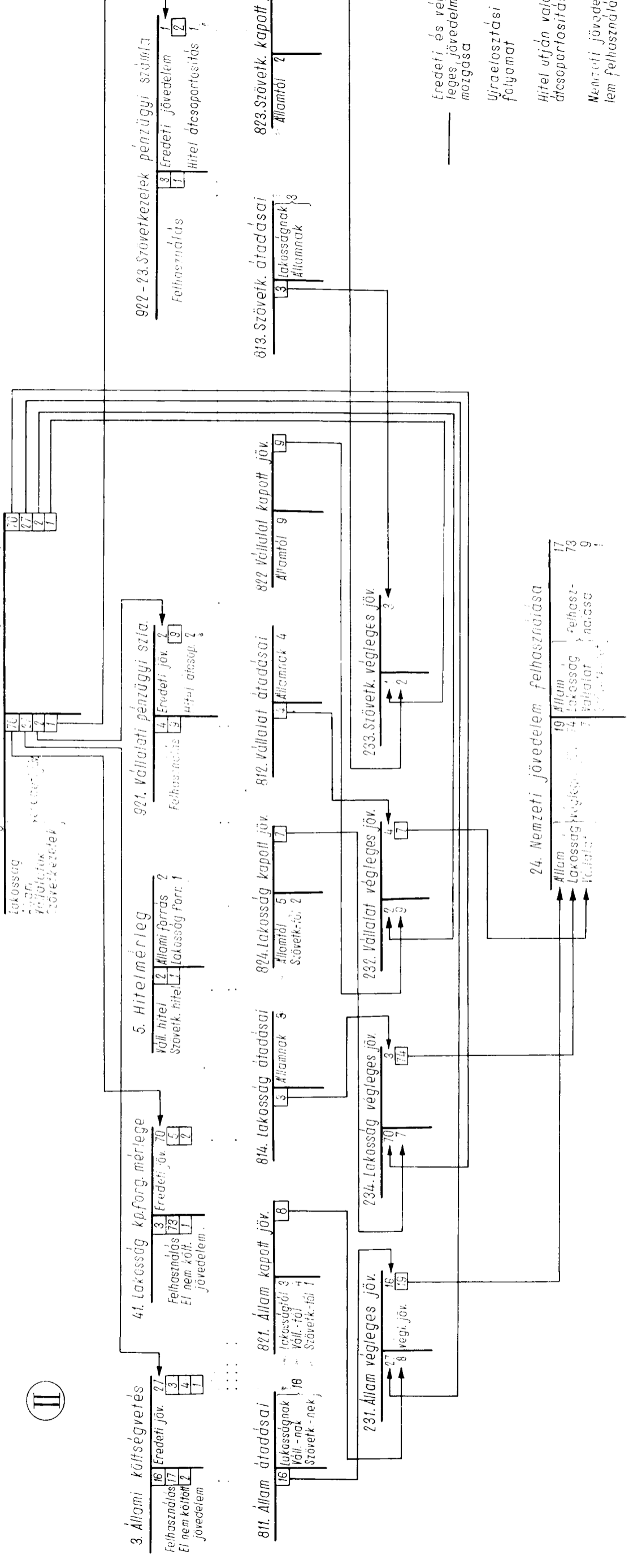

91. Termelő szektorok számlái

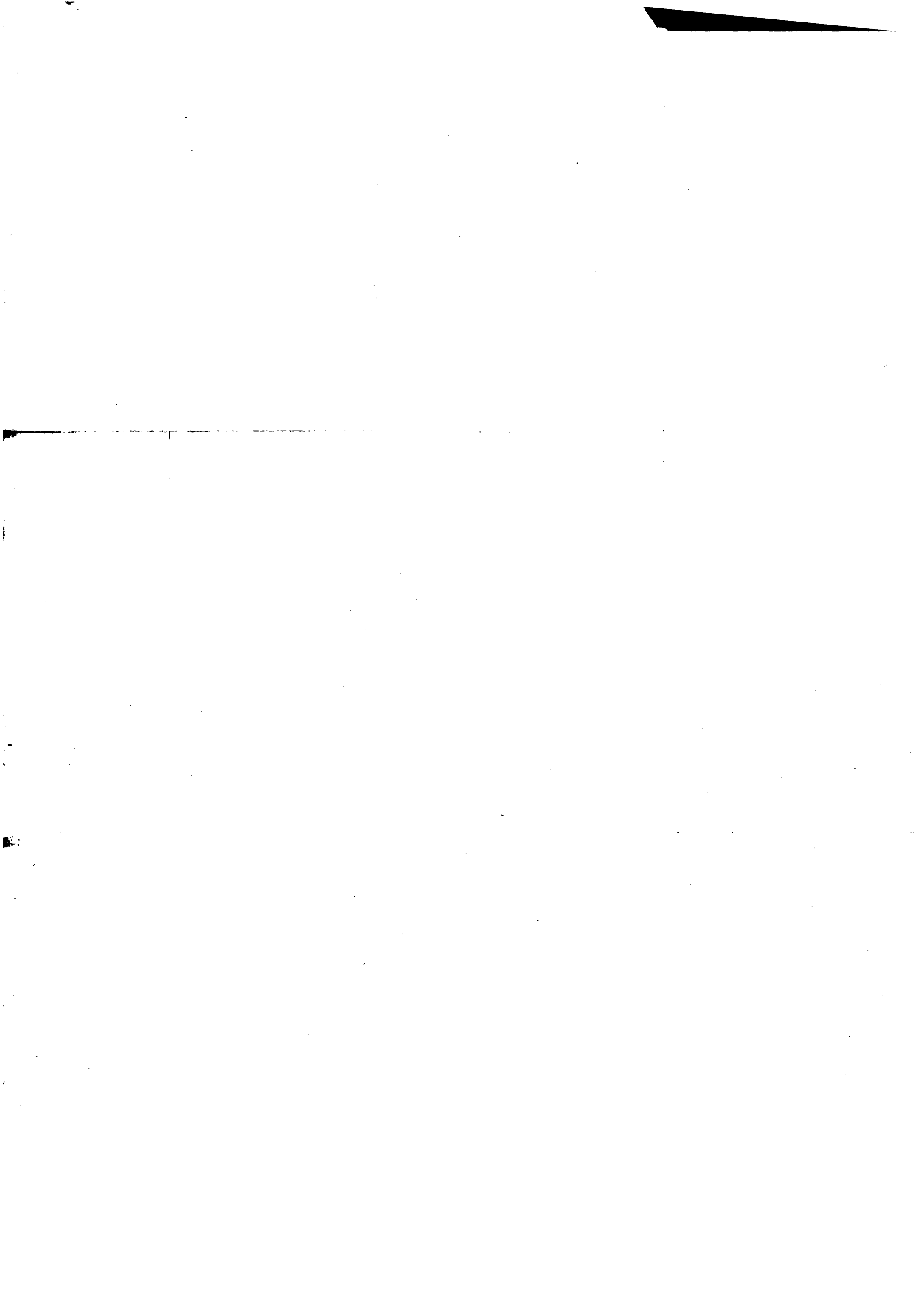
I

92. Nemzeti jövedelem mint az eredeti jöv. összege

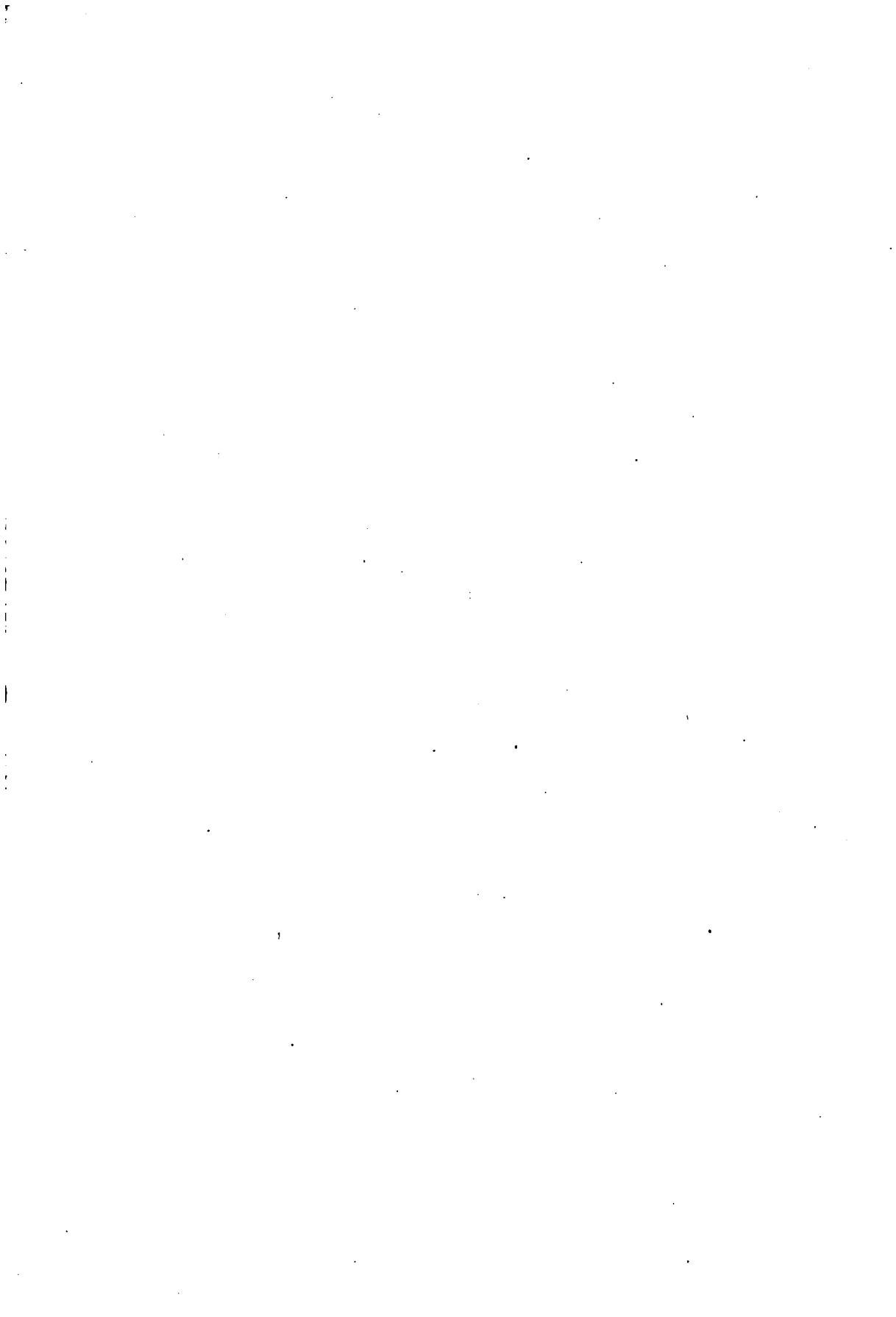
II

— Eredeti és végleges jövedelmek mozgása
 — Újraelosztási folyamat
 — Hitel útján való átcsoportosítás
 — Nemzeti jövedelem felhasználása

SÓKY DEZSŐ

A SZOCIALISTA ORSZÁGOK NEMZETI JÖVEDELME
NEMZETKÖZI ÖSSZEHOSONLÍTÁSÁNAK NÉHÁNY
PROBLÉMÁJA

A SZOCIALISTA ORSZÁGOK NEMZETI JÖVEDELME NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSÁNAK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA

A nemzeti jövedelem részletekbe menő nemzetközi összehasonlításának célja a szocialista országok esetében a következőkben foglalható össze:

A szocialista országok között gazdasági fejlődésük folyamán mind teljesebben bontakozik ki a gazdasági együttműködés. E gazdasági együttműködés azt eredményezi, hogy az egyes országok gazdasági fejlődése, s egyben az egész szocialista világrendszer gazdasági fejlődése is meggyorsul, az egyes országok gazdasági struktúrája, egymást kölcsönösen kiegészítve, a szocialista koordináció elvei alapján fejlődik, ami egyben biztosítja mind az egyes országok, mind az egész szocialista világrendszer szempontjából a legnagyobb gazdasági hatékonyság elérését. A szocialista országok gazdasági együttműködése tervszerű fejlesztésének módszere a KGST-ben részt vevő országok terveinek, különösen hosszúléjartatú terveinek időszakonkénti összehangolása.

A KGST koordináló munkájából különösen kiemelkedő a KGST IX. (1957. június 26—30, Bukarest) ülése, amely új, magasabb fokra emelte a szocialista országok gazdasági fejlődése összehangolásának munkáját. A IX. ülészak tűzte ki feladatul a szocialista országok gazdasági együttműködésének kiszélesítésére alkalmas módszerek kidolgozását és tökéletesítését is, köztük első helyen a népgazdasági mérlegrendszer — elsősorban a nemzeti jövedelem mérlegének összehasonlíthatóvá tételét.

A szocialista országok a nemzeti jövedelem nemzetközi összehasonlításának megoldása révén gazdasági együttműködésük elmélyítését szolgáló fontos módszertani segédeszközkhöz jutnak.

A szocialista építés útjára lépett országok gazdaságának fejlettségi színvonala és fejlődési üteme a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének örökségeként igen különböző. A szocializmus építésével együtt jár az országok gazdasági és kulturális színvonalának kiegyenlítődési tendenciája. Ezt az SZKP XXI. kongresszusa meg is fogalmazta: „A szocializmus országai a szocialista rendszer lehetőségeinek felhasználásával többé-kevésbé egy időben mennek át a kommunista társadalom felsőbb szakaszába.”*

Ez csak a szocialista országok széleskörű gazdasági együttműködése alapján válhat valóra; a kiegyenlítődésként csak tervszerű tevékenység eredményeként és hosszabb idő múltán valósulhat meg. A szocialista országok gazdasági fejlettsége adott színvonalának és gazdasági fejlődésük ütemének átfogó és konkrét elemzése ehhez elengedhetetlenül szükséges.

* Hruscov elvtárs beszámolója az SZKP XXI. kongresszusán IV. rész.

A szocialista országok gazdasági fejlettségében levő különbségeket és a különbségek kiegyenlítését a legátfogóbban a nemzeti jövedelem és komponenseinek egy főre számított mutatói és ezek alakulása jellemzik. Ezért a fenti feltevés figyelemmel kísérése, feltételeinek és eredményeinek átfogó vizsgálata is megkívánja a nemzeti jövedelem és fő összetevői nemzetközi összehasonlításának megoldását.

A nemzeti jövedelem és más szintetikus értékmutatók* nemzetközi összehasonlításának módszertani megoldása és kiszámítása a szocialista országok esetében tudományos szempontból is fontos, mert olyan problémákat vet fel vagy érint, amelyekben a szocializmus politikai gazdaságtanának számos elméleti tétele konkretizálódik (pl. a marxizmusnak a társadalmi termékre és a nemzeti jövedelemre vonatkozó alaptételei).

Egy nemzetközi összehasonlítási módszer kidolgozása természetesen nemcsak a közvetlen célokat tekintve hasznos, hanem egyéb kérdések (pl. bizonyos fogalmak helyes meghatározása, statisztikai csoportok) könnyebb elvi tisztázása szempontjából is.

*

A szocialista országok nemzeti jövedelmének összemérésére irányuló munka számos elvi, metodikai és konkrét gyakorlati problémát vet fel.

A fő elvi probléma gyökere abban van, hogy az egyes szocialista országoknak a nemzetközi gazdasági együttműködésből folyó követelményeknek és belső gazdasági fejlődésükből adódó problémáiknak egyszerre kell eleget tenniük. Ennek a problémának egyik bennünket érdeklő vetülete az árak kérdésében jelentkezik. A nemzetközi együttműködés a legfontosabb területeken megkövetelné a szocialista országok árrendszereinek egységesítését, az egyes országok belső gazdasági problémái pedig — amelyeknek megoldásához az árpolitikát minden ország messzeemenően felhasználja — ezzel éppen ellentétes irányba hatnak. E fő probléma a nemzeti jövedelem és más szintetikus értékmutatók összemérése esetében is egy nemzetközi összehasonlításra alkalmas közös árbázis hiányában, illetőleg az egyes országok árrendszerének az illető ország gazdaságpolitikájától függő eltéréseiben jelentkezik. E probléma megoldása az előzőekből következően nem könnyű feladat. A kapitalista országok esetében — a dolog természetéből következően — ez a nehézség ilyen élesen nem áll fenn, ezért pl. az OEEC munkáiban a nemzeti jövedelem összemérésének problémája tisztán index-probléma.

A feladat tehát az, hogy az egyes országok nemzeti jövedelmét eltérő struktúrájuk és eltérő árrendszereik ellenére metodikailag összehasonlíthatóvá kell tenni.

E tanulmány keretében nem a nemzetközi gazdasági együttműködés hatékonysága mérésének problémáival, hanem csak a vizsgálatok előfeltételét képező problémával: a szocialista országok nemzeti jövedelme összehasonlíthatóvá tételének metodikájával foglalkozunk. A felmerülő kérdéseket nem fontossági, hanem az összemérés gyakorlati megvalósításának sorrendjében tárgyaljuk.

* Szintetikus értékmutatón általában heterogén anyagi összetételű és ezért csak pénzben kifejezhető közgazdaságilag és statisztikailag pontosan elhatárolt fogalmakat értünk. E tanulmányban főleg a nemzeti jövedelem összegét, illetőleg ennek részletösszegeit (ipari, mezőgazdasági stb. nettó termelési érték, a fogyasztás, felhalmozás pénzüsszege stb.) jelöljük e kifejezéssel.

A nemzeti jövedelem és egyes tételei tartalmi azonosságának biztosítása

A szocialista országokban a nemzeti jövedelmet marxista módon, a marxi fogalomnak megfelelően határozzák meg: azaz a nemzeti jövedelem meghatározásában az anyagi termelés összefolyamatából indulnak ki, maximálisan törekszenek a termelőmunka marxi meghatározására és ennek alapján a gazdaság termelő szférájának elhatárolására.

Nemzeti jövedelmen a szocialista országokban mindenütt az adott országban egy év alatt az anyagi termelés területén előállított új értékek összegét értik, amelyet — érték nagysága szerint — az anyagi termelésből származó eredeti jövedelmek összege fejez ki, s amely másrészt — természeti formájában — az illető országban a társadalom szükségleteinek kielégítésére szolgáló fogyasztási cikkek és az előállított termelőeszközöknek a termelés alapjainak bővítésére fordítható mennyiségével egyenlő, figyelembe véve a külkereskedelmi tevékenység módosító hatását.

A szocialista országok a nemzeti jövedelem számbavételében is lényegében egységes számbavételi módot alkalmaznak.

Az egységes meghatározás és módszer keretében azonban az egyes országok sok részletkérdésben eltérnek egymástól.

Kisebb jelentőségű eltérés áll fenn az anyagi termelés körének meghatározásában.

Ezen eltérések egy része akörül csoportosul, hogy a szocialista országokban az anyagi termelés körének gyakorlati meghatározásában abból indulnak ki, hogy az új érték általában az anyagi javak eladási (piaci) áraiban fejeződik ki.* Ezért minden olyan tevékenységet termelő tevékenységnek tekintenek, amely az érvényes eladási (piaci) árak kialakításában szerepet játszik. Így az egyes országokban a termelés szférájának különböző pontosságú elhatárolása befolyásolhatja az eredményt.

Az eltérések másik részének forrása az, hogy a befejezetlen termékekben megtestesülő új érték számbavétele az egyes országokban különböző mértékben teljes és pontos. Különösen számottevő ez a mezőgazdaság területén, ahol a számba veendő gazdasági folyamatok egyik naptári évről a másikra nyúlnak át.

Az eltérések harmadik része abból következik, hogy a nemzeti jövedelem-számítás gyakorlatában a statisztika nem egy tételnél alkalmaz egyszerűsítő megoldásokat. Pl. nehéz azt megállapítani, hogy a vasúti szállítás állóalapjai (al- és felépítmény, gördülőanyag) kopásának értékéből vagy az egyéb anyagi költségekből mennyi esik a teher- és mennyi a személyszállításra. Ugyanígy van ez a többi szállítási ágazat és a hírközlés esetében is. A statisztika ilyen esetekben valamilyen tétel alapján arányosan osztja szét a költségeket. Ez az eljárás azonban némileg torzítja a szállítás és hírközlés „termelő tevékenységének” körét, s vele együtt az össznemzeti jövedelem terjedelmét is kisebbnek vagy nagyobbak mutatja ki.

Az eltérések negyedik része abból ered, hogy az ún. egyéb termelő tevékenységet, pl. a könyvkiadást, fém- és egyéb hulladékok gyűjtését és elsődleges feldolgozását, játékfilmgyártást, erdei termékek gyűjtését, vadontermő növények, gyümölcsök gyűjtését, halászatot, vadászatot, háziipart (len-kender, fűz, nád stb. feldolgozása a lakosság által) stb., az egyes országok különböző mértékben aprólékosan vagy nagyvonalúan veszik számba.

* Ezt az álláspontot általában az anyagi termelésnek arra a körére is érvényesítik, amely a forgalom szféráján kívül realizálódik.

Végül az eltérések egy része abból is adódik, hogy a fejlettség különböző fokán álló országokban bizonyos termelő tevékenységek (pl. kenyérsütés stb.) eltérő mértékben maradtak meg statisztikailag számba nem vett tevékenységként.

Az eltéréseknek ezek a tételei a szocialista országok nemzeti jövedelmének összemérésénél nem nagy jelentőségűek.

A nemzeti jövedelem összehasonlításában a nemzeti jövedelem főösszege csak a kiinduló és a végpont, s a vizsgálat lényege tulajdonképpen a belső összetevők egybevetése. Ezért a fogalom azonosságának kérdésébe beletartozik a nemzeti jövedelem egységes belső csoportosításának problematikája is. A szocialista országokban a nemzeti jövedelem létrehozását az ipar, építőipar, mezőgazdaság, szállítás és hírközlés, kereskedelem, végül az ún. egyéb termelő tevékenység szerint, a nemzeti jövedelem felhasználását pedig egyrészt az egyéni és közületi fogyasztás, másrészt az állóalapot növekedése, készletek és tartalékok növekedése szerint csoportosítják.

Az egyes csoportok tartalmi meghatározásában az egyes szocialista országok esetében az előbbinél már jelentősebb eltéréseket találunk.

A nemzeti jövedelmet létrehozó ágazatok körének meghatározása során a következő főbb problémák merülnek fel.

Az ipari, építőipari stb. termelési érték s ennek alapján az ipari, építőipari stb. nettó termelési érték számbavétele a szocialista országokban általában az ún. szervezeti elv alapján történik. Ez azt jelenti, hogy mindazon vállalatok teljes tevékenysége, amelyeket pl. ipari vállalatnak minősítettek, ipari termelésnek számít, tekintet nélkül arra, hogy az adott ipari vállalat esetleg mellékprofilként építőipari, mezőgazdasági, szállítási, kereskedelmi tevékenységet is folytat. Mivel az egyes országokban a vállalatok profil-tisztasága különböző, így az egyes ágazatok tartalmi azonosságát egységes megállapodással kell biztosítani.

A statisztikai gyakorlatban sokszor előfordul meghatározott tevékenységű vállalatok átsorolása. Ez azt igazolja, hogy a vállalatok besorolása az esetek bizonyos körében csak megállapodás eredménye. Ilyen esetek országok közti viszonylatban szükségszerűen nagyobb kört érintenek, mint egy-egy országon belül. Ennek részletes megvizsgálása az egyes szocialista országokban azonban eddig még nem történt meg. Olyan konvenciókról van itt szó, hogy pl. a fakitermelés Magyarországon mezőgazdasági, más országokban ipari tevékenységnek számít, a vadászat Lengyelországban az erdőgazdaságba, más országokban az egyéb termelő tevékenységbe tartozik stb. Ezért a megfelelő nemzetközi konvenciók létrehozása fontos előfeltétele az egyes ágazatok tartalmi azonosságának biztosításának.

A nemzeti jövedelem felhasználása csoportosításának fő problémái közül a következőket említjük meg.

Az eltérések zöme a nemzeti jövedelemnek abban a részében merül fel, amelyik a tervgazdaság céljaira az államnál összpontosul. A nemzeti jövedelemnek ez a része a következő területeken kerül felhasználásra: a társadalmi szükségletek kielégítésére, az állóalapot növelésére, a készletek és tartalékok gyarapítására, a külfölddel való kapcsolatból keletkezett kötelezettségeknek a rendezésére. Jelentős eltéréseket találunk az egyes országok között a tekintetben, hogy mit sorolnak a társadalmi szükségletek közé. E tételben az egyes országok közti eltérések igen változatosak.

A számbavételi lehetőségek vezetnek olyan eltéréshez, mint ami egyes országokban az álló- és forgóalapot szétválasztásában áll fent. Az állóalapot növekedését a beruházási költségeken keresztül mérik. Egyes országokban a beruházási költségeket azonban nem választják szét a befejezett és befejezetlen munkák szerint,

így a befejezetlen beruházások is — pl. a tervezés lehetőségeiből kiindulva — az állóalapok s nem pedig a forgóalapok növekedésében szerepelnek.

Problemátikus a szocialista országok esetében a nemzeti jövedelem külkereskedelmi forgalmon átmenő részének meghatározása is. Ennek számbavétele csaknem minden országban más-más módszerrel történik.

Jelentős eltéréseket találunk az egyes országok között a nemzeti jövedelem veszteségtételének értelmezésében is.

A külkereskedelem és a veszteség tételei a tartalmi eltéréseken túlmenően eltérő módon is szerepelnek az egyes országok nemzeti jövedelem mérlegében. Egyes országokban a külkereskedelem — negatív tétel esetén is — nemzeti jövedelmet létrehozó ágazat (a mérleg forrás oldalán), más országokban a veszteségekkel együtt a nemzeti jövedelem egyik felhasználási iránya (a mérleg felhasználási oldalán), ismét másokban — ugyancsak a veszteségekkel együtt — a nemzeti jövedelmet módosító tétel.

A szocialista országok nemzeti jövedelem körülhatárolásában és csoportosításában meglévő különbségek nem elvi különbségek, az ezekből fakadó problémák nem elvi problémák. Így ezek áthidalása viszonylag könnyű, megállapodás kérdése.

E problémák megoldása tekintetében a KGST szakértőinek 1958 októberi (prágai) és az 1959 áprilisi (berlini) tanácskozásain a megállapodás meg is történt. Megállapodtak abban, hogy a termelésnek egyik vagy másik ágazatban történő figyelembevételkor általában az ágazati és nem a szervezeti elvet kell érvényesíteni, rögzítették a vitás tételek (pl. fakitermelés, vegytisztítók, halászat, gépállomások mellékprofilja, az egyéni lakásépítés stb.) egységes besorolását. Ezzel megteremtették az eltérések legkisebb részletekig menő rendezésének kereteit. E megállapodások kiegészítésének tekinthető a szocialista országok statisztikusainak 1958 májusi berlini értekezlete, amely az ipar belső csoportosítását egységesítette.* A nemzeti jövedelem felhasználási tételeit illetően pedig olyan megállapodás történt, hogy a nemzeti jövedelmet minden szocialista országban végső fokon fogyasztásra és felhalmozásra bontják. A fogyasztási alapot a lakosság fogyasztására és egyéb fogyasztásra osztják fel. A lakosság fogyasztásába a következőket számítják:

az anyagi javak egyéni fogyasztását, a szocialista és a magánkereskedelemben vásárolt áruk, a piacon vásárolt mezőgazdasági termékek, a termelészövetkezetek, háztáji gazdaságok által előállított termékek fogyasztását, a kisipari termelői szolgáltatásokat közvetlenül a lakosság felé, a vegytisztító üzemek, mosodák és kelme-festő üzemek szolgáltatásait, a háztartások villamosenergia, gáz-, víz- és gőzfogyasztását, a lakásalap elhasználódását és a lakosság egyéb fel nem sorolt anyagi fogyasztását;

a lakosság utazási és hírközlési kiadásait, mivel számítástechnikai okokból a szállításnak és hírközlésnek a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásában a személyszállítás és a nem termelési célú hírközlés nettó díjbevételei is szerepelnek;

a kommunális és szolgáltató intézmények, vállalatok (szállodák, fodrászüzemek, fürdők stb.) anyagfelhasználását és állóalapjának elhasználódását, továbbá a lakásgazdálkodás (nagyjavítás, takarítás stb.) anyagfogyasztását;

a szociális és kulturális intézmények, szervek anyagfelhasználását és állóalapjaik elhasználódását.

Az egyéb fogyasztásba egyrészt a tudományos intézetek és a geológiai feltáró munkák, másrészt az általános igazgatás (beleértve a pénzügyi rendszert is) anyag

* Statisztikai Szemle, 1958. aug.—szept. szám.

felhasználása és állóalapjaik elhasználódása, végül a honvédelem anyagfelhasználása és állóalap-kopása tartozik, amennyiben ez utóbbiak a fogyasztási és felhalmozási alap más tételeiben nem szerepelnek.

A felhalmozási alap az alábbiakat foglalja magában:

a termelő és nem termelő állóalapoknak a befejezetlen beruházások állományváltozását is tartalmazó növekedését, amit az adott évi beruházások, nagyjavítások, s e munkákhoz szükséges tervdokumentációk és geológiai feltáró munkák, valamint az állóalapok elhasználódása és egyéb csökkenése egyenlegeként számítanak ki;

a forgóalapok, készletek és tartalékok változását, amely az állami vállalatok készletei, a növendék állatok törzsállománya, a termelőszövetkezetek és egyénileg gazdálkodó parasztok mezőgazdasági termékkészletei, a mezőgazdasági befejezetlen termelés állománya, a bel- és külkereskedelem készletei, az állami és speciális tartalékok, a kormány operatív tartaléka változását és a fegyverkezési kiadásokat tartalmazza.

A külkereskedelem egyenlege, amely belső árakon az áruk és anyagjellegű szolgáltatások (pl. szállítás) importja, kapott ajándéktárgyak és az importált árukra eső forgalmi adó jellegű fizetések, valamint az áruexport, adott ajándéktárgyak, közlekedési vállalatok tranzitszállításból, külföldi teheráru és személyszállításból eredő bevételei, s végül a külkereskedelmi szervek szállításra, göngyölegre, veszteségekre eső és egyéb anyagráfordításai különbségeként adódik, a nemzeti jövedelem volumenét növeli vagy csökkenti. A kereskedelmi mérlegben realizált hiteleket elkülönítve veszik figyelembe.

Veszteség tétel alatt az aratás után keletkező veszteségeket, normán felüli készáru, félkészáru és nyersanyagveszteségeket mutatják ki.

A mennyiségi számbavételnek a struktúra különbözőségéből származó nehézségei

Nem azonos összetételű mennyiségek összehasonlítása csak az összetétel ismeretében teljesértékű. Ezért nem elegendő azt tudni, hogy ennek vagy annak az országnak a nemzeti jövedelme ennyi és ennyi milliárd. Ítéletalkotáshoz ismernünk kell összetételét is. Ezért, ha az egyes országok nemzeti jövedelmét összemérjük, legfontosabb kérdés az összetétel, a struktúra meghatározása, az összemérés során pedig e szerkezeti különbségek kifejezésre juttatása lesz.

A szintetikus értékmutató mennyiségekből és árakból tevődik össze. Éppen ezért az összehasonlításhoz minden összehasonlítandó tételre vonatkozóan tudnunk kell, hogy pontosan miből áll. Ehhez el kell végezni a szintetikus értékmutató mennyiségi és árelemzését.

A szintetikus értékmutató mennyiségi oldala a következő problémákat veti fel:

1. Az egyes szocialista országokban eltérő fejlettségük és különböző gazdasági adottságaik folytán *jelentős az olyan termékek részesedése, amelyeket a másik országban nem gyártanak vagy nem fogyasztanak.* Ezek tekintetében kettős fejlődési tendenciát találunk: egyrészt az országok termelésének fejlődésével párhuzamosan állandóan szélesül termelésük választéka, másrészt az országok közti munkamegosztás tervszerű fejlesztése révén termelésük mindinkább specializálódik. Bár nem tudtunk számításokat végezni az egyedinek tekintett termékeknek a nemzeti jövedelemben való részesedését illetően, mégis az a véleményünk, hogy a szocialista országok esetében aligha lehet arra az állápontra helyezkedni — ami közel azonos

fejlettségű országok esetében járható út —, hogy e tételeket a nemzeti jövedelem struktúrájának meghatározásánál figyelmen kívül lehet hagyni. Ebben az esetben meg kell keresni az egyedi termékek kölcsönös beszámításának módjait. Ilyen mód pl. az egyik ország egyedi termékei megfelelőjének megkeresése a másik országban, ezt követően a két termék közti minőségi különbségek mennyiségi beszámítása valamilyen módon, majd az így kialakított közös termékek áralkulációjának elkészítése mindkét országban, azaz annak kiszámítása, hogy mennyibe kerülne abban az országban, az ott nem gyártott termék előállítására. Ez nagyon munkaigényes eljárás. A gyakorlati vizsgálatok azonban egyszerűbb megoldási lehetőségeket is tárhatnak fel. A vizsgálatok eredménye alapján lehet majd dönteni a tekintetben, hogy érdemes-e a nehézségekkel megbirkózni, vagy a probléma elhanyagolása alapján megelégszünk egy sokkal pontatlanabb számítási eredménnyel is.

2. Szintetikus értékmutatók összemérése során *a szintetikus értékmutató egyes tételeinek fontossága, súlya* — mennyiségi eltéréseik mellett — *attól is függ, hogy az összetevőket milyen árakon értékelik.* E probléma jelentkezik az időbeni összemérésben is. Pl. más növekedési indexet kapunk ugyanarra a volumenre vonatkozóan, ha a bázisidőszak és mást, ha a tárgyidőszak árain vesszük számba a tételeket. Az eltérést a súlyok — a struktúra — különbsége okozza. Ugyanez a helyzet áll elő a nemzetközi összemérésben is. De míg az időközi összemérésben kizárólagos alapul vehetjük a bázis- vagy tárgyév árait, nemzetközi összemérésben ezt nem tehetjük meg, mert milyen indokkal vehetnénk pl. Csehszlovákia és Magyarország nemzeti jövedelme összemérésében a tételek értékeléséhez csak a csehszlovák vagy csak a magyar árakat, tudva azt, hogy két ország nemzeti jövedelme összemérése esetében az eredmény mindig a másik országnak kedvezőbb, mint amelyiknek az árain az összemérés történt.

A megoldás az, hogy az illető országok nemzeti jövedelmének struktúráját mindkét ország árain ki kell mutatni és olyan összemérési módszert kell keresni, amely e strukturális eltéréseket az összemérés stádiumában is kifejezésre juttatja.

3. A struktúra további problémája az, hogy *a tételek nagy száma miatt teljeskörű számbavétel lehetetlen.* A szintetikus értékmutatót és főbb összetevőit reprezentálni kell, s úgy kell reprezentálni, hogy a kiválasztott mennyiségi mutatók kifejezésre juttassák a képviselt tételek összetételét. A mennyiségi mutatók kiválasztása bonyolult feladat. Ennek megoldását az egyéni fogyasztásra vonatkozóan a KGST-ben úgy közelítették meg, hogy felkérték a Közgazdasági Bizottság bolgár, román és német tagozatát cikklista-javaslat összeállítására. Ez meg is történt. Az elkészített javaslatot a KGST egyes tagországai saját adottságaik ismerete alapján felülbírálták, kiegészítették. Az észrevételek figyelembevételével átdolgozott javaslatot az egyeztetések után a KGST Közgazdasági Bizottsága hagyja jóvá.

Az összeállított cikklistát a következő szempontok alapján lehet bírálat alá venni:

a) az egyes mennyiségi mutatók általában képviselik-e a nemzeti jövedelem megfelelő összetevőit,

b) a cikklista tartalmazza-e mindazon tételeket, amelyek valamilyen összehasonlítható ország termelésében vagy fogyasztásában számottevők,

c) a kiválasztott mennyiségi mutatók mennyiségileg vagy csak pénzben mérhetők-e (pl. a szövetek mennyiségileg, a konfekció-áru csak pénzben),

d) a kiválasztott mennyiségi mutatók azonossága adott-e az összehasonlítható esetekben (azaz azonos terméknek tekinthető-e) vagy csak minőségi különbségük beszámítása után válnak azonossá;

e) végül a kiválasztott termékeknek megfelelő árakat közvetlen vagy közvetett számítások útján kaphatjuk-e meg.

4. A mennyiségi számbavétel utolsóának hagyott problémája a *kiválasztott mennyiségi mutatók minőségi különbségeinek beszámítása*. Ez a legkülönbözőbb megoldásokkal lehetséges. Pl. ha a fő tételen belül az egyes tételek minőségi különbségei a legváltozatosabb mértékben és irányban jelentkeznek (főleg az élelmiszerek-nél) e minőségi különbségektől eltekinthetünk. Ha a fő tételen belül az egyes tételek minőségi különbségeinek beszámítása megnyugtatóan nem oldható meg (pl. minőségi és közönséges bor), a tételt meg lehet osztani és külön-külön reprezentálni. Ha a minőségi különbség mennyiségi beszámítása lehetséges, ez is járható út (pl. a csehszlovák 2⁰/₀-os zsírtartalmú és a magyar 2,2⁰/₀ zsírtartalmú tej minőségi különbségét kiegyenlíthetjük a magyar tejfogyasztás megfelelő átszámítása útján) stb. E probléma számtalan változata és azok megoldási lehetősége a gyakorlati számítások során jelentkeznek. Itt csak azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a gyakorlati számítások során e problémára kellő figyelmet kell fordítani.

Az értékelés problémái

Az árak három problémát vetnek fel:

Az egy időben érvényes árak (folyóár, változatlan ár, kiskereskedelmi ár, nagykereskedelmi ár stb.) közül az összehasonlítás céljának legmegfelelőbb árfajta minden országban azonos elvek alapján történő kiválasztását.

Annak vizsgálatát, hogy az egyes országok árszerkezetében milyen jellegű és mértékű különbségek vannak, s ezeket szükséges-e, s ha igen, milyen mértékben szükséges kiigazítani.

A nemzeti jövedelem egyes tételeit képviselő átlagos termékeknek (mennyiségi mutatóknak) megfelelő átlagos árak kialakításának problémáit.

Az első probléma megoldása nem nehéz, megállapodás kérdése csak. Ezt a problémát a KGST országok prágai és berlini értekezlete meg is oldotta. E tekintetben a prágai és berlini értekezlet úgy foglalt állást, hogy a számítását mind folyó-, mind változatlan árakon el kell végezni.

A nemzeti jövedelem egyes fontosabb tételei értékelése tekintetében pedig a következőkben állapodtak meg:

Az ipar nettó termelési értékét az értékesítési és ellátási szervezetek árrésének levonása utáni nagykereskedelmi árakon számolják.

A mezőgazdaság nettó termelési értékét kétféleképpen: egyrészt az egyes termékekre vonatkozó egységes árakon, másrészt realizálási átlagárakon, azaz a begyűjtött tételeket begyűjtési, a szabadpiacon értékesített tételeket szabadpiaci, a mezőgazdasági lakosság saját termelésű természetbeni fogyasztását kiskereskedelmi stb. árakon számítják ki.

Az erdőgazdaság nettó termelési értékét a tényleges ráfordítások összege alapján határozzák meg.

Az építőipar nettó termelési értékét az elvégzett munkák költségvetésében szereplő árakon veszik számba.

A szállítás és hírközlés teljesítményi értéke a tényleges árakon számított nettó díjbevéttel, a kereskedelem, ellátás és begyűjtés teljesítményi értéke a realizált nettó árréssel egyenlő.

Az egyéb termelő tevékenység nettó termelési értékét az ipari tevékenységgel rokon tételek esetében az iparban, a mezőgazdasági tevékenységgel rokon tételek esetében a mezőgazdaságban alkalmazott értékelési elv alapján számítják ki.

A fogyasztás és felhalmozás tételeit eladási árakon veszik számba.

E tételeket — a prágai értekezlet korábbi álláspontjával ellentétben — a forgalmi adót is tartalmazó árakon határozzák meg, de a nettó forgalmi adót* külön is kimutatják.

E probléma megoldásának lényeges feltétele, hogy az alkalmazott árelv minden egyes országban azonos legyen.

A második probléma — az egyes országok árszerkezetében levő különbségek kimutatása és esetleg szükséges kiigazítása — a szocialista országok esetében különösen bonyolult probléma. *Ebben konkrétizálódik a bevezetőben említett fő elvi probléma: egy, nemzetközi összehasonlításra alkalmas, valamilyen közös árbázis kialakításának problémája.*

A szocialista országok árrendszerében a nemzetközi összehasonlítást megnehezítő főbb körülmények röviden a következőkben foglalhatók össze:

A szocialista országok árrendszere népgazdaságuk eltérő szerkezetére, termelési feltételeire és gazdaságpolitikai célkitűzéseikre épül. Ezek tekintetében az egyes szocialista országok között számottevő különbségek vannak.

A nemzetközi összehasonlítás szempontjából nem közömbös, hogy az egyes szocialista országok érvényben levő árrendszerüket azonos vagy különböző időpontokban alakították-e ki. A szocialista országok konkrét gazdasági céljainak fontossága ugyanis időnként változik. Pl. egyik időszakban a felhalmozás szorgalmazása, más időszakban a fogyasztás gyorsabb emelése kerül előtérbe, s e célok az árrendszerben is tükröződnek. A népi demokráciákban és a Szovjetunióban jelenlegi árrendszerük kialakítása más és más időpontban történt meg.

A hatósági ár általában hosszabb időre rögzített ár, noha módosítása szakaszosan, kiegészítése (pl. az új gyártmányok árainak megállapítása) pedig állandóan folyik. Szakaszosnak tekintettük a bizonyos időpontokban végrehajtott árrendezéseket. Hozzá kell tenni, hogy ezek nem voltak az egyes országok között összehangolva, így az árrendszerben levő különbségeket nem hisszük, hogy csökkentették volna; valószínűbb, hogy inkább növelték.

Az ármechanizmust konkrétan is felhasználják a szocialista építés feladatai érdekében, s ennek során számos részletintézkedés született az egyes népi demokráciákban, ami ismét növelhette az árrendszerbeni eltéréseket.

Külön problémát jelentenek a mezőgazdasági cikkek árai. Itt a szabadpiaci árak mellett kétfajta hatósági ár is volt az egyes népi demokráciákban. Ezek jelentősége évről évre változott. Bonyolítja a kérdést, hogy a Szovjetunióban és egy-két népi demokráciában eltörölték, másokban módosított formában vagy változatlanul továbbra is fenntartották a kötelező beszolgáltatási rendszert.

A szocialista országok árrendszerei mindezek folytán nem tükrözik a társadalmi munkaráfordítás arányait. Különösen nagy nehézségeket okoz a nemzetközi összehasonlításnál e téren a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek eltérő árszerkezete.

Ezeket az észrevételeket még folytathatnánk, de úgy gondoljuk, hogy ezzel is eléggé érzékeltettük az árprobléma jelentőségét a szocialista országok nemzeti jóvedelmének nemzetközi összehasonlítása során.

* Dotációkkal és más hasonló jellegű tételekkel csökkentett összegű forgalmi adó.

Melyek gyakorlatilag a szocialista országok árpolitikájából származó főbb ártérések?

A forgalmi adó és az ártámogatások nagysága az egyes országokban és ezen belül az egyes ágazatokban eltérő. A forgalmi adó és az ártámogatások nagyságát és megoszlását az állam árpolitikája szabja meg. Mivel az egyes országok között e téren nincs koordináció, ez szükségképpen eltér országonként.

Ezeknek az eltéréseknek áthidalása tekintetében — mivel a nettó forgalmi adó szerves része a nemzeti jövedelemnek — eleve el kell vetni azt az egyszerűsége miatt felvetődő javaslatot, hogy e tételt ki kell rekeszteni a nemzeti jövedelem terjedelméből, azaz a nettó forgalmi adó nélküli nemzeti jövedelmet kell összehasonlítani. Ez a korrekciós eljárás egyébként nem is olyan egyszerű és könnyű, hiszen nemcsak a nemzeti jövedelem fő összegéből kell kirekeszteni, hanem a nemzeti jövedelem összetevőiből is egészen az egyes termékekig lebontva. A fentiekből következően célravezetőbb az egyes országok forgalmi adó hányadában levő különbségek kirekesztése után a forgalmi adó tételnek minden országban azonos módon való újra szétosztása a nemzeti jövedelem egyes összetevői között. E feladatok végrehajtásához a társadalmi termékmérlegnek megfelelő forgalmi adó mérleget kell készíteni, ez azonban elég bonyolult és munkaigényes feladat. A gyakorlati munkának ezért valószínűleg meg kell elégednie kevésbé pontos, nagyvonalúbb megoldásokkal.

Az egyes országokban és ezen belül az egyes termelőszektorokban eltér a nyereség nagysága is. Ez az eltérés egyrészt — az állam gazdaságpolitikájától függően — a haszonkulcsok különbözőségéből, másrészt a gazdálkodás eltérő eredményességéből származik. Ennek kiszűrésére is legmegfelelőbb volna a társadalmi termékmérlegnek megfelelő nyereségmérleg készítése és a szükséges korrekciók ennek alapján történő végrehajtása a forgalmi adóval kapcsolatban ismertetett módon.

Az egyes összetevők helyes súlyának meghatározása megköveteli, hogy az értékelés az egyes összetevők tekintetében egységes áron történjék. A szocialista országokban ez az elv legkevésbé érvényesül a mezőgazdaság esetében. E probléma gyökere egyfelől az állam, másfelől a szövetkezetek és a magánszektor árukapcsolatainak sajátos formáiban van. E kapcsolatok az egyes országokban különbözőképpen jelentkeznek. Pl. egyes országokban viszonylag magas, másokban viszonylag alacsony mezőgazdasági árak elvét alkalmazzák stb. A probléma megoldását a mezőgazdasági termelési érték egész konstrukciójának a többi ágazatban érvényes alapelvekre való helyezése jelenti. Ezt a problémát pl. a KGST lengyel—magyar munkabizottságának elgondolásait alapul véve a következők szerint lehet megoldani.

A mezőgazdaság tekintetében lényegében az okozza a problémát, hogy egyrészt az állam centralizált tiszta jövedelme általában nem forgalmi adó formájában jelentkezik, másrészt van bizonyos, a mezőgazdaság termelési körén belüli felhalmozás is. E probléma megoldását jelenti, hogy a mezőgazdasági bruttó termelés* szabadpiaci vagy felvásárlási áron számított értékéből le kell vonni a parasztok által fizetett adókat, a mezőgazdaság által üzemi felhasználásra vásárolt áruk áraiban foglalt sajátos adókat, ha azok számottevők és az állóalapoknak mezőgazdasági eszközökből történt tiszta növekedésének értékét, ha az bizonyos határt meghalad. Ha a mezőgazdasági bruttó termelés értékét előbb szabadpiaci vagy felvásárlási árakon vesszük számba, majd visszavezetjük a fentiekkel csökkentett értékre, bizonyos

* Mezőgazdasági bruttó termelés alatt az árutermelés, a természetbeni fogyasztás és az állatállomány növekedése, valamint a befejezetlen termelés növekedésének összegét értjük, ily módon nem tartozik bele a mezőgazdasági termelés belső üzemi fogyasztása, pl. a takarmányok és vetőmagvak.

koefficienseket képezhetünk. E koefficiensek tükrözik a szabadpiaci (felvásárlási) árak és a fenti módon kialakított árak viszonyát, amelyekkel — az országok és népgazdasági ágak közötti kiegyenlítés után — kiszámítható az egyes országok bruttó termelési értéke összehangolt szabadpiaci vagy felvásárlási árakon. E koefficiensek felhasználhatók arra is, hogy segítségükkel a szabadpiaci (felvásárlási) árak a fentiek szerint meghatározott árucsoportonként átalakíthatók legyenek egyezményes árákká, amelyek az ipari stb. előbb ismertetett összehangolt árhoz hasonlatosak.

Mivel e számítások lényegében azonosak a népgazdaság egyéb területein alkalmazott számításokkal, így biztosítanak egy bizonyos összehangoltságot az ipar és mezőgazdaság árszerkezete és árszínvonala között, s egyben biztosítják a számítások összefüggését a nemzeti jövedelem termelésének és végső felhasználásának területén is.

A nemzeti jövedelem összetevői viszonylagos érték nagyságát eltorzító tényező az egyes országokban a külkereskedelmi árak eltérő szerkezete is. Ez, például egy-két népi demokrácia nemzeti jövedelem statisztikáiban a korábbi években úgy jelentkezett, hogy a nemzeti jövedelmet létrehozó ágazatok: az ipar, az építőipar, a mezőgazdaság, a szállítás, hírközlés és a kereskedelem nettó termelési értéke magasabb volt, mint a nemzeti jövedelem felhasználásának (beleértve az esetleges kiviteli többletet is) főösszege. A nemzeti jövedelem létrehozása és felhasználása közti számszerű összefüggést a külkereskedelmi árkülönbözet negatív tétele, mint a termelő ágazatok (elsősorban az ipar) nettó termelési értékét módosító tétel biztosította. Néhány más szocialista országban a nemzeti jövedelem mérlege ilyen zavaró mozzanatot korábban sem tartalmazott.

E probléma abból adódik, hogy a nemzeti jövedelem és a külkereskedelmi forgalom számbavételében bizonyos szemléletbeni különbség van. A nemzeti jövedelem számbavételében a szemlélet az, hogy a nemzeti jövedelem bár értékösszeg, de egyben meghatározott áruhalmoz, míg a külkereskedelmi forgalom számbavételében — kapcsolódva a fizetési mérleghez — a pénz-szemlélet dominál. A nemzetközi összehasonlítás szempontjából megfelelő megoldást akkor kapunk, ha a külkereskedelmi forgalom eredménye a nemzeti jövedelemben mint áruk és szolgáltatások halmazza, illetőleg mint kicserélt áruk és szolgáltatások egyenlege jelenik meg.

Ezt úgy érthetjük el, hogy az import tételeket az átlagos forgalmi adót tartalmazó, de kereskedelmi árrés nélküli belföldi eladási áron, az export értéket pedig átlagos forgalmi adót tartalmazó belföldi eladási áron vennék számításba. Ez esetben a külkereskedelmi és a belföldi árak eltérése nem vezethetne egy látszólagos külkereskedelmi egyenlegre.

Ha az amortizációt nem a tényleges nagyságnak megfelelően határozzák meg, a nettó termék, illetőleg a nemzeti jövedelem felhasználható része nagyobb vagy kisebb lesz a valóságosnál. Ez a legtöbb szocialista országban így is van. Az egyes országok amortizációjának nagyságában eltérést okoz egyrészt az, hogy az álló-alapok árai különböző időpontokból származnak, másrészt az egyes országok az erkölcsi kopást eltérő mértékben számítják be, ami a leírási kulcsok eltérő mértékében konkretizálódik. Ez eltérés kiszűrésének legjobb megoldása az, ha ki lehet számítani az amortizáció azonos színvonalát. Ennek előfeltétele azonban a termelőeszközök összehangolt újra értékelése és a leírási normák egységesítése. Ez igen nagy munka, s rövid időn belül nem is oldható meg. Az ebből következő kényszerhelyzet vetette fel, hogy a nemzeti jövedelmet és annak mind termelési, mind felhasználási tételeit az amortizáció összegével növelve mérjük össze. Az amortizáció mértékével növelt nemzeti jövedelem összemérése, ha összehangolt és könnyű meg-

oldást is ad, csak a nehézségek átmeneti áthidalása, amely nem helyettesítheti a nemzeti jövedelem összemérésének feladatát. Ez a szocialista országok esetében gyakorlatilag sem célravezető. Ha meggondoljuk, hogy a szocialista országokban az összemérés célja mindenekelőtt a gazdasági együttműködés szempontjából az egyes országok gazdasági fejlettsége színvonalának és fejlődési ütemének megállapítása, akkor világos, hogy ebben a nemzeti jövedelem és az állóalapok fejlődésének összehasonlító elemzésére van szükség. Az átmeneti megoldást az amortizációval növelt nemzeti jövedelem összemérése helyett az állóalapoknak a felújítási igényekből kiinduló és a leírási normatívák nemzetközi egyeztetésén alapuló összevont felbecsülése jelenti. (Ez történt meg részben nálunk a közelmúltban.)

Véleményünk szerint az nem lehet vitás, hogy a szintetikus értékmutatók összehasonlítása előtt ilyen árstruktúra vizsgálatot el kell végezni.

Ezenfelül azonban úgy véljük, hogy a vizsgálatok alapján *a nemzeti jövedelem árösszegében az árstruktúra eltéréseiből fakadóan bizonyos kiigazításokat is kell tenni*. A kiigazítást két oldalról kiindulva kell végrehajtani: egyrészt módosítani kell a nemzeti jövedelem érték nagyságát, illetőleg a nemzeti jövedelmet kifejező árösszeget, hogy az lehetőleg pontosan megfeleljen a megtermelt használati értékek halmazának, másrészt, ha az utóbbinak — az árösszemérés szempontjából — megfelelő mennyiségi mutató nem található, kiigazítandó a kiválasztott mennyiségi mutató (mutatók) ára is. *E kiigazításokat mindenekelőtt azon tételeknél kell elvégezni, amelyek az egyes országok gazdaságpolitikájából származnak*. Az egyes országok természeti adottságaiból, kialakult gazdasági struktúrájából és termelési feltételeiből származó különbségeket azonban nem kell kiküszöbölni, amit pl. a nemzeti árak helyett egy közös harmadik ország árain történő számbavétel és összemérés eredményez. Azt a másik számítási hibát sem szabad elkövetni, amit a két ország árain történő párhuzamos összemérés kétféle eredményének számtani vagy mértani átlagolása tartalmaz, azt ugyanis, hogy átlagolja az összemérendő országok természeti és gazdasági adottságaiból származó különbségeket is.

Az értékelés harmadik problémája az egyes átlagtermékek (mennyiségi mutatók) bearázásához szükséges helyes átlagárak megválasztása. Helyes átlagáraknak azt tekintjük, amelyekkel besorozva a kiválasztott átlagtermékek mennyiségét, ugyanazt az eredményt kapjuk, mint a részletes számításokból. E követelményből kiindulva az átlagárakat mindig a reprezentált szintetikus értékmutatóból leszarmaztatva kívánatos kialakítani. Más úton nyert átlagárakkal ugyanis sok nehezen megoldható probléma merülhet fel.

Az összemérés kérdése

Az összemérés első fázisa állapot (statikai) összemérés. A feladat abban áll, hogy a két nemzeti jövedelmet alkotó termékhalmozat összemérése helyett csak eltérő módon (nemzeti árakon) kifejezett árösszegek összemérése lehetséges valamilyen árekvivalens segítségével. Matematikailag:

$$\frac{\sum \frac{p_0}{p_1} \cdot q_1 \cdot p_1}{\sum q_0 \cdot p_0}$$

ahol, $\frac{p_0}{p_1}$ a bázis ország és a vizsgált ország áraiból képzett árekvivalens, $q_1 \cdot p_1$ a vizsgált ország, $q_0 \cdot p_0$ a bázisország nemzeti pénznemben kifejezett nemzeti jövedelme.

A probléma itt — az előzőekben elmondottak után — a *legmegfelelőbb árekvivalens megtalálása*.

Két ország egy bizonyos időszakban létrehozott nemzeti jövedelmének összemérése különböző módon különböző pontossággal történhet.

Az átszámítás elvégezhető a nemzeti jövedelemre és alkotóira alkalmazott *egyetlen árekvivalens segítségével*. Ez egyetlen árekvivalenset képezhetjük például a nemzeti jövedelmet alkotó tételek áraiból képzett egyedi árindexek súlyozatlan számtani átlagaként:

$$\sum \frac{p_0}{p_1}$$

n

Használják egyetlen árekvivalensként az illető országok hivatalos valutaparítását is.

E megoldások azonban pontatlan eredményeket adnak, mert elhanyagolják a két ország nemzeti jövedelmének struktúráját, amire pedig az előzőekben oly nagy súlyt fektettünk.

Pontosabb az összemérés, ha nem egyetlen árekvivalens, hanem *az egyes komponensekre külön-külön képzett árekvivalensek alapján történik az átszámítás*. Pl. külön árekvivalens alapján történik az ipari nettó érték, külön árekvivalens alapján az építőipari nettó érték stb., külön árekvivalens alapján az egyéni fogyasztás, a közületi fogyasztás stb. átszámítása. Ez az eljárás már a komponensek mélységéig kifejezésre juttatja a két nemzeti jövedelem eltérő összetételét. E számítás azonban a nemzeti jövedelem fő összegének összemérésében két eredményt ad, attól függően, hogy az árekvivalens kiszámításakor az egyik vagy a másik ország árain fejezzük ki a nemzeti jövedelem összetételét, az egyes összetevők esetében azonban — mivel ezeket ez esetben is egyetlen árekvivalens alapján mérjük össze — továbbra is egy eredményünk van. (L. a 47. oldalon a második pontban tárgyalt problémát!) Ezen átszámítási mód gyenge pontja, hogy a nemzeti jövedelem összetevőinek strukturális különbségeit figyelmen kívül hagyja. Olyan esetekben azonban — különösen a részletszámításban —, ahol az adott összetevő összetétele az összemérendő esetekben nem különbözik egymástól, vagy ha különbözik is, de csekély jelentősége miatt eltekinthetünk tőle, ez az átszámítási módszer már elfogadható.

Kielégítő eredményre az a módszer vezet, amely az átszámítást *több — a nemzeti jövedelem összetevőinek összetételét is kifejező — mennyiségi mutató alapján* végzi el. Ez nem más mint a nemzeti jövedelem és az egyes összetevők anyagi összetételével súlyozott árindexek alapján történő összemérés (a statisztikai gyakorlatból ismert Laspeyres- és Paasche-féle képletek nemzetközi összemérésre történő felhasználása). E számítás már nemcsak a nemzeti jövedelem fő összegének, hanem egyes összetevőinek összetételét is kifejezésre juttatja. A számításnak a fentiekből következően már nemcsak a nemzeti jövedelemre, de minden összetevőjére vonatkozóan is 2—2 eredménye lesz.

Mivel a két eredmény a gyakorlati munkában zavaró, ennek kiküszöbölésére vonatkozóan a következő véleményekkel találkozhatunk:

- a) a két eredmény számtani átlagolása útján egyetlen középértéket kell képezni;
- b) az átszámításhoz a Laspeyres- és Paasche-féle indexek helyett valamilyen kombinált (pl. Fisher) képletet kell felhasználni, amely lényegében a fenti 2—2 eredmény egyidejű mértani átlagolása;*

* Az itt említett index-formulák részletekbe menő ismertetése megtalálható Köves Pál: Statisztikai indexek c. könyvében (Bpest, 1957).

c) az átszámítást — különösen ha kettőnél több ország nemzeti jövedelmének összemérése a feladat — vagy minden egyes ország nemzeti jövedelmének tényleges összetétele és egy harmadik ország árai, vagy az egyes országok nemzeti jövedelmének átlagolt mennyiségi összetétele és saját árai alapján képzett árindexek révén kell megejteni.

A KGST-ben egy-egy ország nemzeti jövedelmének egy másik ország nemzeti jövedelmével való összemérése esetén a több mennyiségi mutatón alapuló kétoldalú összemérés felé hajlanak. Több ország összemérésében egy harmadik ország árainak (rubel) alapulvétele mellett döntöttek. Felvetődött azonban a többoldalú valutaátszámítás problematikája vizsgálatának szükségessége is. E vizsgálat elvégzésére az 1959. június 23—25. között tartott moszkvai értekezlet javaslatot is tett a KGST Közgazdasági Bizottságának.

Másik probléma a nemzeti jövedelem fő összetevői alakulásának (dinamikájának) összemérése. A problémát itt az adja, hogy bizonyos idő elteltével megváltozik az illető országok nemzeti jövedelmének összetétele és megváltoznak az egyes termékek relatív árai is.

A nemzeti jövedelem alakulásának összemérését ismét különböző módokon, különböző pontossággal végezhetjük el.

A legegyszerűbb megoldás a két ország volumenindexszel átszámított nemzeti jövedelmének az előbb ismertetett módok egyikén való összemérése. Ez esetben változatlanok tételezzük fel mind a struktúra, mind az árak viszonyát. Más területen végzett ilyen számítások* azt mutatják, hogy ilyen eljárásra közel azonos fejlettségű és fejlődésű országok esetében, különösen nem nagyon hosszú időszakra vonatkozóan, lehetőség van.

Más megoldás, ha az előbbi feltétel nincs meg — vagyis egyik-másik ország fejlődése vagy fejlődési iránya tekintetében jelentős eltérések mutatkoznak —, hogy figyelembe vesszük a nemzeti jövedelem összetételének megváltozását, új súlyokkal számítjuk ki az árekvivalenset (árekvivalenseket), de az árindex kiszámításában a mennyiségi mutatók árait vagy az egyes csoportokra képzett árakat változatlanok vesszük; a bázis időszak árszintjén számolunk.

Ha még körültekintőbben akarunk eljárni, akkor nemcsak a nemzeti jövedelem struktúráváltozását, hanem az árak változását is figyelembe vesszük, azaz az elsőnek említett módszernek éppen az ellenkezőjét választjuk: a tárgyidőszak összetétele és árai alapján számítjuk ki a nemzeti jövedelem és fő összetevőinek növekedését a bázisidőszakhoz képest minden országban, s ezen az alapon mérjük össze az egyes országok nemzeti jövedelmét mind a két időszakban az állapot összemérésénél ismertetett módok egyikén.

Az elmondottak az összemérés általános metodikáját vázolták fel. A gyakorlati végrehajtásban mind a statisztikus, mind a dinamikus vizsgálat esetében e módszerek kombinálására — úgy gondoljuk — számos lehetőség nyílik s ezeket a számítás maximális egyszerűségére törekedve ki kell használni. Ez a szempont erősen jelentkezik a KGST eddigi munkájában is. Pl. a fogyasztás összemérésben más módszert használnak a lakosság állami és szövetkezeti kereskedelemben vásárolt fogyasztási tételének, mint a lakosság saját termelésből történő fogyasztásának és a szabad

* Gilbert M.—Kravis I. B.: An International Comparison of National Products and the Purchasing Power of Currencies. OEEC. 1954.

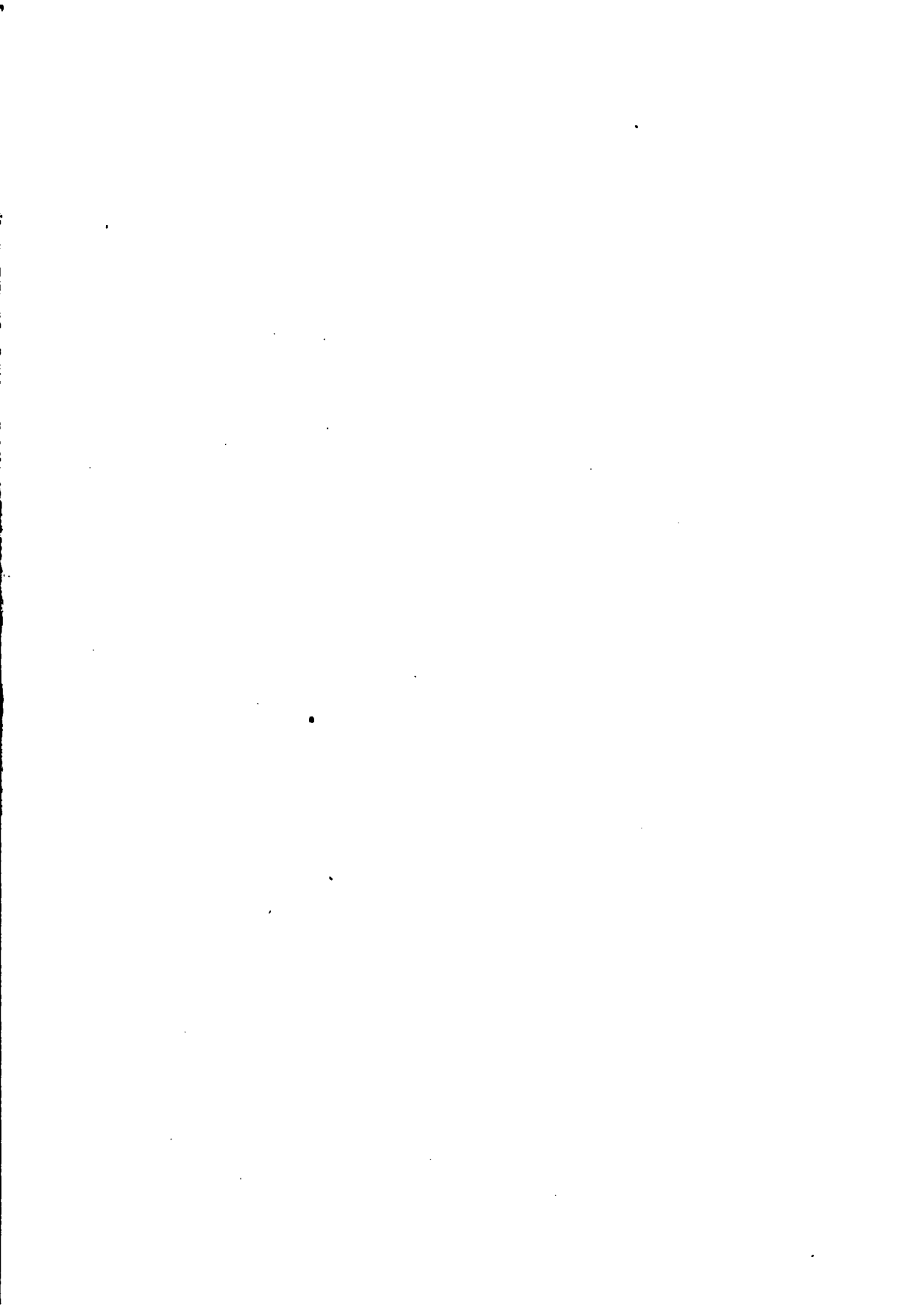
piacon vásárolt tételeknek és megint mást a lakosság egyéb fogyasztásának (gáz, energia stb.) összemérése esetében.

Cikkünkben csak a most meginduló nagyobbarányú munka problematikájának felvázolását akartuk nyújtani. Hangsúlyozni kell, hogy a szocialista országok nemzeti jövedelmének összehasonlításával kapcsolatos problémák megoldását tulajdonképpen a gyakorlat, mégpedig mind a gazdasági együttműködés gyakorlata, mind pedig a tényleges összehasonlítás gyakorlata fogja nagy lépésekkel előrevinni.

FORRÁSMUNKÁK

1. A KGST IX. (bukaresti) ülésszakának jegyzőkönyve.
2. A KGST közgazdasági kérdésekkel foglalkozó szakértői munkabizottságának 1957. X. 25-én Moszkvában tartott értekezletének jegyzőkönyve.
3. A szovjet, lengyel, csehszlovák, magyar, román, bolgár és albán delegáció beszámolója a nemzeti jövedelemszámításuk jelenlegi módszeréről és gyakorlatáról.
4. A KGST országok szakértői 1958. X. 13—17 között Prágában tartott értekezletének jegyzőkönyve.
5. A KGST országok szakértői 1959. április 20—28 között Berlinben tartott értekezletének jegyzőkönyve.
6. Dr. Kolář J.—Souček M.: Problémy srovnávání bilance společenského produktu a národního důchodu mezi členskými zeměmi Rady vzájemné hospodářské pomoci. (VUNP Praha 1958.)
7. Gilbert, M.—Kravis I. B.: An International Comparison of National Products and the Purchasing Power of Currencies. A study of the United States, The United Kingdom, France, Germany and Italy. Published by OEEC. 1954.
8. Gilbert M.—Kravis I. B.: Empirical Problems in International Comparisons of National Product. Income and Wealth, Series IV. London 1955.
9. Gilbert M. and Associates: Comparative National Products and Price Levels. A study of Western Europe and the United States. Paris 1958.

GÖNCÖL GYÖRGY
PIACPROBLÉMA
ÉS NÖVEKEDÉSI ELMÉLET

PIACPROBLÉMA ÉS NÖVEKEDÉSI ELMÉLET

Az úgynevezett növekedési elmélet a kapitalizmus általános válsága központi problémájának: a kapitalista gazdasági rendszer működőképessége és fejlődőképessége problémájának tükröződése a polgári elméleti közgazdák tudatában.

A két világháború közötti nagy válság hatására Keynes a kapitalizmus piacproblémáját állította vizsgálódásainak homlokterébe. Keynes azonban a statikus egyensúly feltételeinek vizsgálatára szorítkozik. Azok a polgári közgazdák, akik Keynes elméletét dinamikus irányban fejlesztették tovább, találták fel és dolgozták ki az úgynevezett növekedési elméletet. De míg Keynesnél a piacprobléma van előtérben, addig a növekedési elméletben a piacprobléma teljesen háttérbe szorul. Keynes — statikus szemléletének korlátai között — a kapitalista gazdasági rendszer *működőképességének* feltételeit fürkészi. Megjegyzendő, hogy e működőképesség megítélésénél a polgári klasszikus közgazdáknál és azok utódainál jóval szkeptikusabb. A növekedési elmélet szerzői viszont dinamikus modelljeik szerkesztésével a kapitalista gazdasági rendszer *fejlődőképességének* rugóit firtatják. Amennyiben a kapitalista gazdasági rendszer fejlődőképessége, a kapitalista gazdaság növekedése biztosítható vagy biztosítottnak látszik (ebben áll a növekedési elmélet szerzőinek kimondott vagy hallgatóságos alapfeltételezése), ezáltal egyszersmind a rendszer működőképessége is biztosított: a piacprobléma a növekedés révén automatikusan megoldódik. Ez persze nyilvánvaló szofizma. Igaz ugyan, hogy a kapitalista gazdasági rendszer működőképességét elvben és távlatilag csak fejlődőképessége biztosíthatja, ez a növekedési elmélet magva. Fordítva viszont: a kapitalista gazdasági rendszer fejlődőképességét csak működőképessége biztosíthatja; — ez a növekedési elmélet nyitva hagyott, és a polgári közgazda kedélyeket nyugtalanító kérdése. A vulgáris apologetika e legújabb változatában áthidalhatatlan úr tátong a tőkés újratermelés törvényszerűségei, a ciklus és a kapitalista gazdasági fejlődés távlatainak meghatározása között. Ennek oka abban rejlik, hogy míg a kapitalista fejlődés vaslogikája, a kapitalizmus általános válságának szabad szemmel látható bomlási tünetei arra kényszerítették a vulgáris polgári gazdaságtan művelőit, hogy visszakanyarodjanak a marxi kérdésfelvetéshez: a kapitalista akkumuláció általános törvényeinek és történelmi tendenciájának vizsgálatához, — apologetikus hivatásuk és szándékuk ugyanakkor arra indítja őket, hogy a tőke-monopólium kérdését megkerüljék. Mivel azonban a kapitalizmus piacproblémája a tőke-monopóliumban gyökerezik, elméletileg is csak a tőke-monopóliumból fejthető ki.

Fel kell tárni tehát a tőke-monopólium és a piacprobléma közötti szerves összefüggést, valamint a versenynek azon mechanizmusait, amelyekken keresztül ez a szerves összefüggés az akkumuláció folyamatában a valóságban realizálódik.

A következőkben nem szorítkozunk a polgári elméletek pusztá kritikájára, hanem ezzel kapcsolatban egyszersmind kifejtjük a marxí válságelmélet némely fontos és eddig a marxista irodalomban elhanyagolt összefüggését.

Tőke-monopólium és verseny. A kapitalista termelés piacorklátái

A kapitalista termelési viszonyok tömör jellemzésére Marx előszeretettel használta a tőke-monopólium kifejezést. A termelőeszközök osztály-monopóliumát hangsúlyozta vele: azt a tényrt, hogy — minden felszínes látszat ellenére — az egyéni tőkés csak mint a tőkésosztály tagja, csak mint a tőke-monopólium részese szerepel a kapitalista újratermelési folyamatban.

Ez az alapvető szempont a polgári gazdaságtan klasszikusainál természetesen hiányzik. A politikai gazdaságtan marxí kritikájának, az osztályelemzés módszerének viszont sarkalatos szempontja. Innen ered a marxí gazdaságtan és a polgári klasszikus gazdaságtan közötti azon alapvető különbség is, hogy míg a polgári klasszikusoknál a verseny a tőke-monopólium tényét elfedi (a polgári klasszikusok harmónia-elméletében a tökéletes verseny mindenféle monopóliumot és magát a profitot is kizárja), addig Marx szigorúan a verseny figyelembevételének alapján fedi fel a tőke-monopólium tényét. Ez egyébként a marxí gazdaságtan és a polgári klasszikus gazdaságtan közötti azon másik alapvető eltérésnek felel meg, amelynek lényege, hogy míg a polgári klasszikusoknál az egyenértékű árucserének, azaz az értéktörvény szabad érvényesülésének feltételezése az értéktöbblet forrását elfedi, addig Marx éppen az értéktörvény szabad érvényesülésének, az egyenértékű árucserének szigorú feltételezése alapján fedi fel az értéktöbblet forrását. A verseny Marxnál a tőke-monopóliumot nemcsak hogy nem tünteti el, hanem éppen ellenkezőleg: a tőke-monopólium a versenyben és a verseny által (főként a verseny elkerülhetetlen velejárója és következménye, a tőkék koncentrációja és centralizációja révén) erősödik és szilárdul egészen addig a pontig, ahol a kapitalista gazdasági fejlődés során a tőke-monopólium a monopolizáció alakjában jelentkezik. Éppen a kérdésnek ilyen megközelítése teszi lehetővé a marxí elemzés számára, hogy az akkumuláció általános törvényszerűségeiből vezesse le a kapitalista akkumuláció történelmi tendenciáját; más szóval, hogy szervesen összekapcsolja a kapitalista gazdasági rendszer működőképességének vizsgálatát a kapitalista gazdaság fejlődőképességének vizsgálatával.

A tőke-monopólium történelmi kialakulását Marx az eredeti felhalmozásnak általa felfedezett folyamatában mutatja be. Marx számos polgári kritikusa is arra kényszerült, hogy e felfedezésnek elismeréssel adózzék. Ezek a Marx-kritikusok vonakodó elismerésükben azonban nem mennek tovább és úgy tesznek mintha az eredeti felhalmozás tényének feltárása immár csak valamiféle történelmi érdekességgel bírna, amelynek magára a kapitalizmus további működésére és fejlődésére semmi kihatása nincs. Ilyen könnyen azonban nem lehet elütni a dolgot. Marx módszere történelmi módszer, de Marx nem történelmi érdekességek kutatója és kedvelője, hanem Marxnál a történelmi tény csak mint az elméleti kifejtés szerves része játszik szerepet. Világos, hogy a kapitalista társadalom az idők folyamán egyre inkább eltávolodik történelmi kezdeteitől, jóllehet a tőke történelmi pályafutásában az eredeti felhalmozáshoz vissza-visszatér, akár grammati rablóhadjáratainak, akár az országon belül egyes elmaradt területek rendszeres kifosztásának kapcsán. Az eredeti felhalmozás bizonyos oldalai és elemei a kapitalista fejlődés állandó kísérőjelenségei. Ez már önmagában megakadályozza, hogy a kapitalista fejlődés folyamán az eredeti felhalmozás valóban feledésbe merülhessen. Az is világos azonban, hogy a normális tőkés fejlődés további menetében az eredeti felhalmozásnak

ezen elemeivel szemben egyre inkább a rendszeres és folyamatos akkumuláció lép előtérbe. Kétségtelen, hogy a kapitalizmus általános válsága korszakában az eredeti felhalmozás elemei és módszerei bizonyos mértékig újból megerősödnek. Amit azonban a mi összefüggésünkben hangsúlyozni akarunk, az a következő: *a tőke-monopólium a verseny alapja a történelmi folyamat valóságában is*. Az India kifosztására alakult Kelet-Indiai Társaság ennek a történelmi ténynek a jelképe. A Kelet-Indiai Társaság az eredeti felhalmozás klasszikus, angol változatának egyik fontos alkotó eleme. A Társaság feloszlata körül harcolt, csakúgy mint a Társaság tényleges feloszlata nyitotta meg az utat a tőkés verseny kibontakoztatása felé. Ezt az angol kapitalizmus fejlődésének társadalmi-gazdasági szükségszerűsége diktálta. Amennyire igaz, hogy a monopólium megtörése nélkül a tőkés verseny nem bontakozhatott volna ki és így a Társaság az angol kapitalizmus fejlődésének kerékkötőjévé vált volna, ugyanannyira helytálló az is, hogy az India kifosztására létesült Társaság és általában az általa képviselt eredeti felhalmozás, a tőke-monopólium megalapozása, a verseny későbbi kibontakozásának történelmi alapfeltétele volt. Ettől kezdve a tőke-monopólium a versenyben oldódik fel és konzerválódik. Marx mindvégig hangsúlyozza: verseny nélkül nincs kapitalizmus, a verseny a kapitalizmus lényegéhez tartozik és később Lenin éppen a verseny és a tőke-monopólium dialektikájának mélyes megértése alapján száll síkra azok ellen, akik úgy vélték, hogy a monopólium a verseny megszűnését jelenti. A verseny alapja a tőke-monopólium; a monopólium a verseny kiteljesedése.

A kapitalizmus piacproblémájának éleződésével a vulgáris polgári gazdaságtan egyes kimagasló képviselői kidolgozták az úgynevezett „tökéletlen verseny” és az úgynevezett „monopolista verseny” elméletét. Erre a piacprobléma éleződésének tagadhatatlan tényei mellett a következő elméleti megfontolás készítette őket.

A polgári klasszikus és vulgáris felfogás szerint az úgynevezett tökéletes verseny a piacproblémát eleve kizárja, mivel a tökéletes verseny definíciója éppen a kereslet és kínálat olyan árelaszticitása, amely az akkumuláció minden szintjén a termék automatikus realizálását és az értéktöbblet automatikus tőkésítését eredményezi. Szabad szemmel látható, hogy itt pusztán meddő szillogizmusról van szó: becsempésztek a feltételezésbe azt, amit — tudniillik a piacprobléma nemlétezését — be akartak bizonyítani. Say úgynevezett piactörvénye ennek a szillogizmusnak a megfogalmazása.

A tények azonban makacs dolgok. Mivel a kapitalista fejlődés egész története, a visszatérő ciklikus válságok, a piacproblémának nemcsak létezéséről, hanem kiéleződéséről tanúskodtak, ez arra indította napjaink vulgáris polgári közgazdái, hogy a tökéletes verseny modelljét irreálisnak nyilvánítsák, elvessek és a kapitalista gazdaság valóságát a „tökéletlen” és a „monopolista” verseny szemszögéből igyekezzenek megközelíteni. Ez ugyan némi meghajlás a tények előtt, de az elméleti erőfeszítést az teszi meddővé, hogy ezek az elméletek nemcsak hogy megkerülik a tőke-monopólium tényét, hanem egyenesen a tőke-monopólium kendőzésének apologetikus célját szolgálják. Ez pedig tudományos szempontból úgy bosszulja meg magát, hogy az említett szerzők képtelenek elméletileg megragadni egyrészt a tőke-monopólium és a verseny közötti, másrészt a piacprobléma és a verseny közötti, végül, de nem utolsósorban, a tőke-monopólium és a piacprobléma közötti összefüggést.

Térjünk most át a verseny és a piackorlátok közötti összefüggés felvázolására.

A tőke a termelőerőket úgy fejleszti, mintha a termelésnek nem volnának piackorlátai. Azonban vannak, a kapitalista termelés a piackorlátokba ütközik, éppen ez az oka az újratermelés ciklikus menetének, a periodikus túltermelési válságoknak.

Ha piackorlátok nem volnának, akkor nem volna verseny és a versenynek nem volna meg a piac monopolizálására irányuló tendenciája.

A piacprobléma gyökere a kapitalista társadalom termelőereje és fogyasztó ereje közötti ellentmondás.

A kapitalista társadalom termelőereje és fogyasztó ereje közötti ellentmondást az akkumuláció hidalja át és élezi ki. A termelő fogyasztás növekvő terjedelme és részaránya azt idézi elő, hogy — az akkumuláció tartamára — a termelés túlnőhet és szükségyszerűleg túl is nő a piac korlátain, valamint, hogy a piac túlnőhet és túl is nő az egyéni fogyasztás korlátain. (Ez az amit Lenin Sismondi kései követőivel, a narodnyik közgazdákkal szemben hangoztatott.)

Túlnőhet, de tőle el nem szakadhat. Van egy kritikus pont, amelynek túllépésére a válság döbbsenti rá a tőkéseket. A kapitalista társadalom termelőereje és fogyasztóereje közti ellentmondás a válságban robban ki, de ugyanakkor a válság ennek az ellentmondásnak pillanatnyi feloldása is. A válság hozza létre a pillanatnyi egyensúlyt a kapitalista társadalom termelőereje és fogyasztóereje között. Az akkumuláció magasabb és magasabb szintjein azonban egyre szélesebbé válik az űr a kapitalista társadalom termelőereje és fogyasztóereje között: éleződik a piacprobléma.

A kapitalista társadalom termelőerejét az akkumuláció gyarapítja. Az akkumuláció révén azonban nemcsak a kapitalista társadalom termelőereje növekszik, hanem fogyasztóereje is (ez az, amit Sismondi nem vett kellőképpen figyelembe), — ha nem is olyan mértékben mint termelőereje.

A kapitalista társadalom termelő- és fogyasztóereje közötti ellentmondást és az abban gyökerező piacproblémát hosszú évtizedekkel Marx után fedezte fel újra a maga apologetikus módján a polgári gazdaságtan: tulajdonképpen ebben áll az egész úgynevezett „keynesi forradalom”. Apologetikus szándékuktól indítva azonban ezt úgy vitték véghez, hogy messze Marx mögé, az elégtelen fogyasztás elméletére és ott is nem a forradalmi Sismondira, hanem a reakciós Malthusra nyúltak vissza.

Az elégtelen fogyasztás elméletének az a gyógyíthatatlan hibája, hogy a fogyasztást azonosítja, illetve összekeveri a piaccal, mint Malthus esetében (ez a vulgáris változat), vagy pedig a kapitalista társadalom termelőereje és fogyasztóereje közötti ellentmondást azonosítja, illetve összekeveri a piacproblémával, mint Sismondi esetében.

A kettő azonban nem ugyanaz. A kapitalista társadalom termelőereje és fogyasztóereje közötti ellentmondás a piacprobléma gyökere, de azzal nem azonos. Ha a kettő azonos volna, akkor a kapitalista gazdaság úgyszólván kezdettől fogva funkcióképtelenné válnék, az állandó válság állapotában leledzenék; permanens válság pedig nincs, hangsúlyozza Marx. A kapitalista fejlődés vastörvénye a bővített újratermelés és a piac tágulása; de a piac tágulása szisztematikusan elmarad a termelés növelése mögött. A piac tágulása az akkumuláció következménye és velejárója. A piac tágulásával a fogyasztás emelkedhetik, de a tőkés termelési viszonyoknak, a tőkés árutermelés rendszerének teljesen helytelen értelmezése az a felfogás, mintha a piac tágulása elsődlegesen a fogyasztás emelkedésétől függne. Csak végső soron, csak távlatilag függ attól. Elsődlegesen fordított a viszony: a fogyasztás emelkedése a piac tágulásának függvénye.

Az akkumuláció rugóinak magyarázata a modern polgári elméletekben

A kapitalista gazdasági fejlődés rugóinak, a dinamikus egyensúly feltételeinek elméleti magyarázataként készült Keynes követőinek elmélete, a Harrod—Domar-

féle növekedési séma. Ez az elmélet megkülönbözteti az úgynevezett „indokolt növekedést” az úgynevezett „természetes növekedéstől” és a kapitalista fejlődés hullámzásait és kilengéseit azon akarja mérni, hogy a tényleges növekedés milyen mértékben tér el a „természetes” és az „indokolt” növekedés képleteiben felállított mértéktől.

Az elmélet szerzőinek elképzelésében az úgynevezett indokolt növekedés az, amelynek keretei között a versenyben részt vevő minden tőkés megtalálja számítását és ilyen formán valamiféle statikus egyensúly alakul ki. A természetes növekedés az elmélet szerzői szerint a népszaporulat és a technikai haladás eredője. A tényleges növekedés meghaladhatja a természetes növekedés normáit: ez esetben szerintük az inflációs áremelkedés és az azt követő túltermelési válság, a termelés hanyatlása húzza vissza a gazdaságot az „indokolt növekedés” méretére vagy az alá. Az „indokolt növekedés” a tényleges növekedés normája alatt maradhat; ez esetben az akkumuláció megelégnül, az indokolt növekedés üteme meggyorsul. A tényleges növekedés kisebb lehet mint az indokolt növekedés: ez az állapot a gazdaság stagnálását jelenti, ha huzamosabb ideig fennáll, vagy pedig a rövid időszakban a válságot, ahol a tényleges növekedés elmaradása az indokolt növekedés mögött az akkumuláció tempóját végeredményben meggyorsítja addig a pontig, amíg a tényleges növekedés üteme eléri az indokolt növekedés ütemét.

A marxizmus nyelvére lefordítva: az „indokolt növekedés” a táguló piac és az éleződő piacprobléma keretei között megy végbe. A „természetes növekedés” a termelőerőknek olyan fejlesztése, mintha a termelésnek nem volnának piacorlátai. A tőkének mindkettő immanens tendenciája: a tőke valóban úgy fejleszti a termelőerőket, mintha piacorlátok nem volnának és másrészt az akkumuláció valóban a táguló piac és az éleződő piacprobléma keretei között zajlik le. Miután azonban a kapitalista termelés óhatatlanul a piacorlátokba ütközik, a tényleges növekedés hol az „indokolt” növekedés alatt, hol az „indokolt” növekedés felett megy végbe a rövid időszakban, azaz a ciklus fellendülési és hanyatlási fázisaiban; távlatilag, a hosszú időszakban, az egymást követő ciklusokon keresztül pedig az „indokolt” növekedés egyre fokozódó mértékben marad el a munkaerő-kínálat és a technikai haladás megkövetelte „természetes növekedés” mögött.

„Azok az időszakok, amelyekben a tőkés termelés minden lehetőségét kiaknázza, rendszerint a túltermelés időszakainak bizonyulnak; mert a termelési lehetőségeket sohasem lehet úgy felhasználni, hogy ezáltal ne csak több értéket termeljenek, hanem azt realizálhassák is . . .” (Marx: A tőke. Szikra. Budapest, 1953. II. 321. old.)

Így jelöli meg Marx „a kapitalista termelés specifikus korlátját” és ezzel szemlélteti, hogy a kapitalista gazdasági rendszer a termelőerők fejlődésének és a gazdagság kitermelésének egyáltalán nem abszolút formája, hanem ellenkezőleg azzal bizonyos ponton összeütközésbe kerül. Ez az összeütközés részlegesen az időszakos válságokban jelentkezik . . . (Marx: A tőke. Szikra. Budapest. 1956. III. 249. old.)

Az úgynevezett növekedési elmélet tehát azok számára, akik a marxizmust jól ismerik, nem ad semmi újat, kivéve hogy míg a marxi elemzés a kapitalista gazdasági fejlődés folyamatának mélyére hatol, a modern vulgáris növekedési elmélet megragad a felszíni tüneteken. Az utánzás a legőszintébb hízélgés, mondja a francia közmondás; a modern vulgárisok növekedési elméletében valóban benne foglaltatik a marxi elemzésnek az az eredménye, mely szerint a kapitalista gazdasági fejlődés semmiképpen sem azonosítható a gazdasági fejlődéssel általában. Benne foglaltatik a marxizmusnak az a felismerése, amit Marx a polgári klasszikus közgazdák naiv illúzióival szögez szembe. A polgári klasszikus közgazdák a kapitalista gazdasági fejlődést az egyetlen lehetségesnek, a termelőerőket maximálisan kiaknázónak tekin-

tették. A kapitalista gazdasági rendszer súlyos megrázkódtatásainak hatása alatt ez a klasszikus illúzió már nem tartható fenn és akarva, nem akarva vissza kell kanyarodni a polgári gazdaságtan marxi bírálatahoz. Ami az elméletre a vulgáris bélyeget nyomja rá, az a *tökemonopóliumnak és az azzal összefüggő piacproblémának mellőzése*: az a görcsös erőfeszítés, hogy a vaslogikával következő marxi tételt elhallgassák: a gazdasági fejlődésnek egy bizonyos pontján a kapitalista termelési viszonyok a termelőerők béklyóivá válnak. Marxnak ezt a tudományos forradalmi következtetését akarják mindenáron elkerülni és ezáltal válik elemzésük eleve felszínessé és tudománytalanná. A polgári klasszikusok illúziói tudományosan teljesen becsületesek, sőt történelmileg még indokoltak is. Akkor még a kapitalista termelési viszonyok — a feudális termelési viszonyokkal szemben — a termelőerők fejlesztésének lendítőkerekei voltak. Így tehát — osztálykorlátoltságukat figyelembe véve — a polgári klasszikus közgazdánál még a tudományos beállítottságot sem teszi eleve lehetetlenné az az illúzió, hogy feltételezték a kapitalista fejlődés természetes, egyedül ésszerű mivoltát. A mai vulgárisok azonban a kapitalizmus általános válsága korszakában szövik ábrándjaikat, amikor mindezek az illúziók már rég szertefoszlottak.

A keynesisták az úgynevezett multiplikátor-akcelerátor mechanizmus különböző modelljeinek megszerkesztése által akarják a gazdaság ciklikus hullámzásait és a ciklusok egymásutánját megmagyarázni. A mechanizmus leegyszerűsített ábrázolása a következő: a beruházások megemelik a jövedelmeket a termelőeszközök termelésének alosztályában; ez pedig a fogyasztásnak bizonyos mérvű emelkedését váltja ki (multiplikátor); a beruházás okozta jövedelememelkedés hatása az így megnövekedett kereslet kielégítését szolgáló újabb beruházások kiváltása (akcelerátor).

Nem nehéz kitalálni, hogy a multiplikátor-akcelerátor kölcsönhatásnál (vagy ahogyan ugyanennek az elméletnek némileg kifinomultabb, Hicks-féle változatában nevezik: az autonóm és az indukált beruházások közötti összefüggésnél) nem valami önműködő örökmozgásról van szó. Másodlagos, a jövedelem-emelkedés által kiváltott beruházások nagyságrendileg alig közelíthetik meg az első lökést, azaz az elsődleges beruházások multiplikátor hatását. Más szóval a multiplikátor és az akcelerátor hatás tipikusan aszimmetrikus. Arról nem is beszélve, hogy kihasználatlan kapacitások esetén az akcelerátor teljesen csütörtököt is mondhat, zero is lehet (a mély és elhúzódó túltermelési válságokban valóban ez is történik).

Amikor azonban a polgári közgazdák a multiplikátor-akcelerátor mechanizmust a ciklus magyarázatára akarják felhasználni, akkor vagy azt a vulgáris tévedést követik el, hogy a fellendülés azért ér véget, mert az akcelerátor hatás túlságosan csekély az akkumuláció méreteinek és lendületének fenntartásához, más szóval, hogy az akcelerátor jövedelem- és fogyasztásnövelő hatása nem kielégítő; vagy pedig azt a még vulgárisabb tévedést követik el, hogy a válság azért következik be, mert az akcelerátor-hatás túl erős.

A multiplikátor-akcelerátor mechanizmus a bővített újratermelés ciklikus menetének magyarázatára alkalmatlan; a levegőben lóg, éppen azért, mert nemcsak hogy nem a kapitalista társadalom termelőerejének és fogyasztóerejének ellentmondására alapozzák, hanem ellenkezőleg ennek az ellentmondásnak elkenődésére szerkesztették meg. Ezért gabalyodnak bele a vulgárisok abba a logikai ellentmondásba, hogy a válság kitöréséért felváltva az akcelerátor-hatás gyengeségét vagy hevesységét kárhoztatják. Erre a képtelenségre egyébként a Harvard egyetem professzora, Duesenberry is rámutat: „Az általunk ismertett két elmélet két ellenkező póluson nyugszik; mindkettő a helyzet valamelyik oldalának túlhangsúlyozásán alapszik. A plafonelméletek eltúlozzák azt a hatást, amelyet a jövedelem, a beruházás

és az állótokeállomány növekedésének kölcsönhatásai a gazdasági növekedés meggyorsítására gyakorolnak. Úgyszintén eltúlozzák a jövedelem alakulásának azt az ingatagságát, amelyet ezek a kölcsönhatások eredményeznek. Másrészt viszont Hansen elmélete eltúlozza az autonóm beruházások jelentőségét és alábecsüli a jövedelem, beruházás és az állótokeállomány mozgása közötti kölcsönhatás fontosságát. Ez elméletek egyik csoportja tehát a ciklusokat azzal magyarázza, hogy a multiplikátor-akcelerátor folyamat túl heves ahhoz, hogy nyugodt folyamatos növekedést biztosíthasson. Hansen fordítva a ciklusokat azzal magyarázza, hogy ugyanez a folyamat túl lanya. (Duesenberry: *Business Cycles and Economic Growth*. New York 1958. 48. old.)

A kapitalista társadalom termelőereje és fogyasztóereje közötti ellentmondás elkendőzésének a szándéka ronja meg és teszi tudományos szempontból teljesen terméketlenné ezt az elemzést. A kapitalista társadalom termelőereje és fogyasztóereje közötti ellentmondás ugyanis a tőkemonopóliumban gyökerezik és csak a tőkemonopólium megszüntetése által szüntethető meg; másrészt viszont a piacproblémában jut kifejezésre és a piacprobléma éleződését eredményezi. A vulgáris apologetika tehát a Marx által feltárt ellentmondást azért kerülgeti, mert ha kimondaná, akkor egyrészt eljutna *az ellentmondás gyökeréhez, a tőkemonopóliumhoz*, másrészt eljutna *az ellentmondás elkerülhetetlen eredményéhez, a piacproblémához és annak éleződéséhez*. A burzsoá osztályérdek ideológiai szolgálata azonban itt is, mint mindenütt, tudománytalansághoz vezet; az így kiagyalt elmélet alkalmatlan a valóságos gazdasági folyamat megmagyarázására.

Hansen például egyenesen azt állítja: „A multiplikátor folyamat ugyanolyan hatékonyan működik, akár a beruházások által növekednek a jövedelmek, akár pedig a fogyasztás növekedése által.” (Hansen: *Business Cycles and National Income*, New York 1951. 172. old.)

Ez persze csak az esetben volna lehetséges, ha a kapitalista társadalom termelőereje és fogyasztóereje közötti ellentmondás nem léteznék. Ez esetben az is igaz volna, amit Hansen megállapítása kimondatlanul is magában foglal: ez esetben a multiplikátor és az akcelerátor hatás teljesen szimmetrikus volna; a kapitalista bővített újratermelés zökkenőmentes menete biztosított volna és a ciklus nem léteznék. Csakhogy a multiplikátor-akcelerátor, illetve az autonóm és indukált beruházások elméletét többek között éppen a ciklus magyarázatára szerkesztették meg.

Kapitalista termelési viszonyok alapján, a kapitalista bővített újratermelés törvényszerűségeinek elméleti feltárásánál lehetetlen (legalábbis a rövid időszakra lehetetlen) a piac alakulását a fogyasztás alakulásából megmagyarázni. Fordítva: a fogyasztás (foglalkoztatottság és jövedelem) korlátait szigorúan a piac terjedelme és tágulóképessége határozza meg. Ez éppen a piacprobléma lényege és tartalma. A rövid időszakban, vagyis tehát a ciklus magyarázatánál, nem a piac tágulása függ a fogyasztás növekedésétől, hanem fordítva, a fogyasztás növekedése a piac tágulásának függvénye. A piac tágulását pedig az akkumuláció hozza létre; ugyanaz az akkumuláció, amely távlatilag, a hosszú időszakban — gyorsabban növeli a kapitalista társadalom termelőerejét, mint fogyasztóerejét, s amely ezáltal a piacproblémát élezi.

Ha a vulgáris tolvajnyelvről a marxizmus fogalmkörére és terminológiájára akarjuk lefordítani a dolgot, akkor a következőt mondhatjuk: a multiplikátor az akkumuláció piactágító hatását emeli ki, az akcelerátor pedig a gazdasági fejlődésnek azt az ismérvét fogalmazza meg, hogy a termelőkapacitás a termelésnél gyorsabban növekszik. Marx rámutatott arra a törvényszerűségekre, hogy a gazdaság összes többi

szektorában bővített újratermelésre van szükség már ahhoz is, hogy a gépgyártásban akár csak az egyszerű újratermelés is fenntartható legyen.

„Ha a gépiparban alkalmazott ösztöke csak arra volna is elegendő, hogy a gépek évenkénti kopását pótolja, még akkor is sokkal több gépet termelne mint amennyire évenként szükség van, mivel a kopás részben csak eszmeileg létezik és a valóságban csupán az évek bizonyos számának elteltével követeli meg természetbeni pótlását. Az így befektetett tőke tehát évente a gépeknek olyan tömegét szállítja, amely új tőkebefektetésekre használható fel és ezeket az új tőkebefektetéseket már időnek előtte lehetővé teszi... Ahhoz, hogy ez a géptermeles folytatódhassék és mindössze évente önmagát újratermelje, szükség van a termelés folytatólagos kibővítésére azokban az ágakban, amelyek ezeket a gépeket használják. Még inkább, amennyiben a gépipar maga halmoz fel. Itt tehát még akkor is, ha ebben a termelési ágban a befektetett tőke csak egyszerűen újratermelődik, szükség van a folytatólagos akkumulációra a többi termelési ágakban. Ez a folytatólagos felhalmozás azonban ugyanakkor folytatólagosan megtalálja egyik elemét a piacon meglévő készletekben. Itt egy termelési ágban megvan egy állandó árukészlet a felhalmozás számára, új pótlólagos ipari fogyasztás egyéb ágak számára, még akkor is, ha ebben az iparágban csak a meglévő tőke újratermelése megy végbe.” (Theorien über den Mehrwert. Stuttgart, 1919. II. 2. rész. 248. old.)

Íme az úgynevezett akcelerációs elv megfogalmazása Marxnál; mondani sem kell, hogy a plagizátorok inspirációjuk forrását szemérmesen elhallgatták.

Világos azonban, hogy Marx itt a modern gazdasági fejlődésnek egy *technikai* adottságára utal, valamint a technikai adottságnak a gazdasági fejlődés ütemét meggyorsító következményeire. Emellett azonban minden azon fordul meg, hogy a termelési folyamat milyen termelési viszonyok alapján megy végbe; más szóval, hogy az említett technikai adottságnak a gazdasági fejlődést meggyorsító hatása a tőkemonopólium alapján, vagy pedig a tőkemonopólium megszüntetése után érvényesül-e. Amennyiben a tőkemonopólium alapján, akkor ez a technikai körülmény és annak a gazdasági fejlődésre gyakorolt hatása a társadalom termelőereje és fogyasztóereje közötti ellentmondás fokozódásában és a piacprobléma éleződésében jut kifejezésre. Amennyiben az úgynevezett akcelerációs elv a *tőkemonopólium megszüntetése után* érvényesül, akkor a szocializmus építésének meggyorsításában és a kommunizmushoz vezető termékbőség állapotának gyorsabb előidőzésében nyilvánul meg.

A vulgáris azonban az úgynevezett akcelerációs elvet éppen a kapitalizmus ellentmondásainak elkendőzésére használja fel, úgy tüntetvén fel a dolgot, mintha itt pusztán technikai szükségszerűségről volna szó, amelynek semmi köze a termelési viszonyokhoz.

Összefoglalva: Az úgynevezett multiplikátor-akcelerátor mechanizmus sem a bővített újratermelés ciklikus menetét, sem a kapitalista gazdasági fejlődés általános tendenciáit nem magyarázza meg; a levegőben lóg, mivel a vulgáris apologetika ösztönös vagy tudatos elterelő szándékkal ezt az általa felfedezett mechanizmust teljesen elszakítja a kapitalista társadalom termelőereje és fogyasztóereje közötti ellentmondástól, ezen ellentmondás *gyökerétől*, a tőkemonopóliumtól és ezen ellentmondás *következményétől*, a piacproblémától és annak elkerülhetetlen éleződésétől.

A tőke az akkumuláció révén teszi túl magát a piackorlátokon; és az akkumuláció révén tágítja is egyben a piacot. Másrészt viszont az akkumuláció terjedelme és lendülete a piac tágulásának függvénye. Ennek az ellentmondásnak átugrása a kapitalista fejlődés salto mortaléja. Ebben az értelemben állítja Marx, hogy „a kapitalista termelés korlátja maga a tőke”.

Ha a piackorlátok nem volnának, a tőke a termelőerőket korlátlanul fejlesztené; a túltermelés alapvető oka viszont éppen a tőkének az a tendenciája, hogy a termelőerőket úgy fejlessze, mintha piackorlátok nem léteznének! A tőkés termelésnek azonban megvannak a piackorláta és azokat éppen a tőkés akkumuláció teremti meg törvényszerűen újra meg újra.

Elméletileg tehát azt a kérdést kell felvetni, hogy *a)* a kapitalista fejlődés során mely tényezők ösztökélik a tőkét arra, hogy túltegye magát a piackorlátokon és *b)* milyen törvényszerűségek határozzák meg és módosítják a kapitalista fejlődés során az akkumuláció piactágító együtthatóját.

A válasz az akkumuláció Marx által feltárt ellentmondásaiban és törvényszerűségeiben keresendő. Eljárásunk a következő:

Felvázoljuk a tőkék koncentrációjának és centralizációjának, valamint a tőke szerves összetétele emelkedésének a piacprobléma éleződésében kifejezésre jutó következményeit.

Kifejtjük a tőke értékesítése és a tőke elértéktelenedése közötti ellentmondást és ebből levezetjük

a tőketúltermelés tendenciáját, kimutatva a relatív és abszolút tőketúltermelés dialektikus összefüggését az akkumuláció folyamatában.

Mindvégig szem előtt tartjuk az egyéni tőkék és a társadalmi ösztőke antagónisztikus mozgástörvényeinek a verseny mechanizmusai által létrejövő összefüggéseit.

*A piac tágulása és a piacprobléma éleződése,
mint a tőkés bővített újratermelés velejárói*

Az akkumuláció a tőke növekedésének és a tőke szerves összetétele emelkedésének folyamata. A tőke növekedése az egyéni tőkék koncentrációján és centralizációján keresztül megy végbe. Az egyéni tőkék centralizációja tulajdonképpen a társadalmi ösztőke koncentrációjának, a tőke társadalmiasításának folyamata. Ebben a folyamatban van egy átcsapási pont, ahol a tőkemonopólium a monopoltőke alakjában jelentkezik.

A centralizáció rugója az, hogy — éppen a piackorlátokra való tekintettel és a piac monopolizálására irányuló törekvéstől hajtva — a versenyben álló egyéni tőkésnek, ha sikerrel akar versenyezni, tőkétét jóval gyorsabban és jóval nagyobb mértékben kell gyarapítania, mint az saját erőforrásaiból, tudniillik pusztán a saját munkásai által termelt értéktöbbletből futná. Ez az egyéni tőkés számára a verseny kényszerítő erővel érvényesülő dzsungeltörvénye. Ehhez még hozzájárul, hogy „... a tőkés termeléssel együtt létrejön egy egészen új hatalom, a *hitelügy*, amely ... a konkurrenciaharc új és félelmetes fegyverévé lesz, és végül a tőkék centralizálására szolgáló óriási társadalmi mechanizmussá változik át.” (Marx: A tőke. Szikra. Budapest, 1955. I. 581. old.)

A tőkék centralizációjának szélső határa az abszolút monopólium. „Egy adott termelési ágban a centralizáció akkor érné el végső határát, ha az összes ott befektetett tőkék egyetlen tőkévé olvadnának össze. Egy adott társadalomban ezt a határt csak abban a pillanatban érnék el, amikor az egész társadalmi tőke egyetlen tőkés vagy egyetlen tőkés társaság kezében egyesülne.” (Marx: A tőke. Szikra. Budapest, 1955. I. 582. old.)

A tőkék centralizációjának minden lépése az abszolút tőketúltermelés és ezzel a kapitalista gazdasági rendszer működőképtelensége, a piacprobléma akuttá válása felé hajt.

A verseny átcsapása a monopóliumba merőben új helyzetet teremt és a monopol-kapitalizmus új törvényszerűségeit hozza létre. Mindaddig ugyanis, amíg a verseny az egyéni tőkést lázas akkumulációra, azaz termelési kapacitása maximális kihasználására és bővítésére kényszeríti, az akkumulációnak olyan lendületére és méreteire, amelyek a saját munkásai által termelt értéktöbblet tőkésítését meghaladják, addig az akkumuláció piactágító együttthatója szükségszerűleg magas, a foglalkoztatottság emelkedik, az értéktöbblet automatikus tőkésítése és ezzel a kapitalizmus működőképessége biztosítva van. Ha úgy tetszik, ez a marxi értelemben vett tökéletes verseny. Kifejlődésével azonban a verseny egyre tökéletlenebbé válik, kiteljesedésével pedig monopolizálódva válik. Ez pedig bénítólag hat vissza az akkumuláció rugóira. Marx a centralizáció magas fokát és az abszolút tőketultermelést közvetlen kapcsolatba hozza. „S mihelyt a tőkeképzés kizárólag kevésszámú kiforrzott nagytolke kezébe kerülne, amelyek számára a profit tömege ellensúlyozza a rátáját, a termelés éltető tüze egyáltalában kialudna.” (Marx: A tőke. Szikra. Budapest, 1936. III. 265. old.)

A revizionisták a tőke társadalmasításának, a centralizációnak előrehaladását úgy tüntetik fel, mint a szocializmusba való belenövésnek állomásait. De elhallgatják, hogy a monopolitőke a tőkemonopóliumnak nem megszűnt, hanem kiteljesedése és elhallgatják, hogy a folyamat az abszolút tőketultermelés és ezzel a kapitalista gazdasági rendszer működőképzetelensége felé hajt.

A tőke növekedésének másik oldala a tőke szerves összetételének emelkedése. Ez a marxi kategória, a tőke szerves összetétele, valamint az a marxi tudományos felfedezés, hogy a társadalmi munkatermelékenység emelkedése a kapitalizmusban a tőke szerves összetételének emelkedésében jelenik meg, annak a klasszikus közgazdászok által táplált tévhitnek cáfolatát adja, amely szerint „minden áru iránti kereslet nem egyéb mint munka iránti kereslet”, és „az akkumuláció csak annyit jelent, hogy a tőkés az értéktöbbletet nem maga fogyasztja el, hanem produktív munkások által fogyasztatja el.” E klasszikus feltételezések természetesen a piacproblémát eleve kizárják.

Marx gondosan megkülönbözteti a tőke szerves összetételét mint közgazdasági kategóriát a tőke technikai összetételétől mint a tőke szerves összetételének alapjául szolgáló, de nem közgazdasági kategóriától.

Böhm-Bawerk, aki a marxizmus tudatos ellenfeleként dolgozta ki saját vulgáris elgondolásait, azt a tudatos plágiumot követte el, hogy Marxtól átvette a tőke technikai összetételének kategóriáját és azt a „termelési kerülő utak” elméletének keresztelte el. Mind a plagizáló, mind az apologetikus szándék világos: a termelési kerülő utak tisztán technikai kategóriájának segítségével a tőkemonopólium kínos tényétől el lehet tekinteni. A tudományos analízist azonban, az akkumuláció törvényeinek feltárását ez a vulgáris eljárás lehetetlenné teszi. Schumpeter helyesen mutat rá mind a plágium tényére, mind pedig arra, hogy a marxi felfedezésnek ez a kizsigerelese a tudományos elemzés szempontjából a vulgáris elméletet mennyire terméketlenné teszi. Böhm-Bawerket a „burzsoá Marxnak” nevezi. (Schumpeter: History of Economic Analysis 846. old.) Hangsúlyozza, hogy Böhm-Bawerk tulajdonképpen a tőke szerves összetételének meghatározását akarta adni és hogy „ez a marxi fogalom helyesebb és tömörebb mint Böhm-Bawerk saját szóhasználatá.” (Id. mű. 927. old.)

Miért nem használta mégis Böhm-Bawerk a marxi kifejezést, ha egyszer már Marxtól ellopott annyit, amennyi a vulgáris tarisznyába még belefér? Azért nem, mert a marxi kifejezés használata a plágiumot egyszeriben világossá tette volna, továbbá, mert a tőke szerves összetételének kategóriája visszautal a tőkemonopóliumra és előreutal a piacproblémára. Böhm-Bawerk antimarxizmusa pedig éppen

azt az apologetikus célt szolgálta, hogy a tőke monopóliumról és a piacproblémáról elterelje a figyelmet. A klasszikus polgári gazdaságtan előzőekben említett dogmái, amelyek már az előfeltételezésben kizárják a piacproblémát, és amelyeknek cáfolatát éppen a tőke szerves összetételének marxi kategóriája adja meg, Böhm-Bawerk anti-marxista elméletének alappillérei. Schumpeter rámutat, hogy mennyire rabja Böhm-Bawerk ezeknek a klasszikus dogmáknak. „Böhm-Bawerk teljesen meg volt győződve arról, hogy . . . a pénz kizárólag csak valamilyen pusztán technikai mechanizmus szerepét játssza . . . Pontosabban valamiféle nyers mennyiségi elmélet híve volt: szerinte a forgalomban levő pénz egész mennyisége (számításba véve a forgási sebességet is) megvásárolja a piacon levő összes javak mennyiségét. Szembeötlő párhuzam áll fenn e tétel és Böhm-Bawerk egy másik tétele között: a létfenntartási cikkek megvásárlására rendeltetett összeg egyenlő az egész munkaerőkínálat megvásárlására szánt összeggel. Mindkét tétel a klasszikus elméletekre emlékeztet: a mennyiségi elméletre és a beralap-elméletre.” (Id. mű. 929. old.)

A tőke szerves összetételének emelkedése azt jelenti, hogy a termelési gépezet árukibocsátási kapacitása gyorsabban növekszik, mint munkaerőbefogadási kapacitása. Az egyéni tőke értékesítési szükséglete szempontjából a tőke szerves összetételének emelésére irányuló törekvés magától értetődik. A realizált profitot semmivel sem növelné a termelési kapacitásnak olyan bővítése, az az akkumuláció, amely a termelési berendezések által kibocsátott árutömeget ugyanolyan vagy kisebb mértékben növelné mint a fennálló bérek mellett a foglalkoztatott munkások számát. Ez esetben valóban pusztán arról volna szó, hogy a tőkés az értéktöbbletet a pótlólagosan foglalkoztatott munkások által fogyasztatja el. Ilyen altruista azonban a tőkés világban nemigen akad, legalábbis a sikerrel versenyző tőkésék között ilyen csodabogár nem létezhetik. Továbbá ha igaz, amit előbb mondtunk, hogy tudniillik a sikerrel versenyző tőkésnek a saját munkásai által termelt értéktöbbletet meghaladó tempóban és mértékben kell akkumulálnia, akkor ebből szigorúan következik, hogy ha a foglalkoztatott munkáslétszámot emeli is, a funkcionáló tőkéje által kibocsátott árutömeget annál jóval nagyobb mértékben kell növelnie. Ha ez a versenyképesség elnyerésének és megőrzésének feltétele, ha minden sikerrel versenyző tőkés erre kényszerül, akkor ez makroökonómiai szinten, a társadalmi össz-tőke növekedését és szerves összetételének emelkedését kell hogy előidézzék. Amennyiben a társadalmi össz-tőke kellő mértékben növekedik, a foglalkoztatott munkáslétszám szükségszerűleg emelkedik és a piac tágul. Mivel azonban ugyanakkor a szerves összetétel is emelkedik, ez egyszersmind — a piac tágulása mellett — a piacprobléma kiéleződését eredményezi.

A társadalmi össz-tőke újratermelését tekintve a gazdasági fejlődés magától értetődő törvényszerűsége, a fejlődő gazdaság ismerve, hogy a beruházások gyorsabban növekednek mint a társadalmi termék, és a társadalmi termék gyorsabban mint a nemzeti jövedelem. A termelési gépezetnek ez a kiszélesedése és teljesítőképességének fokozódása azonban kapitalista termelési viszonyok mellett odavezet, hogy a gazdasági fejlődés egy bizonyos pontján a társadalmi össz-tőke növekedésének tempója elmarad a szerves összetétel emelkedése mögött és ezáltal a foglalkoztatottság nem emelkedik a kellő mértékben és a piacprobléma akuttá válik. Az, amit Keynes a „gazdag ország problémájának”, az úgynevezett stagnációs elmélet kidolgozóí pedig az „érett gazdaságnak” (mature economy) neveznek, nem egyéb, mint a gazdasági fejlődésben elért az a határ, az abszolút tőketúltermelésnek a kapitalista gazdasági rendszer funkcióképességét veszélyeztető határmezsgyéje, ahol a beruházásoknak és a társadalmi termék növekedésének előzőekben megjelölt tempója a gazdasági rendszer automatizmusai révén már egyáltalán nem biztosított.

A vulgáris köntörfalazással szemben hangsúlyozni kell, hogy itt egyáltalán nem általában a „gazdag ország” vagy az „érett gazdaság”, hanem *specifikusan* a kapitalizmus általános válságának problémáiról van szó. A piacprobléma kiéleződésének folyamata nem egyszerűen és általában és elvontan a modern gazdasági fejlődés valamilyen törvényszerűsége. Amit meg kell érteni és amiről a vulgáris apologetika el akarja terelni a figyelmet, az az, hogy kizárólag csak a tőkemonopólium alapján eredményezi a termelési gépezetnek foglalkoztatási kapacitásával szemben egyre fokozódó árukibocsátási kapacitása a piacprobléma éleződését.

Az úgynevezett termelési tényezők vulgáris elmélete tulajdonképpen ezeket a tőke szerves összetételének marxi kategóriájából szükségszerűleg adódó következtetéseket akarja megkerülni. A vulgáris elmélet logikai tarthatatlanságát bizonyítja — sajnos anélkül, hogy a vulgáris szemlélet talajáról elmozdulna — Graziani olasz közgazda. A csökkenő hozam törvénye eleve azt tételezi fel, hogy egy adott termelési tényező fokozott alkalmazása mellett az összes többi tényező változatlanok maradnak. Ez azonban — mondja Graziani — a tőkére mint termelési tényezőre a tőkeakkumuláció jövedelemnövelő hatása folytán nem áll. „A fejlődési folyamat során és a csökkenő határtermék törvényével ellentétben a tőke produktivitása növekedhet vagy változatlan maradhat . . . Az akkumulációnak ugyanaz a folyamata a rendszer termelési kapacitását fokozza és a piac terjedelmét szélesíti, ami a tőke produktivitását emeli.” (A. Graziani: *Gazdasági fejlődés és a tőke produktivitása*. Zeitschrift für Nationalökonomie, Bécs 1959. XIX. köt. 1—2. füzet. 176. old.)

Mint látjuk, Graziani itt feladja a vulgáris gazdaságtan egyik alappilléret, a tőkéről mint termelési tényezőről vallott felfogást. Magától a piacproblémától azonban egyszerűen eltekint, mégpedig a Say-féle úgynevezett piactörvény hallgatólagos, naiv feltételezése által. A produktív akkumuláció valóban fokozza a termelési gépezet teljesítőképességét és valóban tágítja a piacot. A kérdés azonban a kétféle hatásnak egymáshoz viszonyított aránya: az a kérdés, hogy a tőkemonopólium alapján miért nem tágulhat a piac ugyanolyan mértékben, mint amennyire a termelési kapacitás növekszik?

Graziani tehát ugyanakkor, amikor megdönti a vulgáris gazdaságtannak egyik dogmáját, rabja marad a vulgáris gazdaságtannak egy régebbi dogmájának, tudniillik a piacprobléma nemlétezéséről szólóknak.

Akaratlanul is jól szemléltetik a gazdasági fejlődés folyamatának kapitalista jellegét azok a kutatások, amelyeket egyes polgári közgazdák az úgynevezett tőkecoefficiens alakulásáról folytatnak. A „tőkecoefficiens” annak a mutatója, hogy adott árutömeg előállításához milyen tőkemennyiségre van szükség (átlagos tőkecoefficiens), vagy az árutömeg bizonyos növeléséhez milyen pótlólagos beruházásokra van szükség (marginális tőkecoefficiens).

Meg kell különböztetni a tőkecoefficiens alakulását a rövid időszakban, azaz a ciklus különböző fázisaiban, a tőkecoefficiens távlati alakulásától, azaz a gazdasági fejlődés folyamán.

Ami a ciklust illeti, érdemes rámutatni a kapacitásbővítésnek és a kapacitáskihhasználásnak a tőkecoefficiensre gyakorolt hatására. A kapacitásbővítés rendszerint (tudniillik amennyiben egyszersmind a tőke szerves összetételének, az úgynevezett „tőkeintenzitásnak” emelkedésével jár együtt) a tőkecoefficiens emelkedését (romlását) jelenti. A kapacitáskihhasználás alacsony foka ugyancsak a tőkecoefficiens emelkedését (romlását) jelenti, míg a kapacitáskihhasználás magas foka csökkenő (javuló) tőkecoefficiensben jut kifejezésre. A fellendülésben a maximális kapacitáskihhasználással járó csökkenő tőkecoefficiens a tőke értékesítési szükségletének ked-

vez, olyannyira, hogy ez újabb, pótlólagos beruházásra ösztökéli a tőkést, annál is inkább, mivel a technikai haladás folytán a beruházások gazdaságossága javuló tendenciájú: a marginális tőkekoeficiens alacsonyabb az átlagos tőkekoeficiensnél. A verseny kényszere mellett éppen ez a körülmény indítja a tőkést arra, hogy túltegye magát a piackorlátokon, akkumuláljon és ezáltal egyszersmind a piacot tágítsa is. Miután azonban a piac tágulása nem tart lépést a termelési kapacitás bővülésével, a folyamat végül is szükségszerűleg a piackorlátokba ütközik, elkerülhetetlenül a túltermelési válságba torkollik.

A válságban a kapacitáskihasználás alacsony foka a tőkekoeficiens emelkedését eredményezi; további akkumulációra ennél fogva nem kerül sor. A termelés csökken és — a versenyképtelen üzemek kiküszöbölése révén — a termelési kapacitás újszintén. Ilyenformán hozzák létre a válság mechanizmusaai a kapitalizmus működőképességének szabadversenyos modelljében a termelés és a termelési kapacitás közötti átmeneti egyensúlyt.

A válságból való kilábalást — a depresszió szakasza utáni megélnkülést — a termelésnek a kapacitásba való fokozatos belenövése jelzi.

Ami a hosszú időszakot, azaz a kapitalista gazdaság távlati fejlődését illeti, abban a következő, a fejlődést előrelendítő és egyszersmind fékező ellentmondás érvényesül: a csökkenő tőkekoeficiens az egyéni tőkék értékesítési szükségletének felel meg, az emelkedő tőkekoeficiens viszont a bővített újrateherelés követelményeinek.

Kutatásainak eredményeiből az amerikai közgazda Creamer arra a következtetésre jut, hogy az erőteljes gazdasági növekedés a tőkekoeficiens emelkedésével, a növekedés ütemének távlati lanygulása pedig a tőkekoeficiens távlati csökkenésével jár együtt. Creamer az amerikai kapitalizmus fejlődését nagyjából két szakaszra osztja: 1880-tól az I. világháború végéig tartó időszakra, és onnan a II. világháború kezdetéig tartó időszakra. 1880 és az I. világháború vége közötti időszakban az áru-egység előállítására fordított tőke 87⁰/o-kal emelkedett. 1919-től azonban a II. világháború kezdetéig a tőkekoeficiens süllyedő tendenciát mutat.

I. sz. táblázat

*A tőkekoeficiens az amerikai feldolgozóiparban
(1929-es árakon)*

Év	Év
1880	1919
1890	1929
1900*	1937
1900**	1948
1909	1953
	1956

* Összehasonlítható a megelőző évekkel.

** Összehasonlítható a következő évekkel.

(American Economic Review 1958. május. 250. old.)

Az első időszakban, azaz 1880 és 1919 között, állapítja meg Creamer, az amerikai feldolgozóipar évi növekedési üteme sohasem volt alacsonyabb mint 4,5⁰/o, sőt két évtizeden keresztül átlagban 8⁰/o volt. Az 1919 utáni időszakban a kapacitásbővítés évi átlagban viszont sohasem haladta meg a 3,2⁰/o-ot, sőt az 1929—1937. évtizedben a feldolgozóipar tőkeállománya abszolút mértékben csökkent!

A II. világháború utáni fellendülést az erőteljes akkumuláció mellett szintén az emelkedő tőkekoeficiens jellemzi. 1933-ban a tőkekoeficiens 3,6⁰/o-kal magasabb mint 1948-ban és 1956-ban 5⁰/o-kal magasabb mint 1933-ban. Ugyanakkor a tőkekoeficiens távlati csökkenésének tendenciája fennmarad: 1937-ben a tőkekoeficiens 12⁰/o-kal volt magasabb mint 1956-ban, 1929-ben pedig 33⁰/o-kal volt magasabb.

Ez a pozitív korreláció az akkumuláció rátája és a tőkekoeficiens között tehát azt jelenti, hogy — ha csak a verseny mechanizmusai nem működnek egyre akadálytalanabban és ennek persze a kapitalista fejlődés során éppen az ellenkezője áll — a tőke értékesítési szükséglete egyre inkább ütközik a bővített újratermelés követelményeivel; a kapitalista termelés piackorlátai egyre fenyegetőbben rajzolódhatnak fel, a tőke egyre kevésbé képes túltenni magát a piackorlátokon. A tőkekoeficiens távlati csökkenése tehát annak a mutatója, hogy a kapitalista gazdasági rendszer működőképessége egyre kétségesebbé válik; a folyamat azt szemlélteti, hogy — Engels kifejezésével — a tőke újratermelése spirálist ír le és ez a mozgás végül is a centrummal való összeütközésben ér véget: azaz a tőke értékesítési szükséglete (és az annak megfelelő csökkenő tőkekoeficiens) egyre közvetlenebbül ütközik a bővített újratermelés követelményeivel, amelyek közül az egyik legfontosabb éppen a tőkekoeficiens emelkedése.

A német közgazda Kregel a „tőkeintenzitás” (ez az egy foglalkoztatott munkásra jutó tőkemennyiség mutatója) és a „tőkekoeficiens” (az áruégység előállításához szükséges tőke mutatója) közötti viszonyt, valamint e két mutatónak a tőke értékesítési szükségletéhez való viszonyát a következőkben jelöli meg:

A tőke értékesítési szükséglete csak akkor egyeztethető a tőkeintenzitás növekedésével, ha ugyanakkor sikerül a tőkekoeficiens változatlanul tartani vagy éppen csökkenti. A tőkésnek valóban minden igyekezete arra irányul, hogy miután a verseny kényszere alatt tőkét növelte és tőkének szerves összetételét emelte, a tőkekoeficiens csökkentsen; ezt pedig a megfelelő és egyre kifinomultabb munkaszervezési rendszabályokkal éri el a Taylor-rendszerrel a Bedeaux-rendszerig és azon legújabb racionalizálási módszerekig, amelyek mellett az előbb említettek már el is törpülnek.

„A termelés emelkedésének tényezőit a következőképp lehet körvonalazni: az egy foglalkoztatottra jutó tőke, azaz a tőkeintenzitás emelése csak az esetben vezet a foglalkoztatottak számához viszonyított termelésemelkedéshez, ha a tőkekoeficiens változatlan marad, azaz ha sikerül a foglalkoztatottak szakértelmét és szak tudását olyan mértékben növelni, hogy a fokozott tőkeintenzitást továbbra is optimalisan ki lehet használni... A foglalkoztatottak változatlan száma és növekvő állótőke mellett a tőkeintenzitás gyorsabban emelkedik, mint a teljes foglalkoztatottság előtt, vagyis a tőkekoeficiens romlik. Távlatilag azonban ennek a két, egymástól csak látszólag független tényezőnek szétválása nem tartható fenn, mivel az elkerülhetetlen visszahatások a költségstruktúrára, a profitra és a bérekre, a haladás tempóinak viszonylag gyors egymáshoz igazodását idézik elő.” (Kregel: *Anlagevermögen, Produktion und Beschäftigung der Industrie in Gebiet der Bundesrepublik von 1924 bis 1956*. Berlin. 1958. 49. old.)

A vulgáris tolvajnyelvről lefordítva más szóval ez azt jelenti, hogy a munkatermelékenységének az a fokozása, amelyet a tőkés a tőke szerves összetételének emelésével elér, számára még mindig túl költséges; az állótőke bővítésének költségeit a megfelelő munkaszervezési rendszabályokkal ellensúlyozza. A norvég statisztikus Odd Aukrust érdekes táblázatban állította össze az Egyesült Államokban, Norvégiában és Finnországban lefolytatott ide vonatkozó kutatások eredményeit. A táblázat

azt szemlélteti, hogy egy hosszú időszak átlagában milyen termelésemelkedést idéz elő az állótőkének 10%-nyi bővítése, a foglalkoztatottság 10%-nyi emelése és a munkaszervezési, racionalizálási rendszerek hatékonyságának fokozása.

2. sz. táblázat

A termelés százalékos növekedése

	Az állótökének 1%-os bővítése esetén	A foglalkoztatottság 1%-os emelése esetén	A munkaszervezési módszerek hatékonyságának emelése esetén
Norvégia (1900—1955) (Az egész nemzetgazdaság)	0,20	0,76	1,8
Egyesült Államok (1909—1949) (Az egész magángazdaság a mezőgazdaság kivételével)	0,35	0,65	1,5
Finnország (1925—1952) (Feldolgozóipar)	0,26	0,74	1,2

(Revue de la mesure de la productivité 1959. febr. 16. sz. 52. old.)

Világos, hogy míg az állótké bővítése az akkumuláció piactágító együttthatóját növeli, addig ezt az együttthatót a különböző és egyre kifinomultabb racionalizálási rendszerek fokozódó hatékonysága csökkenti. Tekintettel arra, hogy — mint a táblázat mutatja — ezeknek a módszereknek a hatékonysága jóval meghaladja az állótké bővítésének és a foglalkoztatottság emelésének hatását, az akkumuláció folyamatában az akkumuláció piactágító együttthatójának távlatilag csökkennie kell: a termelési gépezet árukibocsátási kapacitása egyre fokozódó mértékben haladja meg munkaerő-befogadási kapacitását. Ez a tendencia a kapitalista fejlődés második, hanyatló szakaszában kerekedik felül és itt egyre közelebb viszi a gazdaságot az abszolút tőke-túltermelés veszélyes határmezsgyéjéhez, annak az állapotnak a megközelítéséhez, ahol — mint Marx előrevetíti — a termelés növekszik, jóllehet a pótlólagos $c = 0$. (Marx: A tőke. Szikra. Budapest, 1956. III. 290. old.)

Ehhez még hozzá kell tenni, hogy mennél magasabb a termelés technikai színvonalja és mennél magasabb fokot ért el a termelés koncentrációja, szükségszerűleg annál könnyebben érvényesíthető az a tendencia, hogy a tőke szerves összetétele emelésének költségeit a legmagasabbrendű munkaszervezési módszerek bevezetése által ellensúlyozzák. Az abszolút tőketúltermeléshez való közeledés a monopolkapitalizmus korszakában válik aktuálissá. Nem kétséges pl., hogy az automatizálás elterjedése a piacprobléma akuttá válásának ezt a veszélyét közvetlenül idézi fel.

Az amerikai Fortune ennek a változásnak előjeleiről a következő adatokat hozza: 1949 óta a telefonközpontok alkalmazottainak száma csökkent, míg a telefonbeszélgetések száma 54%-kal emelkedett. A szállítás technikájában bekövetkező változások már eddig azt idézték elő, hogy pl. a Pan-Atlantic Hajóstársaság új teherszállító hajóinak berendezése olyan, hogy a rakomány mozgatásához ma két munkáscsoport 15 órás munkája elégséges, míg a régebbi technika mellett 7 munkáscsoport 7 napi munkájára volt szükség. Az amerikai gazdaságban a kereskedelem 12,5 millió alkalmazottat foglalkoztat: a racionalizálás új módszerei itt is egyre inkább tért hódítanak, csakúgy mint a szolgáltatások egyéb területein az elektronikus számológépek bevezetése által a bankokban és a biztosító társaságokban. Ez annál is fontosabb, mivel a társadalmi munkatermelékenység emelkedésének kihatása a fejlett kapitalista országban a gazdaság igen jelentős strukturális változását idézi

elő, mégpedig a nemtermelő szektorok mértéktelen felduzzasztása irányában. Az 1947—1957. évtizedben pl. az úgynevezett szolgáltatási ágakban a foglalkoztatottság az Egyesült Államokban a következőképpen emelkedett:

A feldolgozóiparban foglalkoztatott eladók és hivatalnokok	50 ⁰ / ₀
Állami hivatalnokok	31 ⁰ / ₀
Kereskedelmi alkalmazottak	21 ⁰ / ₀
Bank- és biztosítási tisztviselők	38 ⁰ / ₀
Különféle szolgáltatások	26 ⁰ / ₀
Háztartási alkalmazottak	40 ⁰ / ₀

(The Banker, 1957. júl. 369. old.)

A Fortune előzőekben idézett tanulmánya megállapítja, hogy 1940—1958-ig a feldolgozóiparban a magántisztviselők száma 116⁰/₀-kal emelkedett. A II. világháború után a nemtermelő dolgozók száma a feldolgozóiparban 1,5 millióval emelkedett, a termelőmunkások száma pedig mindössze 116 000-rel. (Fortune, 1959. márc.)

Vannak, akik a fejlett kapitalista gazdaságnak ezt a nemtermelő szférák irányában való strukturális eltolódását úgy értelmezik, mint a kapitalizmus piacproblémája valamiféle deus ex machina által végbemenő megoldását. Ezáltal, mondják, az a változás következett be, hogy a kapitalista társadalom fogyasztóereje meghaladja termelőerejét, a foglalkoztatottság meghaladja a termelési kapacitás növekedését, a jövedelem növekedése meghaladja a termelés növekedését.

Ezek persze hiú ábrándok. A tőke szerves összetételének emelkedése azzal jár, hogy az *áruegység* előállításának munkaerősüksége csökken. Ahhoz, hogy az *árutömeg* előállításának munkaerősüksége — a foglalkoztatottság — növekedjék, az árutömeg olyan fokozására van szükség, amely elkerülhetetlenül túltermelési válságba torkollik. Ragadjunk ki néhány vezető iparágat, azokat, amelyeknek fejlődése az USA-ban a századforduló óta fenomenális. A vegyipar termelési volumene az 1899—1937-es időszakban 2500⁰/₀-kal, a foglalkoztatott munkások száma 693⁰/₀-kal emelkedett, az áruegység előállításának munkaerősüksége 70⁰/₀-kal csökkent. Ugyanebben az időszakban az olajfinomító ipar termelési volumene 1920⁰/₀-kal, a foglalkoztatott munkáslétszám 583⁰/₀-kal emelkedett, az áruegység munkaerősüksége 66⁰/₀-kal csökkent. Az autómobiltermelés volumene 180 000⁰/₀-kal, a foglalkoztatott munkáslétszám 21 300⁰/₀-kal emelkedett, az áruegység előállításának munkaerősüksége 88⁰/₀-kal csökkent. (Fabricant: Factory Employment and Output since 1899. New York. 1941. 39. old.)

Azért ragadtuk ki éppen ezeket a vezető iparágakat, mert köztudomású, hogy ezeknél a technikai fejlődés különösen rohamos; az iparban az automatizálás lehetőségei itt a legnagyobbak. Az automatizálás térhódításával ezeknek az iparágaknak a piacproblémája szükségszerűleg rendkívüli módon kieleződik, holott éppen ezek az iparágak azok a vezető iparágak, amelyek eddig a gazdasági növekedéshez a legnagyobb mértékben járultak hozzá.

A gazdaság strukturájában beállt nagyarányú változás, a nemtermelő szférák mértéktelen felduzzasztása nemcsak hogy nem vezethet a piacprobléma megoldására, hanem ellenkezőleg a kapitalizmus piacproblémájának akuttá válását jelzi: azt, hogy a legfejlettebb kapitalista gazdaság ma már az abszolút tőketúltermelés határmezsgyéjén mozog. Ennek a strukturális változásnak egyik oka éppen az, hogy a monopóliókénél lecsapódó tőkefeleslegék egyre nagyobb részét vetik be a piac monopolizálásáért folyó hadjáratba; hogy a monopóliótőke költségeinek egyre nagyobb része

a termelési költségek helyett az eladási költségekből áll, mint arra egyébként az amerikai közgazdász Chamberlin rámutat (The Theory of Monopolistic Competition. Harvard University Press 1952) és úgyszintén az amerikai marxista közgazdász Gillman (The Falling Rate of Profit. New York 1958).

Ugyanakkor — ez az érem másik oldala — a monopoltőke mindent latba vet (mindenekelőtt a tőkefelesleget veti latba részint a piac monopolizálásáért folytatott harcban pozitíve, részint a beruházásoktól való tartózkodásban negatíve), hogy megakadályozza a tőke elértéktelenedését. A monopóliumoknál lecsapódó tőkefelesleg a tőketútermelésnek, a tőke elértéktelenedésének mutatója és egyszersmind „a tőkeérték megóvásának” monopolista eszköze. A tőke elértéktelenedése azonban a bővített újratermelésnek és a piac tágulásának feltétlen követelménye. A tőke elértéktelenedésének folyamata nem egyéb, mint az értéktörvény konkrét érvényesülése: minden, ami gátat vet a tőke elértéktelenedési folyamatának, akadályozza a kapitalista gazdasági rendszer működőképességét.

*A relatív és abszolút tőketútermelés,
mint az akkumulációs folyamat mozzanatai*

Az akkumuláció a tőke értékesítésének és a tőke elértéktelenedésének folyamata. Az akkumulációnak e két ellentétes mozzanatát a verseny fízi egységbe a bővített újratermelés ciklikus hullámzásain keresztül. „Tökéletes verseny” ilyen értelemben természetesen soha sincs, mivel a tőke elértéktelenedésének folyamata sohasem akadálytalan; ennek maga a tőke értékesítési szükséglete emel gátat: de a verseny ezt idézi elő, hogy a tőke elértéktelenedésének tendenciája távlatilag feltétlenül érvényesül. A tőkék centralizációjának folyamatában az egyéni tőkésnek az a törekvése jut kifejezésre, hogy a tőke elértéktelenedésének következményeit versenytársára hárítsa át. A centralizáció előrehaladtával a verseny egyre „tökéletlenebbé” válik és a versenynek a monopóliumba való átcsapása után a monopoltőkének a tőkeérték megóvására irányuló törekvése a kapitalista gazdasági rendszer funkcióképességét közvetlenül veszélyezteti. (Éppen itt van az állami beavatkozásnak, a monopolista államkapitalizmus kiterelvényesedésének gyökere.) A monopoltőke értékesítési szükséglete összeegyeztethetetlen a tőke elértéktelenedésének távlati tendenciájával. Marx a tőke elértéktelenedése és a tőke értékesítési szükséglete közötti antagonisztikus összefüggést és ennek az abszolút tőketútermelésben való kiterjesztését a következőképpen jellemzi.

„A tőke maga az önmagát állandóan újratermelő ellentmondás... Egyrészt létrehozza a tudomány és a természet, valamint a társadalmi szervezet és a társadalmi kapcsolatok minden hatalmát, hogy a gazdagság megteremtését viszonylag függetlenül a ráfordított munkaidőtől. Másrészt ezeket az így előteremtett hatalmas társadalmi erőket a munkaidővel akarja mérni és a megtermelt értéknek mint értéknek megőrzésére szükséges korlátok közé akarja szorítani. A termelőerők és a társadalmi viszonyok... a tőke számára pusztá eszközök ahhoz, hogy saját korlátolt alapján folytathassa a termelést.” (Grundrisse, Berlin 1953. 594. old.)

A kapitalista fejlődés első szakaszában, a kapitalizmus fejlődésének felfelé ívelő ágán a fiktív tőke térhódítása több vonatkozásban is elősegíti a kapitalista gazdasági rendszer működőképességét. Mindenekelőtt, mint Marx rámutat, mozgósítja a szétosztottan meglévő pénzmennyiségeket, azokat a vállalkozók kezében hatalmas pénztőke-mennyiségekké koncentrálja és ezáltal olyan gazdasági feladatok megvalósítását (vasútépítés stb.) teszi lehetővé, amelyek nélkül csak sokkal lassabban és sokkal

kisebb terjedelemben valósulhatnak meg. A mi összefüggésünkben a fiktív tőke szerepének két oldalára kell különösképpen rámutatni:

a) tekintettel arra, hogy az értékpapír (részvény és kötvény) értékesítési szükséglete a kamat, a fiktív tőke az átlagprofit kialakításában nem vesz részt, állapítja meg Marx (A tőke. Szikra. Budapest, 1956. III. 248. old.), és így a profitráta süllyedését lassító tényező.

b) Másrészt viszont az a tény, hogy itt a profit a kamat színvonalát közelíti meg, a kamat pedig a pénztőke növekvő tömegével süllyedő tendenciájú, a fiktív tőke térhódítása a kapitalizmus fejlődésének ebben a szakaszában a tőke távlati elértéktelenedését mozdítja elő. Az adott munka nélküli jövedelem tőkésítése csökkenő kamat mellett számszerűleg növekvő tőkemennyiséget jelent; vagy más szóval ugyanannak a munkanélküli jövedelemnek forrása egyre nagyobb tőkemennyiségben jelentkezik.

A tőke értékesítésének és elértéktelenedésének ez a kettős tendenciája a versenyben álló tőkést fokozott akkumulációra sarkallja. A fiktív tőke térhódítása a profitráta süllyedését hátráltatja és a folyamat erről az oldalról tehát a tőke értékesítési szükségletének kedvez; másfelől a tőke elértéktelenedését a versenyben álló egyéni tőkés úgy igyekszik — és csak úgy képes — ellensúlyozni, hogy tőkénének tömegét gyorsabban növeli, mint amennyire a tőke „értéke” csökken. Erre utal Marx, amikor megállapítja, hogy a nagyobb tőkével rendelkező és alacsonyabb profitrátaival működő tőkés versenyképesebb a kis tőkével és magasabb profitrátaival működő tőkésnél, és hogy az előbbinél a profitráta süllyedését a profit tömegének emelkedése ellensúlyozza.

A szabadversenyos kapitalizmusban tehát a verseny mechanizmusai hozzák létre és állítják újból és újból helyre a kapitalista gazdasági rendszer működőképessége szempontjából nélkülözhetetlen egységet a tőke értékesítése és a tőke elértéktelenedése — az akkumuláció folyamatának e két ellentétes mozzanata — között a ciklus fellendülési és hanyatlási fázisain keresztül és így ösztökélik a versenyben álló egyéni tőkést a fokozott akkumulációra.

A monopolkapitalizmus keretei között és különösképpen a kapitalizmus általános válsága korszakában gyökeresen megváltozik a fiktív tőke szerepe az újratermelési folyamatban. Ennek megfelelően a verseny színtere is eltolódik a termelés szférájából a fiktív tőkék cirkulációjának szférájába. A fináncsőkes részvények kibocsátásával és részvénypakétok adás-vételével foglalkozik, de az ő kezében a fiktív tőke értékesítési szükséglete nem a kamat, hanem az úgynevezett kockázati prémiummal megemelt kamat.

Vajon miben áll a „kockázat”? Főként abban, hogy a profit jövőbeni alakulásához fűzött vérmes reményeket a piac nem kellő tágulása végül is halomra dönti és ezáltal a tőke elértéktelenedik. A tőketúlhalmozásnak ez ellen a kockázata ellen biztosítja be magát a fináncsőkes eleve a túltőkésítés által, azaz a kibocsátott fiktív tőkének olyan előre megállapított túlméretezése által, amelynek nagy része a funkcionáló tőke értékföllet termelő kapacitásának a legkevésbé sem felel meg. Az 1929-es nagy összeomlás egyik fő tényezője éppen az volt, hogy a tőke elértéktelenedésének elemi erővel érvényesülő folyamata a fiktív tőkének ezt a részét egyszerűen elsöpörte — és ezáltal a monopolitőkés akkumuláció rugóit egy egész évtizedre megbénította. A szabadversenyos kapitalizmusban tehát az átlagprofit kialakulása és a profitráta süllyedő tendenciája hozza összhangba (a ciklusban egyrészt, a távlati fejlődés során másrészt) a tőke értékesítést a tőke elértéktelenedésével. A monopol-

tőke értékesítése azonban elvben és eleve összeegyeztethetetlen a monopolítottóke elértéktelenedésével.

Az 1929-es összeomlásból és az azt követő évtized válságából okulva Keynes gazdaságpolitikai receptjei a tőketultermelés elhárításának és a tőke elértéktelenedési folyamata előmozdításának célját szolgálják. El akarja halasztani, írja, „azt a napot, amikor a tőke bősége megakadályozza a termelés maximális fejlesztését”. (Keynes: *General Theory*, 220. old.)

A tőke elértéktelenedésének folyamatát pedig úgy akarja előmozdítani, hogy az állótőkeállományt addig a pontig fokozza, ahol „a tőkejavakat a bennük foglalt munkával arányos áron adják el ugyanannak az elvnek az alapján, amely a fogyasztási cikkek árát szabályozza”. (Keynes: i. m. 221. old.)

Más szóval Keynes az állami beavatkozás eszközeivel, a monopolista államkapitalizmus keretei között akarja a laissez-faire-nek a monopoliumok uralma folytán csütörtököt mondott mechanizmusait helyettesíteni. A tőkeérték megóvásának és növelésének tendenciája és az ezt előmozdító fináncstökés manipulációk a keynesi elgondolásokat és formulákat azonban teljesen irreális és mind az elemzés, mind a gyakorlat szempontjából hasznavehetetlenné teszik — állapítja meg még néhány a kérdést behatóbban tanulmányozó polgári közgazda is. Hiányolják, hogy „az ismert keynesi beruházási függvény olyan modellen nyugszik, amely a beruházást a kockázat nélküli kamat függvényében tünteti fel.” Azt hiányolják tehát, hogy a laissez-faire illúziók elleni harc e bajnoka teljesen eltekint a laissez-faire korszakát követő idők központi jelenségétől, a monopoliumok uralmától, amit azzal is bizonyít, hogy a kamat kategóriáját a szabadversenyos kapitalizmus rendszeréből változatlanul veszi át.

Ennek a keynesi modellnek a kritikáját tömören a következőkben adják meg: „Makroökonómiai szinten több mint kétséges, hogy a kamatlábnak olyan nagy és olyan közvetlen hatása volna a beruházások növekedési ütemére, mint azt ez az elemzés velünk el akarja hitetni. Mikroökonómiai szinten pedig a biztos és változatlan profittal számoló modell a valóságos folyamatot aligha képes híven ábrázolni és gyakorlatilag a tőkés számára vajmi kevés útmutatást ad.” (Modigliani—Miller: *The cost of capital. American Economic Review* 1958. jún.)

Ez a tendencia, a gazdaság túltőkésítése, az I. világháború utáni egész időszakra vonatkozólag állandósult, a kapitalizmus általános válságának egész korszakára jellemző; az amerikai kapitalizmus II. világháború utáni fejlődésére is ez a tendencia nyomja rá a bélyegét.

Összefoglalva: a kapitalista gazdasági rendszer történelmi hivatása és létjogosultsága a társadalom termelőerőinek hatalmas iramú és méretű fejlesztése. Ezzel a piac tágulása csak rendkívüli esetekben képes lépést tartani. A kapitalista gazdasági rendszer működőképességének és fejlődőképességének viszont egyaránt alapvető feltétele, hogy „a piacnak tágulnia kell”, — mint azt Marx Ricardóval szemben hangsúlyozza. A kapitalista termelésnek azonban megvannak az immanens piacproblémái; a piacprobléma a kapitalizmus növekedésével együtt éleződik és csak a kapitalizmus megszűntével szűnik meg. „A kapitalista termelés korlátja maga a tőke.” (Marx.)

A kapitalista termelés megteremti a maga piacát: ez a Ricardo—Say-féle tétel a valóságos folyamatnak csak egyik oldalát, illetve mozzanatát fejezi ki. Ugyanakkor — és ennél jóval gyorsabban és hatékonyabban — megteremti és minduntalan újra teremti a saját *piackorlátait*. Az akkumuláció piactágító szerepe tagadhatatlan — éppen ez teszi az akkumulációt a kapitalista gazdasági rendszer működőképességének

és fejlődőképességének alapvető és nélkülözhetetlen feltételévé —; de az akkumuláció piactágító együttthatója a kapitalista gazdasági fejlődés során, az akkumuláció történelmi perspektívájában szükségszerűleg csökken; éppen ebben nyilvánul meg távlatilag a piacprobléma éleződése és akuttá válása. Az egyéni tőkés versenyképességének fokozásával igyekeznek saját egyéni piacproblémáján úrrá lenni. A piacprobléma azonban nem mikroökonómiai, hanem természeténél fogva makroökonómiai, azaz csak összgazdasági szinten kibontakozó jelenség és világos, hogy a tőke (a társadalmi összítőke) nem képes magát a piackorlátok alól emancipálni. Ellenkezőleg: a társadalmi összítőke újratermelése szigorúan az általa teremtett piackorlátok között mozog; szigorúan az éleződő piacproblémának van alávetve. Éppen ez okozza a termelési és cirkulációs folyamatok egységének periodikus megbomlását: az újratermelés ciklikus menetét és a periodikus túltermelési válságokat.

De vajon mi okozza az akkumuláció piactágító együttthatójának távlati csökkenését (és ezzel egyszersmind az akkumuláció rugóinak lankadását)?

Erre a válasz a *tőketúltermelés* tendenciájában keresendő. A tőketúltermelés a tőkés árutúltermelésnek, a tőkeakkumulációnak immanens tendenciája. A túltermelés mindig tőketúltermelés, hangsúlyozza Marx, ami ugyan mindig magában foglalja az árutermelést, de azzal természetesen távolról sem azonos. A tőkeakkumuláció mindig relatív tőketúltermeléssel jár és távlatilag az abszolút tőketúltermelés felé hajt. A tőketúltermelés ugyanis szükségszerűleg *fokozódik* a tőke szerves összetételének emelkedésével, valamint a tőkék koncentrációjával és centralizációjával. A tőke abszolút centralizációja abszolút tőketúltermelést jelentene és magának az akkumulációnak a rugóit bénítaná meg: „A termelés éltető tüze kihunyna” (Marx), a kapitalista gazdasági rendszer funkcióképtelenné válna.

Tőketúltermelésről csak a tőke értékesítési szükségletéhez és a piackorlátokhoz viszonyított tőketúltermelés értelmében beszélhetünk. Ricardo dogmája szerint nincs olyan tőkemennyiség, amelyet ne lehetne hasznothajtóan befektetni. Ricardo dogmájának cáfolatára és annak ellentétéleként emeli ki Marx a tőketúltermelés állandó és a kapitalista árutermelés rendszerétől elválaszthatatlan tendenciáját. Könnyű belátni, egyébként, milyen szerves összefüggés áll fenn a két klasszikus tévhit: tudniillik Ricardo dogmája és a Ricardo—Say-féle tétel között, miszerint a kapitalista termelés megteremti saját piacát.

A tőke eléréktelenedése az értéktörvény érvényesülésének és a bővített újratermelésnek társadalmi követelménye az egyéni tőkék értékesítési szükségletével szemben, és ezzel szöges ellentétben. Ez egyszersmind a piac távlati tágulásának is feltétele. Minden olyan tényező, amely gátat szab a tőke eléréktelenedésének (az értéktörvény érvényesülése ezen egyik legfontosabb megnyilvánulásának), megakasztja az újratermelés menetét és meggátolja a piac tágulását. A tőke értékesítési szükséglete és a tőke eléréktelenedésének tendenciája közötti ellentmondás (mely az értéktöbblet-termelés törvénye és az értéktörvény közötti ellentmondás konkrét megnyilvánulása) a ciklikus válságokban robban ki. A válságban főleg a tőke eléréktelenedésének kikényszerítése által jönnek létre a bővített újratermelés új feltételei.

A szabadversenyos kapitalizmus egyéni tőkése a tőke eléréktelenedésének nem képes hatékonyan gátat vetni. Az elérhető legmagasabb profitra, valamint előlegezett tőkéje értékének megóvására csak termelőkapacitásának maximális kihasználása és bővítése által törekedhetik. Ez már önmagában véve is előmozdítja a tőke eléréktelenedésének folyamatát. A verseny mechanizmusa viszi véghez a profitráta süllye-

dését és megint csak a sikerrel versenyző tőkés esetében — azt, hogy a profit tömegének növekedése hatékonyan ellensúlyozza a profitráta csökkenését. Így mozdítja elő a szabadversenyos kapitalizmusban a tőke elértéktelenedésének folyamata az értéktöbblet tőkésítésének folyamatát, az akkumulációt. Márpedig a tőkés újratermelési folyamatnak ez két egymásba kapcsolódó, egymásba átcsapó mozzanata: az értéktöbblet folyamatos realizálása (cirkulációs folyamat), a realizált értéktöbblet folyamatos tőkésítése (termelési folyamat). Egyszersmind ez a kapitalista gazdasági rendszer működőképességének két alapvető, nélkülözhetetlen feltétele. Az értéktöbblet realizálása a bővített újratermelés zavartalan menetének, a kapitalista gazdasági rendszer működőképességének szükséges, de nem elegendő feltétele. Luxemburg tévedése, hogy egyoldalúan és kizárólagosan erre helyezi a hangsúlyt. Az értéktöbblet folyamatos tőkésítése a bővített újratermelés zavartalan menetének, a kapitalista gazdasági rendszer működőképességének úgyszintén szükséges, de nem elegendő feltétele. Tugan tévedése, hogy egyoldalúan és kizárólagosan erre helyezi a hangsúlyt. A kapitalizmus piacproblémája a tőkés újratermelés e két mozzanatának antagónisztikus egységéből adódik.

A monopolitőke a „tőkeérték megóvására” és a maximális profitra nem szükségszerűleg termelési kapacitásának maximális kihasználása és bővítése által törekszik. Ennek megfelelően a monopolista verseny nem mozdítja elő szükségszerűleg sem a tőke elértéktelenedésének, sem pedig az értéktöbblet automatikus tőkésítésének folyamatát.

A monopolkapitalizmus a tőke növekedésének történetében éppen ezért az a határkő, ahonnan kezdve a relatív tőketúlermelés egyre inkább azzal fenyeget, hogy abszolút tőketúlermelésbe csap át, a piacprobléma akuttá és a kapitalista gazdasági rendszer működőképtelenné válik.

A vulgáris növekedési elmélet szerzői eltekintenek a kapitalista gazdaság növekedésének specifikus vonásaitól és lényeges mozzanataitól. Ha a kapitalista fejlődés nem azt jelentené, hogy a társadalmi munkatermelékenység emelkedése a tőke szerves összetételének emelkedésében jelentkezik; ha az akkumuláció csupán a tőke növekedésének folyamata volna, amely nem járna együtt a tőke szerves összetételének emelkedésével, — akkor a kapitalizmus fejlődésének nem volna szükségszerű kísérőjelensége a piacprobléma éleződése, akkor nem beszélhetnénk az akkumuláció piactágító együttthatójának távlati csökkenéséről.

Az akkumuláció piactágító együttthatója annak a mutatója, hogy milyen pótlólagos tőkemennyiségre van szükség a piac bizonyosfokú tágításának eléréséhez. Az akkumuláció piactágító együttthatójának távlati csökkenése a tőke szerves összetétele távlati emelkedésének és a tőke ebből eredő távlati elértéktelenedésének függvénye. Az akkumuláció piactágító együttthatójának távlati csökkenése a fokozódó tőketúlermelést jelzi.

Néhány szót a relatív és abszolút tőketúlermelés összefüggéséről. Csak ennek az összefüggésnek dialektikus felfogása deríthet fényt arra a kapitalista gazdasági rendszer működőképessége és fejlődőképessége szempontjából döntő kérdésre, hogy milyen szerepet játszik a tőkés ciklus a kapitalizmus távlati fejlődésében. A kapitalizmus fejlődéstörténete az egymást követő ciklusokból tevődik össze. Ennélfogva szükségszerűen felmerül a kérdés: mi az, ami a ciklusok egymásutánját a kapitalista gazdasági rendszer fejlődésével fűzi egybe? Világos, hogy a ciklusok egymásutánjának nem holmi mechanikus ismétlődéséről van szó, hogy minden ciklusnak megvan a maga fiziognómiája. De az is világos, hogy az egymást követő ciklusok között szerves kapcsolat áll fenn. Ezt a kérdést a növekedési elmélet modern vulgárisai is

feszegetik; de a kérdésre a tudományos választ csak a relatív és abszolút tőketultermelés dialektikájának feltárása adja meg.

A tőke értékesítési szükségletéhez és a piac felvevőképességéhez viszonyított tőketultermelés a kapitalista akkumuláció állandó tendenciája. Azon a ponton, ahol a kapitalista termelés a piackorlátokba ütközik és ez az akkumuláció menetét megakasztja, a további akkumulációt leállítja, a tőketultermelés ténye nyilvánvalóvá válik. A ciklikus válságban tipikusan ez a helyzet. A válságból való kilábalást az teszi lehetővé és az idézi elő, hogy a tőke az akkumuláció révén túlteszi magát a piackorlátokon és azzal egyszersmind tágítja is a piacot.

A kapitalista gazdasági fejlődés során így a ciklikus válságban jelentkező abszolút tőketultermelés a válságból való kilábalás révén relatív tőketultermelésnek bizonyul. A kapitalista fejlődés távlatában azonban az a tendencia érvényesül, hogy az akkumuláció piactágító együtthatója csökken. A ciklusok egymásutánjában tehát a kapitalizmus fokozatosan egyre közelebb kerül az abszolút tőketultermelésnek az akkumuláció rugóit megbénító és a kapitalista gazdasági rendszer működőképességét veszélyeztető határához. Ennek legfőbb tünete, hogy a kapitalista gazdasági fejlődés hanyatló fázisában, a kapitalizmus általános válsága korszakában, a ciklikus válság egyre kevésbé képes betölteni azt a pozitív funkcióját, hogy automatikusan megteremtse a bővített újratermelés új feltételeit. A monopolizált állam beavatkozásának, a monopolista államkapitalizmus kiterjedésének és állandóságának itt vannak a gyökerei. (Félreértések elkerülése végett hangsúlyozni kell: az a tény, hogy a termelési anarchiának a kapitalista gazdasági rendszer működőképességét és fejlődőképességét biztosító automatizmusai a kapitalizmus általános válsága korszakában csütörtököt mondanak, nem vezet a kapitalista gazdasági rendszer automatikus működőképelenné válásához, hanem fokozza a monopolizált állam beavatkozásának szükségességét, a gazdaság militarizálásának mint a bővített újratermelés egyik elsorángú tényezőjének jelentőségét stb.)

Hogyan megy végbe a „gazdasági növekedés” (és a piacprobléma egyidejű éleződése) a kapitalizmus fejlődésének felfelé ívelő, illetve hanyatló szakaszában?

Mint már említettük, a szabadversenyes kapitalizmust a termelési kapacitás maximális kihasználása és bővítése jellemzi.* Ez azzal jár, hogy ha a termelés időszakosan a piackorlátokba is ütközik, a válság mechanizmusai a relatív tőketultermelést átmenetileg leépitik az akkumuláció leállítására és a fölös kapacitások kiküszöbölésére. A válság és a depresszió utáni megélnkülésben és fellendülésben a termelési kapacitás gyorsabban nő, mint a termelés (ez éppen az akkumulációs folyamat tartalma és lényege). Ciklusról ciklusra a kapitalista „növekedés” törvényszerű velejárója tehát, hogy a kapitalista társadalom termelőereje gyorsabban nő, mint fogyasztóereje; a piacprobléma, a piac egyidejű tágulása mellett, éleződik; *az akkumuláció piactágító együtthatója csökken, azaz a piacnak a kapitalista gazdaság működőképességét biztosító tágulásához a tőke értékesítési szükségletét egyre nagyobb mértékben meghaladó tőkemennyiségek beruházására van szükség.*

A monopolkapitalizmust általában nem a termelési kapacitás maximális kihasználása és bővítése jellemzi. Ezt a ténytet élesen domborítja ki a következő táblázat,

* „A németországi távlati tőkeképződésre vonatkozó kutatások azt mutatják, hogy az 1870—1913-ig terjedő időszakban a nettó beruházások lényegesen gyorsabban növekedtek, mint a nemzeti jövedelem, vagyis, hogy a nettó beruházási hanyad emelkedett.” (Walter G. Hoffmann: „A tőkés társaságok fel nem osztott nyereségei Németországban 1871—1957”. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft 115 Band/2. Heft 277. old.)

amely a nettó beruházási hányadnak a századfordulótól kezdődő rendkívül meredek süllyedését mutatja az Egyesült Államokban.

3. sz. táblázat

Nettó tőkeképződés az Egyesült Államokban a nemzeti jövedelem %-ában

Évtized	Tőkeképződés (%)	Évtized	Tőkeképződés (%)
1869—1878	13,7	1899—1908	13,6
1874—1883	14,4	1904—1913	13,1
1879—1888	14,6	1909—1918	13,0
1884—1893	16,1	1914—1923	11,4
1889—1898	16,2	1919—1928	10,2
1894—1903	14,8	1924—1933	6,0
		1929—1938	1,4

National Bureau of Economic Research. S. Kuznets. National Income. A summary of Findings N. Y. 1946. 56 o.

A két világháború közötti nagy válság különös jelentősége a kapitalizmus fejlődéstörténetében az, hogy itt a kapitalizmus eljutott a piacprobléma akuttá válásának és az abszolút tőketultermelésnek ahhoz a határterületéhez, ahol a kapitalizmus már nem volt képes saját belső erőiből kilábalni a válságból, ahol a válság mechanizmusai a tőketultermelést már nem voltak képesek leépíteni, ahol már csak a fegyverkezés és a háború adta meg a kapitalizmus fejlődéséhez — a „növekedéshez” — szükséges külső lökést.

A polgári közgazdászok és a revizionisták közül sokan úgy vetik fel a kérdést, hogy ennek a kapitalizmus történetében mélységét és elhúzódását tekintve egyedülálló válságnak megismétlődése valószínűtlen: hogy a II. világháború után újból felfelé ível a kapitalizmus útja, hogy a kapitalizmus visszazökkent a „növekedés” normális kerékvágásába.

A NATO egyik közgazdász ösztöndíjasa felsorakoztatja ennek a növekedésnek egyes fontos mutatóit:

4. sz. táblázat

Beruházási hányad (a társadalmi termék %-ában)

	Dánia	Németország	Olaszország	Hollandia	Norvégia	Svédország	Anglia
1870—1913	13,6	—	11,2	—	12,7	8,1	9,2
1920—1929	10,6	—	16,7	—	14,7	11,7	—
1920—1938	12,0	13,6	16,3	—	15,1	13,3	10,2
1948—1957	17,1	23,4	20,1	23,8	29,7	20,2	14,6

(Angus Maddison: „Gazdasági növekedés Nyugat-Európában 1870—1957” Banca Nazionale del Lavoro, Quarterly Review, Róma 1959. március. 74. old.)

A társadalmi munkatermelékenység emelkedését illetően pedig a következő adatokat közli:

5. sz. táblázat

Az egy munkabrában létrehozott társadalmi termék átlagos évi növekedési üteme (%)

	Dánia	Német-ország	Olasz-ország	Hollandia	Norvégia	Svéd-ország	Anglia
1870—1913	2,5	2,3	1,2	1,2	2,2	2,8	1,7
1913—1957	1,6	1,3	2,1	1,5	2,5	2,2	1,5
1913—1929	2,2	0,9	2,4	2,6	3,0	1,4	2,0
1929—1938	0,5	0,8	3,0	0,0	3,4	2,1	1,9
1913—1938	1,6	0,9	2,6	1,6	3,1	1,6	1,9
1938—1951	1,4	0,6	0,1	0,2	0,7	2,6	0,4
1951—1957	2,4	4,8	4,4	3,8	3,5	3,7	1,9
1938—1957	1,7	1,9	1,4	1,3	1,6	2,9	0,9

Id. mű 68. old.

A II. világháború utáni fejlődést tekintve szembeötlő az amerikai és a nyugat-európai ütem közötti erős eltérés, ami azzal függ össze, hogy az Egyesült Államok háború kárt nem szenvedtek és így tehát a Nyugat-Európában szükségessé vált újjáépítés megkövetelte magasabb fejlődési ütem ebben az esetben nincs meg.

6. sz. táblázat

Az egy főre jutó társadalmi termék átlagos évi százalékos növekedése

Ország	1948—1956	1938—1956	Ország	1948—1956	1938—1956
Belgium	2,7	2,0	Svédország	3,0	2,1
Dánia	1,7	1,0	Nyugat-Németország	7,4	1,1
Franciaország	5,0	2,2	Ausztria	7,8	2,9
Olaszország	5,0	1,4	OECE országai		
Irország	1,7	1,1	együttesen	4,4	1,3
Hollandia	3,6	1,7	Kanada	2,5	3,7
Norvégia	2,5	1,9	USA	2,3	3,2
Anglia	2,5	1,2			
Svájc	1,7	1,2			

Revue de la Mesure de la Productivité 1959. február, 16. sz. 57. old.

Figyelemre méltó jelenség, hogy az Egyesült Államokban a növekedési ütem a II. világháború után alatta marad az utolsó száz év bármely periódusában észlelt növekedési ütemnek! A Brookings Intézet egyik kutatója erről a következő adatokat közli (l. a 7. sz. táblázatot).

Senki sem tagadja a II. világháború utáni rendkívüli — és viszonylag enyhe válságok által megszakított — fellendülés tényét. Csak dogmatikus szemellenzővel lehetne állítani, hogy a kapitalista fejlődés hanyatló szakaszában ilyesmi nem lehetséges. A kérdés azonban az, hogy vajon éppen az abszolút tőketultermelés történelmi határmezsgyéjén imbolygó monopoltőke volna-e képes emancipálni magát a kapita-

A termelés százalékos növekedésének átlagos évi üteme 1866–1956

Év	A feldolgozó- ipar termelése 1899 = 100	Társadalmi termék (1947-es árakon)	
		Összesen	Egy főre
1866–73	6,0		
1878–82	13,2		
1885–92	6,7		
1894–1907	7,1	4,7	2,8
1908–20	5,5	4,2	2,5
1921–29	6,3	4,8	3,3
1932–37	15,7	8,2	7,5
1938–44	24,2	11,8	10,7
1946–56	4,8	4,0	2,2

Bert G. Hickman: „A háború utáni ciklus és a gazdasági stabilitás”. American Economic Review 1958. május, 119. old.

lista termelés piackorlátai és az újratermelés ciklikus hullámzásai alól. A kérdés az, hogy a kapitalista társadalom termelőereje és fogyasztóereje közötti űr a II. világháború utáni ciklusban szélesedett-e, vagy szűkült-e, a piacprobléma éleződött-e, vagy enyhült-e. Az alábbi táblázat azt mutatja, hogy a kapitalista világgazdaság három fő országában a II. világháború utáni növekedés fő rugója és jellemzője a nemzeti jövedelem növekedésének a foglalkoztatottság emelkedését jóval meghaladó üteme. A kapitalista termelési gépezet árukibocsátási kapacitása egyre nagyobb mértékben haladja meg munkaerőbefogadási kapacitását és ez a tendencia a most következő általános racionalizálási hullám során természetesen még erőteljesen fokozódik.

Nemzeti jövedelem és termelékenység
(1950 = 100)

Év	USA			Anglia			Németország		
	Nemzeti reál- jövede- lem	Foglal- kozta- tottság	Egy főre eső ter- melés	Nemzeti reál- jövede- lem	Foglal- kozta- tottság	Egy főre eső ter- melés	Nemzeti reál- jövede- lem	Foglal- kozta- tottság	Egy főre eső ter- melés
1947	87,4	95,4	91,6	90,0
1948	92,2	97,4	94,7	93,1	98,1	94,9
1949	90,8	98,4	92,3	97,2	98,9	98,3
1950	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1951	105,4	99,7	105,3	103,5	101,0	102,5	114,1	100,6	113,7
1952	109,0	99,8	109,2	104,4	100,6	103,8	121,5	103,0	118,0
1953	113,8	101,1	112,6	108,9	101,1	107,7	130,5	107,4	121,5
1954	112,2	102,2	109,8	113,1	102,8	110,0	141,3	111,3	127,0
1955	121,1	104,4	116,0	116,9	104,3	112,1	156,4	116,1	134,7
1956	124,2	107,0	116,1	118,3	105,3	112,3
1957	104,5

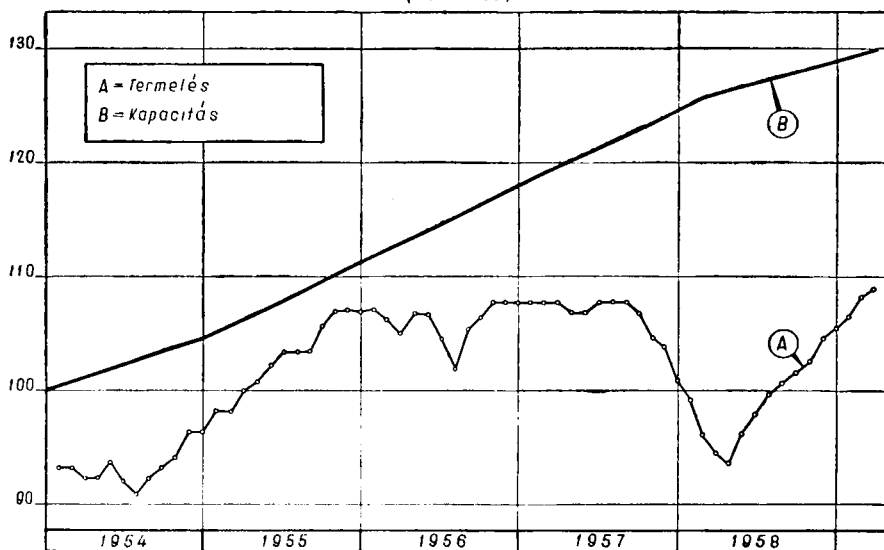
Balogh: „Termelékenység és infláció”.
Oxford Economic Papers. 1958. június 2. sz. 228. old.

A kérdés továbbá az, hogy a megnövekedett termelési kapacitás kihasználásának foka meghaladja-e a két világháború közötti kapacitáskihasználást, vagy alatta marad-e annak. A két világháború közötti nagy válság mélypontján a Brookings Intézet a legóvatosabb és a jelenséget szépitgető módszerekkel arra a következtetésre jutott, hogy a két világháború közötti fellendülés tetőpontján, 1929-ben az Egyesült Államok termelési kapacitása 20⁰/₀-ig kihasználatlan maradt.* Az Egyesült Államok kereskedelmi minisztériumának adatai szerint 1957 szeptemberben, a II. világháború utáni fellendülés tetőfokán, az amerikai termelési kapacitás kihasználatlansága ennél viszonylag magasabb fokú volt: Ha figyelembe vesszük, hogy az acélkapacitás 81⁰/₀-ig, az alumínium 87⁰/₀-ig, a rézfinomítás 58⁰/₀-ig, a mógumi termelés 78⁰/₀-ig, az olajfinomítás 86⁰/₀-ig, a műszáltermelési kapacitás 74⁰/₀-ig, a vegyipari alapanyagok termelési kapacitása 70 és 80⁰/₀ között, a pamutipar 75⁰/₀-ig és a ruházati ipar 65⁰/₀-ig volt kihasználva, akkor valószínűleg nem túlzás azt állítani, hogy az amerikai termelési kapacitás kihasználásának foka a két világháború közötti helyzettel szemben romlott. (Survey of Current Business, 1958. nov.)

Az Egyesült Államok feldolgozó iparában az ENSZ világgazdasági jelentése szerint a termelés és a kapacitás egymáshoz való viszonya a következőképpen alakult az 1954—58-as időszakban:

1. sz. ábra

A feldolgozó ipar kapacitása és termelése az Egyesült Államokban 1954–1958-ban
(1953=100)

(World Economic Survey 1958, New York, 1959. 183. old.)

A tőketultermelésnek az akkumulációtól elválaszthatatlan tendenciája a kapitalizmus fejlődésének a II. világháború utáni időszakára is jellemző. A két világháború közötti nagy válság és a II. világháború utáni rendkívüli fellendülés közös vonása, hogy a kapitalizmus általános válságának ebben az egész korszakában az

* Brookings Institute. America's Capacity to Produce. — New York. 1934.

újratermelési folyamat az abszolút tőketultermelés határterületén zajlik le, ami a legélesebben abban mutatkozik meg, hogy a válság mechanizmusai a tőketultermelés leépítése és ezáltal a bővített újratermelés új feltételeinek megteremtése szempontjából felmondják a szolgálatot.

A keynesi iskola szerint a megoldás a következő: a ciklusnak azon az átszapási pontján, ahol a tőketultermelés nyilvánvalóvá válik, a beruházások további forszírozásával kell a gazdaságot túllökni azon a ponton, ahol „normális” körülmények között már a válság következnie be; illetve anticiklikus gazdaságpolitikával kell és lehet a „beruházási hajlamot” élesíteni és ezzel a fő válságokozó tényezőt kiküszöbölni. Az anticiklikus gazdaságpolitikái recept a következő diagnózison alapszik: minthogy a tőketultermelés mindig a tőke értékesítési szükségletéhez és a piackorlátokhoz viszonyított tőketultermelés, tehát leküzdhető olyan állami beavatkozással, amely egyrészt az „olcsó pénz” politikája révén kedvez a tőke értékesítési szükségletének, másrészt előmozdítja a piac tágulását. A keynesista doktorok mindenekelőtt lélekbuvárok: feltételezésük szerint a tőkések „profitvárakozásai” annál vérmesebbek, mennél inkább elhitetik magukkal, hogy a kapitalista gazdaság növekedése eleve elrendeltetett és előrelátható bizonyosság és ha másrészt az állam elhitei velük, hogy a teljes foglalkoztatottságot — ha török, ha szakad — a megfelelő gazdaságpolitikái intézkedésekkel kieszközli és fenntartja. Ebben a diagnózisban és receptben mindössze az a bökkenő, hogy az újratermelés folyamatában a termelés és értékesítés egységét illetően időközönként (1948—49, 1953—54, 1957—58) sok minden török is, szakad is; a monopoltőkés állam anticiklikus gazdaságpolitikája maga is annak a következménye és tünete, hogy a kapitalista gazdaság eljutott az abszolút tőketultermelés történelmi határához. Ez a gazdaságpolitika a fokozódó tőketultermelés tendenciáján úrrá lenni nem képes: ha hatékonysága túl csekély, azért nem; ha hatékonysága erőteljes, akkor pedig egyenesen a maga részéről fokozza a tőketulhalmozás tendenciáját.

Néhány, a kérdéssel behatóbban foglalkozó amerikai közgazdász kiemeli, hogy az állami kiadások, különösen a hadi kiadások hatalmas méretei mint a jelenkori kapitalista „növekedés” alapvető feltétele nem stabilizáló, hanem inkább destabilizáló tényező.

Hogyan fest a dolog a dinamikus távlati gazdasági elemzés szemszögéből? Az amerikai gazdaság évről évre növekszik, úgy hogy a potenciális termelésnek körülbelül 15 milliárd dollárral kell emelkednie ahhoz, hogy megközelítően teljes foglalkoztatottság jöjjön létre (mindezt változatlan árakon számítva). A potenciális termelés emelkedését az 1950—1953-as években legnagyobb részben az emelkedő fegyverkezési kiadások szívták fel.

„... Az alapvető probléma abban áll, hogy tovább már nem növekvő (sőt esetleg csökkenő) állami kiadások esetén a fogyasztásra és beruházásra irányuló magánkeresletnek a társadalmi termék potenciális növekedési ütemét meghaladó mértékben kellene növekednie ahhoz, hogy a teljes foglalkoztatottságot és a kiegyensúlyozott gazdasági növekedést el lehessen érni... A koreai háború és az újrafelfegyverkezés előtt a polgári fogyasztás a társadalmi termékek körülbelül 70%-át szívtá fel. A fegyverkezés és a hadiiparban eszközölt beruházások hatására ez az arány körülbelül 62%-ra csökkent. Amnyiben a fegyverkezési kiadások nem növekednek tovább, sőt esetleg némileg csökkenének, a fogyasztásnak nemcsak hogy ugyanolyan mértékben kellene növekednie, mint a termelési kapacitásnak, hanem ezenfelül még egyszermind a társadalmi termékben való részarányát is növelnie kellene.” (Gerhard Colm az „Amerikai Nemzeti Tervezési Hivatal” igazgatója: *Entwicklun-*

gen in Konjunkturforschung und Konjunkturpolitik in den Vereinigten Staaten von Amerika. Kiel 1954. 19—20. old.)

Colm még hozzátette volna (ha történetesen nem az amerikai imperialisták hivatásos konjunktúrakutatója volna), hogy a fogyasztásnak ilyen mérvű növekedése már a tőke értékesítési szükségletét sérti és az ilyen eshetőségnek még csak közeledtére is a termelés és az akkumuláció leállításával reagál a tőke. Az USA-ban 1959-ben kirobbant országos acélsztrájk is ennek bizonyítéka.

Keynesizmus vagy marxizmus?

A „növekedés” a kapitalizmus piacproblémájának nemcsak hogy nem megoldása, hanem ellenkezőleg: piacprobléma éleződése a tőke növekedésének, az akkumulációnak törvényszerű, elkerülhetetlen következménye és velejárója.

Láttuk, milyen erőfeszítésekkel próbálják Keynes követői a piacproblémát a növekedési elméletben, a vulgáris gazdaságtan e legújabb hajtásában feloldani. Most megkíséreljük némi fényt deríteni a revizionizmus és a vulgáris apologetika közötti összefüggésekre és kölcsönhatásokra ezen a területen.

Nem túlzás azt állítani, hogy a növekedési elmélet történelmi előfutára Tugan-Baranovszky. Tugan nézete szerint a tőkés bővített újtermelés elvben és távlatilag teljesen biztosított a kapitalista társadalom fogyasztóerejének alakulására való tekintet nélkül is: a kapitalista termelésnek elvben nincsenek piackorlátai; a kapitalizmusban a termelőfogyasztás növekedése korlátlanul ellensúlyozhatja az egyéni fogyasztás csökkenő részarányát a társadalmi termékben. Más szóval: a kapitalista társadalom termelőereje és fogyasztóereje közötti egyensúlyt nem szükséges helyreállítani: éppen a kapitalista társadalom termelőereje és fogyasztóereje közötti ellentmondásnak állandó fokozásában rejlik a piacprobléma automatikus megoldása!

Vajon mi lehet az, ami Tugant erre a teljesen oktalan és esztelen következtetésre indította?

A kapitalista „növekedés” könnyen megfigyelhető jelensége, hogy a nemzeti jövedelem emelkedése rendszerint a fogyasztás részarányának csökkenésével, csökkenése pedig a fogyasztás részarányának emelkedésével jár együtt. Ennek az empirikus megfigyelésnek ugródeszkájáról fejest ugorni abba a képtelen következtetésbe, hogy *ergo* a kapitalista növekedés *független* a kapitalista társadalom fogyasztóerejétől (Tugan-Baranovszky: Studien zur Theorie und Geschichte der Handelskrisen in England. Jena 1901. 25. old.), hogy a kapitalista termelésnek nincsenek piackorlátai: ez volt Tugan elméleti teljesítménye. Az út pedig, amelyet *visszafelé* megtett, hogy felfedezéséhez eljusson, a következő: „rájött”, hogy Marx az újtermelésnek általa A tőke II. kötetében kidolgozott sémáit nem értette meg és nem értelmezte helyesen (!). A marxi sémák helyes felfogásához és értelmezéséhez már Tugannak kellett jönnie. A Tugan-féle értelmezés viszont miért helyes? Azért, mert Tugan — Marxszal ellentétben — a Say-féle úgynevezett piactörvényt „nemcsak helyesnek, hanem tagadhatatlannak” tartja! (id. mű 27. old.) És ezt a felismerést viszont mi tette számára lehetővé? Ez is egyszerű mint a Kolumbusz tojása. Az ugyanis, hogy — ismét Marxszal ellentétben — a marxi érték-, értéktöbblet- és tőkeelméletet nem teszi magáévá. A merész újító azzal büszkélkedik, mily meredeken és mily messzire csúszott vissza a politikai gazdaságtan marxi magaslatairól: „Nem használom a szokásos marxi terminológiát, mivel nem állok Marx értéktöbblet-elméletének alapján. Nézetem szerint a többlettermék előteremtésében . . . semmiféle különbség nem létezik az emberi munkaerő és a holt munkaeszközök között.

A gépet ugyanolyan joggal lehet változó tőkének nevezni, mint az emberi munkacserőt, mivel mindkettő többletterméket termelnek.” (id. mű 18. old.)

Akik szerint napjainkban — amikor a kapitalista gazdaság fejlődéstörvényeinek marxi analízise oly fényesen igazolódik — az „elavult” Marxot a „korszerű” Keyneszel kell helyettesíteni, lényegében a revizionista Tugan elméleti rögeszméire nyúlnak vissza. Ezt teszi például a keynesi iskola egyik kimagasló szociáldemokrata közgazdásza, Káldor „A kapitalista fejlődés a keynesi gazdaságtan fényében” című cikkében (Economie Appliquée. 1957. 2—3. szám.)

„A gazdaság fejlődésének zökkenőmentes feltételét” (id. mű 270. old.) Káldor modelljében a következő képlet fejezi ki: $G = G'$, ahol G a piac tágulásának az üzletemberek által előre várt mértéke és G' a termelés növekedésének a technikai haladás és a népességszaporulat által együttesen meghatározott üteme (az tehát, ami a Harrod—Domar-féle növekedési elméletben mint „természetes növekedés” szerepel).

Káldor hangsúlyozza, hogy semmi ok annak feltételezésére, hogy a képletben foglalt egyensúly a rövid időszakban létrejöjjön; ugyanakkor azonban a hosszú időszakra ezt az „indokolt” és a „természetes” növekedés közötti egyensúlyt törvényszerűnek tekinti azért, hogy vagy G igazodik G' -hoz, vagy G' G -hez; azaz vagy az üzletembereknek a piac tágulását illető várakozásai igazodnak a termelés növekedéséhez vagy a termelés növekedése az üzletembereknek a piac tágulásához fűződő reményeihez.

Ehhez egyelőre meg kell jegyezni, hogy Káldor — miközben a szájára és nem a kezére néztünk — sémájának bűvészcilinderébe belecsempészte a Say-féle piactörvényt. A termelés növekedését ő azonosnak tekinti a piac tágulásával; nem e két mozgás között lát ellentmondást vagy eltérést, hanem az üzletemberek piaci várakozásai és a termelés növekedése között. Ezek a hosszú időszakban valóban egymáshoz igazodnak, — de

a) alapvetően másként igazodnak egymáshoz a szabadversenyos kapitalizmusban mint a monopolkapitalizmusban;

b) az egymáshoz igazodás ellenére, sőt annak következményeként, azon keresztül, a piacprobléma éleződik, mégpedig éppen a hosszú időszakban!

Képlete alapján mutatja be Káldor a kapitalista gazdasági fejlődés alternatíváit: vagy az a helyzet, hogy G huzamosabb időre meghaladja G' -t — ez a kapitalizmus számára legkedvezőbb fejlődési perspektíva —; ez esetben azonban fölös beruházások révén fölös kapacitások jönnek létre, amelyek átmenetileg megszakítják az akkumuláció további folyamatát.

„Véleményem szerint ez az oka annak, hogy a kapitalista társadalmakban a gazdasági fejlődés lökészerűen, az egymást követő fellendülések és válságok ciklikus hullámszámain keresztül megy végbe.” (id. mű 271. old.)

Vagy az a helyzet, hogy G huzamosabb ideig alatta marad G' -nek: a gazdasági növekedés nem elegendő a munkaerő teljes foglalkoztatására, a növekvő munkanélküliség megakadályozására. Ha $G = O$, a gazdaság a teljes stagnáció állapotában dermed meg — sőt végül is olyan helyzethez visz el, amelyben — az abszolút töketeltermelés eredményeként — G is és G' is a O felé közeledik.

Az alternatíva tehát: vagy növekedés erős ciklikus kilengésekkel — vagy stagnáció az állandósuló tömegmunkanélküliség kísérőjelenségével.

És a kiút? A kiutat Káldornak Tugan mutatja. Káldor szerint egyik alternatíva sem elkerülhetetlen. Egyiket is, másikat is el lehet kerülni „a termelési kapacitás

erőteljes bővítésének politikája” által, az ilyen politika pedig szerinte elvben lehetséges „a kapitalista gazdaságban és a szocialista gazdaságban is”. (id. mű 272. old.)

A kapitalizmus és a szocializmus közötti rendszerbeli különbség eltüntetésének büvészmutatványát a szociáldemokrata keynesista egy régebbi cikkében is alkalmazza.

„Az a következtetés, hogy a kapitalista társadalomban, azaz egy olyan társadalomban, ahol a beruházási döntéseket vállalkozók sokasága eszközli a profitvárakozások fényében, a gazdasági növekedés üteme annál nagyobb, minél erőteljesebbek a ciklikus hatások, nem jelenti azt, hogy a haladásnak szükségszerűleg ilyen lökésekben és kilengésekben keresztül kell végbemennie. Ez a társadalom intézményeitől függ. Ha a beruházást központilag terveznék és a fogyasztási függvényt folyamatosan úgy állapítanák meg, hogy a beruházások tervezett üteme mellett a foglalkoztatottság biztosítva legyen, akkor elméletileg semmi ok annak feltételezésére, hogy a fejlődés miért ne lehetne egyenletes.” (Káldor: A gazdasági növekedés és a ciklikus hullámzások kapcsolata. *Economic Journal*, 1954. márc. 71. old.)

Más szóval ha a kapitalizmus nem volna kapitalizmus, akkor szocializmus is lehetne, és ebben az esetben sem az újratermelés ciklikus menete, sem pedig a piacprobléma nem léteznék; a kapitalizmus fejlődése válságmentes volna. „Elméletileg” ezt a szociáldemokrata keynesista nem tartja lehetetlenné. (A valóság, a történelmi gyakorlat az ő könyvében nyilván más lapra tartozik és az elmélet lényegét nyilván a francia szólás-mondás alapján képzeli el: „faisons un rêve” — álmodozunk.)

A keynesizmus reformista változata az az áttétel, amelyen keresztül itt-ott a vulgáris gazdaságtan legújabb hajtása a marxisták körébe is behatol. Nyilván erről van szó pl. Henry Denis elvtárs esetében is. Denis professzor a közelmúltban ezekről a kérdésekről cikket írt. (Henry Denis: *Quelques analyses récentes de la croissance économique*. *Cahiers Internationaux*, 1958. 98. sz.)

„A beruházások és a megtakarítások közötti egyenlőség a kiegyensúlyozott növekedés szükséges és elegendő feltétele” (id. mű 30. old.) mondja Denis professzor. Ezzel mindössze egy ismert keynesi tételt ismétel, illetve húz kategorikusan alá. Ez azonban a Tugan-féle tévedésen alapszik. A marxi terminológiában beszélve, az értéktöbblet tőkésítése a kapitalizmus működőképességének szükséges, de nem elegendő feltétele. Az értéktöbblet realizálása a kapitalizmus működőképességének ugyanolyan szükséges, de nem elegendő feltétele. A kettő együtt az akkumuláció két ellentétes mozzanata; a kettő egysége a kapitalista gazdasági fejlődés szükséges és elegendő feltétele. Az akkumuláció e két mozzanatának ellentétességéből adódik éppen a kapitalizmus piacproblémája és ebből az akkumulációnak a válság által való periodikus megszakitása.

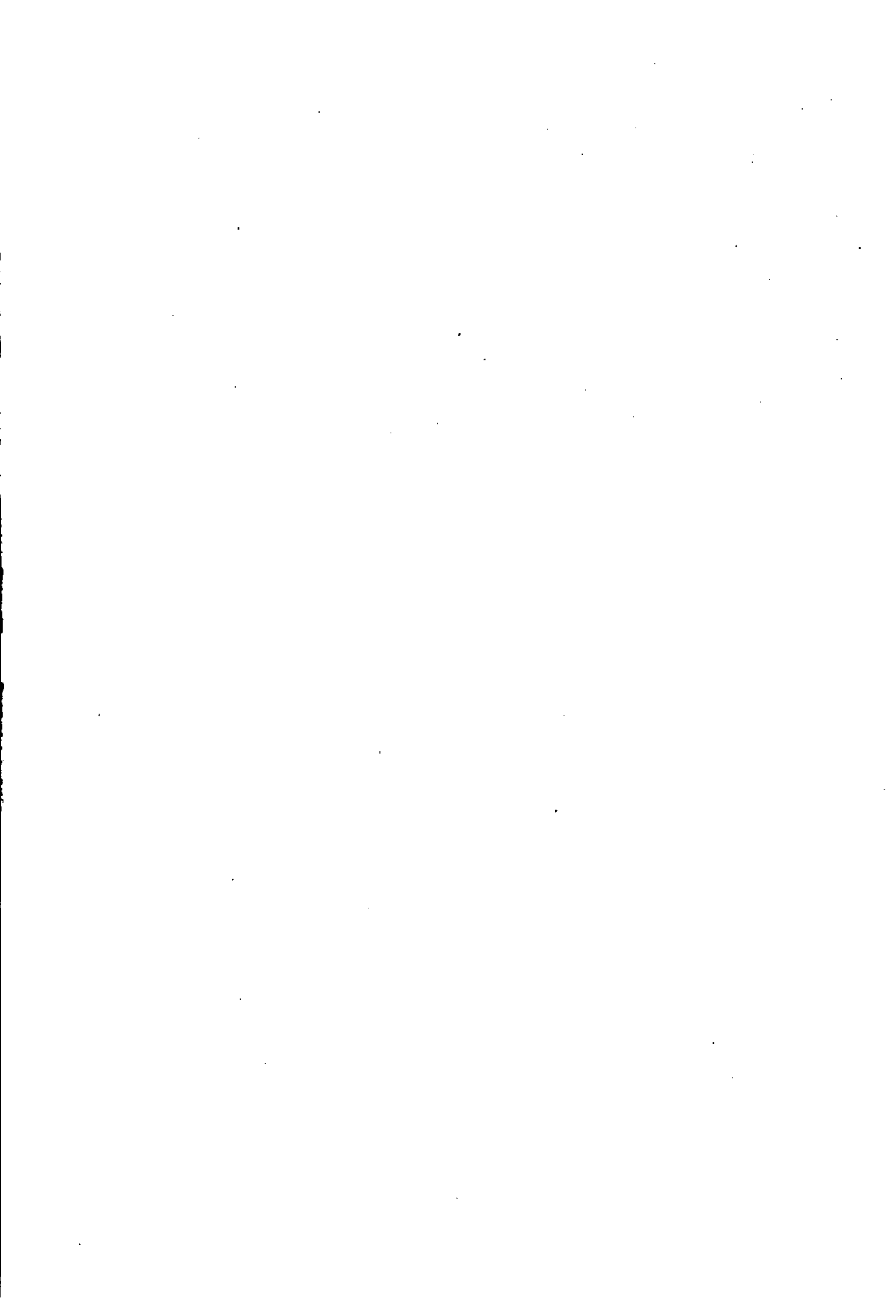
Denis professzor a továbbiakban sematikusán azt bizonygatja, hogy a kapitalizmus növekedésének ez az általa szükségesnek és elegendőnek vélt feltétele logikailag sohasem realizálódhat. Sajnos, azonban sem a kapitalizmust, sem a keynesi koncepciókat nem lehet helytállóan bírálni, ha már egyszer bekaptuk a keynesizmus kivetett horgát. Erre vezethető vissza az is, hogy Denis elvtárs végül is a Tugan-féle diszproporcionalitási elméletre nyúl vissza és a piacprobléma gyökerét a termelési anarchiában, közelebről a magántőkés beruházási döntések egymástól való elszigeteltségében véli felfedezni.

„Ahhoz, hogy a kielégítetlen szükségletek a beruházások rentabilitásának elegendő feltételül szolgáljanak, az kellene, hogy az egyéni tőkés sokasága egyidejűleg határozná el az összes termelési ágakban vagy legalábbis a termelési ágak többségében a megfelelő meghatározott összegek beruházását. Ez esetben ugyanis az derülne ki, hogy minden egyes tőkés hasznot hajthatna azokból a piacokból, amelye-

ket az összes többi tőkés vagy azok nagy számának beruházásai teremtettek és ily módon beruházásának rentabilitása biztosítva volna. Azonban az ilyenféle közös számításra alapozott kollektív beruházási döntést már maga a tőkés magántulajdon elve zár ki, ami minden egyes tőkés elszigeteltségét vonja maga után.” (id. mű 36. old).

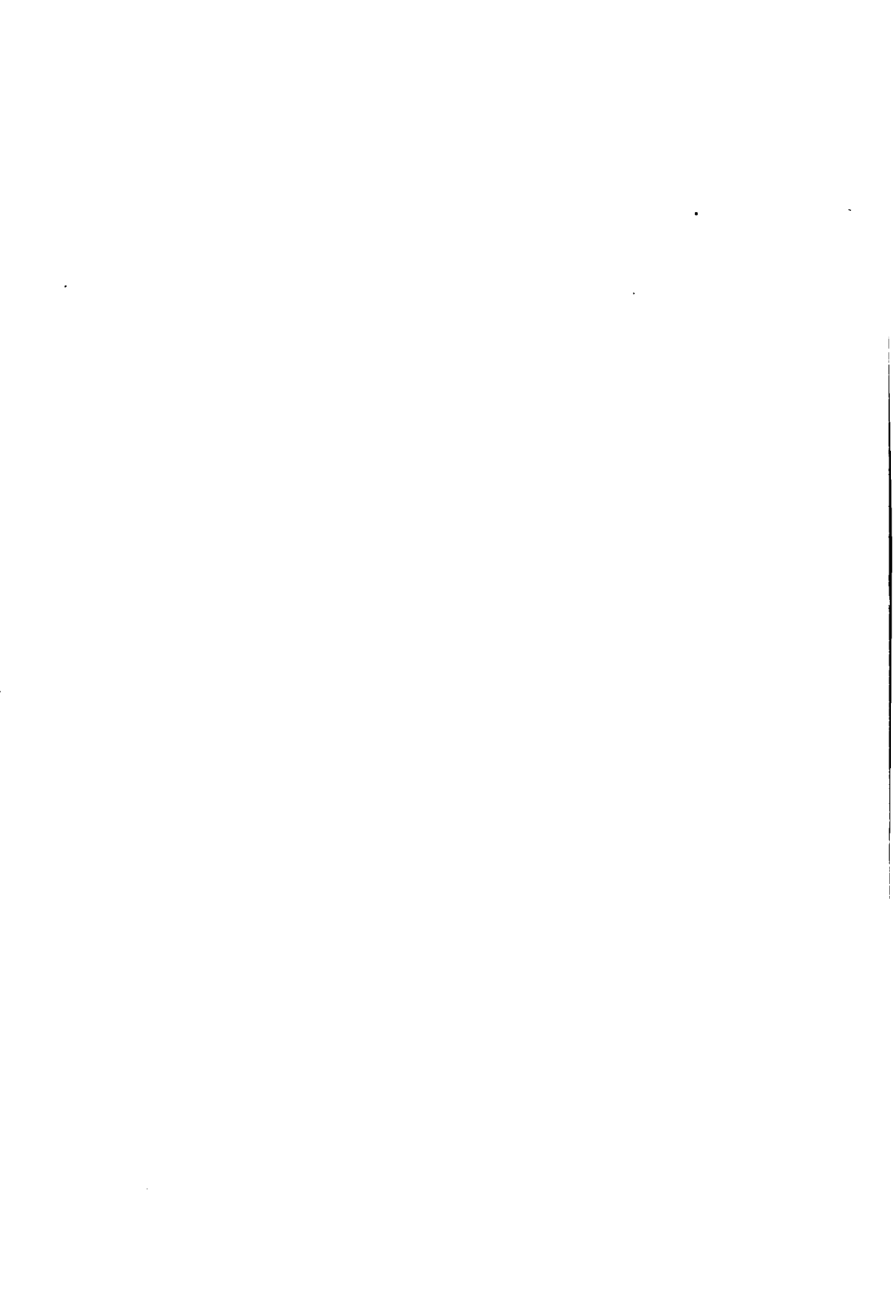
Itt kettős tévedésről van szó. A tőkemonopólium mint a tőkésverseny alapja a tőkék centralizációját, tehát a tőke fokozódó társadalmasítását, az egyéni tőkék elszigeteltségének leküzdését egyáltalán nem zárja ki, hanem egyenesen feltételezi. Másodszor a tőkék centralizációja enyhítené, az abszolút centralizáció, a magántőkék egyesítése kollektív tőkésé kiküszöbölné a piacproblémát, ez az abszolút centralizáció tenné a kapitalista gazdasági rendszert funkcióképesé? Pontosan fordítva áll a helyzet: az abszolút centralizációhoz való közeledés egyszersmind az abszolút tőketúltermeléshez és a kapitalista gazdasági rendszer működőképtelenné válásához való közeledés. Ez az a pont éppen, ahol a tőkés termelési viszonyok mellett Marx találó megállapítása szerint „a termelés éltető tüze kihunyna”.

A tanulság az, hogy a vulgánis apologetika legújabb elmélete ellen nem lehet sikeresen harcolni, ha feladjuk a marxizmus—leninizmus elméleti hadállásait.

MOLNÁR FERENC

A FELHALMOZÁS NÉHÁNY FŐBB PROBLÉMÁJA
A FEJLETLEN ORSZÁGOKBAN

A FELHALMOZÁS NÉHÁNY FŐBB PROBLÉMÁJA A FEJLETLEN ORSZÁGOKBAN

Általános megjegyzések

A gazdasági fejlődés központi problémája, kulcsa a fejletlen országokban a felhalmozás kérdése. Ezzel kapcsolatban gazdasági fejlődésen valamely országban az egy főre jutó felhasznált nemzeti jövedelem növekedését értjük, s a gazdasági fejlődés ütemének mértékéül e mutató növekedését tekintjük. Azért nem az egész, hanem az egy főre jutó nemzeti jövedelem alakulását tekintjük a fejlődés kritériumának, mert ez a mutató már tartalmazza a népesség szaporodásának hatását is, ennek pedig éppen a fejletlen országoknál több szempontból is nagy fontossága van. Azt ugyanis, hogy a nemzeti jövedelem bizonyos abszolút növekedése mekkora egy főre jutó növekedésnek felel meg, természetesen befolyásolja a lakosság növekedési üteme is s ezért a nemzeti jövedelem adott növekedése kisebb vagy nagyobb szaporodási ütem mellett nagyobb, illetve kisebb mértékben növeli az egy főre jutó nemzeti jövedelmet. Míg tehát a nemzeti jövedelem százalékos növekedése jól mutatja a termelőerők fejlődésének ütemét, s jellemzi az illető ország gazdasági erejének, potenciáljának fokozódását, ugyanakkor az életszínvonal lehetséges növekedésének ütemét alapjában az egy főre jutó nemzeti jövedelem alakulása szabja meg. Utóbbi mutató az irányadó valamely *adott pillanatban* egy ország gazdasági fejlettségének, az egész társadalmi munkatermelékenységnek a megítélésében is. Kérdés, vajon a tőkefelhalmozás szempontjából mi a fontosabb, a nemzeti jövedelem abszolút vagy egy főre jutó emelkedése? Nézetem szerint az utóbbi a lényeges, különösen a fejletlen országokban, mert ezekben az országokban a jelenleg uralmon levő burzsoázia — igen súlyos politikai következmények nélkül — nem folytathat olyan gazdaságpolitikát, amely a széles tömegek amúgy is rendkívül alacsony életszínvonalát tovább csökkentené vagy hosszú ideig változatlanul hagyná. Hiszen az elmaradott országok népei éppen azért — bár nemcsak azért — szállnak síkra hazájuk gyors gazdasági fejlődéséért, mert attól az alacsony életszínvonal emelkedését, a nyomor enyhítését, majd felszámolását remélik. Ez a gazdasági fejlődésnek pusztán *menntiségi* oldala. Szem előtt kell azonban tartanunk a dolog *minőségi* oldalát is olyan értelemben, hogy a növekedés folyamatát milyen szerkezeti változások kísérik. Az elmaradott országokat illetően fejlődésnek valójában csak olyan növekedés számít, amely a gazdasági függés csökkenése, a torz gazdasági szerkezet felszámolása irányában haladó szerkezeti változásokkal jár együtt. A gazdasági fejlődés e mennyiségi és minőségi összetevőinek kedvező alakulása tehát végeredményben *az elmaradottság ismérveit intenzitásának csökkenésével* egyértelmű.

A felhalmozás és gazdasági fejlődés mennyiségi kritériuma közötti általános összefüggést a következőkben vázolhatjuk. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem ala-

kulását két tényező határozza meg: a nemzeti jövedelem (a nemzetközi mozgások beszámítása után) növekedési üteme és a lakosság szaporodásának üteme. A nemzeti jövedelem növekedési üteme ismét két tényezőtől függ: a nemzeti jövedelem felhalmozási hányada és az ún. beruházási koefficiens, amely azt fejezi ki, hogy egy-egy beruházással mekkora nemzeti jövedelem termelés érhető el. Tehát az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedési üteme a lakosság adott szaporodása mellett annál magasabb, minél nagyobb a nemzeti jövedelem felhalmozásra kerülő hányada és minél hatékonyabbak a beruházások.

Természetesen a felhalmozási hányad, a beruházási koefficiens és a népszaporodás üteme csak ebben az összefüggésben szerepelnek független változóként, de alakulásukat további gazdasági, társadalmi és biológiai tényezők határozzák meg. Ezek közül egyesekre a későbbiek során még részletesebben kitérünk. Ez az összefüggés mindenestre feltárja, hogy a gazdasági fejlődésben két *gazdasági változónak* (a népszaporodás elsődlegesen nem gazdasági jelenség) *van meghatározó szerepe*, ún. *a felhalmozási hányadnak és a beruházások hatékonyságának*. Ezek közül az utóbbi jelentős tisztán műszaki tényezőt foglal magában (szükségképpen más a beruházási koefficiens a technikailag eltérő jellegű iparágakban) s a gazdaságpolitikának csak a műszakilag meghatározott korlátok között van választása. Ezzel szemben a felhalmozási hányad kialakításában a gazdaságpolitikának nagy szerepe lehet. Ezért a gazdasági fejlődés kulcsproblémájának azt tekintjük, hogy *a nemzeti jövedelemnek mekkora hányadát sikerül az erre irányuló céltudatos gazdaságpolitikával felhalmozásra fordítani*. A felhalmozás növelése a gazdasági fejlődés elengedhetetlen feltétele. Elengedhetetlen, de nem egyedüli és mindent megoldó feltétele. Természetesen, ha a felhalmozásra rendelkezésre álló alapot pazarlóan, ésszerűtlenül, a gazdaság különböző ágazatai közötti összefüggések semmibe vételével, nem gazdaságosan használják fel, akkor a felhalmozás sokkal kisebb arányban emeli a nemzeti jövedelmet, mint amennyire erre objektíve megvolna a lehetőség. *A felhalmozás növelésének szükségessége nem azonos azval, mintha a felhalmozási hányadnak kellene állandóan nőnie*. Ha elérték azt a felhalmozási hányadot, amely biztosítja a nemzeti jövedelemnek az adott ország helyzete és megoldandó feladatai által megkívánt mértékben való rendszeres növelését, akkor ez a hányad hosszú ideig lényegében változatlan maradhat. Az, hogy ezt a felhalmozási hányad milyen %-os értékénél érik el, függ egyrészt a fenti összefüggés másik két független változójának alakulásától, másrészt attól, hogy mekkora is a nemzeti jövedelem növekedésének az imént vázolt feltételektől „megkívánt” üteme. Nyilvánvaló pl., hogy egy fejletlen országban, amelynek mind műszaki színvonalának fejlesztése, gazdasági szerkezetének egészséges irányú alakítása, mind pedig az életszínvonal emelése terén nagy lemaradása van, a „kívánatos” rendszeres ütem magasabb, sőt egy ideig éppen rendszeresen növekvő ütemre van szüksége az ország gazdasági feladatainak megoldásához. A beruházási hányad alakulásában tehát szerepe van a fejlődés fő feltételeinek és lehetőségeinek, amelyek a fejlődés szakaszaitól függően változnak s magukban foglalnak a gazdasági tényezőkön kívül politikai s a legtágabb értelemben vett szociális tényezőket és változásokat is. Már itt utalunk rá, hogy számos polgári közgazdász éppen ezektől szeret „elvonatkoztatni”, mint azt a későbbiekben közölt, a felhalmozási szükségletekre vonatkozó számítások mutatják.

A gazdasági fejlődés minőségi oldalát, a népgazdaság szerkezetének megváltoztatását illetően fontos probléma a szükséges szerkezeti változások összeegyeztetése, a minél magasabb beruházási koefficiensre való törekvéssel. Bizonyos esetekben a kettő között ellentmondás lép fel (nagyon beruházásigényes, de a népgazdaság távolabbi perspektívája szempontjából elengedhetetlenül szükséges ágazatok, pl. ener-

giatermelés, közlekedés, kohászat stb. kiépítésével kapcsolatban), e problémának helyes megoldása az eredményes gazdaságfejlesztés egyik kulcskérdése, erre még visszatérünk.

A felhalmozási-beruházási folyamatnak általánosságban vázlatosan a következő mozzanatait különböztetjük meg.

1. A felhalmozás forrásainak *előteremtése*, termelése. A felhalmozás forrása az adott év nemzeti jövedelmének az a része, amely a személyi fogyasztás és az esetleges külföldi kötelezettségek teljesítése (pontosabban a külfölddel folytatott műveletek egyenlege) után fennmarad. Forrása lehet továbbá a korábbi években megtermelt nemzeti vagyonnak kincsformában meglévő mobilizálható része is.

2. A felhalmozás céljára pénzformában rendelkezésre álló eszközök *mobilizálása*. Erre azért van szükség, mert ezeknek az eszközöknek jelentős hányada a nemzeti jövedelem termelését, de részben még újraelosztását követően is, nem azoknak a kezében van, akik a beruházásokat (mind a termelő, mind a nem termelő beruházásokat) ténylegesen megvalósítják, vagyis az eszközöket a nemzetgazdaság álló- és forgóalapjainak növelésére fordítják.

3. A beruházásra fordítható, mobilizált eszközök *elosztása* a nemzetgazdaság különböző ágazatai között, ami a tőkés társadalomban spontánul és anarchikusan, az átlagprofiton keresztül érvényesülő értéktörvény hatására, a tőkéseknek a minél nagyobb profit utáni hajszája közepette megy végbe.

4. A pénzformában meglévő felhalmozási alap *konvertálása* azokká a termelőeszközökké, amelyek anyagi formájuknál fogva alkalmasak és szükségesek a beruházások megvalósításához.

5. Maga a beruházás: az épületek emelése, a gépek, berendezések felszerelése stb.

Meg kell jegyeznünk, hogy a felsorolt szakaszoknak a bővített újratermelés folyamatán belüli éles elhatárolása természetesen csak elvontan lehetséges. A valóságban, a gyakorlatban az egyes szakaszok szorosan összekapcsolódnak, sőt átmennek egymásba. Csak egyetlen példát ennek szemléltetésére. Amikor az állam adóztatás vagy kényszerkölcsönök útján bizonyos eszközöket mobilizál a felhalmozás számára, akkor egyúttal részben a felhalmozás új forrásait is teremti elő, mert az ezáltal az állam kezébe jutott eszközök egy részét különben minden bizonnyal nem felhalmozásra, hanem személyi fogyasztásra vagy esetleg teaurálásra fordították volna.

A felhalmozási szükségletek

A fejletlen országok számára szükséges felhalmozási eszközök mennyiségének megítélésénél abból a polgári közgazdák között sokat vitatott, de ma már mind szélesebb körben elismert, marxisták számára pedig magától értetődő tételből kell kiindulni, hogy ezekben az országokban a gazdasági fejlődés nagyfokú meggyorsítására van szükség, aminek elengedhetetlen előfeltétele a felhalmozásnak az eddiginél sokkal szélesebb méretekben való megvalósítása.

Tekintsük át, melyek azok a főbb tényezők, amelyek a fejletlen országokban a gazdasági fejlődésnek s az ehhez elengedhetetlen felhalmozás ütemének gyors fokozását feltétlenül szükségesszerűvé teszik.

Polgári közgazdák körében szokásos a fejletlen országok gazdaságában fennálló bizonyos hibás körről, circulus vitiosusról beszélni. Ezt nagyon sommásan és leegyszerűsítve úgy lehetne kifejezni, hogy a gazdasági fejlődés legfőbb akadályja a gazdasági fejletlenség. Ezt a hibás kört R. Nurkse, az elmaradott országok tőkefel-

halmozási problémájának neves polgári szakértője fő vonásokban a következőképpen fejti ki. A gazdasági fejlődés problémája nagyrészt, ha nem is teljesen a tőkefelhalmozás problémája. A reáltőke-képződés problémájának két oldala van, keresleti és kínálati. Az előbbit a beruházásra serkentő tényezők, az utóbbit a „megtakarításra” való „képeség” és „akarat” jellemzi. Az elmaradott országokban a kettő között ciklikus összefüggés van. Tudniillik az alacsony jövedelmi színvonal miatt a „megtakarító képeség” kicsi, előbbi az alacsony termelékenység függvénye, ez utóbbi ismét a tőkehiány függvénye. A tőkehiány viszont az alacsony megtakarítóképesség eredménye s így a kör teljes.* Az ismertetett megállapításokat, amennyiben azok az elmaradott országok gazdaságára valóban jellemző *egyes* tényeket és azok *bizonyos* kapcsolatát szögezzik le, nagyjából helytállóan fogadhatjuk el.

Nurksenak s számos hozzá hasonlóan egyes tényeket helyesen meglátó, de azokból levont következtetéseikkel, magyarázataikkal objektíven az imperializmust kiszolgáló polgári közgazda megállapításait csakis ennyiben fogadhatjuk el. De a továbbiakban a probléma lényegét illetően már nem, mert az általuk megállapított és összefüggéseiből kiragadott részgazság olyan szofizma, amely sokszor s ebben az esetben is, egy nagy hazugságot szolgál, ti. azt, hogy a fejletlen országok saját erejükből nem képesek felszámolni fejletlenségüket s ezért fenn kell tartaniuk a nagy imperialista hatalmakhoz fűződő szoros gazdasági kapcsolataikat — vagyis függő és kiszákmányolt állapotukat. Ami bennünket marxistákat elválaszt, pontosabban szembeállít a hibás kör burzsoá elméletével az éppen az, hogy Nurkse és társai ezt immanensenek és áttörhetetlennek tartják, míg szerintünk ez a hibás kör, amely az imperializmus több évtizedes vagy éppen a gyarmatosítók évszázados befolyásának következménye, igenis áttörhető, megszüntethető. Az áttörhetetlen bűvös kör elmélete a burzsoá közgazdák osztályszemléletének és ezzel szoros kapcsolatban álló helytelen módszerének szükségszerű áltudományos terméke. Onnan ered, hogy viszonylag helyes gazdasági ténymegállapításaikat kiszakítják a történelmi keretektől, nem látva, nem láthatva meg, hogy a gazdasági fejletlenség létrejötté és megrögződése egy meghatározott történelmi korszak sajátossága; tudniillik az imperializmus kialakulásának és többé-kevésbé (1917 óta mind kevésbé) korlátlan uralmának terméke. Egy másik történelmi korszakban, napjainkban a kapitalizmus általános válsága kiéleződésének és a gyarmati rendszer végső szétesésének korszakában, amikor egymás mellett áll fenn és harcol egymással a szocialista és a kapitalista gazdasági világrendszer, teljességgel lehetséges a fejletlenség felszámolása, a bűvös kör áttörése. De nemcsak történelmietlen hozzáállásuk, hanem a fejletlen országokban — nem utolsósorban az imperializmus hatására, illetve annak ellenhatásaképpen — végbement nagy társadalmi változások, egy új osztály a proletariátus keletkezésének és az osztályerőviszonyok megváltozásának fel nem ismerése vagy jobb esetben a felismert változás jelentőségének meg nem értése is lehetetlenné teszi a burzsoá közgazdák számára a fejletlen országok fejlődési perspektíváinak helyes megítélését. Mindezekelőtt pedig *anti-dialektikus szemléletük következtében nem látják, hogy a fejletlen országok sorsát nem egyszerűen a „fejletlenségnek”, mint valami elvont közgazdasági kategóriának belső, csak saját törvényei által meghatározott alakulása szabja meg, hanem ezen túlmenően és elsősorban a fejletlen országok és volt imperialista rabtartóik közötti ellentmondásnak harcban — és nemcsak gazdasági harcban — való további alakulása.*

* R. Nurkse: Some Aspects of Capital Accumulation in Under-developed Countries. Cairo 1952. 1. old.

Mindennek ismeretében leszögezhetjük, hogy a mai történelmi helyzetben a bűvös kör már nem is igazán bűvös, hanem igenis a Nunkse által (és más polgári közgazdák által is nagyjából hasonlóan) leírt kör valóban hibás kör, de nem bűvös kör, mert áttörhető, ha az erre irányuló erőfeszítés elér egy bizonyos kritikus minimumot, amelynek hatására azután a gazdasági fejlődésben kumulatíván ható tényezők már képesek előrendíteni a gazdaságot a folyamatos fejlődés útján. Ezt azonban csakis a felhalmozásnak viszonylag rövid időszakra (5—10 év) sűrített erőteljes fokozásával lehet elérni. Persze minél népesebb országról van szó, annál nagyobbak kell lennie ennek a kritikus minimális erő kifejtésnek. A fejletlen országoknak ezért, amennyiben valóban ki akarnak törni abból a stagnálásra kárhóztató hibás körből, amelybe az imperializmus sok évtizedes uralma juttatta őket, gyors ütemű gazdasági fejlődésre van szükségük.

A gyors felhalmozást szükségessé tevő tényezők egyike a népesedési probléma, amelynek tárgyalása nem e cikk feladata. A neomalthusianizmus talaján álló polgári közgazdák közül az ENSZ statisztikusai a népesség gyors szaporodását fő érvként használják fel a fejletlen országok gazdasági perspektívájának sötét színekkel való ábrázolásához. Valójában a gyors népességnövekedés bizonyos értelemben gátja ugyan a fejlődésnek, de nem abszolút gátja, hiszen még az elmaradott, nagy népsűrűségű és gyorsan szaporodó országokban sem arról van szó, mintha a természeti erőforrásokhoz képest állna fenn túlnépesedés. Túlnépesedésről lehet beszélni, de csakis a jelenleg rendelkezésre álló termelőberendezések tömegéhez viszonyítva, mert mint ahogyan Engels kifejezte: „... A népesség nyomást gyakorol a *foglalkoztatási* — nem pedig a létfenntartási — eszközökre.”* A népesség ilyen nyomása abban nyilvánul meg, hogy az elmaradott országok többségében nagyszámú munkanélküli van és emellett óriási mérvű a leplezett munkanélküliség. Ez indokolja azt az általánosan elfogadott nézetet, hogy a foglalkoztatottság problémájának megoldása az elmaradott országok további fejlődésének egyik központi kérdése. Helyesen állapítja meg Raj indiai közgazda: „Ez azt jelenti, hogy ilyen gazdaságokban (ti. ahol nagy a latens munkanélküliség. M. F.) a növekedési problémák olyan megközelítése, amely az alternatív fejlődésmenettel kapcsolatos kérdéseket nem azzal összefüggésben teszi fel, hogy azok milyen kihatással vannak a foglalkoztatottságra, túlságosan elszakadt a realitásoktól, hogysen bármilyen gyakorlati értéke is lehetne.”**

A foglalkoztatottság problémájának megoldása pedig megint csak a gyors ütemű felhalmozás lehet, amely képes ellátni a jelenlegi munkanélkülieket a szükséges munkaeszközökkel, s egyúttal biztosítani, hogy maguk is hozzájáruljanak a nemzeti jövedelem termeléséhez, növeléséhez. Ezért a jelenlegi leplezett munkanélküliség nemcsak egyik legnagyobb problémája az elmaradott országok fejlődésének, de egyúttal egyik legfontosabb tartaléka is.

A gyors felhalmozási ütem szükségessége összefügg továbbá azzal, amit korábban a gazdasági fejlődés minőségi oldalának neveztünk, értve az alatt az elmaradott országok gazdasági függetlenségének biztosításához elengedhetetlen szerkezeti változások megvalósítását a nemzetgazdaságban. Az összefüggés a szerkezeti változások megvalósítása és a gyors felhalmozás szükségessége között kettős. Egyrészt kézenfekvő, hogy jelentős szerkezeti változásoknak viszonylag rövid idő alatti megvalósítása megköveteli az egész gazdaság fejlődésének meggyorsítását, hiszen lassú összfejlődési ütem mellett a szerkezeti változások csak nagyon fokozatosan mehetnek

* Levél Langehoz 1865. március 29-én. Marx—Engels: Válogatott levelek. Szikra. Budapest, 1950. 198. old.

** Raj: Employment Aspects of Planning in Under-developed Economies. National Bank of Egypt, Cairo 1957.

végbe. Ez persze nem azt jelenti, hogy valami egyenletesen elosztott, úgynevezett kiegyensúlyozott (balanced) növekedésre van szükség, mert ez éppen a leglassúbb ágazat üteméhez való alkalmazkodást jelentené, hanem éppen ellenkezőleg arra, hogy az elhatározott szerkezeti változások megkövetelte szempontoknak megfelelően kiválasztott ágazatokra kell a beruházásokat koncentrálni. Ma már a polgári közgazdák közül s azok, akik világosabban látnak, elismerik, hogy ez az — általuk szovjet módszernek nevezett — út biztosítja a gazdaság lehető leggyorsabb fejlődését. Másrészt az elmaradott országokban megvalósítandó szerkezeti változások során jelentős részben olyan iparágakat (villanyenergiatermelés, kohászat, gépgyártás, vegyipar stb.) kell kiépíteni, amelyek meglehetősen beruházásigényesek.

Végül — de nem utolsósorban — megköveteli a felhalmozás ütemének erőteljes fokozását az elmaradott országok jelenlegi helyzete és a mai fejlett tőkésországok iparosodáskori helyzete közötti igen jelentős eltérés. Ez a különbség az azóta végbement hatalmas technikai fejlődésnek és társadalmi változásoknak a következménye s több vonatkozásban nyilvánul meg.

A végbement műszaki fejlődés egyik fontos következménye, hogy az egyes újonnan létesítendő üzemek technikailag és a rentabilitás, a versenyképesség szempontjából indokolt minimális mérete ma sokszorosa a néhány évtizeddel vagy éppen évszázaddal ezelőttinek. Ennek szemléltetésére csak azt említem meg, hogy ma egy valamirevaló új kohómű (amilyeneket pl. India létesít második öt éves tervében) évi kapacitása egymillió tonna körül van, míg 100 évvel ezelőtt a világ „ipari műhelyének”, Angliának összes termelése mozgott körülbelül e színvonalon. De nagyjából hasonló a helyzet valamennyi iparágban.

Hasonló jellegű körülmény, hogy míg a XIX. században — az Egyesült Államokat kivéve — a fő közlekedési hálózat, a vasutak kiépítése az iparosodás során, vagy éppen annak betetőzésekként ment végbe, ma ennek létesítése különösen a nagykiterjedésű országokban előfeltétele a gazdasági élet integrálásának és fejlesztésének. Hasonló a helyzet a nemzetközi kapcsolatok szempontjából rendkívül fontos kikötők és tengeri flotta kiépítésével. Modern ipar elképzelhetetlen nagy villamoserőművek és jól kiépített energia-elosztóhálózat nélkül. Mindezek hatalmas összegű beruházásokat igényelnek.

A felhalmozásra kétségtelenül hatással levő társadalmi változások legfontosabbika a tőkésosztály és a proletariátus erőviszonyaiban végbement eltolódás az utóbbi javára. Az ipari forradalom idején a felhalmozás lázától hevített tőkésék szervezetlen vagy alig szervezett munkásosztállyal álltak szemben, amelynek nem volt vezetője, tudományos elmélettel felvértezett marxista pártja. Ez lehetővé tette a tőkéséknek, hogy a gyors felhalmozást a munkásosztály bőrére, életszínvonalára rovására valósítsák meg. Ma már az elmaradott országokban is erős szakszervezetek vannak s számos országban komoly politikai tényező a kommunista párt. A munkásosztálynak, a közelmúltban függetlenségüket visszaszerzett országokban mindenütt jelentős szerepe volt a függetlenség kivívásában s ereje, szervezetsége képessé teszi annak a követelésének megvalósítására, hogy a gazdasági fejlődés során megjavuljon a dolgozók helyzete is, növekedjék fogyasztásuk, jobbá váljanak lakás- és egészségügyi viszonyaik. Ezeket a követeléseit a mindenkori erőviszonyoktól függően kisebb vagy nagyobb mértékben ki is harcolja. Természetesen vannak ezzel ellentétesen ható tényezők is, amelyek közül a fejletlen országokban szerepet játszóak közül csak azt említjük meg, hogy a nagy latens munkanélküliség következtében a városokba áramló paraszti munkaerő, a munkásosztály béreinek lenyomása, illetve alacsony szinten tartása irányában hat. Mindez persze követelményeket támaszt a beruházások növelését illetően. Ily módon érthető, hogy az elmúlt évtized során sokat foglalkoztak

azzal, hogy egyrészt módszereket dolgozzanak ki, másrészt azok segítségével összeszerűen meghatározzák, hogy az elmaradott országokban mekkora források szükségesek meghatározott mértékű, a múltbelinél különböző feltételezések szerint gyorsabb gazdasági fejlődés biztosítására. Úgy véljük, ezek közül néhány megéri a rövid ismertetést, mert valamelyest rávilágít a hasonló kérdések konkrét mennyiségi vizsgálatának fontosságára, de egyúttal nehézségeire is. Egyúttal, ha nem is teljes pontosságú, de megközelítő képet kapunk arról, hogy milyen hatalmas erőfeszítésre van szükség az elmaradott országok népei és kormányai részéről e hatalmas összegek előteremtéséhez.

Az ENSZ szervei már az 1940-es évek végén közzétettek egy ilyen hipotetikus számítást.* Feltételezésükben egy 100 millió lakosú gazdaságilag elmaradott országból indultak ki, ahol a lakosság 40 százaléka alkotja a munkaerőt, s ennek 80 százalékat a mezőgazdaságban, erdészetben és a halászatban foglalkoztatják. A lakosság egy főre jutó jövedelme évi 70 dollár. Feltették továbbá, hogy mind a népesség, mind a munkaerő évi tiszta szaporulata 1,5 százalék. Ahhoz, hogy a mezőgazdaságon kívül egy új munkacrőt állítsanak munkába, 1000 dollár tőkeberuházást tartanak szükségesnek. Az előbbi feltételezés szerint a munkaerő-létszám évente 600 000 fővel gyarapszik. Ha továbbá a mezőgazdaságban dolgozóknak évente 1 százalékat más foglalkozási ágba kívánják átvinni (ami szerény csökkentésnek felel meg), az további 320 000 főt jelent, így összesen évente 920 000 ember részére kell a mezőgazdaságon kívül munkalehetőséget biztosítani. Az 1000 dolláros feltételezés mellett ehhez évente 920 millió dollár nettó beruházásra van szükség. Ez a feltételezett 7 milliárdos nemzeti jövedelem 13%-ának felel meg. Feltételezve, hogy e fejlődés első tíz évében a nemzeti jövedelem 50 százalékkal nő (a feltételezett felhalmozási hányad és szaporodási ütem mellett ez azt jelenti, hogy a beruházások hatékonysági koefficiense 0,4 körül lenne, ami reális feltételezésnek tekinthető M. F.), 10 év múlva még mindig évente a nemzeti jövedelem 9 százalékat kellene nettó felhalmozásra fordítani az azonos ütemű fejlesztés folytatásához. Emellett persze szükség volna bizonyos beruházásra a mezőgazdaságban is. Az így számított 9 százalékos nettó beruházási hányad lényegesen többnek felel meg, mint az elmaradott országok akkori beruházási programjaiban szereplő átlagosan 11 százalékos bruttó felhalmozási hányad volt, úgyszintén sokkal magasabb, mint az ezekben az országokban kialakult „megtakarítási hányad”.

Az ENSZ munkatársai később konkrét, részletes számításokat végeztek arra vonatkozólag, hogy az összes elmaradott országban meghatározott gazdasági fejlődés megvalósításához mekkora anyagi eszközök szükségesek. Ezt tünteti fel összefoglalóan az 1. sz. táblázat.

A táblázattal azt kívánják bizonyítani, hogy az elmaradott országok saját erőforrásaikból távolról sem képesek fedezni még a szerény, 2 százalékos egy főre jutó nemzeti jövedelem növeléséhez szükséges eszközöket sem. A hiány az összes elmaradott országot illetően a számított szükséglet 73 százaléka, ami egyenlőtlenül oszlik meg a különböző elmaradott körzetek között; a legnagyobb a távol-keleti országokban (88,5%) és Közép-Délázsziában (77,5%), a legkisebb pedig Latin-Amerikában (21,5%). E számítással kapcsolatban meg kell jegyeznünk a következőket. A kép túlzottan sötétben való megrajzolásával és a felhalmozási szükségletek túlbecsülésével azt a tételt igyekeznek alátámasztani, hogy óriási mértékben szükség van külső erő-

* UNO. Methods of Financing Economic Development in Under-developed Countries. 1949. 61. old.

Az ipar és a mezőgazdaság tökeszükséglete az elmaradott területeken az egy főre jutó nemzeti jövedelem évi 2%-os növekedését feltételezve

Körzet	Népesség 1949 közepén (millió fő)	A népesség várható %-os évi növekedése 1950—1960 között	Nemzeti jövedelem 1949-ben	Nettó belső megtakarítás 1949-ben	Szükséglet		Összesen	Hiány
					Ipar	Mezőgazd.		
					fejlesztésére			
millió dollár								
Latin-Amerika	158	2,25	24 000	1990	1580	960	2 540	550
Afrika (Egyiptom nélkül)	178	1,25	13 200	720	1 780	528	2 308	1 588
Közép-Kelet (Egyiptommal)	94	1,50	9 000	540	940	360	1 300	760
Közép-Délázsia*	436	1,50	24 000	1200	4 360	960	5 320	4 120
Távol-Kelet (Japán nélkül)**	661	0,75	26 400	790	6 610	1056	7 666	6 876
Összesen	1527	1,25	96 600	5240	15 270	3864	19 134	13 894

* India, Pakisztán, Maldive szigetek, Nepal és Bhutan.

** Burma, Kína (Tajvannal), Korea, Mongol Népköztársaság, Fülöp-szigetek, Thaiföld, Brit Borneo, Malaya, Hong Kong, Indonézia, Indokína, Makao, Timor, Szingapur és Új Guinea.

Forrás: Measures for the Economic Development of Under-developed Countries. United Nations New-York, 1951. Department of Economic Affairs. 76. old.

forrásokra. Ez még akkor is túlzott, ha figyelembe vesszük, hogy az iparon és a mezőgazdaságon kívül természetesen más ágazatokban is kell, még hozzá jelentős (pl. közlekedés!) beruházásokat eszközölni. Ennek módszere, hogy a számításban igen alacsonynak tételezték fel a beruházások hatékonysági koefficiensét. Ha ugyanis 96,6 milliárd nemzeti jövedelemből 19,1 milliárdot, vagyis közel 20 százalékot felhasználva, a nemzeti jövedelemnek csupán kb. 3,3⁰/0-os növekedésével számolnak (ez felel meg 1,25⁰/0-os szaporodás mellett a 2⁰/0-os egy főre jutó növekedésnek), ez kb. 0,16 beruházási koefficiens-tételez fel, ami indokolatlanul alacsony. Pl. az első indiai öt éves tervben e koefficiens 0,64 volt. Ez részben arra vezethető vissza, hogy a számításban feltételezték, hogy a beruházások túlnyomó része az iparra jut, ahol e koefficiens kisebb, mint a mezőgazdaságban. Az azóta eltelt fejlődés tényei is e számítás túlzott voltát bizonyították: az elmaradott országokban a számítottnál jóval kevesebb beruházással a nemzeti jövedelem gyorsabb növekedését sikerült biztosítani, pl. Indiában az első öt éves tervben a nemzeti jövedelem évi átlagban 6⁰/0-át akkumulálva, öt év alatt az egy főre jutó nemzeti jövedelem 11 százalékkal növekedett (ami ugyan részben több évi kedvező időjárásnak is volt köszönhető). Az ENSZ szakértőinek ez az eljárása, amely első pillantásra tisztán technikai, módszerbeli helytelenségnek tűnik, arról tanúskodik, hogy az ENSZ-ben dolgozó szakemberek is rabjai annak az imperialista koncepciónak, amely szerint a fejletlen országok gazdasági előrehaladása nem képzelhető el az imperialista országok „segítségé” — vagyis az imperialista függés örökös fenntartása — nélkül. Éppen ezt támasztják alá burkolt formában a fentiekhez hasonló „technikai tévedések”, módszerek.

Az újabb polgári közgazdasági irodalomban Dr. Abbas indiai közgazda konkrétan, három különböző feltételezés mellett vizsgálta meg a dél- és délkelet-ázsiai

országok (idesorolja Burmát, Ceylont, Indiát, Indonéziát, Pakisztánt, a Fülöp-szigeteket és Thaiföldet) tőkeszükségletét.* Ezeknek az országoknak a lakossága 1949-ben 555 millió, nemzeti jövedelme 28,1 milliárd dollár volt, vagyis az egy főre jutó jövedelem átlagosan 50,5 dollár volt (ezen belül a legmagasabb Ceylonban 67, legalacsonyabb pedig Indonéziában 30 dollár).** Először megvizsgálta azt az esetet, hogy hogyan alakul az egy főre jutó nemzeti jövedelem, ha megmarad a jelenlegi felhalmozási hányad és szaporodási ütem. Mivel a lakosság évente 1,33 százalékkal nő, 1970-re eléri a 733 milliót. Feltételezve, hogy a beruházási hatékonysági koefficiens 0,25 (minden bizonnyal túlzottan alacsony becslés! M. F.) és évente a nemzeti jövedelem nettó 4⁰/o-át ruházzák be, az egy főre jutó nemzeti jövedelem színvonala csak 1 százalékos szaporodási ráta mellett tartható fenn, mivel a valóságban 1,33, az egy főre jutó jövedelem 1970-re lecsökkenne 47 dollárra. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem-színvonal fenntartásához ugyanis az előbbi tőkekoefficiens és szaporodási ütem mellett évente a nemzeti jövedelem 5,3 százalékát kellene felhalmozni. Második esetként azt vizsgálta, hogy mekkora a tőkeszükséglet, ha évente egy dollárral emelni kívánják az egy főre jutó nemzeti jövedelmet a beruházások ésszerű elosztása mellett. Ehhez eleinte a nemzeti jövedelem 20 százalékát kell beruházni, ami azután fokozatosan 14 százalékra csökken. A harmadik esetben nemcsak a munkaerő-szaporulatot kívánják a mezőgazdaságon kívül foglalkoztatni, de kétmillió mezőgazdasági dolgozót is át akarnak oda csoportosítani. Ebben az esetben a tőkeszükséglet kezdetben a nemzeti jövedelem 43 százalékára rúg, 20 év alatt 21 százalékra csökken, az eredmény pedig az egy főre jutó nemzeti jövedelem közel megkétszereződése (eléri az évi 96 dollárt). Az első esetben a húszéves vizsgált időszak első évében 1,9, a második esetben 6,3, a harmadikban pedig 13,0 milliárd dollárt kell felhalmozni, míg az időszak végére ezek az összegek igen magasra — a harmadik esetben 15,1 milliárdra — emelkednek. Ezek az összegek a délkelet-ázsiai országokban belső erőforrásokból nem állnak rendelkezésre. A szerző számításai szerint a jelenleg mintegy évi hatszázmillió dollárt kitevő külföldi segítséget a második esetben 3,5 milliárd dollárral, a harmadikban pedig több mint 11 milliárddal kellene növelni — már az első évben.***

A közölt számítások nem vesznek figyelembe olyan gyors ütemű gazdasági növekedést, amilyenre az elmaradott országokban szükség van (az egy főre jutó nemzeti jövedelem évi két százalékos vagy húsz év alatt közel kétszeresére való növelése nézetem szerint nem tekinthető annak). E számítások mindenesetre megmutatnak két dolgot. Egyrészt legalább megközelítő nagyságrendekben szemléltetik az elmaradott országok tőkeellátásának hatalmas dimenzióit, másrészt azt, hogy objektíve ezek a módszerek és számítások alátámasztják azt a haladásellenes nézetet, hogy az elmaradottság felszámolása lehetséges az imperialista függés felszámolása nélkül, sőt éppenséggel ennek fokozása útján, ami persze fából vaskarikát

A felhalmozás mozzanatainak főbb jellegzetességei

A felhalmozásnak az előzőkben felsorolt mozzanatai mindegyikével kapcsolatban észlelhetők a fejletlen országokban bizonyos sajátosságok, amelyek részben

* Dr. S. A. Abbas: Capital Requirements for the Development of South and South-East Asia.

** Ezekhez a nemzeti jövedelem adatokhoz meg kell jegyeznünk, hogy ezekben az országokban igen nagy a naturálgazdálkodást folytató szektor s az arra vonatkozó adatok rendkívül pontatlanok — mégpedig alulbecsültek. Ha meggondoljuk, könnyen belátható, hogy ha az évi 30—50 dolláros egy főre jutó nemzeti jövedelem reális lenne, a lakosság jó része már régen éhenpusztult volna.

*** Id. mű 114—127. old.

a gazdasági fejlődés akadályait képezik, részben pedig bizonyos tartalékokat jelentenek ezen akadályok leküzdése szempontjából.

A felhalmozási források előteremtése szempontjából az egy főre jutó alacsony jövedelem mellett komoly gátló tényező a jövedelmek egyenlőtlen megoszlása a parazita osztályok javára, amelyek jövedelmük jelentős részét kincs formájában felhalmozzák vagy külföldre viszik. Ugyanakkor természetesen megfelelő állami intézkedések révén e kincsek mobilizálása, a tőkemenekülés meggátlása, a felhalmozási források komoly tartaléka lehet. A legkomolyabb tartalék azonban kétségtelenül a meglévő munkaerő-felesleg, amelynek kevésbé tőkeintenzív, a helyszínen megvalósuló beruházások létesítésén való foglalkoztatása hatalmas erőket szabadíthat fel. Érdemes utalni rá, hogy jelentős mértékben ezzel a módszerrel érte el Kína is ugrásszerű fejlődését az elmúlt évben. Ezeknek a tartalékoknak a mozgósítása azonban csak akkor realizálható, ha lényegbevágó változások mennek végbe a termelési viszonyokban, mégpedig a fejletlen országok egész gazdasága szempontjából döntő területen: a mezőgazdaságban. Ez az agrárviszonyok, a földtulajdon viszonyok gyökeres megváltoztatását, a meglévő igen erős feudális maradványok felszámolását követeli meg. Ez több szempontból is elengedhetetlen. Kezdjük egy rendkívül fontos politikai jellegű szemponttal. Széleskörű és következetes földreform nélkül a parasztság tömegei, amelyek a fejletlen országokban a lakosság többségét képviselik, nem mozdíthatók ki szinte évszázados tespedtségükből, nem válhatnak a gazdasági fejlődés aktív, lelkes előrevivőivé, mert amíg legközvetlenebb érdekeikbe vágó követeléseik nem teljesülnek, addig gazdasági fejlődés, magasabb életszínvonal, iparosodás stb. csak üres szavak, ábrándok maradnak számukra objektíve és szubjektíve egyaránt.

Gazdasági szempontból véve pedig az agrárforradalom a felhalmozás más úton semmiképpen nem pótolható hatalmas forrásait tárhatja fel több oldalról. Egyrészt az érintett országok fő gazdasági ágában, ahol a nemzeti jövedelem nagy részét létrehozzák, megnyitja az utat a termelőerők fejlődése előtt, ami a nemzeti jövedelem — s így annak felhalmozható része — óriási növekedését vonhatja magával viszonylag rövid idő alatt. Másrészt megszüntetve a feudális osztályok parazita jövedelmeit és fogyasztását, jelentős eszközöket szabadít fel a termelés kibővítése számára, sőt a már kincscé merevedett korábbi jövedelmeknek ilyen célokra való mozgósítását is előmozdítja. Ez a kérdés az uralkodó osztályok húsába vág és ezért az elmaradott országokban a legélesebb osztályharc tárgya. Éppen ezért teljesen indokolt Raj, indiai polgári közigazda megállapítása, hogy „Az egyetlen ország, amely a közelmúltban megcsapolta a mezőgazdaságban a földjáraadékból eredő felesleget és azt tervszerű fejlesztési programjának részeként beruházásokra fordította — Kína volt.”* Ezt tudniillik a Kínában végrehajtott radikális földreform eredményezte, amely a földesúri jövedelmek teljes megszüntetésével egyrészt hatalmas mértékben javított a parasztság helyzetén, másrészt lehetővé tette a mezőgazdaság tiszta jövedelme egy jelentékeny részének állami célokra — gazdaságfejlesztésre — való elvonását. Ez persze éppen azért volt lehetséges, mert Kínában következetesen végigvitték az agrárforradalmat, amely sokkal előrehaladottabb szakaszban van (lényegében már a szocialista átalakítás is befejeződött), mint a különböző felemás agrárreformokat megvalósító fejletlen országokban.

A fejletlen országokban tehát a felhalmozásnak, illetve meggyorsításának kulcskérdése belső viszonylatban az agrárforradalom következetes előkészítése, megvaló-

* Raj: *Employment Aspects of Planning in Under-developed Economies*, National Bank of Egypt. Cairo 1957. 26. old.

sítása. Ez tükröződik a polgári közgazdáknek a gyors gazdaságfejlesztéshez és az agrárforradalomhoz való állásfoglalásában is. Akik félnek, hátráltatják az agrárforradalmat, azok egyúttal lehetetlennek vagy szükségtelennek tartják a gyors gazdasági fejlődést, iparosítást, ami egy objektív összefüggés osztálykorlátoltságtól eltorzított visszatükröződésének jellemző példája.

A belső források fontos kiegészítését képezheti a fejletlen országokban a külső segítség. Azoknál, amelyek visszaszerezték politikai függetlenségüket, a további fejlődés előfeltétele ennek megalapozása, a gazdasági függetlenség megszerzése. Ezzel a fő kérdéssel függ össze a külföldi segítség kérdése is. Világos, hogy az imperialista országok nyomást gyakorolnak ezekre az államokra korábbi pozícióik megtartása végett, de az is világos, hogy a kivívott politikai függetlenség birtokában, csak ezen országok következetes antiimperialista politikája és a szocialista országok segítsége nyújt lehetőséget arra, hogy ellenálljanak az ilyen nyomásnak és az imperialista kölcsönöket megfosszák korábbi, egyoldalúan a segílyt nyújtókra kedvező, elnyomó jellegüktől. Ezenkívül rendelkezésre állnak a tőkés nemzetközi intézmények is, köztük elsősorban a Világbank. A Világbanknak a fejletlen országok gazdasági fejlesztésében játszott szerepe azonban kétoldalú, sőt talán kétélű. Ismeretes ugyanis, hogy ez a formailag nemzetközi intézmény teljesen az amerikai monopoltőke „zsebében van”, amely kihelyezhető eszközeinek is túlnyomó részét szolgáltatja. Ezért az általa nyújtott kölcsönök sokszor a raffináltabb formában történő amerikai gazdasági behatolás eszközeül szolgálnak. Igaz persze, hogy a Világbank és adósi között mégsem alakulhat ki olyan viszony, mint korábban az anyaországok nagy hitelezői és gyarmati adósaik között. Ennyiben a Világbank működése a gyarmati múlttal szemben kedvezőbb hitelforrást jelent és kölcsönei, bár a magas kamatláb miatt megterhelik a fejletlen országok devizamérlégét, az utóbbi években egyes területeken, főleg az energiatermelésben, hozzájárultak egyes fejletlen országok problémáinak enyhítéséhez.

S végül, de nem utolsósorban rendelkezésre áll a szocialista országok több szempontból igen kedvező s lényegileg más jellegű segítsége is, amelynek szerepére még visszatérünk.

A fejletlen országokban a felhalmozás céljára egyébként rendelkezésre álló pénzeszközök mobilizálását, beruházási célokra való irányítását illetően komoly nehézséget okoz, hogy a feudális osztálynál felhalmozott kincssé merevedett termék-többlet csak igen nehezen mobilizálható, amely nehézséget még csak fokozza az igen széles körben még fennálló naturálgazdaság és a fejletlen pénzügyi intézmények.

A beruházásoknak az egyes gazdasági ágazatok közötti elosztása az elmaradott országoknak különösen fontos problémája, mert nem utolsósorban ettől függ, hogy a rendelkezésre álló szűkös felhalmozási eszközöket a nemzeti jövedelem növekedése szempontjából mennyire hatékonyan használják fel. Ebben az összefüggésben különösen fontos megtalálni a helyes arányt az eszközöket hosszabb időre lekötő, nagyobb anyagi erőt igénylő és a gyorsabb eredménnyel bíztató beruházások között. Érdekes, hogy annak idején más összefüggésben Marx is foglalkozott már e kérdéssel. A tőke második kötetében, rámutatva, hogy a közösségi termelésben bizonyos összhangot kell teremteni azon műveletek között, amelyek hosszabb időn át elvonnak munkaerőt és termelési eszközöket, miközben maguk még nem adnak termékeket (ilyenek éppen a hosszú átfutási idejű, ún. tőkeintenzív beruházások M. F.) és azok között, amelyek a munkaerő és termelési eszköz elvonásával egyidejűleg folyamatosan adnak termékeket.

Ugyancsak ebben a vonatkozásban merül fel az a sokat vitatott probléma, hogy vajon egy fejletlen országban inkább a munkaintenzív vagy a tőkeintenzív beruhá-

zások részesítendő-e előnyben? Mind az elméleti viták, mind a kínai gyakorlat rendkívüli sikerei abba az irányba mutatnak, hogy a helyes eljárás, az említett két módszer — az adott ország sajátosságai által megszabott arányokban történő — összekapcsolása. Csak ily módon biztosítható ugyanis egyrészt a gazdasági függetlenség és a további fejlődés alapját képező nehézipar létrehozása, másrészt az ipari termelés és a nemzeti jövedelem gyors ütemű növelése, s végül a foglalkoztatottsági probléma enyhítése — *egyidejűleg*.

A fejletlen országokban megvalósuló felhalmozási folyamat egyik központi s éppen ez országokra legjellemzőbb problémája az általam (jobb híján) konvertálásnak nevezett mozzanattal kapcsolatos.

Marx, mint ismeretes, a társadalmi összítőke újratermelésének elemzése során eltekintett a külkereskedelemtől. Megtette ezt a folyamat elméletileg tisztább, egyszerűbb tárgyalása érdekében. S meg is tehetette, egyebek között azért, mert az általa vizsgált körülmények között az újratermeléshez szükséges termelőeszközök (elsősorban a munkaeszközök) *természetbeni, használati érték szerinti* pótlása és kibővítése szempontjából a külkereskedelemnek nem volt komoly jelentősége.

Ettől gyökeresen eltérő azonban a helyzet a gazdaságilag elmaradott országokban. Elmaradottságuk ugyanis többek között éppen abban áll, hogy a modern munkaeszközök, gépek, berendezések beszerzését illetően igen nagy mértékben a külföldre, az iparilag fejlett országokra vannak utalva. Mi következik ebből az újratermelési folyamatot illetően? Az, hogy a konvertálási szakaszban a felhalmozási alap megfelelő részét pénzfornából a szükséges használati értékeké döntően csupán *nemzetközi csere révén lehet átváltoztatni*. Ily módon a konvertálási szakasz, a felhalmozási folyamat *különösen fontos*, egyúttal *különösen problematikus* s benne a nemzetközi csere e folyamat *elengedhetetlen* fázisát képezi. Ez nézetem szerint a fejletlen országok bővített újratermelésének *legfontosabb megkülönböztető jegye* a külső kapcsolatok viszonylatában. Ezt alátámasztják a következő táblázat adatai.

2. sz. táblázat

*A beruházási javak importjának és az állótöke-beruházásoknak az aránya Latin-Amerikában**
(%)

	1945—1949	1950—1954	1955
Beruházási javak importja az összes állótöke-beruházás %-ában	31,8	34,8	31,0
Ugyanez a gépberuházások %-ában**	79,5	87,0	77,5

* Forrás: UNO Economic Survey of Latin-America 1955. 8. old.

** Abból a feltételezésből kiindulva, hogy gépekre és berendezésekre az összes állótöke-beruházások 40°/_o-át fordítják.

Hasonló a helyzet, sőt még fokozottabban, a latin-amerikaiaknál elmaradottabb országokban. India második öt éves tervében például 62 milliárd rupia beruházást irányoztak elő s öt év alatt 22,5 milliárd értékben kívánnak beruházási javakat importálni. Ez az összes beruházások 34,3 százaléka, ha pedig a feltételezett gépi beruházásokhoz viszonyítunk, akkor 85,7 százalékos az arány. Ez azt jelenti, hogy az elmaradott országokban a bővített újratermelés általában, gyors gazdasági fejlődést célzó terveik pedig különösen nem valósíthatók meg, ha nem sikerül biztosítani a szükséges gép- és berendezés-importot. Ebből viszont az következik, hogy nem

elég, ha sikerül megtermelni a felhalmozáshoz szükséges forrásokat és azokat mobilizálni, hanem ennek jelentős részben külföldi valuta formájában kell rendelkezésre állani, hogy megvásárolhassák érte a szükséges importárukat. Arról, hogy ez milyen jelentős mértékben így van, tanúskodik az is, hogy az ENSZ Ázsiai és Távolkeleti Gazdasági Bizottságának számításai szerint* egyes ázsiai országok perspektivikus gazdasági programjaiban előirányzott összes tervezett fejlesztési kiadásokat a következő arányban kell külföldi devizában előteremteni: Ceylonban 30, Burmában 33, Pakisztánban 46 és a Fülöp-szigeteken 51 százalékban.

Az elmondottakból következik, hogy az import ellenértékéül szolgáló megfelelő exportalapok biztosítása, esetleges külföldi pénzügyi támogatás megszerzése, a külkereskedelem és a devizagazdálkodás megfelelő kialakítása az elmaradott országok gazdasági fejlődésének elsőrangú, nagy figyelmet érdemlő kérdéseit képezik. Ezeknek a tényezőknek kedvező vagy kedvezőtlen alakulása — mint azt a jóformán állandósult indiai devizaválság jól példázza — komoly befolyással lehet az egész gazdasági fejlődés alakulására, a kitűzött tervek sikerére vagy balsikerére s ezeken keresztül az érintett ország politikai fejlődésére is.

A fejletlen országokbeli felhalmozási folyamatnak ez a rendkívül fontos sajátossága, amely — a külső kapcsolatokban mintegy az agrárforradalom ellenpárjaként — külső vonatkozásban kulcskérdése e folyamatnak, csak történelmi meghatározottságában mutatja meg a valóságos helyzetet, míg elvontan vizsgálva üres séma marad. Miért? Azért, mert ahogyan belső vonatkozásban a termelési viszonyok agrárforradalom útján történő megváltoztatása hártja el a legfőbb akadályt a termelőerők fejlődése elől és tár fel új forrásokat a felhalmozás számára, úgy a termelési viszonyok nemzetközi oldalát illetően a konvertálási probléma megoldása tölti be ezt a szerepet. Ennek a problémának a megoldása alapján véve az imperialista függés felszámolásának egy másik, mégpedig legfontosabb vetülete. Történelmileg változóan más-más e kérdés jelentősége. Korábban, az imperializmus szinte korlátlan uralma a gyarmati rendszer „virágzása” (amikor persze e sajátos virág illatát és mézét az anyaországok tőkései élvezték, tüskéit pedig a nyomorgó gyarmati tömegek szenvedték) éppen a felhalmozásnak ez a sajátossága volt a gyarmati országok függésének, kizsákmányolásának egyik legfontosabb gazdasági, anyagi alapja. Napjainkban viszont, amikor e sajátosság felszámolása van (a fejletlenség egyéb ismérveivel együtt) napirenden, éppen ez az a terület, ahol az imperialista függés elleni harc egyik döntő csatája zajlik le, mégpedig megnövekedett győzelmi esélyekkel a korábbi kiszolgáltatottak számára.

S e győzelmi esélyek megnövekedésében igen fontos szerepe van a szocialista országok, elsősorban a Szovjetunió segítségének. Ma már ez a segítség egyre komolyabb szerepet játszik mind mennyiségileg mind minőségileg. Összege az utóbbi öt évben („a kommunista fenyegetésnek” e formája miatt aggódó, annak alakulását árgus szemekkel figyelő) hivatalos amerikai körökből származó adatok szerint közel 2,5 milliárd dollárt tett ki, ami igen jelentős összeg, különösen ha figyelembe vesszük, hogy néhány országra (India, EAK, Afganisztán, Indonézia) koncentrált. Emellett ez a segély műszakilag is elsőrangú, mind a szállított berendezéseket, mind pedig a fejletlen országokba küldött káderek szakmai színvonalát illetően. További előnyük a szocialista országok hiteleinek, hogy alacsony (rendszerint 2—2,5⁰/0-os) a kamatlábuk, hosszúlejáratúak és az illető országok áruszállításaival törleszthetők, tehát nem terhelik a devizamérleget, mint a dollár visszafizetések. Főleg pedig nincsenek

* UNO. Economic Survey of Asia and the Far East. 1956. Bangkok 1957. 54. old.

politikai feltételeik, hiszen céljuk éppen az érintett országok függetlenségének alá-támasztása.

Ami végül a felhalmozási folyamat lezáró mozzanatát, a beruházások tényleges megvalósítását, vagyis az épületek emelését, a gépek, berendezések felszerelését illeti, ezzel kapcsolatban csak röviden utalunk két problémára, amely e téren a fejletlen országok sajátosságaiból eredően merül fel. Az egyik az, hogy a speciális viszonyok (éghajlat stb.) speciális technikai követelményeket támasztanak. A másik probléma abból ered, hogy a fejletlen országokban kevés a modern ipari berendezések létesítéséhez kívánt szakképzett munkaerő: szakmunkás, még inkább pedig műszaki személyzet. Mind a két tényező abban az irányban hat, hogy a fejletlen országokban a felhalmozással kapcsolatos problémák megoldásában jelentős szerepe lehet a fejlett országok, elsősorban a szocialista országok műszaki és szakmai segítségének, tapasztalatátadásának.

Az előzőekben röviden vázoltunk néhány olyan sajátosságot — a teljesség igénye nélkül —, amely a fejletlen országokban a felhalmozási folyamatot jellemzi, különös tekintettel arra, hogy ezekben az országokban ma a gazdasági fejlődés meggyorsítása és így a felhalmozás ütemének fokozása van napirenden. A tanulmánynak nem volt célja a felmerült problémák megoldását kutatni, csupán rövid tájékoztatást kívánt nyújtani egy olyan témakörben, amelynek kérdései ma mintegy másfél milliárd embert érintenek, számos országban a közgazdasági viták és politikai harc közép-pontjában állanak, és amelyeknek eldőlte világméretekben jelentős mértékben befolyásolja majd a szocializmus és a kapitalizmus közötti erőviszonyok alakulását.

SIMON GYÖRGY—KONDOR GYÖRGY

AZ ÁGAZATI KAPCSOLATOK MÉRLEGE
ÉS A TERMELŐÁGAK KÖZÖTTI KÖZVETETT
ÖSSZEFÜGGÉSEK

AZ ÁGAZATI KAPCSOLATOK MÉRLEGE ÉS A TERMELŐÁGAK KÖZÖTTI KÖZVETETT ÖSSZEFÜGGÉSEK*

Hazánkban — mint ismeretes — rég túlsúlyra jutottak a szocialista termelési viszonyok, államunk szocialista állam, ezért a népgazdaság tervszerű arányos fejlődésének teljes mértékben megvannak a társadalmi előfeltételei.

A társadalmi előfeltételek megléte azonban önmagában még nem biztosíthatja — s mint a gyakorlat megmutatta, nem is biztosítja — a népgazdaság arányos, a lehetőségek jó kihasználásával történő fejlődését. Napjainkban, mikor a munkamegosztás a termelés bonyolult ágazati rendszerét hozta létre, amikor a technika fejlődése, a gyors ütemű bővített újatermelés, a fogyasztók igényeinek szüntelen változása, a nemzetközi munkamegosztásba — mindenekelőtt a szocialista gazdasági világrendszerbe — való beilleszkedés stb. a népgazdaság új ágainak létrehozását, a termelés belső arányainak állandó változtatását követeli meg, a jó tervezés csak sokoldalú tudományos kutatáson, többek között a matematika legújabb eredményeinek a közgazdasági elemzés során történő felhasználásán alapulhat.

E tanulmányban annak a kutatómunkának néhány részeredményéről szeretnénk beszámolni, mely Intézetünkben az ágazati kapcsolatok mérlegei alkalmazási lehetőségeivel foglalkozik. Úgy gondoljuk, e helyütt nem szükséges és felesleges lenne e mérlegek általános ismertetésére kitérni, miután ez már megtörtént az Intézet előző Évkönyvében,** és több más, magyar nyelvű kiadványban is.***

Ugyanakkor azonban közgazdasági irodalmunkban eddig még nem jelent meg oly tanulmány, mely konkrét hazai adatok alapján népgazdasági szinten próbálná vizsgálni a sakktábla-mérlegek és a hozzájuk kapcsolódó matematikai módszerek alkalmazási lehetőségeit.

Ilyen vizsgálatok publikálása ma különösen fontossá vált, mivel a legutóbbi másfél évben jelentős előrehaladás történt mind az egész népgazdaságot, mind pedig annak egyes részterületeit felölelő sakktáblaszerű mérlegek összeállítására. Elkészült a KSH-ban az első, 1957. évi, tényadatokat tartalmazó, s egész népgazda-

* A kutatást irányította és a tanulmányt összeállította Simon György. A matematikai vonatkozások tisztázását és a számítások nagy részét Kondor György végezte.

** *Bródy András*: A nehézipar néhány fajlagos mutatójának alakulása. (Kísérlet az input—output módszer alkalmazására.) MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957. Akadémiai Kiadó, 134—155. old.

*** *Bródy András*: Input—output. Módszer a nemzetgazdasági folyamatok elemzésére. Közgazdasági Szemle, 1957. február.

Kenessey—Nemény—Szakolczay: A ráfordítás-kibocsátás (input—output) rendszer vázlatos ismertetése. Statisztikai Szemle, 1957. február és március.

Román Zoltán: Tervezés, statisztika és az ágazati kapcsolatok mérlege. Közgazdasági Szemle, 1958. november.

ságunkat felölelő ágazati kapcsolatok mérlege. Sakktábla-mérleget készített az OT is, az 1959. évi tervadatok alapján. Tudomásunk van ezenkívül élelmiszeripari, építőipari, közlekedési négyzetes mérlegekről.

A sakktáblaszerű mérlegeknek az elemző és tervező munkában való felhasználása rendkívül sok és bonyolult kérdést vet fel. E tanulmány korlátozott terjedelme miatt ezek közül csupán a népgazdaság főbb termelői ágai közti közvetett kapcsolatok vizsgálatával kívánunk foglalkozni.

E vizsgálatot konkrét hazai tényanyag — a KSH 1957. évi mérlege — felhasználásával végeztük.* Azonban a KSH mérlegét több tekintetben módosítanunk kellett:

1. Az amortizációt is figyelembe vettük a mérleg négyzetes részének összeállításánál, hogy így a számítások teljesebb képet adjanak az újratermeléshez szükséges arányokról;
2. bizonyos változtatásokat hajtottunk végre az áruk okozta torzító hatás méréséért; érdeklődésünk érdekében;
3. jelentős összevonásokat kellett végeznünk, hogy számításainkat elektronikus számológép nélkül is viszonylag rövid idő alatt el tudjuk végezni.

Mielőtt e módosítások részleteire kitérnénk, jellemezzük röviden az *eredeti KSH mérleget*. E mérleg lényegében nyitott statikus modellnek felel meg. Nyitott, mert négyzetes része csak az anyagi termelésben részt vevő népgazdasági ágak belső kapcsolatait foglalja magában, statikusnak pedig azért nevezzük, mert a bővített újratermelésben döntő szerepet játszó felhalmozás hatása a termelői ágak belső kapcsolataira — vagyis a mérleg belső négyzetében — szintén nincs kimutatva. Végül azért írtuk, hogy lényegében, mert a mérleg belső négyzete egyrészt tartalmazza a személyszállítást, valamint a hírközlés azon részét is, melyet a nemzeti jövedelem-számítás során nem szoktak az anyagi termeléshez sorolni, másrészt viszont nem tartalmazza az állóeszközpótlással kapcsolatos, tehát az egyszerű újratermelés elemét képező felújításokat, gépcseréket stb. E tételek csak a mérleg szárnyrészein kaptak helyet, mégpedig az alsó szárnyrészen amortizáció címszó alatt, az egyes ágazatok állóeszközeinek 1957-re elszámolt értékcsökkenési leírásai, az oldalsó szárnyrészen pedig az állóeszközpótló beruházások és felújítások a többi beruházástól külön nem választva.

Ismeretes, hogy az állóeszközpótló beruházások és felújítások különválasztása a többi termelő jellegű beruházástól mind elméletileg, mind gyakorlatilag rendkívül problematikus kérdés. Az értékcsökkenési leírások elszámolása szintén a legvitatottabb kérdések egyike, egyrészt az állóeszközök értékelésének, másrészt a leírási kulcsok megállapításának módjával kapcsolatban. Mindeme nehézségek tudatában sem hagytuk figyelmen kívül az amortizációt számításainknál. Abból indultunk ki, hogy a viszonylag pontatlan számbavétel még mindig kisebb hibákat okoz, mint a teljes elhanyagolás.

E megfontolásból kiindulva a KSH sémája alapján általunk összeállított mérleg belső négyzetét egy úgynevezett *amortizáció-szektorral* egészítettük ki. Az amortizáció-szektor sorát — kibocsátásait — azonosnak vettük a KSH-mérleg alsó szárnyrészében ágazatonként feltüntetett értékcsökkenési leírások összegével, oszlopát — „ráfordításait” — pedig a mérleg jobboldali szárnyrészében szereplő „beruházások és felújítások” szektor, valamint az értékcsökkenési leírások 1957. évi struktúrájára

* E mérleg részletes ismertetése megtalálható Az ágazati kapcsolatok mérlege 1957. c. KSH kiadványban.

— épületek és gépi berendezések közti megoszlására — vonatkozó adatok alapján számítottuk ki. E számításban tehát bizonyos absztrakciókat alkalmaztunk:

1. feltételeztük, hogy a pénzben elszámolt értékcsökkenés nagyjából helyesen tükrözte a valóságot és pótlása is még 1957-ben minden egyes ágazatban megtörtént;
2. feltételeztük továbbá, hogy egységnyi állóalap pótlásához minden szektor azonos ráfordítási struktúrájú termékeket igényelt;
3. végül abból indultunk ki, hogy az állóalapok pótlásában közvetlenül csak a gépipar különböző ágai, valamint az építő- és építőanyagipar vettek részt. Ez utóbbi feltételezést főleg azért tartottuk szükségesnek, mert bár a többi ágazat is végzett — általában profilidegen termelésként — kisebb-nagyobb állóeszközpótlási tevékenységet, azonban e termelés költségstruktúrája az esetek többségében jóval közelebb áll az említett ágazatokéhoz, mint az illető szektor ráfordítás-szerkezetéhez.

Az amortizációval kapcsolatos termékáramlás okozta ágazati arányok fenti módon történő számbavétele természetesen kényszermegoldás és csak feltételes eredményeket adhat. Ezért számításokat végeztünk az amortizációt nem tartalmazó — lényegében a KSH séma eredeti belső négyzetének megfelelő sakktablamérettel. Meg kell azonban jegyezni, hogy bizonyos számítási eredmények — melyek kívül esnek a jelen tanulmány tárgykörén — azt bizonyítják, hogy még egy ilyen nagyon feltételes megoldással is közelebb jutunk a valósághoz, mintha teljesen figyelmen kívül hagyjuk az újratermelés eme fontos elemét.

Megjegyzendő, hogy könnyen szerkeszthető olyan séma is, amelynél nem szükséges feltételezni, hogy egységnyi állóalap pótlásához minden szektor azonos ráfordítási struktúrájú termékeket igényel. Ez esetben nincs külön amortizáció szektor — ami a számításokat némileg egyszerűsíti —, mert a ráfordítási fajlagosok az állóeszközpótláshoz szükséges ráfordításokat is tartalmazzák. Hátránya viszont az ilyen sémának, hogy az amortizáció hatása a számítások során nem mutatható ki külön. Emellett az állóalap-pótlás költségstruktúrájában levő eltérések figyelembevételének lehetősége gyakorlatilag — legalábbis egyelőre — alig realizálható, mivel hiányoznak hozzá a megfelelő adatok.

Ami az *árkérdést* illeti, mindenekelőtt azt kellett tisztázni: mennyiben érinti az áraknak az értéktől való eltérése („torzítása”) — mely tudvalevően kisebb vagy nagyobb mértékben a szocialista gazdaságban is fennáll — az általunk végzendő vizsgálatok pontosságát. Ismeretes, hogy vannak olyan gazdasági kérdések — pl. bizonyos pénzügyi kapcsolatok elemzése —, ahol az áraknak az értéktől való eltérése figyelmen kívül hagyható. Az átfogóbb közgazdasági elemzések során azonban majd minden esetben számolni kell azzal, hogy az ár- és értékarányok eltérhetnek — s többnyire el is térnek — egymástól. Főleg gazdaságossági számításoknál lényeges az árak és értékek eltéréseinek figyelembevételére. A termelőágak közvetett kapcsolataira vonatkozó általunk végzett vizsgálatok felhasználhatósága szempontjából szintén fontos a sémákban szereplő termelőágak árainak a társadalmi munkaráfordításhoz való viszonya. Ezért az áraknak, arányoknak mérlegünkben történő kezelésére, valószínű hatásaira szükséges kissé részletesebben kitérni.

Számítási módszerünk (invertálás) szempontjából lényegesen eltérő jelentőségűek az ágazatok (szektorok) közötti és ágazaton belüli aránytalanságok. Ágazatok közötti aránytalanság lehet pl. mérlegünkben az, hogy 1957-ben a vaskohászat $x\%$ -kal érték alatt, az élelmiszeripar pedig érték körüli áron bocsátotta ki termékeit. Ágazaton (szektoron) belüli aránytalanságon ezzel szemben az értendő,

hogy ugyanazon termelőág bocsátotta ki termékeit értékükhöz viszonyítva különböző árszínvonalakon.

Gyakorlatilag ez többféleképpen is előfordulhat:

1. az ágazat termelését egyes szektorok felé („relációkban”) forgalmi adóval vagy az átlagosnál nagyobb nyereséggel, más szektorok felé forgalmi adó nélkül vagy az átlagosnál kisebb nyereséggel (esetleg veszteséggel) adta el;
2. valamely ágazat különféle termékeit eltérő nyereséggel (vagy veszteséggel) és — esetleg — forgalmi adóval bocsátotta ki. Ez esetben az okozhat torzítást, ha a felhasználók e szektor termékeit nem azonos összetételben igényelték;
3. a nyereség (illetve veszteség) és forgalmi adó az ágazat valamennyi termékénél s minden relációnál azonos ugyan, de a szektor különböző termékeinél az önköltség és érték aránya eltérő.

Mivel jelen tanulmányban csak a termelőágak kapcsolatait vizsgáljuk, számítási eredményeinkre csupán azok az áraránytalanságok hathatnak torzítóan, melyek a termelésen belül jelentkeznek. A termelőágak közti (és belüli) forgalom a vizsgált időszakban többnyire forgalmi adó mentes folyóáron bonyolódott le, s ezek eltérése az értékarányoktól általában kisebb volt, mint a forgalmi adós áraké.

Figyelembe kell venni továbbá, hogy az ágazatok (szektorok) közötti áraránytalanságok hatása számítási módszerünkkel felmérhető. Ha mérlegünkben nem lennének szektoron belüli áraránytalanságok, mód nyílnék az ágazatonkénti ár- és értékarányok viszonylag pontos megállapítására. Ezért a KSH-mérleg bizonyos átdolgozását főleg az ágazaton belüli áraránytalanságok mérséklése szempontjából láttuk szükségesnek.

Meg kell jegyezni, hogy az ágazaton belüli áraránytalanságoknál a másodiknak és harmadiknak említett tényezők befolyása számításaink pontosságára valószínűleg eléggé mérsékelt, mivel erősen összevont szektorokkal dolgoztunk, s így az említett hatások nagymértékben kiegyenlítődhettek. Az 1. pontban jelzett torzítási lehetőség csökkentése érdekében a KSH eredeti mérlegén az átdolgozásnál bizonyos módosításokat végeztünk. Ott hajtottunk végre (többnyire becslés alapján) módosításokat, ahol biztosra vettük, hogy a változtatással sokkal kisebb hiba csúszhat be számításainkba, mint az eredeti számok meghagyása esetén. E megfontolásból kiindulva az általunk összeállított összevont séma három ágazatában — a könnyű-, élelmiszer- és kőolajfeldolgozó iparban — számítottuk át a kibocsátásokat forgalmi adómentes („nettó”) termelői árra.

Az *összevonások* során a KSH eredeti 40 szektoros mérlegét (csak a belső négyzetes részt figyelembe véve) 18 szektorossá alakítottuk át. Az összevonásokat az alábbi szempontok szerint hajtottuk végre:

- a) A négyzetes rész szektorszámát oly mértékben kellett csökkenteni, hogy elektronikus számológép nélkül is viszonylag rövid idő (kb. 2 hét) alatt invertálható legyen. E szektorszámnak gyakorlatilag a 18—20-as nagyságrend bizonyult. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a számítás során az egyes koefficienseket csak 3 tizedesig (1 ezrelékig) vettük figyelembe, ami miatt a kapott inverz koefficiensek harmadik (ezrelékeket kifejező) jegye már nem szignifikáns, s az esetek mintegy 3—5⁰/0-ában a második jegyben is lehetséges egységnyi eltérés. Ekkora ($\pm 1^0/0$) számítási pontatlanság azonban az alapadatok sokkal nagyobb pontatlanságát, továbbá az árak és összevonások okozta torzító hatást figyelembe véve — úgy gondoljuk — teljes mértékben

megengedhető. A koeficiensek további (4., 5. stb.) jegyeinek elhanyagolása ugyanis nagymértékben gyorsította és egyszerűsítette számításainkat.

- b) Az összevonások során úgy igyekeztünk eljárni, hogy az minél kevésbé érintse az egymással, valamint a népgazdaság többi ágaival szoros és bonyolult kölcsönkapcsolatban álló, az újratermelés folyamatában döntő szerepet játszó nehézipari ágazatokat.
- c) Az összevonások révén számításainkba bekerülő pontatlanságok mértékét azáltal is igyekeztünk mérsékelni, hogy olyan ágazatokat vontunk elsősorban össze, amelyek főleg fogyasztási cikkek gyártanak, tehát a rendszerre való „visszahatásuk” viszonylag kicsi, vagy pedig egymással szoros vertikális kapcsolatban állnak (pl. kőolajkitermelés és feldolgozás, építő- és építőanyagipar). A vegyipar különféle ágainak összevonása az egyes ágazatok eltérő költségstruktúrája miatt elég sok pontatlanság forrása lehet ugyan, másrészt viszont kiegyenlítőleg hat azokra az eltolódásokra, melyek ezen ágazatok termékeinek elosztásánál az eredeti mérleg adataiba becsúszhattak.
- d) A KSH mérlegében is szereplő felosztatlan részhez csatoltuk az olyan ágazatokat — kereskedelem, magánkisipar és magánépítőipar, ún. egyéb termelő tevékenység —, melyek adatai általában a többinél is pontatlanabbak, rendszerre való „visszahatásuk” (a termelőágak felé kibocsátott termékeik és szolgáltatásaik részaránya) pedig az esetek többségében viszonylag kicsi.

Az eredeti KSH mérlegnek az összevonások során történt átalakítását, s magának az összevont mérlegnek szektorbontását az 1. sz. táblázatban közöljük.

Úgy gondoljuk, hogy az összevonások, valamint az árakkal és amortizációval kapcsolatos problémák ellenére is sémánk lényegében alkalmas a közvetett kapcsolatok vizsgálatára. Van azonban még néhány tényező, mely a mérlegünkkel végzett számítások értékét esetleg kétségessé teheti:

- a) 1957, mint ismeretes, gazdasági szempontból hazánk számára rendkívüli év volt, főleg az első hónapok miatt.
- b) Az 1957. évi ágazati kapcsolatokat mérlege a KSH első — bár kétségtelenül rendkívül figyelemre méltó — kísérlete ágazati kapcsolatokat tükröző népgazdasági mérleg összeállítására, s így adatai még kevésbé megbízhatóak, mint az ezután készülő, a szükséges statisztikai és számviteli módosításokra támaszkodó mérlegeké. Csökkenti a belőle kapott koeficiensek használhatóságát az ágazatok elhatárolásának nem mindig következetes volta — az ún. profilidegen termelés létezése — is.
- c) Mivel szektoraink erős összevonásokat tartalmaznak, jelentős pontatlanság forrása lehet, ha a felhasználó ágazatok eltérő összetételben igénylik valamely szektor termékeit. Ehhez hasonló problémát már az árakkal kapcsolatban is láttunk.
- d) A mérleg négyzetes része jelenlegi formájában az importból származó termékeket is úgy szerepelteti, mintha itthon állították volna elő őket, vagyis annak az ágazatnak termékeként osztja szét, mely kibocsáthatta volna.

Felvetődhet a kérdés: mindeme tényezők együttes hatása nem teszi-e értelmetlenné a mérleg jelenlegi formájával végzett közgazdasági elemzés megkísérlését. Vegyük tehát sorra e problémákat.

Az 1957-es év adatainak módszerünkkel történő elemzése nem tekinthető eleve kilátástalannak. Mindenekelőtt figyelembe kell venni, hogy az 1957 elején fennálló

Összevont mérleg		KSH mérleg	
Sor-szám	Termelő (fogyasztó) ágazat	Sor-szám	Termelő (fogyasztó) ágazat
1.	Szénbányászat és brikettgyártás	1.	Ua.
2.	Kőolajkitermelés és -feldolgozás	2.	Kőolaj- és földgázkitermelés
		13.	Kőolajfeldolgozóipar
3.	Egyéb bányászat (tőzeg, érc, ipari ásvány)	3.	Ua.
4.	Vas- és acélgyártás	4.	Ua.
5.	Fémgyártás	5.	Ua.
6.	Gépgyártás	6.	Ua.
7.	Villamosgépipar	7.	Ua.
8.	Híradástechnika	8.	Ua.
9.	Műszeripar	9.	Ua.
10.	Tömegcikkipar	10.	Ua.
11.	Villamosenergiaipar	11.	Ua.
12.	Építőanyag- és építőipar	12.	Építőanyagipar
		32.	Építőipar
13.	Vegyipar (gumi- és műanyag-feldolgozó iparral együtt)	14.	Városi gáz gyártása
		15.	Szénfeldolgozó vegyipar
		16.	Ipari gáz gyártása, festékipar, egyéb nehézvegyipari termékek gyártása
		17.	Gyógyszeripar
		18.	Háztartási és kozmetikai vegy- cikkek gyártása, keményítőgyár- tás, fotokémiai ipar
		19.	Egyéb szerves vegyipari termékek gyártása
		20.	Gumi- és műanyagfeldolgozó ipar
14.	Könnyűipar	21.	Faipar
		22.	Papírpar
		23.	Nyomdaipar
		24.	Pamutipar
		25.	Gyapjú- és selyemipar
		26.	Rostkikészítő ipar, len-, kender- és jutaipar
		27.	Bőr- és szőrmeipar
		28.	Textilruházati és kötszövőipar
		29.	Cipő-, bőr- és szőrmeruházati ipar
		31.	Vegyésipar, háziipar
15.	Élelmiszeripar	30.	Ua.
16.	Mezőgazdaság	35.	Ua.
17.	Közlekedés	36.	Ua.
18.	Feloztatlan	33.	Magánépítkezések
		34.	Magánkisipar
		37.	Belkereskedelem
		38.	Külkereskedelem*
		39.	Egyéb termelő tevékenység
		40.	Fel nem osztott rész

* A külkereskedelmi vállalatok kiadásai és szolgáltatásainak megoszlása ágazatok szerint. A be- hozatal és kivitel értéke csak a mérleg négyzetes részén kívül szerepel.

rendkívüli állapotok hatása az egész évet jellemző adatokra számottevő ugyan, de túlbecsülni is helytelen lenne. Továbbá, s ez számításaink szempontjából még lényegesebb, az ágazati kapcsolatok zömét kitevő anyagráfordításoknál 1957-ben közel sem volt olyan rossz és rendkívüli a helyzet, mint azt első pillantásra feltételeznénk. Különben is mindenekelőtt *arányokat* akarunk elemezni, s e vizsgálatból a mai helyzetre levont következtetések helyességét az azóta végbement változások csak annyiban érintik, amennyiben arányeltolódással jártak.

A felhasznált *alapadatok pontosságával* kapcsolatban tudni kell, hogy a KSH már az 1957. évi mérleg összeállításánál megvalósította, — néhány kivételtől eltekintve — a négyzetes rész adatainak kétoldalú (kibocsátó és felhasználó felőli) egyeztetését.

A *profilidegen termelés* még a KSH mérlegében is többnyire kisebb $5-10^0/0$ -nál, ezért számításaink pontosságát aligha befolyásolja jelentősen.

Az *összevonásokkal* kapcsolatban már részletesen kifejtettük, hogy igyekeztünk csökkenteni pontosságrontó hatásukat számításainkra. Meg kell azonban jelezni, hogy már az eredeti KSH-séma is — mely egész népgazdaságunkat 40 ágazatra bontva ábrázolja — hallatlanul összevont, ha meggondoljuk, hogy a különböző termékek százazeit állítjuk elő. Majd minden szektorban az eltérő költségstruktúrájú konkrét gyártmányok ezreit, sőt nemegyszer tízezeit vonták egybe. Mai adatszolgáltatási rendszerünk és elektronikus számológépeink mellett képtelenség lenne sok-ezres vagy sok tízezres szektorszámokkal dolgozni.

Az optimális szektorszám és bontás kialakításával kapcsolatban hazai gyakorlatunk eddig még semmiféle ellenőrizhető tapasztalattal nem rendelkezett. Az optimumot adott esetben legalábbis a következő tényezők határozzák meg:

1. Az adott vizsgálat által megkövetelt adatpontosság („tűrés”) és szektorbontás;
2. azon határpont, amelynél a szektorszám további növelése csak a tűrésnél kisebb pontosságú adatok felhasználásával, illetve az esetleg még nyerhető pontosságtöbblet gyakorlati hasznát meghaladó adatgyűjtési és feldolgozási többletráfordítással lenne elérhető.

Az *import* említett figyelembevételi módja önmagában nem tekinthető torzító tényezőnek. Számításaink szempontjából csupán azt jelenti, hogy az invertálás során az importanyag-felhasználást is belföldi érték (pontosabban ár) arányoknak megfelelően vezettük vissza társadalmi munkaráfordításra.

Fentiek alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy az említett átalakítások után a KSH 1957. évi mérlegével végzett számítások nem tisztán elvont jelentőségűek, hanem felhasználásukkal bizonyos konkrét közzgazdasági elemzést is végezhetünk.

A számításaink során használt főbb fogalmak lényege a következő:

1. *Technikai koefficiensek* a közvetlen ráfordításoknak az adott szektor termelési értékéhez való viszonyát (számításainknál ezrelékes arányát) fejezik ki. Például mérlegünkéből (lásd 1. sz. mellékletet) leolvasható, hogy a vas- és acélgyártás — négyes szektor — a gépgyártásnak 1957-ben 1083 millió Ft-ot szállított. A bruttó technikai koefficiens táblázat ugyanezen eleme 0,099 (lásd 2. sz. mellékletet). Ez azt jelenti, hogy a vaskohászat által a gépgyártásnak szállított 1083 millió Ft a gépgyártás termelési értékének 99 ezrelékét tette ki. Tehát egységnyi (mondjuk ezer forintnyi) gépgyártási termék előállításához *közvetlenül* 99 Ft vas- és acélgyártási termék kell.

2. *Inverz koeficiensek* megadják a valamely szektor egységnyi extern termelésére jutó teljes ráfordításokat. Például az inverz koeficiens táblázat (lásd 3. sz. mellékletet) 4/6-os eleme 0,218. Nagysága tehát 2,2-szerese a megfelelő bruttó technikai koeficiensnek (0,099-nek). Vagyis 1000 Ft gépgyártási extern termék előállításához összesen 218 Ft vaskohászati kibocsátás kell. Adott esetben tehát a közvetlen ráfordítás 99, a teljes ráfordítás 218 Ft, a közvetett ráfordítás pedig a kettő különbözete: 119 Ft. Miből adódik a közvetett ráfordítás?

Először is abból, de csak viszonylag kismértékben, hogy az inverz koeficiens nem a gépgyártás teljes, hanem extern termelésére vonatkozik. Mivel a teljes termelés egy részét maga a gépgyártás használja fel, egységnyi *extern* gépgyártási termék előállításához *több* vaskohászati ráfordítás szükséges. A többletet az alábbi képlet felhasználásával kapjuk:

$$a_{ij} = \frac{c_{ij}}{1 - c_{jj}} \quad (\text{ha } i \neq j)$$

ahol a_{ij} a j ágazat egységnyi extern termékének előállításához szükséges i termelőágtól eredő anyagjellegű ráfordítás (az ún. nettó technikai koeficiens),

c_{ij} a már jellemzett bruttó technikai koeficiens,

c_{jj} pedig a j -edik ágazat önfogyasztásának koeficiense.

Jelen esetben tehát (lásd 2. sz. mellékletet)

$$a_{46} = \frac{0,099}{1 - 0,152} = 0,117$$

Vagyis 1000 Ft extern gépipari termékre 117 Ft vaskohászati eredetű ráfordítást kapunk, amiből levonva a bruttó koeficiensnek megfelelő értéket (99 Ft-ot), 18 Ft az eredmény. E 18 Ft ráfordítás tehát a közvetlen ráfordítás „nettósításának” következménye.

Miből adódik a többi 101 Ft (218 — 117) közvetett ráfordítás? Egy része szintén megmagyarázható „nettósítással”. Ugyanis a vaskohászatnak is volt önfogyasztása, méghozzá nem is csekély, s ezért 100 Ft vas- és acélgyártási extern termék mögött valójában átlag 147 Ft bruttó termelés rejlik. Beszorozva a 117 Ft-ot 147-tel és osztva 100-zal, már a teljes ráfordításhoz (218 Ft-hoz) lényegesen közelebbálló mutatót: 172 Ft-ot kapunk.

Tovább közelíteni a teljes ráfordításhoz (inverz koeficienshez), már csak az invertálás során is alkalmazott eljárásokkal (például matrixszorzással) tudunk. A teljes ráfordítás fennmaradó része ugyanis azt a bruttó vas- és acélgyártási termékmenyiséget jelenti, mely a gépgyártásban felhasznált idegen ágazatoktól eredő termékek gyártásával kapcsolatban vált szükségessé (közvetlenül és közvetetten). Ebből a *másodlagos igény*, tehát a gépgyártás anyagjellegű ráfordításában *közvetlenül* bennerejlő vas- és acélgyártási ráfordítás — az előbbi módon, tehát oszlop és sor irányban és nettósított fajlagosok alapján számítva — 20 Ft.

A még fennmaradó 26 Ft (218—172—20) már a *harmadlagos, negyedleges* stb. kapcsolatok révén keletkezett. Nagyságának *pontos* meghatározása csak a matrix invertálásával lehetséges.*

* A közvetlen és közvetett ráfordítások összegét az $(I-A)^{-1}$ matrix elemei adják meg, ahol A az ún. technikai koeficiens matrix.

Az adott koeficiensnél tehát sikerült a teljes ráfordítást (inverzkoeficient) mintegy 88,5⁰/₀-ra (az összes közvetett ráfordításokat 78,1⁰/₀-ra) megközelíteni invertálás nélkül. Ezzel kapcsolatban azonban néhány megjegyzést kell tennünk:

- a) mérlegünk erősen összevont, ezért kapunk már a nettósítás révén is viszonylag jelentős közelítést a teljes ráfordításokhoz;
- b) hasonló nagyságrendű közelítést azonban invertálás nélkül még mérlegünkben is csak néhány fajlagosnál lehet elérni. A fajlagosok többségénél az alkalmazott közelítő eljárások (kétirányú nettósítás és a másodlagos kapcsolatok figyelembevétele) viszonylag jóval kisebb eredményt hoznak.
- c) A másodlagos kapcsolatok elemenkénti számbavétele majdnem annyi számolási munkát (n^3 szorzást) követel meg, mint a mérleg teljes invertálása. Az ilyen közelítő eljárás tehát gyakorlatilag nem célszerű.

A termelőágak közti közvetett kapcsolatok hatásai mérlegünk segítségével több vonatkozásban is vizsgálhatók:

1. Meghatározható az egyes ágazatok közvetlen anyagjellegű ráfordításaira (illetve szállításaira) jutó összes közvetett ráfordítás (illetve kibocsátás) nagyságrendje, mind a szektorok egészére (pl. a gépgyártás összes közvetett anyagigényének viszonya a közvetlenhez), mind pedig elemenként (mennyit kap a gépgyártás közvetetten a szénbányászattól, villamosenergia ipartól, vas- és fémkohászáttól, illetve mennyit szállít közvetetten ezen iparágaknak).
2. Kiszámítható, hogy viszonylik az egyes ágazatok termékeiben közvetlenül bennerejlő munkaráfordítás („élőmunka”) a népgazdaságilag szükséges összmunkamennyiséghez.
3. Elemezhető, hogy aránylik az egyes ágazatok által közvetetten lekötött álló- és forgóalapok nagysága a közvetlenül igénybevetthez.
4. Egyéb vizsgálatok is végezhetők, pl. kiszámítható az egyes ágazatok termékeinek önköltségében, illetve árösszegében közvetetten bennerejlő felhalmozás-jellegű tételek (nyereség, illetve veszteség, forgalmi adó stb.) nagysága.

Ha a termelőágak közti közvetett kapcsolatok nagyságrendje számottevő és arányai eltérnek a közvetlen kapcsolatokétól, az ilyen vizsgálatok eredményeként lényegesen módosulhat, teljesebbé válhat az a kép, melyet az egyes termelőágak népgazdaságunkban betöltött szerepéről, gazdaságosságáról, fejlesztésének célszerűségéről stb. eddig ismertünk.

Számításaink konkrét képet adtak a közvetett kapcsolatok nagyságrendjéről. Egész népgazdaságunkra a következő eredményeket kaptuk:

2. sz. táblázat

Megnevezés	Mértékegység	Közvetlen	Teljes	Teljes közvetlen
Anyagjellegű költségek (amortizációval).....	milliárd Ft	105,2	224,5	2,14
Bérjellegű költségek (munkabérek közterheivel)	„	73,3	157,8	2,15
Állóeszközlektetés	„	166,4	391,6	2,35
Foglalkoztatott létszám	ezer fő	4,076	8,633	2,12

A 2. sz. táblázat lényegében azt mutatja, hogy ha az 1957-ben előállított társadalmi összterméket teljes egészében mint új értéket és kizárólag hazai munkával állítottuk volna elő, akkor ehhez több mint kétszer annyi dolgozóra, anyag- és bérkiadásra, állóeszközre lett volna szükség, mint a valóban újonnan létrehozott anyagi javak (nemzeti jövedelem) termeléséhez. Vagyis számításaink során a társadalmi össztermék „c” elemét is közvetlen ráfordításokra vezettük vissza.*

Érdekes megfigyelni, hogy az összes bér- és anyagköltség, valamint a teljes állóeszközlektetés viszonylag nagyobb, mint az összlétszámigény. Ez arra mutat, hogy a társadalmi össztermék „c” elemében bonyolultabb, magasabb anyagjellegű ráfordításokat és eszközlektétést igénylő munka rejtett, mint a „v + m” részben.

Milyen hatása volt a közvetett kapcsolatoknak a termelőágak közti különféle arányokra? Kezdjük talán az egyik legaktuálisabb problémával, az anyagigényesség vizsgálatával.

3. sz. táblázat

Sor-szám	Ágazat megnevezése	1000 Ft termelési értékre jutó anyagjellegű költség (amortizációval) 1957-ben			Anyagigényességi sorrend	
		Közvetlen	Teljes	Teljes Közvetlen	Közvetlen	Teljes
					ráfordítások alapján	
1.	Szénbányászat és brikettgyártás	698	1582	2,27	14.	15.
2.	Kőolajkitermelés és -feldolgozás	816	2419	2,96	17.	18.
3.	Egyéb bányászat (tőzeg, érc, ipari ásvány)	493	1103	2,24	6.	6.
4.	Vas- és acélgégyártás	835	2142	2,57	18.	17.
5.	Fémgyártás	737	1946	2,64	15.	16.
6.	Gépgyártás	583	1418	2,43	11.	11.
7.	Villamosgépipar	533	1429	2,68	7.	12.
8.	Híradástechnika	453	962	2,12	5.	4.
9.	Műszeripar	362	771	2,13	1.	2.
10.	Tömegcikkipar	393	960	2,44	2.-3.	3.
11.	Villamosenergiaipar	599	1443	2,41	12.	13.
12.	Vegyipar (gumi- és műanyagfeldolgozó iparral) ..	534	1211	2,27	8.	7.
13.	Építőanyag- és építőipar ..	558	1263	2,26	9.	9.
14.	Könnyűipar	562	1230	2,19	10.	8.
15.	Élelmiszeripar	798	1570	1,97	16.	14.
16.	Mezőgazdaság	393	714	1,82	2.-3.	1.
17.	Közlekedés	449	1025	2,28	4.	5.
18.	Feloztatlan	605	1374	2,27	13.	10.

A 3. sz. táblázat adataiból világosan kitűnik, hogy a közvetett anyagjellegű szükséglet igen erős szóródást mutatott az egyes ágazatoknál a népgazdasági átlaghoz

* A társadalmi össztermék — mint ismeretes — a vállalati teljes termelési értékek összege, tehát jelentős halmozást tartalmaz. A társadalmi össztermék „c” eleme 1957-ben túlnyomórészt (legalább 70%-ban) e halmozást fejezte ki. A „c” másik fontos összetevője az import anyag felhasználás. Végül a „c” értékének egy része eredhet a termelő alapok állományának csökkenéséből, vagyis előző időszakok termeléséből is.

viszonyítva: a mezőgazdaságban például mindössze a közvetlen igény 82⁰/o-ára, az élelmiszeriparban 97⁰/o-ra rúgott, ugyanakkor viszont a vas- és fémkohászatban, villamosgép- és villamosenergiaiparban 140—170⁰/o-ra, a kőolajkitermelésben és feldolgozásban pedig majd 200⁰/o-ra. Ez néhány esetben számottevően módosítja a termelőágak anyagigényességi sorrendjét.

Táblázatunkból látható, hogy a közvetett hatások figyelembevételével a legtöbb ágazatnak változott az anyagigényességi sorrendben elfoglalt helye. A villamosgépipar például rendkívül nagy közvetett anyagigénye miatt a 7.-ről a 12. helyre került. Ezzel szemben a könnyűipar a 10.-ről a 8.-ra, az élelmiszeripar a 16.-ról a 14.-re „lépett elő” stb.

Ismeretes, hogy különösen égető kérdése népgazdaságunknak olyan ágazati struktúra kialakítása, amely mellett az energia- és alapanyagigény számottevően csökkenthető. Számításaink e tekintetben is csak bizonyos globális tájékozódást nyújtanak.

Mérlegünkben három fő energiatermelő szektor — szén-, kőolaj- és villamosenergiatermelés —, valamint két kohászati szektor szerepel. Az e szektorok által kibocsátott termékek termelési célokra történő felhasználásáról a 4. sz. táblázat adatai nyújtanak áttekintést.*

A 4. sz. táblázat világosan feltárja, mennyire eltérő lehet a közvetett kapcsolatok hatása ágazatonként. A különböző energiafajták és kohászati alapanyagok közvetett igénye nem egy ágazatnál 10—30-szorosan, sőt még nagyobb mértékben meghaladja a közvetlen ráfordítást. Néhány főbb felhasználási területen viszont jóval kisebb, mint az elsődleges igény. E szélsőséges eltérések következtében jelentős változások figyelhetők meg az egyes ágazatok energia- és alapanyagigényességi sorrendjében.

Általános szabályszerűség táblázatunkban, hogy a gépgyártás, villamosgépipar és részben a tömegcikkipar, úgyszintén maguk az energiatermelő és kohászati szektorok a teljes ráfordításokat figyelembe véve jóval energia- és alapanyagigényesebbek, mint csak a közvetlen kapcsolatokat számítva. Fordított a helyzet a híradástechnikai és műszeriparban, továbbá a vegyiparban, építőanyag- és építőiparban, könnyű- és élelmiszeriparban, mezőgazdaságban. Meg kell jegyezni, hogy mindez lényegében megegyezik a 3. sz. táblázat, vagyis a teljes anyaghányadok alapján leszűrhető megállapításokkal.

Az előbbi számítási eredmények természetesen csak adalékkul szolgálhatnak népgazdaságunk optimális ágazati struktúrájának meghatározásával kapcsolatos elemzésekhez. Figyelembe kell venni — többek között —, hogy a termelés nemcsak anyagjellegű *ráfordításokat*, hanem *eszközlekkötést* (termelő jellegű álló- és forgóalapok bizonyos állományát) is igényel. Előfordulhat ugyan, hogy jelentős kihasználatlan kapacitások vagy felesleges készletek mellett a termelés bővítése valamely ágazatban *átmenetileg* csak folyó ráfordításokat kíván, ez azonban a szocialista országok gazdasági életében kivételes jelenség szokott lenni. Ezért általában nem hanyagolhatók el az egyes ágazatokra jellemző eszközlekkötési normák sem, melyek közül volumentben és jelentőségét tekintve is legnagyobb, döntő súlyú tényező az állóeszköz-igény.

* E táblázatnál a sorrendi változás mínusz jel esetén azt mutatja, hogy a közvetett hatások eredményeként az illető ágazat viszonylag kevésbé energia-, illetve kohászati alapanyag-igényes, mint csak a közvetlen ráfordításokat figyelembe véve. A plusz jel viszont ennek az ellenkezőjére utal.

1000 Ft termelési értékre jutó energia- és kohászati alapanyagfelhasználás ágazonként 1957-ben, Ft-ban

Ágazat sorszám	Felhasználó Szállító	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	
		1.	Szén- bányász- tat és brikett- gyártás	a) Közvetlen .	78	—	8	14	27	5	3	6	3	3	181	54	17	4	6	—
	b) Teljes	123	24	37	64	92	30	35	22	16	22	229	84	41	22	18	4	56	28	
	c) Teljes Közvetlen .	1,58	∞	4,63	4,57	3,41	6,00	11,67	3,67	5,33	7,33	1,27	1,56	2,41	5,50	3,00	∞	1,60	5,60	
	d) Sorrend- változás ..	—	+ 5	+ 1	+ 3	+ 2	+ 1	+ 6	- 4	- 2	+ 1	—	- 1	- 1	- 1	- 7	- 1	- 2	—	
2.	Kőolaj- kiterme- lés és feldol- gozás	a) Közvetlen .	7	504	11	11	6	3	1	2	1	1	5	4	5	1	1	3	16	4
	b) Teljes	32	1027	33	52	34	20	17	11	9	12	29	20	22	11	12	9	42	25	
	c) Teljes Közvetlen .	4,57	2,04	3,00	4,73	5,67	6,67	17,00	5,50	9,60	12,00	5,80	5,00	4,40	11,00	12,00	3,00	2,63	6,25	
	d) Sorrend- változás ..	- 1	—	- 1	+ 2	+ 2	+ 1	+ 4	- 3	- 2	+ 3	+ 1	- 1	- 1	—	+ 2	- 6	- 1	+ 1	
3.	Villamos- energia- ipar	a) Közvetlen .	51	13	54	27	68	12	7	7	4	4	52	12	8	7	5	1	5	17
	b) Teljes	79	44	72	69	133	36	45	20	19	23	83	30	25	20	15	5	21	34	
	c) Teljes Közvetlen .	1,55	3,38	1,33	2,56	1,96	3,00	6,43	2,86	4,75	5,75	1,60	2,50	3,13	2,86	3,00	5,00	4,20	2,00	
	d) Sorrend- változás ..	+ 1	—	- 2	—	—	+ 1	+ 6	- 3	—	+ 4	+ 1	- 1	- 1	- 3	- 2	—	+ 2	- 3	
4.	Vas- és acél- gyártás	a) Közvetlen .	34	9	23	321	39	99	68	13	18	76	26	5	24	1	2	—	11	9
	b) Teljes	122	104	95	542	148	218	166	59	58	159	111	44	83	23	22	7	74	52	
	c) Teljes Közvetlen .	3,59	11,56	4,13	1,69	3,79	2,20	2,44	4,54	3,22	2,09	4,27	8,80	3,46	23,00	11,00	∞	6,73	5,78	
	d) Sorrend- változás ..	—	+ 5	—	—	—	—	+ 1	- 1	- 3	- 1	—	—	- 2	+ 1	- 1	—	+ 1	—	
5.	Fém- gyártás	a) Közvetlen .	1	1	1	6	360	23	171	8	40	29	3	8	2	1	—	—	4	—
	b) Teljes	35	27	32	43	587	75	312	35	86	67	38	26	26	11	8	3	30	17	
	c) Teljes Közvetlen .	35,00	27,00	32,00	7,17	1,63	3,26	1,82	4,38	2,15	2,31	12,67	3,25	13,00	11,00	∞	∞	7,50	∞	
	d) Sorrend- változás ..	+ 5	+ 2	+ 4	+ 2	—	+ 1	—	- 2	—	- 1	+ 3	- 7	- 3	- 2	—	- 2	- 2	+ 2	

E megfontolásból kiindulva számításokat végeztünk az egyes termelőágak állóeszköz-lekötésére vonatkozóan is, majd az így kapott eredményeket egybevetettük az anyagjellegű ráfordítások elemzésénél kapott számokkal.

5. sz. táblázat

Sor-szám	Ágazat megnevezése	1000 Ft termelési értékre jutó állóeszközök 1957-ben (Ft-ban)			Állóeszközigény a népgazdasági átlag %-ában		Sorrendi változás
		Közvetlen	Teljes	Teljes Közvetlen	Közvetlen	Teljes	
1.	Szénbányászat és brikettgyártás	2634	5059	1,92	309,—	252,1	—
2.	Kőolajkitermelés és -feldolgozás	2237	6165	2,76	262,4	307,2	+ 2
3.	Egyéb bányászat (tőzeg, érc, ipari ásvány)	2950	4482	1,52	346,—	223,3	— 3
4.	Vas- és acélgártás	1565	4662	2,98	183,6	232,3	+ 1
5.	Fémgyártás	1418	4395	3,10	166,3	219,—	—
6.	Gépgyártás	841	2462	2,93	98,7	122,7	—
7.	Villamosgépipar	481	2196	4,57	56,4	109,4	+ 4
8.	Híradástechnika	565	1445	2,56	68,3	72,—	— 5
9.	Műszeripar	418	1170	2,80	49,—	58,3	— 2
10.	Tömegcikkipar	563	1694	3,01	66,—	84,4	— 2
11.	Villamosenergiaipar	4121	6467	1,57	483,—	322,2	—
12.	Vegyipar (gumi- és műanyagfeld. iparral)	743	2038	2,74	87,2	101,5	— 3
13.	Építőanyag- és építőipar	477	2058	4,31	56,—	102,5	+ 3
14.	Könnyűipar	329	1284	3,90	38,6	64,—	+ 1
15.	Élelmiszeripar	333	1485	4,46	41,4	74,—	+ 2
16.	Mezőgazdaság	495	954	1,93	58,1	47,5	— 6
17.	Közlekedés	5471	6771	1,24	641,8	337,4	—
18.	Felosztatlan	293	2102	7,17	34,4	104,7	+ 8
	Átlagosan.....	852	2007	2,35	100,—	100,—	—

A közölt adatokból látható, hogy a közvetett állóeszközigény nemcsak rendkívül nagy mértékben (a közvetlen állóeszközlektetés átlag 135⁰/o-a), hanem igen eltérő módon befolyásolhatja az egyes termelőágak eszközelektési sorrendjét. Egrésztt itt is megfigyelhető bizonyos kiegyenlítődé — a nagy koeficienseknél a közvetett igény többnyire viszonylag kisebb, kis koeficienseknél viszonylag nagyobb —, másrészt azonban éles eltérések is mutatkoznak az eredetileg nagyjából azonos állóeszköz-igényű ágazatok között. Például a híradástechnika egységnyi termék előállításához közvetlenül mintegy 17⁰/o-kal több állóeszközt kötött le, mint a villamosgépipar. A közvetett hatások figyelembevételével viszont a villamosgépipar mintegy másfél-szer eszközigényesebb a híradástechnikai iparnál. A vegyipar közvetlen állóeszköz-igénye több mint 50⁰/o-kal meghaladja (egységnyi termelési értékre számítva) az építőanyag- és építőiparét. A teljes (közvetlen + közvetett) eszközelektés alapján számolva viszont az utóbbi az állóalapigényesebb.

Az állóeszközökre csak bizonyos módosulásokkal érvényesül az anyagigényeségnél megfigyelhető általános szabályszerűség. Itt is igaz, hogy a közvetett hatások figyelembevétele sorrendben hátrább tolja — vagy legalábbis nem hozza előbbre — a gépgyártást, villamosgépipart, energiatermelő és kohászati ágazatokat, másrészt

viszont jóval kedvezőbb helyre kerülnek a híradástechnika, műszeripar, vegyipar és a mezőgazdaság. Ezzel szemben bizonyos eltérések mutatkoznak a tömegcikkiparnál — mely a közvetett hatások figyelembevételével itt előbbre kerül a rangsorban —, valamint az építőanyag- és építőiparnál, könnyű- és élelmiszeriparban (utóbbiak hátrább csúsznak).

A közölt elemzés során mind az anyagigényességet, mind az állóeszközigényt az egyes ágazatok 1957. évi folyóáron mért termelési értékére számítottuk ki. Ez jelenlegi vizsgálatunk célját — mekkora a közvetett kapcsolatok hatása — kevésbé érintette. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az árak többé-kevésbé számottevően eltérnek az értékarányoktól, a világgiazi árarányok pedig különbözhetnek mind a belföldi ár, mind pedig a belföldi értékarányoktól. Ha tehát gazdaságossági vizsgálatot akarunk végezni, a fenti eredményeket — a vizsgálat céljától függően — az értékarányoknak, illetve a világgiazi áraknak megfelelően át kell számítani.

A közvetett kapcsolatok nagyságrendje — mint az az eddigi elemzés során már kitűnt — többé-kevésbé szoros összefüggésben áll a közvetlen ráfordítások nagyságrendjével. Felmerül a kérdés, mennyire szoros ez az összefüggés, s nem lehetne-e a tervezés céljaira gyakorlatilag hasznosítani. Ha ugyanis sikerülne kimutatni, hogy a technikai koeficienseket valamely ismérv — például nagyság — szerint csoportosítva bizonyos meghatározott nagyságú inverz koeficienseket (teljes ráfordításokat) kapunk a tervezés által megköveteltnél nem nagyobb eltérésekkel az átlagtól, akkor az ilyen tapasztalatilag megállapított összefüggés felhasználható lenne a közvetett kapcsolatok figyelembevétele céljából, feltéve persze, hogy a közvetett és közvetlen ráfordítások nagysága több éven keresztül viszonylagos állandóságot mutat. Ez esetben tehát bizonyos tervvariánsok (például beruházási változatok) vizsgálatánál, iparági tervezésnél stb. a közvetett hatásokkal számolni lehetne sakkttáblaszerű mérlegek hosszadalmas és nagy munkát jelentő összeállítására, matematikai feldolgozása nélkül is.

Egy év adatai alapján — különösen az alkalmazott nagyfokú összevonások és számítási pontosság mellett — természetesen távolról sem vonhatók le végérvényes következtetések. Előzetes tájékozódás céljából mégis célszerűnek tartottuk, hogy e tekintetben is végezzünk bizonyos vizsgálatokat. E vizsgálat során a táblázatainkban szereplő fajlagosokat három csoportra osztottuk:

- a) *Ágazati önfogyasztás fajlagosai.* Táblázatainkban a főátló mentén helyezkednek el. Ágazatonként egy-egy, tehát összesen 18 ilyen koeficiens van. Értékre ezek képviselik az összes közvetlen anyagjellegű ráfordítások több mint $\frac{2}{5}$ -ét.
- b) Az egyes ágazatok *főpiacát*, illetve *főköltségtényezőjét* jelző koeficienssek. Meghatározásuknál az ágazati önfogyasztást figyelmen kívül hagytuk. Ilyen koeficiens ágazatok szerint kettő, összesen tehát 36 lehetne, de mivel néhány esetben a kétféle szempont egybeesett, valójában csak 29 van. Értékre ezek valamivel kisebb nagyságrendűek, mint az önfogyasztás fajlagosai — az összforgalom kb. $\frac{25}{100}$ -át képviselik —, az ágazatok közti forgalomnak azonban közel a felét (kb. $\frac{44}{100}$ -át) adják.
- c) Az *összes többi* fajlagos, számuk majd hatszorosa az első két csoporténak, átlagos nagyságuk azonban — legalábbis a kiinduló táblázatban — lényegesen kisebb. Egészében az összforgalom alig több mint $\frac{1}{3}$ -át jelentik.

E lényegében nagyságrendi felosztás mellett a következő eredményeket kaptuk.

1. A közvetett ráfordítások súlya viszonylag legnagyobb a c) csoport koeficiensseinél, legkisebb az a) csoportnál, a b) csoport pedig valahol a kettő közt

helyezkedik el. Az amortizációval számított inverz koefficienseiben rejlő közvetett ráfordítások csoportonkénti átlagos nagysága a következő:

Csoport	Közvetett anyagjellegű ráfordítás a közvetlen %-ában (volumenekkel súlyozott átlag)
A	54,8
B	100,5
C	kb. 230
Összesen	127,—

Tehát a B csoport áll legközelebb az átlaghoz, az A és C csoportok ettől lefelé, illetve felfelé nagyjából 1 : 2 arányban térnek el. Lényegében ugyanilyen összefüggést mutatnak az amortizációt nem tartalmazó séma koefficiensei, valamint a nettó technikai koefficiensekhez viszonyított közvetett ráfordítások is.

Ez az összefüggés bizonyos tájékozódásul szolgálhat a gyakorlati tervezőmunka számára is, elősegítheti a közvetett kapcsolatok némileg tudatosabb, jobb megközelítést adó számbavételét. Messzemenő következtetések levonására azonban még távolról sem alkalmas.

2. Számításokat végeztünk arra vonatkozóan is, hogy kb. milyen pontossággal lehetne tervezni a fenti összefüggés időbeli állandóságát és egyszerű újratermelést feltételezve, az ágazatok közti közvetett kapcsolatokat. Mindenekelőtt meghatároztuk az egyes inverz elemekben rejlő közvetett ráfordítások eltéréseit a csoportátlagoktól. Ezután az A és B csoportoknál volumenekkel súlyozva — valamint súlytalanul is — kiszámítottuk az ágazati koefficiensek átlagos eltérését a megfelelő csoportátlagtól.* Eredményül a következőket kaptuk:

* A számítás menetét az alábbi példával világítjuk meg. Tekintsük a B csoport (főpiacok és főköltés tényezők) két elemét. Az egyik legyen a 4-es és 6-os szektor kapcsolatát kifejező elem (jelölése e_{57}), mely az előzőekben már szerepelt. A másiknak válasszuk mondjuk az 5-ös és 7-es szektor összefüggését jellemző elemet (e_{57}). A tanulmány mellékleteiből e két elemre az alábbi értékeket kaptuk:

	Volumenek (millió Ft-ban)	Bruttó technikai koefficiensek	Inverz koefficiensek
e_{46}	1083	0,099	0,218
e_{57}	361	0,171	0,312

Ha a B csoport csupán e két elemből tevődne össze, a következő számításokat kellene elvégezni:

1. Közvetett ráfordítások átlaga a B csoport elemeinél a közvetlen százalékában

a) súlyozatlanul

$$\frac{\frac{0,218 - 0,099}{0,099}}{2} + \frac{\frac{0,312 - 0,171}{0,171}}{2} \cdot 100 = \frac{1,20 + 0,82}{2} \cdot 100 = 101\%$$

- b) Volumenekkel súlyozva (az egyszerűség kedvéért a súlyokat a második képletbe helyettesítve)

$$\frac{1,20 \cdot 1083 + 0,82 \cdot 361}{1083 + 361} \cdot 100 = 110,5\%$$

Csoport	Súlyozás	Közvetett ráfordítások a bruttó technikai koefficiensek %-ában	Átlagos eltérések a csoport-átlagtól %	Az eltérések szélső értékei %	
				min.	max.
A	1. súlyozottan	54,8	12,8	- 59,9	+ 306,9
	2. súlyozatlanul	60,7	44,3	- 63,8	+ 267,4
B	1. súlyozottan	100,5	29,—	- 73,1	+ 298,—
	2. súlyozatlanul	130,—	44,9	- 77,7	+ 207,7

A C csoport koefficienseire hasonló számítást nem végeztünk, de elég egy pillantást vetni a mellékelt táblázatokra, hogy meggyőződjünk róla: ennél a csoportnál az átlagtól való közepes differenciák mértéke legalább akkora, mint a B csoportnál, az eltérések szélső értékei pedig a minimum irányában nem kisebbek a B csoportra kapott eredménynél, a maximum fele pedig egyenesen a végtelenbe nyúlna (amikor az invertálás során 0 nagyságú kiindulóelemekre is értékeket kapunk).

Az előbbi adatok alapján megállapítható, hogy

- az egyes konkrét ágazati arányok az említett összefüggés alkalmazása esetén még igen nagy mértékben eltérhetnek a tervezettől. Legkisebb eltérés az A csoportnál mutatkozna, de itt is volumenben számítva *átlagosan* a közvetett ráfordítások 12,8⁰/0-át, súlyozatlanul számolva pedig 44,3⁰/0-át tenné ki.
- Az eltérések szélső értékei még a vizsgált csoportokban is jóval nagyobbak, mint az átlagos eltérés. Ez az előző összefüggés felhasználását a tervezőmunka számára gyakorlatilag lehetetlenné teszi.
- Súlyozatlanul az egyes elemek eltérései az átlagtól és maguk a csoportátlagok nagyobbak, mint súlyozással — a volumenek figyelembevételével — kapott eredmények. A kisebb volumenű közvetett ágazati kapcsolatokat tehát az előbbi módszerrel még pontatlanabban lehetne csak tervezni, mint a nagy volumenűeket.

Milyen általános megállapítások tehetők a termelőágak közvetett kapcsolataira vonatkozó eddigi kutatásaink alapján?

- Bár e rövid tanulmányban nem térünk ki valamennyi közvetett kapcsolat vizsgálatára — nem elemeztük például a forgóalap-igény, foglalkoztatottság

- Átlagos eltérések a csoportátlagtól % -ban

a) súlyozatlanul

$$\frac{\left| \frac{1,20 - 1,01}{1,01} \right| + \left| \frac{0,82 - 1,01}{1,01} \right|}{2} \cdot 100 = 19\%$$

b) Volumenekkel súlyozva (kerekítéssel)

$$\frac{\left| \frac{1,20 - 1,11}{1,11} \right| \cdot 1083 + \left| \frac{0,82 - 1,11}{1,11} \right| \cdot 361}{1083 + 361} \cdot 100 = 13,3\%$$

Analóg módon történtek az A csoporttal (ágazati önfogyasztásokkal) kapcsolatos számítások is.

stb. kérdését —, úgy gondoljuk, már a közölt adatok is kellően bizonyítják, hogy az ágazati kapcsolatok mérlegei s a hozzájuk kapcsolódó matematikai módszerek lehetővé teszik a közvetett hatások eddigénél sokkal teljesebb feltárását, s ezzel a népgazdasági tervezés tökéletesítésének fontos eszközévé válhatnak.

2. A lefolytatott elemzés másik eredménye abban jelölhető meg, hogy hűbb képet kaptunk népgazdaságunk — mindenekelőtt iparunk — több fontos ágának gazdaságosságát, fejlesztésének célszerűségét lényegesen befolyásoló kérdésekről, nevezetesen az egyes népgazdasági ágak anyag- és állóalapigényességi sorrendjéről.
3. Megállapítható elemzésünk alapján az is, hogy az ágazati kapcsolatok mérlegének egyes elemeiből nagyobb csoportokat képezve kimutatható bizonyos szabályszerűség a közvetlen és közvetett ráfordítások nagyságrendje között: a közvetett ráfordítások nagyságrendje nagyjából fordítottan aránylik a közvetlen koefficiensek nagyságrendjéhez. E kapcsolat azonban annyira laza — az egyes koefficienseknél oly nagy eltérések fordulnak elő a megfelelő csoportátlagtól —, hogy tervezési célokra fenti összefüggés aligha használható fel.

Az ágazati kapcsolatok mérlegének a gyakorlati tervezőmunkában való hatékony felhasználása még számos elvi és módszertani kérdés megoldását követeli meg. Például a koefficiensek változásának figyelembevétele matematikailag megoldható ugyan, gyakorlatilag azonban e változások — tehát a közvetlen kapcsolatok alakulása — megbízható tervezéséhez többnyire még hiányoznak a kellő tapasztalatok. A bővített újratermelés elemzése és tervezése érdekében a modellt dinamizálni kell, vagyis az eszközökötessel (beruházások, készletnövelés), illetve felszabadulással járó termékáramlásokat is számításba kell venni. Ez azonban ma még nemcsak gyakorlatilag megoldatlan kérdés, hanem elméletileg is alig kidolgozott probléma.

A fennálló nehézségek csak úgy küzdhetők le sikeresen, ha szoros együttműködés alakul ki egyrészt az elméleti kutatásokkal, másrészt a gyakorlati tervezőmunkával, statisztikai és számviteli kérdésekkel foglalkozó közgazdászok, valamint a közgazdászok, matematikusok és műszaki szakemberek között. Az ilyen együttműködés napjainkban minőségileg új, magasabb szintre emelheti a népgazdasági tervezés nem egy rendkívül fontos területét.

Ágazati kapcsó-
(KSH adatok alapján;

Felhasználók Kibocsátók	Sor- szám	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Szénbányászat és brikettgyártás ...	1.	208	1	3	59	45	57	6
Kőolajkitermelés és feldolgozás ..	2.	19	620	4	49	10	28	3
Egyéb bányászat (tőzeg, érc, ipari ásvány)	3.	—	2	10	262	63	7	—
Vas- és acélgyártás	4.	92	12	8	1384	67	1 083	143
Fémgyártás	5.	3	1	—	24	613	254	361
Gépgyártás	6.	92	16	16	89	6	1 657	67
Villamosgépipar	7.	36	5	8	28	5	480	200
Híradástechnika	8.	—	—	1	3	16	28	4
Műszeripar	9.	3	1	—	3	1	169	51
Tömegcikkipar	10.	56	14	15	40	8	363	35
Villamosenergiaipar	11.	135	16	19	116	117	126	16
Vegyipar (gumi- és műanyagfeldol- gozó iparral)	12.	172	28	15	453	93	617	74
Építőanyag- és építőipar	13.	79	1	4	193	16	44	2
Könnyűipar	14.	117	13	12	67	25	235	107
Élelmiszeripar	15.	3	26	—	8	3	59	6
Mezőgazdaság	16.	200	—	8	8	1	3	—
Közlekedés	17.	269	39	8	200	11	88	7
Felosztatlan	18.	95	16	6	118	10	633	46
Amortizáció	19.	455	196	53	447	142	445	47
Bérek, jövedelmek	20.	3097	159	304	1297	250	3 317	499
Önköltség (1—20-ig)	21.	5131	1166	494	4848	1502	9 693	1669
Termelés folyóáron*	22.	2666	1232	344	4308	1704	10 927	2095
Állóeszközök értéke**	23.	7022	2757	1015	6741	2416	9 185	1009

* A 2., 14. és 15. szektoroknál forgalmi adó nélkül, a többi szektornál fogalmi adóval.

** A szocialista iparnál 1957. dec. 31-i bruttóértéken, a többi termelőgnél az 1957. dec. 31-i nettó-

latok mérlege 1957.
összevonva és részben átdolgozva)

I. sz. melléklet

Millió Ft-ban

8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	Össze- sen (1-18- ig)
12	4	12	513	404	234	94	142	14	354	100	2 262
4	2	5	16	33	71	26	29	158	165	92	1 334
2	—	1	4	86	9	18	1	20	1	1	487
27	22	303	73	35	354	32	37	21	106	182	3 961
16	50	115	8	61	23	18	5	2	44	10	1 608
119	9	88	35	95	295	160	104	248	587	255	3 937
40	19	15	74	15	269	17	12	—	70	180	1 472
341	19	14	12	26	6	1	1	4	30	48	553
53	196	63	1	6	5	1	10	9	40	56	668
23	14	309	28	116	545	207	110	77	79	373	2 411
14	5	16	148	88	112	162	105	62	51	368	1 675
86	32	142	20	1120	389	1 212	286	671	327	367	6 102
21	10	5	33	88	1 889	176	48	7	38	627	3 280
97	30	97	30	485	1 019	6 199	465	150	429	1 469	11 046
2	2	5	2	465	49	436	3 535	819	32	68	5 520
—	—	7	9	334	47	1 767	11 472	20 899	43	553	35 351
4	3	46	143	92	998	264	513	60	127	2 402	5 273
19	4	209	53	149	791	1 137	1 251	766	91	5 342	10 736
53	25	108	500	307	542	415	222	1 282	1 921	404	7 565
618	465	962	621	913	5 873	5 358	1 740	32 435	4 983	10 379	73 270
1551	911	2522	2 323	4918	13 500	17 700	20 088	57 704	9 518	23 276	178 511
2060	1236	3967	2 830	7507	13 887	21 907	22 993	64 032	10 085	21 361	195 141
1164	516	2235	11 661	5574	6 623	7 215	8 124	31 701	55 175	6 221	166 354

értékből átszámított bruttóértéken.

Felhasználók Termelők	Sor- szám	1.	2.	3.	4.	5.	6.
Szénbányászat és brikettgyártás	1.	078	—	008	014	027	005
Kőolajkitermelés és feldolgozás	2.	007	504	011	011	006	003
Egyéb bányászat (tőzeg, érc, ipari ásvány)	3.	—	001	029	061	037	001
Vas- és acélgyártás	4.	034	009	023	321	039	099
Fémgyártás	5.	001	001	001	006	360	023
Gépgyártás	6.	035	013	045	021	003	152
Villamosgépipar	7.	014	004	023	006	003	044
Híradástechnika	8.	—	—	003	001	010	003
Műszeripar	9.	001	001	—	001	001	015
Tömegcikkipar	10.	021	012	044	009	005	033
Villamosenergiaipar	11.	051	013	054	027	068	012
Vegyipar (gumi- és műanyagfeldolgozó iparral együtt)	12.	065	022	042	105	054	056
Építőanyag- és építőipar	13.	030	001	010	045	010	004
Könnyűipar	14.	044	010	003	016	015	021
Élelmiszeripar	15.	001	021	—	002	002	005
Mezőgazdaság	16.	008	—	002	002	001	—
Közlekedés	17.	101	031	023	046	006	008
Felosztatlan	18.	036	013	017	037	006	058
Amortizáció	19.	171	160	155	104	084	041
Állászközök	20.	2,634	2,237	2,950	1,565	1,418	841

koefficiens táblázat

7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.
003	006	003	003	181	054	017	004	006	—	035	005	—
001	002	001	001	005	004	005	001	001	003	016	004	—
—	001	—	—	001	011	001	001	—	—	—	—	—
068	013	018	076	026	005	024	001	002	—	011	009	—
171	008	040	029	003	008	002	001	—	—	004	—	—
032	058	008	022	012	013	021	007	005	004	058	012	600
095	019	015	004	026	002	019	001	001	—	007	008	055
002	165	015	003	004	003	—	—	—	—	003	002	037
024	026	159	016	—	001	—	—	—	—	004	003	039
016	011	012	078	010	015	039	009	005	001	008	018	019
007	007	004	004	052	012	008	007	005	001	005	017	—
035	042	026	036	007	149	028	055	012	010	032	017	—
001	010	008	001	012	012	136	008	002	—	004	030	250
050	047	024	025	011	065	073	283	020	002	043	069	—
003	001	002	001	001	062	004	020	154	013	003	003	—
—	—	—	002	003	045	003	081	499	326	004	026	—
003	002	002	012	050	012	072	012	022	001	013	113	—
022	009	004	053	018	020	057	052	054	012	009	250	—
022	026	021	027	177	041	049	019	010	020	190	019	—
481	565	418	563	4,121	,743	,477	329	353	495	5,471	293	—

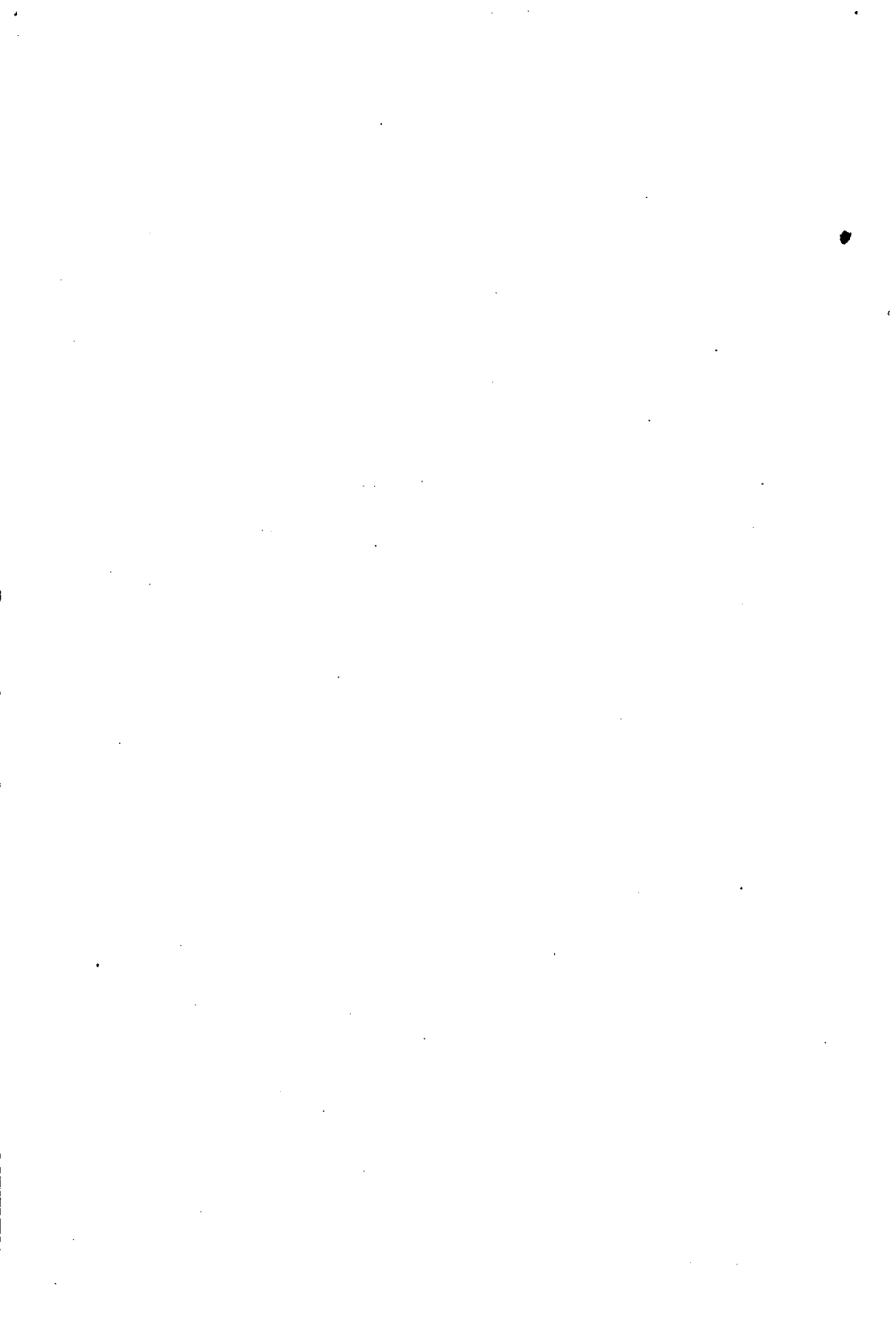
Felhasználók Termelők	Sor- szám	1.	2.	3.	4.	5.	6.
Szénbányászat és brikettgyártás	1.	1,123	024	037	064	092	030
Kőolajkitermelés és feldolgozás	2.	032	2,027	033	052	034	020
Egyéb bányászat (tőzeg, érc, ipari ásvány)	3.	010	007	1,038	100	071	019
Vas- és acélgyártás	4.	122	104	095	1,542	148	218
Fémgyártás	5.	035	027	032	043	1,587	075
Gépgyártás	6.	259	314	223	245	187	1,284
Villamosgépipar	7.	053	053	056	049	038	075
Híradástechnika	8.	014	019	015	015	032	012
Műszeripar	9.	021	024	017	021	018	033
Tömegcikkipar	10.	059	064	077	045	040	063
Villamosenergiaipar	11.	079	044	072	069	133	036
Vegyipar (gumi- és műanyagfeldolgozó iparral együtt)	12.	151	126	101	248	162	141
Építőanyag- és építőipar	13.	131	123	087	167	102	061
Kőnyúipar	14.	137	107	053	115	094	092
Élelmiszeripar	15.	020	064	013	033	022	023
Mezőgazdaság	16.	061	075	030	068	046	045
Közlekedés	17.	155	098	057	121	066	051
Felosztatlan	18.	120	119	067	145	074	140
Amortizáció	19.	294	415	236	276	245	129

(amortizációval, bruttó séma alapján)

7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.
035	022	016	022	229	084	041	022	018	004	056	028	033
017	011	009	012	029	020	022	011	012	009	042	025	020
023	007	008	013	011	016	008	004	002	001	006	005	016
166	059	058	159	111	044	083	023	022	007	074	052	171
312	035	086	067	038	026	026	011	008	003	030	017	075
136	139	059	049	239	104	132	066	057	037	247	105	832
1,124	038	027	023	068	017	044	013	009	004	038	028	123
012	1,202	026	013	018	010	007	004	003	002	015	008	056
041	044	1,195	030	022	008	012	008	005	002	022	014	075
041	027	025	1,103	045	038	070	028	019	008	034	044	082
045	020	019	023	1,083	030	025	020	015	005	021	034	033
117	094	065	096	082	1,218	090	115	047	025	087	071	122
051	042	035	058	117	055	1,207	038	025	012	084	077	349
125	110	064	081	085	143	168	1,435	059	015	105	201	113
020	014	010	013	013	098	021	045	1,203	027	017	019	021
044	030	022	035	050	177	053	221	905	1,509	041	95	046
037	020	017	047	109	045	120	043	047	009	1,042	176	064
083	048	030	116	094	078	134	123	118	035	064	1,375	126
117	073	062	147	303	110	129	068	060	041	257	102	1,126

CUKOR GYÖRGY—TIMÁR JÁNOS

A MÉRNÖKÖK ÉS TECHNIKUSOK LÉTSZÁMÁNAK
TÁVLATI TERVEZÉSE

A MÉRNÖKÖK ÉS TECHNIKUSOK LÉTSZÁMÁNAK TÁVLATI TERVEZÉSE*

A mérnökök és technikusok képzése, létszámuk alakulása és elosztásuk a különböző gazdasági ágazatok között, minden iparilag fejlett vagy gyors ütemben fejlődő országban a technikai és gazdasági haladás egyik központi kérdése. A termelés színvonala és fejlődésének üteme az iparban és ezen keresztül a többi ágazatban is nem kis mértékben a műszaki szakemberektől függ. Magyarország és a gyors ütemű fejlődés útjára lépő más országok tapasztalatai bizonyítják, hogy a megfelelő számú és képzettségű szakemberek hiánya éppúgy korlátozhatja vagy akadályozhatja a termelés fejlődését, mint a termelőerők elemeit alkotó más tényezők szűkös volta. A tudomány és a technika jelenlegi fejlődésének ismeretében előre látható, hogy a mérnökök és technikusok mai jelentősége — és ezzel számuk is — a következő években és évtizedekben tovább fog nőni.

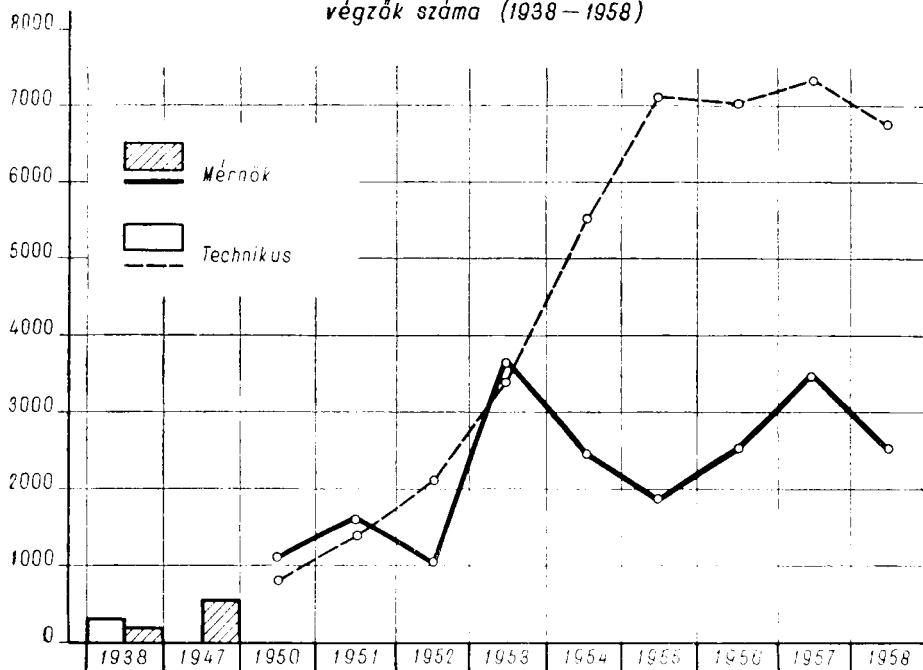
A tervgazdálkodást folytató szocialista országokban éppen ezért már az első népgazdasági tervek részletes és konkrét előírásokat tartalmaztak a műszaki szakemberképzés meggyorsítására és meghatározták a gazdasági fejlődéshez szükséges mérnökök és technikusok számát is. Az előrelátó és tervszerű gazdaságpolitika és kultúrpolitika eredményeként hazánkban is gyors ütemben növekedett a kiképzett szakemberek száma.

Magyarországon 1954-től 1958-ig évente átlagosan huszonötször annyi technikust és több mint tízszer annyi mérnököt képeztek ki, mint a háborút megelőző öt év átlagában. A kereső mérnökök száma az 1949. évi 9400 főről 1958-ig 26 500 főre, a kereső technikusoké pedig — ugyanezen idő alatt — 7200 főről mintegy 44 000 főre emelkedett.

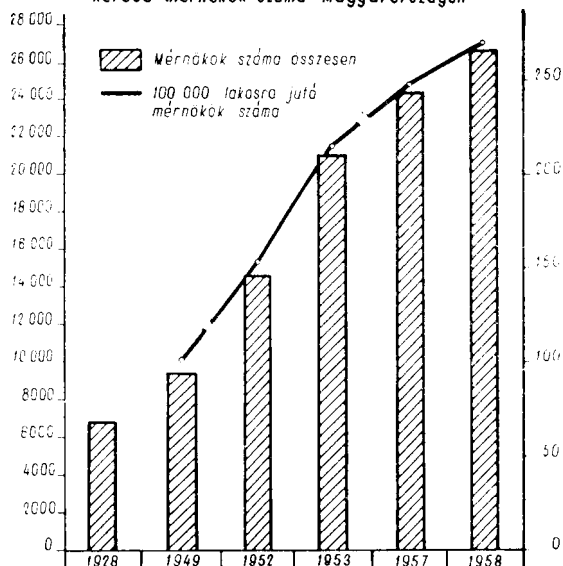
Mind a 100 000 lakosra jutó műszaki szakemberek száma, mind pedig az évente kiképzett mérnökök és technikusok egymillió lakosra jutó arányszáma ma már magasabb Magyarországon, mint bármelyik európai kapitalista országban, sőt az utánpótlás aránya az Egyesült Államokénál is nagyobb.

* A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének ipari osztályán e tárgyban folytatott szélesebbkörű kutatómunka részletesebb eredményeit szerzők az Intézet 2. sz. Közleményében adták közre. (Cukor György—Timár János: A mérnökök és technikusok létszámának alakulása és tervezésének kérdései a magyar népgazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959.) — Ez a kiadvány megfelelő adatokat tartalmaz a mérnökök és technikusok létszámáról, kormegoszlásáról, népgazdasági ágazatok és szakmai képzettség szerinti megoszlásáról. Kimerítően ismerteti a magyar gyáripár műszaki szakember-ellátottságának helyzetét. Végül az adatok elemzéséből nyert megállapításokra és következtetésekre alapozva kifejti a műszaki szakemberszükséglet tervezésének alapkérdéseit. — Az itt közölt tanulmány az idézett mű tervezésre vonatkozó részét tartalmazza, kiegészítve néhány — a legújabb jelenségekből levonható — következtetéssel. A szövegben közölt adatok forrásmunkája — amennyiben külön forrásmű nincs megjelölve — az előbbieken megjelölt teljes tanulmány.

Ipari technikumot (középiskolát) és Műszaki Egyetemet (főiskolát) végzők száma (1938–1958)

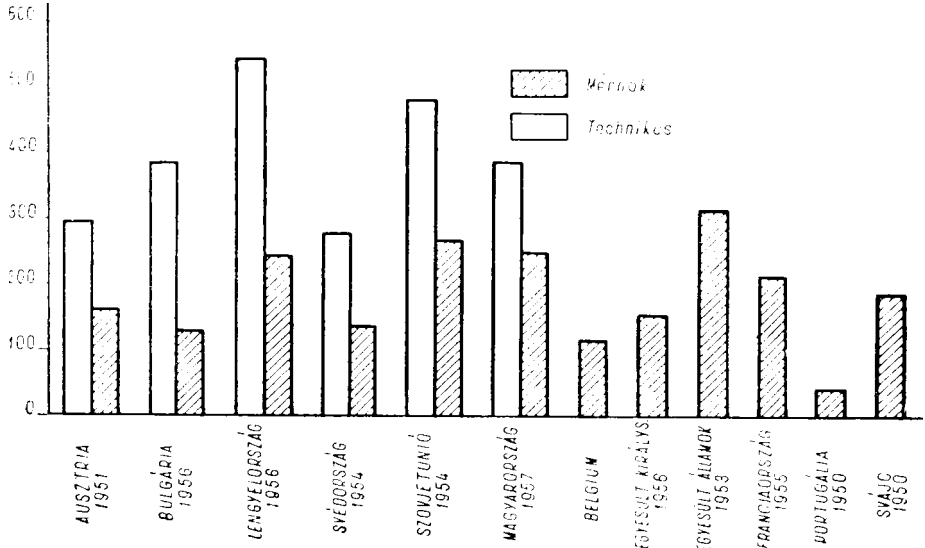

Kereső mérnökök száma Magyarországon

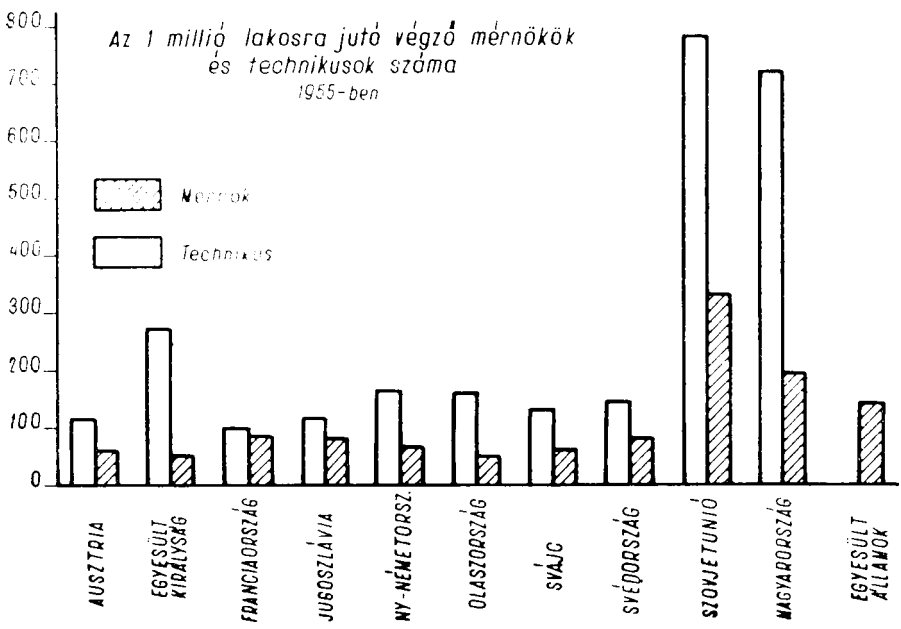
3. sz. ábra

A 100 000 lakosra jutó kereső mérnökök és technikusok száma

4. sz. ábra

Az 1 millió lakosra jutó végző mérnökök és technikusok száma 1955-ben

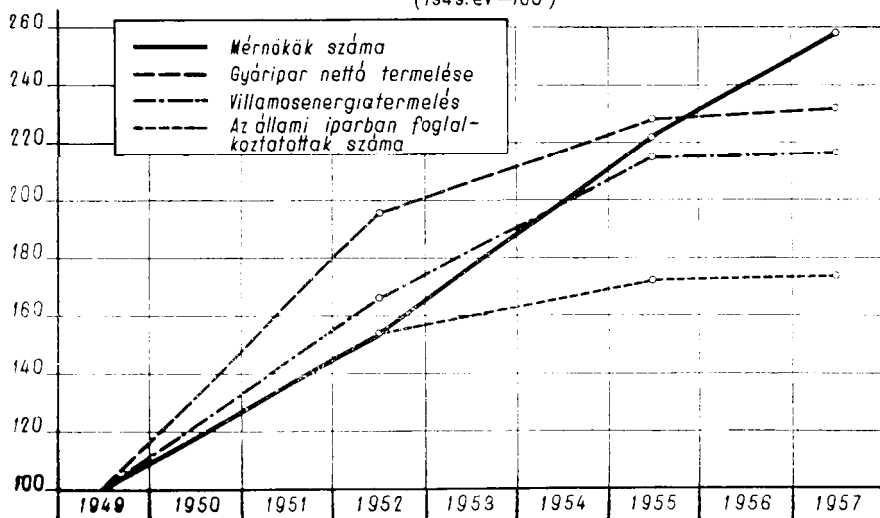
Eredményeink tehát nemcsak az elmaradt kapitalista Magyarország múltjához, hanem a legfejlettebb kapitalista országok műszaki szakember-ellátottságának és utánpótlásának jelenlegi helyzetéhez viszonyítva is nagyok. Ez az eredmény azonban nemcsak a magyar gazdasági és kulturális fejlődés sajátossága. A Szovjetunió és a többi szocialista ország fejlődése lényegében azonos képet mutat, tehát ez az előrehaladás a szocialista társadalmi-gazdasági rend egyik jellemző sajátossága. Ez azzal függ össze, hogy *a szocialista országokban általában több szakemberre van szükség (és e szükségletet ki is elégítik), mint amennyivel a fejlett kapitalista országok rendelkeznek, elsősorban a gazdasági fejlődés nagyobb üteme és a legfejlettebb kapitalista országokkal való verseny sikere érdekében.*

Az utóbbi 10—15 évben a kapitalista országokban is napirendre került a mérnök- és technikusprobléma, miután a szakemberhiány akadályozta a termelés bővítését és korszerűsítését. A Szovjetunió nagy eredményei, a kapitalista és a szocialista gazdasági rend között kibontakozó békés gazdasági verseny következtében azonban az utóbbi években már nemcsak a szakemberek szűk körét, hanem a legkülönbözőbb szervezeteket, a parlamenteket és a politikusokat is foglalkoztatta e kérdés. A műszaki szakemberutánpótlás ügyét ezekben az országokban nagyrészt a „szovjet világ”-gal, a szocialista országokkal folytatott verseny kérdéseként fogják fel. Az amerikai szenátus Atomenergia Bizottsága Kutatási és Fejlesztési Albizottságának elnöke, Melwin Price szerint: „Nem lehet titok az az Egyesült Államokat fenyegető kétségbeejtő veszély, hogy elmarad a szovjet világ mögött a megfelelő számú természettudós, mérnök és technikus oktatásáért és képzéséért folyó versenyben.”*

A szocialista országokban elért eredményeket még a tőkés országokban is a szocialista tervgazdaság javára írják. A mérnökkérdésről szóló egyik nyugatnémet

5. sz. ábra

A mérnökök számának- és a népgazdaság fejlődését jellemző főbb mutatóknak az alakulása
(1949. év = 100)

* Engineering and Scientific Manpower in the United States, Western Europe and Soviet Russia. Congress of the U. S., Joint Committee on Atomic Energy. 1956.

tanulmány így fogalmazza meg ezt az álláspontot: „A Szovjetunió tervgazdaságában az ötéves tervek nemcsak az ipar, a mezőgazdaság, az energiatermelés, az építőipar fejlődését határozzák meg. Nem felejtkeztek meg a szakemberképzésről, különösen a mérnökök kiképzéséről sem. Nagyvonalúan megtervezték a szükséges új iskolák építését és a szükséges létszámú oktatók és kutatók kiképzését is.”*

A tervgazdálkodás eredményeként a műszaki szakemberképzés Magyarországon is — nagyjából és tendenciáiban — a népgazdaság követelményeinek megfelelően fejlődött. Ezt bizonyítja, hogy 1949-től 1957-ig a mérnökök számának növekedése meghaladta a népgazdaság fejlődését jellemző főbb ipari mutatók fejlődését.

A műszaki szakemberek létszámtervezésének jelenlegi helyzete

Korántsem állíthatjuk azonban, hogy a szocialista gazdaság által nyújtott lehetőségeket maradéktalanul kihasználtuk volna hazánkban és így a mérnök- és technikus-utánpótlásra vonatkozó intézkedések minden hibától mentesek voltak. A problémákat különösebb közigazdasági kutatómunka nélkül is jelezték az olyan felszínen mutatkozó jelenségek, mint az évente végző mérnökök és technikusok számában mutatkozó nagyarányú ingadozás és a végző fiatal mérnökök és főleg a technikusok elhelyezkedésében 1955 után tapasztalt nehézségek. Ismeretes, hogy még az elmúlt évben is a nappali tagozaton végző fiatal mérnökök egy részét a vállalatok és intézmények csak állami ösztöndíjjal vették át.**

Ezeknek az átmeneti nehézségeknek hatására az elmúlt években sok vita folyt Magyarországon a műszaki szakember-utánpótlásról. Voltak olyan vélemények, amelyek szerint — az átmeneti elhelyezkedési problémák miatt — csökkenteni kell a beiskolázandók számát; mások — arra hivatkozva, hogy szocialista országban sohasem lehet elég műszaki szakember — jelentősen növelni kívánták a mérnök- és technikusképzést.

Ilyen helyzetben várható lett volna, hogy a népgazdasági tervek kidolgozását végző vezető állami szervek a korábbinál alaposabban, elmélyültebben és részletesebben foglalkoznak a mérnök- és technikus-utánpótlás kérdéseivel. Az elmúlt években a népgazdasági tervezés számos területén komoly fejlődés is következett be, a munkaügyi tervezésben és ezen belül a műszaki szakember-utánpótlás tervezési munkájában azonban ez a fejlődés nem tapasztalható. Az Országos Tervhivatal, de a népgazdaság munkaerőgazdálkodási problémáiért jelenleg felelős Munkaügyi Minisztérium sem foglalkozik a szükséges tudományos alapossággal és részletességgel a műszaki szakemberszükséglet tervezésével. Ennek következtében évek óta viszonylag alacsony szinten mozog a műszaki egyetemek és főiskolák beiskolázása. Így *az évente végző mérnökök száma 1965-ig az 1951. évi viszonylag alacsony szinten marad.* Ezt a helyzetet eddig teljes nyugalommal fogadták az összes érdekeltek, noha a jövőre nézve komoly veszélyeket rejthet magában.

Ennek a nyugalomnak vagy közömbösségnek egyik oka feltehetően a fiatal szakemberek elhelyezkedésénél az elmúlt 2—3 évben tapasztalt átmeneti nehézségek. A másik ok nyilván azzal függ össze, hogy a műszaki szakember-utánpótlásban elkövetett esetleges hibás lépéseknek semmiféle közvetlen és azonnali visszahatása nincs;

* Dr. Ing. H. J. Ströer: Mehr Technik — mehr Ingenieure. — Verein Deutscher Maschinenbau-Anstalten E. V. — Maschinenbau-Verlag GMBH. Frankfurt/Main. 66. old.

** Meg kell jegyeznünk, hogy ugyanezekben az években továbbra is igen nagy hiány mutatkozott gyakorlott műszaki szakemberekben. Az újságok tele voltak a vállalatok hirdetéseivel, amelyekben 5—10 éves gyakorlattal rendelkező mérnököket és technikusokat kerestek.

a következmények csak 5—10 év múlva jelentkeznek. Éppen ez a körülmény követeli azonban meg az előrelátást és teszi lehetetlenné, hogy pillanatnyi jelenségek felszínes megítéléséből messzemenő következtetéseket vonjanak le.

1958-ban a nappali tagozaton végző fiatal mérnökök mintegy egynegyede csak állami ösztöndíjjal tudott elhelyezkedni. 1959-ben viszont a végző fiatal mérnökök számát messze meghaladták az igények. A Nehézipari Minisztérium 1958-ban a területükre javasolt mérnököknek csak mintegy felét kívánta átvenni; 1959-ben viszont a javasolt létszámnak több mint kétszeresét, az 1958. évi igényének két- és félszeresét kéri. Hasonló jelentős változás történt egyik évről a másikra a Kohó- és Gépipari Minisztérium mérnökiigénylésénél. Az elmúlt évinél jóval nagyobb mérnökiigényt jelentett be a többi minisztérium is. — 1959-ben 1185 mérnök végez; a minisztériumok 2007 állást jelentettek be. Ehhez hozzá kell még számítani, hogy a minisztériumok egy része csökkentve továbbította már a vállalatok igényléseit, továbbá sok vállalat utólag, közvetlenül az egyetemekhez jelentette be újabb igényeit. Mindezekkel együtt a betöltésre váró mérnök-állások száma meghaladja a 2500-at. A gazdasági minisztériumok most azt panaszolják, hogy tervezett műszaki fejlesztési intézkedéseik végrehajtását az ez évben jelentkező és a következő években is fennmaradó mérnökhány komolyan akadályozni fogja.

Miután az elmúlt évben tapasztalt elhelyezkedési nehézségekre hivatkozva tartották 1959-ben is a korábbi alacsony szinten a műszaki egyetemek és főiskolák hallgatói létszámát, most megtörténhet, hogy az illetékes állami szervek az ebben az évben mutatkozó nagy igények alapján a jövő évi keretszámokat jelentősen felemelik. — Sok jel mutat azonban arra, hogy a minisztériumok elmúlt évi mérnökiigénye az indokoltnál alacsonyabb volt, míg ebben az évben — részben az előző évi kisebb igény ellensúlyozására — túl magasra szabták igényléseiket. Mindenesetre akár az elmúlt évi „mérnökfelesleg”-re, akár az ezévi „mérnökhány”-ra alapozza is bárki a műszaki szakemberek képzés fejlesztésére vonatkozó elképzeléseit, mindkét esetben egyaránt komoly hibák következhetnek be 5—10—15 év múlva.

A jövőbeni súlyosabb károk megelőzése érdekében tehát sürgős szükség van az utánpótlás jelenlegi színvonalának felülvizsgálására, a szakemberszükséglet és a mérnök- és technikusképzés tervszámainak kidolgozására a népgazdasági tervezőmunka kereteiben. Ezt az is indokolja, hogy műszaki egyetemeink és főiskoláink a jelenleginél több hallgató felvételére és kiképzésére is képesek volnának. A mostani — viszonylag alacsony — hallgató-létszám mellett tehát nem használjuk ki eléggé ezt a társadalmilag és gazdaságilag egyaránt rendkívül nagy értékű kapacitást.

A távlati tervezés szükségessége és a megoldás problémái

A szakemberszükséglet és -utánpótlás tervezésében mutatkozó elmaradás egyik oka, hogy a legutóbbi időkhig hiányoztak a magyar mérnök- és technikus-ellátottság fejlődésére vonatkozó számadatok és elemzések. Ezek az adatok azonban ma már meglehetősen részletességgel — bár nem a kellő pontossággal — rendelkezésre állanak. A távlati tervezésben azonban amúgysem lehetséges abszolút pontos számok megállapítása, hanem a fejlődés tendenciáinak helyes felmérése a döntő. Ezért a tervezőmunkához ezek az adatok még akkor is felhasználhatók, ha pontosságukhoz — az eddigi statisztikai munka hiányosságai miatt — sokban kétség fér.

A tervezésben mutatkozó elmaradás másik és legalább ennyire fontos oka, hogy a mérnök- és technikus-utánpótlás tervezésére nemcsak Magyarországon, de a többi szocialista államban sincsenek a gyakorlatban kipróbált és többé-kevésbé azo-

nos alapokon nyugvó módszerek. Komarov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa szerint a Szovjetunió szakemberképzésében is jelentkeztek a múltban aránytalanságok, amelyek egyik oka, hogy „... eddig nem dolgoztak ki megalapozott módszereket a népgazdaság különböző ágazataiban mutatkozó perspektivikus szakemberszükséglet megállapítására”.*

A műszaki szakemberszükséglet tervezését megnehezíti, hogy a tervezést csak nagyobb távlatra, 10—15 évre lehet helyesen elvégezni. A technikusok vagy mérnökök iskolai kiképzési ideje 4—6 év. További 4—5 évi gyakorlati munka és nemritkán ennek megfelelően specializált elméleti továbbképzés is szükséges ahhoz, hogy a mérnök vagy technikus a termelés és tudomány valamely részterületén megfelelően tudjon dolgozni. Ennek az álláspontnak helyességét nemcsak elméleti megfontolások, hanem az a tapasztalat is igazolja, hogy a fiatal végző szakemberek elhelyezkedési nehézségeivel egy időben is komoly kereslet mutatkozott 5—10 éves gyakorlattal rendelkező mérnökök és technikusok iránt. Vagyis a népgazdaságnak nem akármilyen műszaki szakemberekre van szüksége, hanem megfelelő gyakorlattal rendelkező, tehát a szükséges feladatok elvégzésére képes mérnökökre és technikusokra. *Figyelembe véve tehát az iskolai képzés és a begyakorlás idejét, a műszaki szakemberszükséglet tervezését 10—15 éves távlatra kell elvégezni, vagyis a népgazdaság gyakorlott szakemberekre vonatkozó szükségletét és ennek kielégítését kell megtervezni.* Ilyen hosszú időre azonban ez idő szerint csak egyes részterületekre dolgozzák ki a népgazdasági terveket (pl. energiatermelés, vízgazdálkodás stb.).

A szakemberszükséglet tervezésének nehézségeit fokozza, hogy itt nem lehet olyan viszonylag pontos mutatókat, viszonyszámokat és koefficienseket kidolgozni, mint például valamely termelési ág termelésének, anyag- és munkaerő-igényének perspektivikus tervezésére.

Mindezek ellenére vannak olyan elgondolások és kísérletek, amelyek a mérnök- és technikusszükséglet megállapítását a szakembereket foglalkoztató vállalatok és intézmények közvetlen tervező munkájára kívánják alapozni, méghozzá a vállalati szervezeti sémák elemzése, ezen belül egyes munkahelyek és az azok betöltéséhez szükséges szakképzettség meghatározása alapján.** A vállalati igénybejelentésre alapozva kísérlete meg 1958-ban a Kohó- és Gépipari Minisztérium is a mérnök- és technikusszükséglet megállapítását 1965-ig.

Az elmúlt évek tapasztalatai azonban azt mutatják, hogy a vállalatok igényléseire nem alapozható a szakemberszükséglet távlati terve. Ezt bizonyítja az az előbbiekben ismertetett helyzet is, hogy a vállalatok az elmúlt évinél jóval nagyobb mérnökigénnyel léptek fel ebben az évben. A Kohó- és Gépipari Minisztériumhoz tartozó vállalatok például a tavalyi szám közel ötszörösét, egyes vállalatok a tavalyi tíz-tizenötszörösét kérték ebben az évben.

A megnövekedett szakemberszükségletet a vállalatok általában termelési, műszaki fejlesztési feladataik növekedésével indokolták. A valóságban azonban feladataik nem nőttek meg egyik évről a másikra ilyen hatalmas mértékben. Jelen-tősen változott viszont — az előző évhez képest — a vállalati vezetők szemlélete. 1953-tól 1956-ig az ipar fejlődési üteme lassult, az ipari beruházások aránya csökkent. 1956 után az ellenforradalom alatt szétzilált termelés helyreállítása, az ipari termelés stabilizálása volt a fő feladat. Az ipari beruházások továbbra is alacsony

* Komarov: Specialisták kiképzése a népgazdaság számára. Tanulmány.

** Ilyen gondolatokat tartalmaz Parányi György cikke: „Szempontok a szakkaderszükséglet tervezéséhez, különös tekintettel a gazdasági mérnök munkaterületekre.” Munkügyi Szemle, 1958. januári száma.

szinten maradtak. Természetes, hogy egy-egy vállalat fejlesztési elképzelése, perspektívikus terve csak a népgazdasági tervek által megszabott keretek között valósulhat meg, különösen a beruházásokat illetően. Az elmúlt két évben viszont a népgazdasági és vállalati tervek is csak rövid egyéves időszakokra készültek el. Elsősorban ezeknek az okoknak következtében a vállalatok, intézmények vezetői — az eddigi gyakorlat által kialakított gazdálkodási szemléletükből eredően — a lehető leghalálabbra szabták 1957. és 1958. évi szakember-igényüket. 1959-re azonban kidolgozták már a vállalatok hároméves terveiket, megismerkedtek a második ötéves terv irányelveivel és megismerhették a Szovjetunió hétéves népgazdasági tervét is. 1959-ben megkezdődtek a nagyobb, a távlati fejlődést szolgáló újabb ipari beruházások is. 1959-ben — 1958-hoz képest — tehát nem a közvetlen termelési, műszaki fejlesztési feladatok változtak meg lényegesen, hanem a gazdasági vezetők elé táruló perspektíva. Az új helyzetben a vállalatok a lehető legmagasabbra szabták 1959. évi mérnökigényeiket, figyelemmel a távolabbi jövő szakemberszükségletére is. A néhány évvel korábbi tapasztalatokból ugyanis emlékeztek arra, hogy a műszaki szakemberhiány milyen nagy nehézségeket okozott a gazdasági feladatok megoldásánál. Ezek a körülmények magyarázzák, hogy az 1958. évi — véleményünk szerint irreálisan alacsony — mérnökigényt 1959-ben — részben az előző évi alacsony igények ellen-súlyozására — egy, szerintünk túlzottan magas igény váltotta fel.

A vállalatok, intézmények által megállapított szakemberszükséglet tehát még egy-egy év rövid időszakára vonatkozóan is rendkívül nagy mértékben függ szubjektív tényezőktől és ezeknek a tényezőknek annál nagyobb a szerepe, minél hosszabb időszakra történik a tervezés. — A Kohó- és Gépipari Minisztérium már említett felmérése során például a gépipari vállalatok 1960-at követően évről évre csökkenő számú szakembert igényeltek; az 1965. évi igény még kétharmada sincs az 1959—1960. évi szükségletnek. Ez, a minisztérium véleménye szerint is elsősorban azért történt, mert a vállalatok az igénylés összeállításakor még nem ismerték az 1960 utáni feladatokat és így ezekre az évekre „óvatosan” igényelték a szakembereket.*

A vállalati igényeket tehát még akkor sem azonosíthatjuk egyszerűen a népgazdaság tényleges szükségleteivel, ha — ez alkalommal — eltekintünk a beruházások során belépő teljesen új létesítmények szakemberszükségletétől. Láthattuk már, hogy a fiatal mérnökök és technikusok néhány évig tapasztalt elhelyezkedési nehézségeit sem lehet annak jeleként értékelnünk, hogy népgazdaságunk ezekben az években kellően el volt látva műszaki szakemberekkel, sőt, hogy e téren „túltermelés” lett volna. Kapitalista viszonyok között a munkaerő-piacon jelentkező „fizetőképes kereslet” a kapitalista társadalom tényleges szükségleteit fejezi ki; tőkés viszonyok között csak ezzel reális számolni. A szocialista gazdaság viszonyai között azonban a szakemberek iránti pillanatnyi kereslet a munkaerőket alkalmazó vállalatok és intézmények vezetőinek szubjektív ítélete miatt elkerülhetetlenül torzítva tükrözi vissza a társadalom objektív szükségleteit.

Ezenkívül a vállalatok tudják, hogy a minisztériumokhoz beadott igényléseik kielégítéseként csak kezdő szakembereket kaphatnak. Nem elszigetelt tehát az a gyakorlat, hogy az olyan munkahelyek betöltésére, ahova feltétlenül gyakorlott szakemberekre van szükségük, nem is igényelnek mérnököket a minisztériumtól, hanem hirdetések útján vagy más módon próbálják azokat megszerezni.

* Radnai Gyula: A műszaki állománycsoport-felmérésnek, valamint a kohó- és gépipar mérnök-technikus igényeinek néhány kérdése. Munkügyi Szemle, 1959. április hó, 4. szám, 12. old.

Ezért állhatott elő az elmúlt években az a helyzet, hogy a vállalatok egy része elzárkózott a kezdő mérnökök felvételétől, de ugyanakkor hirdetések, pályázatok tömege útján munkahelyeket ajánlott fel a gyakorlott szakemberek részére. Sok gazdasági vezető előtt nem tisztázódott még, hogy most és a jövőben is elsősorban úgy biztosíthatnak vállalataik részére gyakorlott szakembereket, ha nemcsak a pillanatnyi, hanem a négy-öt év múlva várható feladataik figyelembevételével alkalmaznak kezdő mérnököket és ezeket saját maguk képezik ki a megfelelő specializált munkaterületre.

Mindezek a tapasztalatok bizonyítják, hogy *a műszaki szakemberszükséglet távlati tervét nem lehet a vállalatok igénybejelentéseinek összegezésével elkészíteni.* Egyébként a múltban már más vonatkozásban is bebizonyult: a népgazdasági tervek pontosságát nem lehet azzal növelni, hogy a legkisebb részletkérdésben is a népgazdaság alapegységeivel dolgoztatják ki a tervmutatókat. Pontosság és részletesség nem egymástól elválaszthatatlan és a körülményektől függetlenül egymást feltételező fogalmak. Bizonyos körülmények között — és az adott esetben megítélésünk szerint ilyenek állanak fenn — a decentralizált tervezés a pontosság rovására mehet és nehezítheti a népgazdaság szükségleteit ténylegesen megközelítő tervezést.

Ez az álláspont azonban nem zárja ki, sőt egyenesen feltételezi, hogy rövidebb időszakra a vállalatok tervezzék meg szakemberszükségletüket is. A vállalati tervezésre egyrészt szükség van azért, hogy a vezető állami szervek a végző szakemberek elhelyezési lehetőségeit egy-két év távlatában pontosabban lássák, másrészt szükséges ez a mérnökképzés felső évfolyamaiban bekövetkező mélyebb specializáció pontosabb tervezése érdekében. Megfelelő szakszerű és konkrét tervezési útmutatás mellett ugyanis a vállalatok reálisabban tudják megtervezni specializált szakemberszükségletüket, mint az irányító szervek. A tervezés azonban csak a komplex vállalati tervek keretében történhet meg a kellő alapoossággal. A szakemberszükséglet vállalati tervezése tehát csak arra az időszakra terjedhet ki, amelyre a termelési, a munkaügyi, a beruházási és egyéb terveket is kidolgozzák. Ez a vállalati tervezés azonban nem pótolja, csak kiegészíti a központi állami szervek által kidolgozandó perspektívikus terveket.

Hasonló tapasztalatok és indokok magyarázhatják, hogy a Szovjetunióban is a vállalatok műszaki szakemberszükségletüket csak a hétéves vállalati tervek keretében dolgozták ki, de a 15 éves távlati szakember-szükségleti terveket már közvetlenül a „szovnarhozok”, illetve az egyes köztársaságok minisztertanácsainak tervhivatalai készítették el. Véleményünk szerint *a mérnök- és technikus-szükséglet és -utánpótlás 15 éves tervét Magyarországon is csak központilag — az országos munkaerőterv keretében — lehet kidolgozni.*

A létszámtervezés metodikai kérdései

A tervidőszak nyitó tényszámainak megállapítása

A mérnök- és technikus-szükséglet tervezésének kiindulópontja a tervidőszak kezdetekor munkaviszonyban álló szakemberállomány felmérése. Ehhez a tervezés módszereivel összehangolt statisztikai munkára van szükség. Ezt annál inkább hangsúlyoznunk kell, mert tudomásunk szerint nemcsak eddig nem folyt rendszeres adatgyűjtés és feldolgozás a mérnökökre és a technikusokra vonatkozóan a Központi Statisztikai Hivatalban, hanem annak előkészítése sem kezdődött még meg. *A népgazdaság követelményeit kielégítő tervező munka azonban ebben az esetben*

sem nélkülözheti a tervezőalkodást szolgáló statisztikát. A rendszeres adatgyűjtéshez számos kérdés, így a fogalmi elhatárolás, a csoportosítás, a felvétel metodikája stb. tisztázása szükséges. Anélkül, hogy e problémákat ez alkalommal akárcsak érintenénk is, felsoroljuk azokat a fontosabb adatokat, amelyekre a statisztikának választ kellene adnia. Minimálisan szükséges a kereső mérnökök és technikusok létszámának, szakképzettségének, életkorának megállapítása a népgazdaság egészére, ezen belül a főbb szektorokra, valamint az iparon és az építőiparon belül az egyes iparcsoportokra, illetve egyes fontosabb iparágakra is kiterjedően. Külön megállapítandónak tartjuk az ipar és az építőipar műszaki állományának létszámát, ezen belül a mérnökök és technikusok, valamint a felvétel időpontjában esti és levelező tagozaton tanuló műszaki alkalmazottak létszámát. Ezeket az adatokat az iparágakig terjedő mélységben és a műszaki állományon belül a főbb munkakörökre csoportosítva szükséges megállapítani. Az első statisztikai adatfelvételt össze lehetne kapcsolni egy mérnök—technikus-kataszter felállításával, amely a népgazdaság egyéb céljait is hasznosan szolgálná.

A kereső mérnökökre és technikusokra vonatkozó adatok szokásos statisztikai begyűjtésén és feldolgozásán kívül azt is meg kell állapítani, hogy milyen latens szakemberhiány (vagy -felesleg) van a népgazdaságban, vagyis a tervidőszak kezdetekor meglevő szakemberlétszám mennyiben elégíti ki az adott időszak szükségleteit. Erre a szokásos statisztikai adatgyűjtés nem ad választ. Találkozhattunk ugyan a múltban olyan számításokkal, amelyek például a műszaki munkakörben dolgozók iskolai végzettségére vonatkozó adatok alapján jelentős szakemberhiányt mutattak ki. A különböző műszaki munkakörök betöltéséhez szükséges iskolai végzettség valóban megállapítható és ezt ma már számos minisztériumi utasítás is előírja. Hiba volna azonban az egyes munkakörökben az előírt iskolai végzettséggel nem rendelkező műszakiak számát mérnök- és technikushiányként kimutatni. A rendelkezésre álló utolsó adatok szerint 1956-ban az egyes fontosabb munkakörökben dolgozók közül mérnöki vagy technikus végzettséggel rendelkezők aránya a következő volt a műszaki szakismereteket különösképpen igénylő gyáripar nehézipari szektorában:

igazgató	27,6%
műszaki vezető (főmérnök)	85,6%
gyártmánytervező	68,1%
gyártástervező	55,3%
művezető	10,8%
összes műszaki állományban dolgozók	32,6%

Ezekből az arányszámokból azonban nem lehet arra következtetni, hogy 1956-ban a nehéziparban nyomasztó mérnök- és technikushiány volt. Sőt emlékezhetünk arra, hogy 1956-ban már akadályokba ütközött a fiatal végző szakemberek egy részének elhelyezkedése. A mérnöki-technikusi képzettséggel nem rendelkező műszakiak között ugyanis sok az olyan tapasztalt és gyakorlott szakember, akiket a megfelelő iskolai végzettséggel rendelkező kezdő munkaerők nem is tudnának egykönnyen pótolni. Különösen vonatkozik ez a megállapítás az olyan munkakörökre, mint a technológusok, művezetők stb. Valószínű, hogy ez a helyzet — bár csökkenő mértékben —, de a következő években is fennmarad. Nyilván ezért ad minden szakképzettségi előírást tartalmazó jogszabály lehetőséget a kivételekre, elsősorban a nagy gyakorlattal rendelkező idősebb dolgozók esetében.

Szakemberhiányként ezért csak azokat a munkahelyeket lehet számba venni, amelyeket olyan műszaki képzettséggel nem rendelkező dolgozók töltenek be, akik feladatukat nem is tudják megfelelően ellátni. Ez valóban lappangó szakember-

hiányt jelent. Fel kell ugyanis tételezni, hogy e munkahelyekre, amint arra lehetőség lesz, mérnököket vagy technikusokat fognak beállítani. Ez a latens szakemberhiány azonban nem deríthető fel sem a meglévő adatokból, sem a szokásos statisztikai adatgyűjtés útján. Ennek megállapítására két lehetőség kínálkozik. Az egyik a reprezentatív statisztika, amelynek során a kérdőíveket a szükséges személyes útmutatás és ellenőrzés alapján állíthatják ki az adatgyűjtés körébe eső vállalatok. A másik lehetőség, hogy a személyzeti apparátus igénybevételével derítsük fel ezt a hiányt. Az ilyenfajta személycserék ugyanis a személyzeti szervek által amúgy is kidolgozásra kerülő káderfejlesztési tervek keretébe esnek.

A reprezentatív statisztika vagy személyzeti munka útján megállapított mérnök-és technikushiánnyal (vagy -felesleggel) megfelelően módosítani kell a népgazdaság mérnök- és technikusellátottságát mutató tervidőszak nyitó tényezőit és indexeit, mivel ezeket a kiinduló adatokat kívánjuk felhasználni a továbbiakban a népgazdaság távlati szakemberszükségletének tervezéséhez.

A tervidőszak végén szükséges mérnök- és technikus-létszám megállapítása

A tervezés következő fázisában meg kell állapítani, hogy a tervezett gazdasági fejlődés milyen szakember-létszámot igényel a tervidőszak befejezésének időpontjában. Az előbbieken azt javasoltuk, hogy a műszaki szakemberszükséglet tervezése 15 évre történjék. Tekintettel arra, hogy e hosszabb időszakon belül egyes periódusok fejlődési üteme és iránya között jelentősebb eltérés adódhat, ezért szükségesnek látszik ezt a 15 évet három ötéves tervidőszakra felbontani.

A tervidőszakvégi szakemberszükséglet megállapítása nyilvánvalóan a tervezési munka legbonyolultabb, legtöbb problémát okozó része. A korábbi gyakorlat általában az volt, hogy külön-külön tervezték meg az egyes népgazdasági ágak szakemberszükségletét. Kiderült azonban, hogy minden népgazdasági ág szükségletének tervezése más és más módszereket kíván; emellett különböző volt a tervezés alapjául szolgáló adatok értéke, megbízhatósága is. A legmegbízhatóbbnak mindenkor az iparra vonatkozó számítások bizonyultak. Ez természetesen következett abból, hogy hosszabb perspektívában és viszonylag a legkiforrottabb módszerekkel általában az ipart tervelt dolgozzák ki. Az ipari tervezés pontosságát elősegítette, hogy az ipari termelés és munkáslétszám fejlődésére, az ipari termelés struktúrájának, technikájának változására, az ipar szakember-állományának alakulására állottak — és állanak ma is — rendelkezésre a leg részletesebb adatok az elmúlt időszakról.

Ismerve ezeket a tényeket, közelebbről megvizsgáltuk a műszaki szakember-állomány megoszlásának alakulását a magyar népgazdaság különböző ágazatai között. Az adatok szerint az ipar és az építőipar által foglalkoztatott mérnökök számaránya — a népgazdaság kereső mérnöklétszámaához viszonyítva — a következőképpen alakult:

1949 évben	61,8%
1952 „	65,9%
1955 „	64,6%

Annak ellenére tehát, hogy 1949 és 1952 között alapvető és mélyreható strukturális változások történtek népgazdaságunkban, az iparban (és az építőiparban) dolgozó mérnökök számaránya alig változott.

A magyar és a külföldi adatok szerint is különböző időpontokban és különböző országokban az ipar és az építőipar foglalkoztatta a mérnökök 65—75%-át, a technikusok 75—85%-át. A tapasztalatok szerint a kialakult arányok viszonylag

keveset változnak az évek során. Ez annak a következménye, hogy az ipari fejlődés nemcsak a szorosan vett ipari termelésben hoz létre növekvő szakemberszükségletet, hanem közvetlenül vagy közvetve a gazdasági élet minden területén. Utalunk néhány kézenfekvő összefüggésre: így a mezőgazdaság gépesítése nemcsak a mezőgazdasági gépeket gyártó iparágakban igényel új szakembereket, hanem a gépeket üzemeltető, karbantartó és javító mezőgazdasági üzemekben is; vagy az ipar növekvő műszaki szakemberszükségletének kielégítéséhez bővíteni kell az oktatási intézmények kapacitását, ami megfelelő műszaki szakemberszükségletet von maga után az oktatás ágazatában stb.

Mindezek alapján *a népgazdaság műszaki szakemberszükséglete az ipar és az építőipar perspektivikus tervei alapján tervezhető meg a legmegfelelőbbben*. Ennek során az ipar műszaki szakemberszükségletét konkrét módszerrel, részletesen és abszolút számokban szükséges megállapítani. A közlekedés, a mezőgazdaság, a kereskedelem, az államigazgatás és ezen belül az oktatás, vagyis az egyéb népgazdasági szektorok mérnök- és technikusszükségletét viszont nem kell külön-külön, abszolút számokban megállapítani, hanem csak az arányokat, illetve az arányok változását kell megtervezni. *Az iparban szükséges szakemberek számából kiindulva, a műszaki szakemberállománynak a népgazdaság főbb ágazatai közötti megoszlási viszonyszámainak megtervezésével, megállapíthatjuk az egész népgazdaság és az egyes népgazdasági ágazatok mérnök- és technikusszükségletét a tervidőszak végén.*

Az ipar szakemberszükségletének megállapítása képezi tervezési elgondolásunk alapját. Ezt konkrétan és a lehető legnagyobb gonddal kell megtervezni. A probléma természetéből eredően elkerülhetetlen azonban, hogy a szükségletet befolyásoló sok tényező jelentős részét ne egyéni mérlegelés alapján vegyék a tervezők számba. Éppen ezért szükségesnek tartjuk, hogy az ipar szükségletét — a tervezés ellenőrzése végett — kétféle, egymástól eltérő módszer alapján állapítsák meg.

Az egyik javasolt módszer azon a tapasztalaton nyugszik, hogy az ipar mérnök- és technikusszükséglete a munkáslétszám és a technika változásával van a legközvetlenebb összefüggésben.

A magyar gyáripárban foglalkoztatott 10 000 munkásra jutó mérnökök és technikusok száma 1938-hoz képest a következőképpen alakult:

	Mérnökök	Technikusok
1938. év	100	100
1949. „	100	—
1955. „	108	—
1956. „	115	228
1957. „	136	250

A külföldi adatok szerint fél évszázad átlagában a munkások létszámánál nagyobb arányban nő az alkalmazottak, közöttük a műszaki szakemberek száma.

A közvetlen tapasztalatok is azt bizonyítják, hogy az ipari termelés fejlődéséhez több munkásra és — a technika változásától függően, a munkások létszám-növekedésénél nagyobb arányban — több mérnökre és technikusra van szükség. *Az ipar műszaki szakemberszükségletének megállapítására alkalmas egyik tervezési módszer alapja tehát a 10 000 munkásra jutó műszaki szakemberek száma lehet.**

E viszonyszám-mutató alakulását igen sok tényező befolyásolja, amelyeket a mutató tervezésénél megfelelő mérlegeléssel kell figyelembe venni. Ezek a ténye-

* A 10 000 munkásra jutó műszaki szakemberek számát természetesen csak a tervezéshez felhasználható viszonyszámok egyikének tekintjük. Lehetséges és szükséges más indexek felhasználása is, például bizonyos iparágakban a termékegységre jutó műszaki szakemberek száma. Emellett helyes a kialakult tervszámokat más, fejlettebb országokban már kialakult helyzethez is hasonlítani.

zők — előrelátható tendenciájuknak megfelelően — egyrészt növelik, másrészt csökkentik a viszonyszám nagyságát, vagyis a 10 000 munkásra jutó mérnökök és technikusok számát.

Így pl. a műszaki szakemberszükségletet növeli:

- a termelőberendezések száma, bonyolultsága, magasabb technikai színvonala; minél bonyolultabb technikával folyik a termelés, tehát minél magasabb az alkalmazott technika színvonala, annál több műszaki szakemberre lesz szükség;
- a gyártmányok nomenklatúrájának bővülése; a bevezetésre kerülő új gyártmányok számának növekedése és a bevezetés gyorsuló üteme;
- a termékek és termelőberendezések specializációja és tipizálása; általában a munkamegosztás és a kooperáció növekedése, beleértve a nemzetközi együttműködés kiszélesedését; mindezek alapján a sorozatgyártás fejlődése, a tömegszerű, folyamatos gyártás elterjedése;

A műszaki szakemberszükségletet csökkenti:

- az ipar irányításának jobb megszervezése, felső és alsó szinten egyaránt;
- a munkások és a műszakiak szakmai színvonalának, gyakorlottságának növekedése.

A számítások pontossága érdekében az alapulvett viszonyszámot és az ennek alakulását befolyásoló tényezőket nem az egész iparra, hanem az egyes iparcsoportokra és ezen belül néhány fontosabb iparágra külön-külön kell megtervezni. A részletesebb tervezést elsősorban az teszi indokolttá, hogy az egyes iparcsoportok műszaki-technikai színvonala, a termelési folyamat előkészítése, irányítása és ellenőrzése eltérő. Emellett a fejlődést befolyásoló-különböző tényezők hatása is különböző az egyes iparcsoportokban. Műszeriparunkban például a következő években sok új gyártmányt vezetnek be, amelyek szerkesztése és a gyártás műszaki előkészítése számos szakembert igényel. Ugyanez a tényező azonban az építőanyagiparban vagy a feldolgozó iparban alárendelt szerepet játszik. A természeti feltételek romlásának különleges jelentősége van hazánkban a szénbányászatban, ahol a széntermelés növekedése megköveteli a nehezebb geológiai viszonyok között fekvő rétegek művelését; ez növeli a műszaki szakemberszükségletet. Ugyanennek a tényezők azonban egyáltalában nincs szerepe például a műszeriparban.

A felsorolt tényezők csak példaként szolgálnak. A tudományos tervezés alapproblémája — e vonatkozásban — éppen az, hogy felderítse az egyes iparcsoportok szakemberszükségletét változtató legfontosabb tényezőket és azok hatásait — az ipar perspektivikus fejlesztési terve alapján — helyesen értékelje. Véleményünk szerint a kérdés bonyolultsága miatt nem lehet az összefüggések valamiféle merev és hosszú időn át érvényes rendszerét kidolgozni, hanem csak a belátható fejlődésből eredő tendenciák helyes irányú és arányú hatásának megállapítására lehet számítani.

A másik tervezési módszernél az ipar globális műszaki alkalmazotti létszámát lehet megtervezni, majd ebből kiindulva állapítható meg a mérnök- és technikusok képzettséggel rendelkező műszakiak szükséges száma. A műszaki létszám tervezésénél a nettó termelés alakulását vehetjük alapul. Megfigyeléseink ugyanis azt mutatják, hogy a műszaki alkalmazottak létszáma a nettó termeléssel arányosan, illetve azt némileg meghaladó arányban változott az elmúlt tíz év alatt. Az összefüggés logikailag is nyilvánvaló. A nettó termelésben egyrészt kifejeződik a munkások számának változása, másrészt a munka termelékenységének növekedése, ami viszont összefügg a mérnökök és technikusok munkájával. Így az ipar távlati terme-

lési tervében meghatározott nettó termelés indexéből közvetlenül kiszámíthatjuk a szükséges műszaki alkalmazotti létszámot. A következőkben meg kell tervezni, hogy a műszaki alkalmazottak között milyen lesz a tervidőszak végén a mérnökök és technikusok aránya. Ezt a tervszámot a műszaki állomány főbb munkaköri csoportjaira külön-külön ajánlatos kidolgozni. A kívánatos arány ugyanis igen eltérő kell hogy legyen a különböző munkakörökben. Nyilvánvaló, hogy a főmérnöki munkakörbe naggyobbrészt mérnököket, kisebb részben technikusokat indokolt alkalmazni, de mindenképpen műszaki szakembereket. Ugyanezt a követelményt már nem volna helyes felállítani például a norma-technológusokra vagy még inkább a művezetőkre. Itt a jövőben is lesznek műszaki képzettséggel nem rendelkező dolgozók, nemcsak azért, mert a meglevő — iskolai képzettség nélküli — szakemberek többsége jól végzi munkáját és csak a természetes fogyással kerül ki munkahelyéről, hanem mert sok tehetséges, vezetőképességgel rendelkező munkás számára ez a fejlődés és előmenetel természetes útja, mind a saját érdeküknek, mind a társadalom érdekének megfelelően. A mérnök- és technikusarány megtervezésénél a műszaki létszámon belül a meglevő arányokból kell tehát kiindulni, hozzászámítva ehhez a tervidőszak alatt esti vagy levelező tagozaton tanuló műszaki alkalmazottak számát is. Az arány további növekedését az egyes műszaki munkakörök gondos mérlegelése alapján lehet megtervezni.

A javasolt tervezési módszerrel az ipar, majd ezt követően a népgazdaság globális mérnök- és technikusükségletét állapíthatjuk meg. A népgazdaságnak azonban nem általában mérnökökre és technikusokra van szüksége, hanem meghatározott képzettségű szakemberekre. Ha nem a tényleges szükségletnek megfelelően képezünk ki az egyes szakmákra mérnököket és technikusokat, úgy az egyik szakmában felesleg, a másikban hiány jelentkezik. Éppen ezért *a tervezés során meg kell állapítani, hogy a népgazdaság teljes mérnök- és technikusükséglete hogyan oszlik meg szakmai képzettség szerint.*

A társadalmi munkamegosztás fejlődése egyre szélesedő specializációt hozott létre a műszaki munkakörökben is. A Budapesti Műszaki Egyetemen például jelenleg csak a gépészmérnöki karon 14 szakágra képeznek ki mérnököket. Nyilvánvalóan nem kell azonban a távlati tervben minden szakmára megtervezni a szükségletet; ez gyakorlatilag kevésbé is volna lehetséges. Elegendő, ha a szakképzettség szerinti tervezés csak a főbb szakmai csoportokra, elsősorban azokra a szakmákra történik, amelyekben a kiképzés már az oktatás kezdetétől teljesen elkülönül. Az egyes csoportokon belüli további szakmai tagozódás tervezése a rövidebb időszakra szóló operatív tervekben kell hogy történjék.

A szakképzettség szerinti megoszlásra vonatkozó tényadatok azt mutatják, hogy még a specializáltabb képzettséggel rendelkező szakembereket is nemcsak a megfelelő speciális iparágban foglalkoztatják, hanem a népgazdaság más területein is. A rendelkezésre álló legutolsó, 1952. évi adatok szerint például

a bányamérnökök	42,4%-a dolgozik a bányászatban,
a kohómérnökök	42,5%-a dolgozik a kohászatban,
a gépészmérnökök	31,6%-a dolgozik a gépiparban,
a villamosmérnökök	34,2%-a dolgozik a villamosgépgyártó és villamosenergiatermelő iparban
a vegyészmérnökök	16,8%-a dolgozik a vegyiparban.

Ezek szerint még az olyan specializált szakmákban és iparcsoportokban is, mint például a bányászat és a kohászat, nem azonosítható e területek szakemberszükséglete a bánya- és kohómérnökök és technikusok népgazdasági létszámszükségletével. Az egyes termelési ágazatok és a megfelelő szakmájú szakemberek iránti szükség-

let között van összefüggés, de az nem ilyen közvetlen és egyenes. Az adatok szerint kétségtelen azonban, hogy a főbb szakképzettségi csoportok közötti arányeltolódás visszavezethető a megfelelő termelési ágazat fejlődésére. Így például az elmúlt tíz év alatt a villamosgépgyártó iparcsoport fejlődött a legnagyobb mértékben, ugyanakkor a műszaki szakmák között is a villamosmérnökök és technikusok számaránya nőtt a legjobban. Míután azonban az összefüggés e területen nem közvetlen és abszolút számokban kimunkálható, így az látszik legmegfelelőbbnek, ha a *népgazdaság előzőek szerint kiszámított összes műszaki szakemberszükségletét az egyes szakmák arányszámainak megtervezése alapján bontjuk fel a megfelelő mérnök- és technikusszakmákra. Ezeket a szakmai képzettségre vonatkozó megoszlási viszonyosságokat — a tényleges arányokból kiindulva — az egyes alapvető és jellemző termelési ágak tervezett fejlődésének figyelembevételével tervezhetjük meg.* Például a villamosmérnökök arányának növekedésénél figyelembe kell venni, hogy a tervidőszak alatt a villamosgépgyártás, az elektromos műszeripar és a villamosenergia-termelés milyen mértékben fog növekedni; milyen lesz az induláshoz képest a tervidőszak végére ezeknek az iparágaknak súlya.

A műszaki szakember-utánpótlás tervezése

Az előzőekben javasolt módszer alapján megállapíthatjuk a műszaki szakemberek létszámát a tervidőszak elején és a tervben megjelölt feladatok teljesítéséhez szükséges létszámot a tervidőszak végén. A két érték közötti különbséget növelni (vagy csökkenteni) kell még a tervidőszak elején megállapított latens szakemberhiánnyal (vagy felesleggel), valamint a természetes fogyás (előregedés, betegség, halál) számával. Ennek értékét a demográfiai statisztika ismert módszereivel lehet kiszámítani. E számítás végeredményeként megkapjuk a 15 éves tervidőszak, illetve ezen belül az egyes ötéves periódusok alatt munkába állítandó új mérnökök és technikusok számát. A megállapított szükséglet fedezésének egyik forrása a tervidőszak elején már beiskolázott ipari technikumi tanulók, illetve műszaki egyetemi és főiskolai hallgatóknak — a várható lemorzsolódással csökkentett — létszáma. Ha ezek számát levonjuk a teljes szükségletből, úgy megkapjuk azt a mérnök- és technikus-létszámot, amelyet az újonnan meginduló évfolyamokra felvett tanulókból, illetve hallgatókból kell fedezni. Ennek tervezése megkívánja, hogy az eddigi ötéves időszakra számított értékeket az egyes évekre felbontsuk, mégpedig úgy, hogy az utánpótlás ütemében nagyobb kiugrások és visszaesések ne legyenek; *a szakemberképzés nagyjából egyenletes ütemben változzon.*

Álláspontunkat azzal indokoljuk, hogy egy-egy ötéves tervperióduson belül a tervek általában egyenletes fejlődést írnak elő és a terv helyes végrehajtása esetében a gazdaság tényleges fejlődése sem mutat nagyobb ingadozásokat. De még ha a tervek egyes évek fejlődési ütemét egymástól eltérő arányban írják is elő, ez sem indokolja, hogy a szakemberutánpótlás azonnal és mechanikusan kövesse a gazdaság fejlődésének évenként eltérő ütemét.

Az elmúlt évek során például a következőképpen változott a végző mérnökök száma:

1952. év	980 fő
1953. év	3635 fő
1954. év	2440 fő
1955. év	1885 fő
1956. év	2525 fő
1957. év	3490 fő
1958. év	2485 fő
1959. év	1690 fő

Nyilvánvaló, hogy a szakemberutánpótlás ilyen nagyarányú ingadozását nem tekinthetjük egészségesnek. A szakemberképzés hosszú időtartama, a megfelelő színvonalú elméleti és gyakorlati oktatáshoz szükséges beruházások, felszerelések biztosítása, az oktatók kiképzése, mind a képzés nagyjából egyenletes fejlődését követelik meg.

Az egyes években felvételre kerülő mérnök- és technikushallgatók számának megállapításánál természetesen figyelembe kell venni a tapasztalati adatok alapján várható lemorzsolódást is.

A mérnök- és technikusszükséglet és -utánpótlás tervezésére vonatkozó javaslatunk érthetően sok nyitott kérdést tartalmaz. A legfőbb összefüggések kiemelése érdekében ugyanis mindazokat a részletkérdéseket mellőzni kellett, amelyek kidolgozására csak a tervezés legfőbb alapelveinek és módszertanának tisztázása és a néhány elvégzett kísérlet alapján kerülhet sor. Ilyen részletkérdés például a magyar egyetemeken tanuló külföldiek és a külföldön tanuló magyar fiatalok számbavételének; az esti, levelező és nappali tagozatok közti arányok megállapításának problémája; a munkásként dolgozó fiatal technikusok műszaki munkakörbe állításának tervezése stb.

A soron következő, kidolgozás alatt álló, öt éves terv ismert mutatói alapján — a javasolt tervezési módszerünk felhasználásával — számításokat végeztünk arra vonatkozóan, hogy a jelenlegi beiskolázás mennyire elégíti ki a tényleges szükségleteket. A hozzávetőleges adatok szerint jelenlegi mérnökképzésünk a kívánatos szintnek mintegy 80%-a, a technikusképzés — figyelmen kívül hagyva a minőségi követelményeket — mennyiségileg nagyjából kielégíti a szükségletet. Természetesen ezek az adatok legfeljebb tájékoztató jellegűek az alapadatok és a tervezési módszer bizonytalanságai miatt. Számításaink azonban, amelyeket még a tanulmány első megvitatása alkalmával, 1958 őszén végeztünk el, már az 1959. évi tapasztalatok szerint is — tendenciájukban — helyeseknek bizonyultak.

A terv végrehajtásának néhány problémája

Az eddigi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a végző szakemberek létszáma egy-egy évben a vállalatok és intézmények által igényelt létszámot meghaladhatja vagy annak alatta maradhat. Ezt az ellentmondást még a leggondosabb távlati tervezés sem tudja önmagában kiküszöbölni, sőt az általunk javasolt módszer ilyen ellentmondásokat időnként egyenesen létrehoz. Arról van ugyanis szó, hogy nézetünk szerint a szakemberképzés terveit a távlati, 10—15 éves szükségleteknek megfelelően és központilag kell tervezni, éppen azért, mert a vállalatok és intézmények ilyen hosszú időre általában nem látják előre szükségleteiket. A távlati tervek kiegészítéseképpen tehát szükség van a jövőben is rövidebb időszakra, 1—2—3 évre szóló olyan tervekre, amelyekben a végzők várható és az oktatási statisztikában elegendő pontossággal ismert létszáma, valamint a vállalatok és egyéb szervek igényei szerepelnek. (Ilyen tervek — legalábbis minden végző évfolyamra — most is készülnek.)

Az említett ellentmondások ezekben a tervekben megjelennek. Ha a közvetlen igény nagyobb, mint a végzők létszáma, valamiféle tervszerű elosztásra van szükség és az igények egy részének kielégítése a következő évekre toódik el. Előfordulhat egyébként az is — mint ahogy az elmúlt 2—3 évben előfordult —, hogy az igények kisebbek, mint a végzők létszáma. Ilyenkor szükség van központi állami intézkedésekre, például az elmúlt években bevezetett ösztöndíjrendszerre. Az ösztöndíj egyébként csak átmeneti intézkedésként fogadható el, mert a végző szakemberek egy részét hátrányosabb helyzetbe juttatja és olyan látszatot teremt, mintha a szak-

emberek egy részére valójában nem is volna szükség. Olyan elképzelések is felmerültek a múltban, hogy ki kell dolgozni a műszaki munkakörök nomenklatúráját és kötelezően előírni, hogy melyik munkakörben milyen képzettségű szakembert kell alkalmazni. A tapasztalatok azonban azt bizonyítják, hogy az ilyen jellegű intézkedések — önmagukban legalábbis — nem eredményesek.

Véleményünk szerint különösebb nehézség nélkül el lehet érni, hogy az 1956—1957—1958. években tapasztalt „mérnök-túltermelés” ne ismétlődjön meg. Éppen az utóbbi évek tapasztalata bizonyítja, hogy a vállalatok — ha a termelés stagnál vagy lassan növekszik és különösen, ha a további fejlődés perspektíváját nem látják — tartózkodnak fiatal szakemberek felvételétől. Ha azonban a növekedés üteme gyorsul, a vállalatok maguk is látják a fejlődés perspektíváit, az igények ugrásszerűen megnövekednek. A probléma megoldásának fő módszere tehát az, hogy az egyes vállalatok és intézmények vezetői megismerjék a távlati fejlődést és ennek problémáit és ezek megoldásáért felelősnek is érezzék magukat. Ez persze feltételezi a vállalati önállóság továbbfejlesztését abban az irányban, hogy az egyes vállalatok saját perspektívikus terveik kidolgozásában aktívan részt vegyenek, természetesen a népgazdaság, illetőleg a megfelelő ágazat központilag kidolgozott perspektívikus tervének keretein belül. Ez egyben lehetővé fogja tenni, hogy az egyes vállalatok a műszaki szakemberek munkába állítását és begyakorlását, tehát a káderek nevelését az egyes vállalatok, sőt az egész ágazat fejlesztése egyik központi kérdésének és egyben saját fontos feladatuknak tekintsék.

*

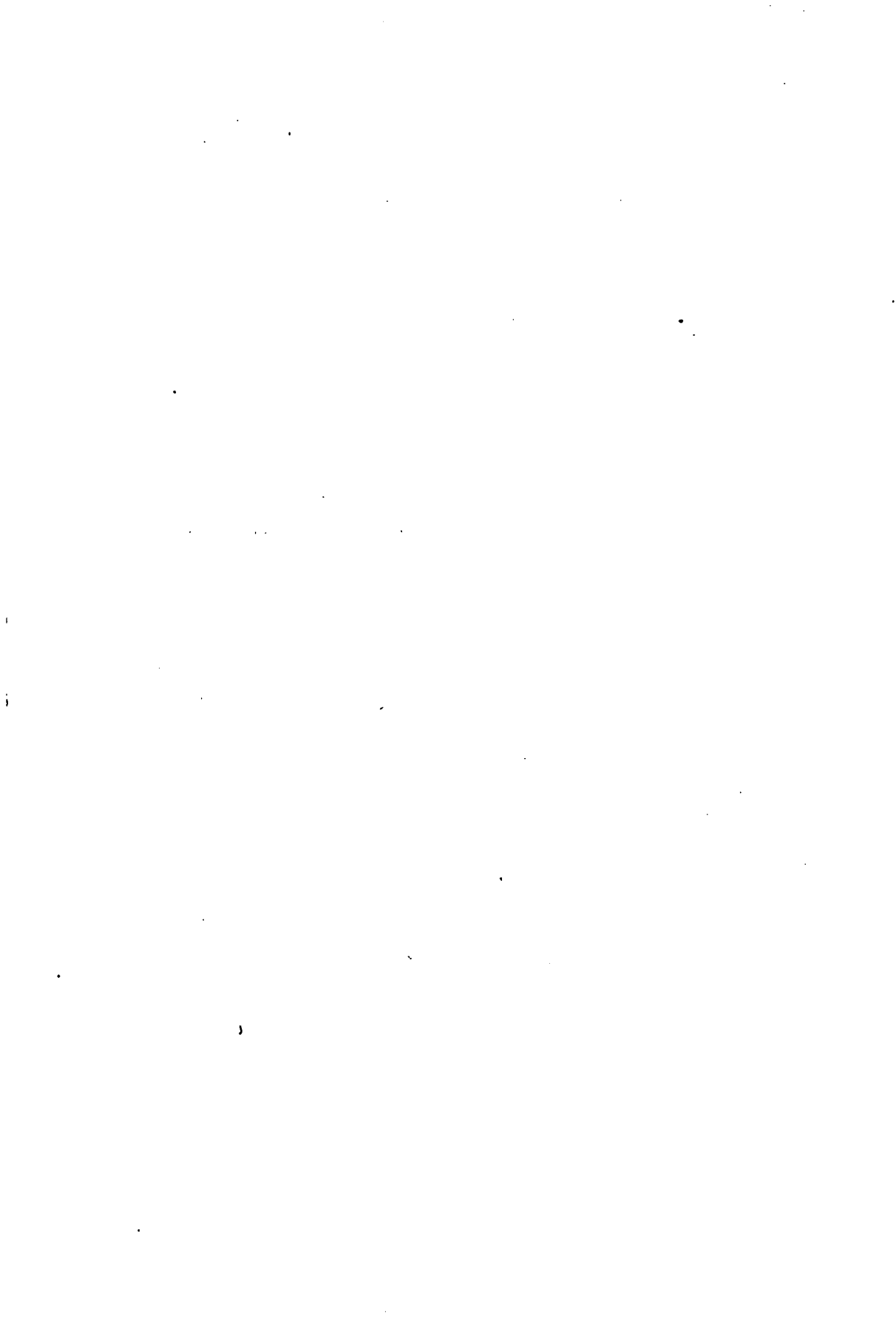
Az eddig végzett kutatómunka még nem jogosít fel bennünket arra, hogy a vázolt tervezési metodikát bevált és változatlanul alkalmazható módszerként ajánljuk. A megbízható létszámtervezés kialakításához hosszabb időre van szükség. Az eddiginél sokkal megalapozottabb, a tervmethodikával egybehangolt, rendszeres statisztikai adatgyűjtés, a tervmethodika részletes kidolgozása és gyakorlati kikísérletezése mind időt kíván. Reméljük, hogy ehhez a munkához az általunk végzett és publikált kutatás a korábbinál több lehetőséget nyújt. A problémák részletes kidolgozásához és megoldásához azonban további tudományos és gyakorlati közgazdasági munka szükséges.

FORRÁSMUNKÁK

- Adatok és adalékok a népgazdaság fejlődésének tanulmányozásához. 1949—1955. KSH, 1957.
- Dosztizsenyjie szovjetszkoi vlasztyi za 40 let. 1957.
- Economics and Research Branch Department of Labour. Ottawa, Bulletin No. 1., August 1957.
- Engineering and Scientific Manpower in the United States, Western Europe and Soviet Russia. Congress of the U. S. Joint Committee on Atomic Energy. Washington, 1956.
- Erdész Tiborné: A közoktatás helyzete. Statisztikai Szemle, 1957. 8—9. sz.
- Az 1949. évi népszámlálás. 7., 12. kötet.
- Falusné Szikra Katalin: A szellemi és fizikai munka viszonyáról hazánkban. Közgazdasági Szemle, 1955. 3—4. sz.
- A 3 éves terv. A Magyar Kommunista Párt javaslata. Szikra, 1947.
- Hearings before the Sub-committee on Research and Development of the Joint Committee on Atomic Energy. Congress of the United States, Washington, 1956.
- Az iskolai tanulmányokat befejező fiatalok továbbtanulása és elhelyezkedése. KSH, 1957.
- Jekelfalussy József: Népünk hivatása és foglalkozása az 1880-ban végrehajtott népszámlálás szerint. 1882. A kapitalista országok gazdasága 1929—1953. Statisztikai Kiadó, 1954.
- Komarov, V.: Nyekotorije voproszi planirovanija podgotovki szpecialisztov dlja narodnovo hozajsztva. Planovoje Hozajsztvo, 1957. 9. sz.
- A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának határozata. Társadalmi Szemle, 1951.
- A Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetének kongresszusi jelentése. 1948.
- Magyar Statisztikai Közlemények, új sorozat. 79/114. kötet.
- Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1956.
- Marx: A tőke I., Szikra, 1948.
- 4345/1954. KGM sz. utasítás. Kohó- és Gépipari Közlöny, 1954. 31. sz.
- Parányi György: Szempontok a szakkaderszükséglet tervezéséhez. Munkaügyi Szemle, 1958. 1. sz.
- Pásztor Tibor: Ipari technikumok a számadatok tükrében. Statisztikai Szemle, 1958. október.
- The Problem of Scientific and Technical Manpower in Western Europe, Canada and the United States, OEEC, Paris.
- Radnai Gyula: A műszaki állománycsoport-felmérésnek, valamint a kohó- és gépipar mérnök-technikus igényeinek néhány kérdése. Munkaügyi Szemle, 1959. április hó, 4. szám.
- Statisticki godisnjak FNRJ, 1957.
- Statistisches Jahrbuch der Deutschen Bundesrepublik, 1957.
- Statistisches Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik, 1956.
- Statisztikai Évkönyv 1935—1948. évi kötetek.
- Statisztikai Évkönyv 1949—1955. KSH, 1957.
- Statisztikai Havi Közlemények, 1957. 11—12. sz., 1958. 7. sz.
- Statisztikai Közlemények 60/IV. kötet.
- Ströer, H. J.: Mehr Technik — mehr Ingenieure. — Verein Deutscher Maschinenbau-Anstalten E. V. — Maschinenbau-Verlag GMGH. Frankfurt/Main. 66. old.
- Der technische und naturwissenschaftliche Nachwuchs in Österreich. Monatsberichte des Österreichischen Institutes für Wirtschaftsforschung. Wien, April 1957. Beilage Nr. 45.
- Technischer Nachwuchs. Referat für technischen Nachwuchs der Siemens-Schuckertwerke A. G. Erlagen, 1956.
- Trends in Professional Manpower Supplies and Requirements, Professional Manpower, Bulletin No. 1., 1957.
- Tymowsky: Az ipar közép- és felsőfokú kaderszükségletének kiszámítása az 1957—1960. és az 1961—1965. évekre. (Kézirat.)
- United States Summary. 1950. Census of Population.
- Valkó Endre: Szakemberhiány és műszaki színvonal. A munka termelékenysége és a termelés technikai színvonala növelésének egyes kérdései az iparban. Szikra, 1955.

BRÓDY ANDRÁS

A GÉPIPAR ANYAGFELHASZNÁLÁSI MUTATÓINAK
VIZSGÁLATA

A GÉPIPAR ANYAGFELHASZNÁLÁSI MUTATÓINAK VIZSGÁLATA*

Bevezetés

Az ágazati kapcsolatok mérlegének segítségével végzett számítások azon a feltételezésen alapulnak, hogy minden egyes „szektor” (iparág, csoport, vállalat) anyagráfordításai egyenesen arányosak a szektor termelésével. Feltételezik tehát vagy azt, hogy az anyagfelhasználási mutatók, az ún. „technikai koefficiensek” állandóak, vagy legalábbis azt, hogy változásuk mértéke előrelátható, megtervezhető. Másrészt a tervgazdálkodás elméleti irodalmában gyakorta találkozhatunk az ún. „haladó átlagnorma” fogalmával, mégpedig éppen az anyagfelhasználási hányadokkal kapcsolatban is. Ez a fogalomalkotás, amely lényegében az előbbihez hasonló anyagfelhasználási mutatók, „koefficiensek”, hányadosok viselkedését kívánja meghatározni, azt követeli, hogy ezek a mutatók általában csökkenjenek. E kétfajta fogalomalkotás tehát, a koefficiensek változatlanóságának feltételezése az egyik oldalon, s állandó csökkenésük feltételezése a másikon, egymásnak ellentmond. Kérdés mármost az, hogy a gyakorlat, maga a mutatók tényleges alakulása melyiket igazolja, melyikhez áll közelebb.

Fontosnak látszik ezért legalább egy konkrét területen megvizsgálni, hogy a valóságban hogyan viselkednek ezek a mutatók: állandóak-e vagy sem, és ha változnak, akkor milyen irányban és milyen mértékben. Feladatunk tehát az ilyen anyagfelhasználási mutatók időbeli alakulásának, esetleges változásuk lefolyásának megfigyelése. Nem elég egyetlen mutatófajtát megfigyelni: a lehetőség szerint változtatni kell a csoportosítást, többfajta mértékegységet kell felhasználni, hogy eredményeink elég általánosak lehessenek.

Hogy az anyagfelhasználás mutatói a termékek milyen körére vonatkoznak és hogy mérésük milyen mértékegységek révén megy végbe, ennek pontos kifejezésére nincs elegendő műszavunk. A továbbiakban a három legfontosabb típus megjelölésére a norma, normatíva és a fajlagos szavakat fogjuk használni, mégpedig a norma szót az egyes terméktípusra (az ETÁ szerinti „konkrét termékre”), a normatívát valamely egyes terméktípusokból összevont csoportra, ahol azonban az összevonás még nem oly nagymérvű, hogy a csoport mérésére a „természetes” mértékegység eleve lehetetlen volna, végül a fajlagos szót olyan tág csoportosításokra (vállalatok, igazgatóságok vagy iparágak) termékeire, ahol a volumen már csak értékben mérhető.

* E tanulmány a gépipar négyzetes mérlegére vonatkozó kutatás egyik részterületének anyagából készült. A felhasznált adatokért köszönetet kell mondanom a Kohó- és Gépipari Minisztériumnak és vállalatának, különösen Kardos Sándor, Káldor Mihály és Földes János elvtársaknak. A tanulmány részletesebb formában megjelent az Intézet Közleményeinek 3. számában.

Vizsgálatunkban az egyes terméktípusokra vonatkozó mutatókból az összevontabb (gyárra, termékcsoportra, iparigazgatóságra, minisztériumra vonatkozó) mutatók felé haladunk. Az egyedi mutatókra vonatkozó statisztikai anyag rendkívül szórványos, néhány negatív (nemleges) következtetés levonására mégis alkalmasnak látszik. Ahogy a mutatók összevontabbá válnak, bizonyító számadataink is kiteljesednek, e területen már megbízhatóbb dokumentációval, szervezett adatgyűjtéssel, gondosabb feldolgozással találkozunk. Hangsúlyoznunk kell azonban a felkutatott adatok hézagosságát. Véleményünk szerint kielégítő és megnyugtató értékelést szempontunkból csak hosszabb (10—15 éves) idősorok birtokában lehet végezni. A gépgyártás anyagstatisztikáját azonban csak az 1951—52. években fektették fel és csak az 1953. évtől kezdve ad elfogadható adatokat. Az 1953-tól 1957. évig rendelkezésre álló adatok, ha el is tekintünk a közben végbement módszertani és csoportosítási változásoktól, egyik évben sem tekinthetők „átlagosnak” vagy „normálisnak”, mivel minden egyes év a gépgyártás területén más és más tendenciákat hozott és nem tudjuk, nem zökkentette-e ez ki a gépgyártást normális menetéből.

A normák

Vizsgálatunkat néhány konkrét termékre (terméktípusra) vonatkozó *norma* bemutatásával kezdjük, miközben bocsánatot kérünk az olvasótól a továbbiakban illusztrációként felhasznált sok számért és táblázatért, amelyekből — sajnos — sokkalta kevesebb következtetést lehet levonni, mint amennyit szeretünk volna vagy amennyit más ipargazdasági tanulmányokban találhatunk. Mentségünk az, hogy a mutatók tendenciák bizonytalanok, ellentmondóak és ingatagok, és ez lehetlenné teszi a problémák gyors áttekintését és rövid táblázatos összefoglalását.

1. sz. táblázat

Néhány fontos termék tervezett vas- és acélfelhasználási normája (kg/darab)
1955-ben és 1958-ban*

	Melegen hengerelt		Hidegen hengerelt és húzott		Öntvény		Kovácsolt alkatrész	
	1955	1958	1955	1958	1955	1958	1955	1958
	évi norma		évi norma		évi norma		évi norma	
Fúrógépek								
OF 2	175	188	17	22	2597	2561	145	181
RF 2	315	305	51	58	4967	4505	141	185
RF 31	543	685	73	105	6989	7778	297	480
Marógépek								
VF 23	653	611	32	29	4841	4084	350	382
UF 23	583	649	36	26	4315	3955	573	258
Egyéb								
Túra ffi kerékpár	2,4	2,3	13,5	12,8	0,3	0,3	2,2	2,2
Pannónia motor	50,5	59,7	30,5	25,8	10,7	10,6	15,—	15,3
30-as varrógépféj	0,5	0,6	3,—	2,7	16,1	14,—	0,7	0,7

* A Csepel Vas- és Fémművek adatai alapján.

A változás %-a

	Melegen hengerelt termék	Hidegen hengerelt és húzott	Öntvény	Kovácsolt alkatrész
Fúrógépek				
OF 2	+ 7,4	+ 29,4	- 1,4	+ 24,8
RF 2	- 3,2	+ 13,7	- 9,3	+ 31,2
RF 31	+ 26,1	+ 43,8	+ 11,4	+ 61,6
Marógépek				
VF 23	- 6,5	- 9,4	- 15,7	+ 9,1
UF 23	+ 11,3	- 27,8	- 8,3	- 55,-
Egyéb				
Túra ffi kerékpár	- 4,2	- 5,2	Ø	Ø
Pannónia motor	+ 18,2	- 13,5	- 0,9	+ 2,-
30-as varrógépfej	+ 20,-	- 10,-	- 13,1	Ø

Az előbbi két táblából röviden összefoglalva az alábbi következtetés adódik.

Az egyes normák nem állandóak, változásuk iránya nem általánosítható. Lassan változnak, azonban nem tesznek eleget a „haladó” „feszített” átlagnorma elvi követelményeinek.

Ha a 2. sz. táblázat adataiból tovább számolunk, akkor megállapíthatjuk, hogy a normák változása négy év alatt:

0 — 10%/os	16 esetben
10 — 20%/os	8 esetben
20 — 30%/os	4 esetben
30%/o feletti	4 esetben

A változások nem egyirányúak és egyik irányban sem túlnyomóak. 14 esetben +, 3 esetben 0, 15 esetben —. Amennyiben egyáltalán belső tendenciák halvány nyomai a változások *előjele** alapján felbukkannak, akkor mondhatjuk, hogy a melegen hengerelt és kovácsolt anyagok felhasználása növekedik a hidegáruk és öntvények rovására. Ez a tendencia azonban nem egyértelmű és erre mutat az is, hogy a kovácsolt áruk felhasználása a felsorolt 8 eset közül 5 esetben nő ugyan, a felhasznált összsúly mégis csökken az UF 23 marógép 315 kg-os megtakarítása miatt.

Az egyes normák évenkénti átlagos változása a fentiek alapján 4—5%/o-ra tehető, azonban nem *egyirányú*, nem *tendenciózus*.

Hogy mennyire nem *egyirányú* az egyes normák mozgása, az még világosabbá válik, ha nemcsak a két szélső év, tehát 1955 és 1958 normáit hasonlítjuk össze, hanem figyelembe vesszük a normák alakulását évről évre. Az alábbi táblázatban — hogy ne halmozzuk a felesleges számjegyeket — csak azt mutatjuk be, hogy a norma az egymásra következő években nőtt-e (+) vagy csökkent (—) vagy esetleg változatlan maradt (0). Az egymásután következő jelek rendre az 1955/6., 1956/7. és 1957/8. évi változásokat jelzik:

* Itt csak az előjelet vizsgálhatjuk, mert ha a változás mértékét is figyelembe vesszük, akkor az átlagolás egyértelműen nem megoldható.

	Melegen hengerelt termék	Hidegen hengerelt és húzott	Öntvény	Kovácsolt alkatrész
Fúrógépek				
OF 2	— + +	+ — —	— + —	+ — +
RF 2	+ — +	— + —	— — +	+ + —
RF 31	+ + —	o + +	o + +	o + +
Marógépek				
VF 23	+ — +	+ — +	+ — —	— + —
UF 23	+ — +	+ + —	+ — —	— + —
Egyéb				
Túra ffi kerékpár	— + +	— — —	o — o	o — o
Pannónia motor	+ — +	— — +	— o o	+ — +
30-as varrógépféj	— + —	— — +	— + —	— + o

A Csepel Vas- és Fémművek adatai alapján.

Mint látjuk, egyenletes, tendenciózus változásról szó sincs. Az előjelek összehasonlítása a következő eredményt adja:

42 esetben +
44 esetben —
10 esetben o

Megjegyzendő, hogy az 1956. és 1957. években az egyes normák 34 esetben nagyobbak vagy kisebbek voltak az 1955. és 1958. évi szélső értékeknél! Ez azt jelenti, hogy a lehetséges 64 eset több mint *felében* a 157. oldalon közölt változási %-ok magasabbak lettek volna, ha a közbenső éveket is figyelembe vesszük.

Ha anyagfajtánként vizsgáljuk a változás irányát, ismét az előbbieken jelzett halvány tendenciára bukkanunk: a hidegárúk és öntvények inkább csökkenő, a melegen hengerelt és kovácsolt anyagok inkább növekvő voltára. Az előjelek ugyanis, anyagfajtánként:

4. sz. táblázat

	Melegen hengerelt termék	Hidegen hengerelt és húzott	Öntvény	Kovácsolt alkatrész
+	14	10	7	11
—	10	13	12	9
o	—	1	5	4

Egyetlen termék esetén találkozunk valamennyi anyag tekintetében egy év kivételével rendre csökkenő felhasználásokkal: az igen nagy szériában, igen régóta gyártott kerékpárnál. Itt a lényegében megállapodott konstrukció állandóan nagy tömegben ismétlődik és így lehetőség nyílik évi néhány tized százalékos megtakarításra. (Azonban itt sem bizonyított, hogy ez a *megtakarítás* a gyakorlatban is fennáll, hiszen pusztán *normákról* van szó, nem *tényszámokról*.) Hasonlóan szilárd, viszonylag változatlan normatívájú termék például a mozdony. A MÁVAG 424-es típusa (25 évig gyártották) 1953—57-ig pusztán néhány jelentéktelen tétellel változott, néhány kg-os egyenleggel (18 kg kovácsolt acél —, 56 kg melegen hengerelt áru +. Öntvény és hidegen hengerelt és húzott áru nem változott).

Kérdés azonban, hogy a *normák*, azaz a *tervezett* mutatók illetően alakulása mellett hogyan alakulnak a *tényleges* felhasználás mutatói? Erre még az előbbiekből hasonló vázlatos választ sem tudunk adni, mert a megfelelő adatok általában nem találhatók meg a vállalatoknál. Találtunk ezzel szemben a *fajlagosokra* vonatkozó ellenőrző számításokat, és ezek két gyár, a csepeli motorkerékpár- és kerékpárgyár esetében, amelyek lényegében egyetlen termékfajtát állítanak elő, némi útbaigazítást nyújtanak. A helyzet a következő: 1956-ról 1957. évre a motorkerékpár esetében

	<i>Terv szerinti</i>	<i>Ténylegesen</i>
a meleganyag felhasználás	csökkent	csökkent
a hideganyag felhasználás	csökkent	nőtt
az öntvényfelhasználás	nem változott	csökkent
a kovácsoltáru felhasználás	csökkent	csökkent

A kerékpárgyárban pedig

	<i>Terv szerinti</i>	<i>Ténylegesen</i>
a meleganyag	nőtt	csökkent
a hideganyag	csökkent	csökkent
az öntvény	csökkent	nőtt
a kovácsoltáru	csökkent	csökkent

A *tényleges* anyagfelhasználás változásának iránya tehát nem minden esetben egyezik meg az előírányozott normaváltozással, tehát valószínűleg nem mutatott nagyobb stabilitást, mint a tervezett.

Úgy véljük, az, hogy a vállalatoknál a *tényleges* felhasználást éves szinten nem mérik össze a normákkal, arra mutat, hogy az ilyen elemzést érdektelennek tartják. A nyereség növelése érdekében sokkalta részletesebben elemzik ugyan az anyagráfordításokat, mint azelőtt, de ez egyrészt az utókalkuláció részéről csak munkaszámonként (gyártási tételenként) vagy műhelyenként történik és a természetes egységekben mért anyagfelhasználást nem összesítik negyedéves és éves szinten a normával való egybevetés céljából. Összesítik és vizsgálják viszont a normától való eltérést *forintban*. Ez természetesen érthető, mert a vállalatot nem az egyes, részletes anyag-

5. sz. táblázat

Gyártmányonkénti többletanyagfelhasználás Ft-ban*

Típus	Időszak	Termelt db	Nettó anyag összesen	Egységre	Többletanyag normához képest összesen	Egységre
RF 2 a	1956 év	32	986 836,79	30 838,—	9 312,—	291,—
	1957 év	83	2 756 448,16	33 210,21	21 172,13	255,09
RF 2 b	1956 év	23	775 813,86	33 731,—	6 634,71	288,—
	1957 év	45	1 576 003,28	36 651,23	13 031,80	303,07
OF 2	1956 év	—	—	—	—	—
	1957 év	86	1 719 153,99	19 990,16	26 047,63	302,88
RF 3I	1956 év	—	—	—	—	—
	1957 év	55	2 645 034,17	48 091,53	24 491,04	445,29
UF 23I	1956 év	20	678 554,99	33 928,—	3 229,63	161,—
	1957 év	26	1 126 627,21	43 332,—	7 311,87	281,—
VF 23I	1956 év	15	674 960,49	44 998,—	5 839,07	389,—
	1957 év	17	756 710,40	44 512,—	4 965,18	292,—

* A Csepeli Szerszámgépgyár utókalkulációs adatai.

felhasználási mutatók betartása érdeklő — hiszen a gyakorlatban az egyes anyagok keresztül-kasul helyettesítik egymást, a megtakarítás az egyik fajtából a másik fajtából történő többletráfördítással jár együtt —, hanem az egész folyamat forintban mért végeredménye. Hiába tudjuk azt, hogy 100 kg hidegen hengerelt anyagot 150 kg melegen hengerelt anyaggal helyettesítettünk: a helyettesítés gazdasági jóságát csak az árak ismeretében lehet megítélni, és ha a vállalat ebből származó haszna (vagy kára) mondjuk termékenként 15 ezer forint, akkor kevésbé érdeklő, hogy a helyettesítés 100 vagy 1000 kg hengereltárut érintett-e. Ilyen tipikus elemzési adatsor az 5. sz. táblázatban bemutatott.

Mint látjuk, az anyagfelhasználás ingadozása még végső egyenlegében *forintban mérve* is számottevő. Általában túllépés (többlet-anyagfelhasználás) fordul elő. Ez a túllépés nagyságrendileg aránylag kicsi (0,5 — 2%) az évről évre következő normaváltozáshoz képest, amely a szerszámgépek tekintetében átlagosan mintegy 10%-ra tehető. (Itt jelentős konstrukcióváltozások mentek végbe az érintett években.)

Ha nem az időbeli ingadozást, hanem a rokon termékre vonatkozó normákat tekintjük, akkor is rendkívüli szóródást tapasztalunk még egy igen szűk termék-csoport, a csúcsesztergák egyes típusai között is:

6. sz. táblázat

	EU 215		E 1 N	MVE 290		
Csúcs távolság	1000	15 000	—	1500	2000	3000
Öntvény kg/éft	39,8	40,8	28,7	54,5	55,5	55,7
Melegen hengerelt termék kg/éft.	11,4	11,6	8,7	12,9	13,4	12,9

Nem elegendő tehát a pontos anyagtervezéshez a termelendő csúcsesztergák számát megállapítani, hanem a pontos típust, sőt a típuson belül a nagyságot (csúcs-távolság) is ismerni kell, hiszen az öntvényfelhasználás szélső értékei úgy aránylanak egymáshoz, mint 1 : 2, sőt az azonos csúcs távolságú gépek fajlagosa is több mint 30%-kal tér el. Egyéb anyagok tekintetében a szóródás még nagyobb, például

7. sz. táblázat

	EU 215		E 1 N	MVE 280		
Középlemez kg/éft.	0,18	0,18	1,1	1,65	2,25	1,80
Vörösréz kg/éft.	0,13	0,13	—, —	0,69	0,66	0,62

A hasonló termékek anyagfelhasználásának ilyen szóródása persze a szakemberek előtt ismert és természetes jelenség. Azonban az ún. normatívák esetében ilyen tág határok közt mozgó felhasználásokat összegezzünk valamilyen bázisként megválasztott választéki összetétel segítségével.

Sajnos a bázisul választott választék és a tervidőszakban ténylegesen gyártott összetétel a legritkább esetben azonos: általában olyan eltolódásokról, struktúraváltozásokról van szó, amelyek pontos tervezéséhez általában nincs meg a kellő információ, sőt e választékváltozások nemritkán burkoltak maradnak még a legrész-

letesebb tényyszám-statisztikában is és így gyakorta alapos elemzőmunkára és a szakterület igen mélyreható ismeretére van szükség, hogy mibenlétüket egyáltalán fel tárhassuk és számszerűsíthessük.

Mármost nyilvánvaló, hogy a normatíva annál érzékenyebb a választék megváltozására, minél nagyobb az eltérés a normatívát alkotó termékek egyéni anyagfelhasználási mutatói, normái közt. Ezért indokolt ezt az eltérést, ezt a szóródást a normatíva hibahatárának, a vele való számítás esetében elkövethető hiba végső, maximális korlátjának tekinteni, amelyen belül persze — a választék mindenkori eltolódásának mérvétől, súlyosságától függően — a normatíva tényleges bizonytalansága, ingadozása kisebb vagy nagyobb lehet. (Itt csak röviden megemlítendő, hogy a szóródás nagysága függ az alkalmasan megválasztott mértékegységtől is — más ingadozást, más hibahatárokat találunk, ha más és más mértékegységet tekintünk viszonyítási alapnak.)

A normatívák

A rokon termékek más területein is hasonló a helyzet, például rendkívül tanulságosak a tartályok normatívái. A tartályokat különböző igazgatóságokhoz tartozó gyárak gyártják. Egy tonna tartály engedélyezett felhasználásai (Tervhivatali 1957. évi normatívák).

8. sz. táblázat

	Gépipari Igazgatóság		Üzemgépészeti Igazgatóság			
	Április 4. Gépgyár	Egyéb	Tartály- és tárolóberendezések gyára	Kiskunfélegyházi gépgyár	Könnytett kivitel	Egyéb
Rúd- és idomacél	36	350	122	46	116	155
Durvalemez	—	390	797	249	89	341
Középlemez	1055	420	206	712	968	492
Finomlemez	—	—	—	148	—	8
Cső	13	10	—	1	—	37
Öntvény	—	—	—	—	—	3
Ölomlemez	—	—	16	—	—
Összes súly	1104	1170	1125	1172	1173	1036

Tehát az 1 tonnához felhasznált anyagok *összsúlyát* is csak 13⁰/o-os hibahatár közt tudjuk megtervezni, az egyes hengereltáru-fajták tekintetében pedig semmiféle támpontunk nem lehet, az egyes adatok általában szélesebb szóródást mutatnak, mint 1 : 10.

De sorolhatnánk a példákat. A bányagépgyártásban előállított kaparóvályú A típusa darabonként 4,3 tonna melegen hengerelt acélt igényel, a B típus 7,1 tonnát, a C típus 1,2 tonnát. Kovácsolt rész az A típusban 140 kg, a B típusban semmi, a C típusban 70 kg. Világos: míg a termelés egész pontosan specifikálva nincs, anyagterv ilyen normák alapján nem készülhet.

De talán az összevont gyártmánycsoport-normatívák megbízhatóbbak? Egyetlen példa:

A 3 fázisú turbogenerátorhoz (20 000 KVA felett) az OT normatíva szerint felhasználható 7226 kg és 92 dkg vörösréz. Se több, se kevesebb — pontosan ennyi. (Ez

a 6 számjegyes érték 0,00014^{0/0}-os pontosságnak felel meg, azaz *egymilliomodnyi* eltérést sem enged meg!) Tudnivaló emellett, hogy a jelzett típusból évente 3—5 példány készül el, nagyjából egyedi kivitelben, áruk 1,5 milliótól 3 millió forintig terjed az ETÁ szerint. Még ha ismerjük is a specifikált rendeltést, az ilyen normatíva akkor sem ér semmit, csak *ködösít*, felesleges számításokat okoz (már kiszámítani is felesleges, hát még beszorozgatni 6, 8 és 10 számjeggyel, ott, ahol 2 *sem* szignifikáns) és azt a *látszatot* kelti, hogy anyagterveink „szilárdan” meg vannak alapozva (hiszen egymilliomodnyi pontossággal számolunk), holott a valóságban esetleg a számított anyag duplájára vagy felére van szükség. (A következő típus normatívája — ugyanez 1250—20 000 KVA-ig — ugyanis 4232 kg 35 dkg rézet „igényel”.)

Még egy táblázat az ilyen „normatívák” precizitásáról:

Transzformátorok anyagfelhasználása (normatíva/db)

<i>Teljesítmény</i>	<i>Trafólemez kg</i>	<i>Réz kg</i>
11 = 100 KVA	201,—	1,70
101 = 500 „	543,87	5,99
501 = 2 000 „	1 723,—	19,70
2 001 = 10 000 „	3 951,—	1 378,20
10 000 felett	21 186,—	3 632,59

Nem vonjuk kétségbe, hogy ezeket a normatívákat a bázisidőszak belső megszólási arányai szerint hosszai irodai munkával pontosan számították — de az egész bonyolult és 6 számjegyes normatíva helyett többet érne (*pontosabb* eredményre vezetne és *kevesebb* számolással járna) egy olyan durva gyakorlati számítás, hogy a trafólemezszükséglet 2 kg/KVA és a rézszükséglet ennek 1^{0/0}-a, illetőleg 2000 KVA felett (ahol tonnákról van szó!) egyedileg tervezendő.*

Itt helyszűke miatt nem közölhetjük egész bizonyító anyagunkat, ezért csak röviden kimondjuk az előzőek alapján már valószínű következtetést:

*az azonos vállalaton belül gyártott termékek normái, az azonos iparigazgató-ságon belül gyártott termékek normái, és az azonos igazgatóságokhoz tartozó vállalatok fajlagosai sokkalta jobban eltérnek egymástól, ingadozásuk és szóródásuk nagyobb, mint az egyes vállalatok vagy igazgatóságok fajlagosainak ingadozása és szóródása.***

A fajlagosok

Mindezekből következik, hogy a Kohó- és Gépipari Minisztérium fajlagosai időben sokkalta nagyobb állandóságot fognak mutatni, mint az egyes igazgatóságok fajlagosai, sőt ez a megállapítás nemcsak a felhasználók szerinti bontásra, hanem a felhasznált termékek szerinti bontásra is érvényes.

* Legutóbbi értesülések szerint az erősáramú termékek tekintetében csökkenőben van az ilyen normatívák használata. Megszüntetésük másutt is helyes volna. — Egyébként ez a példa is mutatja, hogy jól megválasztott viszonyítási alap segítségével az ingadozás, bizonytalanság csökkenthető.

** A bizonyító anyag és a részletesebb elemzés iránt érdeklődők figyelmét felhívjuk a Közgazdaságtudományi Intézet Közleményei sorozatában megjelent, „A gépipar anyagfelhasználási mutatóinak alakulása és pontossága” című kiadványra.

Tekintsük tehát a következő táblázatot:

9. sz. táblázat

Néhány fontosabb anyag fajlagos felhasználásának ingadozása az 1953–56. években

(A KGM által összeállított exportgazdaságossági számítások anyaga alapján)

Az értékek a fajlagosok indexe (1953 = 100) 3 évi %-os ingadozásának abszolút összegei.

Tehát, ha pl.

év	a fajlagos indexe
1953.....	100
1954.....	80
1955.....	105
1956.....	120,

akkor a táblázatban 45 szerepel.

Anyag megnevezése	Gépipar	Mezőgép	Üzemgép	Jármű	Autó	Hajó
Rúd és idom	15,—	59,9	128,9	89,7	21,4	34,4
Szürkeöntvény.....	89,9	47,8	24,8	47,4	71,6	120,8
Durvalemez	79,4	149,8	72,9	85,8	10,—	12,—
Középlemez	62,9	140,—	94,8	15,2	92,1	23,9
Finomlemez	64,3	109,9	51,9	47,5	17,8	41,9
Melegen hengerelt cső ...	56,—	432,—	55,—	33,—	20,—	55,—
Vörösréz félgártmány ...	17,—	500,—	552,—	34,—	100,—	63,—
Bronz félgártmány.....	75,—	333,—	14,—	70,—	58,—	133,—
Fenyőfűrészáru	25,3	14,—	61,3	80,9	32,5	31,—
Tölgy fűrészáru	76,8	397,4	234,4	29,5	56,2	58,—
Igazgatóság %-ban	11,5	72,5	15,1	43,1	87,1	8,6
Átlagos ingadozás	56,2	218,4	129,—	53,3	48,—	57,3

Anyag megnevezés	Csepel	Erős- áram	Híradás	Tömeg- cikk	Műszer- ipar	KGM/A össz.	Igazga- tósági átlag
Rúd és idom	38,4	97,6	113,4	72,1	108,—	37,3	70,8
Szürkeöntvény.....	34,2	50,6	153,7	277,9	58,3	42,1	88,8
Durvalemez	67,9	49,9	—	128,8	150,—	68,—	73,3
Középlemez	89,—	75,—	100,—	110,—	200,—	12,8	91,2
Finomlemez	64,3	14,3	96,—	22,1	37,9	49,—	51,6
Melegen hengerelt cső ...	210,—	—	—	399,—	100,—	18,—	123,6
Vörösréz félgártmány ...	550,—	20,—	19,—	67,—	140,—	32,—	187,5
Bronz félgártmány.....	117,—	47,—	49,—	211,—	155,—	25,—	114,7
Fenyőfűrészáru	33,4	68,4	149,—	30,4	67,8	23,4	54,—
Tölgy fűrészáru	136,8	199,7	117,9	280,8	104,7	29,3	153,8
Igazgatóság %-ban	19,8	40,4	36,4	23,6	59,5	8,4	38,—
Átlagos ingadozás	134,1	62,3	79,8	159,9	112,2	35,7	100,9

A 4 év alatti ingadozás az egyes igazgatóságok fajlagosaiban

1 —	20%/0-os	12 esetben
20 —	40%/0-os	16 esetben
40 —	60%/0-os	17 esetben
60 —	80%/0-os	17 esetben
80 —	100%/0-os	12 esetben
100 —	200%/0-os	21 esetben
	200%/0 felett	12 esetben

Az ebből számított átlagos évenkénti ingadozás több mint 33⁰/₀.

A minisztériumi gépipari teljes termelés után számított fajlagosok *minden esetben* kevesebbet ingadoznak, mint az igazgatósági átlagos ingadozás. A minisztérium éves fajlagosainak éves ingadozása átlagosan csak mintegy 12⁰/₀.

Ugyanez áll arra, ha az igazgatóságokéi összevont fajlagost vizsgáljuk. (Itt — élve a minisztérium közgazdasági osztályának számításai adta lehetőségekkel — az anyagfelhasználást világpiaci áron, \$-ban vontuk össze és az így képzett fajlagos ingadozását vizsgáltuk.) A legfontosabb anyagok felhasználásának összesített ingadozása itt 8,4⁰/₀-nak mutatkozik (tehát értékben az ingadozás valamivel kisebb, mint súlyban mérve!) — az igazgatóságok ingadozása pedig 38⁰/₀ (tehát értékben *nagyobb mint súlyban*).

Felmerül az a tervezés szempontjából fontos kérdés, hogy a nagyobb mutatók, azaz azok a mutatók, amelyek a domináló anyagok felhasználását mutatják (azoknak az anyagoknak a felhasználását, amelyeknek az önköltségben elfoglalt részarányuk a legnagyobb), vajon nem ingadoznak-e aránylag kevésbé?

E kérdés megválaszolására a következő táblázatot állítottuk össze a minisztérium anyagából (ismét az előbbi táblázat mutatóit vizsgálva).

10. sz. táblázat

Fajlagos értéke	Ingadozás mértéke			
	1—40 %	40—80 %	80—150 %	150 % felett
I— 100	5	5	4	6
100— 500	12	16	13	7
500—1000	6	7	5	1
1000—2000	2	1	6	0
2000 felett	8	2	3	1

Mint látjuk, szoros összefüggés a két ismerv között nincs (nem az átlóban állnak a legmagasabb számok). Legfeljebb azt mondhatjuk ki, hogy a legnagyobb mutatók valamivel pontosabbak, és hogy a nagy mutatók általában nem ingadoznak 150⁰/₀-nál többet.

Láttuk, hogy az összevont fajlagos kevésbé ingadozik, mint az egyes anyagfajták fajlagosai. Ez a megállapítás nemcsak általában a minisztériumra, hanem különböző igazgatóságokra is érvényes, azonban ennek számszerű bizonyítását ismét mellőznünk kell. Ugyanígy nem térhetünk itt ki annak a bemutatására, hogy ez az állítás érvényes az anyagfajták különbözőképpen összevont csoportosításaira is.

Összefoglalás

A magyar gépgyártás anyagfelhasználási mutatóinak időbeli ingadozása meglehetősen nagy, viszonylagos állandóságuk, illetőleg változásuk egyértelmű tendenciája nem bizonyítható. Így mind az ágazati kapcsolatok mérlegén alapuló számításokba, mind a népgazdaság anyagmérlegeinek tervezésébe (és ezáltal a népgazdasági tervezés egészébe) a pontos és részletes választék megtervezésének nehézségei következtében le nem becsülendő bizonytalansági tényezőt visznek be.

Összegezve még egyszer az egyes mutatók ingadozásáról (hibahatáraitól, szóródásairól, megbízhatóságairól) tapasztaltakat:

1. Az egyes terméktípusok normáinak ingadozása évenként kb. 4—5⁰/₀.

2. A különböző típusok normái közti eltérésnek gyakorlatilag nincs határa. Még közeli rokonságban álló termékeknek a jellemző, legfontosabb anyagra vonatkozó normái is 30—40—50⁰/₀-kal térhetnek el egymástól, s így a normatívák is megfelelően bizonytalanok (a választéki tervezés nehézségei következtében).
3. Az egyes igazgatóságok egyes anyagfélésekre vonatkozó fajlagosainak éves átlagos ingadozása a 30⁰/₀-ot meghaladja.
4. A minisztériumok fajlagosainak ingadozása évenként átlagosan kb. 10⁰/₀ körül van.

Ebből következik, hogy a minisztérium és az igazgatóságok fajlagosainak változását nem annyira a normák változása okozza (hiszen az ezek által okozott ingadozás *összegezve* biztosan a 4—5⁰/₀ alatt maradna), hanem a gyártott termékek választékának folytonos változása, a gyártmánystruktúra gyakran előre nem látható átalakulása, régi gyártmányok „kifutása” és új, még ismeretlen vagy pontosan meg nem állapítható normájú gyártmányok munkabevétele.

Valószínű az is, hogy a profilváltozás az egyes igazgatóságokat tekintve erősebb, mint a minisztérium egészét tekintve, hiszen az igazgatóságok közötti átprofilírozás gyakori. Ez az átprofilírozás megváltoztatja az érintett igazgatóságok fajlagosait, de nem (vagy csak kevéssé) érinti a minisztérium mutatóját. Amennyiben egyáltalán érinti, az csak két okból lehetséges:

- a) mert az új vállalat eltérő anyagfelhasználással gyártja ugyanazt a típust;
- b) mert az új vállalatnál az eltérő kooperációs viszonyok miatt ugyanaz a termék más (több vagy kevesebb) „teljes termelési értéket” hoz a minisztérium szintjén, aszerint, hogy több vagy kevesebb kooperációt vesz igénybe a termék előállításához.

Mindkét ok valószínűleg csekély kihatású és így az átprofilírozás lehet egyik alapvető magyarázata az igazgatósági fajlagosok meglepően magas (a minisztérium fajlagosaihoz képest mintegy háromszoros) ingadozásának. Különösen akkor világos ez, ha arra is gondolunk, hogy nemcsak az egész termék, de egy részének átprofilírozása, esetenként bémunkában stb. való legyártása milyen nagymérvű a minisztérium gyakorlatában. Ilyenkor még a profil tulajdonképpen változása nélkül, pusztán a kooperáció apró változásai folytán is viharosan ingadozhatnak a vállalatok és az igazgatóságok fajlagosai — míg a minisztérium fajlagosa viszonylag változatlan.

A tervezés szempontjából könnyebbséget okozna (a számításokat pontosabbá tenné), ha vagy a legnagyobb fajlagosok abszolút (tehát nem viszonylagos!) ingadozása kisebb volna, mint az átlagos ingadozás, vagy pedig a legnagyobb termelési értékű igazgatóságok fajlagosainak viszonylagos ingadozása kisebb volna, mint az átlagos ingadozás.

Mindkét sajátosság lendítene az anyagfelhasználás tervezésének pontosságán, hiszen módot adna az anyagfelhasználás zömét kitevő anyagáramlásoknak az átlagosnál pontosabb megállapítására. Sajnos azonban az eddig vizsgált adatok ilyen törvényszerűségeket nem mutatnak.

Mindebből az következik, hogy az anyagtervezés megbízhatóságának fokozása érdekében sokkalta több a teendő a belső gyártmány- és kooperációs-struktúra változásának megragadása terén, mint a normák ellenőrzése, szigorítása, pontosabbá tétele terén.

Foglalkoznunk kell még a tanulmányból levonható azon következtetésekkel, amelyet az input-output számításokra (az ágazati kapcsolatok mérlegével végezhető

számításokra) vonatkoznak. A vizsgálat azt bizonyította, hogy a kiinduló adatok (a „fajlagosok” vagy „koefficiensek”) meglehetősen *bizonytalan, változékony* nagyságok — persze a bizonytalanság mérvét a csoportosítás célszerűsége erősen befolyásolhatja.

A kiinduló adatok bizonytalansága a számítások eredményét nyilván szintén bizonytalaná teszi. Kérdés, hogy a koefficiensek hibája a számítások folyamán nem halmozódik-e fel annyira, hogy a számítások végeredményét eleve értelmetlenné és így a számítást feleslegessé teszi.

A második következtetés úgy szól, hogy az egyenletrendszer rendszámának (a szektorok számának) szaporítása nem vezet mindig pontosabb eredményhez, mert az így nyerhető többletet ellensúlyozhatja az adatok bizonytalanabbá válása. Különösen elővigyázatosnak kell lennünk akkor, ha olyan szektorok szerepelnek a bontás következtében, amelyek termékei egymást széles körben helyettesíthetik (pl. a kovácsolt és hengerelt termék stb.), mert ezzel a bontással a mutatók bizonytalansága ugrás-szerűen nagyobb lesz, s így a velük való tervezés is bizonytalanabb.

Vizsgálatunk eredményét összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a feltárt anyag sem a koefficiensek változatlanságát, sem a haladó átlagnormák elméletét nem igazolta. A koefficiensek nem változnak ugyan gyorsan, azonban nem is állandóak, bár megfelelő és ésszerű csoportosítással ingadozásukat befolyásolni és mérsékelni tudjuk. Ugyanakkor mozgásuk iránya nem egyértelmű, a végső tendenciák igen bizonytalanok, s általánosan csökkenő mutatókkal csak igen elszigetelt esetekben találkozunk.

HORVÁTH LAJOS

AZ ANYAGI ÉRDEKELTSÉG ELVÉNEK
ALKALMAZÁSA A MEZŐGAZDASÁGI
TERMELŐSZÖVETKEZETEK FEJLESZTÉSÉBEN

AZ ANYAGI ÉRDEKELTSÉG ELVÉNEK ALKALMAZÁSA A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETEK FEJLESZTÉSÉBEN

A szocialista gazdaság építésének célja a dolgozók rendszeresen növekvő anyagi és kulturális jólétének megteremtése. A dolgozó parasztok tömegei is ezért léptek be a termelőszövetkezetekbe és munkájuk gyümölcseként e cél megvalósulását várják.

A szocializmus egyik igen fontos gazdasági törvénye a munka szerinti elosztás elve. A szocializmusban a társadalom tagjainak termelőtevékenységére jelentős befolyást gyakorol a javak munka szerinti elosztása. A szocialista gazdaság, mint átmeneti képződmény, a kommunista gazdasági rendszer felé haladó fejlődési folyamatot tükrözi. A kommunista gazdaság társadalmi rendszerében általánossá válik a dolgozó embernek, az egész társadalom érdekében kifejtett, életszükségletté vált termelőtevékenysége. Az átmeneti időszakban fokozatosan szorul háttérbe a személyi, anyagi érdekeltiségből teljesített munka. A termékek elosztásában már az átmenet mai szakaszán sem érvényesül maradéktalanul a végzett teljesítmény utáni részesedés elve, a szolgáltatások és az anyagi javak egy részének elosztása nem a végzett munkateljesítmény szerint történik, hanem a szükségletek szerint. A szocializmus építése során egyre szaporodnak mind a termelő munkában, mind a termékek elosztásában azok az elemek, amelyek a kommunizmusban válnak általánossá. A szocialista társadalomban még részben élnek a kapitalista társadalomból fennmaradt elosztási módok (pl. földjáradék), de ezek ma már nem döntő jelentőségűek és fokozatosan felszámolódnak. A mi társadalmunk fejlődésének jelenlegi szakaszában elsősorban a munka szerinti elosztás elve érvényesül. Mindaddig, amíg a munka szerinti szocialista elosztás törvénye érvényesül a gazdaságban, objektív szükségszerűséggel érvényesül az anyagi érdekeltiség elve is a munka végzésében. A munka szerinti szocialista elosztás szükségszerűen teremti meg az anyagi érdekeltiséget.

Az anyagi érdekeltiség problémája más a kapitalizmusban és más a szocializmusban. A kapitalizmusban a tőkés tulajdonviszonyok határozzák meg ezt is. Marx „Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához” című munkájában a következőket mondja: „az elosztás, mielőtt a termékek elosztása volna, előbb: 1. a termelési eszközök elosztása, és 2. . . a társadalom tagjainak elosztása a termelés különböző fajtái között” s „a termékek elosztása csak eredménye ennek az elosztásnak”. A munkásosztály és a dolgozó parasztság alapvető anyagi érdeke a kapitalizmusban éppen ezért az, hogy a termelési eszközök elosztását és a társadalom tagjainak a termelés különböző fajtái közötti elosztását változtassa meg, azaz megdöntse a tőkés tulajdon- és társadalmi viszonyokat, mert ezzel alapvetően változtatja meg a termékek elosztását is.

A szocialista társadalomban az anyagi érdekeltiség elve döntően szocialista tulajdonviszonyok között a tervgazdaság rendszerében valósul meg az osztályegyenlőt-

lenség megszűnése során. Az épülő szocialista gazdasági rendszerben a „ki kít győz le” érvényesülése folyamán az osztályérdeknek alávetve a szocialista építés erősítése érdekében kell megvalósítani az anyagi érdekelttség elvét. A revizionisták az anyagi érdekelttség elvét a szocialista tervgazdaság rendszere fölé helyezik, azt vélik, hogy önmagában az automatizmus alkalmazásával képesek tervgazdaságot teremteni és ezzel gátolják a szocialista gazdaság fejlődését. A személyes érdekelttség helyes alkalmazása elősegíti a szocializmus és a kommunizmus gyorsabb ütemben való fejlődését, mert a dolgozók anyagi jólétének egyidejű emelkedése mellett növeli a munkatermelékenységet, előmozdítja a technikai haladást és a dolgozókat szakképzettségük emelésére serkenti. Az anyagi érdekelttség elvét a tervezés, a gazdálkodás, a termelés egész területén összességében és részleteiben az össztermelésben és ágazatonként is érvényre kell juttatni.

Az anyagi érdekelttség általános elméleti kérdéseivel csak annyiban kívánok foglalkozni, amennyiben a termelőszövetkezetek és a termelőszövetkezeti tagok anyagi érdekelttségének vizsgálata elméleti általánosításokra vezet.

Az anyagi érdekelttség fogalmán belül is érvényesül az ellentétek egységének általános törvénye. Az anyagi érdekelttség fogalmán belüli ellentétpár egyike a termelő oldaláról hat az egész társadalom felé mint *igény* a munkateljesítmény utáni minél nagyobb részesedésre, az ellentétpár másika az állam, a társadalom részéről hat *anyag* *ösztönzés* formájában a termelő egyén felé, a minél nagyobb, értékesebb munkateljesítmény irányában. Az egész társadalom, a termelő közösségek (üzemek, vállalatok) és bennük a termelő egyén dialektikus egysége a fentiekben is érvényre jut.

Az anyagi érdekelttség biztosítása közelebbről tehát nem más, mint meghatározott célú anyagi ösztönzés. Az anyagi ösztönzés az állam oldaláról nyilvánul meg, míg az anyagi érdekelttség a termelő oldaláról jelentkezik. Az anyagi érdekelttség problémáját Mao Ce-tung a népen belüli ellentmondások közé sorolja, amely mindaddig fennmarad, amíg a munka szerinti elosztás elve érvényesül. A munka szerinti elosztás elvéről való letérés kritériuma a bőség, a szükségletek szerinti kielégítés biztosítása és az emberek tudatának szocialista kommunista tudattá való fejlődése. Amíg a létet a munka szerinti elosztás határozza meg, addig ezt a népen belüli ellentmondást maradék nélkül nem oldhatjuk fel.

Már ma sem érvényesül teljesen a munka szerinti elosztás elve. E téren is átmeneti szakaszban vagyunk. Az anyagi juttatások és szolgáltatások egy részét a szövetkezetek és a szövetkezet tagjai — amit az egész társadalomtól kapnak — nem a teljesítményük arányában, hanem szükségleteik szerint kapják. Helytelen és egyoldalú lenne a teljesítményt fetisizálni, hisz célunk a szocialista elosztási rendszer érvényesítése mellett a kommunista elosztási rendszer fokozatos megvalósítása. Már a szocializmus építése során is elengedhetetlen a szükségletek figyelembevétele éppen a szocializmus felépítése és a kommunizmushoz, mint magasabb társadalmi gazdasági formációhoz való eljutás érdekében, de ugyanakkor ehhez alapvető a teljesítmények figyelembevétele.

A szövetkezetek közül a gyengébbeknek nagyobb társadalmi segítséget kell adni, több segítséget kell kapniuk az induló szövetkezeteknek és az osztályellenség által támadott és szorongatott szövetkezeteknek. Államunk feladata e téren is az egyenlőtlenségek fokozatos felszámolása, ahogy a szocializmust építő országok általában egy időben jutnak el a kommunizmushoz, ugyanúgy a szövetkezeteknek is általában együttesen kell eljutniuk teljes kifejlődésükhöz, a szocialista nagyüzemek kifejlett típusához, amely tagjaik szükségleteit minden oldalúan ki tudja elégíteni. Az előbbi elveket államunk a szövetkezeteknek juttatott állami hitelek, gépállomási szolgál-

tatások, termelési szerződések rendszere, kedvezményes juttatások (tenyészállattörzsek, vetőmag stb.) révén valósítja meg.

A szövetkezetek tagsága felé is érvényesül már bizonyos területeken a szükségletek szerinti elosztás elve, így többek között az öregségi és a betegségi biztosításban, az óvodák, bölcsődék, iskolák fenntartásában. Ide számíthatjuk részben a falu villamosítását és közművesítését, az olcsó lakást és lakásépítési lehetőséget, az olcsó közlekedést, a könyveket, a mozi stb. A szükségletek szerinti elosztáshoz való közeledést jelenti az, hogy pl. a közlekedés, a könyv, a mozi díját, illetve árát jelentősen az önköltségen alul állapítja meg a szocialista állam.

Az állam oldaláról megnyilvánuló anyagi ösztönzésnek elő kell segítenie a termelőszövetkezetnek, mint szocialista üzemnek a fejlődését, emelnie kell a szövetkezet termelését. Ezt általában úgy biztosítjuk, hogy egyrészt a termelőszövetkezetek számára lehetővé tesszük a saját üzemi akkumulációt és a társadalom ösztökéjéből is juttatunk eszközöket, anyagokat, ugyanakkor, amikor a szövetkezettől el is vonunk értékeket a társadalmi akkumulációhoz. Lehetséges az is, hogy az állam elengedi egy időre a szövetkezeteknek a társadalmi akkumulációhoz való hozzájárulásuk jelentős részét, vagy teljes egészét, és így a szövetkezetek számára biztosítja a bővített újratermelés megvalósításához szükséges jelentős üzemi felhalmozást, a tagok anyagi érdekelttségét biztosító viszonylag magas részesedés mellett. Lehet az a forma is, hogy a szövetkezetnek hozzá kell járulnia a társadalmi akkumulációhoz, de ugyanakkor az állam a társadalmi alapokból hitelez a szövetkezet számára — és ez lehet nagyobb vagy kisebb, mint a szövetkezet hozzájárulása a társadalmi ösztökéhez. Megvalósíthatja mindezeket az állam az árakban rejlő értékelvonással és az adózás rendszerével.

A mi államunk e téren jelentős támogatást nyújtott éveken keresztül a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megerősödéséhez, amit az alábbi szám adatok bizonyítanak.

*Termelőszövetkezetek beruházásai (millió Ft)**

1950	67,2
1951	192,0
1952	484,5
1953	360,5
1954	299,5
1955	340,7
1956	338,9

* Statisztikai Évkönyv, 1956.

Ez a támogatás egészében a szövetkezetek összességében biztosította a bővített újratermelés megvalósítását úgy, hogy ugyanakkor a szövetkezetek egy kisebb része még ilyen anyagi támogatás mellett sem tudta megvalósítani a bővített újratermelést. Ezt a termelőszövetkezetekből származó 1 kh szántóra vetített nemzeti jövedelem alakulása mutatja. (L. I. sz. táblázat.)

Az I. sz. táblázat adatai megmutatják, hogy 1954-ről 1955-re az emelkedés kis arányú, ugyanakkor 1956-ban az elért 1955-ös szint alá süllyed. Ez mind a termelőszövetkezet közös gazdaságában, mind a háztáji gazdaságban egyformán érvényesül. Ez a táblázat egyben mutatja a termelőszövetkezeteink közös gazdaságában az állattenyésztés igen nagyarányú elmaradottságát is. Mi ennek az oka? Elsősorban az, hogy az anyagi ösztönzés megvalósítása nem mindig jelentett anyagi érdekeltséget a termelés növelésében. Előfordult több esetben, hogy erőszakoltuk a hitelt, s ezzel élőködésre neveltünk egyes szövetkezeteket. A hibát ott követtük el, hogy a termelés-növelés és munkateljesítmény érdekeit túlzottan háttérbe szorítva, a szükséglet sze-

A szövetkezetekből származó nemzeti jövedelem 1 kh szántóra, Ft-ban*

	Termelő- szövetkezet közös gazdaság	Háztáji gazdaság
1954 növénytermesztés.....	896	2810
1954 állattenyésztés	95	4770
1954 összesen	991	7580
1955 növénytermesztés.....	1170	2850
1955 állattenyésztés	67	5250
1955 összesen	1237	8100
1956 növénytermesztés.....	1060	2700
1956 állattenyésztés	33	4600
1956 összesen	1093	7300

* A KSH Közgazdasági Főosztály adatai alapján.

rint adtunk a társadalmi alapokból. Csak egy példát hozok fel erre: 1953. évben 71,4 millió Ft összeget juttattunk a termelőszövetkezeteknek olyan munkaegység kiegészítésére, amellyel szemben nem állt munkateljesítmény.

A hiba nem a támogatás tényében, hanem annak módszerében volt, mert több esetben az anyagi juttatással szemben nem állt megfelelő termelés.

E terület harci terület, ahol az osztályérdekek összeütközése folyik. Egyes revizionisták a másik végletet képviselik és azt mondják, semmiféle juttatásnak nincs helye. Mi azonban tudjuk, hogy a szocializmus felépítéséért áldoznunk kell. A termelőszövetkezeteket is támogatnunk kell és megkülönböztetett bánásmódban kell részesítenünk őket, mint a jövődjő új hajtásait. Elvtelen segélyezésre azonban nincs szükség, megfelelő termelés nélkül nem szabad áldozatokat hozni. Mérlegelni, elemezni kell a konkrét helyzetet és egyes szövetkezeteknek hosszabb ideig kell támogatást nyújtani, mindaddig, amíg a kezdeti nehézségeken át nem segítjük őket.

A mi támogatásunk, ösztönzésünk hosszú ideig általában és egyoldalúan az állóeszközök közvetlen felhalmozására irányult. Helyesebb az az irány, ha nagyobb mértékben a forgóeszközök és az élőmunka nagyobb arányú felhasználására ösztönzünk közvetlenül és ezáltal biztosítjuk a nagyobb arányú saját állóeszközfelhalmozást. Az MSzMP agrárpolitikája, a forradalmi munkás-paraszt kormány tevékenysége e terén jelentős eredményeket ért el. Az MSzMP ezirányú igen helyes gazdaságpolitikáját bizonyítja a rövidlejáratú hitelek nyújtása terén követett politikája a régi gazdaságpolitikával szembeállítva.

	1954	1955	1956	1957	1958
Rövidlejáratú hitelfolyósítás millió Ft-ban (közvetlen termelésnövelést szolgáló hitelek)	93,—	94,—	178,—	308,—	568,—

Annál szembetűnőbb ez a kép, ha a tsz-területtel összevetve vizsgáljuk, ugyanis a termelőszövetkezetek területe 1957-ben az 1956. évinek mintegy felére csökkent és 1958-ban még nem volt lényeges területi növekedés.

Továbbá mutatja a helyes gazdaságpolitikát e téren az is, hogy 1958-ban a termelőszövetkezetek 706,— millió Ft olyan kedvezményben részesültek, amelyeknek döntő része termelési eredményekhez kötött volt és ez nagyobb részét gépállomási díjkedvezményből és nagyüzemi felárból tevődött össze.

Az anyagi érdekelttség tartalma a társadalom és a szövetkezet közötti viszonylatban abban nyilvánul meg, hogy a szövetkezet összessége, mint mezőgazdasági üzem, mit kap a társadalom össztermékéből, másrészt a szövetkezeteken belül a tag mint a

szövetkezeti kollektív munkaszervezet tagja mit kap munkateljesítménye ellenértéké-
ként. A szövetkezet ugyanis a társadalom többi részével szemben mint kollektív
munkaszervezet jelentkezik. Az ipartól, az iparban dolgozóktól abban különbözik,
hogy termelőeszközeinek jelentős része a tagok csoporttulajdonát képezi. E hely-
zetnek következménye az, hogy a megtermelt termékkel a szövetkezet mint kol-
lektíva rendelkezik. Mindezek eredményeképpen a szövetkezet és a társadalom kö-
zött e fentiek által meghatározott viszony áll fenn. Ha gazdasági intézkedéseink
során nem vesszük ezeket a tényeket figyelembe, akkor hibát hibára halmozhatunk
és ilyen esetben mind baloldali, mind revizionista tévutakra juthatunk. A szövetkezeti
tagok kollektívája tehát úgy lép fel az egész társadalom felé az anyagi érdekelttség
területén is mint csoporttulajdonos, mint e tulajdon alapján foglalkoztatott termelő-
egység, mint az általuk előállított termékek tulajdonosai.

A szövetkezet és a társadalom között ez a sajátos viszony kifejeződik egyrészt
abban, hogy a szövetkezet árutermelését a társadalomnak eladja termelési szerződés-
sek, nagybani közvetlen eladások, piaci szervezett értékesítés stb. formájában, más-
részt a társadalomnak termelt javakért a szövetkezet a társadalom össztermékéből
részeseül. A szövetkezetek az árutermelésen kívül a társadalomnak csak jelentéktelen
egyéb szolgáltatásokat nyújtanak, ezért ezektől eltekinthetünk.

Az anyagi ösztönzés és az anyagi érdekelttség összefüggéseinek feltárása érde-
kében vizsgáljuk meg, hogy hogyan alakult a termelőszövetkezetek bruttó és áruter-
melése egyik oldalon, mint a társadalomnak teljesített javak kifejezői, másrészt a
szövetkezeti jövedelem és a tagok személyi jövedelme, mint a társadalomtól kapott
ellenérték kifejezői.

2. sz. táblázat

Egy kat. hold mezőgazdasági területre jutó termelési érték alakulása Ft-ban
(váltózatlan áron)*

Év	Bruttó term.	Áruterm.	Szövetkezeti jöv.	Személyi jöv.
1953	1896	870	796	748
1954	2233	1085	1203	849
1955	2151	891	1442	1164
1956	2219	917	1224	1330**
1957	2256	1165	1759	1207

* Adatok: Witthen Béla: A termelőszövetkezetek bruttó és árutermelése... című tanulmányá-
ból. (Készült az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetében.)

** 1956-ban a szövetkezetek tiszta vagyon csökkenése mellett az állóalapok részét képező állat-
állomány szétosztása következtében nagyobb a személyi jövedelem, mint a szövetkezeti jövedelem.

3. sz. táblázat

Az 1 kh. mezőgazdasági területre jutó termelési érték alakulás indexe

Év	Bruttó term.	Áruterm.	Szövetkezeti jöv.	Személyi jöv.
1953	100	100	100	100
1954	118	125	152	113
1955	114	103	186	156
1956	117	107	155	228
1957	119	135	222	160

A szövetkezeti jövedelem a tiszta vagyon változása és a tagoknak juttatott személyes jövedelem együttese.

A személyi jövedelem magábfoglalja a munkaegységreszesedést, a földjárdé-
kot, a prémiumot, a természetbeni juttatást, a segélyt forintban számítva.

4. sz. táblázat

*Az egy szövetkezeti tagra jutó termelés, illetve jövedelem értékének alakulása Ft-ban**

Év	Bruttó term.	Árterm.	Szövetkezeti jöv.	Személyi jöv.
1953	14 193	6 512	5 705	5 387
1954	18 256	8 867	10 504	7 087
1955	16 065	6 658	12 317	9 870
1956	16 233	6 711	8 332	10 067
1957	20 226	10 447	18 478	11 463

* Adatok: Witthen Béla: Idézett tanulmányából.

Az 1 kh-ra és az egy szövetkezeti tagra jutó értékalakulás, egyaránt mind a négy kategóriában 1953-tól 1957-ig általában emelkedést mutat. A bruttó- és az ártermelés 1954-ről 1955-re visszaesett, ezt azonban nem követte a szövetkezeti jövedelem és a személyi jövedelem visszaesése, amely az állami támogatás eredménye.

Ezek a számsorok világosan megmutatják azokat a hiányosságokat, amelyek az anyagi érdekelttség érvényesülése és a szövetkezetek árutermelése (teljesítménye) között az elmúlt években kialakultak. Az elmúlt egyes évek során inkább azt lehet törvényszerűnek mondani, hogy a szövetkezeti és személyi jövedelem akkor emelkedett jobban, amikor az árutermelés csökkent. Olyan fejlődési szakaszban, amikor az árutermelés növekedésével találkozunk, a szövetkezeti jövedelemnek az árutermelés felfutását lényegesen meghaladó emelkedése mutatkozik, pl. 1954-re — az előző évhez képest — 25⁰/₀-os árutermelési növekedés mellett 52⁰/₀-os szövetkezeti jövedelem emelkedés tapasztalható. 1954 évről 1955 évre az árutermelés számottevő csökkenése mellett a szövetkezeti jövedelemnek kerekén 20⁰/₀-os növekedése tapasztalható. 1955-ről 1956-ra viszont valamelyest növekedett az árutermelés, ugyanakkor a szövetkezeti jövedelem lényegében véve az 1954 évi szinten mozgott. 1956 évről 1957 évre a termelőszövetkezeti árutermelés 27⁰/₀-kal nőtt, ugyanakkor a szövetkezeti jövedelem 44⁰/₀-kal volt magasabb, mint az előző évben területegységre vetítve.

Mindezek azt mutatják, hogy a szövetkezeti jövedelem és a termelőszövetkezet árutermelésének alakulása közel sem alkot párhuzamos fejlődési vonalat, sőt igen sokszor egymással ellentétes irányú változás következik be. E fenti összében belül voltak részletek, az össztermelésen belül egyes termelési ágazatok, amelyeknek keretében nem bontakozott ki az árutermelés és a szövetkezeti jövedelem alakulása között ilyen eltérés, vagyis nem volt az egyes területeken ellentmondás az anyagi érdekelttség és a teljesítmény között. A részletekben, az egyes termelési ágazatokban mutatkozó másirányú jelenségek azonban nem változtatnak az összkép valóságán.

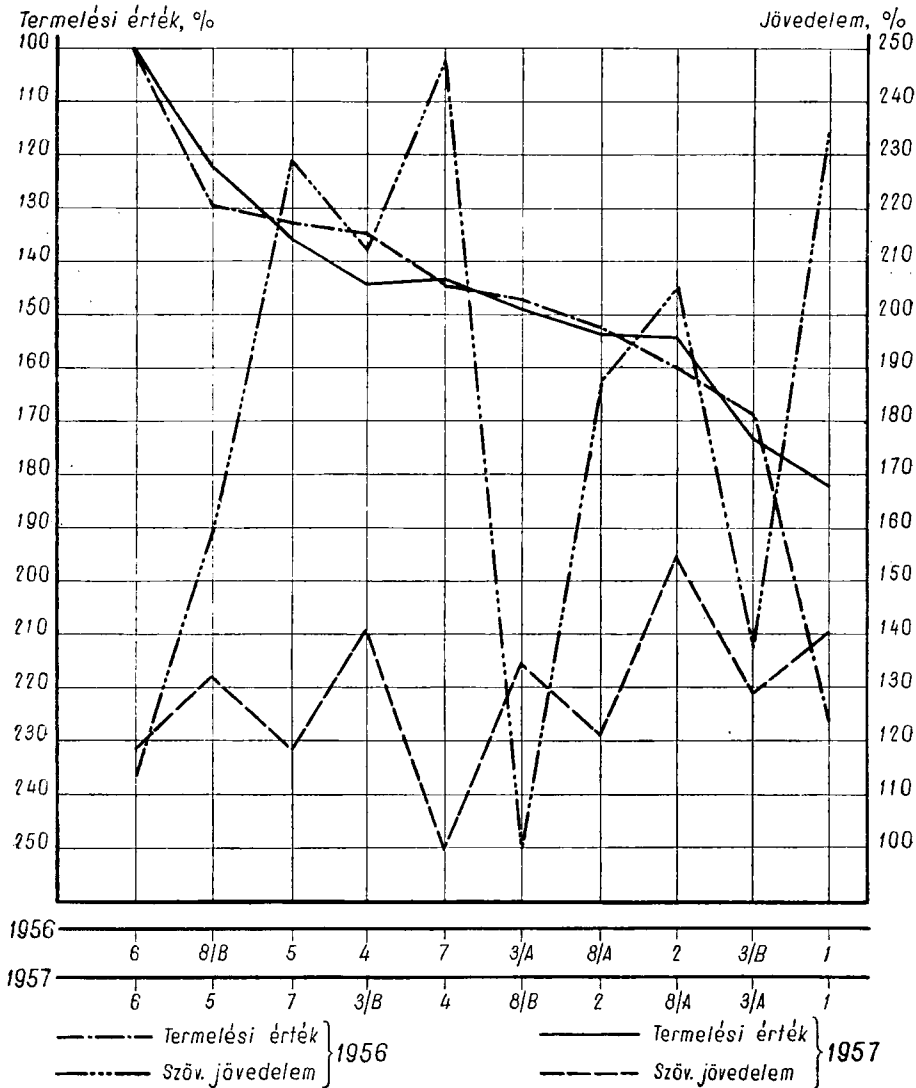
Ezek a megállapítások, amelyeket a termelőszövetkezetek összességére vonatkozó adatok alapján tettünk, még nagyobb mértékben nyernek alátámasztást a szövetkezetek egyes csoportjaira vonatkozóan. Tanulságos ebből a szempontból az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének a termelés iránya szerinti csoportosításban bemutatott ábrája. Az ábra a termelőszövetkezetek tíz különböző termelési típusában

mutatja be az egy tagra jutó teljes termelést, illetve a szövetkezeti jövedelem 1956—1957 évi alakulását.

A termelési érték, jóllehet nem fedi az ártermelés fogalmát, de mint ismeretes a nagyüzemekben azzal a legszorosabb összhangban alakul. Más szempontból a teljes termelést is felfoghatjuk úgy mint a termelészövetkezetnek a társadalom egésze (beleértve magát a termelészövetkezetet is) számára nyújtott teljesítményét. A kérdés úgy merül fel, hogy milyen kapcsolat tapasztalható a termelészövetkezet részéről az egész társadalom számára nyújtott teljesítmény és a szövetkezeti jövedelemben megtestesülő anyagi érdekelttség között.

1. sz. ábra

Egy tagra jutó szövetkezeti jövedelem és termelési érték összefüggései

A grafikon egyértelműen mutatja a két tényező közötti ellentmondásos összefüggést. Ezen adatok alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy az anyagi érdekelt-ség és a szövetkezeti termelés összhangjának megbomlása, amelyet már az előzőek-ben a termelőszövetkezetek összességére nézve kimutattunk, fokozott mértékben jelentkezik az egyes szövetkezetekre, illetve a termelőszövetkezetek egyes csoport-jaira vonatkoztatva. A legnagyobb termelési értéket felmutató kertészeti típusú szö-vetkezetekben csaknem a legalacsonyabb a jövedelem (mindkét tényező egy szövet-kezeti tagra vetítve).

Az egy termelőszövetkezeti tagra jutó termelést és a szövetkezeti jövedelmet kialakító tényezők közül kiemelt jelentősége van mindenekelőtt a tagsűrűségnek, a termelés szerkezetének, a különböző realizálási lehetőségeknek, az egyes és kettes számú különbözőzeti földjáraadéknak és a jövedelemelvonás különböző szintjének. Ezek a tényezők különböző erővel és különböző irányban befolyásolják a termelés és a jövedelem kapcsolatát. Az anyagi érdekelt-ség biztosítása az anyagi ösztönzés irá-nyának, módszerének, nagyságának, sorrendiségének helyes megállapítása érdekében ezeknek a fenti tényezőknek az elemzése és az ezekből levont következtetések kialakí-tása szükséges.

Az eddigiekben arra kerestünk választ, hogy mennyiben tettük érdekeltté a ter-melőszövetkezet tagságát a termelés és különösen az árutermelés növelésében. E kérdés keretében főleg azt vizsgáltuk, hogy magasabb termelés, illetve árutermelés elérése esetén magasabb volt-e és milyen arányban volt magasabb a szövetkezeti jövedelem. Az anyagi érdekelt-ség kérdéskomplexumának vizsgálata megköveteli azt, hogy más oldalról is megvizsgáljuk ezt az igen fontos kérdést. Arra is választ kell adnunk, hogy a termelés növelésében való érdekeltté tétel mellett mennyiben tettük érdekeltté a termelőszövetkezet tagságát abban, hogy megmaradjon a termelőszövet-kezetben, hogy a szövetkezeti kollektívában dolgozzon, hogy ne akarjon tömegesen és egyidőben sem az iparba, sem az állami gazdaságba átmenni és ne akarjon vissza-térni anyagi érdekei miatt az egyéni gazdálkodás útjára. Ennek igen nagy politikai és gazdasági jelentősége van és különösen fontos a mezőgazdaság szocialista átszer-vezése időszakában. Elengedhetetlen tehát számunkra, hogy az anyagi érdekelt-ség tekintetében összehasonlítást végezzünk a termelőszövetkezeti tagok, az ipari mun-kások, az állami gazdaságok dolgozói és az egyéni gazdálkodók között.

5. sz. táblázat

Tsz parasztság jövedelme 1958-ban*

	Egy családra jutó jövedelem		Egy tagra jutó jövedelem
	Ft	1958. év az 1957. év %-ában	
Közösből			
pénzben	6 411	127,7	5 286
természetben	6 232	67,2	5 136
Együtt ..	12 643	88,5	10 422
Háztájából nettó jöv.	9 257	93,4	7 630
Összesen ...	21 900	90,5	18 052

* A mezőgazdasági eredetű és munkabérijövedelem együttes összege. (Előzetes számok a Köz-ponti Statisztikai Hivatal Közgazdasági Főosztálya.)

*A parasztság két rétegének és az állami gazdaságok munkásainak reáljövedelme
1958-ban**

	Egy családra	Egy főre
	jutó évi reáljövedelem 1954. évi vásárlóerejű Ft-ban számítva az állami gazdaságok munkásai jövedelmének %-ában	
Tsz parasztok	99,7	101,8
Egyénileg gazdálkodók	69,7	83,1
Parasztság összesen	72,3	85,0
Állami gazdaságok állandó munkásai	100,0	100,0

1958. évben:

Összes munkás és alkalmazott = 100

Állami gazdaságok munkásai = 84

* A mezőgazdasági eredetű és munkabérijövedelem együttes összege. (Előzetes számok a Központi Statisztikai Hivatal Közgazdasági Főosztálya.)

A két táblázat szerint 1958-ban 1957-hez képest csaknem 10⁰/o-kal csökkent az egy termelőszövetkezeti családra jutó jövedelem, amely csak részben írható a rosszabb mezőgazdasági év rovására. A termelőszövetkezeti parasztság egy családra és egy főre jutó jövedelme 1958-ban az állami gazdaságok szintje körül van, amely viszont az összes munkások és alkalmazottak szintjénél 16⁰/o-kal alacsonyabb. A termelőszövetkezeti parasztság helyzete az egyéni gazdálkodókéhoz viszonyítva megnyugtató képet mutat.

Az ilyen összehasonlításból azonban csak igen nagy körültekintéssel vonhatunk le következtetéseket. Vita tárgyát képezheti az összehasonlíthatóság problémája is, de ezentúl a materiális tényezők mellett itt szubjektív tényezőknek is nem éppen jelentéktelen szerepük van. Ilyen szubjektív tényező a konzervativizmus, a régi megszokott foglalkozáshoz való ragaszkodás, a családi, a rokoni kapcsolat, a szakma szeretete, a mezőgazdasági termelésben szerzett tapasztalat stb. Ezeknek a szubjektív tényezőknek kétségtelenül korlátolt, de mégis figyelemre méltó szerepük van. Ezek a szubjektív tényezők más súllyal vannak meg az idősebb korosztályokban és ismét más súllyal szerepelnek a fiatalabbakban. A fiatalokat e szubjektív tényezők kevéssé kötik és ezért az ő esetükben különös hangsúllyal vetődik fel az anyagi érdekeltség kérdése és emellett a bennük jelentkező másirányú szubjektív igények kielégítése, kulturális, sport, szórakozási igények és így tovább.

Az anyagi ösztönzés problematikáját több oldalról még tovább kell vizsgálnunk. A termelés egészére vonatkozó vizsgálatainkat ki kell terjesztenünk, differenciálnunk kell a különböző földrajzi helyeken fekvő üzemek területére, vizsgálnunk kell különböző időszakokban a termelés méreteinek és üzemi kereteinek eltérő nagyságát figyelembe véve. Fel kell tárunk, hogy ezekben a viszonylatokban az anyagi ösztönzés hogyan hatott a termelés alakulására és a termelés egyes ágainak fejlődésére. Az ilyen mélységű részletes vizsgálat a tanulmány kereteit messze meghaladná, ezért a követ-

kezőkben inkább csak példaképpen, a szemléltetés kedvéért, szeretnék néhány adatot bemutatni.

7. sz. táblázat

Egy tagra jutó		
	termelés (a főbb termékek gabona- egységben)	oszthatatlan alap és részesedés együttes értéke
1953—1957 évek alatt összesen		
	q	Ft
Alföld	556,—	53 556,—
Dunántúl	736,—	60 964,—
Észak	747,—	60 608,—

A 7. sz. táblázatban közölt adatokat vizsgálva azt látjuk, hogy nincs e téren lényegbevágó ellentmondás a termelés és az anyagi érdekelttség földrajzi differenciáltsága között, öt éves időszakot figyelembe véve. Az északi és a dunántúli országrészekben az egy tagra jutó termelés volumene a vizsgált öt éves időszakban nagyjában-egészében jelentéktelen eltérést mutat és a vele szembeállított egy tagra jutó oszthatatlan alap és részesedés együttes összege sem ad számottevő eltérést. Az Alföldön, ahol az egy tagja jutó termelés — a másik két országrész eredményéhez viszonyítva — lényegesen alacsonyabb, arányosan kisebb az oszthatatlan alap és a részesedés összevont értéke is. Összegezve tehát az anyagi érdekelttség és a termelés bizonyos összhangjáról beszélhetünk, mindkét tényezőt illetően, a földrajzi megoszlás szerint öt éves időszakot összevontan vizsgálva.

Vizsgáljuk meg ezek után azt, hogy mi volt a helyzet a szövetkezetek üzemi nagyságának különböző volta esetében.

8. sz. táblázat

Egy tagra jutó		
	termelés (a főbb termékek gabona egységben)	oszthatatlan alap és pénzrészesedés együttes összege
1953—1957 évek alatt összesen		
	q	Ft
800 kh alatt	647	57 923,—
800—2000 kh	663	60 376,—
2000 kh felett	538	50 795,—

A 8. sz. táblázat számadatai szintén jó irányú kapcsolatot mutatnak az anyagi érdekelttség és a termelési eredmények alakulása között. A közepes nagyságú 800—2000 kh területű szövetkezetekben nemcsak az egy tagra jutó termelés, hanem az oszthatatlan alap és a részesedés együttes értéke is a legmagasabb. Ugyanezek a mutatók viszont a legkedvezőtlenebb — de összhangban levő — képet adnak a nagy területű — 2000 kh-on felüli — szövetkezetek esetében. Ezek a tények egyik oldalról az anyagi érdekelttségnek és a termelésnek a termelőszövetkezetek nagysága szerinti differenciálódását tájékoztatják fel, másik oldalról pedig a földrajzilag csoportosított

adatokkal együtt rámutatnak az anyagi érdekelttség és a termelés nagysága közötti pozitív összefüggésre.

Egyúttal ezek az adatok is felhívják a figyelmet arra, hogy szükséges lenne más téma keretében vizsgálni a nagy szövetkezetek és a közepes szövetkezetek egy tagra jutó termelésének és az oszthatatlan alapok és részesedés együttes összegének nagyságrendjét, eredményességét és fel kellene tární részletesen az okokat a nagy szövetkezetekben meglevő nagyobb arányú állóeszközök jelenlegi alacsonyabb hatékonyságára.

Az eddigiek során elemzett évenkénti és több év összevont eredményének összefüggése a vizsgált tárgykörben ellentétes tendenciát mutat. A szövetkezeti jövedelem és a termelési érték évenkénti összehasonlítása azt mutatja, hogy a kettő között inkább ellentétes irányú mozgás tapasztalható. Az ötéves összevont adatok ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy mind a termelőszövetkezetek összességének együttes eredményei, mind az egyes szövetkezeti típusok nagyság és földrajzi elhelyezkedés szerinti eredményei jó irányú kapcsolatot mutatnak az anyagi érdekelttség és a termelési érték nagyságrendje között. Ezeket a tényeket figyelembe kell vennünk azoknak az intézkedéseknek a tervezése során, amelyekkel a termelés évről évre való növelését akarjuk elérni (az anyagi ösztönzés emelői).

Az előbbieken azokról a kérdésekről volt szó, amelyek a szövetkezeti termelésben általában azok összességére vagy egyes típusaira vonatkozóan mutatják ki az anyagi érdekelttséget, azonban emellett a társadalom számára az is döntő, hogy az egész mezőgazdasági termelésen belül azokra a termékekre hasson, amelyekre a társadalomnak elsődlegesen van szüksége, másodsorban azokra hasson, amelyekre csak másodsorban van szükség. Az anyagi érdekelttséget úgy kell megvalósítanunk, hogy az anyagi ösztönzésünk ne csak általában hasson a mezőgazdaságra, hanem konkrétan, vagyis azt termeljék, amire államunknak elsősorban van szüksége és az ágazatok közötti arányosság és fejlődés e téren is biztosítva legyen. A népgazdaságnak, fejlődő szocialista társadalmunknak, népünknek az élelmezésfejlődés mai helyzete következtében az exportszükségletünk kielégítése érdekében és a szocialista táborral való gazdasági együttműködésünk további fejlesztése elősegítésére elsősorban szüksége van:

1. állati fehérje
2. gyümölcs, zöldség
3. cukor — cukorrépa
4. kereskedelmi növények és vetőmagvak termelésére.

A következőkben vizsgáljuk meg, hogy az előbbieknél termelésében a szövetkezetek milyen mértékben voltak érdekeltté téve, a jövedelmezőség tekintetében ezek a termelési irányok mennyiben emelkedtek a többiek fölé, vagyis az egyes ágazatok jövedelmezősége mennyiben tükrözte az előbbi sorrendet.

A mezőgazdasági termelés ágazati jövedelmezőségének vizsgálata csak az utóbbi években vált jelentőssé, a korábbi években figyelemre méltó jövedelmezőségi vizsgálatok nem folytak. A jövedelmezőségi vizsgálatokat az önköltségszámítás módszerének és gyakorlati alkalmazásának kidolgozásával együtt a Közgazdaságtudományi Intézet mezőgazdasági osztályán 1955-ben kezdtük meg és ezt a munkát a vele foglalkozó tudományos kutatókkal együtt 1957-ben az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete vette át. A régebbi évek e téren elkövetett súlyos mulasztásainak pótlását már nem tudjuk visszamenőleg helyrehozni, ezért meg kell elégednünk a ma még meglehetősen gyér számú és reprezentatív érték tekintetében hiányos jövedelmező-

ségi vizsgálatok elemzésével. Már ezek az adatok is világosan bizonyítják azonban azt, hogy az anyagi érdekeltség alakulását semmiképpen sem mérhetjük fel az árak összehasonlítása útján, hanem csakis a termékek előállítására eszközölt ráfordítások és a termékegységek árainak egybevetésével.

A kérdés ugyanis felvetődik olyan módon is, hogy a termelőszövetkezetek a társadalomnak teljesített-eladott árutermékért a megfelelő árat megkapták-e, vagyis az anyagi érdekeltség biztosítva volt-e e téren. Mi az az ár tehát, amely az anyagi érdekeltséget képes biztosítani? Minden bizonnyal ezeknek az áraknak a társadalmilag átlagos önköltségénél magasabbaknak kell lenniük, a termelésbővítés szükségleteinek megfelelően.

Az árak természetesen csak az egyik oldalát mutatják az anyagi érdekeltség biztosításának, de szerepük és ennélfogva a költségszámítás szerepe általában a termelőszövetkezeteknél, de az egyes szövetkezeti üzemeknél is elengedhetetlen az anyagok, eszközök tervszerű és gazdaságos felhasználása miatt, azt mondhatnám enélkül igazán gazdálkodni nem is vagyunk képesek. Ennek szükségességét még mindig nem ismertük fel megfelelően és a széleskörű gyakorlati végrehajtáshoz a szükséges feltételeket mindezideig nem biztosítottuk.

A probléma továbbá a jövedelmezőséggel kapcsolatban úgy vetődik fel egyrészt, hogy a termelőszövetkezet mint kollektíva, illetve mint üzem a termékért mit kap — azért mit tud vásárolni, képes-e megvalósítani a bővített újratermelést, mennyi állóeszköz-bővítést tud végezni és hogy a szövetkezet tagjai közötti szétosztásra mi marad — másrészt, hogy a termelőszövetkezetek tagjai konkrét munkáért mit kapnak. Ez utóbbi kérdést a termelőszövetkezeti tagok személyi érdekeltsége kérdésénél tárgyaljuk, mert ez a kollektívában csak összegeződik.

Az árak mellett tehát a termelőalapokban és más módon nyújtott állami segítség is befolyásolja a jövedelmezőséget, illetve fokozhatja az anyagi érdekeltséget.

Ezekből kiindulva mindenekelőtt az állattenyésztésben működő anyagi ösztönzők erejét, hatását mérjük fel (állati fehérje termelés) összevetve a növénytermesztéssel.

9. sz. táblázat

Főbb növénytermelési ágazatok jövedelmezősége a vizsgált termelőszövetkezetek együttes átlagában

Megnevezés	Mértékegység Ft/kh	
	Üzemi tiszta jövedelem	
	Nyereség	Veszteség
Őszi búza	1728,—	—
Őszi árpa	2252,—	—
Tavaszi árpa	1624,—	—
Kukorica	1307,—	—
Cukorrépa	2477,—	—
Burgonya	3656,—	—
Napraforgó	1133,—	—
Dohány	1018,—	—
Rostkender	1276,—	—
Vöröshagyma	5402,—	—

A fontosabb állattenyésztési ágazatok jövedelmezősége a termelőszövetkezetek együttes átlagában*

Mértékegység Ft/db

Megnevezés	Üzemi tiszta jövedelem	
	Nyereség	Veszteség
Tehenészet	—	1985,—
Sertésenyésztés	—	226,—

* A számítás sajáttermelésű takarmányok felhasználása mellett közteher nélküli önköltségen történik.

Az adatokat az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézet 14. sz. kiadvány 126—131. oldaláról vettem.

A számadatok azt mutatják, hogy a növénytermesztés minden ágazata kh-ra vetítve — bár igen nagy eltérések mellett — nyereséges, ugyanakkor mindkét alapvető állattenyésztési ágazat db-ra vetítve jelentékeny veszteséggel jár a termelőszövetkezetek együttes átlagában.

Nem kapunk azonban kedvezőbb képet akkor sem, ha a 100,— Ft munkabérre jutó bruttó jövedelem adatait vizsgáljuk. (L. II. sz. táblázatot.)

II. sz. táblázat

100,— Ft munkabérre jutó bruttó jövedelem*

Megnevezés	Termelőszövetkezetekben Ft	Index őszi búza = 100
Őszi búza	820,—	100,—
Őszi árpa	1076,—	131,22
Tavaszi árpa	770,—	93,90
Kukorica	262,—	31,95
Cukorrépa	195,—	23,78
Burgonya	295,—	35,98
Napraforgó	289,—	35,24
Dohány	117,—	14,27
Tehenészet	7,—	—
Sertésenyésztés	32,—	—

* Az adatokat az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézet 14. sz. kiadvány 123. oldaláról vettem.

E vizsgálat adatai szerint 100,— Ft munkabérre a termelőszövetkezeti tehenészetekben 7,— Ft, a sertésenyésztésben 32,— Ft, az őszi búzánál 820,— Ft, az őszi árpánál 1076,— Ft bruttó jövedelem jut. Ez erőteljesen mutat rá az állattenyésztés — az állati fehérje termelés — hátrányos helyzetére. Jóllehet az állami támogatás legkülönbözőbb megnyilvánulásai segítik a termelőszövetkezeti állattenyésztés fejlesztését, ez a segítség a szövetkezetekben mint nagyüzemekben azonban nem párosul kellően az állattenyésztés fejlesztéséhez szükséges más tényezőkkel.

Az anyagi ösztönzésünk nem érvényesült pl. az alföldi tehenészetek fejlesztése terén megfelelően, mert más tényezők: takarmány, kedvező éghajlat, épületek, megfelelő színvonalú szakmunkások e területen nem álltak rendelkezésre és ezek megteremtésére nem fordítottunk arányosan megfelelő összeget. Miért volt ez így? Azért, mert nem végeztünk előzőleg gazdaságossági számításokat a befektetett összegek megtérülésére vonatkozóan. A felhasznált anyagi eszközeink hatékonyságát befolyá-

soló tényezők komplex ismerete és ezen a módon való koncentrált felhasználása lett volna szükséges. Ez azt jelenti, hogy ezen a területen mezőgazdasági politikánk tervszerűsége és gazdaságossága nem érvényesült megfelelően.

A juttatások, az ösztönzés — a gépesítés mellett — a termelőszövetkezetekben arra irányult, hogy istállókat építsenek, és pedig elsősorban szarvasmarha-istállót, de ezzel nem volt arányos a forgóeszközökre és a takarmánytermelésre való ösztönzés. Itt a probléma úgy is felvetődik, hogy az ágazatok közötti ösztönzés tekintetében mi volt a helyzet.

Mindezek azt is jelentik, hogy az anyagi ösztönzés és a termelőszövetkezetek termelőerőinek fejlettsége, színvonala között meghatározott törvényszerű kapcsolatok állanak fenn. Ezt a kapcsolatot, törvényszerűséget elemezni kell és ezen a módon megállapítani, hogy mely területen, mely ágazatban milyen feltételek mellett érvényesül hatékonyabban az anyagi ösztönzés.

A növénytermelés és az állattenyésztés ágazati jövedelmezőség számításai 1958. évre vonatkozóan szintén nem mutatnak e téren kellő előrehaladást. Az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetében végzett számítások előzetes adatai szerint a vizsgált 116 tsz többségében az állattenyésztési főágazat üzemileg továbbra is veszteségesnek bizonyult.

A vizsgált termelőszövetkezetek a szövetkezeteknek csak kis részét foglalják magukban, az adatok nem fogják át az egész termelőszövetkezeti állattenyésztést. Az adatok mellett bizonyítanak azonban más egyéb tények is, az például, hogy a termelőszövetkezeti állattenyésztés közismerten nem fejlődik kielégítően és mindezek azt bizonyítják, hogy az állattenyésztésben működő anyagi ösztönzők nem kielégítően hatnak.

A kertészeti kultúrák jövedelmezőségére vonatkozóan még a fenti módon sem rendelkezünk megfelelő adatokkal. Ezen ágazat vizsgálatánál mégis bizonyos megfontolásokra juthatunk egyes kerti kultúrákhoz hasonló munkaigényű és termelésű szántóföldi kultúrák vizsgálatával, amelyek bizonyos értelemben véve szintén kertészeti kultúrák közé sorolhatók. A főbb növénytermelési ágazatok jövedelmezősége című táblázatban a dohány és a vöröshagyma adatait elemezhetjük ebből a szempontból. Ez a két ágazat, jövedelmezőségüket tekintve, eléggé ellentétes jelleget mutat. A dohány jövedelmezősége rendkívül alacsony a többihez viszonyítva mind kat. holdra, mind 100 Ft munkabérré vetítve. A vöröshagyma jövedelmezősége viszont igen előnyösnek mutatkozik, itt azonban csupán csak egy év és kevés szövetkezet adatáról van szó, ezért nem vonhatunk le az említett tényből általános következtetést. A kertészeti kultúrákra vonatkozóan azonban annyit mégis megállapíthatunk, hogy évenként és egyes kultúránként igen eltérő jövedelmezőséggel kell számolnunk. Ennek okai között jelentős szerepet játszik az, hogy viszonylag magas szintű és évenként kismértékben változó ráfordítás mellett igen nagy a hozamok ingadozása, és a termékek piaci realizálásának lehetőségei is rendkívül változékonyak. Az ilyen bizonytalanságot és kockázatot a kezdeti nehézségekkel amúgy is terhelt szövetkezetek aligha vállalhatják átlagos anyagi érdekeltség biztosítása esetében.

A kertészeti termelésben az anyagi érdekeltség helyzetét más, rendelkezésünkre álló országos adatokból ítélhetjük meg és ezek alapján a következőket állapíthatjuk meg.

- a) A szőlőtermelés a termelőszövetkezetek nagy többségében nem a fejlesztett ágazatok közé tartozik, különös gondot nem fordítanak sem a termelés területi bővítésére, sem a területegységen termelt termék nagyobb arányú növelésére. A 12. és 13. sz. táblázatok világosan megmutatják az e téren fennálló, előbbiekből vázolt helyzetet.

Szőlőteleptés 1949—1957*

Év	Egyéni	Termelő- szövetkezet	Állami gazdaság
1949	4900	—	—
1950	1400	—	100
1951	1100	100	500
1952	500	60	1085
1953	427	139	1015
1954	2240	331	340
1955	6907	518	574
1956	3747	1206	1140
1957	5122	405	1871

* Forrás: KSH Stat. Évkönyv 1949—1955. 181. old. 1956. 132. old. 1957. 163. old.

A szőlőterület aránya szektoronként
(mezőgazdasági terület = 100)

%

Év	Egyéni	Termelő- szövetkezet	Állami gazdaság
1949	3,2	1,0	1,3
1950	3,3	1,0	1,3
1951	3,5	1,3	1,2
1952	3,7	1,3	1,1
1953	3,9	1,0	1,4
1954	3,7	0,8	1,4
1955	3,4	0,9	1,4
1956	3,4	0,9	1,4

b) A zöldség, elsősorban az öntözéses zöldségtermelés a kezdeti gyors felfutás után legtöbb szövetkezetben visszaesett, sőt igen sok szövetkezetben ezt a már beállított termelési ágazatot felszámolták és a berendezések évek óta kihasználatlanok. A zöldségtermelés visszaesését mutatja a termelőszövetkezetekben az öntözött területek alakulásában a zöldségtermelés 0/0-os arányának szinte évről évre való állandó csökkenése.

Az öntözött területek megoszlása a termelőszövetkezetekben (%)

Év	Rizs	Zöldség	Rét, legelő	Egyéb	Összes
1950	49,3	9,6	3,1	38,0	100
1951	53,7	37,6	4,0	4,7	100
1952	52,5	26,7	4,4	16,4	100
1953	31,8	21,9	14,2	32,1	100
1954	68,3	17,4	5,5	8,7	100
1955	66,4	13,2	5,8	14,6	100
1956	66,3	15,2	6,4	12,1	100

c) A két kertészeti ágazattal szemben a gyümölcsstermelést (bogyósokat is beleértve) a szövetkezetek jelentős részében felkarolták. A termelőszövetkezetek számottevő gyümölcsfatelepitést végeztek s a gyümölcsstermelési kedvező növekedésével találkozunk úgyszólván az ország minden részén. Az üzemi gyümölcsstermelés évenkénti alakulása is ezt bizonyítja.

*Mezőgazdasági termelőszövetkezetek gyümölcsstermelésének évenkénti alakulása, kh**

1950	1951	1952	1953	1954	1955
739	2586	3596	4310	4192	4640

* FM. Statisztikai Közl. 1955.

A szektorok gyümölcsstermelési aránya 1954—55-ben szintén a termelőszövetkezetek termelési érdekeltségét mutatja.

15. sz. táblázat

Gyümölcsstermelés kh

Év	Állami gazdaság	Termelőszövetkezet	Egyéni
1954	1790	5050	1172
1955	351	4640	900

A szőlő és a zöldség esetében az árak és a költségek nem voltak arányban. A juttatások és kedvezmények rendszere nem ezekre az ágazatokra hatott elsősorban, mert a juttatások jelentős része gépi munka formájában jelentkezett, de nem ezeknél a termékeknél, hanem elsősorban a kalászosoknál, mert a gépi munka tömege a termelőszövetkezetben realizálódott ugyan, de elsősorban a szántóföldi talajmunkáknál és a kalászosok betakarításánál és csak újabban jelentkezik a szállításhoz is.

A gyümölcs és zöldségtermékek értékesítésében éveken keresztül az volt a helyzet, hogy a szerződéses árak nem tudták tartani a versenyt a piaci árakkal.

A cukorrépa-termelés jövedelmezősége a főbb növénytermelési ágazatok jövedelmezősége táblázat adatai szerint kiemelkedően magas. A jövedelmezőség azonban csak a területegységre vetítve ilyen kedvező, ugyanakkor a 100 Ft munkabérré jutó bruttó jövedelem más szántóföldi növényekhez, különösen pedig a kalászosokhoz képest meglehetősen alacsony, számszerűen 195,— Ft, az őszi búza esetében ez 820,— Ft, az őszi árpánál pedig 1076,— Ft. A cukorrépa-termelés további emelése érdekében szükségessé válik a cukorrépa-termelés gépesítési kérdéseinek minél hatékonyabb megoldása, hogy a 100,— Ft munkabérré jutó bruttó jövedelmet lényegesen fokozni tudjuk.

A kereskedelmi növények és a vetőmagvak termelésének fokozása az export lehetőségeinek jobb kihasználása érdekében és a bővített újratermelés magasabb szinten való megvalósítása szempontjából lenne fontos.

A magtermelésre hazánkban kiváló adottságai vannak. Még ma sem teremtettük meg ennek, az adottságainkhoz mérten elérhető nagyarányú fejlesztését, az anyagi érdekeltséget e téren a legkevésbé sem biztosítottuk, ami lehetőségeink parlagon hagyását és sok millió Ft nemzeti jövedelem kiesését jelenti.

Kiváló lehetőségeink vannak a pillangósok magtermelésére, a különböző fűmagvak, kerti és virágmagvak, hüvelyesek, bab-, borsótermelés nagyarányú fejlesztésére.

tésére. A kereskedelmi növényeink közül a fűszerpaprika és hagyma termelése terén vannak még további kiaknázatlan lehetőségeink.

Az előbbiekből egészen röviden az alábbiakat kívánjuk kiemelni.

1. Az anyagi érdekelttség és a termelőszövetkezeti termelés összefüggését évenként vizsgálva ellentmondásos kép alakult ki számunkra. A tanulmányozott adatok inkább arra mutatnak, hogy a legutóbbi időkig a termelés emelkedésével a szövetkezeti jövedelemben megtestesülő anyagi érdekelttség csökkent.

2. Az anyagi érdekelttség és a termelés közötti diszharmonia egyes évek viszonylatában kétségtelenül fennáll, többéves (ötéves) időszakot vizsgálva azonban a magasabb termelési színvonalú szövetkezetek jövedelmi színvonala is magasabb. Többéves viszonylatban a termelés növelése és az érdekelttség tendenciája azonos irányú volt.

3. Az ötéves időszakot egybefogva, az anyagi érdekelttség a termelőszövetkezetek nagysága és földrajzi helyzete szerint is differenciálódik és lényegében ezzel összhangban differenciálódik a termelés is.

4. Az anyagi érdekelttség, még az előbbieken említett módon is, csak a termelés egészére, a szövetkezeti termelőtevékenység összességét tekintve érvényesül, de a szövetkezeti termelésnek a más népgazdasági ágban folyó termeléshez képest kedvezőtlenebb az anyagi érdekeltséggel való alátámasztása.

5. A szövetkezetek egyes termelési ágazataiban az anyagi érdekelttség elve nem a népgazdasági igények sorrendjében érvényesült. Az elsőrendűen fontos mezőgazdasági termékek jövedelmezősége (állati fehérje — kertészeti vitaminok) alacsonyabb mint a kevésbé fontosaké.

6. Általánosságban több év viszonylatában érvényesült az anyagi ösztönzés, de az érdekelttség irányában és részleteiben már voltak hibák és hiányosságok. Több esetben nem volt gazdaságos és nem volt célszerű az anyagi ösztönzés vagy éppen hiányzott.

Jelentősen megnehezíti az anyagi érdekelttség kérdésének hathatós vizsgálatát az önköltség- és jövedelmezőség-számítás igen szűk területre korlátozott volta és ezért ezen a téren sürgős és gyökeres újabb gazdaságpolitikai intézkedések megtételére volna szükség. Az állam a szükséges gazdaságszervező intézkedéseit objektív alapokra csakis a széleskörű önköltség- és jövedelmezőség-számításokkal helyezheti.

A termelési szerződések rendszere a népgazdaság számára fontos mezőgazdasági termékeket foglal magában. A szerződéssel termeltetett növények termelése és részben az állati termékek előállítása is, mezőgazdasági szempontból a munkaigényesebbek és nagyobb szaktudást igénylő ágazatok közé tartozik. Termelésük legtöbbször bizonyos területi (éghajlati, talaj stb.) adottságokhoz kötött. A szerződéses termékek munkaigényességüknél fogva nagy szerepet játszhatnak a mezőgazdasági munkaerő foglalkoztatottság kérdésének megoldásánál, az 1 kh termőterületről minél nagyobb termelési érték létrehozásában és a nagyüzemi keretek közötti gazdaságos termelés megszervezésében. A nemzeti jövedelem és népjólét növelésében is fontos szerepük van. Ezek miatt igen fontos a szerződéses termelés terén az anyagi érdekelttség elvének helyes alkalmazása.

A felszabadulás óta a kisüzemi mezőgazdasági termelés körülményei között a szerződéses termeltetés feladatai túlnyomórészt a szerződések lekötéséből állt. A szerződtető vállalatok szakemberei több százezer kistermelővel álltak összeköttetésben. Feladatuk ezenkívül az volt, hogy az átvételi árak megállapításában közreműködjenek, kamatmentes hitelek, előlegek nyújtásával, vetőmag, műtrágya, növény-

védőszer, takarmány stb. kedvezményes juttatásával segítsék elő a szerződéses termékek termelését.

Az első ötéves terv idején a szerződéses termeltetésnél az anyagi érdekelttség elvét az árak megállapításánál nem vettük megfelelően figyelembe. Ezek az árak legtöbb esetben jóval az önköltség alatt voltak. Ilyen körülmények között a szerződéses termeltetés önkéntes jellege háttérbe szorult és kényszer jellegűvé, a kötelező beszolgáltatási rendszerhez hasonlóvá vált.

16. sz. táblázat

Néhány fontos szerződéses növény árának változása*

Index: 1952 = 100

	1952	1954	1956	1957
Cukorrépa	100	150	190	230
Rostkender	100	230	240	276
Rostlen	100	200	250	300
Fűszer paprika.....	100	158	200	306

* Adatok a Közgazdaságtudományi Intézet mezőgazdasági osztályán végzett számításokból. Az árak kiszámításakor a különböző juttatásokat is figyelembe vettük.

A 16. sz. táblázatban közölt árváltozások nagyságrendje egyértelműen bizonyítja azt, hogy az 1952-es szerződéses árak irreálisan alacsonyok voltak, a termelők anyagi érdekelttségét egyáltalán nem szolgálták.

1957. év elején az MSZMP helyes agrárpolitikájának megfelelően a forradalmi munkás-paraszt kormány gyökeresen rendezte a szerződéses termékek árait. Ezek az új árak általában biztosítják a termelők anyagi érdekelttségét és az anyagi ösztönzés iránya is helyesebbé vált. Lényegében ma is ezek az árak vannak érvényben — és ennek is nagy jelentősége van a mezőgazdasági termelés biztonsága és emelése érdekében.

Az 1957. évi árrendezés kedvező hatása elsősorban abban jelentkezett, hogy a közepes termés, illetve az átlag eredmények esetén is biztosítja a termelők anyagi érdekelttségét és a termelők jövedelme a termésátlagok növekedésével arányosan emelkedik. E rendezés eredményeként nem jutnak különleges jövedelemhez az igen jó termelési adottságokkal rendelkező termelők, de munkájuk után arányosan jó jövedelemhez jutnak a csak közepes termelési adottsággal rendelkező gazdálkodók is, ha jó termelői tevékenységet fejtenek ki.

Igen jelentős változást jelent kihatásában a termelési szerződések terén is az ez év tavaszán megindult nagyarányú szövetkezeti átalakulás. Ma a szántóterület közel 50%-a a szocialista szektorhoz, azaz nagyüzemekhez tartozik. Már az utolsó években is sokkal nagyobb arányban vettek részt szocialista nagyüzemeink — és ez igen helyes — a szerződéses termelésben, mint amennyi százalékos arányuk a szántóterületből. 1958-ban pl. a termelőség-szövetkezetek az összszántóterület mintegy 10—12%-át foglalták el, ugyanakkor a szerződéses növények területe a termelőség-szövetkezetekben területüknek mintegy 25%-át tették ki. Ez a helyzet lehetővé teszi azt, hogy már az 1959/60. gazdasági évben a szerződéses termékek többségét, mintegy 60—70%-át termelőség-szövetkezetekben termeltessük meg. Ennek igen nagy jelentősége van a termelőség-szövetkezeti gazdaság megerősítése, a munkaerő-foglalkoztatottság és a jövedelmezőségi helyzet megjavítása terén.

A 17. sz. táblázat mutatja néhány fontosabb szerződéses termék előállításának munkaigényességét más, két nem szerződéses ágazattal összevetve.

17. sz. táblázat

*Két nem szerződéses és három szerződéses növény hat. holdankénti kézi munka igénye**

Megnevezés	Kézi munka szükséglet nap	Index
Búza	6	100
Kukorica	16	267
Cukorrépa	45	747
Paprika	110	1860
Dohány (szántóföldi)	130	2160

* A kézi munka szükséglet a jelenlegi gépesítési fok figyelembevételével került megállapításra. Számítás a Közgazdaságtudományi Intézet mezőgazdasági osztályán.

Szerződéses növények: cukorrépa, paprika, dohány.

A 17. sz. táblázat adatai megmutatják a szerződésesen termelt termékek nagy jelentőségét munkaerőfoglalkoztatottság szempontjából. A szerződéses cukorrépa-termelés kézi munka igénye pl. 7^{1/2}-szerese a búza- és csaknem háromszorosa a kukorica-termelésnek, a szerződéses dohánytermelés kézi munka szükséglete pedig mintegy nyolcszorosa a kukoricatermelés kézi munka szükségletének.

A 18. sz. táblázat a fenti termékek után az 1 kh-ra jutó nettó bevételt mutatja, itt is össze kell vetni a szerződéses és nem szerződéses termékek eredményeit.

18. sz. táblázat

*Két nem szerződéses és három szerződéses növény 1 kh-ra jutó nettó bevételének alakulása**

Megnevezés	Nettó bevétel Ft/kh	Index
Búza	1000,— Ft	100
Kukorica	2000,— Ft	200
Cukorrépa	3500,— Ft	350
Paprika	5000,— Ft	500
Dohány (szántóföldi)	8000,— Ft	800

* Az 1 kh-ra jutó nettó bevételt a jelenlegi árak alapján több évi átlagtermés figyelembevételével, a bruttó bevételből levonva az anyagi ráfordításokat, de a munkabért nem, számította a Közgazdaságtudományi Intézet mezőgazdasági osztályán Szakál Pál tudományos munkatárs.

Az adatok az arányok megmutatása céljából készültek és ezért kikerekítettek.

Az előbbi adatok megmutatják, hogy különösen a kevés földdel, nagy tagsűrűséggel rendelkező termelőszövetkezetek számára milyen nagy jelentősége van a kh-ra jutó jövedelemnövelés szempontjából a szerződéses termékek lehetséges nagyarányú termelésének.

A 19. sz. összehasonlító táblázat az egy kézi munkanapra jutó nettó bevétel alakulását mutatja.

Az egy kézi munkanapra jutó nettó bevételt, amint látjuk, a búzánál több mint kétszerese a cukorrépa termelésével szemben, a kukoricánál csaknem háromszorosa a paprika termelésével összevetve. Ezek a számok azt mutatják, hogy a szerződéses

Két nem szerződéses és három szerződéses növény termelésében az egy kézi munkanapra jutó nettó bevétel alakulása

Megnevezés	Egy kézi munkanapra jutó nettó bevétel	Index
Búza	167	100
Kukorica	125	75
Cukorrépa	78	47
Paprika	46	28
Dohány (szántóföldi)**	61	37

* Kiemelt ár.

termékeknel az egy kézi munkanapra jutó nettó bevétel kétszer, háromszor kevesebb mint a nem szerződéses termékeknel. E téren az anyagi ösztönzésnek még további rendezése szükséges.

A következő időszak fő kérdése a szerződéses termelés megszervezése terén is az, hogy össze kell kapcsolnunk a szocialista átszervezést a terméseredmények nagyarányú emelésével, a munkatermelékenység növelésével és az önköltség csökkentésével. Ezek az MSZMP gazdaságpolitikájának fő feladatai közé tartoznak. Hogyan érhetjük el ezt gazdaságosan a mi körülményeink között a legkevesebb befektetéssel az anyagi ösztönzés legcélszerűbb alkalmazásával. Elérhetjük azzal, ha a növényi és állati termékek előállításánál a természeti és közgazdasági adottságokat a legmesszebbmenően figyelembe véve szervezzük meg a szerződéses termékek területre és üzemre koncentrált nagyüzemi termelését. Ezt a helyes célkitűzést kell alátámasztanunk a termelők anyagi érdekeltiségének ezirányban ható biztosításával.

A magyar mezőgazdaság valódi felemelése a szocialista nagyüzemi gazdaság keretei között országos viszonylatban az egyes — elsősorban szerződéses — termelési ágaknak az optimális termőterületre való helyezésével mehet végbe. Ez az a tartalék, ami a többiek között a legkevesebb befektetéssel, a legtöbb gazdasági eredményt adja.

Vannak hazánkban sokan ma még — a mezőgazdasági szakemberek között is —, akik nem hívei a specializált termelés megvalósításának. Ezek azonban elfelejtik vagy nem veszik tudomásul azt, hogy hazánkban már évtizedekkel ezelőtt kezdtek kialakulni az egyes termelési ágakra különlegesen specializált termelési tájak. Ezeken a termelési tájakon olyan kiváló minőségű termékeket állítottunk elő, amelyek a világpiacon keresett termékek lettek és amelyekért jó árat fizettek.

A már kialakult termelési tájakon termelt kiváló minőségű termékek rendszerint igen magas termésátlagokkal tűntek ki és így ezeken a területeken termelt termékek önköltsége a legalacsonyabb volt és a munkatermelékenység a legnagyobb. Nekünk a tervgazdaság keretében, a szocialista mezőgazdaság építése során ezeket a szocialista népgazdaság számára legfontosabb tényezőket figyelembe kell vennünk és gazdaságszervező, vezető munkánkat erre kell irányítanunk, az anyagi ösztönzést ezirányban kell alkalmaznunk. Csak emlékeztetni kívánunk néhány termelési táj eredményeire. A makói hagyma, a szegedi és kalocsai paprika, újabban a szabolcsi Jonathán vagy a már jelentős mértékben kifejlődött nyugat-dunántúli bacon termelés, a Csongrád—Békés megyei aprómag-termelés, a Szolnok—Hajdú megyei rizstermelés, vagy a főleg Dunántúlon jelentős marhahizlalás, mind olyan adottságokra

épülő termelési ágak, amelyek a magyar mezőgazdaság nagyarányú előretöréséhez, a specializált nagyüzemi gazdálkodás megszervezéséhez megadják az alapot.

A termelési tájak adottságaira épülő termelésszervezés, az egyes termékeknek az optimális termőtájakra és ezeken belül egyes nagyüzemekre való koncentrálása érdekében kell megtennünk a tervgazdasági és az anyagi ösztönzésbeli intézkedéseinket. Ez nemcsak az egyes termelészövetkezeti üzemek és a tagság jövedelmének jelentős emelkedését biztosítja a magasabb termésátlag és a kisebb önköltség eredményeként, hanem a népgazdaság számára is számos gazdasági előnyt nyújt. A termékek összegyűjtéséhez, osztályozásához, tárolásához és feldolgozásához szükséges építmények, berendezések, a gépesítés sokkal gazdaságosabban oldható meg a koncentráció következtében, mintha azt az ország területén szétszórva hoznánk létre.

Az egyes termelési ágak nagyüzemekben való koncentrálása, az optimális termőhelyeken való elhelyezése szükségessé teszi a termelészövetkezeti nagyüzemeink észszerű specializációját. A szocialista nagyüzem sajátossága a 2—3 főágazatra specializált és a hozzájuk csatlakozó kiegészítő ágazatú termelés. A specializálás irányát és mértékét a szerződött vállalatoknál levő kiváló szakemberek és agrárközgazdászok segítségével az üzemek jól megoldhatják.

Az üzemek termelési specializálásánál elsősorban a talajminőséget, a rendelkezésre álló munkaerőt és az eddig kialakult speciális termelési irányt kell elsősorban figyelembe venni. Ezek azok a tényezők, amelyek legnehezebben, leghosszabb idő alatt változtathatók meg és ezek a jövedelmező gazdálkodás alapjai. Másodsorban jelentősége van a gépekkel való ellátottságnak, az útviszonyoknak, a talajerő-állapotnak stb.

A tájra mint optimális termőterületre és a termelészövetkezetekre, mint szocialista nagyüzemekre koncentrált specializált termelés népgazdasági jelentősége még abban is jelentkezik, hogy a kártevők elleni védekezést koncentráltan tervszerűen lehet megvalósítani. A különböző betegségek és kártevők évente átlagban 15—20⁰/0-kal csökkentik a terméshozamokat, egyes években pedig még ennél is jelentősebbek a károk. A kisüzemi termelés mellett nagyon kevés volt a lehetőség a növényi és állati kártevők elleni védekezésre. 1¹/₂ millió parasztgazdaság elszórt művelési águ és kicsiny parcelláin a védekezés megszervezése nem lehetett hatékony. Ma a termelészövetkezeti megyékben, járásokban a kialakított nagyüzemi táblákon a védekezést eredményesen és gazdaságosan lehet megszervezni.

A cukorrépa egyike azoknak a növényeknek, amelyeknek a termelése szerződéses úton történik. Rajta keresztül szeretnénk egy-két számadattal érzékeltetni, hogy mit jelenthetne az egyes ágazatok optimális termőterületen való koncentrálása. A nagyüzemre való további koncentráció még újabb plusz eredményeket adna, ezt azonban tanulmányunk korlátolt terjedelme miatt számszerűen már nem mutathatjuk be.

A következőkben néhány megyében a cukorrépa vetésterületében bekövetkezett ⁰/0-os változást és ennek a terméseredményre való hatását ismertetjük.

20. sz. táblázat

Évek	Győr—Sopron megye		Békés megye	
	Cukorrépa a vetésterület %-ában	Átlagtermés q/kh	Cukorrépa a vetésterület %-ában	Átlagtermés q/kh
1931—1940	2,4	116	1,7	129
1950—1954	4,4	109	3,8	124

Évek	Heves megye		Szolnok megye	
	Cukorrépa a vetésterület %-ában	Átlagtermés q/kh	Cukorrépa a vetésterület %-ában	Átlagtermés q/kh
1931—40	0,8	111	0,8	112
1950—54	2,4	92	2,7	94

A két csoportba sorolt megyék közül az 1-es csoportban levők cukorrépa termelésére jobb adottságokkal rendelkeznek, mint a 2-es csoportban levők. Az 1950—54. években 1931—40-hez viszonyítva a cukorrépa-termelésre alkalmasabb megyékben a vetésterületi arány kb. a kétszeresére emelkedett, míg a termésátlagokban nem számottevő visszacsús következett be. A 2-es csoportbeli — a répa-termelésre kevésbé alkalmas — megyékben a cukorrépa területi aránya mintegy a háromszorosára nőtt meg, ugyanakkor a termésátlag közel 20⁰/o-kal csökkent. Már ezek az összehasonlító adatok is bizonyítják, hogy a termelés koncentrálása a jobb — az optimális termőterületet jobban megközelítő — adottságokkal rendelkező területre milyen jelentős közgazdasági kihatással van. Ha a rosszabb megyékben végbement termésnövekedést 100 000 kh-ra vetítjük (a legutóbbi évek cukorrépa termőterületének mintegy felére), akkor már 1,5—2 millió q cukorrépa-termés kieséséről beszélhetünk.

Lényegesen élesebb a kép, ha az optimális és kevésbé optimális termőterületek közötti különbséget nem megyékre, hanem a termelési adottságokat lényegesen jobban tükröző járásokra vonatkozóan elemezzük.

A termésátlagokra vonatkozó különbségek nagyságrendjét járási viszonylatban két időszakot figyelembe véve vizsgáljuk meg.

A cukorrépa vetésterület és a termésátlag alakulása 1950—54-ben néhány járásban

Járás	Cukorrépa a vetésterület %-ában	Termésátlag q/kh
Makói	2,8	153
Mezőkovácsházai	4,8	140
Békési	3,6	106
Szerencsi	4,2	106

A cukorrépa termésátlag alakulása 1931—35-ben néhány járásban

Járás	Termésátlag q/kh
Mindszenti	155,—
Mohácsi ..	147,—
Kapuvári	138,—
Gyulai	136,—
Battonyai	136,—
Szentgotthárdi	54,—
Kunszentmiklósi	72,—
Karcagi	73,—
Kisújszállási	73,—
Körmendi	73,—

Az előbbi két táblázat megmutatja, hogy az egyes járások termésátlagában 1950—54. években mintegy 35—45⁰/o-os különbség mutatkozik, míg 1931—35. években a termésátlagok a két szélső értékű járás között csaknem háromszoros, míg a többinél közel kétszeres különbséget mutatnak.

Ezek az arányok érzékeltetik számunkra azt, hogy a termelés optimális termőterületeken való koncentrálása révén milyen nagy gazdasági eredményeket érhetnek el. A legkiválóbb adottságokkal rendelkező területeken való termelésszervezéshez megadja az alapot a szocialista mezőgazdasági nagyüzem — a termelőszövetkezet — nagyarányú térhódítása. Ezt a termelésszervezést megvalósítva nagyarányú termés-hozam-emelkedést érhetünk el a legkevesebb befektetéssel, ezen az úton haladva növelhetjük leggyorsabban a munka termelékenységét és csökkenthetjük legnagyobb arányban az önköltséget. Az anyagi ösztönzés gyakorlati helyes alkalmazása e cél érdekében meggyorsítja az e téren elérhető eredményeink valóra váltását.

A termelőszövetkezetek nagyrészt a volt egyéni parasztnak munkaerejének és alapvető termelőeszközeinek egyesítése útján jönnek létre. Ezek a termelőeszközök nem tudják kielégíteni a szocialista mezőgazdasági nagyüzemi termelés követelményeit. A nagyüzem megköveteli a gépeket, a modern technikát, ezeken keresztül alakul át a kisparaszti univerzális jellegű munka gépesített és szakosított koncentrált termeléssé, az egyéni munka ezeken keresztül válik kollektív munkává. A gépesített, a modern technikára felépült termelés szakítja el véglegesen a parcellagondolkodástól a parasztság tömegeit.

A termelőszövetkezetek gépi munkájának megteremtésében nagy szerepet játszanak a gépállomások. Ahhoz, hogy a gépeket minél hatékonyabban használhassuk fel a terméseredmények fokozásához, szükséges, hogy az anyagi érdekelttség leníni elvét következetesen érvényesítsük e téren is, azaz a terméseredmények fokozásában a gépi termelőket is közvetlenül érdekeltté kell tenni.

A termelőszövetkezeteknek — különösen az 1958. és az 1959. években — az állam igen jelentős összegű támogatást nyújtott azzal, hogy a gépállomási díjakat önköltségen alul állapította meg. Már az önköltségen alapuló gépi munka is *jelentősen gazdaságosabb a fogatmunkánál*. A mezőgazdasági termékek termelési költsége a gépesítés növekedésével párhuzamosan csökken és az egész mezőgazdaságban jelentős költségsökkentést lehet végrehajtani a termelőszövetkezetek munkáinak gépesítésével és a termelőszövetkezeti szektor növekedésével.

A mezőgazdaságban a fogattal és géppel végezhető munkák önköltsége között nagy különbség van a gépi munka javára. Ez annál nagyobb, minél nehezebb munkánál vizsgáljuk azt. Ha a fogatos munka önköltségét 100-nak vesszük, akkor a gépi munka önköltsége átlagosan így becsülhető:

nehéz munkánál	30—40
középnehéz munkánál	40—60
könnyű munkánál	60 felett

A könnyű munkáknak is csak kis hányadánál tudja azonban a fogatos munka a gépi munkával önköltség szempontjából a versenyt felvenni.

Mindezeket összevetve a nehéz munkák túlsúlyára való tekintettel, az összes gépi munka önköltségét a fogatos munka önköltségének mintegy 40—50⁰/o-ára becsülhetjük.

Emellett nagyon jelentős haszonnal jár a népgazdaság szempontjából a gépesítés következtében feleslegessé vált igás állatok takarmánytermő területének fel szabadulása és a termelés egyéb vonalán való hasznosítása.

Az anyagi érdekelttség az elosztás szférájában valósul meg, de kihat a termelésre is, közöttük kölcsönös összefüggés van. A gépállomási munkadíj hatékony megállapítását a termelés körére is ki kell terjesztenünk és kutatnunk kell, hogy az olcsó gépi munka milyen hatást gyakorol a termelészövetkezeti termelésre. Meg kell határozni a tényezőket, amelyek ismerete szükséges ahhoz, hogy az anyagi érdekelttség elvét tudatosan alkalmazzuk a termelészövetkezeti termelés fejlesztése érdekében. A gépi munka olcsósága ugyanis anyagi ösztönző erő az állam kezében a termelészövetkezetek felé és az állam ezen keresztül irányítani, befolyásolni tudja termelésüket, amennyiben az olcsó gépi munka igénybevételét bizonyos feltételekhez köti.

Államunk a gépállomási díjkedvezmények igénybevételét két feltételhez köti ma, egyrészt, hogy a termelészövetkezet területegységre számítva meghatározott mennyiségen felül végeztesen a gépállomással munkát, másrészt, hogy erre a munkamennyiségre a gépállomással szerződést kössön a tavaszi munkák megkezdése előtt. A díjkedvezmény megadásának feltétele 1958. január 1. előtt alakult és gazdaságilag megerősödött szövetkezet esetében $4\frac{1}{2}$ normál hold munka végzése egy kat. holdra számítva, a még meg nem erősödöttéknél $3\frac{1}{2}$. A kedvezményt megkaphatják az 1958. január 1. után alakult új szövetkezetek már 2 normál holdra való szerződéskötés esetében is.

Az alacsony gépi munkadíj közgazdasági kihatása eredményeképpen általában növekszik a munka termelékenysége, csökken az élőmunka részaránya és csökken a termékek önköltsége. Ez azonban nem minden esetben érvényesül. A termelészövetkezetek termelésének alapját ugyanis nemcsak a gépállomások gépi munkája képezi, hanem a kézi és fogatos munka is, amelyet a szövetkezet biztosít. Abban az esetben, amikor a gépállomási díjkedvezményeket a területegységre jutó gépi munka mennyiségétől tesszük függővé, olyan gépi munka igénybevételére is ösztönzünk, amely nem gazdaságos. A kedvezménynek, az ösztönzésnek ilyen formája élődsiségre is vezethet, mert akkor is igénybe veszik azt, amikor az így felszabaduló fogatokkal és vontatókkal fuvaroznak, napszámba mennek.

Az állam anyagi ösztönzésének és így a díjkedvezmény alkalmazhatóságának nem lehet helyes célja csupán az, hogy termelészövetkezeteink minél több gépi munkát végezzenek, hanem inkább az, hogy minél több mezőgazdasági terméket, minél alacsonyabb ráfordítás mellett állítsanak elő. Számításba kell vennünk a gépi munka területegységenkénti mennyisége mellett azt, hogy mit és mennyit termelnek az adott területen, továbbá azt, hogy az egységnyi területre, vagy egységnyi termékre vonatkoztatva milyen ráfordítással történik a termelés. A mezőgazdaságban azonban a területegységre, sőt gyakran a termékegységre jutó munkaráfordítás csökkenése sem minden esetben progresszív jelenség. A társadalom érdekét nemcsak a termék és a munkaráfordítás kölcsönös aránya fejezi ki, hanem a termelés általános színvonalának alakulása is. A termékegységre jutó munkaráfordítás ugyanis csökkenhet a területegységre eső termelés egyidejű csökkenése mellett is. Ilyen esetben a munkatermelékenység növekedése nem biztosítja a bővített újatermelés feltételeit, az anyagi jólét fokozását. A munkatermelékenység növekedését ezért a termelési színvonalától elvonatkoztatva nem helyes szemlélni, mert az egyes munkafolyamatokban a munkaráfordítás csökkenése csak meghatározott feltételek mellett biztosítja a termelés fokozását. Mindezekből következik, hogy az anyagi ösztönzésünk a gépállomási díjkedvezmények révén csak akkor hat megfelelő módon, ha a díjkedvezmények megállapítását összefüggésbe hozzuk a termelési színvonallal.

Az egyes termelési ágazatok munkavégzésében igen eltérő a gépállomások részvétele. A gépesítés az egyes munkafolyamatokban más és más színvonalat kép-

visel, minél nagyobb a különbség a gépesítési színvonalban, annál több termelőszövetkezeti termelőeszköz vagyis kézi és fogatos erő szükséges a termeléshez. A mezőgazdaságban a munkacsúcshoz kell mérni a munkaerő és eszköz szükségletet, ezért ezek kihasználása annál rosszabb, minél nagyobb az egyes munkafolyamatok gépesítési színvonalában a különbség. A népgazdasági érdek azt kívánja, hogy a gépállomási és a termelőszövetkezeti eszközöket és munkaerőt is minél hatékonyabban használjuk fel. Ezt úgy érhetjük el, ha a gépi munkák igénybevételekor differenciálunk az egyes termelőszövetkezetek munkaerő és eszköz ellátottsága szerint. Mindebből következik, hogy nem lehet helyes az, hogy hátrányosabb helyzetbe hozzuk azokat a termelőszövetkezeteket, amelyeknek kevesebb gépi munkára van szükségük, mert más színvonalon áll a munkaerő és eszköz ellátottságuk.

A gépállomási szolgáltatások igénybevétele a fogatszükségletet és a fogatkihasználást befolyásolja a legnagyobb mértékben. A fogatmunkák 50%-át a talajművelés tette ki a gépesítés előtt, ezt a munkát most csaknem egészében a gépállomások végzik. Az egyes munkafolyamatokban csökkent a munkaráfordítás és nagymértékben emelkedett a munka termelékenysége. Ezzel szemben a fogatmunkák általános mennyiségének csökkenése arányában nem csökkent a fogatszükséglet mértéke, így a gépesítés által felszabadított fogaterő egyes időszakokban nagymértékben kihasználatlanul maradt, míg más időszakokban fogathiány mutatkozott. A Közgazdaságtudományi Intézet mezőgazdasági osztályán végzett számításaink szerint a gépállomás a fogatos munkában kétszer olyan megtakarítást tud elérni, mint a fogatlétszám megtakarításában. A fogatkihasználás ilyen körülmények között alig éri el a 30%-ot és ez igen megrágitja a fogatmunkát. Az így előálló veszteség gyakran megközelíti a gépállomási díjkedvezményt.

A gépállomások gépi munkavégzése nemcsak a fogaterő kihasználására van hatással, hanem messzemenően kihat a termelőszövetkezetek kézi munkaerő kihasználásának alakulására is. A mezőgazdasági munka nem egyenletesen jelentkezik a termelés folyamatában, hanem idényszerűen. Ez azt eredményezi, hogy egy-egy rövid termelési időszakban a munka elvégzése nagy munkaerőlétszámot követel meg, ez viszont igen nehézvé teszi az egyenletes foglalkoztatottságot. A kapitalista mezőgazdasági nagyüzemek ezt a kérdést az idénymunkások (sommások, hónaposok, napszamosok) alkalmazásával oldották meg. A termelőszövetkezet nem vehet igénybe rendszeresen bérmunkát. A termelőszövetkezetek vezetőségét a munkaerőszükséglet hullámozása és a rendelkezésre álló munkaerőlétszám állandósága közötti ellentmondás nehezen megoldható feladat elé állítja.

A szövetkezetek vezetőségének egyik legfőbb feladata, hogy a termelést úgy szervezze meg, hogy a tagokat foglalkoztassa, munkát biztosítson számukra úgy, hogy ezen keresztül a tagok munka utáni jövedelmét fokozza. Gépállomási munka igénybevétele esetén a termelőszövetkezeti élömmunkaráfordítás helyébe a gépállomási díj lép, mint anyagi ráfordítás. Abban az esetben, ha a gépállomási munka igénybevétele a termelőszövetkezeti tagok munkaerejének rosszabb kihasználásához vezet, akkor növekszik a kiadás és nem növekszik a jövedelem. Ekkor áll elő az a helyzet, hogy az egyes munkafolyamatokban ugyan igen nagy mértékben nő a munka termelékenysége, de lényegesen kisebb mértékben nő egy munkaegységre, egy munkanapra és legkevésbé egy dolgozóra vonatkoztatva. Mindezekből következik, hogy a termelőszövetkezeti tagok évi foglalkoztatottságának emelése a termelőszövetkezeti termelés fokozásának egyik legjelentősebb kérdése.

A gépi munka révén felszabadult munkaerő foglalkoztatására lehetőség van a belterjesség irányában való termelésfejlesztés útján és ezen az úton a jövedelem növelésére. A tagok jólétét nemcsak a munkaegység értékének növelésével lehet

emelni, hanem a munkaerő jobb kihasználásával is. A gabonára kat. holdanként egy évben 10—12, a kukoricára 28—30, a cukorrépára 60—63, a gyümölcskertészetre 155—160, konyhakertészetre 315—320, a dohánykertészetre 150—200 munkanapot kell fordítani. A belterjesebb ágazatok nagyobb arányú kiterjesztése azonban nem okvetlenül jelenti egyben az egyes dolgozók munkaidejének jobb kihasználását is. A termelőszövetkezetben, mint nagyüzemben ugyanis végbemegy az ágazatonkénti munkamegosztás. Legjobb és legegyszerűsebb a munkaerő kihasználása az állattenyésztésben. Az előbbieken elmondottak következtében a munkaerő-kihasználást egyenletesebbé az egyes ágazatok megfelelő társítása útján tehetjük. Az ésszerű társítás mellett a munkaerő jobb kihasználását a gépesítés magasabb színvonalra emelésével érhetjük el. Ehhez figyelembe kell vennünk a termelőszövetkezetek termelési feltételeit, a gépállomások támogatásának olyan irányú lehetőségeit, amely az eddig nem gépesített munkafolyamatok gépesítésére is gondot fordít, szem előtt tartva a szövetkezetben mint nagyüzemben a munkaerő egyenletes foglalkoztatásának lehető legjobb biztosítását.

A gépállomási munkákon keresztül nyújtott anyagi ösztönzés legnagyobb a gabonatermesztés területén, itt a gépesítés eléri az 56—60⁰/0-ot. A kapásoknál a gépi munka aránya mindössze 10—20⁰/0 között van. A kertészetben, szőlészetben és az állattenyésztésben a gépesítés ma még alig nyújt számbavehető segítséget. Ez azt jelenti, hogy a jelenlegi gépállomási díjkezdvezmény az egyes ágazatokban végezhető gépi munka mennyiségén keresztül nem a belterjes termelés irányába ösztönzi a termelőszövetkezeteket, hiszen a gépi munka a külterjes ágazatokat teszi jövedelmezőbbé. Ezt a helyzetet még tovább erősíti az is, hogy éppen ezek az ágazatok kívánják területegységre számítva a legkisebb beruházást. Termelőszövetkezetünk legdöntőbb gazdasági kérdései tehát a termelési irány meghatározása, az ágazatok társítása, a belterjesség fokozása, mert ezen területek problémáinak helyes megoldása révén tudják termelőerőiket legtökéletesebben kihasználni. A termelőerők hatékony kihasználását az üzem és a népgazdaság érdekeinek megfelelően úgy tudják megoldani, ha a munkaegység értéke és az egy tagra jutó jövedelem a belterjes irányú fejlődés esetében növekszik. Államunk feladata az, hogy az anyagi ösztönzés eszközeit ebben az irányban használja fel, a gépállomási díjtétel politikát ennek a szolgálatába állítsa és ez a munkanemenkénti differenciáltságot követeli meg.

A tárgyiasult munka megtakarításának is igen nagy jelentősége van az élőmunka megtakarítása mellett. E téren a gépállomások munkáját nagyban befolyásolja a termelőszövetkezeti termelés szervezettsége. A gépek munkájának technikai és szervezési feltételei a mezőgazdaságban igen bonyolultak. A gépi munkák terén a tárgyiasult munka megtakarításban igen nagy szerepe van az üzemekben megvalósított üzemrendezésnek. Az üzem és az üzemben belül a táblák mérete nagymértékben befolyásolja a munka termelékenységét. A fogások hosszúságának csökkentésével ugyanis növekszik a gépcsoport üres járata a forgókban. 2000 méter fogáshosszúságot véve alapul 1500 méternél 1⁰/0-kal, 1000 méternél 3⁰/0-kal, 300 méternél pedig már 10⁰/0-kal növekszik az üresjárat. A fogásszélesség kialakítása ugyanilyen befolyással van. A nagyobb üzemméret, a nagyobb táblák gazdaságosabb gépi munkát tesznek lehetővé, mert meg lehet valósítani a gépek közötti munkamegosztást, csökkenteni lehet a munkavégzés időtartamát és ennek következtében magasabb a munkák agrotechnikai értéke is. A gépállomások a termelőszövetkezetekben ez irányban nem tudják az érdekeltséget biztosítani, mert országosan egységes díjtétel van érvényben minden szövetkezeti munkára, függetlenül a terület tagoltságára, a táblák nagyságára, e tekintetben sincs meg a differenciáltság sem országosan, sem a gépállomás területén belül.

Az üzemrendezés mellett igen fontos szerepe van a munkaszervezet kialakításának és a munkafolyamatok helyes megszervezésének is. A kombájn aratásnál a magtartály kiürítése miatti leállás normális körülmények között is 30⁰/0-os időkieséshez vezet. A termelőszövetkezet ennek ellenére sincs érdekeltté téve abban, hogy fejlettebb munkaszervezési módszereket alkalmazzon a magtartály menetközbeni kiürítésére.

A gépek jobb kihasználását és ezen keresztül a gépesítés fokának emelését a termelőszövetkezeti termelés specializálása jelentősen elősegítheti. Ma azonban szövetkezeteink termelésszerkezete a kisparaszti gazdaságok termelésszerkezetétől alig különbözik. A Közgazdaságtudományi Intézet mezőgazdasági osztálya által vizsgált termelőszövetkezetekben mintegy 45—50-féle áruterméket állítottak elő. Ez a helyzet csaknem megoldhatatlan feladatok elé állítja gépállomásainkat. A kiszolgált szövetkezetek termelési irányának vissza kell tükröződnie a gépállomások gépállományában, azok összetételében. A termelőszövetkezetek szakosítása a gépállomások szakosítását is jelentené. A jelenlegi díjtételek azonban egyáltalán nem gyakorolnak hatást a szakosítás kialakítására, mert a kedvezmények igénybevétele nem függ attól, hogy hányféle munkából tevődik össze az előírt munkamennyiség és a szerződésileg lekötött munkamennyiség mennyiben biztosítja egy-egy gépfajta kihasználását. A szakosítás egyben a termelés-elhelyezés befolyásolását is jelenti, ezért az egyes munkák díjtétel-kedvezményeit területileg is mélyebb elemzésnek és differenciálásnak kell alávetnünk a termelés elhelyezés népgazdasági érdekeinek megfelelően.

A gépállomási 'szerződések megkötése népgazdaságunk érdeke, mert államunk a gépállomásokon keresztül a szerződéses viszony keretei között valósítja meg — többek között — a szövetkezeti termelésre gyakorolt irányító befolyását. Az éves szerződés alapján a gépállomás jobban el tudja osztani a gépeket és munkáját gazdaságosabban tudja megszervezni. A termelőszövetkezet megalapozottan szerződést kötni azonban csak akkor tud, ha megfelelő színvonalon kidolgozott éves terve és perspektivikus terve van termelőerői fejlesztésére és azok jobb kihasználására. Ezt csak a gazdaságok termelésének, termelőerőinek és adottságainak sokoldalú szak-szerű elemzése alapján üzemgazdászok tudják jól elvégezni. Ez ad lehetőséget azután a gépállomány helyes kialakítására, a gépek helyes elosztására és a gépállomási munkaszervezet megfelelő kialakítására.

Termelőszövetkezeti mozgalmunk helyzete a gépi munkák alkalmazásában és a helyes díjtétel-rendszer kialakításában is új helyzet elé állított bennünket. Központilag csak a díjkedvezmény felhasználásának irányelvei írhatók elő és módszer adható ahhoz, hogy a termelőszövetkezeteket milyen elemzésnek kell alávetni, ahhoz, hogy lehetővé tegyünk a díjkedvezmény differenciált felhasználását. Jelenleg a díjkedvezményi kategóriába való besorolást a megyei mezőgazdasági igazgatóságok végzik az említett két feltétel alapján, minden anyagi megkötöttség és felelősség nélkül. Helyes lenne, ha a megyei igazgatóságok országos szinten elemzés alapján meghatározott keretet kapnának, amelyet a helyi viszonyok elemzése alapján osztanának szét az egyes szövetkezetek között azok adottságainak és az elérni kívánt célnak megfelelően. Mindehhez szükséges lenne országos szintű tervre és felmérésre, amely megfelelő biztonságot és tudományos megalapozottságot nyújtana a megyékre történő lebontáshoz.

Az anyagi érdekelttség elve a termelőszövetkezet tagjai munkáján keresztül közvetlenül az alkalmazott jövedelemelosztási mód révén valósul meg. A jövedelem-elosztás szocialista elve: a mindenki képességei szerinti és mindenkinek munkája szerinti részesedésen alapul. Ezt az alapelvet azonban különböző jövedelemelosztási rendszerek révén különböző hatékonysággal lehet megvalósítani. Különböző termelő-

szövetkezeti jövedelemelosztási rendszerek az elvégzett munka mennyiségére és minőségére, a munka eredményére különbözőképpen hatnak. Mindenféle jövedelemelosztási rendszer alapja egységes a tekintetben, hogy mindegyik az egységnyi munkát (munkaegységet) tekinti alapnak. Az egységnyi munka kifejezése, mérése azonban különböző módon történhetik aszerint, hogy a végzett teljesítményt mivel mérjük. A mezőgazdasági termelésben a munkateljesítményt mérhetjük *idővel*, azaz a ledolgozott órák számával (időnorma), de mérhetjük a növénytermelésben az egységnyi idő alatt megmunkált *földterület nagyságával*, az állattenyésztésben a *gondozott állatok létszámával* (területi és létszám-norma) és végül mérhetjük az időegység alatt (lehet termelési időszak is) létrehozott *termék mennyiségével* (terméknorma), a termelési eredménnyel.

A különböző mérési módszerek alapján kialakult jövedelemelosztási rendszerek különböző hatékonyságával e téma keretében nem kívánunk foglalkozni, hanem inkább a jövedelemelosztás más általános kérdéseivel. A termelőszövetkezetben a jövedelemelosztás fő formája a munkaegységrészesedés. A munkaegységrészesedés jellegzetes vonása az iparban alkalmazott munkabér-részesedéssel szemben az, hogy a termelőszövetkezet tagjai nemcsak abban érdekeltek, hogy ők milyen teljesítmény után mit kapnak, hanem abban is, hogy a szövetkezet többi tagjai milyen teljesítmény után milyen mértékben részesednek, így minden egyes tag közvetlenül is érdekelt abban, hogy a szövetkezet hogyan gazdálkodik, a tagok hogyan dolgoznak és a szövetkezet mint üzem, hogyan prosperál.

Ez a helyzet az alapja annak, hogy egyrésztől minden egyes egyén érdekelt abban, hogy a többiek kiválóan dolgozzanak, mert az egyéni jövedelem jelentős mértékben függ az összesség eredményétől, ennek az összekapcsolódásnak az alapján kölcsönös ösztönzés és ellenőrzés fakadhat, ugyanakkor a másik oldala is jelentkezik e problémának abban, hogy ha a termelőszövetkezet mint üzem nem jól prosperál, ha a többi tag munkateljesítménye alacsony, akkor az egyén egyedül hiába nyújt kiváló teljesítményt, a reá jutó jövedelem szintje alacsony marad, ezért az ilyen helyzet nem ösztönzi az egyes dolgozót a nagyobb teljesítményre.

A jövedelemrészesedés szintje még attól is függ, hogy a mindenki képességei szerint és mindenkinek munkája szerinti elvet egységes eszkézként valósítjuk-e meg. A termelő kollektíva legeredményesebben akkor dolgozhat, ha a mindenki képességei szerinti elvet is képes a kollektíva, illetve annak vezetése valóra váltani. E téren első feladat, hogy mindenkinek biztosítani kell általában és egész évben a folyamatos foglalkoztatottságot és nemcsak akármilyen, hanem a képességeinek megfelelő foglalkoztatottságot. A szövetkezetben dolgozó egyének összteljesítménye akkor lesz a legmagasabb szintű, ha mindenkinek módja is van képességeit a lehető legjobban kifejteni. A szövetkezetben minden tag anyagi érdekeltiségének konkrét biztosítása tehát azzal kezdődik, hogy a szövetkezeti vezetőség a *tagok képességeinek legjobban megfelelő munkamegosztást megvalósítsa*.

Az anyagi érdekeltiség megvalósítása tehát már a termelőknek — a szövetkezet tagjainak — a különböző termelési ágazatokban, növénytermesztésben, állattenyésztésben, kertészetben stb. való képességeik szerinti elosztásával kezdődik. Ez azonban már a mezőgazdasági termelés jelenlegi fejlődési fokán is tovább differenciálódik az egyes főágazatokon belüli helyes — a képességek szerinti — munkamegosztással. Így pl. az állattenyésztésben belül a különböző állatfajok, esetleg állatfajták (szarvasmarha, sertés stb.) szerint. Ezt is tovább lehet és kell specializálni, pl. tenyészállat-gondozók, hizlalók, nevelők csoportjaira.

A képességek szerinti munkamegosztás az egész szövetkezetben, de különösen a vezetőséget illetően igen fontos. A vezetés politikai, pszichológiai, üzemgazdasági,

mezőgazdasági szakmai ismereteket és szervezési irányítási adottságokat követel meg. A hozzáértő vezetőség kialakítása azért is fontos, mert az ő munkájuk, az ő képességeik eredménye nagyobb mértékű kihatással van az egész szövetkezet gazdálkodására, minden egyes tag munkateljesítményére és annak eredményességére. Abban az esetben, ha valaki nem a képességének megfelelő munkát végez, teljesítménye és annak eredménye alacsony lesz, a szövetkezet jövedelmének emeléséhez csak alacsony hatékonysággal járul hozzá, s ha ez a szövetkezetben általánossá válik, a szövetkezet egész gazdálkodása stagnál, a jövedelem és a részesedés alacsony lesz, aminek következtében a szövetkezet egyes tagjai más úton igyekeznek munkát és jövedelmet biztosítani a maguk számára. Ilyen körülmények között a mindenkivel munkája és mindenkinek képességei szerinti elvet nem lehet, illetve csak korlátozott mértékben lehet megvalósítani. Ugyanez a helyzet áll elő akkor is, ha a kellő foglalkoztatást a szövetkezet nem tudja tagjai számára biztosítani. Ebben az esetben a tagok munkajüket nagyobb mértékben a háztáji gazdaságban vagy más módon használják fel; a szövetkezet fejlődésében a közös gazdaság megerősítésében az ütem lassú lesz, vagy esetleg visszaesés is bekövetkezhet. A foglalkoztatottság biztosítása szinte minden szövetkezetben problémát jelent a növénytermesztésben, a mezőgazdasági termelés sajátossága és a megfelelő szintű belterjesség hiánya miatt.

Ezek a problémák világosan rámutatnak arra, hogy a jövedelemelosztási módok hatékonysága függvénye a képesség szerinti munkamegosztásnak, vagyis az egész termelőszövetkezetnek a gazdálkodási szintjével, annak szervezetszervezetével, a termeléssel függ össze. Önmagában a termeléssel való legszorosabb kapcsolat nélkül semmiféle elosztási rendszer sem lehet hatékony. A jövedelemelosztás és a termelés teljes egységet képez és ebben a termelés elsődlegessége áll fenn, a jövedelemelosztás a termelés függvénye. Ugyanakkor azonban a jövedelemelosztás különböző módjai visszahatnak a termelésre és közöttük a termelés elsődlegessége mellett kölcsönösség áll fenn.

A jövedelemelosztás módja elő kell hogy mozdítsa a szövetkezet termelésének növekedését és a jövedelem emelkedését. A jövedelemelosztás módja akkor helyes, ha a szövetkezet tagjait arra ösztönzi, hogy a bővített újratermelést minél magasabb fokon valósítsák meg, hogy a szövetkezet mint üzem a népgazdaság számára legfontosabb termékek előállításában legyen érdekelt, ha a tagok teljesítményét oly mértékben fokozza, hogy az összességében a szövetkezet mint kollektíva számára a legjөvedelmezőbb ágazatok termelésére és azok elérhető legmagasabb hozamának létrehozására ösztönözzön.

Az eddig alkalmazott munkaegységrendszer nem képes egymagában az anyagi érdekeltséget teljes mértékben megvalósítani, ezért a termelőszövetkezetekben az anyagi érdekeltség fokozását szolgálják a különböző prémiumok. A prémiumok alkalmazásának célja az, hogy a munkaegységrendszer alkalmazott módjával nem kielégítően biztosított anyagi ösztönzést megadja a nagyobb munkateljesítményre.

Az egyéb juttatások valójában már nem a teljesítmény szerinti részesedés alapján történnek, hanem döntően a szükségletek szerint, ezek részben már a kommunizmus elemei.

A földjарadék nem függ össze a munkateljesítménnyel, ez a kapitalizmus elosztási rendszerének maradványa. Ennek fenntartása mindaddig indokolt, amíg a termelőszövetkezet nem rendelkezik megfelelő színvonalú termelőeszköz-állománnyal. Szükségszerű ez továbbá azért is, mert a kis és középparaszt tudata csak később, a gazdasági fejlődés magasabb fokán változik meg.

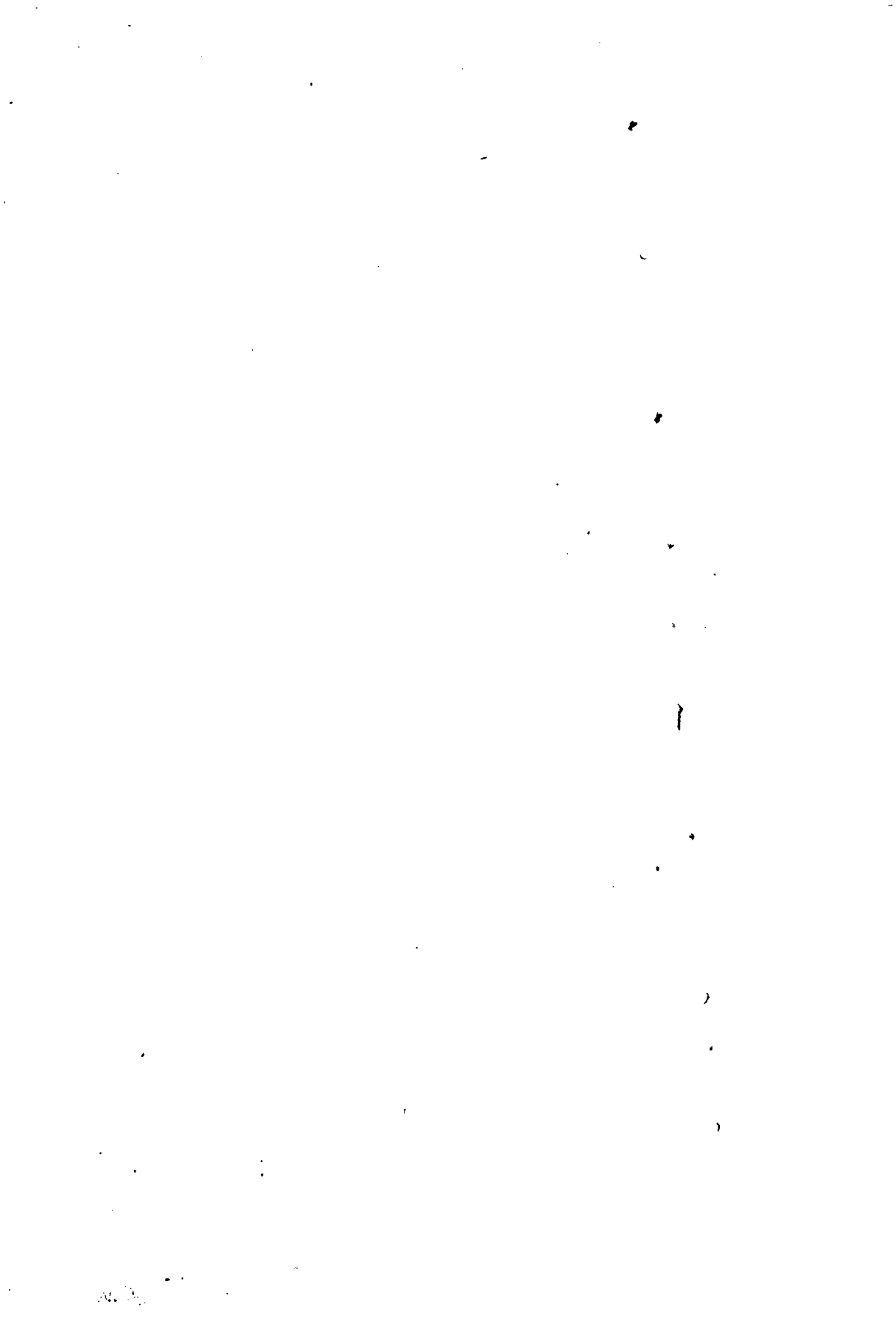
Az anyagi érdekeltség érvényesülése terén probléma még szövetkezeteinkben a háztáji és a közös gazdaság összefüggése, az, hogy melyikben, milyen fokon érdekelt a szövetkezeti tag. Az anyagi érdekeltséget a termelőszövetkezetekben úgy kell biztosítani, hogy a tag ne legyen érdekelt a háztáji gazdaság bővítésében, hogy azt rendelje alá a közös gazdaságnak és a háztáji gazdaságban csak a tartalék munkáerejét hasznosítsa. A háztáji gazdaság szintén a kapitalista gazdasági rendszer eleme, amely a kommunizmus megvalósulása során fokozatosan eltűnik. Ezt elősegíti a havi előlegezési rendszer bevezetése, s ezzel együtt az évi egyszeri fizetési rendszer felszámolása is.

*

Az anyagi ösztönzési rendszerünknek a munkás-paraszt szövetség erősítésén kell felépülnie és a mezőgazdaságban, ezen keresztül az egész népgazdaságban a szocializmus győzelmét kell elősegítenie.

KELEMEN ZOLTÁN

AZ ANYAGI ÉRDEKELTSÉG ÉS A MUNKASZERVEZET
ÖSSZEFÜGGÉSEI A TERMELŐSZÖVETKEZETEK BEN

AZ ANYAGI ÉRDEKELTSÉG ÉS A MUNKASZERVEZET ÖSSZEFÜGGÉSEI A TERMELŐSZÖVETKEZETEBEN

A mezőgazdasági termelés kollektivizálása, mezőgazdaságunk termelőszövetkezeti fejlődése a mezőgazdasági termelés olyan átszervezését jelenti, amely a korszerű technikán és a fejlett agrotechnikán alapuló termelőerők hatékonyabb kihasználásának lehetőségeit teremti meg. A nép anyagi jólétének emelésében nemcsak a megtermelt anyagi javak mennyiségének van jelentősége, hanem azok termelési ráfordításainak is. A termelőszövetkezeti gazdálkodásnak is két irányba kell fejlődnie, egyrészt a mezőgazdasági termékmennyiséget kell növelni a belterjesebb gazdálkodás útján, másrészt az olcsóbb termelést kell megvalósítani a gépesített tömegtermelés kialakításával.

A termelőerők különböző fejlettségi fokán különböző munkaszervezeti formák szükségesek. A fejlett technikán alapuló olcsó tömegtermelés a mezőgazdaságban is a munkaerő nagyobb arányú koncentrációját követeli meg. A termelőszövetkezetek igen nagyszámú munkaerőt egyesítenek, amelynek ésszerű kihasználása nagymértékben függ a munkaszervezetek helyes kialakításától és a munkák helyes megszervezésétől. A korszerű mezőgazdasági technika kihasználásához és a fejlett agrotechnikai eljárások bevezetéséhez elengedhetetlen, hogy a termelőszövetkezetekben a munkát olyan munkaszervezeti egységek keretében szervezzék meg, amelyek nemcsak a gépek legjobb kihasználását lehetővé tevő földterülettel rendelkeznek, hanem jelentékeny számú munkaerővel is. Ugyanolyan taglétszámmal, területtel és termelési lehetőségekkel rendelkező termelőszövetkezetek a közös gazdaság munkaszervezési színvonalától függően igen eltérő mennyiségű mezőgazdasági terméket állítanak elő és különböző termelési színvonalat érnek el.

A termelőmunka szervezési színvonala tehát jelentékenyen elősegítheti, vagy leronthatja a termelőerők kihasználási fokát, fokozhatja, vagy csökkentheti a termelés fejlődését. Következésképpen nemcsak anyagi téren kell segítséget nyújtanunk termelőszövetkezeteinknek a kollektív mezőgazdasági nagyüzem kialakításában, hanem szervezési területen is, különös tekintettel a munkaszervezésre, a munkaszervezetek helyes kialakítására. Ez komoly feladatokat ró a tudomány művelőire és a gyakorlat embereire egyaránt.

Az a feladatunk, hogy megjelöljük azokat az utakat, amelyek a szocialista munka tudományos szervezetének kialakításához és tökéletesítéséhez vezetnek termelőszövetkezeteinkben, általánosítsuk és elterjesszük az élenjáró tapasztalatokat ezen a területen, meghatározva azokat az okokat és tényezőket, amelyek a fejlődést előmozdítják.

A gépesített nagyüzemi tömegtermelés érdekében a termelőszövetkezeteknek le kell vetkőzniük a kisparaszti gazdaságokra jellemző önálló univerzális jelleget

és modern értelemben vett árutermelő gazdaságokká kell válniuk. A mezőgazdaság minden ágában a tudomány és a technika újabb vívmányai kerülnek alkalmazásra, újabb és termelékenyebb munkaeszközöket használnak, újabb és fejlettebb termelési eljárásokat vezetnek be, amelyek amellett, hogy emelik a munka termelékenységét, nagymértékben megváltoztatják a mezőgazdasági munka jellegét is. A termelőszövetkezeti termelésnek a korszerű technika és a fejlett agrotechnika alapján végbe-
menő fejlődése és tökéletesedése igen élesen veti fel a szakképzett munkaerő kérdését.

1 Régebben egyes közgazdászok úgy vélték, hogy a technika fejlődésével az ember szerepe a mezőgazdasági termelésben is csökken. A gépi munkaeszközök szélesebb körű alkalmazásával ugyan leegyszerűsödnek az egyes munkafolyamatok, azonban bonyolultabbá válik a munkaeszközök kezelése, sőt a több munkafolyamatot egyesítő gépek terjedésével, ami a mezőgazdasági termelésben is mind nagyobb jelentőségre tesz szert, az egyes dolgozóknak munkájuk közben a termelési folyamat mind szélesebb területét kell áttekinteniök. Az alap tendencia mindenképp abban mutatkozik meg, hogy a mezőgazdasági munka is mind nagyobb felkészültséget, technikai és agrotechnikai ismeretet követel a dolgozóktól.

1 Nem elég azonban csupán a fizikai, kémiai, biológiai és matematikai alapismeretek elsajátítása, amely a politechnikai oktatás körébe tartozik, hanem a termelés egyes munkafolyamataiban is megfelelő gyakorlat megszerzése szükséges. A mezőgazdaságban is kialakulnak a szakmák, amelyeknek megvannak a maguk szakmai fogásai és kialakult munkamódszerei. Ma már világosan látható a termelőszövetkezetekben és az állami gazdaságokban egyaránt, hogy a parasztokat sem lehet bármilyen munkára odaállítani és azokban a termelőszövetkezetekben, ahol megfelelő figyelmet fordítanak arra, hogy a tagok hajlamaiknak és képességeiknek megfelelő munkakört kapjanak, sokkal nagyobb termelési eredményeket érnek el, mint azokban, amelyekben a munkaerő szétosztása az egyes munkakörök szerint mechanikusan megy végbe.

A munkaerőknek a termelés egyes területei szerint történő szakosítására csak a nagyüzemi gazdálkodás mellett van meg a lehetőség és újonnan alakult termelőszövetkezeti gazdaságainkban a szakosítás jelenti azokat a nagy termelési tartalékokat, amelyek a mezőgazdaság szocialista átalakítása után kihasználásra várnak. Ma már a bonyolult gépek alkalmazása, a fejlett agrotechnikai eljárások bevezetése a mezőgazdasági termelés egyes területein is olyan szakmai ismereteket követel, amit a dolgozók hosszú évek tapasztalatai árán szerezhetnek csak meg.

A termelés szakosítása, a nagyüzemi tömegtermelés kialakítása és a munkamegosztás szélesebb körű alkalmazása különböző problémákat vet fel a termelőszövetkezetekben. A kisparaszti gazdaság a maga sokoldalúságával a munkaerő nagyobb fokú kihasználását biztosította, mint a szakosított termelőszövetkezeti nagyüzem. A Magyar Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének 191 parasztgazdaságra kiterjedő vizsgálata alapján megállapítást nyert, hogy a parasztgazdaságok átlagában az egy dolgozóra jutó évi munkanapok száma 10 órás munkanapokban számolva 312, míg a termelőszövetkezetekben az említett intézet számításai szerint csak 220. Minél többoldalú a parasztgazdaság, annál magasabb a munkaerő kihasználási foka és annál nagyobb a jövedelem is. Így a szövetkezetbe tömörült parasztgazdaságok univerzális jellegének megszüntetésével, az olcsó tömegtermeléshez nélkülözhetetlen gépek nagyobb arányú bevonásával csökkent a munkaerő foglalkoztatottsága, s a munkaerő jobb és termelékenyebb kihasználása a termelőszövetkezeti munkaszervezés egyik legfontosabb feladata.

A nagyüzemi tömegtermelés a termelőszövetkezetekben is megköveteli a mezőgazdasági munkák szakosítását és a munkamegosztás bevezetését, mert a munka nagyobb termelékenységéhez és nagyobb termelési eredményekhez vezet. A termelőszövetkezeti szervezés első időszakában a dolgozókat naponként osztották be munkára a szükségletnek megfelelően. Ez azonban túlságosan nagy szervezési munkát jelentett, valamint túlságosan bonyolult ellenőrzést és nyilvántartást követelt. Azonkívül a dolgozóknak a termelőeszközökhöz való viszonya elszemélytelenedett és a termelés eredményében való anyagi érdekeltsége nem jutott kellőképpen kifejezésre, ezért munkaszervezeti egységeket kellett kialakítani és ezeket a munkaszervezeti egységeket a termelés meghatározott területéhez kellett rögzíteni.

A termelőszövetkezetekben a termelés méretétől, a gépesítés színvonalától és a termelés irányától függően a munka koncentrációjának két alapvető lépcsőfokát különböztetjük meg. Az első az ágazati munkamegosztás, amely a mezőgazdaságban még csak a manufaktúraszerű munkamegosztást jelenti, amikor több dolgozó azonos műveleteket végez egy munkaszervezeten belül. A korszerű technika és a fejlett agrotechnikai eljárások gyors elterjedése a termelőszövetkezeti gazdálkodásban ma már a munkamegosztás magasabb fokát követeli meg, mert a gépek használatával kapcsolatos munkamegosztás az egyes műveletek összefüggő láncolatát hozza létre, s a gépekhez igazodó munkamegosztás új formákat visz a termelőszövetkezeti munkamegosztásba. A gép azáltal, hogy sok műveletet egy megszakítatlan munkafolyamattá egyesít, kialakítja a műveletkénti munkamegosztást, ami a mezőgazdasági munkamegosztásnak már a magasabb foka, technikai munkamegosztás.

A mezőgazdasági munkák szakosítására, a szakosított munkaszervezetek kialakítására és megszilárdítására mindig nagy gondot fordítottak a termelőszövetkezetekben, mert ez volt a szervezeti megszilárdítás egyik leglényegesebb területe. Ennek alapvető feltétele volt a mezőgazdasági termelés felbontása termelési ágazatokra, termelési folyamatokra, munkafolyamatokra és műveletekre. Ennek megfelelően kellett a munkaerőt szétosztani a termelőszövetkezeti gazdaság termelésének egész területén. A mezőgazdasági termelés sajátosságaiból következik, hogy ez a munkamegosztás nem nyerhetett olyan jelleget, mint az iparban, mert a műveletek állandóan változnak és egy termelési ágban nem lehet sem a földet, sem a felszerelést, sem a munkaerőt kellőképpen kihasználni.

A szövetkezeti szervezés első időszakában a technika alacsony színvonalán és szakemberek hiányában az egyes termelési folyamatok különösen nagy szétdarabolása volt megfigyelhető. Így kialakultak fogatos, takarmányos, növendéknevelő, hízaló stb. brigádok. A termelési folyamatok feldarabolása révén a szakmák elkülönülése meghatározta a dolgozók iránti alacsonyabb követelményeket is. Egyszerűbbé vált a szervezés, az ellenőrzés, a nyilvántartás és az irányítás.

A mezőgazdasági termelés idényszerűségéből következik, hogy az egyes termelési folyamatokban igen változó a munkaerőszükséglet, az egyes munkaeszközöket csak rövid ideig használják. Így a talajművelő, növényápoló, betakarító és szállító eszközöket több termelési folyamatban is használni kell, mert így növekszik kihasználásuk és sokkal gazdaságosabb a termelés. De ugyanez vonatkozik a munkaerőre is. Nem lehet olyan szűkre specializálni, mint az iparban, számításba kell venni a kihasználását más termelési folyamatokban is és nem következhet be az egyes termelési folyamatok olyan zártsága, mint az ipari termelés területén, hanem szélesebb profilú munkaszervezeti egységeket kell létrehozni.

A szakosított termelési brigádok létrehozásában a legbonyolultabb és a legdöntőbb kérdés a megfelelő brigádméret és brigádprofil kialakítása, amely biztosítja a személyi állomány, a terület és a felszerelés összhangját. A feltételek egész

sorától függően, mint pl. a termelőszövetkezetek mérete, termelési iránya, vetés-szerkezete, munkaerővel való ellátottsága, a gépesítés színvonala, a terület tagoltsága, a települési viszonyok, a brigádok méretében és profiljában igen nagy eltérések alakulhatnak ki. Ahhoz, hogy a munkaszervezetek számát, méretét és szakosítását meghatározhassuk, ismernünk kell a termelőszövetkezeti termelés egész folyamatát, hogyan használja ki a földet, a munkaerőt és a felszerelést, hogyan oszlik meg ezek kihasználása időben az egész év folyamán. Magától értetődik, hogy egészen más munkaszervezetet kell kialakítani, amikor 60—80 ember dolgozik egy termelőszövetkezetben, mint amikor 400—500 vagy ezer. Amíg az első esetben kialakulhat egy növénytermesztő és egy állattenyésztő brigád, a nagyobb termelőszövetkezetekben a növénytermesztésben és az állattenyésztésben belül is szűkebb szakosítás megy végbe.

A szakmai brigádok kialakítása, amely a termelőszövetkezeti termelés egyes területei szerint megy végbe, lehetővé teszi a dolgozóknak és a termelés irányítóinak, hogy megismerjék a termelés adott területének minden sajátosságát és ennek alapján tökéletesítsék is a termelést, ami a termelőerők nagyarányú növekedését jelenti. De a túlságosan kicsiny brigádok szervezése az egyes termelési ágazatok túlzott feldarabolásához vezethet, ami éppen a termelés koncentrációjából származó előnyöket csökkenti, azonkívül a szervezéssel, irányítással és nyilvántartással foglalkozó dolgozók létszámát duzzasztja fel túlságosan. A túlméretezett brigádok bonyolulttá teszik az irányítást és az ellenőrzést, a munkaszervezet éppen a mezőgazdasági termeléshez szükséges mozgékonytá válik, mert a munkaerő minden átcsoportosítása nagy kollektíva munkáját zavarja meg. Márpedig erre a mezőgazdaságban, ahol a munkák idényszerűek és az egyes munkák végzésének agrotechnikai idejét az időjárás is nagyban befolyásolja, gyakran sor kerül. A mezőgazdaságban tehát a munka állandóan változik, a munkaerőt nemcsak naponként, hanem sok esetben naponként többször is át kell csoportosítani, ami a munkaszervezet vezetőjétől a termelés egész területének ismeretét és áttekintését tételezi fel, mert a helytelen szervezés, a munkaerő és a felszerelés helytelen elosztása nagymértékben visszavetheti a termelést. A brigád méretének helyes megállapítása tehát függ az irányítás színvonalától is, ami szintén bizonyítja, hogy nem lehet sablont alkalmazni ezen a területen.

Ágazatonként szakosított brigádoknak nemcsak előnyei, hanem hátrányai is vannak. A mezőgazdasági termelés idényszerűsége következtében a növénytermesztésben dolgozó szövetkezeti tagok munkaidejét kevésbé lehet kihasználni, mint az állattenyésztésben dolgozókat. A legtöbb növény vegetációs ideje 6—7 hónap, munkaideje pedig még ennél is lényegesen kevesebb. Ugyanakkor egy szövetkezeti tag 290—300 munkanapot dolgozhatna egy évben. A Magyar Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Üzemtani Intézete által 16 termelőszövetkezetben végzett részletes üzemtani vizsgálatban megállapítást nyert, hogy amikor a vizsgált termelőszövetkezetek átlagában az egy termelőszövetkezeti tag által teljesített munkaegységek száma 296,6, a növénytermesztésben dolgozó tagoké 168,7, az állattenyésztésben dolgozóké pedig 600,9, s az egy munkanapra jutó munkaegységek száma a növénytermesztésben 1,39, az állattenyésztésben pedig 1,29.*

Minden növénynek megvan a maga munkaszükségleti görbéje. A természetű növények arányának helyes megállapításával, a korai és kései fajták beállításával

* MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete: Tizenhat termelőszövetkezet üzemi eredményei. Sokszorosított kiadvány 114. old.

lehet mérsékelni az idényszerűséget. Különösen nagy szerepet játszanak itt a kapások és az ipari növények, amelyeknek talajművelési, növényápolási és betakarítási munkái általában nem esnek egybe a gabonafélék azonos jellegű munkáival. Ez lehetőséget ad a munkaerőnek hol ebben, hol abban a kultúrában való foglalkoztatására. De ugyanilyen szerepe van a zöldség- és gyümölcsstermesztésnek is. A kertészet jól társítható az összes mezőgazdasági ágazatokkal, ezért minden termelőszövetkezetnek rendelkeznie kell zöldség- és gyümölcskertészettel, még ha nem is árutermelő mértékben. A kertészet a legkülönbözőbb növényeivel és növényfajtaival, amelyeknek munkái a legkülönbözőbb időszakokra esnek, egy bizonyos határon belül a kívánatos mértékben alakíthatja a munkaerőkihasználás grafikonját. Ezért törekszik minden termelőszövetkezet a kertészeti és a kapás kultúrák vetésterületének kiterjesztésével a belterjesség fokozására. A brigádszervezet szélesebb profilú szakosítása és a munkaerő szélesebb körben történő foglalkoztatása nemcsak a munkaerő jobb kihasználásához vezet, hanem egyenletesebbé is teszi a foglalkoztatást, s a munkaerő kihasználási foka az erre irányuló vizsgálatok szerint elérheti a 75—80⁰/o-ot is. Az idényszerűséget megszüntetni azonban így sem lehet. Még ebben az esetben is a növénytermesztési brigád tagjainak nagy vesztesége van a téli hónapokban, mivel a növénytermesztési munkák ebben az időszakban nagyrészt szünetelnek. Ha figyelembe vesszük, hogy mennyit dolgoznak egy évben a növénytermesztő brigádok tagjai, akkor azt látjuk, hogy az általuk szerzett munkaegységek 75—80⁰/o-át az év hat hónapjában teljesítették, a többi 20—25⁰/o-ot pedig a másik hat hónap alatt.

Egyes munkák gépesítése csökkenti a munkaráfordítást és gyorsan növelheti az egy főre jutó munkatermelékenységet, s ezzel szintén a munkaerőszükségleti görbe kiegyenesítésének irányába hathat. De a gépesítés hiányosságai más munkafolyamatokban vagy műveletekben, esetleg a termelés nem megfelelő szerkezete gyakran oda vezetnek, hogy a munkaráfordítást csökkentve, a gazdálkodáshoz szükséges dolgozói létszám nem változik lényegesen. A brigád méretének, termelési irányának és személyi állományának meghatározásánál ugyanis a munkacsúcsokban jelentkező munkamennyiségből kell kiindulni a fejlett agrotechnikai eljárások alkalmazása mellett. A termelés adott mérete és szerkezete mellett ennek sokszor az az eredménye, hogy egyes munkafolyamatok vagy műveletek gépesítése után a felszabaduló munkaerő kihasználatlanul marad. Minden szövetkezeti tag ugyanúgy részt kell hogy vegyen a termelésben, mint régebben, csak az év folyamán kevesebb munkát fordíthat a termelésre, s természetesen ennek arányában részesedhet a közös gazdaság jövedelmében is.

Természetesen felmerül a kérdés, hogy ha a munkaerő rosszul van kihasználva egyes termelőszövetkezetekben, akkor hogyan van kihasználva a föld és a felszerelés. Egyáltalán nem mondhatjuk, hogy ezen a téren jobb a helyzet. A Magyar Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének vizsgálatai szerint az egy kat. hold mezőgazdasági területre jutó termelési érték a termelőszövetkezetekben 4016 forint,* a parasztgazdaságokban pedig 6025 forint.** A termelési ágazatonként szakosított brigádok nem teszik lehetővé a terület helyes kihasználását sem, s termelőszövetkezeteinkben a termelés fokozásának egyik legfontosabb feltétele a munkaerő, a föld és a felszerelés jobb kihasználása. Itt vannak most a legnagyobb tartalé-

* MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete: A termelőszövetkezeti üzemek fejlődése. Sokszorosított kiadvány. 98. old.

** MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete. A parasztgazdaságok belterjességének néhány sajátossága. Sokszorosított kiadvány. 29. old.

kok. De a jelenlegi szervezési forma mellett sokszor a földet kihasználatlanul kell hagyni munkaerő hiányában, amikor a másik munkaszervezeti egységben munkaerőfelesleg mutatkozik. Egy termelési ágban sem a földet, sem a munkaerőt nem lehet kellőképpen kihasználni. Jelenleg a termelőszövetkezeti tagok munkaidejének teljesebb kihasználása, az évi foglalkoztatottság fokozása és egyenletesebbé tétele a termelőszövetkezeti közös gazdaság fejlesztésének és az egy főre jutó termelés növelésének egyik legfontosabb tényezője.

A szocialista elosztás elvének érvényesítése közvetlen anyagi érdekévé teszi minden szövetkezeti tagnak, hogy munkaerejét a közös gazdaságban minél jobban használja ki. Míg régebben a termelőszövetkezetek vezetősége előtt az a probléma állott, hogy biztosítsák a termelőszövetkezeti tagok részéről a kötelező munkaegységminimum teljesítését és a közös gazdaság munkáiban való minél aktívabb részvételt, jelenleg a szövetkezeti gazdálkodás jövedelmezővé tételére vonatkozó intézkedések hatására a szövetkezetek vezetősége előtt az a nehéz feladat áll, hogy állandó munkaalkalmat biztosítsanak a szövetkezeti tagok számára, mert ma már inkább a munkához való jogaikat hangoztatják.

Mind ez arról tanúskodik, hogy a merev ágazati munkamegosztás és az ágazatonként szakosított munkaszervezet nem felel meg a termelőszövetkezetek követelményeinek. Amikor a munkaerő csak kevéssé használható ki egy-egy ágazatban, felmerül a szükségessége, hogy új módon szervezzék a munkát. A probléma megoldására a termelőszövetkezetek adottságaiktól függően különböző kivezető utakat keresnek, részben a mezőgazdasági termelés keretén belül, részben pedig azon kívül.

A mezőgazdasági termelés körén belül ennek egyik legjárhatóbb útja az ágazatok helyes társítása és a belterjesség fokozása, ami a termelőerők már említett teljesebb kihasználásához vezet. Az ágazati munkamegosztásnak és a szakosított brigádok szervezésének azonban van még egy nehézsége. A gépesítés színvonala és fejlődési üteme az egyes ágazatokban igen eltérő. Ha megváltozik valamelyik ágazat munkaerőszükséglete vagy annak időbeni megoszlása, a munkaerő átcsoportosítása válik szükségessé egyik munkaszervezetből a másikba. Magától értetődik, hogy az ilyen munkaszervezeti változtatásokat éppen azért, mert a termelés egyes területei összefüggenek egymással, együttesen kell végrehajtani és nem lehet egymástól függetlenül megvalósítani. A munkaszervezeti változtatások a dolgozók új munkahelyre történő áthelyezésével jár, a dolgozók újabb termelési szakosításával. Sokszor nemcsak újabb munkahelyek alakulnak ki, hanem újabb munkaszervezetek, újabb brigádok is. Mind ez tehát a munkaerőnek, a földnek és a felszerelésnek újabb elosztásával jár, s az ilyen átszervezés minden esetben a termelés visszaeséséhez vezet, amíg a dolgozók az új munkahelyen az új szakmai ismereteket és fogásokat el nem sajátítják. Ebből következik, hogy nem is valószínűleg meg rövid időközökben.

A gyakorlat azt mutatja, hogy a termelés technikai színvonala és a munkaszervezés színvonala között időnként lemaradás következik be. Ez a lemaradás szinte törvényszerű és abból következik, hogy a termelőerők fejlődése megelőzi a termelési viszonyok fejlődését. Ha pedig ez így van, akkor figyelemmel kell kísérnünk, hogy az elavult munkaszervezeti formák ne válhassanak a termelés további fejlődésének akadályozóivá. Időnként a munkaszervezeti formákat is felül kell vizsgálnunk és hozzá kell alakítanunk a termelés megváltozott feltételeihez. Mivel a munkaszervezés állapotától nagyban függ a termelőerők kihasználási foka, szükséges, hogy termelőszövetkezeteinkben is a gépek tömegesebb bevonulásával és a fejlett agro-technikai eljárások kiterjedtebb alkalmazásával a munkaerő foglalkoztatásának újabb útjait keressék, újabb és fejlettebb munkaszervezeti formákat alakítsanak ki. A technika fejlődése és a munkaszervezet tökéletesedése, a közöttük levő összhang állandó

biztosítása egyik alapvető feltétele a nagyobb munkatermelékenység eléréének. Igen sok termelőszövetkezetünkben éppen azért, mert a munkaszervezés elmarad az alkalmazott technika színvonalától — bár ez a technika nem is mondható magas színvonalúnak —, alacsony a termelés színvonala. Ha a technikai és agrotechnikai kérdéseket a munkaszervezéstől elvonatkoztatva oldják meg, zavart okoznak a termelésben és csökkentik a termelőerők hatékony kihasználását. Így jelen viszonyaink között, amikor a termelőszövetkezeti termelés gépesítésének színvonala gyors ütemben növekedik, különös jelentőséggel bír a munkamegosztás és a munkaszervezet helyes megoldása.

Minden termelőszövetkezetben az említett tényezők változása teszi szükségessé a termelés szerkezetének tökéletesítését, a munkaszervezet formáinak változtatását. Mégis termelőszövetkezeteink munkaszervezetét bizonyos fokú merevség jellemzi. Ismeretes, hogy bizonyos kialakult tendenciák következtében a termelőszövetkezeti termelésben emelkedett a szakmai brigádok szerepe. Azonban vigyáznunk kell, hogy a termelőszövetkezetek szervezeti megerősítésére törekedve ne legyen olyan munkaszervezeti forma kialakítását erőltessük, amelyet a termelőszövetkezeti termelés technikai színvonala már túlhaladott és létrehozásukkal, megerősítésükkel csak a szervezetselenséget fokozzuk.

Megköveteli a szervezési változtatásokat termelőszövetkezeteink termelésében a munkaidő rendezése is. Ezen a téren is fejlődést kell felmutatnunk a kisparaszti gazdaságokkal szemben. Különösen a fiatalok felé egyik legnagyobb vonzóerő, ha ugyanolyan rendezett munkakörülményeket talál termelőszövetkezeteinkben is, mint az iparban. Márpedig az egyes ágazatokban nagyon eltérő és időről időre változó a munkaerőszükséglet, egy termelési ágban nem lehet a munkaerőt megfelelően kihasználni.

Több kísérlet történt már arra, hogy termelőszövetkezeteink munkaszervezetei letérjenek a merev szakosított brigádrendszerrel, amikor egy-egy brigád a termelés meghatározott és elkülönült területét szolgálja ki. Ez ellen azonban mindig azzal érveltek, hogy így csökken a személyi felelősség, ami az agrotechnikai színvonal sülyedéséhez vezet és erre volt is már igen sok példa.

Az ágazatok szélesebb körű társítása a brigádszervezeten belül és a belterjesebb ágazatok fejlesztése csak akkor vezet a munkaerő jobb foglalkoztatására és az egy főre jutó termelés fokozására, ha a munkaerő szélesebb körű foglalkoztatását lehetővé tesszük. Így jutottak el egyes termelőszövetkezeteink több szovjet kolhoz példája nyomán a komplex brigádokhoz, amelyek egy munkaszervezetben egy vezetés alatt egyesítik a növénytermesztés különböző ágait és az állattenyésztés meghatározott területeit, mert így jobban tudják foglalkoztatni a munkaerőt, jobb a föld és a felszerelés kihasználása, mivel a mezőgazdasági termelésben ugyanannak a munkaerőnek és a felszerelésnek részt kell vennie több termelési ág munkájában is. De ebben az esetben termelőszövetkezeteink éppen a munkamegosztásból származó előnyökről mondanak le, újból univerzális jellegűvé teszik a mezőgazdasági munkát, jelentkezik a személyi felelősség hiánya, amely pedig minden kollektív munka legveszedelmesebb ellensége. Azonkívül a termelés egyes ágainak feldarabolásához vezet, ami a nagyüzemi tömegtermelés előnyeiről való lemondást jelenti. Természetes, hogy ilyen körülmények között a tervezés és az irányítás is igen bonyolulttá válik, mihelyt a termelési feladatok tervezéséről áttérnek a termelési folyamatok tervezésére, s ez megnehezíti az irányítást, a nyilvántartást és az ellenőrzést is. Magától értetődik, hogy a termelés tervezése, az egyes munkák, az egyes agrotechnikai eljárások, az azokkal kapcsolatos anyagi és munkaráfordítások a termelési területei szerint történhetnek. A termelésnek csak ilyen felbontása teszi lehetővé, hogy hosszabb időre

előre lássanak, hosszabb időre előre adjanak termelési és munkafeladatokat, s ez megköveteli a termelési ágazatonkénti szakosítást. Valóban a termelés egyes területeinek vezetői sokkal jobban látják előre a feladatok nagyságát, anyag- és munkaszükségletét, tehát nem alkalmosszerűen, hanem tervszerűen lehet az üzem földjét, munkaerjét és felszerelését a termelészövetkezeti termelés egyes ágazatai között az egész gazdaság érdekében szétosztani és idejében lehet megszervezni a munkák végrehajtását.

Mindenesetre azt meg kell állapítanunk, hogy amíg a szakosított brigádokban a kihasználatlan munkaidő 35—40%-os volt, addig a komplex brigádokban ez lecsökkent 17—20%-ra, s a komplex brigádokat bevezető gazdaságokban állandóan növekszik azoknak a szövetkezeti tagoknak a száma, akik a közös gazdaságban egész éven át foglalkoztatást nyernek.

A munkaerővel és a felszereléssel való ésszerű gazdálkodás tehát jelentősen fokozza a munkaerő kihasználását és az egy főre jutó termelés növelését. De ez nem vezethet a termelés feldarabolásához és elképzelhetetlen, hogy a komplex brigád termelési szerkezete csak méreteiben különbözzék az egész üzem termelési szerkezetétől. Sokkal ésszerűbbnek látszik az úgynevezett vegyes brigádok kialakítása, amikor egy-egy brigád a termelészövetkezeti gazdaság két-három ágát egyesíti olyképpen, hogy azok munkaszükséglete kiegészítse egymást és a munkaerő ezek között a termelési ágak között vándoroljon. Így a termelés mérete sem szenved csorbát, mert az egyes ágazatokat nem kell a brigádok között megbontani és ez már nem is a kisparaszti gazdaság univerzális jellegéhez való visszatérés, hanem a szakmák társítása, ami a mezőgazdasági termelés területén a munkaerő jobb kihasználásának újabb tartaléka.

Természetesen a vegyes brigádok kialakításánál igen lényeges kérdés, hogy hány és milyen ágakat egyesítenek egy szervezetbe, s erre nem is lehet sablont vagy receptet előírni, hanem minden termelészövetkezeti gazdaság konkrét helyzetéből kiindulva lehet azt megállapítani. Az ilyen brigádok vezetőivel szemben a követelmények is nagyban megnövekednek, mert ez a szervezeti megoldás csak szakképzett vezetőkkel valósítható meg. Amíg régebben a brigádvezetők feladata csupán végrehajtás jellegű volt a napi vagy az ötnapos termelési utasítások alapján, most inkább termelészszerkezési jellegűvé válik.

Az eddig vázolt munkaszervezeti formák a szocialista termelési viszonyok tökéletesedését jelentették és történelmileg időben egymás után alakultak ki. Felmerül a kérdés, hogy termelészövetkezeteinknek végig kell e menniük munkaszervezeti formáik kialakításában ezeken a fejlődési fokokon, vagy pedig a munkaszervezeti formáknak ezt a gazdagságát, amelyet az eddigi fejlődés produkált, éppen a szövetkezetek termelőerőinek jobb kihasználása érdekében egyidejűleg, egymás mellett is alkalmazhatjuk, hiszen mezőgazdaságunk szocialista átalakítása a mezőgazdasági technika és az agrotechnika mind magasabb fejlődési fokán megy végbe. A termelészövetkezetek eltérő termelési adottságai között különböző megoldások vezetnek a munkaszervezetek ésszerű formájának, méretének és összetételének kialakításához, a termelőerők leghatékonyabb kihasználása érdekében. Minden termelészövetkezetben elemeznünk kell, hogy melyek az adott helyzetnek legjobban megfelelő megoldások.

A technika azonban állandóan fejlődik. A technikai fejlődés és a munkaszervezeti formák összefüggései következtében nem mondhatunk le az időbeni továbbfejlesztésről sem. Ma már vannak olyan termelészövetkezeteink, amelyek az itt vázolt kereteket is szűknek érzik, s újabb megoldásokat sürgetnek. A Dunántúlon igen el-

terjedt, hogy egy falu egy szövetkezetet alkot, ami igen helyes, mert a munkaerő kihasználására a szövetkezeti gazdaság keretein kívül is lehetőség kínálkozik. Ilyen pl. az építkezés és a segédüzemágak egész sora. Azonban ezek sem olyanak, hogy bármikor abba lehet hagyni a munkát és bármikor újra lehet kezdeni. Ahhoz például, hogy az építkezést egész évben folytathassák, a szakmunkásokból képzett munkaszervezeti keretre van szükség, amelyet a mezőgazdasági munkából felszabaduló munkaerővel időről időre feltölthetnek. De sem a növénytermesztő, sem az állattenyésztő brigádok munkája nem olyan jellegű, hogy vagy az egész brigád dolgozik, vagy az egész brigád felszabadul a mezőgazdasági munkából, hanem csak a brigád egy része mozgatható az egyes ágazatok között. Mindegyik ágazat meghatározott számú szövetkezeti tagnak tud állandó jellegű munkát biztosítani. Ha a munkaerőnek az ágazatok közötti mozgatását szervezetté akarjuk tenni, akkor a szakmai brigádokban is létre kell hozni a szakma legkiválóbb dolgozóiból álló állandó keretet, a szövetkezet többi tagjaiból pedig munkabrigádokat kell szervezni, amelyek a központi üzemvezetés irányításával nyernek beosztást időről időre a munkaszükséglet alakulása szerint a szakmai brigádokba. A szakmai brigádok állandó tagjaihoz kell tartoznia a földnek, a felszerelésnek, s ők tartoznak felelősséggel a termelés általános menetéért. Ez a szervezeti forma nem bontja meg a munkaszervezetet a munkaerő esetleges átcsoportosítása esetén, lehetőséget nyújt a szövetkezeti tagok szakmai képzettségének és termelési tapasztalatának kihasználására, valamint továbbfejlesztésére, nem csökkenti a személyi felelősséget sem, sőt szervezettebbé teszi a munkát és egyenletesebbé a keresetet. Ez a munkaszervezeti forma lehetővé teszi a földnek olyan állapotban való tartását, amely a magasabb terméseredményekhez, a föld jobb kihasználásához vezet, mert sokkal biztonságosabbá és kulturáltabbá teszi a termelést.

Terv nélkül a termelőszövetkezet sem tud a társadalmi termelés egységes folyamatába bekapcsolódni. Összhangnak kell kialakulnia a termelőszövetkezeti üzem és a népgazdaság között is. A mezőgazdaságból az egyéb népgazdasági ágakba való munkaerővándorlásnak összhangban kell állnia a mezőgazdaság- és az iparfejlesztéssel. A népgazdaság részére szükséges mezőgazdasági termelés kialakításának tervszerűen kell végbemennie, tehát nem alakulhat tetszés szerint a termelőszövetkezetek termelésének szerkezete, ágazati összetétele, belterjessége, hanem csak a népgazdasági szükséglet keretei között mozoghat. Így a termelőszövetkezeti munkaerőtartálemek kihasználásának kérdése mind nagyobb jelentőségre tesz szert a szövetkezeti szektor fejlődésével és népgazdasági szintű rendezést kíván. Ezeknek a kérdéseknek fontos helyet kell biztosítanunk a termelőszövetkezetek szervezeti megerősítésére irányuló intézkedésekben is.

Két egymással kölcsönösen összefüggő folyamatot kell itt figyelembe vennünk. Egyik a munkaerő felszabadítása a nagyüzemi termelésre való áttérés és a gépesítés által, a másik pedig a területegységre jutó pótlólagos munkaráfordítás a belterjesség fokozásával kapcsolatban és a munkaerőnek a népgazdaság egyéb ágaiba való átvitele útján előálló munkaerőcsökkenés, amelyek a következő eredményre vezethetnek:

- a) a munkaerőfelszabadítás felülmúlja a pótlólagos munkaráfordítást és a munkaerőnek egyéb népgazdasági ágba történő átvitelét;
- b) ez a két folyamat kölcsönösen kiegyenlíti egymást;
- c) a pótlólagos munkaráfordítás szükségessége felülmúlja a gépesítés és a nagyüzemi gazdálkodásra történő áttérés eredményeképpen mutatkozó munkaerőfelszabadítást.

A munkaerőhiány maga után vonja az agrotechnika hiányosságait, a termés-
átlagok csökkenését, az ágazatok egymás közötti arányának megbomlását és aka-
dályává válik a szövetkezeti termelés fejlesztésének. A szövetkezeti munkaerőtarta-
lékok kihasználatlansága lerontja a mezőgazdaság termelőerőinek hatékony kihasz-
nálását, megnehezíti a termelőszövetkezetek szervezeti megerősödését és anyagi jó-
létének fokozását, figyelmük nem a közös gazdaság felé fordul, hanem kifelé tekin-
getnek és másfelé igyekeznek boldogulásuk útját megtalálni. Ezért szükséges, hogy
mind a termelőszövetkezetekben, mind népgazdasági szinten nagyobb távlatokra
munkaerőkihasználási tervet készítsenek, mert enélkül mezőgazdaságunk termelő-
szövetkezeti átépítésének terve nagyon egyoldalúvá válik.

CSENDES BÉLA—VÁGI FERENC

A JÖVEDELMEZŐSÉG HATÁSA A KUKORICA- ÉS
CUKORRÉPATERMELEÉS ALAKULÁSÁRA

A JÖVEDELMEZŐSÉG HATÁSA A KUKORICA- ÉS A CUKORRÉPATERMELÉS ALAKULÁSÁRA

A mezőgazdaság szocialista átszervezése, belterjesebbé tétele, a mezőgazdasági termelés és árutermelés jelentős emelése, a tervszerű irányítás hatékonyságának növelése halaszthatatlan feladattá teszi mezőgazdasági árpolitikánk további fejlesztését. Ez viszont a mezőgazdasági árpolitika elméleti alapjainak ismeretét, hazai viszonyainkra való hozzáértő alkalmazását, gyakorlati tapasztalataink beható elemzését követeli meg.

Az előttünk álló mezőgazdasági árproblémák megoldásában a jövedelmezőségi elv érvényesítésének, hatásának vizsgálata, az ebből levonható következtetések központi helyet foglalnak el. A mezőgazdaság tervszerű irányítása, annak hatékonysága elválaszthatatlan a jövedelmezőségi elv helyes (a termelési célkitűzésekkel összhangban álló) alkalmazásától.

A szocialista állam a mezőgazdaság szövetkezeti és kisárutermelő szektora termelésének befolyásolására felhasználja a mezőgazdasági termékek árának megállapítását, az ármegállapítással differenciálja vagy kiegyenlíti a különféle termékek termelésével elérhető jövedelmet. A termelők nap mint nap mérlegelik is azt, hogy melyik termék mekkora jövedelmet hoz, melyik termék termelése lesz a kifizetődőbb számukra. Bár a jövedelmezőség és a termelés kölcsönhatása kérdésének elvi és gyakorlati jelentősége elvitathatatlan, nálunk ezt ez ideig alig tanulmányozták. Nagyrészt ismeretlenek előttünk a jövedelmezőségen keresztül történő befolyásolás alapvető kérdései: hogyan kell a jövedelmezőségi elvet alkalmazni, miként reagál a szövetkezeti és a kisárutermelő szektor a mezőgazdasági termékek jövedelmezőségi különbségeire, s a termékek jövedelmezőségének változására stb. Ezekre, valamint még sok más ezzel összefüggő kérdésre csak akkor adhatunk valamennyire is elfogadható választ, ha megvizsgáljuk termékenként a termelés és a jövedelmezőség alakulását hazánkban legalább az elmúlt évtizedre.

A termelés és a jövedelmezőség-változás kölcsönhatásának néhány problémája a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben és egyéni gazdaságokban

A mezőgazdasági tőkés üzemek magától értetődően azon mezőgazdasági termékek termelését részesítik előnyben, amelyek a tőkés bérlő befektetett tőkéje után — a földtulajdonosnak fizetendő földjáradék fölött — a legnagyobb profitrátát hozzák. S ha a földbirtokos maga gazdálkodik a földjén, a befektetett tőkéje után az is maximális profitra törekszik és nem mond le arról a jövedelemről sem, amelyet akkor kapna földjáradék címén, ha történetesen a földjét bérbe adná. Ezzel szemben miként választják ki termelőszövetkezeteink és egyéni gazdaságaink a ter-

melni szándékolt termékeket? A termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok gazdaságaikban saját munkaejüket használják fel. A termelőszövetkezeti tagok egymással összefogva, a szövetkezeti termelés révén gondoskodnak családjuk eltartásáról. A szövetkezeti nagyüzem adta lehetőségekkel élve ártermelésük fokozásával anyagi és kulturális helyzetük szüntelen javítására törekcszenek. Az életkörülmények javítása vezérli egyénileg dolgozó parasztságunkat is, de elmaradott kisgazdaságuk alig nyújt valamelyes lehetőséget életviszonyaik lassú javítására.

Mindez egy-egy termelőszövetkezetben vagy egyéni gazdaságban — a föld és a többi termelőeszköz mennyiségét és összetételét adottnak véve — akkor lesz leginkább megvalósítható, ha meglevő munkaejűk ésszerű felhasználásával gazdaságukban a lehető legnagyobb jövedelmet („*v*” + „*m*”) érik el. *A mezőgazdasági tőkésék befektetett tőkájük után maximális profítot, a termelőszövetkezetek és egyéni gazdaságok munkaejűk révén maximális jövedelmet akarnak kapni.* Ebből logikusan következik, hogy a termelőszövetkezeti és az egyénileg gazdálkodó parasztság számára — amikor az egyes termékek termelése közt választanak — az „élőmunkaköltség” fölötti többlet-jövedelem (tőkés terminológiával nyereség) összege, valamint ennek az elhasznált tárgyasult munkához vagy a „tőkebefektetéshez” való viszonya érdektelen. A kalkulált élőmunka-költséget meghaladó többlet-jövedelem maximuma általában nem párosul a jövedelem teljes összegének maximumával. Más termelési struktúrához kapcsolódik az egyik, és megint másához a másik.

A termelőszövetkezeti és az egyénileg dolgozó parasztság élőmunka-ráfordításának értékesülését *az egy munkanapra jutó jövedelem méri.* De a mezőgazdasági termékek jövedelme egy munkanapra korántsem azonos összegű. Ahány termék, annyi-féle a lehetőség az élőmunka-ráfordítás értékesülésére. Első pillanatra úgy tűnik, hogy a termelőszövetkezeti és az egyéni gazdaságoknak a termékeket az egy munkanapra jutó jövedelmük rangsorában kell termelniük. Valójában ez nem így van. Csupán az egy napra jutó jövedelem alapján egyetlen gazdaság sem döntheti el, hogy mely terméket és milyen arányokban termeljen.

A termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok meglevő munkaejének ésszerű felhasználását akadályozzák, illetve akadályozhatják: a földterület és a „tőkebefektetés” nagysága és összetétele, a mezőgazdasági termelés specializálásának szűk lehetősége s a vetésforgó követelményei, a munkaerő szakmai felkészültsége, a termékek élőmunka-szükséglete stb. Az egy munkanapra jutó jövedelem mellett mindezeket mérlegelni kell a termékek termelésre való kiválasztásakor. A munkaerő felhasználása szempontjából ezek közül is legfontosabb a termékek élőmunkaszükséglete. A gazdaságok földterülete és „tőkebefektetése” korlátozott lévén, az egy munkanapra legtöbb jövedelmet adó termékek termelésével rendszerint nem lehet megfelelően hasznosítani a meglevő munkaerőt. Így van ez a termelőszövetkezetekben és még inkább az egyéni gazdaságokban, mivel hazánkban az agrárnépesség sűrűsége igen nagy.

A meglevő összes munkaerő felhasználása végett, az egy munkanapra nagyobb jövedelmet adó termékek termelésével szemben — a különben nem foglalkoztatható munkaerők hasznosításának erejéig — előtérbe kerül az erősen élőmunkaigényes növények termelése. Ezek a növények egy munkanapra ugyan kisebb jövedelmet hoznak, ezért termelésükben az élőmunka-ráfordítás értékesülése rosszabb, de egységnyi területről általában lényegesen nagyobb jövedelmet adnak, mint a kevesebb munkaidő-ráfordítással termelhető termékek. A termelők, amikor a termesztendő termékeket kiválasztják, *nemcsak az egy munkanapra jutó jövedelmet mérlegelik termékenként, hanem a kb-ankénti jövedelmet is.* Az átlagosnál nagyobb munkaerő-sűrűségű termelőszövetkezetek és egyéni gazdaságok rendszerint az úgy-

nevezett élőmunka-igényes növényeket, az átlagosnál kisebb munkaerő-sűrűségűek a kevesebb élőmunka-ráfordítással termelhető növényeket termelik viszonylag nagyobb arányban és megfordítva.* Ahhoz, hogy a termelőszövetkezeti és egyéni gazdaságok jövedelme maximális legyen, nem termelhetik csak azokat a termékeket, amelyek egy munkanapra a legtöbb jövedelmet adják. A gazdaságok adottságaikhoz mérten valóban maximális jövedelmet csakis akkor érhetnek el, ha a kevesebb élőmunka-ráfordítással termelhető és az élőmunka-igényes növények termesztésének egyeztetésével biztosítani tudják a meglevő munkaerő teljes felhasználását.

Vajon a tsz-ekben és az egyéni gazdaságokban *az egész szántóterületre választják-e meg a termékek jövedelme alapján a termelést?* A parasztság termékeit részben elfogyasztja maga, részben eladja. Az egyéni gazdaságok erősen önellátó jellegűek. S a tsz-ek is törekszenek a családok fogyasztási szükségleteinek kielégítésére szolgáló termékeket megtermelni; a saját termelésű termékek fogyasztását általában olcsóbbnak tartják. Ezeknek az élelmiszereknek a fogyasztása merev, termelésük évente viszonylag kevésbé változik és a vetésterület jelentős részét kötik le közvetlenül vagy közvetve. A saját fogyasztást szolgáló mezőgazdasági termékek termelésére vonatkozó döntés kialakításában — elsősorban az alapvető élelmiszereket illetően — nem a jövedelem viszonylagos nagysága és változása vezérli a parasztságot, hanem családjuk szükségleteinek a fedezése. Ez nem mond ellent annak, hogy a saját fogyasztásra termelt élelmiszerek értékesítése a fogyasztás rovására is kitágulhat, illetőleg a javára is csökkenhet e termékek árának alakulása szerint. Ha a parasztság egyik vagy másik élelmiszer árát jól jövedelmezőnek találja és érdekelt a termelés fejlesztésében, vagy jobbnak látja élelmiszer helyett iparcikkek fogyasztani, akkor még a saját fogyasztásra szánt élelmiszerekből is értékesít. Ellenkező esetben részben az eredendően eladásra szánt élelmiszereket is visszatartja fogyasztásra.

A mezőgazdasági termékek termesztésével elérhető jövedelem különbözősége a mezőgazdaság kisárutermelő és szocialista szövetkezeti szektorában tehát, az *árúként* termelt termékek vetésterületén hat. Ezt a hatást az elmúlt évtizedben a kötelező beadás körébe vont termékeknél a beadási kötelezettség előírása a szerződéses értékesítésre, az állami szabadfelvásárlásra és a szabadpiaci értékesítésre, vagyis az ún. „szabadértékesítésű árukra” korlátozta. A növényi és állati termékek kötelező beadásának kivétele közvetlenül — amennyiben állattenyésztési beadásról volt szó, közvetve — nagy területekre meghatározta a termelés összetételét. E területek termelésére vonatkozóan nem volt a parasztságnak választási lehetősége. A kötelező beadási árak általában még a „munkabér” nélkül számított önköltséget sem térítették meg, s a beadás teljesítésére a parasztság nyilvánvalóan azért termelt, mert kötelezték rá. Persze a parasztság a kötelező beadás által lekötött területeken is igyekezett variálni a termelést, s a kötelező beadásra való termelésnek olyan struktúráját próbálta kialakítani, hogy vesztesége a lehető legkisebb legyen. De ezt is csak a beadási rendszer megszabta helyettesítési lehetőség keretei közt tehetette.

* Erre példaként megemlíthető, hogy az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének jövedelemadatai szerint a nagyobb munkaerő-sűrűségű 8—15 kh-as egyéni gazdaságokban az összes jövedelem egy munkanapra jutó összege kisebb, mint a kisebb munkerő-sűrűségű 15 kh-nál nagyobb gazdaságokban. Az összes jövedelem egységnyi területre jutó összege viszont a 8—15 kh-as gazdaságokban nagyobb, mint a 15 kh-nál nagyobbakban. (A mezőgazdaság termelési költségeinek és jövedelmezőségének alakulása az 1956/57. gazdasági évben. MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének kiadványa. Kézirat. 128—129. old.)

A termelők mindenekelőtt arról döntöttek, hogy milyen termékeket termelnek a személyes fogyasztási szükségleteik kielégítésére és mekkora területet kötnek le erre a célra. Majd a termékenkénti beadási kötelezettséggel számolva, meghatározták a beadási kötelezettségük teljesítéséhez szükséges területet. A szántóterület ezek után fennmaradó részét (a „szabadértékesítésű területet”) a szerződéses és szabadfelvásárlási, valamint szabadpiaci árakból várható jövedelmek alapján azokra a termékekre osztották szét, amelyek termelése adottságaik között a legkifizetődőbbnek ígérkezett. Amíg a kötelező beadás területének termékenkénti elosztásakor a veszteség minimálisra való leszorítása volt a fő szempont, addig a szabadértékesítésű árut termelő terület elosztásakor a lehető legnagyobb jövedelem elérése volt a cél.

Felfogásunkkal ellentétben a kötelező beadás idején meglehetősen elterjedt volt az a nézet, és még ma is sokan úgy vélik, hogy a parasztság termelési struktúrájára az értékesítési átlagár szerinti jövedelmezőség hatott. Azok, akik az értékesítési átlagárnak termelési struktúrát befolyásoló szerepet tulajdonítanak, nem vonják le annak következményeit, hogy a beadási termékek értékesítési átlagára az értékesítési formák szerint igen erősen különböző jövedelmeket átlagösszegre vezetett vissza. Ezért, ha egy termék erősen veszteséges volt is a kötelező beadásban, a szabadértékesítésben más termékekhez képest a legtöbb jövedelmet adhatta. Az egyéni gazdaságok kukorica- és cukorrépa-termesztésének jövedelmét összehasonlítva, a kukorica *átlagáron* számolva egy kh-ra jóval kisebb jövedelmet adott, mint a cukorrépa. *Szabadpiaci* áron számolva viszont az elmúlt tíz év átlagában a kukorica adta a nagyobb jövedelmet. Miért ne lett volna előnyösebb szabadpiaci eladásra inkább kukoricát, mint cukorrépát termeszteni? Az átlagár ebben az esetben a fejetejére állítva tükrözte a valóságos viszonyokat. A kötelező beadás rendszerének idején előfordult, hogy ha egy termék kötelező beadását felemelték, a termék átlagára csökkent, s a szabadpiaci ár emelkedése mégis a vetésterület növelésének irányában hatott és megfordítva.

A termelés és jövedelem-alakulás közti kölcsönhatással kapcsolatban merült fel közgazdasági irodalomunkban a beadási teher felszámításának és terítésének gondolata.* Eszerint a kötelező beadás alacsonyabb árával elvont jövedelmet a parasztság úgy fogta fel, mintha azt a beadás teljesítésekor megkapta, de az államnak rögtön be is fizette volna, s így a beadási terhet csakúgy, mint az adót az egész gazdaság (a terület) és nem a beadásra adott termék terhének tekintette. A parasztság állítólag a kiszámított beadási teher terítésével korrigált termékenkénti jövedelem alapján választotta meg, hogy mit és miből mennyit termeljen.

A beadási teher felszámításának és „terítésének” a gondolata annak felismerését — bár korántsem kielégítő felismerését — jelentette, hogy mégsem az átlagár jövedelmezősége hat a termelésre. Az átlagáron számított jövedelem alapján ugyanis a beadási termékek termesztése általában, s a kenyérgabona termesztése különösen kedvezőtlennek tűnt a kötelező beadás hatályán kívül maradt termékek termesztéséhez képest. Ugyanakkor e gondolat hívei azt már nem vették tudomásul, hogy időszakonként a beadáson kívül maradt termékek, egyebek közt a szerződéses termékek termelése is akadozott, nem utolsósorban azért, mert a beadási termékek szabadpiaci ára magasra emelkedett. Ezért figyelmüket kimondottan arra összpontosították, hogy a jövedelmezőség oldaláról is megokolják a kötelező beadású

* Közgazdasági Szemle. 1956. 4. sz. „A termelészövetkezeti önköltség- és jövedelmezőség-számítás módszerének egyes kérdései” c. vitacikk.

termékek termesztését. Erre nagyon megfelelőnek látszott a begyűjtési teher felszámítása és szétterítése. A beadással elvont jövedelem szétterítése a beadási termékre háruló teher egy részét átvissza a kötelező beadás hatályán kívül maradt termékekre. A terítés révén tehát a beadási termékek jövedelme megnövekszik, a többieké csökken az átlagáron számított jövedelemhez képest. Valóban úgy látszik, hogy a terítés szilárdítja a beadási termékek pozícióit a többi termék termesztésével szemben.

De a kötelező beadás idején nemcsak az átlagáron számított, hanem a beadási teherrel korrigált termékenkénti jövedelmek sem adtak a parasztság számára tájékoztatást arra nézve, hogy: 1. milyen termékeket előnyösebb beadásra termelni, mikor lesz a beadás vesztesége a legkisebb; 2. milyen termékeket kell a szabadértékesítésű területen termelni, hogy a jövedelem maximális legyen. A parasztság nem is igazodott, de nem is igazodhatott az átlagáron számított, vagy a beadási teherrel korrigált jövedelemhez. A kötelező beadás idején azokat a parasztokat, akik nem tudták kihasználni a szabadértékesítés adta lehetőségeket, súlyos veszteség érte és igen nehéz helyzetbe kerültek.

A kötelező beadás megszűntével a szabad árutermelő terület mind az egyéni, mind a tsz-gazdaságokban kibővült, s az egész árutermelő területre kiterjed. A termelők számára most az értékesítési árak alapján várható termékenkénti jövedelem jelenti a választás objektív mércéjét az egész árutermelés struktúráját illetően. Érthetően megnőtt az önköltség- és jövedelemszámítás jelentősége. A mezőgazdasági termékek felvásárlási árának megállapításakor, a szabadpiaci árak befolyásolásakor ezért nagyon ügyelni kell arra, hogy olyan jövedelem-arányok alakuljanak ki, amelyek előmozdítják vagy legalábbis nem gátolják a mezőgazdasági termelés fejlesztését s a mezőgazdasági termelés tervezett struktúrájának megvalósulását.

A vizsgálat módszere

A jövedelmezőségnek a termelésre gyakorolt hatását nem elegendő egy vagy néhány évre vizsgálni. A jövedelmezőség hatása utólag érvényesül, s a termelők elsősorban a tartósan ígérkező jövedelmezőség-változásra reagálnak. A mezőgazdaságban általában — s az olyan, zömében kisparaszti mezőgazdaságban, amilyen a miénk volt az elmúlt évtizedben különösen — csak hosszabb idő múltán változik meg a termelés struktúrája, ha egyáltalában megváltozik. Ezért 1949-től követjük nyomon a termékek termelésének és jövedelmezőségének alakulását.

A mezőgazdasági termékek jövedelme a kérdéses termék termésátlaga, ára és termelési költsége alapján számítható ki. A termékek termésátlagát és árát a statisztika megadja, a tsz-ek és egyéni gazdaságok által termelt termékekre vonatkozó megfelelő költség-adatokat azonban számítanunk kellett.

Erre olyan módszert kellett választanunk, amely viszonylag egyszerű és a jövedelmezőség alakulásának vizsgálata szempontjából elfogadható. Ilyen az önköltségszámítás kiragadott átlagkalkuláción alapuló módszere. (Kiragadva az adott cikkeket az üzemi összefüggésből, országos átlagtételekkel kalkuláltunk.)

Önköltségszámításunk főbb tételei a költségelemeknek megfelelően a következők:

1. *Anyagköltség;*
2. *Élőmunka-ráfordítás költsége;*
3. *Fogatköltség;*
4. *Gépállomási munkadíj;*
5. *Egyéb költségek.*

A költségek felsorolásából kitűnik, hogy ezek közül hiányzik az amortizáció és a karbantartási költség. Eddigi önköltségszámításainkban nem számítottuk fel ezeket a költségeket. Nem azért, mintha annyira jelentéktelennek tartanánk ezeket, hogy számításuk mellőzhető lenne. De egyfelől üzemi önköltségszámítás hiányában nem volt statisztikai bázisunk, másfelől úgy véltük, hogy egy termék jövedelmezőségének és más termékekhez viszonyított jövedelem-eltéréseinek változását kevéssé befolyásolhatja az amortizáció és a karbantartási költség számításának mellőzése. (A Mezőgazdasági Üzemtani Intézet legutóbb közzétett önköltségadatai már segítségünkre lesznek az amortizáció és karbantartási költségek számításában, s a további munkánkban mi is rátérünk e költségek felszámítására.)

Kalkulált önköltség-adataink az amortizációs és a karbantartási költségen kívül nem tartalmazták az üzemi méretben jelentkező ún. közvetett költségeket sem, legyen az „munkabér”, fogat- vagy anyagköltség. A közvetett költségek súlya azonban az összes költségekben viszonylag csekély.

Önköltségadataink tehát nem teljesek, ezért az ennek alapján számított jövedelemadatok a ténylegesnél nagyobbak mutatkoznak. Emellett a kiragadott önköltség-kalkulációknál mindig számolni kell kisebb-nagyobb hibalehetőséggel is. De vizsgálatainkat nem is annyira az egyes termékek jövedelmének abszolút nagyságára, mint inkább az egyes termékek jövedelemarányaira, illetve ezen jövedelemarányok időben történt változásaira összpontosítjuk. Ez pedig csökkenti az önköltség-séma jelentőségét. (A jövedelmezőség-változást nem befolyásolja jelentékenyen az, ha egyik-másik költségtényezőt a ténylegesnél valamivel kisebbre, vagy nagyobbra vesszük.) A jövedelmezőség-változás megállapításánál arra kell törekedni, hogy az önköltségszámítás sémájának felépítése minden évben azonos legyen, másfelől, hogy a séma egyes tételeiben beállott változások mértékét (pl. agrotechnikai változásokat, anyagbeszerzési árak változását) lehetőleg pontosan ismerjük. Az első követelmény minden további nélkül teljesíthető, a második többé-kevésbé szintén megvalósítható.

A kalkulált önköltség vázolt módszerével az eddigiek során a cukorrépa és a kukorica önköltségét számítottuk ki az elmúlt 9 évre. Egyszerre ennél több termék önköltségének kiszámítására nem vállalkozhattunk.

A jövedelmezőséget és jövedelem-változást vizsgálva két alapvető mutatót alkalmaztunk: az 1 kat. holdra és az 1 munkanapra jutó jövedelem mutatóját.

Az 1 kb-ra jutó jövedelmet a következőképpen számítottuk ki: 1 kh-ra jutó árbevétel mínusz 1 kh-ra jutó „munkabér” nélküli termelési költség. Ebből az egy munkanapra jutó jövedelmet úgy kaptuk meg, hogy a kh-ankénti jövedelmet elosztottuk a munkanapokban kifejezett élömunka-ráfordítással.

Egy-egy termék jövedelmét a termelők más termékek, a „versenytermékek” jövedelmével hasonlítják össze és ennek alapján döntenek a termelés kérdésében. Ezért a jövedelmezőség feltárására törekedve, mi is elsősorban a termékek jövedelmének arányait és ezen arányok időbeni változását vizsgáljuk.

Noha önköltségünk nem teljes, mivel az önköltségszámítás során minden termék önköltségéből ugyanazokat az elemeket hagytuk el, a termékek jövedelem-arányainak változásáról helyes képet kaptunk. Ez annál is inkább így van, mert az általunk nem számított amortizációnak és karbantartási költségnek az önköltségből való részesedési aránya kevéssé változik, vagy ha változik, akkor az összes terméknél általában egyszerre és azonos irányban, valamint nagyjából azonos mértékben változik meg.

A cukorrépa és kukorica jövedelmezőségének és más termékekhez viszonyított relatív jövedelmezőségének változásával e termékek *vetésterületének* változását

állítottuk szembe. Így azt kerestük, hogy a jövedelmezőségi viszonyok változására a vetésterület reagált-e és hogyan reagált? A vetésterület változása a jövedelmezőség-változásnak tulajdonítható-e s a jövedelmezőségen kívül milyen egyéb tényezők hatottak még a vetésterületre? A jövedelmezőségnek a termelésre gyakorolt hatását egyéb vonatkozásban (pl. termésátlag, össztermelés, agrotechnika stb.) megbízható adatok hiányában nem vizsgáltuk.

A kukorica és a cukorrépa szektoronkénti vetésterületét az elmúlt évtizedben a mezőgazdaság szocialista átszervezésének előrehaladása is befolyásolta. Az összes szántóterülethez hasonlóan csökkent az egyéniek, és megnőtt a tsz-ek kukorica- és cukorrépa-vetésterülete. A kukorica- és a cukorrépa-vetésterület abszolút nagyságának alakulása tehát egyik termelő szektorban sem hozható összefüggésbe a jövedelmezőséggel. Ezért, mind az egyéniek, mind a tsz-ek kukorica- és cukorrépa-vetésterületének változását az összes szántóterületből való részesedési arányának alakulásán mérjük.

A jövedelmezőség hatása a kukorica termelésére

A kukorica vetésterületének s a sertéshizlalással összekötött kukoricatermesztés jövedelmezőségének változása

Az 1949—57. évek átlagában az egyéni gazdaságok a kukorica vetésterületének mintegy 25—28⁰/₀-áról értékesítették a termést kukorica és nagyobb részben hízott sertés formában a szabadértékesítés keretei közt. A tsz-ekben — a közös értékesítéssel számolva — 20—22⁰/₀-ra tehető az előbbinek megfelelő szabadértékesítésű terület aránya. Emellett persze ez az arányszám évenként a beadási kötelezettség nagysága szerint igen erősen különbözött. Az ötéves terv első éveiben a tsz-ek és az egyéniek együtt számított szabadértékesítésű területének aránya megközelítette a 40⁰/₀-ot, míg 1952/53-ban feltehetően alatta maradt a 8—10⁰/₀-nak, s a későbbi kötelező beadású években 10 és 20⁰/₀ között ingadozott. 1957-ben a kötelező beadás megszűnte után, a kukorica áruteremő területe az egyéni gazdaságokban 41—43, s a tsz-ek közös gazdaságában 38—40⁰/₀-ra becsülhető.

A jövedelmezőség-változásával tulajdonképpen csak a szabadértékesítésű terület változása lenne szembeállítható. Ennek nagysága azonban a jövedelmezőség hatásától függetlenül igen erősen különbözhetett aszerint, hogy a termésátlag jó, vagy rossz volt. Ez egyszerűen annak a következménye volt, hogy a kukorica- és hízott sertésbeadás nem a betakarított terméshez igazodott, s a parasztság jó és rossz termés esetén egyaránt a saját szükségletre történő sertéshizlalást igyekezett elsősorban biztosítani. Vizsgálatainkban ezért a kukorica összes területének alakulását követjük és egyúttal figyelemmel kísérjük a kukorica szántóterületének egy kh-járól teljesített kukorica- és hízott sertés-beadás változását is.

Az elmúlt tíz év átlagában az egyéni gazdaságok kukoricatermésüknek mindössze 20—22, a tsz-ek 15—16⁰/₀-át értékesítették.* A kukoricatermés jóval nagyobb részét az állatállomány számára termelték s a feletett kukoricának évente mintegy 65—70⁰/₀-át a sertésenyésztésben, elsősorban a sertéshizlalásban használták fel. A parasztság a takarmányok és az állattenyésztés jövedelmét együvé tartozónak tekinti, amikor növényi termékek termesztésének kérdésében dönt. Ezért a következőkben mi is a kukoricatermesztés és sertéshizlalás *együttes* jövedelmének változását vizsgáljuk csak.

* A tsz-ek ezenkívül termésüknek jelentős részét a tagok közt szétosztották, de a kiosztott kukorica is nagyobb részben takarmányozásra került.

A kukoricatermesztés és sertéshizlalás együttes jövedelmének kiszámításánál a hizott sertés állami felvásárlási, szerződéses és szabadpiaci árát vettük figyelembe. Ezek tényleges értékesítéssel súlyozott átlagára alapján kiszámítottuk egy 150 kg-os hizott sertés árát. Ebből levontuk: *a*) a süldő árát (50 kg-os süldőt figyelembe véve). Süldőárként az egyéni termelőknél a szabadpiaci, a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél pedig a szabadfelvásárlási árát vettük; *b*) 5 q kukorica „munkabér” nélküli költségét. Ezzel megkaptuk az 1 q ráhizlalás esetén elért jövedelmet. Ez utóbbit osztottuk az 5 q kukorica termelésére és a sertéshizlalásra fordított munkanapok (sertéshizlalásra a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben 2, az egyéni gazdaságokban 4 munkanapot vettünk minden évben) számával. Így megkaptuk a kukorica-termelés és sertéshizlalás 1 munkanapra jutó együttes jövedelmét.*

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben 1954 előtt az 1 munkanapra jutó jövedelem — 1949 kivételével — alacsonyabb volt az egyéni termelők jövedelménél. Ez abból adódott, hogy a termelőszövetkezetek — mivel ez időszakban a szabadpiacon sertést nem értékesítettek — az egyénikénél alacsonyabb áron értékesítették a hizott sertést.

Az 1954 utáni években a termelőszövetkezetekben volt nagyobb az 1 munkanapra jutó jövedelem. Ez a sertéshizlalás és kukoricatermelés alacsonyabb önköltségén kívül a magasabb értékesítési árral is magyarázható. 1954 után a termelőszövetkezetek bekapcsolódtak a szabadpiaci forgalomba is, s ez a hizott sertés szabadértékesítésük átlagárát jelentékenyen emelte.

Hasonlítsuk tehát össze a sertéshizlalással összekötött kukoricatermesztés jövedelmességének és a kukorica vetésterületének a változását.

I. sz. táblázat

A sertéshizlalás és kukoricatermesztés együtt számított jövedelmének s a kukorica vetésterületének változása az egyéni gazdaságokban

Év a jövedelmesség és a kötelező beadás	Vetésterület arányának	Egy napra jutó jövedelem	Vetésterület	A kukorica egy kh-járol teljesített kukorica- és sertésbeadás
változására		9 év átlagának %-ában		
1949	1950	38	88	28
1950	1951	80	93	29
1951	1952	224	91	81
1952	1953	13	104	168
1953	1954	104	107	113
1954	1955	130	113	133
1955	1956	120	101	137
1956	1957	92	113	112
1957	1958	99	112	—

(Abból indultunk ki, hogy egy adott évi jövedelem a következő évi vetésterületre hat ki, s ezért a táblázatban a vetésterületet egy évvel előbbre hoztuk. Így egy sorban szerepel a vetésterület azzal a jövedelmességgel, amely kihat rá. A cukor-répánál található táblázatoknál is ezt követtük.)

* Az 1 kat. holdra jutó jövedelem dinamikája irányát tekintve megegyezik az 1 munkanapra jutó jövedelem dinamikájával, ezért nem számítottuk ki. Megjegyezzük még, hogy számításainkban nemcsak a kukoricatermesztés, hanem a sertéshizlalás amortizációs és karbantartási költsége is jövedelmeként jelenik meg.

Az egyéni termelők kukoricatermelésének területe az elmúlt tíz évben elég határozottan növekvő irányzatot mutat, bár a felfelé ívelő tendencia átmenetileg több ízben is megszakadt. Érdekes módon a vetésterület megisméltató csökkenései közül csak az 1956. évit előzte meg a jövedelmezőség csökkenése. A vetésterület 1952. és 1956. évi, valamint az 1958. évi visszaesése nemcsak arányában, hanem a visszaesés körülményeiben is különbözik egymástól. 1952-ben és 1956-ban mind a tavaszi, mind a nyári időjárás kedvezőtlen volt a kukoricára, ami sokkal kevésbé állítható az 1958. évi időjárásról, noha az sem volt jobb az átlagosnál. 1952-ben és 1956-ban a kukorica vetésének és kelésének idején a sokévi átlagnál lényegesen hidegebb időjárás, a nyárra pedig a kevés csapadék és száraz meleg volt jellemző. A tavaszi hideg idő akadályozta a vetést, s a bevetett terület jelentős részén kipusztult a vetésállomány. Ezekben az években az időjárás alakulása jelentős szerepet játszott az egyéni kukorica vetésterületének csökkenésében. Emellett szót még az is, hogy a kukorica vetésterületének csökkenését követő években nagyobb arányban nőtt a vetésterület, mint amennyivel azt megelőzően csökkent. S a vetésterület növekedése annak ellenére valósult meg, hogy előtte az átlagtermés csökkenése s ezáltal az önköltség növekedése ugyancsak megtépázta a kukoricatermesztés és sertéshizlalás szabadértékesítésének együtt számított jövedelmezőségét. Végezetül megjegyezzük, hogy az egyéni kukorica vetésterületének növekedését az első években a szabadértékesítés növekvő jövedelmezősége, míg 1953 után az előbb megnövekedett jövedelmezőség csökkenése kísérte.

2. sz. táblázat

A sertéshizlalás és a kukoricatermesztés együtt számított jövedelmének s a kukorica vetésterületének változása a termelősövetkezetekben

Év a jövedelmezőség és a kötelező beadás	Vetésterület arányának	Egy napra jutó jövedelem	Vetésterület	A kukorica egy kh-járol teljesített kukorica- és sertésbeadás
változására		9 év átlagának %-ában		
1949	1950	60	102	5
1950	1951	68	98	7
1951	1952	59	99	24
1952	1953	7	112	208
1953	1954	37	86	112
1954	1955	173	91	181
1955	1956	205	104	179
1956	1957	140	108	84
1957	1958	148	92	—

Az elmúlt évtizedben a tsz-ek kukorica vetésterülete ugyancsak három ízben csökken, de nem ugyanazon években, mint az egyénié, továbbá 1949-től 1954 végéig csökkenő és csak ezt követően növekvő irányzatú. A tsz-ek kukorica vetésterülete 1951-ben, 1954-ben és 1958-ban csökkent, de a kukoricára rossz időjárású 1952. és 1956. év egyikében sem esett vissza, sőt ezekben az években enyhén nőtt is. Mintha a kedvezőtlen időjárás a tsz-ek kukoricavetését nem is befolyásolta volna. Ez nem egészen így volt. A tsz-ek ezekben az években a kukorica vetésterületének a növelésére törekedtek, az időjárás miatti vetéselmaradás és vetésállomány kipusztulás tehát a területnövelés ellenében hatott.* A tsz-ek kukorica vetésterületének

* 1952-ben a tsz-ek kukoricával bevetett területének 10%-áról pusztult ki a növényállomány.

csökkenése mindegyik évben a jövedelmezőség előzetes növekedése ellenére következett be. A jövedelmezőség azonban a tsz-ekben az ötéves terv első éveiben stagnál, majd csökken, mert a tsz-ek hizott sertés értékesítése viszonylag kevés volt és azt is szinte kizárólag a szerződéses és szabadfelvásárlásban értékesítették. A jövedelmezőség 1952. évi csökkenése, meg az 1953. évi további kedvezőtlen alakulása főként a rossz termés következménye, de ismét csak szerepet játszott benne az, hogy a tsz-ek kevés hizott sertést értékesítettek a szabadfelvásárlásban és a szabadpiacon. A tsz-ek 1952. évi rossz kukoricatermése nem írható kizárólagosan az időjárás rovására, és 1953-ban is gyenge volt a termés, mivel a tsz-ek a kukorica ápolási munkáit távolról sem végezték el teljesen. A tsz-ek akkori munkaerő-helyzete és gépellátottsága mellett a kukorica adott vetésterületén nem lehetett jelentősen javítani a kukorica ápolását, ezért reálisan nem számíthatnak jó és kielégítően jövedelmező kukoricatermésre. Sok termelőszövetkezetben a kukoricatermesztés erőltetése helyett eleve jobbnak mutatkozott a kevésbé munkaiigényes növények termőterületének a kukorica rovására történő növelése. Az 1949—1953. években a vetésterülethez hasonlóan a jövedelmezőség is csökkenő, majd ezután mindkettő növekvő irányzatúvá vált.

Az összehasonlítható 9 esetből az egyéni gazdaságokban 5, a tsz-ekben 6 alkalommal ellentétes a jövedelmezőség és a vetésterület változása. Az egyéni gazdaságokban az ellentétes irányú változások számát szaporítja a vetésterület időjárással összefüggésbe hozható 1952. és 1956. évi csökkenése. A rossz időjárású és az utána következő évben ugyanis általában elkerülhetetlen a vetésterület jövedelmezőséggel ellentétes változása. A jövedelmezőség rossz termésből adódó csökkenését a termelők múltó jelenségnek tekintik, ha a következő vetésig a kukorica ára és más termékekéhez viszonyított áráránya nem változik előnytelenül. Az egyéni kukorica vetésterületének 1956. évi csökkenésében feltehetően szerepet játszott az is, hogy 1955-ben szabadfelvásárlási áron történő kukoricaértékesítést róttak ki a termelőkre, és megnövelték a kenyérgabona 1955/56. évi vetésterületét a vetés kötelező előírásával.

A jövedelmezőség időbeli változásának és a vetésterület időbeli változásának fenti összehasonlítása önmagában nem magyarázhatja meg a kukorica vetésterületének alakulását. A jövedelmezőség-változás ugyanis mindig más termékeknek, rendszerint az adott termék „versenytársainak” jövedelemváltozásához viszonyítva hat. Egyelőre azonban csak a kukorica- és a cukorrépatermesztés jövedelmezőségét ismerjük, ezért a kukorica és más termékek jövedelmezőségének változásában bekövetkezett eltolódásokat néhány fontosabb mezőgazdasági termék árárányának, e termékek „relatív árárának” a megvizsgálásával kíséreljük meg feltárni.

A kukorica vetésterületének és a kukorica relatív árárának a változása

Az adott összefüggésben egy-egy mezőgazdasági termék relatív árát úgy kapjuk meg, ha a szóban forgó termék árát a vizsgálatba bevont összes termék egy q-jára jutó ár %-ában fejezzük ki.*

* Kiszámítás a következőképpen történt: a vizsgálatba bevont termékek q-nkénti szerződéses és felvásárlási árát évenként összeadtuk, majd ezt osztottuk a vizsgálatba bevont növények számával s az így megkapott átlagösszeg %-ában fejeztük ki külön-külön mindegyik termék árát. Ettől némileg, de nem jelentősen különböznenek az összes szabadértékesítés átlagárai alapján számított relatív árak. Továbbá relatív árakat csak az egyéni gazdaságok szerződéses és felvásárlási ára alapján számítottuk ki, mivel ezektől a tsz-eknek fizetett ár elhanyagolható mértékben különbözött.

Néhány főbb mezőgazdasági termék relatív árának változása*

%

Megnevezés	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1949—57 évek átlaga	1958. év
	év										
1. Kukorica	78	87	91	96	107	125	121	107	88	100	90
2. Búza	83	91	78	83	196	93	101	99	73	100	77
3. Árpa	86	104	99	104	60	119	115	101	113	100	111
4. Zab	76	90	85	80	155	123	111	84	96	100	97
5. Napraforgó	89	102	97	91	175	92	84	87	101	100	108
6. Hízott sertés	110	103	100	97	78	106	102	102	101	100	88
7. Vágómarha	109	105	122	128	65	74	86	101	110	100	137
8. Tej	80	87	82	82	170	98	106	102	93	100	90

* 1949—57. évi adatokat a KSH, az 1958. éveket az Árhivatal adatai alapján számítottuk. A KSH-nak még nem voltak 1958-ra áradatai.

Volt-e a relatív árak változásának hatása a kukorica vetésterületére?

Az elmúlt évtizedben az egyéni gazdaságokban a növekvő kukorica vetésterülettel szemben általában csökkent a búza és 1953 után elsősorban a napraforgó, de 1957-ig az árpa és a zab vetésterülete is. A tsz-ekben 1954-ig a kukorica vetésterületének csökkenésével szemben a kenyérgabona és az árpa területe növekszik. Ezt követően a kukorica a tsz-ekben is főképp a napraforgótól hódított el területet. 1956 után az egyéni gazdaságok és tsz-ek vetésszerkezetének változása egybevágó: a takarmánygabonák, valamint a lédús és gumós takarmányok vetésterülete is nőtt, míg a kenyérgabonáé és napraforgóé csökkent. Ez az irányzat 1958-ban tovább folytatódik a különbséggel, hogy most — elsősorban a tsz-ekben — a kukorica vetésterülete is csökkent.

A relatív árak változásából megállapíthatók a következők:

1. Az egyéni gazdaságok kukorica vetésterületének 1952. és 1956. évi csökkenését korántsem csak a kukoricára kedvezőtlen időjárás okozta.* A hízott sertés relatív ára 1951-ben némileg csökkent, a szarvasmarháé viszont jelentékenyen nőtt. 1956-ot megelőzően pedig a szarvasmarha relatív árának növekedésével szemben a hízott sertésé változatlan maradt. A termelők egy része szemében nyilvánvalóan nőtt a szarvasmarha becsülete s szarvasmarha-takarmányok termesztését a kukorica rováására is növelték. 1955-ben viszont a jövedelmezőség előző évi csökkenése ellenére azért növekedhetett a kukorica vetésterülete, mert a hízott sertés relatív ára a korábbi évekhez képest feltűnően kedvezőbben alakult, mint a vágómarha relatív ára.

2. Az egyéni gazdaságok szektorában a búza vetésterület csökkenő s a kukorica vetésterület növekvő irányzata az elmúlt évtizedben a konkrét jövedelmezőségi viszonyokból is fakadt. Bár a kukorica és a hízott sertés relatív ára is meglehetősen nagymértékben ingadozik, ezek alakulása rendszerint mégis kedvezőbb, mint a búza relatív áráé. A sertéshizlalással összekötött kukoricatermesztés nagyobb jövedelme önmagában is a kukorica vetésterületének a búza rováására történő kiszéle-

* 1952-ben az egyéni gazdaságok kukoricával bevetett területének 3,1%-a pusztult ki, kereken 50 000 kh.

sítését eredményezte az egyéni gazdaságokban, s ezt még fokozta a kukorica relatív árának a búzáénál kedvezőbb alakulása.

3. A kukorica területhódítása az árpa rovására az egyéni gazdaságokban 1953 után ugyancsak összefüggésben van e termékek relatív árának változásával. Itt egyszerűen a szabadértékesítésre termelt kukorica és árpa összehasonlítására szorítkozhatunk, mert ezek a termékek az állattenyésztésben egyformán hasznosíthatók. 1952-ig az árpa és a szarvasmarha, 1952-től 1956-ig viszont a kukorica és a hizott sertés relatív ára változik kedvezőbben. Erre vezethető vissza a kukorica második időszakban bekövetkezett területhódítása az árpával szemben.

4. A napraforgó relatív árával szemben a kukoricáé és a hizott sertésé fokozatosan kedvezőbbé válik már a vizsgált időszak első felében is. Ezután pedig a kukorica relatív ára a takarmánygabonák közül éppen a napraforgóéhoz képest válik a legkedvezőbbé. Ehhez hozzátehetjük, a napraforgó kh-ankénti élőmunkaráfordítása ugyanannyi, mint a kukoricáé, ápolási munkái a kukoricáéval általában egy időben vannak. A napraforgó 9 év átlagában a kukorica átlagtermésének 50⁰/0-át adta, s felvásárlási ára maximálisan számolva általában 30—35⁰/0-kal volt több, és két évben kevesebb volt, mint a kukoricáé. Feltehető, hogy az egyéni gazdaságokban a kukorica vetésterülete főképp a napraforgó rovására nőtt meg.

Miért csökkent — a jövedelmezőség előző évi növekedése ellenére — az egyének kukorica vetésterülete 1958-ban? 1957-ben a szarvasmarha és a hizott sertés relatív ára ellentétesen változott. A vágómarha relatív ára már 1957 második felében és még inkább 1958 tavaszán addig nem tapasztalt magas szintre emelkedett. Ugyanakkor a hizott sertésé az előző évekhez képest egyre inkább visszaesett. Ma az országban úgyszólván mindenütt habozás nélkül jelentik ki az egyénileg dolgozó és a tsz parasztek egyaránt, hogy a szarvasmarha-hizlalás jövedelmezőbb, mint a sertéshizlalás. Sőt helyenként annyira a szarvasmarha-hizlalásra terelődött a figyelem, hogy sertéshizlalási szerződések kötésétől tartózkodnak. Az állattenyésztés, benne a hizlalás irányának megváltozása vonta maga után a takarmánytermelés struktúrájának megváltoztatását, az árpának, a zöldtakarmányoknak stb. részben a kukorica rovására is történő kiterjesztését.

A szarvasmarha és a hizott sertés relatív árának alakulásából, valamint a parasztság országszerte egyöntetű állásfoglalásából ítélve, a sertéshizlalás jövedelmezősége a szarvasmarha-hizlalás jövedelmezőségéhez viszonyítva feltétlenül olyan színvonalra került, ami a kukorica vetésterületének további csökkenését eredményezheti. Annál is inkább, mert a sertéshizlalásnak nemcsak a relatív, hanem az abszolút jövedelmezősége is megcsappant az előző évekhez képest. Úgy tűnik, hogy jelenlegi áraink a korábbi évekkel ellentétben most a sertéshizlalást szorítják részben indokolatlanul háttérbe a szarvasmarha-hizlalással szemben.

Milyen következtetések adódnak a relatív árakból a tsz-ek vetésterületére vonatkozóan? Már korábban megállapítottuk, hogy a tsz-ek kukorica vetésterületének csökkenését az ötéves terv első éveiben megelőzte a kukoricatermesztés és a sertéshizlalás összevont jövedelmének hanyatlása. Most a hizott sertés relatív árának csökkenése tanúskodik arról, hogy ez egyszersmind a jövedelmezőség viszonylagos csökkenését is jelentette.

De sokkal inkább befolyásolhatták ekkor a tsz-ek kukorica vetésterületét az adott munkaerő, munkafegyelem és gépesítési helyzet mellett elért terméseredmények. 1953-ban, az 1950—57. évek átlagában elért holdankénti termésnek kukoricából 74, őszi árpából 115, tavaszi árpából 108 és búzából 102⁰/0-át takarították be. A kukorica átlagtermésének százalékában kifejezve az őszi árpa 171, a tavaszi árpa 126, a búza 127⁰/0-os termést hozott, holott mindegyik termék munkaidőráfordítása

lényegesen kisebb. Ezek a termékek nemcsak egy munkanapra, hanem kh-ra számítva is több jövedelmet ígértek, mint az értékesítésre termelt kukorica. A kukoricával szemben a szarvasmarha- és sertéshizlálásra, valamint értékesítésre egyaránt kifizetődőbbnek mutatkozott az árpa termelése és a búza értékesítése is jobban fizetett mint a kukoricáé. Érthető, ha az 1952. évi rossz, majd az 1953. évi gyenge kukoricatermés után, nem remélve a kukorica művelésének javulását, éppen a gyenge terméseredményből fakadó nem kielégítő jövedelmezőség miatt fordulhattak el a tsz-ek a kukoricatermesztéstől. De a kukorica — ahogyan terméseredménye, s ezáltal jövedelmezősége is javult — mind versenyképesebb társává lett a kenyérgabonának, sőt a kalászos takarmánygabonának is. Vetésterületének lassú növelését 1956 előtt ennek ellenére sem kíséri a kenyérgabona területének csökkenése. Egyfelől a tsz-ek szám szerint kisebb részében az 1954/55 és az 1955/56 gazdasági évben is előnyös maradt a kenyérgabona termesztése. Másfelől a tsz-ek termelési tervét csak akkor hagyták jóvá, ha az országosan tervezett, s a járásra kiszabott kenyérgabona vetésterület szempontjából kielégítőnek találták.

A tsz-ek kukoricaterületének 1954/55-től kezdődő növekedése az egyéniéknél ismertetett okokból szintén a napraforgó termesztését szorítja vissza elsősorban. Ekkor már az árpával szemben is megnőtt a kukorica versenyképessége, de a munkaerőhiány továbbra is gátolja a kukorica területének az árpával szembeni növelését. 1956-ban 14, 1957-ben 19⁰/₀-kal volt nagyobb a tsz-ek kukoricavetésének aránya, mint 1955-ben. Ez a jelentős növekedés nem vált tartóssá. 1958-ban a tsz-ek kukorica vetésterülete az 1955-ös szintre csökken újból. 1957 második felében a szarvasmarhahizlalás a tsz-ekben is előnyösebb lett mint a sertéshizlalás, s ez a tsz-ekben is a zöldtakarmányok és az árpa vetésterületének növelésével járt, most elsősorban a kenyérgabona, de a kukorica vetésterületének a rovására is. A szarvasmarhatenyésztés megélénkülése elvitathatatlanul kívánatos, de kár volna, ha ez — a tsz-ekben az utóbbi években sokat javult, de korántsem kielégítő, viszonylag kevesebb és hamarabb megtérülő befektetést igénylő — sertéshizlalás további fejlődésének a megszakadásával, esetleg visszaesésével járna együtt.

A kukoricatermesztés alakulását természetesen még egyéb tényezők is befolyásolták. Az egyéni gazdaságokban pl. az 1950—57. évek átlagában a melléktermékekkel is számolva, egy kh-ról a kukorica 44—50⁰/₀-kal több, és egy munkanapra azonos mennyiségű takarmányértéket adott, mint az árpa. A kukorica 1 kh-ról mintegy 25—30⁰/₀-kal nagyobb jövedelmet hozott és az egy munkanapra jutó jövedelme is vetekedett az árpáéval. Az egyéni gazdaságokban tehát, ahol még munkaerő is adva volt, szemestakarmányok közül a kukorica termesztése bizonyult a legelőnyösebbnek a hizlálást és az értékesítést tekintve is.

A tsz-ekben az elmúlt évtizedben az őszi árpa szemtermésének holdankénti takarmányértéke felért a kukoricáéval, egy munkanapra pedig már a tavaszi árpa takarmány-értékhozama is jelentősen meghaladta a kukoricáét. A tsz-ekben nem a munkaerő foglalkoztatása, hanem a munkaerőhiány leküzdése okozta a gondot. Ezt némileg enyhítette az, ha a kukorica helyett árpát termeltek. Különösen egyes években (pl. 1953-ban és 1954-ben), amikor a munkaerőhiány a legnagyobb volt, az egy munkanapra jutó magasabb jövedelem mellett, az állathizlálásnál nélkülözhetetlen abraktakarmány termelése szempontjából is előnyösebb volt az árpa vetésterületének növelése.

Az elmúlt évtizedben felfelé ívelt a parasztság saját szükségletre történő sertéshizlalása és vágása. A húsellátás hiányosságai főleg 1952 után, elsősorban a vidéki városok munkásait, kisiparosait, értelmiségi lakosait stb. is sertéstartásra készítette. Ezt megkönnyítette az, hogy a tartalékföldekből szántót bérelhettek, hogy azon

megtermeljük az abraktakarmányt. Mindez ugyancsak növelő hatása volt a kukorica vetésterületére.

A kukorica vetésterületének és jövedelmezőségének változását vizsgálva, bebizonyosodott, hogy a kukorica jövedelmezőségének vagy más termékekhez viszonyított jövedelmezőségének a változása évről évre befolyásolta a kukorica vetésterületének alakulását. A kukorica vetésterületének változására emellett egyéb tényezők — az időjárás, a tsz-ek munkaerőhelyzete és ezzel összefüggésben a kukoricatermesztés gépesítése, a saját szükségletre vágott sertések száma stb. — is hatottak. A kukorica vetésterületére a sertéshizlalással összekötött kukoricatermesztés jövedelme, s eme jövedelemnek más termékek jövedelméhez viszonyított növekedése, illetőleg csökkenése hatott. E tekintetben leginkább a szarvasmarhahizlalás képes versenyezni a sertéshizlalással. Mivel a sertés- és szarvasmarhahizlalás, benne a hizlalás nagyrészt más-más takarmányokkal történik, a hizottsertés és a vágómarha jövedelemarányának megváltoztatására reagál a leghamarabb és leginkább a kukorica vetésterülete, általában növekszik, ha a hizottsertés jövedelme a vágómarháéhoz képest javul és megfordítva. De a kukorica vetésterületének a jövedelmezőség változására való reagálása mégsem olyan gyors, mint a csak értékesítésre termelt ipari növényeké, a zöldségféléké stb. Ennek magyarázata kettős. Egyfelől kevés növény akad, amelynek jövedelme a kukorica és a sertéshizlalás együttes jövedelmét túlszárnyalhatja. Másfelől a hizott sertés és a vágómarha jövedelemarányának megváltozása igen sokszor csak az egyik termékhez képest javítja meg a másikat a jövedelmezőségét, de továbbra is az a termék adja a nagyobb jövedelmet, amely eredetileg adta. Ha azonban a nagyobb jövedelem a hizott sertésről a vágómarhára helyeződik át, vagy megfordítva, akkor meglehetősen hamar és igen élénken reagál erre a kukorica vetésterülete is. Ez teljes mértékben igazolódni látszik a sertéshizlaláshoz viszonyított vágómarha-jövedelmezőség 1957 utáni megnövekedésében, s a kukorica vetésterületének utólagos csökkenésében.

Az elmondottakból logikusan következik, hogy a jövedelmezőség-változás önmagában, de még az arány-változások egyidejű vizsgálatával egyetemben sem magyarázhatja meg egyértelműen egyik vagy másik termék vetésterületében bekövetkező változásokat. Elkerülhetetlennek látszik, hogy a legfőbb mezőgazdasági termékek önköltsége alapján egyenként kiszámítsuk e termékek egy munkanapra és 1 kh-ra jutó jövedelmének az összegét. Ezeknek az adatoknak az ismeretében ugyanis nemcsak a jövedelmezőségváltozás dinamikáját és egy termék jövedelmezőségének más termék jövedelmezőségéhez képest viszonylagos javulását vagy romlását állapíthatnánk meg, hanem azt is, hogy mikor következik be az a fordulat, amittől kezdve az egyik termék több jövedelmet ad, mint a másik és megfordítva.

A jövedelmezőség hatása a cukorrépatermelésre

Cukorrépatermelésünk a felszabadulás után gyorsan fellendült és a vetésterület már 1947-ben felülmúlta a két háború közti legmagasabb szintet. Sajnos a cukorrépa vetésterületét nem sikerült megfelelően stabilizálni, amit az mutat, hogy a vetésterület évről évre erősen ingadozott. (1948—1957 közötti időszakban pl. a legkisebb vetésterület 1957-ben 146 300 kat. hold, a legmagasabb pedig 1953-ban 216 800 kat. hold volt.) A vetésterület nagyobb mérvű visszaesését — egyes években — csak kényszereszerződések kötésével sikerült megakadályozni.

Míg a cukorrépa vetésterülete a felszabadulás előttihez képest számottevően (mintegy 120⁰/o-kal) emelkedett, a termésátlagok visszaestek. (Az 1931—1940. évek

átlagtermése 117 q/kh volt, ezzel szemben az 1949—1957. évek átlagtermése 104 q/kh.) A termésátlagok a felszabadulás után igen nagy ingadozást mutattak.

A cukorrépa egyik legigényesebb növényünk. Sajnos a felszabadulás utáni időszakban a cukorrépatermelők egy része igen gyakran a cukorrépatermelés legelemibb agrotechnikai követelményeit (talajigény, elővetemény, mélyszántás, gyakori kapálás stb.) sem tartotta be.

Az igen igényes cukorrépa a nem kielégítő agrotechnikára a kevésbé igényes növényeknél erősebb termésátlagingadozásokkal reagált. A hiányos művelés alacsony termésátlagokat, ezek nem kielégítő jövedelmezőséget okoztak. Az alacsony jövedelmezőség pedig gátolta a termelési színvonal javulását.

*

A cukorrépa jövedelmezőség-változásának a termelésre gyakorolt hatását megbízhatóan akkor tudnánk kimutatni, ha ismernénk a cukorrépa legfontosabb versenynövényeinek a jövedelmezőségét és a cukorrépa ehhez viszonyított jövedelmezőségének (jövedelemarányának) — illetve ez utóbbi időbeli változásának — hatását vizsgálnánk.

Sajnos egyelőre részletes számításokat csak a kukorica jövedelmezőségére végeztünk, így a cukorrépa jövedelmezőségét ezzel fogjuk összevetni. Emellett kalkulációt készítettünk a sertéshizlalás jövedelmezőségére is. Vizsgálatainknál ezen kalkuláció alapján a cukorrépa jövedelmezőségét összehasonlítottuk a kukorica-termelés és sertéshizlalás együttesen számított jövedelmezőségével is.

A cukorrépa viszonylagos jövedelmezőségének változása a kukoricához képest és ennek hatása a cukorrépa vetésterületére

A következőkben kimutatjuk a cukorrépának a kukoricához viszonyított jövedelmezőségét az 1. kat. holdra jutó jövedelem vonatkozásában és megvizsgáljuk az így kapott jövedelem-arányváltozásoknak a cukorrépa vetésterületére gyakorolt hatását.

Az összevetést az alábbiak szerint végeztük: megállapítottuk minden egyes évre vonatkozóan a cukorrépa és a kukorica 1. kat. holdra jutó jövedelmének egymáshoz való arányát. Vettük a cukorrépa és kukorica 1. kat. holdra jutó jövedelmének 9 évi átlagos arányát (1949—1957) és az egyes évekre kiszámított jövedelem-arányokat ezek %ában fejeztük ki. Hasonlóképpen jártunk el a vetésterület változásánál is: az évenkénti vetésterületi arányt az 1950—1958 közötti átlagos vetésterületi arány %ában fejezzük ki. (Egyéni termelőknél a cukorrépa az átlagos vetésterületi arány 1,95%, a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél 2,57%.)

A cukorrépa és kukorica jövedelemarányának alakulását a kukorica szabadpiaci és szabadfelvásárlási átlagára alapján vizsgáljuk.

A vizsgált időszak átlagában az egyéni gazdaságokban a cukorrépa 1. kat. holdra jutó jövedelme elmaradt a kukorica 1. kat. holdra jutó (szabadpiaci és szabadfelvásárlási átlagáron számított) jövedelmétől. Az 1949—1957-es időszak átlagában a cukorrépa 1. kat. holdra jutó jövedelme 1996,— Ft, a kukoricáé pedig 2300,— Ft volt.

Az egyes években (a 9 év átlagának %ában) a következők szerint alakult a cukorrépának a kukoricához viszonyított jövedelme (1. kat. holdra jutó jövedelem alapján), valamint vetésterülete.

4. sz. táblázat

Év a		A cukorrépa viszonylagos jövedelmezőségének (jövedelemarányának) változása a kukoricáéhoz képest. (1949—1957 évek átlagos jövedelmezőségi aránya = 100)	A cukorrépa vetésterületi arányának változása. (1950—1958 évek átlagos cukorrépa vetésterületi aránya = 100)
jövedelmezőségi arányalakulásra	vetésterületi arányalakulásra		
vonatkozóan			
1949	1950	129	99
1950	1951	69	103
1951	1952	178	113
1952	1953	53	122
1953	1954	71	93
1954	1955	101	106
1955	1956	78	105
1956	1957	75	71
1957	1958	221	94

A 4. sz. táblázat adataiból látható, hogy a jövedelemarány változás hatott a vetésterületre. A jövedelemarány változással egy irányban változott a vetésterület hat évben (1952, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958), két évben (1951, 1953) a vetésterület a jövedelemarány változás irányzatával ellentétesen változott. Az 1951., 1953. évek jövedelemarányával ellentétes irányú vetésterület változását a kényszerszerződések viszonylag kiterjedt alkalmazásával lehet megmagyarázni.

A mezőgazdasági termelészövetkezeteknél a cukorrépa és kukorica jövedelemarányainak alakulását csak a kukorica szabadfeldvásárlási árán számított jövedelmének vonatkozásában vizsgálhatjuk, mivel a mezőgazdasági termelészövetkezetek szabadpiacon kukoricát — az 1951. évet kivéve — nem értékesítettek.

A vizsgált időszak átlagában a mezőgazdasági termelészövetkezetekben a cukorrépa 1 kat. holdra jutó jövedelem jóval magasabb volt a kukorica 1 kat. holdra jutó jövedelménél. Az 1949—1957-es időszak átlagában a cukorrépa 1 kat. holdra jutó jövedelme 2439,— Ft, a kukoricáé 1402,— Ft volt.

Az egyes években (a 9 év átlagának 0/0-ában) a következők szerint alakult a cukorrépának a kukoricáéhoz viszonyított jövedelme (1 kat. holdra jutó jövedelem alapján), valamint vetésterülete. (L. 5. sz. táblázatot.)

5. sz. táblázat

Év a		A cukorrépa viszonylagos jövedelmezőségének (jövedelemarányának) változása a kukoricáéhoz képest. (1949—1957 évek átlagos jövedelmezőségi aránya = 100)	A cukorrépa vetésterületi arányának változása. (1950—1958 évek átlagos cukorrépa vetésterületi aránya = 100)
jövedelmezőségi arányalakulásra	vetésterületi arányalakulásra		
vonatkozóan			
1949	1950	46	96
1950	1951	145	111
1951	1952	181	75
1952	1953	a kukorica ráfizetése	101
1953	1954	182	93
1954	1955	57	92
1955	1956	92	110
1956	1957	61	97
1957	1958	122	129

Az 5. sz. táblázatból jól látható, hogy a cukorrépa vetésterületi arányának irányzata követi a jövedelemarány változás irányzatát. Amikor a cukorrépára nézve javult a cukorrépa és a kukorica 1 kat. holdra jutó jövedelmének aránya, a következő évben emelkedett a cukorrépa vetésterülete és megfordítva.

Ettől eltérően alakult a cukorrépa vetésterülete 1952-ben. Az 1952. évi ellenőrzés irányú vetésterület-változást a következők idézték elő: 1951—1952 június között a termelősövetkezetek száma 29⁰/o-kal, földterülete pedig 57⁰/o-kal nőtt. A kezdeti nehézségekkel küzdő termelősövetkezetekben csökkent a munkáigényesebb növények vetésterülete. A főbb kapások (beleértve a cukorrépát is) vetésterületi aránya az 1951. évi 29,8⁰/o-ról 28,9⁰/o-ra, a főbb ipari növényeké pedig 12,4⁰/o-ról 9,8⁰/o-ra csökkent.

Az 1. kat. holdra jutó jövedelemarány változáshoz hasonlóan alakult a cukorrépa kukoricáéhoz viszonyított 1 munkanapra jutó jövedelmének aránya is, *tekintettel arra, hogy a két cikk munkaráfordítási aránya a vizsgált időszak alatt számottevően nem változott.*

Az *egyéni gazdaságok* a vizsgált időszak átlagában kukoricatermesztés esetén a cukorrépatermesztéssel elérhetőnél magasabb 1 munkanapra jutó jövedelmet értek el. A cukorrépánál 9 év átlagában az 1 munkanapra jutó jövedelem 47,76 Ft volt. Ezzel szemben a kukoricatermesztésnél elért jövedelem 103,61 Ft volt.

A *mezőgazdasági termelősövetkezeteknél* is felvásárlási áron számítva a kukoricatermesztésben értékesült jobban 1 munkanap. Az 1949—1957-es időszak átlagában a cukorrépatermesztésnél az 1 munkanapra jutó jövedelem 61,90 Ft, a kukoricatermesztésnél pedig 90,81 Ft volt.

A cukorrépa viszonylagos jövedelmezőségének változása a kukoricatermesztés és sertéshizlalás (együtt számított) jövedelmezőségéhez képest és ennek hatása a cukorrépa vetésterületére

Az eddigiek során a cukorrépa 1 kat. holdra és 1 munkanapra jutó jövedelmét a kukorica szabadfelvásárlási áron (a mezőgazdasági termelősövetkezeteknél), valamint (az egyéni gazdaságoknál) szabadpiaci és szabadfelvásárlási átlagáron számított 1 kat. holdra és 1 munkanapra jutó jövedelmével vetettük egybe. Ez azonban önmagában nem adhat teljes képet sem a cukorrépának a kukoricáéhoz viszonyított jövedelmezőségéről, sem a jövedelemarány változásnak a cukorrépa vetésterületére gyakorolt hatásáról. Ugyanis a kukoricatermés túlnyomó hányadát — amint az előzőkben már erre rámutattunk — mind a mezőgazdasági termelősövetkezetek, mind az egyéni gazdaságok takarmányként használták fel. Ilyen körülmények között a termelők nyilvánvalóan nem a kukorica értékesítési áron számított jövedelmének tulajdonítottak nagy jelentőséget, hanem a kukoricával történő sertéshizlalás esetén elért jövedelemnek. A sertéshizlalással elért jövedelem döntő szerepet játszott a cukorrépa jövedelmének a kukorica jövedelmével való összevetésénél.

Az alábbiakban éppen ezért kimutatjuk a cukorrépatermelés esetén elért jövedelmet a sertéshizlalással elérhető jövedelemmel összevetve is. (A kukoricatermesztés és sertéshizlalás együttes jövedelmének számítását az előzők során már ismertettük.)

1949—1957. évek átlagában a kukoricatermelés és hizlalás egyesített egy munkanapra jutó jövedelme az egyéni termelőknél 106 Ft, a termelősövetkezeteknél 131 Ft volt. A cukorrépatermelésnél elért 1 munkanapra jutó jövedelem (9 év átlagában) az egyéni termelőknél 47,76 Ft, a termelősövetkezeteknél pedig 61,90 Ft

volt. Ez azt mutatja, hogy a vizsgált időszakban a cukorrépatermelés jövedelme elmaradt a kukoricatermelés és sertéshizlalás egyesített jövedelmétől.

Az egyes években (a 9 év átlagos jövedelemarányát 100-nak véve) az egyéni gazdaságokban a következők szerint alakult a cukorrépának a kukoricatermelés és sertéshizlalás egyesített jövedelméhez viszonyított jövedelemaránya, valamint a cukorrépa vetésterülete.

6. sz. táblázat

Év a		A cukorrépa viszonylagos jövedelmezőségének (jövedelem arányának) változása a kukoricatermelés és sertéshizlalás (együtt számított) jövedelméhez képest. (1949—1957 évek átlagos jövedelmezőségi aránya = 100)	A cukorrépa vetésterületi arányának változása (1950—1958 évek átlagos cukorrépa vetésterületi aránya = 100)
jövedelmezőségi	vetésterületi		
arányalakulásra vonatkozóan			
1949	1950	85	99
1950	1951	77	103
1951	1952	71	113
1952	1953	327	122
1953	1954	107	93
1954	1955	84	106
1955	1956	82	105
1956	1957	89	71
1957	1958	163	94

Mint a 6. sz. táblázatból látható, a cukorrépa vetésterület változásának irányzata 4 évben (1953, 1954, 1956, 1958) követte a jövedelemarány-változás irányzatát. További 4 évben (1951, 1952, 1955, 1957) a vetésterület ellentétes irányba változott, mint a jövedelemarány.

Az 1951. évi ellentétes irányú változás okát (szerződéses kényszer) már említettük. Hasonló okok idézték elő az ellentétes irányú vetésterületváltozást 1952-ben és 1955-ben is. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy 1951—1953 között és 1955-ben a vetésterület alakulását nem a jövedelmezőség, hanem lényegében véve a kényszer-szerződötetés szabta meg.

Az 1957. évi jövedelemaránnyal ellentétes irányú vetésterület-változás oka minden bizonnyal az volt, hogy a szabadfelvásárlási és szabadpiaci árak — különösen 1956 végén, 1957 elején — túlságosan magasak voltak. Ezekhez viszonyítva a cukorrépa ára (és jövedelme) viszonylag kedvezőtlen volt, s úgy látszik, hogy a termelők ezen árakon számított jövedelemarány alapján ítélték meg 1956-ban a cukorrépa-jövedelem viszonyát, s 1957-ben csökkentették annak vetésterületét.

A mezőgazdasági termelőségvetkezetekben az egyes években az alábbiak szerint alakult a cukorrépának a kukoricatermelés és sertéshizlalás egyesített jövedelméhez viszonyított jövedelemaránya és vetésterülete. (L. a 7. sz. táblázatot.)

A mezőgazdasági termelőségvetkezeteknél a sertéshizlalás és kukoricatermelés egyesített jövedelméhez viszonyított cukorrépatermeléssel elért jövedelemarány változás irányzata egybeesik az előzők során ismertetett kukorica cukorrépa jövedelemarány változás irányzatával. Ezért a jövedelemarány-változás termelésre gyakorolt hatásával kapcsolatban az ott elmondottakat nem ismételjük meg. A cukorrépa vetésterület változása mint a táblázatból látható (az 1952-es év kivételével) minden esztendőben követte a jövedelemarány változás irányzatát.

Év a		A cukorrépa viszonylagos jövedelmezőségének (jövedelem-arányának) változása a kukoricaterme és sertéshizlalás (együtt számított) jövedelmezőségéhez képest (1949—1957 évek átlagos jövedelmezőségi aránya = 100)	A cukorrépa vetésterületi arányának változása. (1950—1958 évek átlagos cukorrépa vetésterületi aránya = 100)
jövedelmezőségi	vetésterületi		
arányalakulásra vonatkozóan			
1949	1950	19	96
1950	1951	75	111
1951	1952	221	75
1952	1953	648	101
1953	1954	220	93
1954	1955	65	92
1955	1956	82	110
1956	1957	80	97
1957	1958	117	129

A cukorrépa vetésterületének és a cukorrépa relatív árának a változása

Az előzők során a cukorrépa jövedelmét csak a kukoricatermelés és a hizlalás jövedelmével hasonlítottuk össze, mivel önköltség- és jövedelemszámítást csak ezekre a cikkekre készítettünk. Azonban a cukorrépának más versenytársai is vannak, vidékenként és évenként más-más növény versenyével kell megküzdenie. Ezért a kukoricatermeléssel és sertéshizlalással történt egybevetés önmagában nem elégséges. Mivel más cikkek jövedelmezőségét még nem számítottuk ki, ehelyett a cukorrépa más cikkekhez viszonyított jövedelmezőségének alakulását az arányvizsgálattal kíséreltük meg nyomonkövetni.

Vizsgálataink során a cukorrépa árát 12 más cikk* árához hasonlítottuk. A cukorrépa árát a többi cikk értékesítési átlagárával — kötelező beadási, szabadfelvásárlási, szerződéses és szabadpiaci átlagárával (az egyéniéknél termelők közti forgalommal együtt, a termelősövetkezeteknél ilyen ár hiányában termelők közötti forgalom nélkül) — és szabadfelvásárlási (illetve szerződéses) árával vetettük össze. A szabadpiaci, felvásárlási és szerződéses átlaggárral itt nem számoltunk, mivel ezt megfelelő adatok hiányában nem tudtuk kiszámítani. Ez azonban megítélésünk szerint nem is fontos, mivel a kiválasztott cikkek közül többnél szabadpiaci forgalom nem, illetve igen kicsi volt. Másfelől az ilyen áron számított relatív ár irányzatát tekintve, minden bizonnyal az egyéniéknél és értékesítési átlagáron, a mezőgazdasági termelősövetkezeteknél pedig a felvásárlási áron számított relatív ár irányzatával esne egybe. Az összehasonlítást az ún. „relatív ár” alapján végeztük. (A cukorrépa relatív árát az előzők során már ismertetett módszerrel számítottuk.)

Vizsgálataink azt mutatták, hogy relatív árváltozás irányzata a mezőgazdasági termelősövetkezeteknél minden évben, az egyéniéknél pedig 1956 kivételével minden évben megegyezett a jövedelem-arányváltozás irányzatával.

Amennyiben az a feltevésünk, hogy a relatív árváltozás egyben jövedelem-arány változást is jelent, a fentiek azt is mutatják, hogy a sertéshizlalás és a kukoricatermelésben elért jövedelemhez viszonyított cukorrépa-jövedelem-arány változással

* A cikkek a következők: kukorica, burgonya, búza, árpa, napraforgó, dohány, étkezési paprika, vöröshagyma, rostkender, hizott sertés, vágómarha, tej.

együtt hasonló irányban változott a cukorrépa fenti 12 cikkhez viszonyított jövedelem aránya is. Ez azt jelenti, hogy 1949—1955 között, valamint 1957-ben az egyesített sertéshizlalás és kukoricatermesztéshez viszonyított cukorrépa jövedelem-arányváltozással megegyező irányba, és azzal együtt hatott a cukorrépa fenti 12 cikkhez viszonyított jövedelem-arányváltozása is.

1957-ben az egyéni termelőknél a cukorrépa vetésterülete ellentétes irányba változott a cukorrépa — egyesített sertéshizlalás és kukoricatermesztéshez viszonyított — jövedelem-arányváltozás irányzatával. A korábban ezzel kapcsolatban elmondottakat most ki kell egészíteni azzal, hogy az 1957. évi vetésterület-csökkenéshez hozzájárult az is, hogy 1956-ban a cukorrépa többi — legalábbis a 12 — cikkhez viszonyított jövedelem-aránya romlott.

1958-ban — 1957-hez képest — a cukorrépa jövedelemviszonyai javultak: a sertésárak csökkentek, a szarvasmarhaárak emelkedtek (ezen keresztül a cukorrépa melléktermékei jobban értékesülnek). A mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél bevezetésre került a cukorrépa után is a nagyüzemi felárfizetés. Mindez az 1959. évi szerződés-kötéseknél kedvezően éreztette hatását, ami a cukorrépa-vetésterület emelkedésében kifejezésre is jut.

*

Megállapítható tehát, hogy a cukorrépa vetésterületének alakulására számottevő hatást gyakorolt a cukorrépának a sertéshizlalás és kukoricatermesztés jövedelméhez viszonyított jövedelem aránya (kivételt képeznek ez alól az egyéni gazdaságok a kényszerszerződés éveiben). Ha ez az arány a cukorrépára nézve javult, a következő évben nőtt a cukorrépa vetésterületi aránya, ha az arány romlott, a következő évben csökkent a kukorica vetésterületi aránya is.

Megállapítható, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél szorosabb volt a jövedelemváltozás és vetésterületváltozás közötti kapcsolat, mint az egyéniéknél. Ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a) a szövetkezetek mint nagyüzemek jobban reagálnak a jövedelemváltozásra (pl. kisebb az „önfogyasztás súlya”), b) a szövetkezetekben a kukoricatermelés és sertéshizlalás versenyzett elsősorban a cukorrépatermeléssel, míg az egyéniéknél ezenkívül sok más növény is. Azonban az is megállapítható, hogy a vizsgált időszak egészére egyik szektorban sem lehet a jövedelem-arányváltozás és a cukorrépa vetésterületi arányának változása között számszerű összefüggést megállapítani.

Adott mértékű jövedelem arányváltozását a legkülönbözőbb mértékű vetésterületi arányváltozások követték. Ennek számtalan oka van: a cukorrépának sok a versenytársa és mi ezek közül csak a kukoricát és a kukoricával kapcsolatban a sertéshizlalást vettük az eddigiek során figyelembe. A jövedelmegosztási viszonyokon kívül a termelői elhatározásokra más tényezők — pl.: kényszer, igaerőhelyzet, munkaerőhelyzet, szakértelem, biztonsági érzet stb. — is hatnak, amelyeknek alakulását, hatását *pontosan* felmérni lehetetlen.

A mezőgazdasági termelés árelaszticitásának kérdése

Nyugaton a polgári agrárközgazdászok mintegy 30 esztendő óta behatóan foglalkoznak a mezőgazdasági termelés árelaszticitásának kérdéseivel. Intézetünkben Ihrig Károly az elmúlt évben tanulmányozta az e kérdésekkel foglalkozó polgári irodalmat. Vizsgálódásainak eredményét „A mezőgazdasági termelés árelaszticitásának kérdése” c. tanulmányban összegezi. Tanulmányában megállapítja: „A pol-

gári ökonómia tanulmányozása negatív eredménnyel végződött: az árak és a termelés számszerű összefüggésére vonatkozóan a *polgári ökonometria irodalmában eddig nem találtam olyan vizsgálatot, amely az összefüggést megbízható számszerűséggel (koefficiens alakjában) ki tudta volna fejezni és amelyről maguk az illető kutatók is nem ismerték volna be, hogy igen szerény eredménnyel járt.** Idézett tanulmányában egy sor tényezőt említ meg, amelyeket nem tudván figyelembe venni, a koefficiensek megbízhatatlanok és alkalmatlanok arra, hogy segítségükkel a termelésre vonatkozóan valamennyire is elfogadható előrejelzést adjanak.

Az említett tényezők egy része olyan, ami speciálisan csak a kapitalista viszonyok között jelentkezik, míg más része érvényesül és hat az átmeneti és a szocialista gazdaság viszonyai között is. Ez utóbbiak közül itt elég csak egyet megemlíteni. Az elaszticitási koefficiens *adott* viszonyok között tükrözi az árak hatását. Előrejelzésre a koefficiens csak az esetben lenne felhasználható, ha a következő időszakban az áron kívül a termelésre ható minden egyéb körülmény változatlan maradna. Ez azonban elképzelhetetlen. Változik az egyes üzemtípusoknak az egész mezőgazdaságon belüli aránya, az egyes üzemek termelési struktúrája, a termelők termelési érdekeltsége, a mezőgazdasági technika, a termelők szaktudása stb. Mindezt előre látni, ezek számszerű hatását (a termelésre) felmérni lehetetlen. Ezért minden koefficiens csak a vizsgált időszak körülményei között mutathatja valamely cikk (vagy az egész mezőgazdasági termelés) árérzékenységét.

Az objektív nehézségektől eltekintve a polgári agrárközgazdászok ezirányú vizsgálódásainak lényeges hibája az is, hogy árelaszticitást számolnak, holott nem az ár (vagy árarány) az, ami közvetlen hatást gyakorol a termelésre, hanem a jövedelmezőség (illetve a jövedelmezőségi arány). Mi — amint azt már az előzőek során ismertettük — a jövedelem-arányokat, illetve ezek változásának termelésre gyakorolt hatását vizsgáljuk. Vizsgálataink eredményeként megállapíthatjuk, hogy a beadási rendszer és az adminisztratív megkötöttségek kiterjedt alkalmazásának időszakára vonatkozó koefficiens számítani nem lehet, noha kimutatható, hogy a jövedelem-arányok változása ebben az időszakban is hatást gyakorolt a termelésre. De a jövedelem-arányok és a termelés változása közti összefüggés koefficiens formájában nem fejezhető ki. Ugyanis az adminisztratív megkötöttségek, a kötelező beadás zavaró hatása, az időnkénti munkaerőhiány, a termelői biztonság esetenkénti megingása stb. következtében adott nagyságú jövedelem-arány változásra a termelők igen eltérő mértékű termelésváltozással reagáltak.

Leginkább a cukorrépának a sertéshizlalás és kukoricatermelés egyesített (együttesen kimutatott) jövedelméhez viszonyított jövedelem-arány változása és a cukorrépa vetésterülete között mutatható ki összefüggés a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, az 1955—1958-as időszakra vonatkozóan.

Ez időszakra vonatkozóan megállapítható, hogy a cukorrépa jövedelem-arány elaszticitása kb. 1, ami azt jelenti, hogyha a cukorrépa jövedelem-aránya (a sertéshizlalás és kukoricatermelés együttesen számított jövedelméhez viszonyítva) egy 0/0-kal változott, egy 0/0-kal változott a cukorrépa vetésterületi aránya is. Ez azonban csak a vizsgált időszakra (1955—1958) vonatkozóan érvényes. Ennek alapján prognózist felállítani nem lehet. A következő időszakban ugyanis egészen másként alakul a szövetkezetek száma, területe, munkaerő-ellátottsága, a cukorrépának egyéb cikkekre viszonyított jövedelme stb. Mindezeket figyelembe venni, hatásukat számszerűen előrelátni lehetetlen. Így a kapott koefficiens alapján előrejelzeni megbíz-

* Kézirat az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének mezőgazdasági osztályán.

hatóan nem lehet. Egy számított koefficiens a múltra vonatkozóan érvényes csak. Ezen belül alkalmas arra, hogy megmutassa — több cikkre történő kiszámítás esetén — mely cikknek volt nagyobb a rugalmassága. Ennek megállapítása hasznos lehet, s ha egy ilyen vizsgálatot kiegészít egy ezzel együtt folyó vizsgálat, amely feltárja a cikk termelésre ható egyéb tényezőket is, használható eredményt nyújthat az árpolitika számára.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése után az árpolitika továbbra is a mezőgazdasági termelés tervszerű irányításának igen fontos eszköze marad. A szocialista népgazdaság tervszerű irányítása (és ez a kolhoz mezőgazdaságra is vonatkozik) a közvetlen és a közvetett szabályozás eszközeinek helyes kombinációjával történik. Az elsődleges és alapvető azonban a közvetlen szabályozás, a közvetett szabályozás (befolyásolás) eszközeinek — és ezen belül az árpolitikának — csak másodlagos, kiegészítő szerepük lehet.

*

Ugyanakkor a mi jelenlegi átmeneti viszonyaink között a *kisparaszti gazdaságok termelésének irányításánál* a közvetett — árpolitikán keresztül történő — irányításnak lényegesen nagyobb szerepe van. Az árpolitikának önköltségszámításokkal megalapozva, a múltra vonatkozó koefficienssekkel is számolva stb. kell „kitapogatni” a célkitűzéseknek leginkább megfelelő árat. Emellett számolva a tervgazdálkodásszabta követelményekkel, az árakkal történő befolyásolást ki kell egészíteni egyéb módszerekkel (pl. szerződés-kötésekkel, esetleg áruértékesítési előírásokkal stb.) is.

A jövedelmezőségi viszonyok alakulásának nyomonkövetése, a jövedelmezőség termelésre gyakorolt hatásának feltárása meglehetősen nagy munkát követel. Hosszadalmas, szívós, igen gyakran az aprólékos részletekre is kiterjedő kutató munka elvégzése szükséges ahhoz, hogy a jövedelmezőségi viszonyokat, illetve ezeknek a termelésre gyakorolt hatását feltárjuk.

A cukorrépára és a kukoricára vonatkozó ilyen irányú vizsgálatainkat kísérletnek szántuk. E két cikk vizsgálata során szerzett tapasztalatok alapján kívánjuk vizsgálati módszereinket tökéletesíteni és kutatásainkat további cikkekre kiterjeszteni.

A két cikk vizsgálata, illetve az itt szerzett tapasztalatok arról győztek meg bennünket, hogy az ilyen irányú vizsgálatok idővel mind az elmélet, mind a gyakorlat számára hasznos eredményeket hozhatnak.

JÁVORKA EDIT

A MUNKÁSOK-ALKALMAZOTTAK ÉS A PARASZTSÁG
ÉLETSZÍNVONALÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

A MUNKÁSOK-ALKALMAZOTTAK ÉS A PARASZTSÁG ÉLETSZÍNVONALÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

A lakosság életszínvonalát e fogalom összetett volta miatt *egyetlen mutatószámban kifejezni nem lehet*. Az életszínvonal kifejezése egyrészt csak a valóság pontos visszatükrözésének rovására tett engedményekkel, vagyis csak *közelítő módon*; másrészt csak a mutatószámok egész sorával, *mutatószám-rendszerrel* történhetik. Az életszínvonal kifejezésére használt mutatók köre és e mutatók száma két szempont érvényesülésének kompromisszumaként határozható meg: több mutató általában jobb megközelítést ad azáltal, hogy lehetővé teszi az életszínvonal befolyásoló sokrétű tényezők hívebb visszatükrözését, viszont a különböző mutatók nagy száma akadályozza az áttekintést és csökkenti a valóság megítélésének lehetőségét. E két szempontot figyelembe véve tervezésünkben ez idő szerint az összlakosság életszínvonalának jellemzésére a következő mutatókat (mutatószám-rendszert) használják: a lakosság foglalkoztatottsága; — a lakosság fogyasztási alapjának nagysága és szerkezete; — a főbb cikkek egy főre jutó fogyasztása; — a lakosság jövedelme; — a főbb szociális-kulturális mutatók.* Ezek a mutatók, ha nem is foglalják magukban az életszínvonalat befolyásoló tényezők teljes körét, a legfontosabb momentumokat ragadják meg és rögzítik.

A lakosság *egyes társadalmi-gazdasági csoportjai* életszínvonalának jellemzésére — a statisztikai munkában jelentkező nehézségek következtében — csak a mutatók egy szűkebb köre kerül kidolgozásra. Minthogy az életszínvonalat befolyásoló tényezők közül az anyagi tényezők fejezhetőek ki viszonylag a legnagyobb pontossággal, a jelenlegi gyakorlatban alkalmazott módszerek — a valóság pontos visszatükrözése rovására tett engedményként — *a lakosság társadalmi-gazdasági csoportjai tekintetében a mutatószámokban életszínvonal helyett általában „anyagi színvonalat” fejeznek ki*. Az anyagi színvonal kifejezésére nálunk a következő mutatókat alkalmazzák: — a szocialista szektor munkásainak és alkalmazottainak reálbére; — a munkások-alkalmazottak és a parasztság reáljövedelme; — és mindkét csoport fogyasztásának reálértéke. A mutatók körének e leszűkítése megítélésének során figyelembe kell venni, hogy a reáljövedelmet és a fogyasztás reálértékét kifejező mutatók az életszínvonalat — helyesebben: az anyagi színvonalat — a leg-

* Érdemes megemlíteni, hogy az ENSZ főtitkára által különböző országok közigazdáiából és statisztikusaiából létrehozott szakértői bizottság több évi munka után kialakított az életszínvonal mérésére és nemzetközi összehasonlítására egy mutatószám-rendszert, amely 12 főcsoportba oszt mintegy 70—100 mutatószámot. A főcsoportok a következők: — egészségügyi és népesedési viszonyok; — élelmezés és táplálkozás; — nevelés és oktatás; — munkafeltételek; — munkalehetőségek; — összfogyasztás; — szállítás és közlekedés; — lakáshelyzet és lakáskultúra; — ruházkodás; — üdülés és szórakozás; — társadalombiztosítás; — emberi szabadság.

átfogóbban, a legteljesebben jellemző mutatók. Mind az irodalomban, mind a gyakorlatban általában megegyeznek a vélemények arra vonatkozólag, hogy a reáljövedelem és a fogyasztás reálértéke mutatók az életszínvonal kifejezésére alkalmazandó mutatószám-rendszerben mindenkor — az összlakosság tekintetében is — a két „főmutató” helyét kell elfoglalják.

Az életszínvonalat kifejező mutatószámok általában kétirányú felhasználásra kerülnek: egyrészt az egész lakosság, vagy egyes társadalmi-gazdasági csoportok *életszínvonala alakulásának, fejlődésének mérésére*, másrészt az egyes országok lakossága, vagy országon belül az egyes társadalmi-gazdasági csoportok *életszínvonala eltéréseinek mérésére, illetőleg összehasonlítására*. Tervezési és beszámolási rendszerünkben az elmúlt években nagyobb súlyt fektettek az életszínvonal alakulásának, fejlődésének mérésére és háttérbe szorult az egyes országok lakossága, illetőleg a lakosság egyes csoportjai életszínvonalának összehasonlítása. Az életszínvonal összehasonlítás elhanyagolása részben oka, részben következménye annak, hogy az összehasonlítás módszerének tudományos feldolgozása és kialakítása sem történt meg ezideig. Az életszínvonal nemzetközi és társadalmi-gazdasági csoportok közötti összehasonlításának mellőzése a helyes tervcélok kitűzését és azok megvalósításának biztosítását sem segítette elő.

Az életszínvonal nemzetközi vagy társadalmi csoportok szerinti összehasonlításánál gyakorta találkozhatunk olyan módszerbeni megoldással, amikor is az összehasonlítás az életszínvonal, illetőleg anyagi színvonal *alakulását és fejlődését* kifejező mutatók egybevetése alapján történik. A dinamikus indexek *puszta egybevetése* azonban az életszínvonal eltérések mérése és azok összehasonlítása tekintetében aligha adhat helyes tájékoztatást. Elég szemléltetően bizonyítja ezt több ország lakossága egy csoportjának anyagi színvonalára vonatkozó mutatók összehasonlítása:

I. sz. táblázat

Ország	Munkások-alkalmazottak reálbére 1957. évben 1950 = 100
Albánia	130
Bulgária	178
Magyarország	136
NDK	246
Szovjetunió	153
Csehszlovákia	121

(Az egyes országok 1957. évi Statisztikai Évkönyve alapján.)

Arra — a kérdésben valamelyest is tájékozott — olvasó nyilván nem gondol, hogy ezen mutatószámok alapján a szóban levő országok munkásai és alkalmazottai anyagi színvonalának *mértékére* és a *színvonal* nemzetközi összehasonlítására vonatkozólag vonjon le következtetést. Ahhoz, hogy ezen országok munkásai és alkalmazottai anyagi körülményei színvonalának eltéréseit megítélhessük, a bázisidőszakban elért színvonal statikus összehasonlítása is szükséges. Nyilvánvaló, hogy a bázisidőszakban elért színvonal — bizonyos határok közt — még a fejlődés lehetséges és szükséges ütemét is meghatározza.

Bár az elmondottak igazsága általában nem kétséges, mégis az országon belüli egyes társadalmi-gazdasági csoportok közt egy bizonyos időszakhoz képest mutatózó anyagi színvonal fejlődéséből, illetve ennek arányaiból nemegyszer messze-

menő következtetéseket vonnak le. Lényegében pedig itt sem más a helyzet, mint a nemzetközi összehasonlításnál. Így pl. a következő dinamikus indexek *puszta* egybevetése alapján nem ítélnénk meg a munkások-alkalmazottak és a parasztság életszínvonal (anyagi színvonala) szintjének különbözőségét, sőt még a fejlődés ütemének helyességére vonatkozóan sem vonhatunk le messzemenő következtetéseket:

2. sz. táblázat

Év	Munkások és alkalmazottak		Parasztság	
	egy főre jutó összes reáljövedelme		fogyasztásának 1 főre jutó reálértéke	
	Index 1949 = 100			
1949	100,0	100,0	100,0	100,0
1950	102,8	101,7	112,7	112,7
1951	97,8	117,8	118,8	118,8
1952	87,5	66,0	106,6	106,6
1953	91,0	107,4	100,6	100,6
1954	115,0	109,7	111,0	111,0
1955	121,8	117,7	124,5	124,5
1956	129,3	114,3	131,2	131,2
1957	148,8	132,0	133,5	133,5

KSH „A lakosság jövedelme és fogyasztása. (Reálbérek-reáljövedelmek)” 1957. 16—17. old.

Az indexsorok csupán az életszínvonal (anyagi színvonal) növekedésének eltérő ütemét bizonyítják, arra a kérdésre azonban nem adnak választ, hogy vajon a munkások-alkalmazottak, avagy a parasztság életszínvonala magasabb-e?

A dinamikus sorok egybevetésének fogyatékoságát és az összehasonlítás szükségességét felismerve, a legutóbbi években előtérbe került egyrészt az összehasonlítás módszerének tudományos alapon történő kidolgozása,* másrészt az életszínvonal nemzetközi és társadalmi-gazdasági csoportok közötti tényleges összehasonlítása. A társadalmi-gazdasági csoportok életszínvonalának összehasonlításánál általában azt feltételezték, hogy az életszínvonal alakulásának mérésére alkalmazott mutatók egybevetése kielégíti az összehasonlítás követelményeit. Ebből kiindulva azt az eljárást követték, hogy a munkások-alkalmazottak, valamint a parasztság reáljövedelmét és fogyasztása reálértékét** kifejező mutatókat statikusan egybevetették, a következő módon:

* A KGST Közgazdasági Bizottsága napirendre tűzte — többiek között — a nemzeti jövedelem és ezzel kapcsolatban az életszínvonal nemzetközi összehasonlítása módszerének kidolgozását. Ugyancsak az életszínvonal nemzetközi összehasonlítása kérdésével foglalkozik a Közgazdaságtudományi Intézet és a Szakszervezetek Országos Tanácsa munkatársaiból alakult munkaközösség (dr. Jávorka Edit, dr. Berényi József, Kasper Egon, dr. Gergely István).

** Tervezésünkben és a statisztikában külön nem számolják ki a munkás-alkalmazotti csoport fogyasztásának reálértékét, hanem feltételezik, hogy a reáljövedelem e csoportnál lényegében egybeesik fogyasztásukkal, vagyis, hogy a munkások-alkalmazottak általában egészében felhasználják jövedelmüket, illetőleg a fel nem használt, tartalékoltt rész viszonylag kicsi és ezért elhanyagolható. A parasztságnál ezzel szemben az egyes években a jövedelem és a fogyasztás között lényeges eltérés lehet, minthogy a jövedelem elsősorban a természetbeni tényezőktől függően, évről évre nagymértékben ingadozik és a parasztság — éppen a nagy ingadozások kiküszöbölése érdekében — a jó években jövedelmének egy részét tartalékolja és e készleteket a következő évben vagy években használja fel. Éppen ezért a munkás és alkalmazotti népesség, valamint a parasztság életkörülményeit

Év	A munkások és alkalmazottak egy főre jutó összes reáljövedelme a parasztság egy főre jutó	
	reáljövedelmének	fogyasztása reálértékének
	százalékában	
1949	134,4	147,1
1950	136,0	134,1
1951	111,8	121,1
1952	178,2	120,6
1953	114,0	133,0
1954	141,1	152,2
1955	139,3	143,7
1956	152,3	144,7
1957	151,9	163,7

KSH idézett kiadványának (16—17. old.) adataiból számítva.

A szóban forgó összehasonlítás azon feltételezését, hogy az életszínvonal alakulásának mérése céljából képzett mutatók egybevetése kielégíti az összehasonlítás követelményeit, a módszer kidolgozásának hiánya indokolhatja, de nem mentheti, minthogy az *életszínvonalat kifejező mutatók kialakításának módszere tekintetében más követelmények merülnek fel, ha azokat az életszínvonal alakulásának mérésére és más, ha azokat az életszínvonal-eltérések mérése, illetőleg összehasonlítására kívánjuk felhasználni*. A különbség a dinamikus és statikus módszer különbözőségéből ered.

Az életszínvonal alakulásának mérésénél, vagyis a dinamikus összehasonlításnál általában nem kell arra törekedni, hogy a vizsgált csoport életszínvonalának *teljes körét* fejezzék ki. Az életszínvonal változását megközelítő pontossággal lehet mérni olyan mutatóval, amelyik egyrészt az életszínvonalat befolyásoló és annak változására ható tényezőknek, ha nem is az összességét, de *legfontosabbjait* foglalja magában; másrészt, ha az elhagyott tényezők olyanok, amelyeket a vizsgált időszakban *nagyobb változás* nem fenyeget, illetve ha olyanok, hogy az életszínvonalra gyakorolt *hatásuk nem alapvető* és ezáltal elhanyagolhatók. *Ez esetben feltételezni lehet azt, hogy az életszínvonal vizsgált részének változása megközelítő módon kifejezi az életszínvonal egészének változását*. A dinamikus mérésnél az életszínvonalra ható tényezők kiválasztását a vizsgált lakossági csoport sajátosságának megfelelően lehet elvégezni, és nem szükséges a különböző lakossági csoportok között a tényezők köre azonosságának biztosítására törekedni. A dinamikus vizsgálatnál tehát csupán az a feltétel, hogy az életszínvonalra ható és a mutatószámokban visszatükröződő tényezők az összemérni szándékolt két vagy több időszakban *azonos körűek legyenek*.

kétféle módon hasonlítják össze. Amikor arra a kérdésre kívánnak választ adni, hogy a népesség említett két fő csoportja valamely időszakban az adott évi erőforrások, körülmények alapján hogyan részesedett a nemzeti jövedelemből, milyen közvetlen gazdasági eredményt értek el, akkor a munkások jövedelmével a parasztok jövedelmét vetik össze. Amikor viszont arra a kérdésre kívánnak válaszolni, hogy — az adott évi eredménytől bizonyos mértékig függetlenül — hogyan alakult a fogyasztás, akkor a munkások jövedelmével a parasztok adott évi fogyasztásának értékét mérik össze és itt figyelmen kívül hagyják a paraszti készletek változását.

Más a helyzet azonban akkor, ha a különböző lakosságcsoporthoz életszínvonalának eltéréseit kívánjuk meghatározni, illetőleg életszínvonaluk elért szintjét összehasonlítani. Ahhoz, hogy a lakosság társadalmi-gazdasági csoportjai életszínvonalára elért szintjének eltéréseit meghatározhassuk, a csoportok ténylegesen elért életszínvonalának abszolút mértékben való kifejezése és ennek egybevetése kívánatos. Minthogy az életszínvonalat abszolút mértékben helyesen kifejezni nem lehet, minimálisan azt a követelményt kell felállítani, hogy az összehasonlítási szándékolt mutatók azonos mértékben reprezentálják a vizsgált csoportok életszínvonalának teljes egészét. E kívánság következetes érvényesítése esetén válik csak lehetővé az a feltételezés, hogy a vizsgált csoportok életszínvonalát azonos mértékben reprezentáló mutatók egybevetése megközelítő pontossággal tükrözi a csoportok életszínvonalára elért szintjének eltéréseit. Az összehasonlításhoz tehát az életszínvonalra ható és a mutatókban visszatükröződő tényezőket nem lehet csupán az egyes csoportok sajátosságának megfelelően kiválasztani, hanem a csoportok között is egyeztetni kell az azonos reprezentáció biztosítása érdekében.

Mind ezt előrebocsátva vizsgáljuk meg a munkások-alkalmazottak és a parasztság reáljövedelmét és fogyasztásuk reálértékét kifejező mutatókat az összehasonlíthatóság szempontjából.*

Mind a jövedelem, mind a fogyasztás fogalmának elméleti meghatározása évtizedek óta ismert. Lényeges azonban, hogy gyakorlatilag milyen tényezőket vesznek figyelembe e kategóriák számszerű kialakításánál. Nálunk a reáljövedelembe számítják mindazokat a pénzbeni és természetbeni javakat (szolgáltatásoknak) változatlan árszínvonalon értékelt összegét, amelyet az illető lakossági csoport adott időszakban megszerzett, és amelyet közvetlen személyes fogyasztásra, fogyasztási cikk vásárlásra vagy készleteinek növelésére fordíthat. E meghatározás szerint látszólag mind a munkások-alkalmazottak, mind a parasztság reáljövedelmének mutatója életszínvonaluk, illetőleg az életszínvonalukra ható tényezők azonos körét tartalmazza. A valóság azonban más. Ez a meghatározás (és a gyakorlatban alkalmazott számítási módszer) figyelmen kívül hagy olyan fontos tényezőket, amelyek az életszínvonalra, közelebbről az anyagi színvonalra hatnak. Ahhoz, hogy e kérdést megvilágíthassuk, meg kell vizsgálnunk a lakosság jövedelme keletkezésének folyamatát.

A munkások-alkalmazottak és a parasztság jövedelmének egy része ún. eredeti jövedelem (munkások munkabére; parasztság mezőgazdasági termékek értékesítéséből származó jövedelme stb.), amely személyes szükségletek kielégítésére szolgál. Ugyanakkor a társadalom tiszta jövedelmének egy részét a társadalmi méretekben felmerült fogyasztási szükségletek fedezésére használják fel, s így a nemzeti jövedelem újraelosztása következtében a társadalmi tiszta jövedelem egy része a lakosság egyes csoportjainak származékos jövedelmévé válik.** A munkások-alkal-

* Tervezési és statisztikai gyakorlatunkban a reáljövedelem e két alapvető társadalmi-gazdasági csoport bontásban kerül kidolgozásra. Minthogy azonban a parasztság osztályszempontból nem tekinthető egységnek, a parasztságon belül külön-külön kimutatásra kerül a termelőszövetkezeti tagok és az egyéni parasztok reáljövedelme. Ezt figyelembe véve tanulmányunkban a munkások-alkalmazottak és a parasztság életszínvonalának összehasonlítását tárgyalva külön kitérünk a termelőszövetkezeti tagokra és az egyénileg dolgozó parasztságra, mindazon kérdéseknél, ahol az összehasonlítás szempontjából e két csoport osztályhelyzetének eltérése ezt szükségessé teszi.

** A társadalmi tiszta jövedelem felhasználásán kívül más forrásból is keletkeznek származékos jövedelmek, de ezeket külön nem tárgyaljuk, minthogy ezeket teljes egészükben figyelembe vesszük a reáljövedelem-számításoknál.

mazottak és a parasztság jövedelme tehát eredeti és származékos forrásokból ered. A két csoport életszínvonalának összehasonlításánál a probléma a társadalmi tiszta jövedelemből eredő származékos jövedelmek lakosságcsoportonkénti eltérő mértékéből, illetve ennek a reáljövedelmi számításokban csoportonként különböző módon való figyelembevételéből ered.

A társadalmi tiszta jövedelemből — mint mondtuk — a társadalmi szükségleteket elégítik ki. A fogyasztás jellegű személyes szükségletek és a fogyasztás jellegű, társadalmi méretekben felmerülő szükségletek között azonban *nincs éles határvonal*. Látszólag a szükséglet jellege dönti el, hogy a közvetlen vagy a társadalmi kategóriába tartozik-e. Valójában a szükséglet jellege csak a szükségletek egy részénél döntő. Így pl. magától értetődő, hogy a társadalmi méretekben felmerülő honvédelmi, államvédelmi és az igazgatási jellegű szükségleteket feltétlenül társadalmi szükségleteknek kell itélnünk és kielégítésükről a társadalmi tiszta jövedelemből kell gondoskodni. Más szükségletek, így a szociális, kulturális, egészségvédelmi, kommunális stb. *havasorolását azonban nem kizárólag a szükségletek jellege dönti el.*

A szociális, kulturális, egészségvédelmi, kommunális szükségletek általában a társadalom egyes tagjainál — az egyéneknél vagy a családoknál — jelentkeznek és azzal válnak társadalmivá, hogy kielégítésük a társadalom egészének egyetemes érdeke. Éppen ezért nem lehet az egyén munkájától, az eredeti, illetőleg a munka szerinti jövedelmek nagyságától függővé tenni kielégítésüket, hanem arról társadalmilag, a társadalmi tiszta jövedelem felhasználása útján kell gondoskodni. Ugyanakkor azonban feltételezni lehet azt is, hogy e szükségletek, illetve egy részük kielégítése a munka szerinti jövedelmekből is biztosítható. Emiatt e szükségletekre vonatkozóan azt mondhatjuk, hogy az adott társadalompolitikai és gazdaságpolitikai feladatok és a rendelkezésre álló fogyasztási alap összvolumene szabja meg azt, hogy hol húzzuk meg a közvetlennek és a társadalminak elismert szükségletek közötti határvonalat, illetőleg társadalmi és gazdaságpolitikai célkitűzések és az adott anyagi lehetőségek döntik el azt, hogy ezek közül melyek, milyen mértékben ismerhetők el társadalminak, melyek kielégítéséről lehetséges és kell — a szükséglet teljes egészében vagy csak egy részében, továbbá a társadalom egészére vagy csak egyes csoportjaira vonatkozóan — társadalmi méretekben gondoskodni. Mindezek alapján *mód nyílik arra, hogy e határvonalat eltérően húzzák meg a szocialista szektor dolgozói és a kisárutermelő parasztság tekintetében, és ezáltal a társadalmi tiszta jövedelem felhasználásából, illetőleg a nemzeti jövedelem ezúton történő újraelosztásából nem azonos módon, nem azonos mértékben és arányban részesülnek az állami és a szövetkezeti szektor dolgozói, valamint a kisárutermelő parasztság.**

A társadalmi tiszta jövedelem felhasználásából való részesedés természetesen hat az egyes lakossági csoportok életszínvonalára, anyagi színvonalára is. A részesedés eltérő aránya különböző mértékben befolyásolja e csoportok elsődleges és más forrásból származó másodlagos — és a reáljövedelem számításokban kimutatott — jövedelemfelhasználási lehetőségét. Lényegében arról van szó, hogy

* Érdemes megjegyezni, hogy a társadalmi szükségletek arányos kielégítésének kérdésével újabban behatóan foglalkoznak a Szovjetunióban. Sz. *Sztrumilin* akadémikus pl. megállapítja: „A szocialista gazdaságban mind nagyobb és nagyobb szerep jut a társadalmi szükségleteknek és a szükségletek kielégítése módszereinek. És ezen a téren egészen nem kívánatos aránytalanságok is fellelhetnek abban az esetben, ha a társadalmi szolgáltatások struktúrája, azok *osztálymegoszlásában*, hosszabb ideig tervszerű ellenőrzés és megfigyelés nélkül marad.” E megállapítás alapján részletes módszert dolgozott ki a társadalmi szolgáltatások tervezésére vonatkozólag és nyomatékosan felhívja a figyelmet a tervezés fontosságára. (Sz. *Sztrumilin*: A népjólét mérésének kérdéséhez. Vesztynyik Sztatisztiki. 1954. 5. sz.)

azok a fogyasztási szükségletek, amelyek a társadalmi tiszta jövedelemből nyernek fedezetet, felmerülnek a lakosság minden csoportjában, de míg e fogyasztási szükségletek az állami vállalatok dolgozói körében — teljes egészében vagy túlnyomórészt — társadalmi tiszta jövedelemből nyernek fedezetet, az egyénileg dolgozó parasztság körében azt saját, közvetlen jövedelmükből kell fedezni. Nyilvánvaló, hogy e tény attól függően teszi lehetővé a munkás-alkalmazott és a parasztság életszínvonalának (anyagi színvonalának) összehasonlítását, hogy a társadalmi tiszta jövedelem társadalmi méretekben, de lakosságcsoportokként eltérő mértékben elismert fogyasztási szükségletre fordított részét milyen módon, formában és mértékben veszik figyelembe a reáljövedelem-számításokban. A társadalmi tiszta jövedelemből fedezett és társadalmi fogyasztásnak elismert tételek lényegében közvetett módon történő szociális, kulturális, egészségvédelmi juttatások, amelyeket a gyakorlatban „közvetett juttatásoknak” neveznek.

Mind a tervezésben, mind a statisztikában alkalmazott módszer e juttatásoknak csak egy részét számítja a reáljövedelemben. A beszámítás pontos ismérévét ez ideig még nem fogalmazták meg, de körülbelül úgy lehetne kifejezni, hogy beszámításra kerül minden pénzbeni juttatás; továbbá az olyan természetbeni javak pénzben kifejezett értéke, amelyek vitathatatlanul személyes fogyasztás jellegűek és emellett úgy kerülnek a dolgozók birtokába, hogy azok felhasználása felett szabadon rendelkezhetnek.* Nem kerül a reáljövedelemben a szolgáltatások formájában nyújtott juttatások pénzben kifejezett értéke. Így nem veszik figyelembe a reáljövedelem számításánál a társadalmi tiszta jövedelemből fedezett egészségvédelmi, kulturális, oktatási szolgáltatásokat, sőt azok anyagfogyasztási részét sem.

E tanulmány keretében nem kívánjuk vitatni azt a kérdést, hogy a társadalmi tiszta jövedelemnek fogyasztás jellegű társadalmi szükségletekre való felhasználásánál hol kell határvonalat húzni a reáljövedelemben számítható rész tekintetében. Annál kevésbé kívánjuk ezt vitatni, mert ha a reáljövedelmet egy-egy lakosság-csoport életszínvonala alakulásának mérésére használjuk, a szóban forgó tételek elhagyását sok érv támaszthatja alá. Egyrészt általában vitatható, hogy e tételek egyikét-másikat mennyiben lehet egy-egy lakossági csoport jövedelmének itélni (pl. megelőző egészségvédelem); másrészt e tételek volumenükben egyik évről a másikra általában nem változnak nagymértékben, így kihagyásuk dinamikus mérés esetén nem okoz különösebben nagymértékű torzítást. Ezen túlmenően egyes tételeknek a reáljövedelem dinamikus számításánál való elhagyását indokolja az is, hogy e tételek személyes, illetőleg termelő fogyasztás volta vitatható. Mindezek alapján tanulmányunkban csupán arra kívánunk utalni, hogy a munkások-alkalmazottak és a parasztság *reáljövedelmének összehasonlítása esetén a dinamikus méréshez használt reáljövedelem-mutató nem azonos módon tükrözi a két csoport életszínvonalát, illetőleg anyagi színvonalát* azért, mert a munkás- és alkalmazott-kategóriánál a reáljövedelemben nem számítják be a juttatások egy jelentős részét, ugyanakkor e juttatásokkal fedezett szükségletek kielégítésére a munkás-alkalmazottaknak jövedelmüket sem kell felhasználniuk, ezzel szemben az egyéni parasztok — és a juttatások egy része tekintetében a termelőszövetkezeti tagok — számba vett jövedelmét az ilyen szükségletek fedezése terheli.

Szembeötlő példa erre az ún. társadalombiztosítási juttatás. Az állami vállalatok dolgozói és családtagjaik tudvalegőleg betegségük esetén ingyenes orvosi ellá-

* Tulajdonképpen csak az ún. vállalat által nyújtott természetbeni árujuttatást (illetményeszen, textilutalvány) üzemélelmézést, térítés mellett adott gyógyszer és babakelengyét veszik figyelembe.

tásban és kórházi ápolásban részesülnek. Ez azonban a reáljövedelmük számbavételénél figyelmen kívül marad. A parasztság többségét kitevő kisárutermelő réteg viszont betegség esetén a kezelési és kórházi költségeket jövedelme terhére kell, hogy fedezze. Ezért, ha az egyénileg dolgozó paraszt belép a termelőszövetkezetbe, avagy a család egyik-másik tagja állami vállalatnál, szövetkezetnél munkát vállal és ezáltal a társadalombiztosításban már részesül, pusztán ennek következtében (orvosi költség, kórházi ellátás) jövedelme egy része más szükségletek kielégítésére szabadul fel és így, ha egyébként jövedelme azonos is maradna, anyagi körülményei javulnak. A nálunk alkalmazott jövedelmi mutatószámok ezeket a változásokat nem jelzik.*

Ha számszerűen figyelembe vesszük a reáljövedelemben figyelembe nem vett szociális, kulturális juttatásokat, akkor a korábbi arányokkal szemben a következő képet kapjuk:

*Munkások-alkalmazottak 1 főre jutó jövedelme 1957-ben
a paraszti 1 főre jutó jövedelem százalékában*

a dinamikus mérésnél alkalmazott számítási módszer szerint ...	151,9
a közvetett juttatásokkal korrigálva**	170,1

Az elmondottakat összegezve megállapíthatjuk, hogy az egyes lakosságcsoportok életszínvonalának mérésére alkalmazott reáljövedelem számítási módszer az összehasonlíthatóság azon követelményét, hogy az egyes csoportok életszínvonalát, vagy legalábbis anyagi színvonalát azonos mértékben reprezentálja, csak korrekciók alkalmazása mellett elégítheti ki. A korrekciók figyelembevételének — részben közgazdasági számítások, részben statisztikai adatok alapján — megvan a lehetősége.

Megjegyezzük, hogy az egyes lakosság-csoportok fogyasztása reálértékének összehasonlítása tekintetében ugyancsak felmerül a korrekciók alkalmazásának szükségessége. A fogyasztás reálértéke mutató a munkás-alkalmazott csoportnál egyáltalán nem, a parasztságnál pedig csupán a készletváltozás összegével tér el a reáljövedelmi mutatótól. Így tehát a fogyasztás reálértéke mutató sem tükrözi a szociális juttatások társadalmi-gazdasági csoportok közötti különböző arányú megosztását és ezért e mutató sem reprezentálja azonos mértékben a két csoport anyagi színvonalát.

*

Az előzőekben az életszínvonal fogalmát és az ezzel kapcsolatos mutatókat valóban egy szűkebb körre: az anyagi színvonalra vonatkozólag vizsgáltuk az életszín-

* Bár tanulmányunkban e kérdést csupán az összehasonlíthatóság szempontjából tárgyaljuk, úgy véljük érdemes felhívni a figyelmet a jövedelemszámítási módszer e fogyatékoságára az életszínvonal-mérés tekintetében is. Véleményünk szerint a mezőgazdasági termelés nagyüzemi átalakulásának, a termelőszövetkezeti gazdálkodás fokozott ütemű fejlődésének szakaszában nem lehet közömbös az, hogy reáljövedelmi számítási módszerünk figyelmen kívül hagy olyan tényezőket, amelyek a termelőszövetkezetbe való belépés alkalmával — pusztán e tény következtében — növelik a parasztság anyagi színvonalát. — Megjegyezzük, hogy a KSH Kollégiuma (e tanulmány megírása és kinyomtatása közötti időben) elfogadott egy olyan javaslatot, mely szerint a *jövőben* a reáljövedelem alakulását a közvetett juttatások figyelembevételével is ki kell mutatni.

** A Közgazdaságtudományi Intézet Pénzügyi Osztályán a közvetett juttatásokra vonatkozóan végzett felmérés alapján számítva. (dr. Jávorka Edit — dr. Berényi József: Közvetett juttatások a vállalati dolgozók körében. Sokszorosított kiadvány. 1958.) A közvetett juttatások felmérése és a társadalmi-gazdasági csoportokra való megosztása módszerét lásd az idézett tanulmányban.

vonala összehasonlítása szempontjából. Megállapítottuk, hogy az anyagi színvonal fő mutatói a reáljövedelem és a fogyasztás reálértéke a lakosság egy-egy társadalmi gazdasági csoportja életszínvonala vizsgálatánál ismert fogyatékokkal szemben — esetleges korrekciók alkalmazása mellett — elfogadhatók. Ezzel kapcsolatos feltételünk ugyanis az, hogy egy-egy csoporton belül az életmód (életkörülmények) azonos vagy legalábbis hasonló. Az életszínvonal alakulásának mérésénél az egyes vizsgált csoportok kialakításának ismérve ugyanis mindenekelőtt — a helyes mérés érdekében is — a csoporthoz tartozók életmódjának (életkörülményeinek) azonos-sága, illetve hasonlósága kell legyen. Az életmód azonosságának, illetőleg hasonlósá-gának feltételezése természetesen nem a csoporton belüli egyedekre, családokra, vonatkozik. Az egyedek, családok életmódja (életkörülményei) eltérhet és el is tér egymástól, minthogy a lényeg itt az, hogy a vizsgált csoport *egészére* jellemző *alapvető* közös ismérvek legyenek az életmód (életkörülmények) tekintetében. Abban az esetben azonban, *ha különböző társadalmi-gazdasági csoportok életszínvonalának egybevetését tűzzük ki célul, akkor az életmód különbözőségét a csoportok egészét illetően már nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Az anyagi színvonal azonossága, illetve arányai ilyenkor már egymagukban nem kifejezőek.* Az életmód, életkörülmény különbözősége — melyre a termelőerők fejlettségének, a termelési viszonyoknak és nem utolsósorban a hosszú időn át kialakult szokásoknak jelentős befolyásuk van — azonos anyagi színvonal mellett is eltérő életszínvonalat eredményezhet. Ebben az esetben tehát a feladat megoldásához nem érhetjük be az „anyagi” mutatók alkalmazásával, hanem olyan mutatót (mutatókat) is ki kell alakítani, illetve vizsgálni kell, amelyek az életmód különbözőségét is jellemzik.

Milyen tényezők utalhatnak az életmód, életkörülmény különbözőségére? Ilyenek lehetnek pl. termelési eszközök jellege (házi, gépi stb.), tulajdonviszonyai, munkahely és munkafeltételek eltérő adottságai, közművel való ellátottság, közlekedési lehetőségek, kulturális igények kielégítésének lehetősége, egészségvédelmi ellátottság stb. E példaszzerű felsorolásból is világos, hogy az életmódra, életkörülményre kiható tényezők heterogén mutatókban való kifejezése is rendkívül nehéz, de szintetikus mutatóba foglalásuk esetenként meg sem oldható. Gyakorlatilag tehát kétféle megoldás választható. Ha — legalábbis viszonylagos — teljességre törekszünk, úgy az anyagi színvonalat kifejező mutatókon kívül *az életmódra, életkörülményre kiható tényezők mutatóinak hosszú sorát állíthatjuk össze és e nagyszámú mutatóból igyekezhetünk következtetéseket levonni.* Így azonban az áttekinthetőséget zavarjuk meg, mivel e mutatók számszerű súlyozása sem valósítható meg. Másik lehetőség: az anyagi színvonalat kifejező mutatók mellett korrigált mutatók használata olyképpen, hogy az *életmódra, életkörülményre vonatkozó különböző ismérveket és mutatókat az anyagi színvonalat kifejező mutatók korrekciójaként felhasználjuk.* Ezzel az előbbi aggályt (áttekinthetőség) kiküszöböljük ugyan, viszont a valóságnak a mutatószámokban való pontos visszatükröződése rovására nagyobb engedményt kell tegyünk.

A gyakorlatilag alkalmazásra kerülő módszer kiválasztásánál főleg azt kell figyelembe venni, hogy az összehasonlítani kívánt csoportok életmódja mennyire tér el egymástól. Minél nagyobb az eltérés, annál kisebb tere van azonos mutatók szerkesztésének és annál nagyobb mértékben kell szintetikus mutatók helyett egyszerű mutatókat alkalmazni.

Magyarországon az eddigi gyakorlat az egyes társadalmi-gazdasági csoportok közt alkalmazott életszínvonal összehasonlításánál is kizárólag az anyagi színvonal vizsgálatára, illetve kimutatására szorítkozik. Gyakorlati módszereinkben az életmód

különbségei nem jutnak kifejezésre. Véleményünk szerint ez a gyakorlat nem elégti ki a tervezdálkodás követelményeit.

A szocialista társadalmi rend fejlődésének egyik törvényszerűsége, hogy folyamatosan és fokozatosan csökkennek, majd végső soron a kommunizmusban megszűnnek az egyes társadalmi-gazdasági csoportok életmódjának, életkörülményeinek *alapvető* különbözőségei. Bár ez a folyamat hosszú időre terjed ki, jellegzetessége, hogy az egyes csoportok életmódja viszonylag rövid időn belül is a korábbi helyzethez képest jelentős mértékben változik meg (pl. az egyéni dolgozó paraszt termelőszövetkezeti taggá válása stb.). *Ebben a szakaszban véleményünk szerint különösen nagy jelentősége van annak, hogy az életmódban beállott változásnak az életszínvonalra való kibatását, az egyes csoportok egymás közötti arányát illetően is helyesen fejezzük ki.* Ez szükséges ahhoz is, hogy az egyes társadalmi csoportok arculatának változását az anyagi-gazdasági mutatókon keresztül is hűen tükrözzük vissza. Ezért — *bár a gyakorlati megoldás nehézségei nagyok és arra teljes mértékben kielégítő módszert mindaddig még fő vonalaiban sem sikerült kidolgozni — célul kell kitűzni a megoldás lehetséges megközelítését.*

Alábbiakban a jelenlegi helyzetből és a konkrét magyarországi feltételekből kiindulva és az eddig alkalmazott módszer figyelembevételével *néhány gondolatot vetünk fel*, amelyek megítélésünk szerint közelebb visznek az elérni kívánt célhoz, nevezetesen: az életszínvonal társadalmi-gazdasági csoportok közötti összehasonlításának az életmód, életkörülmény eltéréseinek figyelembevételén keresztül a valóság mutatószámokban való helyesebb visszatükrözéséhez.

Az életmód tényezői vizsgálatának — mint mondtuk — elengedhetetlen előfeltétele olyan csoportok képzése, amelyek életmódja alapvetően hasonló. *A két alapvető társadalmi-gazdasági csoport, a munkás-alkalmazott és a parasztság között* — életmód tekintetében — *széles átmeneti rétegek vannak.* Ezeknél a rétegeknél egy családon belül megtalálhatók ugyanis a szocialista szektortól bérjövédelmet élvezők és a mezőgazdasági kisárutermelésben részt vevő családtagok egyaránt. Az ilyen családok életszínvonalának és életmódjának meghatározásánál tehát felmerül a probléma, hogy melyik fő csoportba soroljuk őket. A kérdés jelentőségét mutatja, hogy az említett kategória (mindennapi szóhasználattal: kétlakiak) 600 ezer családot foglal magában, vagyis az érintett személyek száma több mint kétmillió főre tehető, mely az ország összlakosságának több mint 20⁰/₀-át jelenti.* Ennél a kategóriánál — az életszínvonal számbavételének módja szempontjából — kétféleképpen járhatunk el.

Az egyik módszer nem a család életmódjából, hanem a családtagnak, az egyéneknek a *társadalmi munkamegosztásban* betöltött szerepéből indul ki és ennek megfelelően mindazokat, akik a szocialista szektorban dolgoznak és munkabért kapnak — családtagjaikkal együtt — a munkás-alkalmazottak csoportjába sorolja és e csoport jövedelmeként a munkaviszonyból származó, továbbá a földnélküli állattartás és illetményföldön végzett mezőgazdasági tevékenységből eredő jövedelmüket mutatja ki. E módszer szerint a családok egyéb mezőgazdasági tevékenységéből eredő jövedelme a mezőgazdasági lakosság (parasztság) jövedelmében szerepel.**

A másik módszer a családok *összjövedelmének főforrását* veszi alapul. Eszerint a munkás-alkalmazott csoportba azokat a családokat sorolja, ahol az összjövedelemben a munkaviszonyból eredő jövedelem a döntő, míg a túlnyomórészt mezőgazda-

* A Mezőgazdasági Üzemszervezési Intézet számításai szerint. (A kétlakiak helyzete és problémái. Kézirat.)

** A tervezésben ezt a módszert használják.

sági termelésből eredő jövedelmet élvező családokat a parasztság csoportjában szerepelteti.*

A kétlakiak számbavételénél alkalmazott módszerek különbözősége az anyagi színvonal mutatószámaiban is jelentős eltéréseket okoz, így:

4. sz. táblázat

A munkások és alkalmazottak egy főre jutó reáljövedelme a parasztság egy főre jutó reáljövedelmének százalékában 1957. évben

	Közvetett juttatásokkal	
	nem korrigált	korrigált
I. módszer szerint*	138,1	155,0
II. módszer szerint** . . .	151,9	170,1

* Az Országos Tervhivatal „A lakosság életszínvonalának jelenlegi helyzete...” című előterjesztése alapján számítva.

** A Központi Statisztikai Hivatal idézett kiadványa alapján számítva.

Még jelentősebb az az eltérés, amely a kétlakiaknak egyik vagy másik csoportban szerepeltetése esetén az életmód, életkörülmények értékelésénél mutatkozik. A kétlakiak fogyasztási szokásai, jövedelmük megszerzése és felhasználása — általában egész életmódjuk tekintetében — eléggé jelentősen eltérnek mind a munkás-alkalmazottaktól, mind a parasztságtól. E csoport súlyára és jellegére való tekintettel *célszerűnek látszik az életszínvonal alakulásának mérésénél, de legalábbis az összehasonlításnál e csoportot külön kezelni.* Ez a megfontolás a vizsgált kategóriák egynemű voltának fenntartására irányuló tervezési — statisztikai — megfontoláson túlmenően egyrészt arra épül, hogy e jelentős számú csoportban fejlődő és átalakulóban levő szocialista társadalmunk egy sajátos kategóriájával van dolgunk. A kétlakiság főleg az iparosítás és a mezőgazdaság gépesítésének következménye. Az iparosodás és a vele járó egyéb nem mezőgazdasági foglalkozások kiszélesedésének társadalmi folyamata és a mezőgazdaság gépesítése — a szocialista és a népi demokratikus országok minden fejlődésbeli gyorsasága mellett is — fokozatosan megy végbe. Tehát az a folyamat jellege, hogy a mezőgazdaságból nem egyszerre szakadnak ki a más területen munkát vállalók, hanem előbb a család egy-egy tagja rendszerint időszakos munkát vállal, majd állandó munkaviszonyba lép és végül az egész család mezőgazdasági foglalkozásából nem mezőgazdasági foglalkozásává válik. Az előreláthatóan tovább növekvő iparosítás, valamint a technikai színvonal további emelkedése a mezőgazdaságban a fejlődés következő szakában is a mezőgazdaságból való munkaerő-elvándorlás irányába hat. Arra nézve pedig határozott következtetésre juthatunk, hogy a mezőgazdasági népesség csökkenése és az egyéb népgazdasági ágakban foglalkoztatottak növekedése a továbbiakban sem fog egy csapásra az egyes családok minden tagjára kihatóan úgy végbemenni, hogy a kétlakiság átmeneti fokozata kiessen. *Ennyiben* tehát a következő időszak perspektívájában is a kétlakiság növekedésének az általános tendenciáját előre kell látnunk.

A megfontolást másrészt az is indokolja, hogy az életszínvonalra ható központi intézkedéseket nem elegendő csak a munkás-alkalmazotti és a paraszti kategóriákra vonatkozólag megkülönböztetve megtenni, hanem azok kidolgozásánál külön tekin-

* A statisztikában ezt a módszert használják.

tetbe kell venni ezt a nagyszámú átmeneti csoportot is. Ennek megfelelően az intézkedések kihatásának mérésénél is alkalmazni kell ezt az elkülönítést, ami elvileg is beleilleszkedik jelenlegi gyakorlatunkba, mely szerint pl. a munkás-alkalmazottak reáljövedelmén belül — életmódjuk különbözőségére való tekintettel — a munkások reálbérét, a paraszti csoporton belül pedig a termelőszövetkezeti és az egyénileg gazdálkodó parasztszaládok reáljövedelmét külön is kimutatják. A kétlakiaknak mint újabb alcsoportnak ily módon történő külön számbavétele újabb lépést jelentene az életszínvonal mutatókban a valóság helyesebb tükröződése irányában.

Visszatérve a két alapvető társadalmi-gazdasági csoport életszínvonalának összehasonlításánál az életmód eltéréseinek vizsgálatára — s az egyszerűség kedvéért a továbbiakban figyelmen kívül hagyva a kétlakiak problémáját — mindenekelőtt a két csoport életmódja eltéréseinek egyes fő tényezőit kell meghatározni. *A munkások-alkalmazottak és a parasztságnak még zömét kitevő kisárutermelő réteg életmódja, létkörülménye nálunk több okból, így mindenekelőtt a termelésben elfoglalt helyzetük; az ipari és a mezőgazdasági termelés sajátosságai; továbbá a város-falu közötti különbség miatt tér el egymástól.*

A termelésben elfoglalt helyzete következtében a munkások-alkalmazottak csoportja a társadalmi tulajdonba vett termelőeszközök tulajdonosa, mint a társadalom tagja, végzett munkájának eredményéből a közvetlen szükségletre termelt termék-rész (munkabér) formájában részesül. A parasztság, mint kisárutermelő, tulajdonosa a termelőeszköznek, ami a termelésben elfoglalt helyzetét alapvetően megszabja. Az ipari és a mezőgazdasági termelés sajátosságai, így mindenekelőtt a zárt, nagyüzemi, gépesített munkafolyamatok és a természeti körülményektől jelentős mértékben függő, kisüzemi mezőgazdasági termelés adottságai meghatározó módon nyomják rá bélyegüket a dolgozók életmódjára is. A város és falu közötti különbségek széles skálája jelentkezik az életmódban, így a lakásviszonyok, közlekedés, kulturális ellátottság stb. területén. A felsorolt tényezők közül a város és falu közötti különbség hatása főleg a szükségletek kielégítési módjának és lehetőségének különbözőségében mutatkozik meg, míg a többi tényező elsősorban szükségletek kielégítési forrásai megszerzésénél differenciál az egyes csoportok között. *Az életmód és életkörülmények különbözősége ezek szerint közvetlenül kihat mind a jövedelem megszerzésének, mind a jövedelem felhasználásának módjára és lehetőségére is.*

Nézzük tehát az életmód különbözőségének meghatározó, illetve befolyásoló szerepét a jövedelem megszerzésének, majd a jövedelem felhasználásának tekintetében.

A jövedelem megszerzésének különböző módja mindenekelőtt abban áll, hogy a munkás-alkalmazottak a munka szerinti elosztás elvének érvényesülése eredményeként egyenlő munkáért egyenlő bért kapnak. Munkájuk és jövedelmük közt tehát — általában — meghatározott arány van. A parasztlak jövedelmét munkájukon túlmenően a termelés eredményessége, így pl. a termésátlag, az állati termékek hozama stb., továbbá a termékek árának mindenkor alakulása is befolyásolja. Ha tehát a két csoport életszínvonal összehasonlítását, az életmód, életkörülmények különbözőségét tekintetbe véve kívánjuk elvégezni, akkor célszerűnek látszik — *egyebek között* — a jövedelemszerzés módját is tekintetbe venni. A jövedelem megszerzés módjának komplex volta miatt mutatószámokban való kifejezése csak durva közelítés formájában történhet. *Egyik* ilyen *közelítő mód* pl. az lehetne, hogy a két csoport adott jövedelmének megszerzéséhez igénybe vett munkaráfordítást összehasonlítsuk. Ezt — jobb híján — az egy órára vagy egy napra jutó jövedelem összehasonlítása formájában végezhetjük el. Megkíséreltük megközelítő közzgazdasági becslések alapján számba venni a munkások-alkalmazottak egy munkaórára jutó reáljövedelmét és ki-

fejezni a parasztság egy munkáórára jutó reáljövedelmének százalékában, amely alapján a következő képet kaptuk:*

	Közvetett juttatásokkal nem korrigált reáljövedelem egy munkáórára
I. módszer szerint	175,0
II. módszer szerint	150,4

Bár egyetlen év — így különösen a sok speciális elemet tartalmazó 1957-es év — adatai csak az adott esztendőre vonatkozólag adnak elfogadható képet és általános következtetések levonására nem alkalmasak, annyi megállapítható a fentiekből is, hogy a parasztság részéről azonos jövedelem megszerzésére a tárgyévben — és feltehetően általában is — több óra munkaráfördítés volt szükséges, mint a munkások-alkalmazottak jövedelmének megszerzéséhez. (A számítások szerint 1957. évben 100,— Ft reáljövedelem megszerzéséhez az I. módszer szerint a munkásoknak-alkalmazottaknak átlagban $9\frac{1}{2}$ órát, a parasztoknak közel 16 órát kellett dolgozniuk. A II. módszer szerint az előbbieknél közel $9\frac{1}{2}$ órát, az utóbbiaknak több mint 13 órát.) Nyilvánvaló azonban, hogy az átlagmunkaóra nem azonos kvalifikációjú munkát jelent a munkásoknál, mint a parasztságnál és így e mutató a jövedelem megszerzéséhez szükséges munkaráfördítést nem teljesen torzításmentesen mutatja.

Ha a fenti számokat a korábban már ismertetett egy főre jutó jövedelem számaival egybevetjük, az is kitűnik, hogy a jövedelem különbözőségét nemcsak a munkaráfördítés különbözősége, hanem az eltartottak számának eltérései is okozák. Ez kiderül a következőkből:

5. sz. táblázat

Munkások-alkalmazottak reáljövedelme a parasztság reáljövedelmének százalékában 1957. évben

	1 főre	1 keresőre
	(Közvetett juttatásokkal nem korrigált)	
I. módszer szerint	138,1	138,4
II. módszer szerint	151,9	129,1

KSH és OT idézett kiadványaiból számítva.

E számítások egyebek között azt is mutatják, hogy a két csoport jövedelmének különböző módszerekkel történő egybevetése a *módszerek eltéréseiből eredően* felhívja a figyelmet az életszínvonal egy fontos tényezőjére: arra tudniillik, hogy a parasztszaladok a statisztika szerint nagyobb létszámúak, mint a munkáscsaladok és így a keresők jövedelme több eltartott között oszlik meg.

Az eddigiek során az egyes csoportok életmódjának különbségét egyik oldalról, a jövedelem megszerzése szempontjából vizsgáltuk, és a jövedelem megszerzés módjának különbségeit az életszínvonal összehasonlításánál az anyagi színvonalat kifejező mutatók korrekciójaként vettük figyelembe. Ha ezután az életmód külön-

* A jövedelmek a KSH és az OT idézett kiadványai alapján; a munkások teljesített munkaórái a KSH 1957. évi Évkönyve alapján, a paraszti munkaórák az OT belső adatai alapján számítva.

ségének másik tényezőjét, a *jövedelem-felhasználás módzatait és lehetőségét vizsgáljuk*, úgy e tényezők sokrétűsége következtében már másik módszerhez kell folyamodnunk: heterogén mutatók egyenként összehasonlítása és hatásuk általános értékelése módszeréhez. Itt a szoros értelemben vett jövedelemfelhasználás lehetősége mellett az életmód egyéb sokrétű különbözőségeire is tekintettel kell lenni.

A jövedelemfelhasználást mindkét csoportban elég jellegzetesen tükrözik a fogyasztás szerkezetére vonatkozó mutatók. Ezek a mutatók — a háztartás-statisztika adataira támaszkodva — a munkások-alkalmazottak és a parasztság fogyasztásának szerkezeti arányait a következőképpen tüntetik fel:

6. sz. táblázat

Egy főre jutó átlagos havi kiadás főbb kiadási csoportjában 1957-ben

	Munkás és alkalmazott családknál	Tsz tagoknál	Egyéni parasztknál	
			munkabérrrel nem rendelkező	munkabérrrel rendelkező
Forintban				
Élelmiszer	341	306	362	322
Lakbér, fűtés stb.	50	27	29	26
Ruházkodás	122	123	77	100
Lakberendezés	55	53	30	38
Egészségápolás	24	11	17	13
Művelődés	13	6	3	5
Közlekedés	14	7	4	7

7. sz. táblázat

Az egy főre jutó átlagos fogyasztás mennyisége a fontosabb élelmiszerekből a munkás-alkalmazott, valamint a parasztcsaládokban 1957. évben

(Háztartás-statisztikai adatok)

Élelmiszercikkek	Mértékegység	Az egy főre jutó fogyasztás mennyisége	
		a munkás-alkalmazott	a paraszt (egyéni legdolgozó, szövetkezeti)
		családokban 1957. évben	
Kenyér és lisztféleségek*	kg	118,6	135,7
Száraz hüvelyesek	kg	1,9	5,4
Zsír, étolaj, margarin	kg	12,6	13,3
Szalonna	kg	2,9	6,1
Húsfélék**	kg	31,6	36,8
Cukor	kg	25,1	16,7
Tej***	liter	105,6	106,4
Tojás	darab	133,6	127,1
Zöldségfélék	kg	62,9	71,2
Gyümölcsfélék	kg	46,1	46,4

* Lisztre átszámítva.

** A hentesáru nyershúsrá átszámítva.

*** Tej és tejtermékek együtt, tejre átszámítva

KSH idézett kiadvány. 19. old.

Az előbbi számok azt mutatják, hogy a fogyasztás legjelentősebb tételei az élelmiszer és a ruházkodás tekintetében, ha azok együttes összegét nézzük, nincs lényeges különbség a két főcsoport között. Másként szólva: az anyagi fogyasztás tekintetében a parasztság kevésbé marad el a munkások-alkalmazottaktól, mint a szolgáltatásokkal együtt számított fogyasztás alapján. Sőt az élelmiszerfogyasztáson belül az alapvető élelmiszerek egy főre jutó fogyasztása a parasztságnál magasabb, mint a munkás-alkalmazottaknál.

Az adatok értékelésénél azonban figyelembe kell venni, hogy azok csak a háztartásokban fogyasztott mennyiségeket tükrözik, márpedig a városi munkás és alkalmazott népességnél jelentős az üzemi és vendéglátóipari étkezés.

Szemléltetőbben mutatja a fogyasztás szerkezetének eltéréseit egy olyan összehasonlítás, melyben azonos összegű egy főre jutó jövedelmű család háztartás-statisztikai adatait vizsgáljuk. Ez esetben a kép a következő:

8. sz. táblázat

*A megfigyelt családok egy főre jutó havi kiadásai azonos egy főre jutó jövedelem mellett 1957-ben**

	Egy főre jutó havi kiadás 520 forint egy főre jutó jövedelem mellett			
	a munkás- és alkalmazotti	a termelő- szövetkezeti	az egyénileg gazdálkodó családoknál, amelyekben munkabért kereső	
			családoknál	van
	forintban			
Élelmiszerfogyasztás	294	307	325	362
Lakbér, fűtés, világítás	42	26	24	26
Ruházkodás	91	106	98	75
Lakberendezés	30	44	35	24
Egészségápolás	18	11	12	14
Művelődés	10	5	4	3
Közlekedés	9	6	8	4
Egyéb személyi kiadás	26	15	14	12
Összesen ..	520	520	520	520
a munkás- és alkalmazotti családok kiadásainak százalékában				
Élelmiszerfogyasztás	100,0	104,4	110,5	123,1
Lakbér, fűtés, világítás	100,0	61,9	57,1	61,9
Ruházkodás	100,0	116,5	107,7	82,4
Lakberendezés	100,0	146,7	116,7	80,0
Egészségápolás	100,0	61,1	66,7	77,8
Művelődés	100,0	50,0	40,0	30,0
Közlekedés	100,0	66,7	88,9	44,4
Egyéb személyi kiadás	100,0	57,7	53,8	46,2

* Munkás-, alkalmazotti és parasztcsaládok jövedelme és fogyasztása 1957-ben (4000 család háztartási feljegyzései alapján) KSH Statisztikai időszaki közlemények 22. kötet. 1959. 78. old.

E táblából kitűnik, hogy a munkások-alkalmazottak és a parasztság fogyasztási szerkezetében jelentős a különbség az összfogyasztás szempontjából az egyenként nem döntő, de összességükben számottevő százalékot jelentő olyan jellegű kiadásoknál, mint pl. a lakbér, fűtés, közlekedés, művelődés, egészségápolás stb. Ez utóbbi-

nál ugyanis a város és falu közötti különbség mint az életmódnak a jövedelem-felhasználás szempontjából egyik legjelentősebb megkülönböztető eleme, nagymértékben hat. A hatás több irányú, azonban abban a vonatkozásban általában egységes, hogy a parasztságnál bizonyos szükségletek kielégítésének *lehetősége* egyáltalán nem, vagy csak a munkás-alkalmazottakénál jóval korlátozottabb mértékben áll fenn. Ahol a szükségletek egyáltalán nem elégíthetők ki, ott részben arról van szó, hogy ennek következtében esetleg maga a szükséglet sem merül fel, míg más esetben a szükséglet fennáll ugyan, de a kielégítés lehetősége hiányzik. Annak érdekében, hogy a szükséglet felmerülésének hiánya az összehasonlítás szempontjából ne torzítson, meggondolandó alkalmas korrekciós tényezők beiktatása.

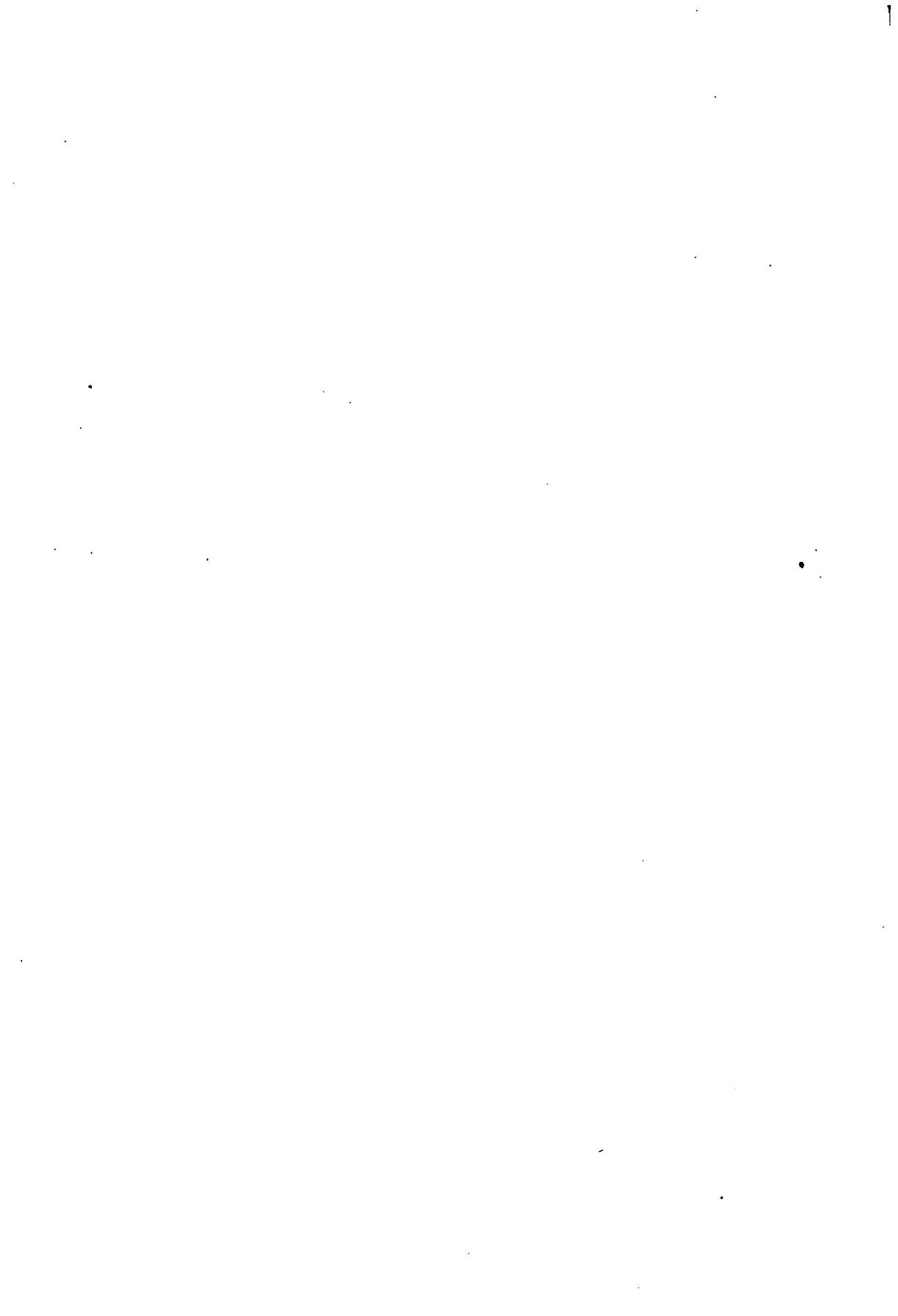
Azoknál a tételeknél, ahol nem szükségletek hiányáról, hanem a kielégítés lehetőségeinek korlátairól van szó, másképp áll a kérdés. Itt nem korrekciók alkalmazásával kell az összehasonlítást biztosítani, hanem éppen ellenkezőleg, a szükséglet-kielégítés eltérő mértékének kimutatására kell törekedni. A falu kulturális, egészségvédelmi, közművekkel való stb. ellátottsága bizonyos vonatkozásokban kétségtelenül kisebb, mint a városé. A jelenlegi gyakorlatunkban az e tényezőkre vonatkozó mutatók többnyire csak országosan állnak rendelkezésre (1000 lakosra jutó orvos, kórházi ágy, területileg 1000 lakosra jutó kulturális létesítmények, mint pl. színház, mozi, könyvtár stb.). Kívánatos és nézetünk szerint lehetséges is lenne e mutatók legalább egy részének oly módon való felbontása, hogy a lakosság fő csoportjainak ellátottsága kimutatható és összehasonlítása megvalósítható legyen.

*

Megjegyezzük, hogy az eddig felvetett kérdések csak egyes részeit érintik az életszínvonal összehasonlítása széles problémakörének és még az érintett kérdések nagy részében is csak a helyzet felvázolására és néhány lehetséges megoldás ismertetésére szorítkoznak. A parasztságon belül végbemenő gyorsuló ütemű fejlődés és átalakulás az életszínvonal társadalom-gazdasági csoportok közötti összehasonlításának szükségességére irányítja a figyelmet. Mivel az összehasonlítás módszere sok vonatkozásban még kidolgozatlan, e tanulmány célja mindenekelőtt az, hogy a módszer tökéletesítésére irányuló munka megindítását elősegítse.

BERÉNYI JÓZSEF

A CSALÁDNAGYSÁG ÖSSZEFÜGGÉSE
A JÖVEDELEMALAKULÁSSAL

A CSALÁDNAGYSÁG ÖSSZEFÜGGÉSE A JÖVEDELEMALAKULÁSSAL

A szocialista társadalomban a munkások és alkalmazottak jövedelme és az a színvonal, amelyen a *valóságban* magukat és családjukat fenntartani képesek, jelentős mértékben differenciált, vagyis „az egyenlő munkáért egyenlő bér” elvének érvényesülése mellett a társadalom által megtermelt anyagi javakból az egyének (családok) részesedésének a mértéke valójában egyenlőtlen. Ez *egyfelől* abból származik, hogy az egyes dolgozók részvétele a társadalmi újratermelésben egyenlőtlen, s így a munka szerinti elosztásból származó jövedelemnek is egyenlőtlennek kell lennie; *másfelől*, minthogy a munka szerinti elosztásból fakadó jövedelmek csakis a végzett munka mennyisége és minősége szerint differenciálódhatnak, nem változhatnak a dolgozók egyéni és családi sajátos körülményeiktől — pl gyermekeik számától stb. — függően, s így nem is lehetnek tekintettel a terhek egyenlőtlenségére. A dolgozók életszínvonalát emiatt nemcsak a társadalmi újratermelésben való részvételük mennyisége és minősége határozza meg, hanem az is, hogy milyen létszámú család eltartásáról kell gondoskodniuk.

E két tényezőnek az életszínvonal differenciálódásának a mértékére gyakorolt együttes és egyenkénti hatására némileg utalást kaphatunk a háztartásstatisztikai adatokból.

I. sz. táblázat

A megfigyelt munkás és alkalmazott családok jövedelme 1957-ben

Megnevezés	Mérték- egység	Leg- alacsonyabb Leg- magasabb	
		jövedelmi kategóriában	
Egy főre jutó jövedelem.....	forint	342	1788
Átlagos családlétszám	fő	4,84	1,76

A háztartásstatisztika szerint a megfigyelt munkás és alkalmazott családoknál mutatkozó 5,2-szeres egy főre jutó jövedelem-differencia egyrészt az átlagos családlétszámeltéréseiből (2,75-szörös), másrészt a jövedelem-differenciából (1,9-szeres) adódik, vagyis a családlétszámkülönbség miatt a legalacsonyabb egy főre jutó jövedelemmel rendelkező családok a legmagasabbhoz képest 2,75-szeres rosszabb körülmények között élnek, holott e számításban már a gyermekek eltartásához való társadalmi hazzájárulás egy része is szerepel (pl. a családi pótlék).* Ha a valóságos képet

* A valóságban a családlétszám 1,76-ról tovább csökkenhet egészen 1-ig, míg a jövedelem tovább emelkedhet: a tendencia ettől nem változik lényegesen, vagyis az, hogy a családlétszám, ill. ezen belül a keresők és eltartottak aránya lényegesebb befolyást gyakorol a munkás és alkalmazott családok életszínvonalára, mint a keresők jövedelme.

a háztartásstatiztika nem is tükrözi pontosan, *tendenciájában* a tényleges helyzet attól lényegesen nem tér el.*

A családlétszám nagysága természetesen csak akkor befolyásolja lényegesen a családok életszínvonalát, ha a keresők száma a családon belül alacsony, s ez, a népe-sebb családoknál *általában* akkor alacsony, ha a családon belül a keresőképes koron aluliak száma magas; a legnehezebb körülmények közé tehát a többgyermekes családok kerülhetnek. A család életkörülményeinek kialakulásában természetesen a munkából kiöregedettek és esetleg a munkaképes-korú munkaképtelenek száma is szerepet játszik. Mind társadalmi, mind családi vonatkozásban azonban a munkából kiöregedettek eltartása a gyermekek eltartásától nem csekély mértékben eltérő jellegű nem is lebecsülendő problémákat vet fel; úgy véljük tehát, hogy az egész kérdéskomplexumot nem volna célravezető egy rövid tanulmány keretében együttesen vizsgálni, s ezért e tanulmány keretében csak a gyermekek eltartása néhány elvi kérdésének vizsgálatára szorítkozunk.

Amint láttuk, a munka szerinti elosztás törvényszerű következménye, hogy a dolgozók a társadalmi javakból munkájuk mennyisége és minősége szerint differenciáltan részesednek. A családok életszínvonala azonban az eltartott gyermekek számától függően az előbbi differenciálódástól teljesen eltérhet; például azok, akiknek a társadalmi újratermelésben való részvételük egyenlő, életszínvonaluk egyenlőtlen, és akik különböző mértékben vesznek részt a társadalmi újratermelésben, életszínvonaluk egyenlő lehet. A családok életszínvonalának differenciálódása tehát még tendenciában is eltérhet a családok jövedelem-differenciálódásától.

Nézzük e problémát a szükségletek s ennek kielégítésével járó terhek oldaláról. A gyermekek eltartásával járó szükségletek sokrétűek; gondoskodni kell létfenntartásukról, egészségük megővéséről, illetőleg helyreállításáról, oktatásukról, illetőleg művelésükről stb., hogy *mind a család, mind a társadalom munkaképes, hasznos tagjává váljanak*. Ha a dolgozóknak mindezt a munka szerinti jövedelemből kellene fedezniük, akkor az egyes családok ezeket a szükségleteket is csak a munka szerinti jövedelem differenciálódásának megfelelően elégíthetnék ki. Ez pedig az alacsony és a magas jövedelmű dolgozók között a terhek olyan aránytalanságát okozná, amely az alacsony jövedelemmel rendelkezőknél esetleg még a primér szükségletek kielégítését is veszélyeztetné, s ez esetleg magának a dolgozóknak a munkavállalási lehetőségét is korlátozná.

A szocialista társadalom azonban a társadalmi javak elosztásánál a gyermekek egészségvédelmével, oktatásával és eltartásával járó igen jelentős *külön terhet* nem hagyhatja figyelmen kívül, mivel a gyermekek eltartása *nemcsak* családi, hanem társadalmi *szükségyszerűség is*, tehát az ezzel járó szükségletek egy része is társadalmi minősíthető. Mindenekelőtt társadalmi szükségletnek kell tekinteni a gyermekek egészségvédelmét és oktatását, mint olyanokat, amelyek nélkül a szocialista

* A háztartásstatiztika nem tesz különbséget az egy főre történő jövedelemszámításnál gyermek és felnőtt között, ennek megfelelően az említett 2,75-szörös életszínvonal-differencia nem tükrözi híven a valóságot, minthogy a gyermekek eltartása viszonylag kevesebbe kerül, mint a felnőteké. Ez viszont a kimutatott életszínvonal-differenciát csökkenti, mert a legalacsonyabb jövedelmi kategóriában a családlétszám általában a *gyermekek száma miatt magas*. Továbbá a háztartásstatiztikában döntően az átlag körüli életkörülmények között élő családok szerepelnek, vagyis a megfigyelésbe bevontak körében a magasabb jövedelmű és az egészen alacsony jövedelmű családok a ténylegesnél kisebb arányban szerepelnek. Ezt a tényt a fenti összehasonlítás figyelmen kívül hagyja, azonban a munkás és alkalmazott családok zöme a 342 és 1788 Ft egy főre jutó jövedelmi kategóriák között helyezkedik el (a jövedelem-differencia ennél jóval magasabb: csaknem tízszeres), így a munkások-alkalmazottak többségére a fenti számok átlagosan elfogadható jellemzést adnak.

bővített újratermeléshez szükséges munkaerőutánpótlás nem biztosítható. E tekintetben nem is vetődik fel probléma, hiszen a szocialista társadalom e szükségletek kielégítésének tenheit társadalmilag ismeri el, és e szükségletek kielégítéséről is társadalmilag gondoskodik (az oktatási szükségletek kielégítésénél például a népesség valamennyi tagjánál az általános iskolai oktatás mértékéig, a dolgozók és családtagjaik egészségvédelméről és helyreállításáról a szükségleteik arányában).

A gyermekek eltartásával (élelmezés, ruházat stb.) járó szükségleteket azonban nem lehet egyértelműen kizárólag családinak vagy társadalmilag felfogni. (Ezek a szükségletek az egyes családoknál jelentkezők és az esetek többségében kielégítésük is a családon belül valósul meg.)

Állíthatjuk, hogy a gyermekek számának növekedése *társadalmilag* is fontos jelenség s az egyes családoknál a gyermekek számának gyarapodását a társadalom nemcsak a magas jövedelműeknél tarthatja kívánatosnak, hanem valamennyi családnál egyaránt. A gyermekes családok a népesség egészséges fejlődésének társadalmilag is szükségszerű megvalósításából a gyermekek számától függően kisebb-nagyobb részt vállalnak, tehát az ezzel járó terhek sem maradhatnak teljesen egyéni. *Szükségszerűvé válik* tehát, hogy az állam a megtermelt anyagi javak egy részét függetleníse a végzett munka mennyiségétől és minőségétől és arra használja *a lehetőségek keretein belül kiegyenlítse.*

A gyermekek eltartásával járó és a szükségletek arányában felmerülő terhek (vagy csak egy részének) társadalmi átvállalása a dolgozóknak munka szerinti elosztásból származó jövedelem-differenciálódását a családok tekintetében megváltoztatja; pl. két azonos jövedelmű — különböző gyermeklétszámú — család élet-színvonalát egymáshoz közelíti, más szóval az előbb említett jövedelemszóródás csökkentésével a terhek „kiegyenlítése” irányába hat.

A munka szerinti elosztás, illetőleg annak hatásaként megjelenő jövedelemszóródás és a kiegyenlítés, tehát egymással ellentétes irányba ható, mégis egymást kiegészítő, a szocializmus viszonyai között a társadalmi javak elosztásának szükségszerű módozatai, s éppen ezért nem is lehet a kettőt egymástól elszigetelten vizsgálni; a kiegyenlítés módozatait, mértékét, a munka szerinti elosztástól és abból törvényszerűen következő jövedelemszóródástól függetlenül meghatározni, nehogy az említett ellentétes hatás ellentmondásossá váljon.

E tanulmány keretében megkíséreljük a kiegyenlítés néhány elvi kérdését a jövedelemszóródással összefüggésben felvetni.

Kiegyenlítés és aránytalanság

Az előbbieken azt mondtuk, hogy a kiegyenlítés alapvető célja a terhek nivellálása, amely gyakorlatilag a gyermekek számából származó jövedelem-differenciálódás csökkentése irányába hat. Következésképpen a *kiegyenlítéssel szemben elsősorban azt a követelményt támaszthatjuk*, hogy valóban a terhek nivellálásának célját szolgálja s miközben kiegyenlítésre törekszünk, *aránytalanságok ne keletkezzenek.*

Aránytalanságon azt értjük, hogy az egyes családok a kiegyenlítés azonos mérvű szükségességének fennállása esetében sem részesednek a társadalmi javakból a gyermekek eltartásával járó terheik arányában, hanem egyik sokkal nagyobb mértékben mint a másik, vagyis a terhek kiegyenlítése aránytalan.

Aránytalanság nem keletkezhet akkor, ha a kiegyenlítés olyan *jellemzők* (mérőszámok) alapján történik, amelyek *a szükségletek differenciálódásának alapvető okait számszerűen jellemzik*. (Ilyen mérőszámra nemcsak a szükségletek arányában történő elosztásnál van szükség, hanem a munka szerintinél is, amely utóbbinál az elosztás alapját képező mérőszám a teljesítmény.) Az állam ugyanis csak arra törekedhet, hogy az objektív okokból szükségszerűen bekövetkező és felismerhető (mérhető) szükségletdifferenciáltságot egyenlítse ki. A gyermekek eltartásával járó szükségletek és ezek kielégítésének terhei nagyjából a gyermekek számával és korával arányosan változnak. Ebből következőleg a gyermekek eltartásához az állami hozzájárulás alapja és mérőszáma elsősorban a gyermekek száma és kora lehet. Megközelítően ugyanis körül lehet határolni azt, hogy a gyermekek száma és kora szerint a szükségletek és ezek kielégítéséhez szükséges anyagi javak milyen *arányban* változnak.

A terhek kiegyenlítését tehát akkor lehet következetesen végrehajtani, ha a gyermek eltartásához való társadalmi hozzájárulás a gyermekek száma és kora szerint differenciálódik, s így *azokkal a juttatási módzatokkal célszerű és hatásos élni, amelyeknél az előbbi mérőszám az egyes családok közötti arányos elosztást biztosítja*.

Vizsgáljuk meg, hogy hazánkban jelenleg a kiegyenlítés milyen hatásokat vált ki, illetőleg mennyiben felel meg az általános célkitűzésnek, a terhek nivellálásának. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakának különösen az elején — a múlt örökségének birtokában, a szocialista társadalmi viszonyok megteremtéséért folytatott harcban — a gyermekek eltartásához való társadalmi hozzájárulás módját és mértékét illetően is számos olyan intézkedést kellett hozni (illetőleg régebbi intézkedés megváltoztatását esetleg mellőzni), amely, noha a szocializmusban érvényesíthető előbbiekben említett elvi megfontolásoknak nem teljesen felel meg, az adott korszak gazdasági és politikai célkitűzéseibe azonban beleilleszkedett. A társadalmi fejlődésünkkel egyidejűleg azonban ezeknek az átmeneti jellegű intézkedéseknek a helyessége is felülvizsgálatra szorul.

Államunk már közvetlenül a felszabadulás után következetesen arra törekedett, hogy a gyermekek eltartásához való hozzájárulás burzsoá módszereit átalakítsa a szocialista rend követelményeinek megfelelően. Erre utal a családi pótlék kiterjesztése valamennyi munkás és alkalmazott családra és később a termelészövetkezeti parasztcsaládokra. Kiépült a bölcsődei-óvodai hálózat, megszerveződött a gyermekek nyári üdülése, diákotthonok és menzák állnak a továbbtanuló ifjúság rendelkezésére, 0—6 éves korig a gyermekek féláron tejet kapnak, s a gyermekek ruházódásának megkönnyítésére a gyermekruházati cikkek a többi ruházati cikkekhez képest alacsonyabb árszínvonalon szabták meg stb. Mindez bizonyítja, hogy az állam a nagy családok különleges terhein sokrétűen és nagy anyagi áldozatokkal kívánt enyhíteni. Már 1955-ben több mint kétmilliárd forintot fordított az állam e célra.

A gyermekek eltartásához való állami hozzájárulás módzatai, formái azonban nálunk jelenleg még nem minden esetben szolgálják a terhek nivellálásának célját, s így bizonyos mértékű aránytalanságok is mutatkoznak. Ezek az aránytalanságok a gyermekek eltartásához való társadalmi hozzájárulási módok egyes változatainak gyakorlati végrehajtása során keletkeznek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezek a juttatások munkás-alkalmazott népességcsoportban *átlagosan* az egyenlőtlen terhek kiegyenlítése irányába ne hatnának. Ugyanis pl. a bölcsődék és óvodák jelenlegi rendszere — noha a családok és nem családok közötti differenciálódást fokozza — átlagosan a családok közötti differenciálódást csökkenti. Két különböző kér-

désről van tehát szó: az egyik az, hogy a keletkező aránytalanságok mellett ezek a juttatások *átlagosan* a gyermeklétszámból származó aránytalan terhek kiegyenlítése irányába hatnak, a másik az, hogy a gyermekek eltartásához való társadalmi hozzájárulás jelenlegi rendszere *aránytalanságokat* is szülhet és a gyakorlatban szül is — amelyet a minimumra kell és lehet csökkenteni a gyermekek eltartásához való társadalmi hozzájárulás egyes tételeinek rendszerében végrehajtott változtatásokkal.

Az aránytalanságok főbb okait nálunk a következőkben foglalhatjuk össze:

- egyes kiegyenlítés célját szolgáló juttatások nem terjednek ki az *igényjogosultak* teljes körére (hanem azoknak sokszor csak egészen alacsony hányadára);
- nem következetesen a terhek arányában történik a kiegyenlítés;
- és végül, egyes esetekben a juttatások nemcsak a terhek nivellálásának célját szolgálják, hanem sokkal inkább gazdaságirányítási eszközként használják fel (pl. a női munkaerő munkavállalási lehetőségének biztosítására).

Ezekre vonatkozóan vizsgáljunk meg néhány példát.

Az aránytalanság, mint mondtuk, nálunk abból is keletkezik, hogy a *családok közötti elosztás mértékét nem következetesen* a gyermekek eltartásával járó terhek determinálják. Ezzel kapcsolatban említjük meg példaként a gyermekcikkek viszonylag alacsony árszintjét.

A gyermekcikkekre fordított kiadások nagysága és aránya elsősorban az egy főre jutó jövedelem függvénye. Az egy főre jutó jövedelem nagyságát viszont, mint láttuk, elsősorban a családlétszám befolyásolja, tehát a gyermekcikk árszintkülönbözete a kisebb létszámú és így a nagyobb jövedelmű családok megtakarítását növeli. A kedvezmény mértéke 1 főre számítva tehát ott a legkisebb, ahol a legmagasabbnak kellene lennie (sokgyermekes családoknál). Ugyanakkor a juttatási mód a gyermekek és a gyermektelenek között átlagosan a terhek kiegyenlítéséhez is hozzájárul.

Az arányos kiegyenlítés tekintetében az előbbinél összetettebb problémát vet fel a bölcsődei-óvodai-napközi otthoni ellátás. Ezek a juttatások a gyermekek eltartásához való társadalmi hozzájárulás alapvető célkitűzését — a nagyobb családok különleges aránytalanul magas terheinek csökkentését — csak részben és csak egyes családoknál valósítják meg.

E juttatások rendszerét az átmeneti időszak elején kettős célkitűzés alakította ki; egyfelől a nők munkábaállási lehetőségének a megteremtése, másfelől a gyermekesek terheinek nivellálása. Ez önmagában nem volna hiba. El kell ugyanis ismerni a népgazdaság munkaerőhelyzetének figyelembevételével adott időszakban a kettős célkitűzés egyfajta juttatással való elérésének indokoltságát is. A hiba főként abból származik, hogy a bölcsődei-óvodai juttatás rendszerében (az, hogy kik vehetik igénybe, a térítés rendszere, az ellátás színvonalának különbsége az üzemi és tanácsi intézményekben stb.) túlsúlyba kerülhet és került is nálunk a munkaerőgazdálkodás kérdése, holott az csak meghatározott időszakon belül jelentkezik intenzíven, míg a kiegyenlítés célkitűzése a szocializmus egész időszakára vonatkozóan szükségszerű.

Arra, hogy milyen irányban hatott a kiegyenlítés és a munkaerőgazdálkodási cél keveredése, álljon itt a következő példa.

Hasonlítsuk össze, milyen helyzetbe kerül egy anya, akinek két 1—6 éves korú gyermeke van és él azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a *munkavállalás* nyújt a juttatások terén, ha munkát vállal és akkor, ha saját háztartásában dolgozik:

Forintban

Juttatások	Ha az anya munkát vállal	Ha az anya a háztartásában dolgozik
	az igénybe vehető juttatások évi összege	
Családi pótlék (1 gyermek után) .	900	900
Gyermekei (2 gyermek után) . . .	1 600	1 600
Bölcsőde-óvoda (2 gyermek után)	10 800	—
	13 300*	2 500

Ha az anya munkát vállal, akkor gyermekeinek eltartásához több mint ötször annyi juttatást élvezhet, mintha saját háztartásában dolgozik. (A számítás pedig nem teljes, mert a munkával kapcsolatos juttatásokat jelen esetben nem számítottuk hozzá.)** Az a munkavállaló anya, akinek két gyermeke óvodában, bölcsődében van elhelyezve, *csaknem annyit kap juttatás formájában, mint a nők átlagos fizetése.*

Az aránytalanság fennállhat nemcsak a munkát vállaló és saját háztartásában dolgozó gyermekes anyák között, hanem két munkavállaló gyermekes anya között is aszerint, hogy elhelyezheti-e gyermekét bölcsődében ill. óvodában vagy sem.

Viszonylag legjobb helyzetbe azok a családok kerülnek, amelyek alacsony taglétszámúak és az anya munkát vállalhat, mert itt az egy főre jutó jövedelem viszonylag magas és a juttatásokat is igénybe vehetjük, ikövetkezésképpen, ha a bölcsődei és óvodai juttatások szociális jellegét — a terhek kiegyenlítését — tekintjük, akkor tulajdonképpen olyan *sokgyermekes munkáscsaládok támogatására* kellene felhasználni, ahol az anya munkát nem vállalhat.

Megítélésünk szerint a gyermekintézményeknek elsősorban a nők munkavállalási *lehetőségét* kell biztosítaniuk azzal, hogy a szülők munkában töltött ideje alatt gyermekeik gondos nevelésben és megfelelő ellátásban részesülnek, s nem szükségszerű a munkavállalási lehetőséget összekapcsolni a terhek kiegyenlítésének problémájával. A juttatást ugyanis csak azok a családok élvezhetik, amelyekben mindkét szülő munkát vállal s így éppen a sokgyermekes anyák, akik aránytalanul magas terheik mellett munkát otthonukon kívül nem vállalhatnak, a juttatástól is elesnek. Az ilyenfajta juttatás (mint a bölcsődék-óvodák jelenlegi rendszere) a jövedelemszóródást fokozza (mert — mint mondtuk — főként azok a családok vehetik igénybe, amelyekben mindkét szülő munkát vállalhat, tehát az egy főre jutó jövedelem is magas szinten mozoghat). Ezzel szemben pl. egy alacsony jövedelmű, egy keresővel rendelkező (csak az apa vállalhat munkát) népes család, két okból is rosszabb körülmények közé kerülhet; egyfelől a munkavállalás, másfelől a juttatásból

* A szülők megtakarítása azonban nem tesz ki 13 300 Ft-ot, de az élelem, egyéb juttatás, amelyet a gyermek az óvodában kap, az intézményeink jelenlegi színvonalán minimálisan az állami költségek kétharmadát eléri. (Ha csak az élelmet napi 10 Ft-ra értékeljük, ez önmagábanvéve egy gyermeknél kerekén évi 3000 Ft.) Ennek alapján számítva a „juttatás” évente két gyermekre mintegy 9—10 000 Ft még akkor is, ha nem az állami költségeket tekintjük, hanem csak a háztartási megtakarításokat számítjuk.

** A munkával kapcsolatos juttatások: üzemi étkeztetés, munkaruha, természetbeni árujuttatás (pl. textilgyárakban kedvezményes áron juttatott textiláru) stb. Ezek együttesen évente egy dolgozónál mintegy 5—6000 forintot tehet ki.

való részesedés hiánya miatt. Az anyák munkavállalási lehetőségének megteremtése (bölcsődékkel-óvodákkal) önmagában is jelentős támogatás, hiszen az anya munkavállalása ugrásszerűen megemeli a család életszínvonalát, vagyis *nem a juttatás, hanem a munkavállalás lehetősége a döntő*. Következésképpen nem a juttatást kell ilyen esetben előtérbe helyezni, hanem a lehetőséget célszerű bővíteni, az igények kielégítésére törekedni.

A kiegyenlítés módozatai

Mint ahogy kiegyenlítésre éppen azért van szükség, mert az elosztás munka szerint és még nem a szükségletok szerint történik, a kiegyenlítés módozatának megválasztását nem lehet függetleníteni a munka szerinti elosztástól, vagyis a kiegyenlítésnél számolni kell a munka szerinti elosztás létével, követelményeivel. *A szocializmusban a munka szerinti elosztási forma elsődlegességét a kiegyenlítés módozatainál is szem előtt kell tartani.*

Ennek értelmében a kiegyenlítés módozatainak megválasztásánál a következő elvi szempontok játszanak szerepet.

Először: Ha abból indulunk ki, hogy a termelők a saját egyéni teljesítményük alapján szerzett bérjövedelem színvonalának *arányában* tarthatnak igényt arra, hogy gyermekeiket eltarthassák, ne következzen be az az eset, hogy magas teljesítmény alapján szerzett magas bérjövedelem mellett a tényleges életszínvonal más, esetleg kisebb bérjövedelemmel rendelkező családokénál alacsonyabb legyen, akkor a gyermekek eltartásához való hozzájárulást a munka szerinti jövedelem *arányában* kellene adni, vagyis a nagyobb bérjövedelemmel rendelkező dolgozó viszonylag magasabb, a kevesebb bérjövedelemmel rendelkező dolgozó viszonylag kisebb támogatást élvezne.

Ez a megoldás módot ad arra, hogy az egyes családok a családban levő keresők bérjövedelemének színvonala *arányában* tudják a gyermekeket eltartani. Más szóval: ez a módszer a bérjövedelemtől függően differenciáltan járul hozzá a gyermekek nevelésével járó terhek csökkentéséhez, követi a munka szerinti elosztás arányait, magasabb szinten fenntartja a bérdifferentiálódás mértékét.

Ennek a módszernek a fogyatékosága abban jelentkezik, hogy sok esetben a dolgozó egyénileg nem is vállalhat magasabban kvalifikált munkát (nem tehet szert magasabb bérjövedelemre), noha erre minden szándéka megvan, mert vagy nincs lehetősége (a népgazdasági munkastruktúra következtében) vagy egyénileg sem képes rá (különböző okból; betegség stb.).

Különösen szembetűnők ennek a módszernek a fogyatékoságai akkor, ha adott időszakban (adott országban) a bérdifferentiálódás jelentős. Tág bérdifferentiálódás esetén a dolgozók életszínvonala közötti különbségek nagy mértékűt ölthetnek, s ilyen esetben nem volna célszerű ezt a differenciálódást még tovább fokozni, illetve az életszínvonalbeli különbségeket tovább növelni. Egyébként nagymértékű jövedelem-szóródás esetén a magasabb jövedelmi kategóriákban a gyermekek eltartásának terhe jelentőségében csökken, viszont fordítva az alacsony kategóriákban súlya viszonylag megnő. A tág bérdifferentiálódást a gazdasági helyzet, a munkastruktúra stb. indokolhatja, de nem feltétlenül szükséges ezt a terhek bérekkel arányos kiegyenlítésének a differenciáltságával tovább fokozni.

A bérjövedelemmel arányos kiegyenlítés kedvezőtlen hatása viszont kevésbé mutatkozik meg akkor, ha a bérdifferentiáltság szűk keretek között mozog. A bérek szűk differenciáltsága esetén a munka szerinti elosztás érvényesülésének lehetősége erősen csökkentett (kis differenciálódás csaknem egyenlő elosztás) s ilyenkor a bér-

jövedelemmel arányos kiegyenlítéssel mód van a munka szerinti elosztás érvényesülésnek bizonyos mértékű elősegítésére.

Másodszor: Ha abból indulunk ki, hogy a munka szerinti elosztásból származó jövedelmek differenciáltsága következtében a magasabb jövedelmű kategóriába tartozó dolgozóknál viszonylag kisebb súllyal jelentkeznek a terhek kiegyenlítésének szükségessége és viszont az alacsony jövedelemmel rendelkezőknél nagyobb súllyal, akkor a kiegyenlítést a jövedelemdifferenciálódással ellentétesen degresszíve kellene végrehajtani. E módszerrel az alacsonyabb jövedelmű kategóriába tartozók több, a magasabba tartozók kevesebb juttatást élveznének.

E módszer előnye különösen akkor mutatkozik meg, ha a bérdifferenciálódás igen nagy. Ez esetben ugyanis a családok életszínvonalának differenciálódása is igen jelentős, amit a kiegyenlítés e módszerével lehet némileg egyensúlyba hozni.*

Szociális szempontból ez kielégítő megoldásnak látszik, azonban a munka szerinti elosztás hatékonyságát bizonyos mértékben csökkenti, hiszen a juttatások a munka szerinti elosztással ellentétes irányúak.

Harmadszor: Kiindulhatunk abból, hogy azonos gyermeklétszám mellett az egyes családok terhei egyenlőek, tehát a kiegyenlítésnek is egyenlőnek kell lennie, akkor pedig a kiegyenlítés módozatát függetleníteni kell a bérdifferenciáltságtól, és meg kell állapítani az egy gyermekre jutó hozzájárulás mértékét, ami a kiegyenlítés alapját képezheti. A továbbiakban csak a gyermekek száma és kora szerint differenciálódhat a gyermekek eltartásához való társadalmi hozzájárulás mértéke.

Ennek a módszernek előnye a viszonylagosan közepes bérszinten megvalósuló közepesnek számítható bérdifferenciáltság esetén mutatkozik meg.

Negyedszer: Az előbbieken említett módszerek a kiegyenlítést a bérjövodelmeken felüli juttatásokkal közelítették meg. A kiegyenlítés azonban a juttatásokkal ellentétes levonások módszerével is megközelíthető. Ilyen például a korábban nálunk is alkalmazott gyermektelenségi adó, amely a bérjövodelmet a gyermektelen dolgozóknál a bérjövodellemmel arányosan (meghatározott % -ban) csökkenti s ezzel a gyermekesek és a gyermektelenek közötti életszínvonal differenciáltságot is csökkenti. E módszer lényegében azt jelenti, hogy a bérjövodelemben az állam átlagosan egy gyermek eltartási költségeinek egy részét is fedezve látja, s a gyermektelenektől ezt a részt utólagosan levonja. Nyilvánvaló, hogy e módszer alkalmazása akkor kerülhet előtérbe, ha a bérjövodelmek színvonala viszonylagosan magas, s átlagosan valóban egy gyermek eltartási költségeinek egy részét is tartalmazza. Természetesen önmagában a gyermektelenségi adó nem oldja meg a terhek nivellálásának problémáját, hiszen a gyermekes családok között a gyermekek számából adódó jövodelemszóródást nem befolyásolhatja, tehát emellett alkalmazni kell a gyermekes családok

* Ezt a módszert követték legutóbb Csehszlovákiában, ahol a bérskála széthúzásával egyidejűleg a családi pótlékot bizonyos mértékben degresszíve állapították meg (chhez hasonló irányú változtatást eszközöltek Bulgáriában is). Pl. háromgyermekes dolgozónál a bruttó kereset szerint a családi pótlék a következőképpen alakul:

Családfenntartó bérkategóriája	A családi pótlék összege Koronában
1400 Korona ...	430
1401 — 2200	400
2201 — 3000	370
3001 — 3800	330
3801 felett	—

a gyermeklétszámból származó egymásközötti aránytalan terheinek kiegyenlítésére, a juttatások módszerét is. (Megemlítjük, hogy a levonások módszerével történő kiegyenlítésnél a gyermekek száma szerint differenciált béradó — amit a dolgozó bruttó bérjövödelméből fizet — lehetővé teszi a gyermekesek közötti életszínvonal differenciáltság csökkentését is. Ennek alkalmazása azonban még az előbbinél is magasabb átlagos bérjövödelmet tételez fel.)

Vizsgáljuk meg, hogy nálunk jelenleg az említett módszerek miként érvényesülnek.

Jelenleg nálunk az említett módozatok egyike sem jelenik meg tiszta formájában, az első három módozat, valamelyik juttatási fajtánál valamilyen módon és mértékben érvényesül. Például a családi pótléknál a harmadik módszer érvényesül, ti. az, amikor a bérjövödelemtől függetlenül a gyermekek száma szerint történik a kiegyenlítés.

A családi pótlék rendszerében a gyermektelenségi adó megszüntetésével az arányos kiegyenlítés tekintetében törés következett be. Amíg a gyermektelenségi adó létezett, a gyermektelenek, az egygyermekesek és a kétgyermekesek közötti kiegyenlítés (1500,— Ft átlagbérjövödelmet feltételezve a gyermektelenektől havi 60,— Ft levonást eszközöltek, az egygyermekesek családi pótlékban nem részesültek, és a kétgyermekesek 75,— Ft családi pótlékot kaptak) a következőképpen alakult:

Gyermektelenek	— 60 Ft
Egygyermekesek	0 Ft
Kétgyermekesek	+ 75 Ft

A gyermektelenségi adó megszüntetésével ez a következőképpen alakult:

Gyermektelenek	+ 60 Ft	(levonás megszüntetése után)
Egygyermekesek	0 Ft	
Kétgyermekesek	+ 75 Ft	

Könnyű megítélni, hogy az arányos kiegyenlítésnek az első variáció felelt meg. A gyermektelenségi adó megszüntetésével a gyermektelenek életszínvonala emelkedett, miközben az egy- és a kétgyermekeseké változatlanul maradt, tehát az életszínvonal szóródása a gyermekesek és gyermektelenek között fokozódott.

Az egygyermekeseknél a családi pótlék juttatásának mellőzése azt tételezi fel, hogy az állam az átlagos bérjövödelmekben egy gyermek eltartásának költségeit fedezettnek véli. Am akkor jelenleg a gyermektelenségi adó megszüntetésével az egygyermekesek és a gyermektelenek közötti terhek különbözőségének a kiegyenlítése nem következik be.

A bölcsődei és óvodai juttatás rendszerében a bemutatott aránytalanságtól eltekintve kétféle módszer is keveredik; a szülői térítés a tanácsi óvodákban a jövödelemmel arányos, tehát a juttatás degresszív, míg az üzemiében a jövödelemtől független.

A gyermekruházati cikkek viszonylagos alacsony árszínvonala a jövödelemmel csaknem arányos kiegyenlítési módozathoz tartozik, hiszen a nagyobb jövödelműek nagyobb, a kisebb jövödelműek kisebb mértékben élvezhetik a gyermekcikkek viszonylagos alacsony árszínvonalából származó megtakarításokat.

Azt, hogy mikor melyik módozatot célszerű alkalmazni, nem lehet általános elvi alapon eldönteni, hanem a konkrét időszakban fennálló gazdasági helyzettel, adott életszínvonnallal és különböző gazdaságpolitikai, gazdaságirányítási feladatok

megoldásával összefüggésben lehet csak megítélni. Annyit azonban tudunk, hogy a kiegyenlítési módozatok egymással való keveredése nem látszik kielégítő megoldásnak, mert ez a kiegyenlítés mellett aránytalanságokat is szülhet. Még fokozottabban áll ez fenn akkor, ha a kiegyenlítés módozatainak keveredése egy juttatási fajtán belül észlelhető (valamennyire ez tapasztalható az óvodai és bölcsődei juttatásnál).

A kiegyenlítés mértéke

Az előbbieken a kiegyenlítés módozatait vizsgáltuk és nem vettük figyelembe a kiegyenlítés mértékét, vagyis azt, hogy az államnak a gyermekek eltartásával járó szükségleteket milyen mértékben célszerű kielégítenie. (E helyütt eltekintünk attól, hogy a kiegyenlítést milyen fajta juttatásokkal — családi pótlék, bölcsőde-óvoda stb. — lehet eszközölni, hanem a juttatások összességének pénzben kifejezett értékét tekintjük a kiegyenlítés mértékének). A kiegyenlítés célszerű mértékének meghatározására nem vállalkozhatunk teljes egészében, a tanulmány keretében csak néhány gondolatot kívánunk felvetni, amely a további kutatást eredményesen elősegítheti.

A kiegyenlítés mértékét elsősorban a gyermekek eltartásával járó szükségletek mértékével összefüggésben kell keresnünk. Ám e szükségletek mértéke még adott időszakra vonatkozóan sem állapítható meg, tehát a szükséglet, mint a kiegyenlítés mérőszöke nem alkalmazható.

Induljunk ki abból, hogy a szocializmus viszonyai között a munka szerinti elosztás elsődlegességét biztosítani kell; ez csak akkor következhet be, ha a kiegyenlítés mértéke összhangban van a munka szerinti elosztásból származó jövedelmekkel. Ez pedig azt jelenti, hogy adott időszakban a családok életszínvonala a kiegyenlítésrel együtt legfeljebb azon a szinten mozoghat, amelyet átlagosan a dolgozók munka szerinti jövedelme lehetővé tesz. Konkrétábban, ha a dolgozók havi átlagos bérjévédelme* 1500 Ft, akkor a családok átlagos életszínvonala semmiképpen nem mehet afölé, amely életszínvonalat ez a havi bérjévédelem magának a dolgozónak biztosítani tud. Ha ennél magasabb mértékű lenne a kiegyenlítés, akkor már fenyegetné a munka szerinti elosztás elsődlegességét, s mindazokat a hatásokat, amelyeket a munka szerinti elosztással elérni kívánunk, megsemmisítené és a családnélküliekkel szemben igazságtalan elosztáshoz is vezetne. Következésképpen a kiegyenlítés mértékének *maximumát* — amíg munka szerinti elosztás létezik — *a munka szerinti elosztásból származó jövedelemnek megfelelő színvonalon látjuk meghatározhatónak.*

A maximális kiegyenlítést nem valami abszolút mértékként kell kezelnünk, hanem mindenkor az *adott* népgazdasági *átlagbér* színvonalához való közelítésnek. Ha tehát alacsony a bérjévédelem, akkor a maximális kiegyenlítés is ehhez mérten alacsony és viszont, ha magasabb az átlagbér, akkor a maximális kiegyenlítés is magasabb.

Az előbbieken említett maximális kiegyenlítés gyakorlatilag azt jelenti, hogy valamennyi dolgozónak egy gyermek eltartásához a béren felül az államnak átlagosan annyit kellene nyújtani, amennyi a népgazdasági átlagbér színvonala a gyermekek fogyasztási egységére redukálva, vagyis ahhoz, hogy a gyermekek a bérszínvonalnak megfelelő átlagos életszínvonalon maradjanak, *átlagosan* egy családra az orszá-

* Eltekintünk az egyéb jövedelmektől, mint pl. a háztáji gazdálkodásból származótól s ezt annál inkább megtehetjük, mert ez a munkások és alkalmazottak rétegének csak bizonyos hányadánál áll fenn.

gos átlagbér annyiszorosa kell hogy jusson, mint amennyi a gyermekek száma felnőtt fogyasztási egységben kifejezve.* Az átlagbérből azonban előzőleg le kell vonni azokat a „fix” költségeket, amelyek a gyermekek számától *lényegesen* nem függenek (lakbér, fűtés, világítás stb., a társadalmi és egyéb kiadások egy része). Például, ha 1200 Ft a nettó átlagos bérjövdelem, a gyermekek fogyasztása a felnőttek fogyasztási egységében kifejezve 0,6, a fix kiadások 200,— Ft-ot tesznek ki, a maximális kiegyenlítés esetén a gyermekek után havonta 600,— Ft juttatást kellene adni ahhoz, hogy a családok életszínvonala az országos bérátlagnak megfelelő színvonalon maradhasson. Hozzávetőlegesen ki lehet számítani, hogy milyen kiadásokkal járna az állam részéről ez a maximális kiegyenlítés. Ehhez ismerni kell a dolgozók gyermekeinek számát, az átlagos fogyasztási egységet, a nettó átlagos bért, az ún. fix költségeket. Hozzávetőlegesen számításunk szerint a maximális kiegyenlítéshez 10—12 milliárd kellene. Jelenleg ennek megközelítően a negyedét költjük a gyermekek eltartásához való hozzájárulásra.

Mint hogy azonban a társadalom a megtermelt anyagi javaknak csak egy meghatározott részét fordíthatja a lakosság szükségleteinek kielégítésére, maximális kiegyenlítés esetén a munka szerinti elosztásra kevesebb jutna, vagyis alacsonyabbnak kellene lenni az átlagbéreknek ahhoz, hogy adott volumenű anyagi javak mellett a kiegyenlítés maximumát el lehessen érni. Ez pedig lényegesen csökkentheti a munka szerinti elosztás hatékonyságát. A maximális kiegyenlítés a munka szerinti elosztás elsődlegességének szem előtt tartása mellett tehát még tendenciában sem jelenthet reális célkitűzést.

A kiegyenlítés valóságos mértékének tehát ennél alacsonyabbnak kell lennie. Minimálisan azonban a primér életszükségleteket kielégítő fogyasztásbeli különbségek kiegyenlítésére kell törekedni. Történelmileg azonban ezen már túl vagyunk, s ma az állam *átlagosan* (gyermekek eltartásához való összes társadalmi hozzájárulás pénzbeni értékét tekintve) e minimális feletti kiegyenlítésről gondoskodik. (A munkások és alkalmazottak körében egy gyermekre átlagosan mintegy 2000 Ft jut évente.) Meg kell azonban említeni, hogy viszonylag jelentékeny számú családnál az említett aránytalanságok miatt legfeljebb a minimális, ugyanakkor más családoknál annál jóval nagyobb mértékű kiegyenlítés következett be.

Ha nem is vagyunk képesek megítélni elvileg, de főként gyakorlatilag a minimális és maximális kiegyenlítés közötti szükséges mértéket egy adott időszakra vonatkozóan, néhány gondolatot azonban itt helyénvalónak tartunk megemlíteni. A maximális és minimális kiegyenlítés között adott időszakban célszerű kiegyenlítés mértékét néhány elvi szempont determinálja.

A gyermekek eltartása nemcsak társadalmi szükségszerűség, hanem a család feladata is. A mérték tehát ebben az esetben attól függ, hogy a társadalom adott időszakban a gyermekek eltartásával járó szükségletekből mennyit ismer el társadalmilag. Ez az adott időszakban az összes körülmények (elsősorban a társadalmi viszonyok, a társadalmi javak mennyisége, a munka szerinti elosztás elsődlegességének esetleg fokozott mértékben való érvényesülésének szükségessége, a jövedelem-szóródás mértéke, a népesedés helyzete, a munkaerőhelyzet stb.) figyelembevételével mérlegelendő s olyan vizsgálatokat kell végezni, amely a különböző típusú családok

* E helyütt nem vettük számításba, hogy a gyermekek eltartásának költségei a gyermekek számával nem teljesen arányosan emelkednek, hanem bizonyos degresszivitás tapasztalható; öt gyermek eltartása nem ötször annyiba kerül mint egy gyermeké. Annak megállapítására, hogy a gyermekek számától függően a szükségletek milyen arányban változnak, tudományosan megalapozott normatívák kidolgozására lenne szükség.

életszínvonalát feltárják, összehasonlításokra lehetőséget nyújtanak, bemutatják az azonos jövedelmű családok különböző életszínvonalának okait, tendenciáit. Mindezek figyelembevételével kell megállapítani azt a mértéket, amelyet a gyermekek eltartásának terheiből társadalmilag kell elismerni.

*

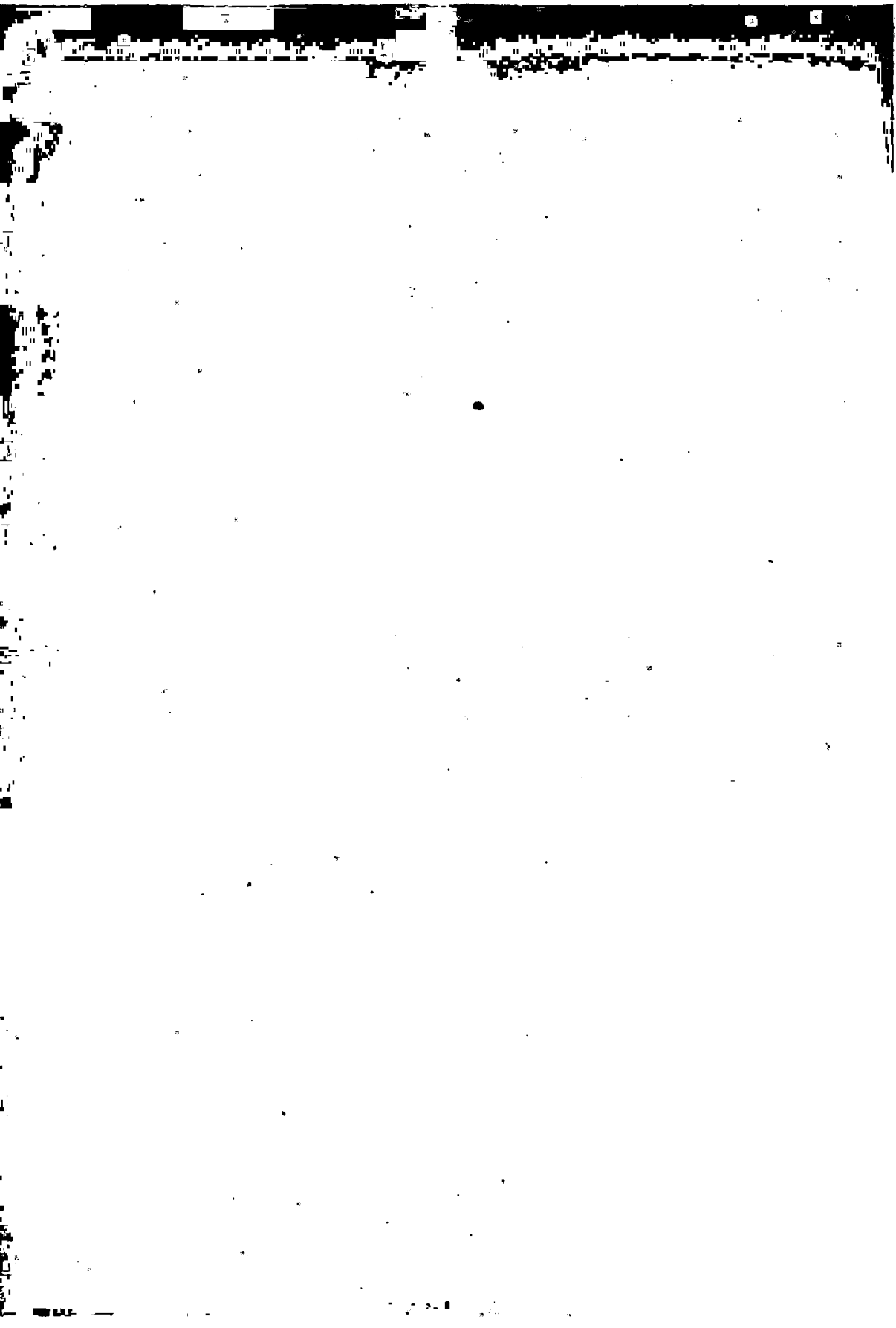
Összefoglalóan arra a következtetésre jutottunk, hogy nálunk konkrétan két irányban kell a gyermekek eltartásához való társadalmi hozzájárulást fejleszteni: a lehetőségekhez mérten a meglévő aránytalanságokat a minimumra kell csökkenteni, ugyanakkor az anyagi bázisunkhoz képest a hozzájárulás mértékét növelni. A kettőt egymással párhuzamosan célszerű végrehajtani.

Az aránytalanság és a hozzájárulás mértéke között ugyanis elvileg nincs *ok és okozati kapcsolat*. Nem lehet azt mondani, hogy aránytalanságok azért keletkezhetnek, mert még a társadalomnak nincs meg a megfelelő anyagi lehetősége ahhoz, hogy a teljes kiegyenlítést végrehajtsa, vagyis pl. biztosítsa valamennyi igénylőnek a bölcsődei és óvodai juttatásokat. Ez csak annyiban igaz, hogy a szükségletek arányában történő igénybevételi lehetőség valóban kizárja a negatív hatású aránytalanságot, mint pl. ez nagyjából az egészségügyi juttatások esetében tapasztalható. Az alacsony mérték azonban nem feltétlenül idéz elő aránytalanságot, hanem ez csak a juttatás módjából következhet, vagyis abból, hogy a rendelkezésre álló viszonylag alacsony volumenű anyagi javakat miként osztjuk el az érdekeltek között. Az aránytalanság tehát nem a mérték függvénye. Igaz azonban az is, hogy alacsony mérték esetén az aránytalanság inkább szembeűnő és nagyobb a keletkezési lehetősége is, mint nagyobb mérték esetén, tehát a mérték növelésével az aránytalanság csökkenthető. Nyilvánvaló azonban az is, hogy adott időszakban, adott társadalmi-gazdasági helyzetben, osztálypolitikai és gazdaságvezetési tényezőket figyelmen kívül hagyni nem lehet és ezért átmenetileg szükséges lehet a terhek kiegyenlítése tekintetében olyan intézkedések hozatala, amelyek eredményükben aránytalanságot idézhetnek elő, de ez nem ment fel attól, hogy perspektívában végső soron az átmenetileg előtérbe kerülő fontos célkitűzések megvalósulása után rátérjünk az aránytalanságok megszüntetésének útjára. Ennek azonban nem egyetlen útja van, és vajon melyik a legcélravezetőbb; melyik juttatást helyezük előtérbe? Helyes útnak mutatkozik az, ha az aránytalanságot *nem* okozó juttatás mértékét növeljük s ilyen a családi pótlék, amely mint pénzbeli és a gyermekek száma szerint differenciálódó juttatás valóban a terhek nivellálásának célját szolgálja. De ugyanakkor nem lehet elzárkózni a gyermekintézmények fejlesztésétől sem, hiszen mint rámutattunk, ez a társadalmi-gazdasági fejlődés követelménye, mindinkább többen és többen igénylik (pl. a mezőgazdaság szocialista átszervezésével egy újabb jelentős igény támad, noha esetleg csak igényjelleggel). A gyermekintézmények fejlesztése viszont az eddigi rendszert továbbfolytatva a juttatást is automatikusan növeli. Nem volna célszerű tehát az aránytalanságok megszüntetését egyoldalúan a mérték növelésével elérni, ez ugyanis hosszadalmas és teljes egészében még be nem látható út lenne.

Tanulmányunkban arra kívánjuk még felhívni a figyelmet, hogy a gyermekek eltartásához való társadalmi hozzájárulás csak egy része a juttatások egész rendszerének s így nem lehetséges a kiegyenlítés elveinek gyakorlati alkalmazását a juttatások egész rendszerének felülvizsgálata nélkül megoldani, hanem csak az egészszel összefüggésben. Utalunk arra is, hogy a kiegyenlítés elveinek gyakorlati alkalmazása megkívánja a tervező szervek és a gazdasági vezetők perspektívikus gondolkodását; a kiegyenlítés módjait és mértékét a távlati tervekkel összefüggésben kell megállapítani.

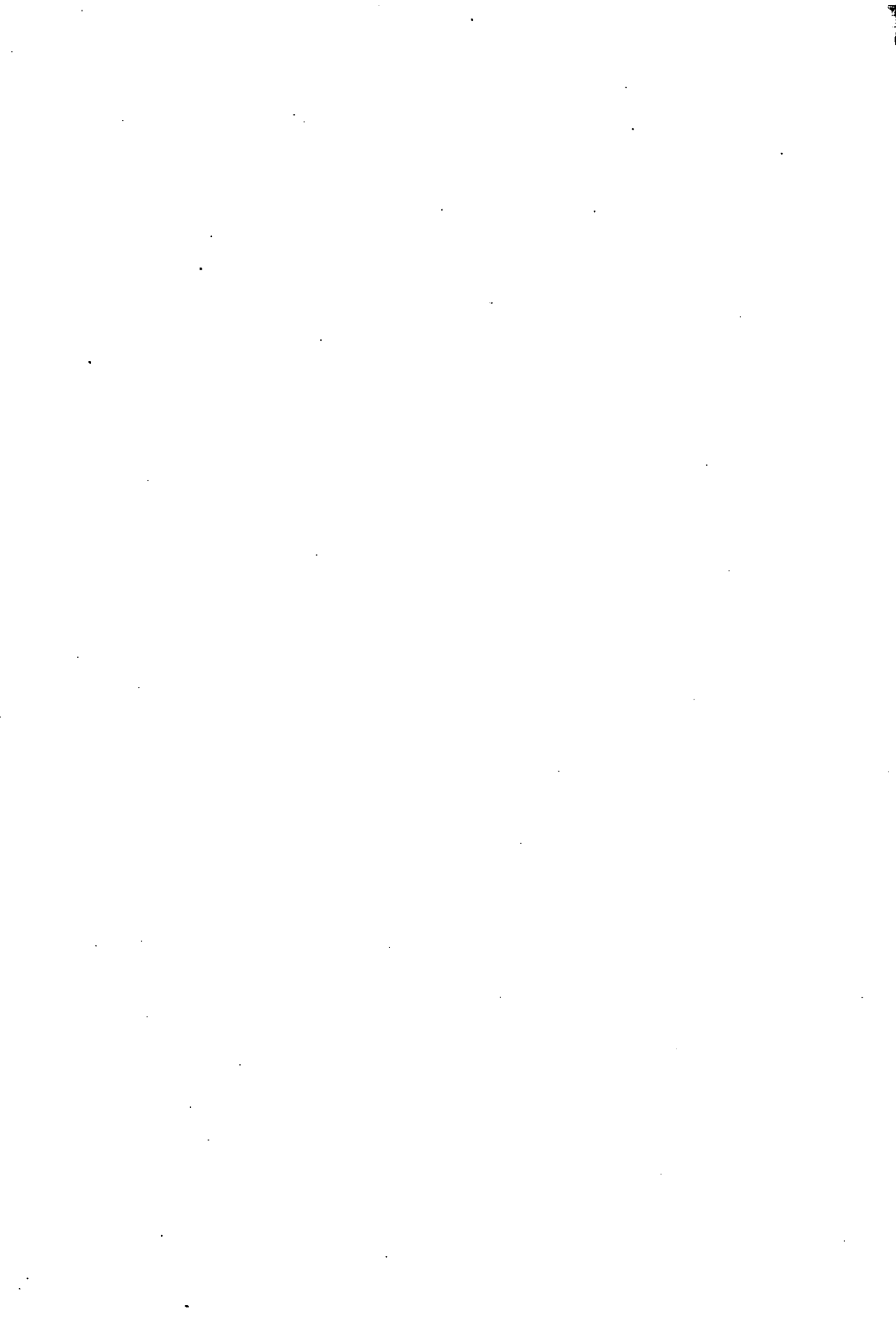
pitani. A távlati tervekben a bérdifferenciálódás megtervezésével összhangban szükségzerű a kiegyenlítés módozatait és mértékét is meghatározni, mert mint láttuk, a bérjövedelem bár a legjelentősebb része az életszínvonalat meghatározó tényezőknek, de mégis csak egy része.

Természetesen a tanulmányban foglalt elvek (a kiegyenlítés módozatainak, mértékének, az aránytalanság megszüntetésének) gyakorlatban való alkalmazását elsősorban az anyagi lehetőségek határozzák meg. A jelenlegi rendszer átalakítása azonban nagyobb mértékű eszközfelhasználást tesz szükségessé, s ezért anyagi helyzetünket mérlegelve csak fokozatosan oldható meg.

SCHMIDT ÁDÁM

A VÁLLALATI JÖVEDELEMELVONÁS
TERVGAZDASÁGI FUNKCIÓI

A VÁLLALATI JÖVEDELEMELVONÁS TERVGAZDASÁGI FUNKCIÓI*

A szocialista állami vállalatok az elért jövedelmükből bizonyos hányadot különböző címeken és formákban az állami költségvetésbe kötelesek befizetni. A vállalatok nálunk pl. forgalmi adót, illetményadót, társadalombiztosítási járulékot fizetnek, nyereségbefizetést teljesítenek stb. Az állami vállalatok jövedelemelvonásának formái történelmileg a tőkésállamok adóiból és egyéb „közszolgáltatásaiból” fejlődtek ki, nagyrészt az „adó” nevet viselik, szabályozásuk adószerű, s a tőkésállamokban megtalálható adónemekhez egyes vonatkozásokban hasonlóságot mutatnak. Mindezek a tények és körülmények a felületes szemlélő előtt többek között azt a látszatot kelthetik, mintha a szocialista állami vállalat ugyanolyan kapcsolatban, ugyanolyan tartalmú „adóviszonyban” állna a költségvetéssel, mint a tőkésvállalat a tőkésállam költségvetésével.

A szocialista állami vállalati jövedelemelvonás lényegét, tervgazdasági szerepét nem az említett tényekből, hanem a nemzeti jövedelem termeléséből, elosztásából és újraelosztásából, valamint felhasználásából kiindulva s az állami vállalatok szervezési megoldásaira tekintettel állapíthatjuk meg helyesen. Erős egyszerűsítéssel a vállalati jövedelemelvonás lényegét a következőképpen vázolhatjuk: A szocialista államban a termelés több szektorban — állami, szövetkezeti, magánszektorban — folyik. A termelőeszközök döntően állami tulajdonban vannak, így az egész népgazdaság társadalmi termékének és nemzeti jövedelmének túlnyomó része az állami szektorban keletkezik. Ez utóbbi — az állami szektorban keletkezett nemzeti jövedelem — az ott dolgozókat illető személyi jövedelemre (v) és társadalmi tiszta jövedelemre (m) oszlik. Minthogy a szocializmusban megmarad az ártermelés és pénzgazdálkodás, az állami szektorban előállított társadalmi termék és nemzeti jövedelem pénzfórmát is ölt. Az állami szektoron belül a termelő tevékenységet önálló gazdasági egységként megszervezett vállalatok folytatják, amelyek termelésük volumenétől, összetételétől s az árak állami szabályozásától függő pénzbevételeket érnek el. Ezekből fedezik egyrészt az állami árszabályozástól ugyancsak függő mértékű holtmunka-ráfordításukat, másrészt a bérszabályozástól függő mértékben az élőmunka-ráfordításokat. A társadalmi tiszta jövedelem a vállalatoknál a bevételek s az említ-

* A Közgazdaságtudományi Intézet pénzügyi osztályán kutatás folyt arra vonatkozóan, hogy a vállalati jövedelemelvonást miként lehet az állami vállalatok tevékenységének befolyásolására, az ésszerű gazdálkodás előmozdítására felhasználni. A kutatás keretében a magyarországi vállalati jövedelemelvonási rendszer kialakulását (*Gergely István*) s a jövedelemelvonási elmélet és jövedelemelvonási politika legfőbb kérdéseit (*Schmidt Ádám*) vizsgálták. Jelen tanulmány a vizsgálódások eredményei alapján a jövedelemelvonási politika elvi alapkérdései közül a jövedelemelvonás funkcióinak problémáját tárgyalja s ezt a kutatás néhány főbb következtetésével egészíti ki.

tett tételek különbözeteként mint pénzjövedelem jelentkeznek. Ez a pénzjövedelem azonban nem szolgálhat csupán a vállalatok céljaira, nem állhat kizárólag az ő rendelkezésükre. A népgazdasági tervben számításba vett össztársadalmi szükségletek (szociális, kulturális szükségletek stb.) kielégítésére és a népgazdaság fejlesztésének biztosítására (beruházásokra stb.) megfelelő szabályozás útján a vállalatok által elért pénzjövedelem központosítása, központi pénzalapba bevonása szükséges. Az a jelenség, amelyet a szocialista szektor egészét szem előtt tartva jövedelemközpontosításnak nevezünk, az egyes vállalatok szempontjából jövedelemelvonásnak felel meg.*

A szocialista állami vállalatok jövedelemelvonásának döntő szerepe végeredményben abban van, hogy a tervgazdálkodás célkitűzéseinek megvalósítására, az ár- és bérrendszer szabályozásával szoros összhangban, a népgazdasági tervekben meghatározott s központilag ellátott feladatok pénzügyi fedezetét biztosítsa. *Ez a vállalati jövedelemelvonás fedezeti funkciója.*

A szocialista tervgazdálkodás eddigi fejlődése során a közgazdasági és pénzügyi szakirodalomban, valamint a gyakorlati gazdasági életben a fedezeti funkción túl — nem annyira általában a jövedelemelvonásnak, mint inkább — a jövedelemelvonás egyes formáinak egyéb funkciókat is tulajdonítottak. A jövedelemelvonás tervgazdasági szerepének meghatározása érdekében tisztázni kell azt a kérdést, hogy a vállalati jövedelemelvonásnak nincsenek-e esetleg további funkciói, nem ismerhetők-e el bizonyos másodlagos céljai, nem használható-e fel egyéb tervgazdasági célok eszközeként? Az alábbiakban elsősorban a jövedelemelvonási formáknak eddig tulajdonított egyes funkciók néhány kérdését kívánjuk röviden megvizsgálni, majd a jövedelemelvonás tervgazdasági funkcióira vonatkozó saját gondolatainkat kíséreljük meg felvázolni.

A jövedelemelvonásnak eddig tulajdonított egyes funkciók

A vállalati jövedelemelvonás formái közül a forgalmi adót gyakran a népgazdasági mérlegegyensúly biztosítása, közelebbről a *vásárlóerő-szabályozás* eszközének minősítik. A forgalmi adó e funkcióját valószínűsíti az a tény, hogy a lakossági vásárlóerő helyzetét módosító szabályozás alkalmával a forgalmi adó kulcsok megváltoztatása következik be, valamint az is, hogy az adóteher (szövetkezeti adók, lakossági adók) megváltoztatása kétségtelenül a vásárlóerő csökkentését vagy növelését jelenti.

A jövedelemelvonás, illetve a forgalmi adó e funkciójának feltételezése azonban voltaképpen az árrendszer és jövedelemelvonási rendszer közötti összefüggések félreértéséből következik. A népgazdasági egyensúly megteremtésének, a vásárlóerő-szabályozásnak közvetlen eszköze nem a forgalmi adó, hanem a fogyasztói árszint — pontosabban: a nem állami szektor által vásárolt fogyasztási (és egyéb) cikkek árszintje — illetve a konkrét árak megállapítása. Ez utóbbinak csupán következménye, vagy talán szabatosabban: konkretizálója a forgalmi adó megváltoztatása. Ha a lakossági vásárlóerő szabályozásának (csökkentésének vagy növelésének)

* A vállalati jövedelemelvonás fent vázolt lényegén nem változtat az a tény, hogy jövedelemelvonás nemcsak a nemzeti jövedelem termelésében résztvevő termelővállalatoktól, hanem egyéb (pl. szolgáltató) vállalatoktól is történik s hogy az össztársadalmi szükségletek kielégítésére, a népgazdaság fejlesztésére a szocialista állam a nem állami szektorokból (a szövetkezetektől, lakosságtól) is biztosít fedezetet. Míg az állami vállalatok jövedelemelvonása tartalmilag nem adó, addig ez utóbbiak a költségvetésbe valóban adókat fizetnek.

szüksége jelentkezik, úgy nem a forgalmi adót változtatják meg, aminek következtében emelkednek vagy csökkennek az árak, hanem az árszínvonalat változtatják s ez vonja maga után a forgalmi adó mértékének megváltozását. Ez történt szélesebb körben az elmúlt években pl. az 1951. december 2-i ár- és bérrendezés alkalmával, valamint az azóta végrehajtott többrendbeli fogyasztói árváltoztatás (árcsökkenés) alkalmával is. A feltevés helytelenségét mutatja az a megfontolás is, hogy az utóbbi tíz év folyamán több ízben következett be a forgalmi adó kulcsok olyan emelése, a nyereség ún. forgalmi adósítása, ami a vásárlóerőt egyáltalában nem érintette, mert a fogyasztói árak változatlanok maradtak s csupán a vállalatok és a központi pénzalap közötti jövedelemelosztásban állt be változás.

Kissé behatóbb vizsgálódást igényel az a feltevés, hogy a vállalati jövedelemelvonás keretében az ún. kétszatornás rendszer forgalmi adója és nyereségbefizetése a vállalati tervteljesítés és általában a vállalati tevékenység *ellenőrzési eszköze*. A kétszatornás rendszerrel foglalkozó, annak szükségességét hangoztató pénzügyi szakmunkákban általánosan elfogadott és hirdetett állítás, hogy a befizetett forgalmi adó a tervek, közelebbről a termelési tervek mennyiségi teljesítésének ellenőrző eszköze, a teljesített nyereségbefizetés pedig a tervek minőségi teljesítését, a vállalat jó munkáját ellenőrző eszköz.*

Ez az állítás első pillantásra megalapozottnak látszik. A forgalmi adó ugyanis, mint termékhez fűzött jövedelemelvonási forma, valóban szoros kapcsolatban áll a vállalat termelésével, az előállított termékek mennyiségével. Feltehető, hogy minél pontosabban teljesíti a termelési tervét a vállalat, annál pontosabb lesz a forgalmi adó tervének teljesítése is; minél inkább emelkedik a termelés, annál inkább nő a forgalmi adó befizetés is és viszont. A vállalat nyeresége pedig függ a vállalat jó munkájától, a termelékenységtől, az önköltség alakulásától, s így a nyereség és az abból teljesített nyereségbefizetés a vállalati munka minőségének mutatója lehet. A nyereségterv teljesítése a tervnek megfelelő munkára enged következtetni, a nyereség emelkedése a vállalati munka javulását, a nyereség csökkenése, veszteségek bekövetkezése viszont a vállalat munkájának romlását mutatja.

Hogyha azonban a kérdést kissé behatóbban megvizsgáljuk, úgy azt találjuk, hogy a szóban forgó mutató működése nem eléggé megbízható s a jövedelemelvonás ellenőrzési funkciók ellátására nem éppen alkalmas. A kérdést az egyes jövedelemelvonási formák vonatkozásában külön-külön kell megvizsgálnunk.

A *forgalmi adó* ellenőrzési funkciójával kapcsolatban az első nehézség ott mutatkozik, hogy az ún. önköltségi árrendszerben, a termelőeszközök forgalmi adó mentessége mellett a termékek nagy része, így a termelőeszközök zöme a forgalmi adó alól teljesen mentes, ezekre a termékekre, illetve az ilyen termékeket előállító vállalatokra tehát ez az ellenőrző eszköz egyáltalában nem alkalmazható.** De nem nagyon válik be ez a mutató a többi termék és vállalat esetében sem. A forgalmi

* Ezt tartja pl. *Alexandrov* (Az SZSZSZR pénzügyei. Hely nélkül, 1955. 162—178. old. — oroszul); *Allabverdjan* (A pénzügyek szerepe az SZSZSZR nemzeti jövedelmének elosztásában. Moszkva, 1955. 51—70. old. — oroszul); *Bacsurin* (Nyeresség és forgalmi adó az SZSZSZR-ben. Moszkva, 1955. Több helyen, pl. 63. 118. old. — oroszul); *Kronrod* (Az önálló elszámolás alapjai. Budapest, 1954. 47. old.); *Szucskov* (A forgalmi adó jellege és szabályozásának alapelvei. Moszkva, 1951. 20. old. — oroszul); *Schulz* (Zu einigen grundsätzlichen Fragen der differenzierten Produktionsabgabe in der DDR — A differenciált termelési adó egyes alapvető kérdései az NDK-ban — Deutsche Finanzwirtschaft. 1956. 6. 229—233. old.); *Fogarasi József* (Az áruforgalmi adó jellege és szerepe a Román Népköztársaságban. A Közgazdasági tanulmányok c. gyűjteményes kötetben. Bukarest, 1957. 86—102. old.)

** Megjegyzendő, hogy a termelőeszközök forgalmi adó mentességével szemben ez a kifogás is felmerült.

adó, mint a termelési tervek teljesítésének s általában a termelés mennyiségének ellenőrzési eszköze már azért sem funkcionálhat kielégítően, mert a forgalmi adó szükségszerűen nem a termelés befejezésével, hanem az értékesítés időpontjával válik esedékessé, a mutató tehát szükségszerűen „késik” bizonyos idővel. De még ha ettől az időbeli eltolódástól el is tekintünk, akkor is további pontatlanságokat találunk. A forgalmi adó megfelelően mutatná a termelési terv teljesítését (illetve pontosabban: az értékesítést) olyan vállalat esetében, amely egységes adókulcs alá eső egyetlen terméket állít elő. Az ilyen vállalat azonban csak pusztán elképzelés, mert a valóságban majdnem minden vállalat többféle terméket állít elő s a termékek forgalmi adó kulcsa nem egységes, hanem termékenként vagy termékcsoportonként eltérő. Ebből következik, hogy ha a forgalmi adót a termelési tervek teljesítésének ellenőrző eszközeként óhajtanánk alkalmazni, úgy a forgalmi adó tervet a termelési terv mindenkor alapulvételével termékenként és adókulcsenként kellene megállapítani s a forgalmi adó befolyást is így kellene számba venni. Ez az út azonban a gyakorlatban nem járható; a forgalmi adó előírás és a forgalmi adó teljesítés számbavétele a vállalatra globális összegben történik.

A forgalmi adó globális összegének alakulása a vállalati termelés mennyiségén kívül a termelés választékának összetételétől és az egyes termékek forgalmi adó kulcsának mértékétől függ. Ez azonban azzal a következménnyel jár, hogy a forgalmi adó (globális összegében) a vállalati termelés mennyiségének, a termelésből származó árbevétel elérésének megbízható ellenőrző eszközeként nem alkalmazható, mert a választékváltozás, választékeltolódás az ellenőrző funkció betöltését meg hiúsítja. Mindezek mellett a forgalmi adó bevétel nagyságára még az adókulcsok esetleges megváltoztatása is hatással lehet. Ezért megítélésünk szerint a forgalmi adó bevétel vállalati alakulásából a vállalat termelési tevékenységére, a termelés mennyiségére, a termelési tervek teljesítésére vonatkozóan nagyobb igényű következtetéseket nem volna helyes levonni.

Az elmondottak alátámasztására — vagy inkább illusztrálására — szolgálhat, ha pl. a könnyűipar rendelkezésre álló adatai alapján egybevetjük a termelési értéket, illetve értékesítési bevétel és a forgalmi adó alakulását. Még az iparági globális és átlag-adatok is, amelyekben a vállalati eltérések kiegyenlíthetőek, azt mutatják, hogy az értékesítési bevétel és forgalmi adó bevétel változása nem azonos arányú s esetleg nem is párhuzamos. Az 1956. év I—III. negyedév átlagával szemben az 1958. év IV. negyedévére a *gyapjúiparban* a termelés 3,9⁰/o-kal, a forgalmi adó viszont csak 2,9⁰/o-kal emelkedett s a forgalmi adó átlagkulcs 64,5⁰/o-ról 63,9⁰/o-ra csökkent. A *len- és kenderiparban* ugyanebben az időszakban a termelés 1,7⁰/o-kal emelkedett; a forgalmi adó 6,3⁰/o-kal, az átlagkulcs pedig 53,5⁰/o-ról 49,3⁰/o-ra csökkent. A *cipőiparban* az 1957 III. negyedévről az 1958 II. negyedévére a termelés 1,7⁰/o-kal nőtt; a forgalmi adó 3⁰/o-kal s így a forgalmi adókulcs is 48,1⁰/o-ról 45,9⁰/o-ra csökkent.

Még több zavaró körülmény jelentkezik a *nyereség* vonatkozásában. Közismert és különleges bizonyításra nem szoruló tény, hogy a nyereség rendkívül sokféle tényező eredőjeként alakul ki, mint a vállalati tevékenység komplex mutatója. A nyereség, közelebbről az üzemi eredmény alakulására hatással van a termelés volumene, a termelési feltételek biztosítása, a termelési folyamat zavartalansága, a termelés választékának összetétele, a termelés technológiai sajátossága, a termelékenység alakulása, az önköltségcsökkentés lehetősége, maga az ármegállapítás stb., stb. A tényezők között szerepel ugyan a vállalati tevékenység, annak minősége is, de egyáltalában nem könnyen állapítható meg, hogy milyen súllyal. Az üzemi eredménytől fogalmilag és összecszerően is eltér a vállalati eredmény, amelynek kialakulására még további tényezők is hatnak. Mindezeket túl további nehézséget okoz,

hogy a nyereségbefizetés többnyire nem azonos a nyereséggel, hanem a nyereségből a költségvetésbe befizetendő hányad a különböző nyereségfelhasználási és befizetési konstrukciók szabályozásától függ. További zavaró körülményként kell figyelembe venni, hogy a vállalati tevékenység folytatása és annak nyereséggé realizálódó eredménye között a forgalmi adónál nagyobb mértékű időbeli eltolódás jelentkezik, a nyereség mutatója tehát még jobban „késik”, mint a forgalmi adóé.

Mindezek után felmerül a kérdés, hogy mit mutathat a vállalati nyereségbefizetés? Ha csupán a nyereség tényét, abszolút összegét önmagában, statikusan vizsgáljuk s az ármegállapításra, a termelési feltételekre, azok eltéréseire nem vagyunk figyelemmel, úgy kétségtelen, hogy a nyereségbefizetés és annak nagysága semmit sem mond. Az 1959. január 1-i árrendezés előtt a szénbányászat és a kohászat nem azért szorultak dotációra, mert a vállalatok rosszul dolgoztak, hanem döntően azért, mert a termékek ármegállapításából automatikusan veszteségek következtek. De a nyereségbefizetésnek az abszolút összegben tervezett nyereséghez viszonyítása, valamint a nyereségbefizetés összegének dinamikus vizsgálata sem mond túlságosan sokat. A vállalat tényleges nyeresége a tervezettel szemben, ez évi nyeresége a korábbiakkal szemben nem kizárólag a vállalat jó munkájának következményeként emelkedhet s nemcsak a vállalat rossz munkájából következően csökkenhet. A vállalat nyeresége csupán amiatt is meghaladhatja a tervezettet, mert a terv „laza” volt, mert a vállalat „titkos tartalékokat” képezett; a nyereség összege növekedhetik pl. csupán azért is, mert a vállalat más vállalatra magasabb árral megállapított cikkek termelésére tér át, túlzottan kalkulált új termékek gyártásába kezd stb. A vállalat nyeresége jelentős mértékben csökkenhet, vesztesége erősen emelkedhetik, ha a termelési feltételekben rajta kívül álló okokból zavarok állnak be. S a vállalati munka minőségét kevésbé mutató nyereségből történik azután maga a nyereségbefizetés, amely tehát a vállalati munkával még távolabbi kapcsolatban áll.* Használhatóbbnak látszik a nyereség mutatója, ha a nyereség nem abszolút összegben, hanem viszonyszámszerűen a rentabilitás $\%$ -ában kerül megállapításra. De még az itt jelentkező nehézségeket is világosan mutatja az a tény, hogy az alaprentabilitás és a nyereségrészesedés rendszerével kapcsolatban külön „tudományág”, a korrekciós elmélet alakult ki, illetve indult fejlődésnek, amely az adatok elemzésével, megtisztításával a vállalati munka valódi minőségének feltárására irányul.**

Megítélésünk szerint a forgalmi adónak és a nyereségbefizetésnek ilyen célú ellenőrzési eszközként alkalmazása a forintkontroll eszméjének félreértésén alapul. A pénzügyi folyamatok tényadatai visszatükröznek ugyan bizonyos tervezett és megvalósult materiális folyamatokat, de a tükröződés általában csak hozzávetőleges képet mutat és semmiféle alaposabb megállapításra nem ad lehetőséget. A termelési tervteljesítés, a termelés mennyiségi ellenőrzésének megfelelő eszköze nem a forgalmi adó befolyás, hanem a statisztikai beszámoló; a vállalati munka minőségének

* Az eltávolodás mérve, a mutató torzítása egyrészt a nyereségbefizetési konstrukciótól, másrészt attól függ, hogy a nyereségbefizetés milyen hányadát teszi a nyereségnek. Amennyiben a konstrukció értelmében az elért nyereség arányosan oszlik meg a nyereségbefizetés és egyéb célok (önfinanszírozás) között, úgy a befizetés nagyjában még visszatükrözi a nyereséget. De ha a nyereségbefizetés maradékjellegű — az önfinanszírozás után következik — s a nyereségbefizetés aránylag kis hányadát teszi a nyereségnek, úgy a torzítás már erős. Ha pl. a tervezett nyereségből csak 20% a nyereségbefizetés, akkor a nyereség — mondjuk — 5%-os lemaradása a nyereségbefizetésben már 25% lemaradást mutat. Ha viszont a nyereségbefizetés áll az első helyen, akkor az esetleges lemaradás egyáltalában nem a nyereségbefizetés összegében, hanem máshol, pl. a beruházások finanszírozásánál jelentkezik.

** Erre vonatkozóan l. *Kornai* János: Kell-e korrigálni a nyereségrészesedést? c. cikkét. Közgazdasági Szemle. 1957. 8. sz. 720—734. old.

ellenőrzője pedig nem a nyereségbefizetés, hanem a mérlegelemzés. Nem látszik tehát helyesnek a forgalmi adó és nyereségbefizetés formájában megvalósított jövedelem-
elvonást ellenőrző eszközként tekinteni s ilyennek használni. A többi jövedelem-
elvonási formánál különben a forintkontroll eszméje szerencsére fel sem bukkant;
a beralapfelhasználást nyilván értelmetlen lett volna a társadalombiztosítási járulék
befolyásán keresztül ellenőrizni.*

Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy a kétcsatornás rendszerben a jövedelem-
elvonás ellenőrzési funkciója meglehetősen tökéletlen mutatókat bocsát rendelkez-
zésre, amelyek használata rendkívüli óvatosságot kíván, s amelyek alkalmazása
néha egyenesen veszélyes lehet, mert helytelen következtetésekre adhat alapot. Ez
mindenképpen arra mutat, hogy az egész forintkontroll problémáját közelebbi és
behatóbb vizsgálat alá kellene venni.**

Szükségesnek látjuk megemlíteni különben, hogy nem általában a pénzen keresz-
tül megvalósítani kívánt ellenőrzés lehetőségét és célszerűségét szándékozunk
kétségbevonni, hanem csupán az alaptalanul alkalmazott pénzellenőrzést és a forint-
kontroll eszméjének túlzott értelmezését.

A jövedelemelvonást a *takarékos gazdálkodás* előmozdítójának és az árkalku-
láció ugyancsak takarékoságát szolgáló felülvizsgálati eszközének is szokták mon-
dani. Előbbi esetben főként a vállalat nyereségét közvetlenül érintő jövedelem-
elvonással, a nyereségbefizetéssel kapcsolatban — de a forgalmi adóval összefüg-
gésben is — az a feltételezés, hogy a jövedelemelvonás előírása a vállalatot a számí-
tásba vett jövedelem elérésére, illetve növelésére s ennek érdekében minél ésszerűbb
gazdálkodásra készíti. Utóbbi esetben viszont döntően a forgalmi adóval kapcsolat-
ban arról van szó, hogy a több vállalat által előállított termék iparági átlagárára
épített forgalmi adó az önköltségek — esetleg indokolatlan, esetleg indokolt —
eltérésére hívja fel a figyelmet, továbbá, hogy a termékcsoportokra megállapított
forgalmi adó kulcs ellenőrzője lehet a termékcsoportba tartozó többi cikk árará-
nyosságának, valamint új cikkek ármegállapítása esetében a termelő által támasztott
ármegállapítási igény elfogadhatóságának. Ez az az eset, amikor a forgalmi adó
ún. aktív szerepéről szokás beszélni (szemben az árszínvonalmegállapításnál játszott
passzív szereppel).***

A jövedelemelvonás mindkét esetben mint norma szerepel. A tervezett nyereség,
illetve a nyereségbefizetés (s az alaprentabilitás) a vállalati jövedelem egyedi konkre-
tizált normája. Amennyiben a vállalatnak, a vállalati kollektívának a nyereségterv
teljesítéséhez, a nyereség emelkedéséhez s általában a nyereség alakulásához érdeke

* Megjegyzendő, hogy a forintkontroll eszközeként nemcsak a költségvetés bevételi folyamatai,
hanem a kiadási folyamatok sem használhatók fel megbízhatóan. A költségvetési szerv kiadási elő-
irányzatának 100%-os teljesítése ugyanúgy jelentheti azt, hogy a pénzfelhasználás pontosan a tervek-
nek, az előirányzatnak és a normáknak megfelelő mértékben történt, mint azt, hogy alacsony mennyi-
ségi tervteljesítés mellett színvonaljavítás vagy akár pazarlás volt, vagy pedig mennyiségi túlteljesítés
színvonalromlás árán sikerült elérni. A beruházások pénzügyi előirányzatának teljesítését pedig egye-
nesen bűn a beruházási tervteljesítés mutatójának tekinteni és használni, többek között azzal a követ-
kezménnyel, hogy a beruházó a beruházási hitel felhasználásában, a pénzköltésben, nem pedig a
beruházás megvalósításában válik elsősorban érdekeltté.

** A pénzen keresztül megvalósítani kívánt ellenőrzés eredményességével és szükségével szemben
kéteyleket támaszt a szocialista pénzügyi irodalomban pl. *Wemmer* (*Wir schaffen ein „Lehrbuch für
das Abgabenwesen“* — Elkészítjük az „Adózás tankönyvét” — *Deutsche Finanzwirtschaft*. 1954. 22.
110—113. old.)

*** A forgalmi adó passzív és aktív szerepére vonatkozóan l. pl. *Erdei* József: Az állami vállalatok
és a szervezetek adóztatása című tanulmányát (*Az adózás alapkérdései* c. gyűjteményes munkában.
Budapest, 1959. 247—284. old.)

fűződik, úgy gazdálkodásának vitelénél valóban nem közömbös, hogy bizonyos jövedelmet már csak azért is el kell érnie, hogy a jövedelemelvonást teljesíthesse. Abban az esetben tehát, ha az előírt nyereségbefizetési összeget meghaladó nyereségből valamilyen előnye származik s ha viszont a jövedelemelvonás nem követi nyomban a nyereségtöbbletet, úgy a vállalatra a szóban forgó jövedelemelvonás előírása általában valóban hatást gyakorol. A hatás azonban nagymértékben attól függ, hogy milyen alapú és milyen fokú a vállalat érdekeltsége a nyereségben s hogy a nyereségbefizetés konkrétan miként van szabályozva.

Az önköltségeltérések feltárásánál nem annyira a forgalmi adó, mint inkább maga az iparági átlagönköltség, illetve a forgalmi adót is magában foglaló ár játszik szerepet.* Viszont nem alaptalan az az állítás, hogy a forgalmi adó az árképzésben az egyes termékek ármegállapításánál bizonyos aktív szerepet játszhatik, mégpedig mint a termék jövedelemelvonási normája. Ha ugyanis valamely termékcsoportban a termékek forgalmi adója mondjuk 50⁰/o-os mérvben van megállapítva, úgy a termékcsoportba tartozó cikkek, az oda sorolt új termékek árkalkulációjának elbírálásánál kiindulási szempont lehet az, hogy a nyereséggel növelt önköltség és az 50⁰/o-os forgalmi adó összege mennyiben eredményez a többi, illetve a korábbi termékekhez viszonyítva arányos árakat. Ha az így számított ár kiemelkedik vagy kiugrik, úgy feltehető, hogy a termelői árigény, illetve az önköltségkalkuláció indokolatlanul magas, esetleg túlzott rejtett nyereséget foglal magában. A forgalmi adó normája ilyen funkció ellátására elvben kétségtelenül alkalmas.

Elvben — de nem feltétlenül és nem korlátlanul. A szóban forgó szerep betöltése ugyanis az árképzés, illetve a *forgalmi adó rendszerétől* is függ. Amennyiben a forgalmi adót mint a fogyasztói ár és a nyereséggel növelt önköltség közötti különbözetet állapítják meg, úgy a forgalmi adó nem adja meg az árat, hanem adódik az árból. Azok a gazdasági szervek, amelyek az ármegállapításnál az önköltség — esetleg indokolatlanul, esetleg indokoltan magas önköltség — érvényesítésére törek-szenek (az iparvállalatok), valamint azok, amelyek az áraknak a használhatóság, minőség, a kelendőség figyelembevételével megállapítását szorgalmazzák (kereskedelmi szervek), természetesen inkább a különbözeti adó alkalmazása felé hajlanak. Azok viszont, akik a társadalmi tisztajövedelem realizálását, a költségvetési bevételek biztosítását akarják (pénzügyi szervek, népgazdasági mérlegek képviselői), a %/o-os kulcsok alkalmazásához ragaszkodnak. A szóban forgó funkció érvényesülését tehát többek között az is befolyásolja, hogy meghatározott termékekre — esetleg a gazdasági fejlődés adott szakaszában felmerülő problémáktól (pl. az áruk bőségétől vagy szűkétől, a költségvetés bevételi igényeitől), sőt esetleg a szervek hatalmi súlyától függően — melyik árképzési szempont érvényesül.

De befolyással van a forgalmi adó aktív szerepére a *forgalmi adó szintje, konkrét mértéke* is. Minél alacsonyabb a forgalmi adó, annál nyugodtabban lehet minden áraránytalansági veszély nélkül az árképzésnél ugyan nem túl jelentős, de aktív szerephez juttatni; minél magasabb a forgalmi adó mértéke — gondoljunk pl. egyes „tömegfényűzési cikkek” árában foglalt forgalmi adóra —, annál inkább kísért a veszély, hogy a százalékos kulcs merev alkalmazása áraránytalanságokra vezet, tehát az aktív szerep betöltése akadályokba ütközik. Korlátokat állíthat a forgalmi adó aktív szerepének betöltése elé a népgazdaság fejlesztésének, a termékek tökéletesítésének szempontja is; lehetséges, hogy valamely új, műszakilag töké-

* Az iparági önköltség e szerepének korlátozottságára és hiányosságaira *Jávorka* Edit mutatott rá Az ipari árrendszer egyes kérdései c. tanulmányában (Közgazdasági Szemle. 1957. 2. sz. 121—132. old.).

letesebb termék önköltsége kezdetben valóban magasabb annál, hogy a forgalmi adó kulcs merev alkalmazásával kialakuló árat elbírná. Ilyen esetben valószínűleg nem lenne helyes a műszaki fejlődést a forgalmi adó aktív szerepének érvényesítése miatt hátráltatni. A forgalmi adó ún. aktív szerepe tehát a jövedelemelvonás egyik formájának valóban megtalálható funkciója, amelyet azonban helytelen volna túlbecsülni vagy abszolutizálni.

A vállalati jövedelemelvonás eddig is alkalmazott egyéb formáival, a korábbi és az újból bevezetett illetményadóval és a társadalombiztosítási járulékkal kapcsolatban valamilyen aktív szerep mindezekig nem került szóba; az önköltségtényezők között számításba vett, a munkabérrrel teljesen arányos, differenciálatlan kulcsú jövedelemelvonási formánál az aktív szerep betöltése nem is lett volna lehetséges. A kamat — amely szintén jövedelemelvonási formának minősül — differenciált volt ugyan, de — mint látni fogjuk — komolyabb aktív szerepe nem állapítható meg.

A forgalmi adónak, valamint a nyereségbefizetésnek az előbbieken tárgyalt szerepe, takarékosági és ellenőrzési eszközként alkalmazhatósága különben megítélésünk szerint csupán egyik megjelenési formája a jövedelemelvonás befolyásolási funkcióinak, amelyekkel az alábbiakban közelebbről kívánunk foglalkozni.

A vállalati jövedelemelvonás funkciói általában

Bár a szocialista vállalati jövedelemelvonás tervgazdasági szerepe semmiképpen sem vezethető le a tőkésállam adóinak funkcióiból, egybevetés érdekében mégis célszerűnek látszik egy pillantást vetni arra, hogy a modern polgári adóelmélet milyen céljait ismeri el az adóknak, milyen funkciókat tulajdonít nekik. A polgári adóelmélet szerint az adóztatás alapvető, de nem kizárólagos célja az állami kiadások fedezetének biztosítása; a tőkésállam elsősorban azért adóztat, hogy a költségvetésben különböző — katonai, igazgatási, továbbá kulturális, szociális stb. — szükségletek kielégítésével kapcsolatos kiadások pénzügyi fedezetét biztosítsa. Az adóztatásnak elsőrendű és alapvető célja mellett azonban kialakultak a másodlagos célok is. Az adóelméletben — főként Adolf Wagner hatására — s magában az adóztatási politikában a múlt század folyamán és végén megjelent az ún. „szociálpolitikai cél” (a progresszív adóztatás, a vagyomból származó jövedelmek erősebb megterhelése, a létminimum számításbavétele, az eltartottak számának figyelembevétel stb.); a legújabb időkben pedig az adóztatást egyre inkább a gazdaságpolitikai célok szolgálatába kívánják állítani. Bizonyos szórványos gazdaságpolitikai célokra már korábban is felhasználták az adót; az újabb irányzat azonban egységes és átfogó „tervezett” gazdaságpolitikát kíván megvalósítani.* Az adópolitika nemcsak egyes iparágak termelésének előmozdítására (adómentességek, adókedvezmények) vagy a fogyasztás, behozatal korlátozására, visszaszorítására irányulhat (luxusadók, védővámok stb.), hanem a vásárlóerő kontraktív és expanzív irányú befolyásolása útján az egész konjunktúraalakulás egyik nem jelentéktelen eszközévé válhat. (Hogy az adónak a szociálpolitikai és gazdaságpolitikai célok eszközeként alkalmazása milyen eredménnyel járt, azt inkább ne vizsgáljuk.) Sőt az adó gazdaságpolitikai funkciója olyan fontosnak látszott, hogy egyes nyugati közgazdászok még a fedezeti célnak is elébe helyezték. A jelen fejlődési stádiumban a polgári adóelmélet tehát az adónak bevétel-

* Jellemző, hogy az egyik amerikai polgári közgazdász a korábbi tervezetlen beavatkozással („unplanned intervention”) szemben a jelenlegi gazdaságpolitikát tervezett beavatkozásnak („planned intervention”) nevezi. *Colm, Gerhard: Essays in Public Finance and Fiscal Policy — Értekezések a pénzügytan és pénzügyi politika köréből — New York, 1955, 295—296. old.*

biztosítási, szociálpolitikai és gazdaságpolitikai célját, illetve funkcióját ismeri el s a tőkésállamok különböző arányban ilyenféle célokra alkalmazzák az adóztatást.*

Ezek után felvetjük a kérdést, hogy a szocialista tervgazdálkodásban az állami vállalatok vonatkozásában lehet-e a jövedelemelvonásnak ilyen vagy ehhez hasonló céljairól, funkcióiról beszélni.

A felvetett kérdésre megítélésünk szerint csak abban az esetben adhatunk helyes választ, ha megvizsgáljuk, hogy a jövedelemelvonásnak, mégpedig közelebbről a jövedelemelvonási folyamatnak és az adott jövedelemelvonási rendszernek a népgazdaságban egyrészt a népgazdaság központi irányító szerveire, másrészt a vállalatokra *milyen hatásai lehetségesek.*

A népgazdaság szempontjából a vállalati jövedelemelvonás folyamatának az a hatása, hogy az egész állami szektoron belül realizált társadalmi tisztajövedelmet, illetve annak kellő hányadát a központi pénzalapba juttatja s ezáltal a népgazdasági terv célkitűzéseinek megvalósításával kapcsolatos pénzügyi eszközöket biztosítja. Ez a hatás a már korábban említett *fedezeti funkció.*

Az egész népgazdaság szempontjából azonban az adott jövedelemelvonási rendszernek a népgazdaság irányító szerveire is hatása van. A népgazdasági tervek kidolgozása során a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem konkrét előirányzata mellett az adott ár-, bér- és jövedelemelvonási rendszer szabályozása alapján számítható és tervezhető, hogy az állami költségvetésben számításba vett össztársadalmi szükségletek kielégítésére milyen eszközök állnak rendelkezésre. A népgazdasági mérlegek, közöttük a pénzügyi mérlegek összeállítása alkalmával a termelési és nemzeti jövedelmi előirányzatok mellett az adott ár- és jövedelemelvonási rendszertől, a jövedelemelvonás formáinak összetételétől, a jövedelemelvonás mértékétől, valamint az adórendszerrel függ, hogy a mérlegegyensúly megteremtése, a megfelelő arányok biztosítása érdekében nem szükséges-e a társadalmi szükségletek körének szabályozásánál, a társadalmi és személyi fogyasztás arányainak megállapításánál, az össztársadalmi szükségletek kielégítésére irányuló tevékenység feladatainak megosztásánál, esetleg a termelési volumen előirányzásánál, vagy magán az árrendszeren, jövedelemelvonási rendszeren bizonyos módosítást végrehajtani. Az állami irányító és tervező szervek a népgazdasági egyensúly biztosítása és az arányok kialakítása során mindenkor számolnak a jövedelemelvonás adott rendszerével, ami a jövedelemelvonás *tervezési hatásának* megnyilvánulása. (Ezzel a hatással a továbbiakban nem kívánunk részletesebben foglalkozni.)

Mi a helyzet a vállalatok szempontjából? Maga a jövedelemelvonási folyamat a vállalat által elért jövedelmet csökkenti s ekként a legközvetlenebb meghatározója a vállalatnál visszamaradó jövedelemnek. A tényleges jövedelemelvonás ennél fogva

* Az adóztatás céljaira von. I. Gerloff, Wilhelm: Steuerwirtschaftslehre (Adógazdaságtan) c. tanulmányát a Handbuch der Finanzwissenschaft II. kiadásának II. kötetében (Tübingen, 1956. 239—325. old.). Lényegében ugyanez a megkülönböztetési elv érvényesül legújabbban is — nemcsak az adók, hanem általában a költségvetés tekintetében — a közületi szolgáltatásokat nyújtó, az elosztást szabályozó és a gazdasági stabilizációt biztosító eszmei költségvetések szétválasztásánál. L. Musgrave, Richard A.: The Theory of Public Finance — A közületi pénzügyek elmélete — New York—Toronto—London. 1959. 3—27. old. Az adók bevételszerzési funkciójának elsődlegessége általánosnak tekinthető vélemény, akad azonban olyan közgazdász is, aki a vásárlóerőszabályozási funkciót tartja a legfontosabbnak (Lerner A. P.: Economics of Employment — A foglalkoztatás közgazdaságtana. — New York—Toronto—London. 1951. 130—132. old.). Az adópolitika céljára von. I. Koch, Woldemar: Steuerpolitik (Adópolitika) Handwörterbuch der Sozialwissenschaften. 15. Lieferung. Stuttgart—Tübingen—Göttingen. 1957. 124—136. old.

a szorosabb értelemben vett vállalati jövedelmek szabályozását valósítja meg. A jövedelemelvonási rendszerben alkalmazott különböző formák arra szolgálhatnak, hogy a vállalatok között az egyes termékek vonatkozásában (pl. forgalmi adó) vagy az egész vállalat vonatkozásában (pl. nyereségbefizetés), a vállalati termelési feltételek, korszerűség, termelési volumen, termékösszetétel adottságaiból s egyéb okokból következő jövedelmkülönbségeket kiegyenlítsék. A vállalati jövedelemelvonás tehát betölthet bizonyos *jövedelemarányosítási, jövedelemkiegyenlítési* funkciót is.

A vállalat — helyesebben a vállalat vezetősége — szempontjából azonban nemcsak maga a jövedelemelvonási folyamat, hanem az adott jövedelemelvonási rendszer is érezteti hatását. Ez a hatás abban jelentkezik, hogy a jövedelem csökkenésének kilátásbahelyezését a vállalati tevékenység kialakításában, a gazdasági számításokban, a termékösszetétel megállapításában, a termelés személyi és tárgyi feltételeinek felhasználásában, kihasználásában és kombinálásában számítási elemként veszik figyelembe. A központi gazdaságvezetés a jövedelemelvonási rendszernek a vállalatvezetésre gyakorolt hatását — bizonyos feltételek fennforgása esetén — felhasználhatja arra, hogy a vállalatok tevékenységét meghatározott irányba, meghatározott célok megvalósítása felé terelje. Ez alapon lehetőség nyílik a jövedelemelvonási rendszer egy további funkciójára, nevezetesen a vállalatok irányában *befolyásolási funkció* betöltésére.

A szocialista állami vállalati jövedelemelvonásnak alapjában véve ezek a főbb funkciói különböztethetők meg.* Ez azonban nem jelenti azt, hogy valamely adott jövedelemelvonási rendszer mindezeket a funkciókat ellátja. S a pusztán felsorolásból természetesen az sem tűnik ki, hogy ezek a funkciók milyen viszonyban, milyen arányban lehetnek egymással. Kérdés tehát, hogy a szocialista tervgazdaság fejlődésének minden szakaszában, minden országban megtalálhatók-e az említett funkciók s hogy a jövedelemelvonásnak mind e vonatkozásokban feltétlenül szerepet kell-e játszania? A kérdésre válaszolni kívánva vegyük sorra az egyes funkciókat.

A szocialista tervgazdaságban a *vállalati jövedelemelvonás alapvető szerepe* azt jelenti, amit fentebb elsőnek említettünk. Az alapvető szerepből következők, hogy ezt a funkciót a jövedelemelvonásnak mindenképpen be kell töltenie. Az osztálytársadalmi szükségletek kielégítése, a népgazdaság fejlesztése az állami szektorban jelentkező társadalmi tisztajövedelem valamilyen központosítását feltétlenül megköveteli, ami viszont szükségessé teszi a vállalati jövedelemelvonást. A jövedelemelvonás mértéke az osztálytársadalmi szükségletek körének, a népgazdasági fejlesztés ütemének megszabása mellett a szóban forgó feladatok központ és vállalatok közötti mikénti megosztásától függ ugyan, de a jövedelemközpontosítás, a vállalati jövedelemelvonás jelensége feltétlenül megtalálható.

A jövedelemelvonásnak ez az alapvető funkciója adott tervgazdasági koncepció (adott gazdasági modell) mellett úgyszólván kizárólagossá válhatik. A teljes centralizálást megvalósítani törekvő, a vállalatok által elért minden jövedelmet központo-

* Megemlítjük, hogy az állami bevételek elméleti kérdéseit tárgyaló egy nemrég megjelent munka a szocialista *állami bevételek* funkcióit a következőkben sorolja fel. 1. A saját (szocialista) bázis előmozdítása és biztosítása; 2. az állam jellegének megfelelő módú államháztartási eszközfelteremtés biztosítása; 3. meghatározott gazdasági fejlődés előmozdítása vagy gátlása; 4. szociálpolitikai követelmények megvalósítása; 5. a vásárlóerő és árukinálat kiegyenlítése (az állami vállalatok termelési adójának szabályozásával is); 6. a gazdasági fejlődés ellenőrzése. (*Rzesmitzer*, Friedrich, Prof.: *Theorie und Entwicklung der Staatseinnahmen der Deutschen Demokratischen Republik*. — Az állami bevételek elmélete és kialakulása az NDK-ban. — Berlin, 1959. 55—63. old.) Mindezek azonban nemcsak a vállalati jövedelemelvonás, hanem főként a valóságos adók által ellátott funkciók s részben *inkább csak* *elvek* és követelmények, mint funkciók.

sítani kívánó, a vállalati tevékenységet minden részletében központilag szabályozó tervgazdálkodás esetében következetesnek látszik, hogy a jövedelemelvonás kizárólag jövedelemközpontosításra szolgáljon, tehát tudatosan csupán a fedezeti funkciót töltsse be. A valóságban azonban teljes mértékben ez a koncepció sem valósulhat meg, bár időnként — mint pl. nálunk a túlzott centralizáció időszakában — a konkrét jövedelemelvonási rendszer erősen közeledhet ehhez a koncepcióhoz. Általában azonban az szögezhető le, hogy a vállalati jövedelemelvonás tervgazdasági szerepe nem kizárólagosan a fedezeti funkció betöltésében áll, hanem a jövedelemelvonás egyéb funkciókat is betölt. A vállalati jövedelemelvonás szerepet játszhatik a jövedelemarányosításban és a vállalati tevékenység befolyásolásában.

A vállalati jövedelem nagysága meglehetősen sok tényezőtől függ, így a termelési feltételektől, az ár- és bérrendszertől, a központi gazdaságvezetés szabályaitól, előírásaitól és intézkedéseitől, de függ magától a vállalati tevékenységtől is. A vállalati jövedelemelvonási rendszer kialakításánál ezért megvalósítható az az elgondolás, hogy a szorosabb értelemben vett vállalati tevékenységtől független, s elsősorban bizonyos termelési, technológiai, tervelőírási adottságoktól függő eredmények esetében a vállalati jövedelemelvonás a jövedelmek arányosítására, az esetleg keletkező jövedelemkülönbségek kiegyenlítésére szolgáljon. De célul tűzhető ki az is, hogy az elsősorban a vállalati tevékenységtől, annak megszervezésétől és folytatásától függő eredmények esetében a jövedelemelvonási rendszer az anyagi érdekeltségen keresztül a vállalatok felé bizonyos irányítási, terelési, befolyásolási célokra legyen felhasználható. Így áll előttünk a jövedelemelvonás arányosítási (kiegyenlítési) és irányítási (befolyásolási) szerepe.

A vállalati jövedelemelvonás kiegyenlítési és befolyásolási funkciója

A jövedelemelvonásnak kiegyenlítési szerepre való alkalmazása önmagában véve nem feltétlenül szükségszerű. A jövedelemarányosítás ugyanis nemcsak ezen a módon, hanem pl. a központi pénzalapból eszközölt kiutalásokkal, juttatásokkal is megvalósítható. A minél teljesebb centralizálásra törekvő gazdaságvezetés hajlamos a kiutalásokkal, juttatásokkal való kiegyenlítésre. Így nálunk nem egy területen előfordult, hogy a vállalatok jövedelemelvonás alá estek abban az esetben is, ha egyáltalán nem maradt vállalati jövedelmük, sőt veszteségbe kerültek s ezért a jövedelemkiesést juttatásokkal kellett pótolni. Az önállóság, az anyagi érdekeltség eszméjének, a gazdálkodás zavartalanságának és fejlődési szempontjainak azonban inkább megfelel és célszerűbbnek látszik, hogyha a kiegyenlítés már korábban, a jövedelemelvonás útján történik meg.

A jövedelemarányosítás, illetve kiegyenlítés a jövedelemelvonási rendszer megfelelő differenciálódását követeli meg. Amennyiben a termelési feltételek nem azonosak, úgy a jövedelem is csak akkor lehet arányos, ha a jövedelemelvonási előírások sem azonosak. A jövedelemelvonási rendszert tehát differenciálni kell az iparágak, a vállalatok termelési adottságai, a termelési feltételekben fennálló eltérések, továbbá az ellátandó feladatok különbségeinek figyelembevételével.

A vállalati jövedelmek arányosításának és kiegyenlítésének különböző eszközei és megoldásai alkalmazhatók. Megvalósítható a szóban forgó cél pl. — még a jövedelemelvonási rendszer bekapcsolása előtt — a vállalati árak rendszere útján, esetleg bizonyos belső árkiegyenlítési „kasszák” alkalmazásával. Ilyen megoldásra ott kerül sor, ahol a nagyjában homogén termelést folytató vállalatok termelési

feltételeiben jelentős eltérések vannak.* Megvalósítható a jövedelemkiegyenlítés az egyes jövedelemelvonási formák, döntően a forgalmi adó megfelelő szabályozásával. Teljes jövedelemkiegyenlítést biztosít a különbözeti forgalmi adó alkalmazása. A vállalattól független, többnyire az értékesítés bizonyos eseteiben — pl. a nem állami szektor felé értékesítésnél — bekövetkező jövedelemtöbbletet vonja el az árkiegyenlítési forgalmi adó. Jövedelemkiegyenlítésre szolgál a termékre megállapított veszteségtérítés, amelyet az új termelői árrendszer helyes értékkel negatív forgalmi adónak nevez és ilyen szellemben szabályoz. A jövedelemarányosítás és jövedelemkiegyenlítés legfőbb eszköze azonban a vállalati eredményhez fűződő jövedelemelvonás, vagyis a nyereségbefizetés szabályozása. Akármilyen eltérések is adódnak a nyereségben a szóban forgó különbségekből, akármilyen különbségek is állnak elő a kedvezőbb és kedvezőtlenebb körülmények mellett termelő vállalatok között az iparági kalkulált átlagönköltség vagy a diktált önköltség és az iparágilag egységes forgalmi adó kulcs következtében, akármennyire szoríthat vagy juttathat könnyebbséghez az ármegállapítás: a terméknyereségekből és veszteségekből összeadódó vállalati nyereség legnagyobb különbségei is kiegyenlíthetők a nyereségbefizetés, szükség esetén a nyereség biztosítására irányuló költségvetési juttatások (veszteségtérítések) szabályozásával. Végeredményben a nyereségbefizetés szabályozásával történik meg a vállalatok és a központi pénzalap közötti elszámolásban jelentkező csúcok rendezése, aminek célja alapján véve mindig az, hogy a vállalatot a tőle független okokból bekövetkező jövedelemkülönbségek esetleges hátránya ne sújtja.

A vállalati jövedelemeltérések kiegyenlítésének, a jövedelmek arányosításának jelentősége az utóbbi időben nálunk, különösen a nyereségrészesedés rendszerének bevezetésével kétségtelenül megnövekedett. Bár az ún. alaprentabilitás rendszere mellett nem a nyereség abszolút összege, hanem a nyereséghányad s annak dinamikája a döntő jelentőségű, a vállalati tevékenységből (illetve elsősorban a vállalati tevékenységből) származó nyereségnövekedés megállapítása megkívánja a vállalati tevékenységtől független okokból származó nyereségtérítések hatásainak kiküszöbölését.

A jövedelemelvonási (és az ár) rendszer jövedelemkiegyenlítési szerepével kapcsolatban azonban fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a jövedelemkiegyenlítés teljes és tökéletes megvalósítása aligha sikerülhet. A jövedelemeltérésre vezető különböző körülmények hatásait nagyjából ki lehet küszöbölni, de minden momentum figyelembevétele mégsem lehetséges. Ezen túlmenően a jövedelemkiegyenlítés nem is mehet odáig, hogy a vállalati tevékenység minőségéből származó különbségeket is kiegyenlítse. Amennyiben a jövedelemelvonás a bármi okból adódó jövedelemeltérést, jövedelemelmaradást, jövedelemcsökkenést minden további nélkül tudomásul veszi, „leszámítja” és elszámolja, úgy a jövedelemelvonás végeredményben a vállalat szempontjából közömbössé válik. A jövedelemelvonásnak azonban a vállalat szempontjából nem szabad közömbösnek lennie.

A jövedelemelvonás további funkciójaként említettük azt, hogy a jövedelemelvonás a vállalat tevékenységére befolyással lehet. Ez a *befolyásolási funkció* ugyanúgy megkívánja a jövedelemelvonási rendszer differenciálását, mint ahogyan azt a jövedelemkiegyenlítés szükségessé teszi, de ez esetben a differenciálásnak bizonyos általános vagy konkrét tervgazdasági célkitűzéseket és szempontokat kell figyelembe vennie.

* Az 1959. évi új termelői árrendszerben ilyen vállalati árak szerepelnek pl. a szénbányászatban, téglá- és cserép-, cementiparban stb.

Míg a jövedelemelvonás jövedelemkiegyenlítési szerepet, mint másodlagos jelentőségű funkciót nálunk korábban is betöltött, addig a jövedelemelvonás befolyásolási, ösztönzési szerepe tekintetében más a helyzet. A jövedelemelvonásnak ilyen funkciók ellátására alkalmazása eddig minimális volt s ebben több tényező játszott közre. Egyik, talán legjelentősebb az, hogy a központi gazdaságvezetés korábban a vállalatok tevékenységét — mind céljait, mind eszközeit illetően — nemcsak elsősorban, hanem úgyszólván kizárólag, behatóan és részletesen a különböző tervelőírásokkal, rendelkezésekkel, közvetlen intézkedésekkel szabályozta. Másik tényező az, hogy a vállalatnak a vállalati jövedelem alakulásában korábban minimális érdekeltsége állott fenn, a vállalati tervek teljesítésének ösztönzése céljából az anyagi érdekeltség más mutatókhoz (termelési terv teljesítése, önköltség-csökkenés, különleges feladatok ellátása stb.) fűződött. De közrejátszott a jövedelemelvonás szóban forgó funkciójának mellőzésében az is, hogy az alkalmazott formák és az adott szabályozás mellett magában a jövedelemelvonási rendszerben sem álltak rendelkezésre a befolyásolásra felhasználható megfelelő eszközök. Az előbb említett tényezőktől eltekintve felvetődik a kérdés, hogy a jövedelemelvonási rendszer keretében egyáltalában melyik jövedelemelvonási formán keresztül lehetett volna a vállalatok irányában befolyást gyakorolni?

Ha szemlét tartunk a korábban alkalmazott jövedelemelvonási formák és azok konkrét szabályozása felett, úgy arra a következtetésre jutunk, hogy a jövedelemelvonáson keresztül befolyásolásra széles lehetőségek aligha voltak. A jövedelemelvonási rendszerben a legnagyobb szerepet a forgalmi adó játszotta s a forgalmi adó valóban eléggé differenciált volt. (A forgalmi adó kulcsok korábban 1⁰/₀-tól 90⁰/₀-ig terjedtek.) A differenciáltság azonban abból következett, hogy a forgalmi adó az ármegállapítás és árpolitika közvetett eszköze volt. A fogyasztók és felhasználók felé az állam a termékek ármegállapításával megkísérelt árpolitikát folytatni; a fogyasztók (lakosság) felé teljes sikerrel, az állami vállalatok irányában a különböző kötöttségek és a másirányú érdekeltség miatt meglehetősen gyenge hatással.* A forgalmi adónak az árpolitikától független megváltoztatása — a nyereségek forgalmi adósítása — a vállalatok gazdasági befolyásolása tekintetében nem volt valami szerencsés eljárás. A forgalmi adónak azonban annyiban kétségtelenül megvolt a szerepe, hogy a vállalatnak jutó jövedelem növelésére vagy csökkentésére az értékesítési ár megváltoztatása nélkül lehetőséget biztosított.

A termék árában számításba vett nyereség mértékének megszabásával — bizonyos feltételek fennforgása esetén — a termék előállítója irányában befolyásolható volt a vállalat. A vállalati nyereségbefizetés, mint jövedelemelvonás azonban a korábban alkalmazott kizárólagos elszámoltatásos rendszerben inkább csak a pénzügyi rendezésre szolgált s a vállalati érdekeltségen keresztül a befolyásolás nem annyira a jövedelemelvonással kapcsolatban, hanem a nyereség-visszahagyás és felhasználás célszerűnek látszó szabályozása útján történt meg. Emellett a vállalati eredményt érintő jövedelemelvonást befolyásolási célokra gyakran azért sem lehetett alkalmazni, mert vállalati jövedelem, vagyis nyereség nem is jelentkezett.

A munkabérhez fűződő két jövedelemelvonási forma, a korábbi illetményadó és a társadalombiztosítási járulék az egységes kulccsal és teljes differenciálatlan-

* Erre vonatkozóan l.: *Wilczek Jenő: A termelői árak ösztönző hatásáról. Többtermelés. 1956. 8. sz. 1—5. old.* — Az árpolitika kérdéseit átfogóan tárgyalja *Csikós-Nagy Béla* könyve: *Árpolitika az átmeneti gazdaságban. Budapest. 1958.* Az új termelői árrendszer árpolitikai célkitűzéséről és lehetőségeiről *Csikós-Nagy Béla: Az új ipari termelői árrendszer jelentősége a népgazdaságban c. tanulmánya* tájékoztat. *Társadalmi Szemle. 1958. 11. sz. 51—68. old.*

sággal a vállalatok gazdálkodására nem gyakorolt hatást és ezeket a jövedelemelvonási formákat a központi gazdaságvezetés nem is kívánta befolyásolási eszközként felhasználni.

Az utolsó jelentősebb jövedelemelvonási forma, a rövidlejáratú hitelek kamata ezzel szemben elsősorban befolyásolási célok szolgálatára volt szánva, nevezetesen a forgóeszközökkel való ésszerű és takarékos gazdálkodás, a forgóeszközállomány szükséges mértékre csökkentésének előmozdítására. A kamat azonban ezt a szerepet nem tudta megfelelően betölteni. Ennek akadálya elsősorban az volt, hogy a vállalatnak a nyereség alakulásában alig vagy viszonylag rendkívül csekély mértékben állt fenn érdekeltsége, másik oka pedig ott jelentkezett, hogy a kamat alacsony kulcsa miatt a vállalati jövedelemben érezhető változást, csökkenést nem okozott s így a gazdasági számításokban alig jött számba. (1955-ben a kamatozó rövidlejáratú hitelek összege az iparban a vállalati forgóeszközállománynak amúgy is csak mintegy 23⁰/₀-át — élelmiszeripar nélkül csupán 19⁰/₀-át — érte el s az átlagkamatláb mindössze 2 és fél ⁰/₀ körül mozgott.)

A szocialista jövedelemelvonási rendszerben megtalálható formákon s azok eddigi szerepén végigtekintve tényként állapítható meg, hogy a vállalatok felé a *jövedelemelvonási formák befolyásolási célokra általában csak kivételesen s akkor is inkább csak az árpolitikával kapcsolatban kerültek alkalmazásra*. Ezt a tényt megállapítva önkéntelenül is felvetődik a kérdés, hogy a jövedelemelvonás befolyásolási eszközként alkalmazásának mellőzése mennyiben szükséges, illetőleg mennyiben csupán egy adott gazdasági koncepció (modell), egy konkrét gazdaságvezetési rendszer következménye. A jövedelemelvonás népgazdasági funkcióinak problémájával kapcsolatban még erre a kérdésre kell választ keresnünk.

Kétségtelen tény, hogy a szocialista tervgazdálkodás rendszerében az állami tulajdonban levő termelőeszközökkel gazdasági tevékenységet folytató állami vállalatok tevékenységét döntően és alapjában a népgazdasági terv határozza meg. A vállalatok tevékenységében a népgazdasági tervek szerepe meghatározó jellegű. De azonnal felmerül a kérdés, hogy a vállalatok tevékenységének vonatkozásában terven egyáltalában mit kell érteni és hogy a terv miként konkretizálódik a vállalatok felé. A vállalatok tevékenységének meghatározói — az általános érvényű szabályok mellett — nem csupán a konkrét tervelőírások (pl. meghatározott mennyiségű és választékú termékek, meghatározott eszközökkel — munkaerővel, felszerelésekkel stb. — előállítás) és a felsőbb szervek konkrét intézkedései (pl. a termeléshez szükséges anyagok kiutalása), hanem ezek mellett bizonyos befolyásolási eszközök is lehetnek. A szocializmus építésének adott fejlődési szakaszában a népgazdasági terv célkitűzéseinek megvalósítására célszerűnek látszik a vállalati vezetők, a vállalati kollektíva anyagi érdekeltségét is felhasználni. Amennyiben a gazdálkodási rendszer a vállalatok tevékenységét nem minden vonatkozásban határozza meg konkrétan (tervelőírásokkal, rendelkezésekkel, intézkedésekkel) és a gazdasági mechanizmus rendszerében a vállalati vezetőség, a vállalati kollektíva érdekelt a vállalati jövedelemben, úgy a vállalati jövedelem mértékét közelről érintő vállalati jövedelemelvonáson keresztül lehetőség nyílik a vállalati kollektíva tevékenységére — a népgazdasági tervek célkitűzéseinek megvalósítása érdekében és irányában — bizonyos befolyásolást gyakorolni.

A vállalati jövedelemelvonáson keresztül való befolyásolásnak természetesen megvannak a *feltételei és korlátai*. Alapvető feltétel, hogy a vállalati jövedelem elérése a vállalat, a kollektíva szempontjából előnyt jelentsen. Ebből következik, hogy magának a jövedelemelvonásnak viszont hátrányt kell jelentenie. Az érdekeltséggel függ össze, hogy a vállalat részéről a jövedelem megtartására, növelésére,

csökkentésének elkerülésére határozott szándéknak kell fennállnia. De a szándékon túlmenően a vállalatnak a jövedelemelvonási hatások elkerülésére a vállalati tevékenység megfelelő változatainak kiválasztásán keresztül lehetőséggel is kell rendelkeznie.

Ezeknek a legfőbb feltételeknek vázlatos felsorolása egyben rámutat a jövedelemelvonási politika folytatásának korlátaira is. Hogy a korlátok közül csak néhányat említsünk: a befolyásolás lehetőségét érintik pl. a szervezeti megoldások (más a helyzet a nagyobb és más a kisebb vállalatok esetében), a népgazdasági ágak, iparágak, szakmák sajátosságai (mind a tervezés, mind a technológia és gazdálkodás vonatkozásában), a vállalati vezetők és kollektívák adottságai (a gazdaságpolitikai intézkedések tekintetében meglévő reagálóképesség, a gazdasági számításokra, változtatásokra, esetleg bizonyos kisebb kockázatvállalásra való hajlandóság, a dolgozók jövedelmi viszonyainak alakulása, munkával terheltsége stb., stb.). Jövedelemelvonási politika folytatása esetén mindezek a feltételek és körülmények feltétlenül figyelembe veendőek, mert általános, örökérvényű, egyenlő eredménnyel alkalmazható jövedelemelvonási politika nincs és nem is lehet.

A jövedelemelvonási formákon keresztül való befolyásolás kérdésénél az említett feltételek és korlátok mellett feltétlenül figyelembe kell venni azt is, hogy a népgazdasági terv legfőbb célkitűzéseinek megvalósítási eszköze természetesen nem a jövedelemelvonási politika. A gazdasági fejlődés üteme, a népgazdaság szervezete, a nemzeti jövedelem termelése, elosztása és felhasználása a tervgazdálkodás rendszerében a népgazdasági tervek feladatkörébe tartoznak s az alapvető feladatok megvalósítására, az említett célok elérésére a befolyásolásnál hatékonyabb közvetlen eszközök állnak rendelkezésre. A tervekkel szemben a jövedelemelvonási politika útján való *befolyásolás mindig csak másodlagos, kiszolgáló, kiegészítő funkciót tölthet be*. A jövedelemelvonási politika eszközei azonban még a gazdaságpolitikai eszközök rendszerének keretében sem juthatnak elsőrangú szerephez. A jövedelemelvonási politika eszközei mellett, illetve előtt a szocialista állam eredményesen használhatja fel a termelésben résztvevők jövedelemrészesülését érintő bérpolitikai eszközöket s nemcsak a lakosság, hanem a vállalatok felé is a szorosabb értelemben vett árpolitikai eszközöket. A jövedelemelvonáson keresztül való befolyásolásnak tehát szervesen bele kell illeszkednie a gazdaságpolitika egészének rendszerébe s itt legelső szerepet aligha játszhatik.

Ezek után természetesen felmerül a kérdés, hogy a vállalati jövedelemelvonást — amennyiben ennyi feltételtől függ s ennyire korlátozott a szerepe — érdemes-e egyáltalában a vállalati tevékenység befolyásolási eszközeként alkalmazni, érdemes-e a jövedelemelvonásnak befolyásolási funkciót juttatni? Megítélésünk szerint *érdemes lehet*, mert a nem teljesen kötött, a vállalati jövedelem alakulásában a kollektíva érdekelttségét biztosító gazdasági rendszerben a vállalati jövedelemelvonás eredménnyel használható fel a népgazdasági terv által kitűzött egyes konkrét feladatok teljesítésének ösztönzésére, a népgazdaságban felmerülő különböző konkrét problémák megoldására s emellett a szocialista népgazdaság egy általános céljának elérésére, illetve jobb megközelítésére: a népgazdasági erőforrások leghatékonyabb felhasználásának előmozdítására. Ezen túlmenően a jövedelemelvonási politika alkalmazása a vállalati irányító és gazdasági számításokkal foglalkozó szervekben fejlesztheti a népgazdaságilag is hasznos jövedelmezőség elérésére irányuló mérlegelési és határozási képességet és készséget.

De mindezek után fel kell tennünk a kérdést, hogy amennyiben a feltételek fennállnak — s ezek az utóbbi években valóban létrejöttek —, úgy a jelenleg is alkalmazott jövedelemelvonási formákkal és jövedelemelvonási rendszerrel vajon

miféle befolyást lehet megvalósítani? Vajon lehet-e a termékhez fűzött jövedelemelvonást, vagyis a forgalmi adót, az elszámolások nyereségbefizetését, az egységes és általános kulcsú illetményadót és társadalombiztosítási járulékot komolyabb gazdaságpolitikai célok szolgálatába állítani s ha lehet, úgy melyek ezek a célok? A kérdés feltevése után önkéntelenül is az a válasz adódik, hogy ilyen jövedelemelvonási politikáról, ilyenféle befolyásolási funkcióról aligha lehet szó.

A jövedelemelvonás befolyásolási funkciója a jövedelemelvonás megfelelő differenciálását s a jövedelemelvonási rendszerbe újabb formák beiktatását tenné szükségessé. Nem lehet célunk itt az összes formavariációkon és differenciálási megoldásokon végigtekinteni s ezért — a befolyásolás érdekében *esetleg alkalmazható lehetséges formákra* — csupán néhány példát említünk. Az évi elszámolások nyereségbefizetés helyébe másféle nyereségbefizetési forma (nyereségadó) a vállalat távlatilag is gazdaságos tevékenysége irányában gyakorolhatja befolyást. A vállalatok rendelkezésére bocsátott állóalapokhoz és forgóalapokhoz fűzött jövedelemelvonás a forgóeszközfinanszírozás és beruházásfinanszírozás egyes problémáinak megoldásában, az állóeszközök és forgóeszközök jobb kihasználásában segítene. A bérhez fűzött differenciált jövedelemelvonás alkalmazásával lehetőség nyílnék bizonyos munkaerőgazdálkodási problémák megoldására, a munkaerőfelhasználás irányítására és befolyásolására. A termelési kapacitásokhoz fűzött jövedelemelvonás a kapacitások jobb kihasználására ösztönözne. A felhasznált anyagok utáni jövedelemelvonás s annak megfelelő differenciálása iparágak szerint megkülönböztetett anyagfelhasználást segíthetne elő stb., stb. Mindezeknek a formáknak alkalmazása és differenciálása a jövedelemelvonási rendszert kétségtelenül kevésbé egyszerűvé tenné, de viszont lehetőséget adna arra, hogy éppen a tervgazdasági célkitűzések megvalósítása érdekében az állami vállalatok jövedelemelvonása bizonyos befolyásolási funkciókat is elláthasson.

Hangsúlyozni kell, hogy a tőkésállam adópolitikája, az adó gazdaságpolitikai célja és a szocialista állam vállalati jövedelemelvonásának befolyásolási funkciója között alapvető elvi különbség van. Míg a tőkésállamok adójánál esetleg a befolyásolás válhatik főcélá — amint az nemritkán elő is fordul —, addig a szocialista állami vállalatok esetében természetesen nem ez a helyzet. A szocialista állami vállalatok jövedelemelvonásának *főfunkciója* az, hogy a népgazdasági terv célkitűzéseinek megvalósításával kapcsolatban az osztársadalmi szükségletek kielégítésével, a népgazdaság fejlesztésével felmerülő kiadások fedezetét biztosítsa. A szocialista tervgazdaságban a *befolyásolási funkció* mindig csak másodlagos szerepet tölthet be a főfunkció mögött. De a jövedelemelvonás befolyásolási funkcióját — a funkció eddigi mellőzésére, a jövedelemelvonási rendszer módosításával járó nehézségekre s kissé sematikusán a tervgazdálkodás tényére utalva — eleve és egészen elvetni mégsem volna helyes. Nem volna helyes azért, mert a vállalati jövedelemelvonás befolyásolási funkciója is — adott feltételek mellett és meghatározott korlátok között — megfelelően alkalmazható a terv célkitűzéseinek megvalósítására s a szocialista népgazdaság egyik legfontosabb céljának megközelítésére: a népgazdasági erőforrások minél hatékonyabb felhasználásának előmozdítására.

GERGELY ISTVÁN

JÖVEDELMEZŐSÉG ÉS ANYAGI ÉRDEKELTSÉG

JÖVEDELMEZŐSÉG ÉS ANYAGI ÉRDEKELTSÉG

Az ösztönzés és anyagi érdekelttség nálunk érvényesülő mechanizmusában előkelő helyet foglal el a vállalati nyereség, illetőleg a nyereség alakulásához fűződő anyagi érdekelttség. A vállalati nyereség (és a nyereség mutatója) egyike a gazdasági tevékenységet legátfogóbban, legsokoldalúbban visszatükröző mutatószámoknak. Alkalmas arra, hogy *jellemezze* az állami vállalatok gazdálkodásának eredményes vagy eredménytelen voltát. Ez megnyilvánul abban, hogy egyrészt *átfogóan* kifejezi a gazdálkodás eredményességét, másrészt pedig alakulásában *összevontan* visszatükröződik a termelés mennyiségének, választéki összetételének, önköltségének és minőség alakulásának a hatása. *Lehetővé teszi* ezt az a körülmény, hogy a *vállalati nyereség nagysága* — bizonyos korlátok között — az állami vállalatok alaptásától megszűnéséig *bármely rövid vagy hosszú időszakra* vonatkozóan *megállapítható*.

Ha a vállalati nyereség alkalmas is arra, hogy az állami vállalatok jövedelmezőségét jellemezze, ez még nem jelenti azt, hogy ez a mutatószám egyben híven tükrözi is a vállalati kollektíva erőfeszítéseinek eredményét. Éppen ezért különös gonddal kell megvizsgálni mindazokat a tényezőket, amelyek miatt a jövedelmezőség mutatóját erre a célra nem lehet minden fenntartás nélkül elfogadni. Az ilyen tényezők kedvezőtlen hatásának korlátozásával, sőt megszüntetésével lehet és kell előmozdítani a *jövedelmezőség mutatójának tökéletesítését*.

Az utóbbi években mind a hazai, mind a külföldi irodalom az anyagi érdekelttség gyakorlati módszereinek kialakítása során sokat foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy az adott időszak szempontjából milyen mértékben mutat megfelelően a nyereség mutatója. Az egyik ilyen kérdés, hogy a vállalat nyeresége mennyiben tulajdonítható *a vállalat saját munkájának* és milyen szerepet játszanak az eredmény alakulásban *a vállalaton kívüli* különféle *intézkedések*. Annak érdekében, hogy a nyereség mutatója a vállalat munkáját, erőfeszítéseit a valóságnak megfelelően tükrözze, a vállalaton kívüli intézkedések hatását mint korrekciós tételt veszik figyelembe a nyereség alakulásának kimutatásánál és elbírálásánál. Ez a téma éppen ezért mint a „*korrekciók*” problémája vált közismertté. Sokat vizsgált probléma az is, hogy a nyereség az elszámolás technikája következtében egy időszakra vonatkozóan *milyen pontossággal állapítható meg*. A mutató pontosságának, a valóság e mutatón keresztüli visszatükröződésének helyessége tehát már sok oldalról vizsgált kérdés. A vizsgálatok azonban általában csak az *adott időszak* eredményei helyességének pontos kimutatása irányában folynak. Van azonban e kérdésnek egy olyan oldala is, amelyet az eddigiek során ugyan már egyesek érintettek, de a kérdés mélyebb vizsgálatára még nem került sor.

Az ösztönzéssel, az anyagi érdekelttség mechanizmusával — így a nyereséghez fűzött anyagi érdekelttség mechanizmusával — szemben is azt a követelményt kell

támasztanunk, hogy az biztosítsa, illetőleg elősegítse egyrészt az egyéni és a vállalati, másrészt a vállalati és a népgazdasági érdekek egybeesését. A népgazdaság érdeke nemcsak annak *biztosítását* kívánja meg, hogy a vállalat *az adott időszakban* a rendelkezésére álló erőforrások optimális kihasználásával a lehető *legkedvezőbb eredménnyel gazdálkodjék*, hanem legalább ugyanilyen fontosságú kíváncsi és feladat az is, hogy az adott időszakban egyúttal *előkészítse a következő időszakra is az eredményes gazdálkodás feltételeit*. Vagyis: a népgazdaság érdeke nemcsak a *pillanatnyi*, hanem a *folyamatos*, nemcsak az *egyszerű*, hanem a *bővített* termelés és gazdálkodás kedvező eredménye. A nyereség mutatószáma és az ehhez fűződő anyagi érdekelttség viszont a termelés és gazdálkodás ellenőrzését, illetve ösztönzését csak *szakaszosan*, egy-egy időszakra bontva tudja megoldani. *Egy-egy időszak eredménye* népgazdasági szempontból látszólag *kedvezőnek tűnhet* annak ellenére, hogy az adott szakasz eredményének kedvezősége *a következő időszak kedvező eredményét veszélyezteti*.

Egyéb mutatók tekintetében és az anyagi ösztönzés más területén is már felmerült ez a probléma.* Mégis különösen a vállalati nyereség és az ehhez fűződő anyagi érdekelttség hatása — éppen aktualitása miatt, és mert az ösztönzés rendszerében előkelő helyet foglal el — elsősorban vizsgálendő egyrészt a perspektivikus népgazdasági érdek és a vállalat, másrészt a vállalat és az egyén pillanatnyi érdekének összeegyeztethetősége szempontjából. Lényegében tehát az vizsgálendő, hogy a nyereség, mint mutató, illetőleg a nyereséghez fűződő anyagi érdekelttség mennyiben mozdítja elő, hogy a hozamoknak az adott időszakban már elért színvonala a következő időszakokban megtartható, sőt továbbfejleszthető legyen, tehát ne fékezze, csökkentse a hozamok jövőbeni alakulásának kibontakozását.

Kiinduló tézisként azt kell feltételezni — az általános emberi természetből következően —, hogy ha az anyagi érdekelttség a vállalati nyereséghez fűződik, akkor az állami vállalat, a vezetők és a dolgozók kollektívája arra törekszik, hogy *minél előbb*, tehát lehetőleg már a folyó időszakban érjen el a vállalati kollektíva anyagi érdekelttsége szempontjából minél kedvezőbb összegű vállalati nyereséget. Ennek a célnak az elérése érdekében az állami vállalat egyrészt a gazdálkodás eredményességére *kedvező hatást* gyakorló tényezők *felhasználásával* és a *kedvezőtlenek* befolyásának *csökkentésével* az ilyen irányú *hatások fokozására*, másrészt a *ható tényezőknek* a vállalati kollektíva anyagi érdekelttsége szempontjából leginkább megfelelő csoportosítására, *optimalizálására törekszik*. Ennek során minden megtévesztési szándék nélkül feltehetően arra törekszik, hogy a távolabbi jövőre, a *hosszabb távra hatást* gyakorló ráfordításoknak az *elszámolási időszakot* illető részét *úgy alakítsa ki, illetve ha szükséges, akkor a tárgyidőszakban szükséges ilyen természetű költségeket úgy csökkentse, hogy az adott időszakban a vállalati kollektíva anyagi érdekelttsége minél jobban kifejezésre jusson*. Ezek szerint azt kell vizsgálnunk, hogy feltételezésünk a gyakorlatban valóban így van-e, illetőleg e tendencia érvényesülése ellen milyen hatások mutatkoznak.

Vizsgálódásaink célja tehát a *vállalati nyereséghez fűződő anyagi érdekelttségi rendszer tökéletesítése* abban az irányban, hogy az a vállalatok gazdálkodására eddig gyakorolt igen kedvező hatását kiegészítve egyben elősegítse az egy esztendőn túli eredményes gazdálkodás feltételeinek előteremtését is. Vizsgálni kívánjuk, hogy

* Közismert, hogy amikor az anyagi érdekelttség a mennyiségi terjedelmébe fűződik, akkor a vállalatoknál tapasztalható volt egy olyan jelenség, hogy *elbanyagolták* az időszakok végén a *következő időszakok termelésére való felkészülést* (pl. befejezetlen termelés, a félkésztermékek „kirablása” stb.).

mechanizmusunkban alkalmazunk-e, illetőleg érvényesülnek-e már olyan intézkedések,* amelyek a nyereséghez fűződő anyagi érdekelttségi rendszert a vázolt irányban kiegészítik, illetve milyen természetű intézkedések javasolhatók a rendszer hatékonyságának további növelésére. A tanulmány keretében vizsgált ráfordítások általában a termelés meghatározott — állandó — szinten tartásával függnek össze, bár egyes ráfordítások kismértékben egyben műszaki fejlesztési, illetve termelést bővítő jellegűek. Az első megközelítésben való vizsgálódások során azonban a bővítés-jellegű ráfordításoktól, illetve hatásoktól való eltekintés megengedhetőnek, sőt az áttekinthetőség szempontjából szükségesnek látszik.

A továbbiakban tehát vizsgálatunkban *csak azokkal a jelenségekkel kívánunk foglalkozni*, amelyeknél a *jövőbeni kedvező irányú hatás érvényesülése abhoz a feltételhez kötött*, hogy az állami vállalat bizonyos terheket az elszámolási évben, az év folyamán magára vállaljon. Ez azt jelenti, hogy az állami vállalatnak — bizonyos korlátok között — mérlegelésre nyílik lehetősége. A vállalatnak módjában van azt *mérlegelni*, hogy a jövőbeni előnyök — esetleg csak részbeni — elérése érdekében vagy azok kockáztatása mellett az elszámolási év (valamint esetleg az azt követő évek) nyeresége terhére bizonyos kötelezettségeket magára vállaljon-e, vagy pedig megkísérelje, hogy ezeket a terheket *csökkentse, megkerülje*, esetleg magától *elbárítsa*.

Kizárjuk tehát vizsgálatunkból azt a kört, ahol a ráfordítások elhagyása, valamint a lehetőségek kihasználása a népgazdaságnak *azonnali* hátrányt jelent (pl. minőségromlás, indokolatlan áremelések stb.), mint már mondtuk, csak abból a szempontból vizsgáljuk a nyereséget és az ahhoz fűzött anyagi érdekelttséget, hogy a *perspektívikus* népgazdasági érdeknek és az egyén, a vállalati kollektíva *pillanatnyi érdekének összeesése* biztosított-e.

Ezeket a tényezőket lényegében *a termelés folyamatosságának biztosítását elősegítő tényezők között kell keresni*. A termelés folyamatossága ugyanis csak úgy biztosítható, ha a termelés viteléhez szükséges munkaerő, gépek, szerszámok és készletek a termelés szükséges szintjét *sorozatos* és *folyamatos* ráfordításokkal biztosítják. E ráfordítások adott időszakban történő elhanyagolása általában nem azonnal érezteti hatását a színvonal csökkenésében, hanem csak egy későbbi időszakban.** Ilyen tényezők a következők:

A munkaerővel kapcsolatosan — pillanatnyilag látszólag büntetlenül — elhagyható ráfordítások:

a) *Oktatási, át- és továbbképzési költségek. Az állami vállalatok szakmunkás-képzése, az állandó műszaki, munkás- és adminisztratív törzsgárda kialakítása és utánpótlása tervszerű, megfontolt és hosszú távlatokban gondolkodó szemléletmódot követel meg.* A felsorolt ráfordítások olyan természetűek, hogy pillanatnyilag ugyan a vállalat számára megterhelést jelentenek, de hosszabb távban ezek a költségek megtérülnek. Ez arra kell hogy intse a vállalatokat, hogy ne hanyagolják

* Az egyes jelenségekkel kapcsolatos konkrét intézkedésekre a továbbiakban még visszatérünk. Itt kell azonban megemlíteni, hogy igen jótékony hatást gyakorolnak a hosszabb távra hatást gyakorló ráfordítások alakulására azok az intézkedések, amelyek a vállalati törzsgárda kialakítása és a vezetés állandósítása érdekében történik.

** Vizsgálódásunk köréből *kizártuk az állami költségvetésből finanszírozott beruházásokat*. Ezekre ugyanis a továbbiakban felsorolt jelenségekre jellemző sajátosságoknak csak az egyik része vonatkozatható. A beruházás ugyanis a vállalati nyereség alakulásában csak megvalósítását követően, tehát a használatbavétel után érezteti hatását. Ezzel szemben a megvalósítás időpontjában a vállalati nyereség alakulására nem gyakorol hatást annak következtében, hogy a beruházást a vállalataink nem saját, hanem állami eszközökből finanszírozzák.

el, vagy ne akarják rosszul értelmezett, a pillanatnyi érdekeltség szemszögéből indokolt takarékosagra hivatkozva „megtakarítani” az ezzel kapcsolatos költségeket.

Az oktatással és képzéssel kapcsolatos vállalati ráfordításoknak egy része személyi, másik része pedig dologi jellegű. Ez utóbbiak a viszonylag kisebb jelentőségűek.

A személyi jellegű ráfordításokkal való takarékoságnak a vállalati tisztajövedelemre gyakorolt hatásán túlmenően egyéb okai is vannak. Közismertek azok a problémák, amelyeket a múltban a túl szoros létszámgazdálkodás hozott magával. Ehhez hasonló hatást gyakorol jelenleg az átlagbérek ellenőrzésének, a termelékenység mérésének rendszere is. Következményében ez oda vezet, hogy az állami vállalatok minden nem közvetlenül termelő jellegű, továbbá minden a termelésben nem közvetlenül résztvevő, képességeit csak bizonyos idő elmúltával kifejtetni tudó dolgozó foglalkoztatásától idegenkednek.

Külön kell ebből a szempontból mérlegelni egyes szakmák, sőt néha egyes vállalatok sajátos helyzetét is. Így pl. bizonyos magasszínvonalú minőségi munkát igénylő foglalkozások gyakorlásától a hosszú tanulói idő és a munka igényessége miatt gyakran idegenkednek.

Azokban az esetekben, ahol valamelyik szakma nagyarányú fejlesztése van tervbe véve, a szakma már működő vállalatainál kell a beruházások révén belépő új termelőkapacitáshoz szükséges szakmunkások képzéséről és a műszaki káderek utánpótlásáról is gondoskodni. Ebben az esetben a már működő vállalatok saját szükségletükön túlmenően kell, hogy bizonyos terheket vállaljanak.

b) *A munkásellátással és a munkavédelemmel kapcsolatos költségek jórészt folyamatos* jellegűek. Mégis annyiban tartoznak az általunk vizsgált jelenségek körébe, hogy ha az ilyen természetű költségeket az állami vállalatok pillanatnyi anyagi érdekeltségüktől vezetve *túlzott mértékben kívánják „megtakarítani” ez nemcsak a vállalat pillanatnyi munkaerőellátottságában, hanem a távolabbi jövőben is fennakadásokra vezethet.* Ilyen ráfordítások pl. a dolgozók munkahelyre való szállításával, a munkavédelemmel és a munkaegészségüggyel, a lakásgazdálkodással kapcsolatos költségek. Az állami vállalatok állandó szakmunkás, műszaki és adminisztratív gárdával való ellátottságának ugyanis adott körülmények között fontos feltétele lehet, hogy megfelelő számban és minőségben, valamint állapotban álljon rendelkezésre lakás és szállás, vagy hogy a munkahelyek egészségügyi és munkavédelmi viszonyai megfelelőek legyenek. Ez a szempont kétféle vonatkozásban érvényesül. Egyrészt egy-egy vállalat nem maradhat el lényegesen a szakma általános színvonalától, mert különben munkaerővándorlás indul meg a vállalattól a jobb körülményeket biztosító vállalatok, munkahelyek felé. Másrészt bizonyos szakmák (pl. építőipar, bányászat) nem is tudják munkaerőszükségletüket megfelelő mértékben biztosítani, ha nem biztosítják a foglalkozási ággal együttjáró sajátos szociális és egészségügyi igények kielégítését.

A vizsgálódás tárgyát képező jelenségek következő csoportja *a termelőberendezések eredeti működőképességének hozzávetőleges fenntartásával; a termelőberendezések karbantartásával* függ össze.

A termelőberendezések, tehát az épületek, gépek, berendezések és szállítóeszközök fenntartásával és karbantartásával, továbbá az elhasználódott szerszámok javításával, cseréjével és pótlásával, valamint a jobb minőségű, nagyobb teljesítményű, egyszóval a célnak inkább megfelelő felszerszámozással kapcsolatos ráfordítások olyan természetűek, amelyeknek pillanatnyi elhagyása egy későbbi időpontban súlyosan éreztheti hatását. A gép, a szerszám nem tud szólni, illetőleg késve,

vagy csak már akkor szólal meg, amikor a vele előállított termékek mennyisége és minősége kezd el beszélni.

a) *A termelőberendezések* megfelelő teljesítménnyel való működtetéséhez, használatához üzemeltetési, fenntartási, karbantartási és felújítási munkák elvégzésére van szükség. Ezek mértéke szakmánként és berendezésfajtánként, sőt típusonként eltérő. Nagy szerepet játszik itt az igénybevétel mértéke és a berendezés állapota, kora is. Mindezek következtében igen *nehéz azt ellenőrizni, hogy mikor tett eleget a vállalat a szükséges mértékű karbantartási igénynek és mikor törekedett a jövő szempontjából gazdaságtalan „megtakarításra”*. Külön bonyolítja a kérdést, hogy egyrészt a karbantartások és felújítások közötti határ sem húzható meg egykönnyen, másrészt pedig a karbantartások huzamos elhanyagolása esetén már felújítás elvégzésére van szükség. Ez pedig azt jelenti, hogy a vállalatok nyereségüket és anyagi érdekeltységük mértékét olyan formában is növelni tudják, hogy a karbantartások egy részét a felújítások közé igyekeznek sorolni.

b) *A szerszámgazdálkodásnál* a csak a pillanatnyi érdeket szem előtt tartó takarékoság egyrészt a szerszámok *karbantartásának és felújításának*, másrészt az *új és célszerűbb szerszámok beszerzésének elmulasztásában* nyilvánulhat meg. Ennek a már tárgyalt okokon kívül még egyéb objektív okai is vannak. A szerszámgazdálkodás az egyes üzemekben folyik, amelyeket nehezebb arról tájékoztatni milyen új típusú szerszámok és gyártóeszközök kerültek forgalomba. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy késedelmet szenvedhet a termeléshez szükséges célszerűbb, nagyobb teljesítményt előmozdító kiegészítő munkaeszközök használatbavétele. A szerszámok használhatóságának ellenőrzése így csak az üzemekben, valamint a munkahelyeken maguknál a dolgozóknál valósítható meg. A szerszámokkal való ésszerűtlen takarékoság nemcsak a népgazdaság és a vállalat kollektívája, hanem a szerszámmal dolgozó munkás számára is káros. A népgazdaság számára kevesebb és silányabb termékeket szolgáltató vállalat vét a népgazdaság és saját érdeke ellen, de a gyenge minőségű, korszerűtlen szerszám növeli a selejtet, a selejt és szerszám javítására fordított idő csökkenti a termékek előállítására fordítható időt, közvetlenül érinti tehát magát a dolgozót is.

A *göngyöleggel* való helyes takarékoság is tervszerű, jól szervezett munkát követel meg. A göngyölegeknek folyamatos, javítás nélküli használata vagy a megengedettnél jóval hosszabb időn túl való forgalomban tartása helytelen takarékoságnak bizonyulhat. Ez annál fokozottabb mértékben áll, *minél szállításérzékenyebb, minél nagyobb értékű anyagok, termékek szállítására, elhelyezésére használják a göngyöleget, tehát minél nagyobb lehet a göngyöleg által okozott kár*. A viszonylag hosszabb élettartamú, de drágább göngyölegek beszerzése így rendszerint csak látszólag vét a takarékoság elvei ellen, mert hosszabb távlatban rendszerint bőven megtérül a pillanatnyi többletráfordítás.

Vizsgálatunk tárgyát képező jelenségek további csoportja a folyamatos termelés biztosításához szükséges *anyag-, félkész-, kész- és befejezetlen készletek* köre.

A készletgazdálkodással, a különböző készletek kezelésével együttjáró ráfordítások is olyanok lehetnek, amelyeknél a pillanatnyi takarékoság későbbi időpontok szempontjából károsnak ítéelhető meg. A raktárak megfelelő karbantartásával, az anyagok és egyéb készletek kezelésével, szállításával és megmozgatásával, valamint a készletek nyilvántartásával együttjáró költségek mind olyan természetűek, amelyek hosszabb távlatok szempontjából is indokoltnak tekinthetők.

A folyamatos, valamint a bővített *termelés* is megkívánja bizonyos — önköltségként elszámolandó — ráfordítások folyamatos biztosítását. Ilyenek:

a) *A műszaki fejlesztéssel* kapcsolatos rendelkezések értelmében a műszaki fejlesztési alaphól csak azokat a ráfordításokat szabad fedezni, amelyek a folyamatos gyártásbavételt megelőzően, tehát legfeljebb a prototípus elkészültéig merülnek fel. Valójában azonban *számos olyan előre nem látható és hatásában előre fel nem mérhető költség merülhet fel a folyamatos gyártás során is*, amely jellegében még a kísérleti bevezetés ráfordításai közé sorolható. Mivel ezeket a ráfordításokat *a vállalatoknak esetleg közvetlenül a nyereségből kell viselniük*, ez hatásában arra vezet, hogy nemegyszer az állami vállalatok az új gyártmányok folyamatos gyártásbavételétől húzódozni, tartózkodni igyekeznek.

b) A vállalat a termelés színvonalának fenntartásával, illetve fejlesztésével kapcsolatos *műszaki előkészítő és ellenőrző műveleteket* sem hanyagolhatja el. A technológiát, a gyártásszervezést, a felszerszámozást, a műszaki megoldások megváltoztatásának megfelelően a megmunkálási utasításokat, a gyártási előírásokat, a műhelyrajzokat stb. is *folyamatosan és állandóan utána kell igazítani, módosítani kell*. Az ilyen munkák elhanyagolása egy későbbi időpontban egyrészt az illető munkadarabok, gyártmányok előállításánál zavarokra, selejtre, másrészt az elhanyagolt műszaki előkészítő munkák utólagos — és hirtelen — pótlása miatt többletköltségre vezet.

A termékek megfelelő minőségét csak úgy lehet biztosítani, ha a termelő folyamatba bizonyos minőségellenőrző szakaszokat (minőségi ellenőrzést, laboratóriumi vizsgálatot stb.) iktatnak be. *A minőségi ellenőrzés elhanyagolása* lehet, hogy a folyamatos és már begyakorlott gyártási műveleteknél, gyártmányoknál nem érezteti a hatását, de az ilyen pillanatnyi megtakarítás káros hatása már *feltétlenül jelentkezni fog az új gyártmányok bevezetésekor*. Itt ugyanis a termelésnél a begyakorlottság adta előnyök már nem, vagy nem olyan mértékben érvényesülnek, tehát már nem ellensúlyozhatják a korábban elhagyott műszaki ellenőrzési műveletek hiányát.

c) Ide sorolhatók az *újítások kikísérletezésével és bevezetésével kapcsolatos* — a vállalati nyereség terhére elszámolt — *ráfordítások* is, amelyeknél az elérni szándékolt pillanatnyi megtakarítások később a termelés műszaki fejlődését, az új gyártmányok és fejlettebb termelési eljárások bevezetését akadályozhatják.

*

Kérdés azonban, hogy az eddigiekben ismertetett és elvileg alátámasztott jelenségek a gyakorlatban előfordulnak-e, ha igen, úgy milyen formában jelentkeznek.

A közelmúltban néhány olyan *intézkedés* jelent meg, amely arra mutat, hogy a vázolt kérdések egyes részvonatkozásaira a gyakorlati tapasztalatok is már felhívták a figyelmet, illetve szükségesnek látszott a nyilvánvalóan várható hatások megelőzése. Így pl. bevezetésre került a *műszaki fejlesztési* és a *garanciális alap*, amely lehetővé teszi, hogy fejlesztési és garanciális jellegű szükségletek kielégítése független legyen a vállalatok pillanatnyi gazdasági helyzetétől, anyagi érdekeltségétől. Az eszközök gondosabb kezelésére és karbantartására kívánja szorítani a vállalatokat az a rendelkezés, amely előírja, hogy az *állóeszközök kiselejtezése* esetén a még le nem írt (nettó) értékkel a vállalati nyereséget, tehát az anyagi érdekelttség számítási alapját csökkenteni kell. Kétségtelen, hogy a vázolt intézkedések esetében számos más ok is szerepet játszott a szabályozás kialakításánál, de bizonyos az is, hogy az általunk már vázolt jelenségek hatását sem lehet a ható okok közül elvitatni.

Már sokkal egyértelműbben ismerhetők fel az általunk vázolt szempontoknak a hatása a következő intézkedésnél. A Könyvüipari Minisztérium — tapasztalatai nyomán — 1958-ban szükségesnek látta előírni, hogy az *épületkarbantartási munkák elbonyolításából származó többletnyereség az anyagi érdekeltség kiszámításánál nem fogadható el.*

Bizonyos *jelenségek is alátámasztják* a vázolt tendencia érvényesülését. Így pl. a vállalatok által saját hatáskörben *kiselejtezett állóeszközök* mértéke az utóbbi években bizonyos növekedést mutat. (Bár ebben szerepe van annak, hogy az üzemek térkihasználásának megjavítása érdekében a régi, elavult állóeszközöket kicselejtezzik annak érdekében, hogy a beszerzett új gépek és berendezések külön épületberuházás nélkül a rendelkezésre álló épületekben elhelyezhetők legyenek.) *A karbantartókat, a minőségi ellenőrzés, a raktárgazdálkodás létszámát általában improduktívnak tekintik és a vállalatok hajlamosak elsősorban az itt dolgozók létszámát csökkenteni. Az iskolából most kikerült még gyakorlatlan fiatalok alkalmazásánál bizonyos tartózkodás nyilvánul meg és a bérkategória alsó határa körül sorolják be őket.*

A vázolt jelenségek érvényesülését látszanak alátámasztani bizonyos „negatív” jellegű tények is. Ilyenek pl. hogy *a karbantartásra, az oktatásra, a létszámok megoszlására vonatkozó* — korábban rendszeresített — *statisztikai adatgyűjtések* általában még egy évre vonatkozóan is *megszűntek*, ami arra mutat és vezet, hogy ezek a jelenségek kikerültek az általános érdeklődés és a megfigyelt jelenségek köréből. *A könyvvitel sem szolgáltat adatokat a vállalatok összes karbantartási, egészségügyi és munkavédelmi költségeinek alakulásáról, mert az ilyen jellegű üzemi költségeket nem kell a vállalati általános költségekhez hasonlóan kimutatni.*

*

Mindezek előrebocsátása után az előbbieket könnyebb megértése érdekében *illusztrációképpen néhány évre vonatkozó számadatot* mutatunk be. Több évre vonatkozó *dinamika* bemutatása igen nehéz. Bár az adatok (legalábbis részben) rendelkezésre állnak, de egyrészt az irányítás szervezetében, másrészt a számviteli előírásokban végrehajtott változtatások következtében az adatok még abban az esetben is csak nehezen lennének összehasonlíthatók, ha közgazdasági számításokkal hidalnánk át a különféle ár, bér stb. változások hatását.

Osszehasonlításként viszonylag a legalkalmasabbnak látszik, ha az 1953 év adatait az 1954 évihez és ha az 1957 év adatait az 1958 év adataihoz hasonlítjuk. Ezek között az évek között ugyanis a szervezeti, az elszámolási, valamint egyéb az adatok összehasonlíthatóságát korlátozó tényezők köre elenyésző, illetve hatásuk elhanyagolható. (Az 1957 év I. negyedévet a II—IV. negyedév arányos kiegészítésével vettük számításba, tudva azt, hogy az 1957 év még ennek ellenére is csak kényszerűségből használható fel az összehasonlításnál.)

Az elemzéshez legalkalmasabb években is a vizsgált ráfordítások nem tartalmazzák az eddig vizsgált összes ráfordítás-csoportokat, hanem azok közül csak egyeket.* Mivel azonban nem bizonyítani, hanem csak illusztrálni kívánjuk az eddigieket, ezért megelégszünk azzal, ha az egyes évek között összehasonlítható ráfordítások dinamikájából bizonyos irányzat felismerhető.

* A korábban vizsgált ráfordítások teljes körére vonatkozó adatokat csak kiegészítő vállalati adatszolgáltatás alapján lehetett volna biztosítani. Mivel pedig ebben az esetben a reprezentáció eszközeire lettünk volna utalva, helyes reprezentáció hiányában megelégszünk a vállalatok teljes körére rendelkezésre álló, de nem minden ráfordításcsoportra vonatkozó adatokkal.

A Kohó- és Gépipari, valamint a Könnyűipari Minisztérium termelő vállala-
tainál a vizsgált jelenségekkel kapcsolatos ráfordítások dinamikája a következőkép-
pen alakult (a ráfordítások az illető év ár- és bérszintjén):

I. sz. táblázat

Az 1953. és az 1954. évi ráfordítások összehasonlítása

Megnevezés*	Kohó- és Gépipari Minisztérium	Könnyűipari Minisztérium
	Az 1954. évi ráfordítások az 1953. évi ráfordítások százalékában	
Idegen tatarozási költség	109	101
Oktatási és továbbképzési költség	101	92
Újítók díjazása	177	91
Újítási, kísérleti és kutatási költségek	221	108
Összesen ...	110	101
Forgalmi adó nélküli termelési érték	90	99

* Az idegen tatarozási költségek mindazokat a karbantartási, javítási, tatarozási költségeket magukban foglalják, amelyek nem a vállalat saját maga által végzett, hanem kívülállók által végez-
tetett munkákkal kapcsolatosak. Az oktatási és továbbképzési költségek magukban foglalják az
összes nem az állami költségvetésből finanszírozott, tehát a vállalat által viselt tanfolyami, tan-
műhelyi, munkamódszerátadási, átképzési, káder- és szakképzési stb. személyi és dologi kiadásokat.
Az újítások, a kísérletek és kutatások költségei a vállalat összes ilyen természetű — tehát nem az
állami költségvetésből fedezett — ráfordításait foglalják magukban.

2. sz. táblázat

Az 1957. és az 1958. évi ráfordítások összehasonlítása

Megnevezés*	Kohó- és Gépipari Minisztérium	Könnyűipari Minisztérium
	Az 1958. évi ráfordítások az 1957. évi ráfordítások százalékában	
Raktározási és anyagigazgatási költség	105	100
Központi célt szolgáló épületek és berendezések karbantartási költsége	96	116
Általános jellegű munkavédelmi költség	89	98
Oktatási és továbbképzési költség	110	107
Kísérleti költség	66	135
Újítások díjazása	95	131
Újítási költségek	103	120
Összesen ...	101	103
Forgalmi adó nélküli termelési érték	107	113

* A raktározási és anyagigazgatási költségek az anyagok, fogyóeszközök és félkésztermékek
átvételével, kiadásával és kezelésével, valamint a raktárak fenntartásával, karbantartásával és javi-
tásával kapcsolatos személyi és dologi jellegű költségeket foglalják magukban (általában a kész-
termékraktárak és az üzemi — ún. kézraktárak — költségeit kivéve). A központi célt szolgáló
épületek és berendezések karbantartási költségei között az igazgatási és a közös, valamint az általá-
nos célt szolgáló épületek és berendezések karbantartásával kapcsolatos személyi és dologi költségek
szerepelnek. Az általános jellegű munkavédelmi költségek magukban foglalják az üzemekbe be nem
osztott dolgozók egészség- és munkavédelmével kapcsolatos költségeket, de itt szerepel az összes
üzem rendelkezésére álló munkavédelmi létesítmények, munkaruhák stb. személyi és dologi költsége
is. Az oktatási és továbbképzési költségek magukban foglalják — a munkamódszerátadással kapco-
solatos költségeket kivéve — az összes nem az állami költségvetésből finanszírozott tanfolyami, tan-
műhelyi, átképzési, káder- és szakképzési stb. személyi és dologi költségeket. A kísérleti és kutatási
költségek a vállalat ilyen természetű költségeinek csak azt a részét foglalják magukban, melyet nem
az állami költségvetés fedez. Ugyanez vonatkozik az újítások díjazására és az egyéb újítási költ-
ségekre is.

A megfigyelt ráfordítások tartalmilag egymáshoz közelállók annak ellenére, hogy a ráfordítások csoportosítása 1955-ben elszámolási rendszerünkben megváltozott. Ennek tulajdonítható, hogy csak a felsorolt tételekre vonatkozóan lehetett egymással összehasonlítható adatokat összegyűjteni. Az összehasonlítás létjogosultságát indokolja, hogy a bemutatott ráfordítások (az oktatási, a továbbképzési, az újítási, a kísérleti, a karbantartási és a tatarozási költségek) tartalmilag egymáshoz nagyon közel állók.

Mielőtt magukat a számokat elemeznénk, először vizsgáljuk meg az összehasonlítás alapjául választott években a termelés körülményeit. 1954-ben az előző évhez képest a termelés szintje visszaesett, ez pedig a ráfordítások bizonyos mértékű csökkenését indokolta. Az 1958 évben a termelés az előző évhez képest kibontakozóban volt, ami a ráfordítások bizonyos mértékű növekedésével járt. Az 1958 évi ráfordításoknak az előző évhez viszonyított emelkedését indokolta az a körülmény is, hogy az 1957 év gazdasági fejlődésünkben átmeneti visszaesést jelentett. De a ráfordítások növekedésével jártak többek között a társadalmi tulajdon gondosabb kezelését előmozdító intézkedések is. Így pl. a Kohó- és Gépipari Minisztérium területén az 1957 és 1958 évben viszonylag jelentős raktárépítések történtek. Az új raktárak személyi és dologi többletráfordítást igényeltek. Ugyanebben az irányban hatott a vállalatok pillanatnyi anyagi érdekeltsége is. A raktári hiányok csökkentése ugyanis olyan többletnyereséget biztosíthat (és biztosított is), amely bőven ellensúlyozza a raktárak kezelésével kapcsolatosan ennek érdekében szükségessé váló többletráfordításokat. Itt tehát látszólagos ellentétbe került a vállalatok pillanatnyi érdekeltsége növelésének egy másik formája az általunk elemzett formákkal, ami lényegében nem cáfolja az általunk vizsgált jelenségek érvényesülését.

Az 1953 és az 1954 évben nem érvényesülhetett a nyereségnek az előző évhez viszonyított növeléséhez fűződő anyagi érdekeltség közvetlen formában, mert hiszen a vállalatok anyagi érdekeltsége a termelési, az önköltségcsökkentési és a nyereségterv együttes teljesítéséhez fűződött.

Míndezeket egybevetve 1954-ben a termelés színvonalának csökkenésével elvileg a ráfordítások is az előző évhez képest bizonyos mértékig csökkenhettek volna, bár a gazdaságpolitikai helyzet és az anyagi érdekeltség rendszere nem ebben az irányban gyakorolt hatást. Addig, amíg 1954-ben az előző évhez képest a *termelés 90, illetve 99⁰/0-ra csökkent*, az általunk vizsgált ráfordítások 101, illetve 110⁰/0-ra növekedtek. Az 1958 évben azonban a *termelés színvonala az előző évhez képest 107, illetve 113⁰/0-ra nőtt*. Ezzel szemben *megállapítható, hogy az általunk vizsgált — a következő termelési időszakra való felkészülést elősegítő — ráfordítások a termelés dinamikájához képest csökkenő irányzatot mutatnak*. Ugyanis *az előző évhez képest mindössze 101, illetve 103⁰/0-ra növekedtek*. Ezek az illusztratív adatok arra engednek következtetni, hogy — más tényezők hatása mellett — a nyereséghez fűződött anyagi érdekeltségnek az 1958 évi ráfordítások alakulására némi hatása lehetett.

*

A felsorolt ráfordítások elhagyása (csökkentése) tehát a következő eredménnyel jár:

- a) az adott időszakban növeli a vállalati nyereség összegét és így a nyereséghez fűződő anyagi érdekeltséget,
- b) csökkenti a termelés folyamatosságának (és bővítésének) biztonságát, sőt egyes esetekben lehetőségét.

E káros következmény még elmélyül jelenlegi nyereségszámolási módszerünk következtében. Nálunk a nyereség kiszámításánál az ún. alapjövedelmezőségből indulnak ki. Ez azt jelenti, hogy a vállalatnak évről évre ráfordításait csökkentenie, illetve nyereségét növelnie kell. Nyereségrészesedésben ugyanis csak az a vállalat részesül, amely az előző évi jövedelmezőséghöz (az alapjövedelmezőséghöz) képest növeli a jövedelmezőség százalékos mértékét. Mi következik ebből?

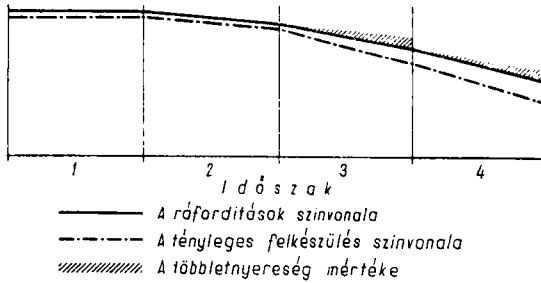
Az első évben elhagyott ráfordítások a vállalati nyereség növekedésével együtt nagyobb mértékű anyagi érdekeltségben is megnyilvánulnak. A csökkentett ráfordítások színvonala jelenti azonban a következő évben az alapjövedelmezőség mértékét is. Így tehát a következő évben csak a szükséges ráfordítások további csökkentésével tud a vállalat további nyereség-szaporulatra és az ehhez kapcsolódó anyagi érdekeltségre szert tenni. Ez így egy önmagát növelő folyamatá válik. Bizonyos idő után azonban érvényesülni kezdenek a ráfordítások folyamatos elhanyagolása következtében ki nem elégített igények. Ezek — ha felületes — kielégítése is már bizonyos ráfordítást igényel. A ráfordítások rendszeres elhanyagolása miatt azonban nem várt szükségletek, illetve károk is bekövetkeznek, amelyek sokszor jelentős többletráfordításokat tesznek szükségessé. Ha pedig mindezek figyelembevétele után is növelni kívánja az állami vállalat jövedelmezőségét, abban az esetben az elhagyott folyamatos ráfordítások mértékét még jobban kell csökkentenie. De ezzel csak még fokozottabb mértékben nehezíti helyzetét. Siettetti, gyakoribbá és súlyosabbá teszi a várható nehézségeket, *teljesebbé válik az az ellentmondás, amely a pillanatnyilag elhagyott ráfordítások által nyújtott előny és a későbbi nyereségkiesés folytán várható hátrány között tátong.*

Jellemzésül: amíg a karbantartások átmeneti elhanyagolásának csak az a következménye, hogy váratlan időpontban kell egyszerre viszonylag nagyobb ráfordításokkal számolni, addig a karbantartások rendszeres elhanyagolása termeléskieséssel, esetleg a berendezés teljes elpusztulásával, tehát jelentős kárral járhat. Ugyanígy hat az oktatás, a szakmai képzés elhanyagolása is. Ha csak átmeneti visszaesésről van szó, ez viszonylag kis ráfordítástöbblettel áthidalható. Ha azonban hosszabb időszak mulasztásairól van szó, abban az esetben a termelés minőségének visszaesésével, a jövedelmezőség tartós és jelentős kiesésével is számolni kell.

Ha azt feltételezzük, hogy a termelés színvonalát és folyamatosságát a szükséges ráfordítások elhagyásával nem kívánja a vállalat veszélyeztetni, akkor ezek és a vállalat nyereségének mértéke — minden más tényező változatlanságát feltételezve — megközelítően állandó: Ebben az esetben tehát a vállalat *felkészültségének színvonala és a ráfordítások mértéke azonos*, ami sematikusán egy időszakra egy vízszintes vonallal ábrázolható (1. időszak). Mivel többletnyereség ebben az esetben nincsen, ezért ez a helyzet *nyereségrészesedést nem biztosít*. Ha a vállalat többletnyereségre is szert kíván tenni, és ennek érdekében a szükséges ráfordítások egy részét elhagyja, ez természetesen a felkészülés színvonalában is érezteti hatását. Ebben az esetben *a ráfordítások és a felkészülés színvonala* sematikusán az idő függvényében *csökkenő egyenessel* ábrázolható (2. időszak). A szükséges ráfordítások elhanyagolása következtében azonban most már bizonyos többletráfordítások válnak szükségessé. Ha ezek ellenére is a vállalat nyereségrészesedésre kíván szert tenni, abban az esetben a vállalat felkészültségének színvonalát ezek a többletráfordítások csökkentik. Ebben az időszakban *a ráfordításokat és felkészültség színvonalát jelző egyenesek egymástól elválnak* — utóbbi nagyobb mértékben lefelé mutató irányzatot mutat (3. időszak). *Váratlan többletráfordítások* szükségessége ennek az irányzatnak az érvényesülését még csak jobban fokozzák és egyben *növelik* azt a *különbséget*,

amely egyrészt a felkészülés és a ráfordítások, másrészt pedig a felkészülés szükségessége és tényleges színvonala között fennáll (4. időszak).

I. sz. ábra

Példával élve tételezzük fel, hogy egy esztergapad karbantartását elhanyagolják. Az első időben ennek hatása pl. csak a meghajtomű gyakori üzembizavarokban, a pontatlanabb megmunkálásban nyilvánul meg. Később már gyakoriakká válnak az üzembizavartok, nő a selejt és csak alapvető javítások elvégzése után lehet a gép teljesítményét újra a megfelelő színvonalra emelni.

Az ismertetett jelenségnek a vállalatok gazdálkodásában már néhány év után éreztetnie kell a hatását. Hogy nálunk még nem feltűnőek ezek a hibák, az egyrészt annak tulajdonítható, hogy az elmúlt két év alatt a nyereségrészesedési rendszer változta hatása még nem bontakozhatott ki. Másrészt pedig a többletnyereség elérésének még számos ennél egyszerűbb és eddig ki nem használt lehetősége is van, mint pl. a magasabb nyereséget biztosító termékek „kimazsolázása” stb. Kétségtelen azonban, hogy a jövőben, amikor már csökkennék a másirányú lehetőségek, egyre inkább *merülhet fel* a vállalatokban a *vázolt jelenségek kihasználásának a „szükségessége.”*

De hogy az eddig ismertetett formában sem egyszerű folyamatot és egyben a kérdés összetett jellegét még teljesebben jellemezzük, a következőkkel kell az előző gondolatot kiegészíteni. *A vizsgált jelenségek legtöbbje olyan természetű, hogy a szükséges ráfordítások igénye nem állandó, hanem növekvő mértékű. Ez önként következik abból, hogy maga a termelés sem egyszerű, hanem bővített jellegű.* Így pl. a termelés összetettsége, növekvő terjedelme a fejlettebb technológia új gépi berendezéseket, ezek pedig növekvő mértékű karbantartást, hosszabb és alaposabb szakmai oktatást, elmélyültebb és költségesebb újítási tevékenységet, az új gyártmányok gyártásbavételének gondosabb előkészítését stb. és ennek megfelelően több ráfordítást igényel. De a növekvő mértékű szükséges ráfordítások elhagyása még fokozottabb mértékű váratlan többletráfordítással jár. Ennek következtében *a bővített újratermelés esetében az elhagyott folyamatos és a váratlan rendkívüli ráfordításoknak már vázolt irányzata még élesebben nyilvánul meg.*

Tovább bonyolítja a kérdést, hogy a vizsgált jelenségekkel kapcsolatos ráfordítások nemcsak a vállalat nyereségéből, hanem az állami költségvetésből, valamint különféle vállalati alapokból is finanszírozhatók. Így a vállalat abban érdekelt, hogy *lehetőleg az anyagi érdekeltséget nem érintő „idegen” pénzügyi forrásokat használja fel*, illetve ezek fokozott felhasználása segítségével *erjen el többletnyereséget.* A vállalat számára a folyamatos karbantartás helyett kifizetődőbb felújítást végeztetni, vagy éppen beruházásból pótolni a tönkrement berendezést; az állami költségvetésből finanszírozni az oktatást, az újítást, az erre a célra szolgáló alapból pedig a kísérleteket. Ez a vállalat számára annál is könnyebb, mert a finanszí-

rozási forrásoknál az igénybevételi jogcímek szerint a határok nem elég körvonalazottak.

*

Milyen intézkedésekkel lehet elősegíteni, hogy a fent vázolt káros tendenciák ne érvényesüljenek, illetve hogyan lehet érvényesülésüknek gátat szabni?

Erre vonatkozóan többféle lehetőség nyílik. Bár tanulmányunkban nem kívánunk azzal az igénnyel fellépni, hogy a megoldás módozataira körültekintő, részletes javaslatot dolgozzunk ki — erre csak huzamosabb ideig tartó vizsgálat után kerülhet sor —, mégis a megoldás irányára vonatkozó lehetőségek közül néhányat ismertetünk.

Viszonylag hatékony eszköznek látszik, ha az *anyagi érdekelttség rendszerének automatizmusába* mint kizáró, vagy csökkentő tényezőt *illesztjük bele a vizsgált jelenségek alakulását*. Igen nehéz azonban a vizsgált jelenségek alakulását a ráfordítások tükrében figyelemmel kísérni, mert a ráfordítások — mint sematikus bementattuk — csak bizonyos mértékig fejezik ki a felkészülés mértékét. A ráfordítások elhagyásából eredő károk is csak akkor jelentkeznek, amikor már — hosszabb időszak helytelen gazdálkodásának betetőzésekként — a vállalat és a népgazdaság szempontjából egyaránt jelentős károk lépnek fel. Könnyen előfordulhat azonban, hogy ebben az időpontban nem is azokat érinti az anyagi érdekelttség-kiesés, akik a hibák elkövetéséért tulajdonképpen felelősek, mert éppen ezek talán már nincsenek is a vállalat kötelékében. Erre való tekintettel célszerű a *vállalati törzsgárda kialakítása, a vezetés állandósítása* érdekében az eddigi erőfeszítéseket fokozni. De éppen ezért nem a ráfordítások, nem is a károk, hanem a *felkészültség mértékét* kifejező mutatók alakulását célszerű figyelemmel kísérni. A mutatók átfogó jellege — valószínű — nem lenne biztosítható az elszámolási rendszerünk erős kiszélesítése nélkül. Éppen ezért célszerűbbnek látszik átfogó mutatók helyett a *jelenségek fő tendenciáit kifejező mutatókkal* dolgozni. Ilyen mutatók a következők lehetnek. A karbantartások mértékét pl. az állásidő, a rendkívüli meghibásodások, a készletgazdálkodás színvonalát pl. a hiányok és a raktári kezelésből eredő selejt alakulása jellemezheti. A műszaki felkészülés színvonalát pl. a kikísérletezett újítások, a bevezetett új gyártmányok száma fejezheti ki. Az oktatás az át- és továbbképzés színvonalát többek között a munkaerővándorlás, a továbbképzésben részesülők, illetve a velük foglalkozott órák száma, a nyugdíjbehelyezettek pótlásának mértéke, a vállalat egész termelési tevékenységével megismertetett mérnökök és technikusok száma mutathatja meg.

A probléma megoldásának egy másik lehetősége lehet a *ráfordítások rendszeres ellenőrzése*, aminek egyrészt *lélektani*, másrészt *érdemi eredménye* lehet. Az ellenőrzés időpontjaként és formájaként önként kínálkozik az éves mérlegbeszámoló felülvizsgálata,* amikor már az ellenőrzés eredményeinek figyelembevételével kerülhet sor a vállalat nyereségének és a nyereségrészesedés számítási alapjának megállapítására.

Az ellenőrzés ténye már önmagában is abban az irányban hat, hogy a vállalatok nagyobb figyelmet szentelnek a vizsgált jelenségek alakulásának. Az ellenőrzés azonban nem lehet merev, nem korlátozhatja a vállalatok önállóságát.

* Sem az 1957., sem pedig az 1958. évi éves mérlegbeszámoló felülvizsgálatára vonatkozó utasítás nem írja elő az általunk vázolt jelenségek alakulásának ellenőrzését, bár igen részletes és alaposan kidolgozott felülvizsgálati szempontokat tartalmaz egyrészt „a nyereségváltás, illetve jövedelmezőség tényezői”, másrészt „a társadalmi tulajdon védelme érdekében tett” intézkedések elemzésére vonatkozóan.

Az ellenőrzés egyik feltétele, hogy a *ráfordítások mértékét a felkészülésnek* valamilyen *szükségesnek elfogadott szintjéhez lehessen viszonyítani*. A ráfordítások szükséges mértékének megítélésénél a *ráfordítások dinamikája* bizonyos szempontot nyújt. A szükségesnek elfogadott szinthez való viszonyításra egyes jelenségek tekintetében már a múltban is kialakult módszerek vannak, ugyanakkor azonban mások tekintetében a lehetőségek igen korlátozottak. Így pl. a karbantartási munkák tekintetében a tervszerű megelőző karbantartási (TMK) munkák tervezésénél az eddig gyűjtött tapasztalatok jól hasznosíthatók. Ezzel szemben az újítások kikísérletezéséhez szükséges ráfordítások mértéke előre nehezen állapítható meg.

A termelés felkészülésének biztosítására még egy mód kínálkozik, nevezetesen az, hogy ha a *vállalatnál jelentkező többletnyereség egy részét a vázolt jelenségek ráfordításainak céljaira a vállalatnál tartalékként meghagyják*. Ez az adott időszak anyagi érdekelttségét kapcsolhatja össze egy későbbi időszak anyagi érdekelttségével és ennek következtében a népgazdasági érdeket (a későbbi károk megelőzését) egyben a vállalat érdekévé is teszi. A tartalékképzés lehetővé teszi, hogy a jó eredményt biztosító években a vállalat tartalékot gyűjtsön a nagyösszegű, váratlan, sőt gyakran elő sem irányozható szükségletekre, továbbá, hogy gyengébb eredményű években ne kényszerüljön ésszerűtlen takarékosagra. Célszerűnek látszik ezt a tartalékot nem az egyes jelenségek szerint külön-külön kezelni, hanem — a vállalatfejlesztési alaphoz hasonlóan — mint az összes jelenségek közös forrását tekinteni.

Külön problémát jelent a *vállalat nyereségéből fedezett ráfordítások és a külön alapból*, vagy az állami költségvetésből *fedezett szükségletek összhangjának a biztosítása*. A vállalat ugyanis abban érdekelt, hogy a nyereségből fedezendő ráfordítások minél nagyobb részét az utóbbi — számára „idegen” — pénzügyi forrásokból fedezze és így növelje jövedelmezőségét. Ennek következtében megoldandó feladatként jelentkezik a *„saját” és az „idegen” források összhangjának, a visszatérési lehetőségek korlátozásának a biztosítása*.

A vállalati karbantartások és a felújítás, valamint a beruházás, továbbá a nyereségből és a külön alapból, valamint az állami költségvetésből finanszírozott oktatás, újítás, kísérletek *fogalmát kell ahhoz jobban elhatárolni*, hogy az ilyen lehetőségek kiaknázását megakadályozzák. A karbantartások esetében külön problémaként jelentkezik az is, hogy a ráfordítások elhanyagolása következtében csökkenő felkészültség mértéke önműködően az idegen forrás igénybevételét hozza magával. (Pl. a gép leromlásának bizonyos fokán már nem elégséges a karbantartás, hanem a gép felújítására, vagy éppen új gép beszerzésére van szükség.) Ezek a jelenségek arra utalnak, hogy célszerű lenne esetleg a nyereségből fedezett ráfordítások és az „idegen” pénzügyi források *összekapcsolása*, valamint az *anyagi érdekeltség kiterjesztése* a külön vállalati alapból, vagy pedig az állami költségvetésből finanszírozott feladatokra is.*

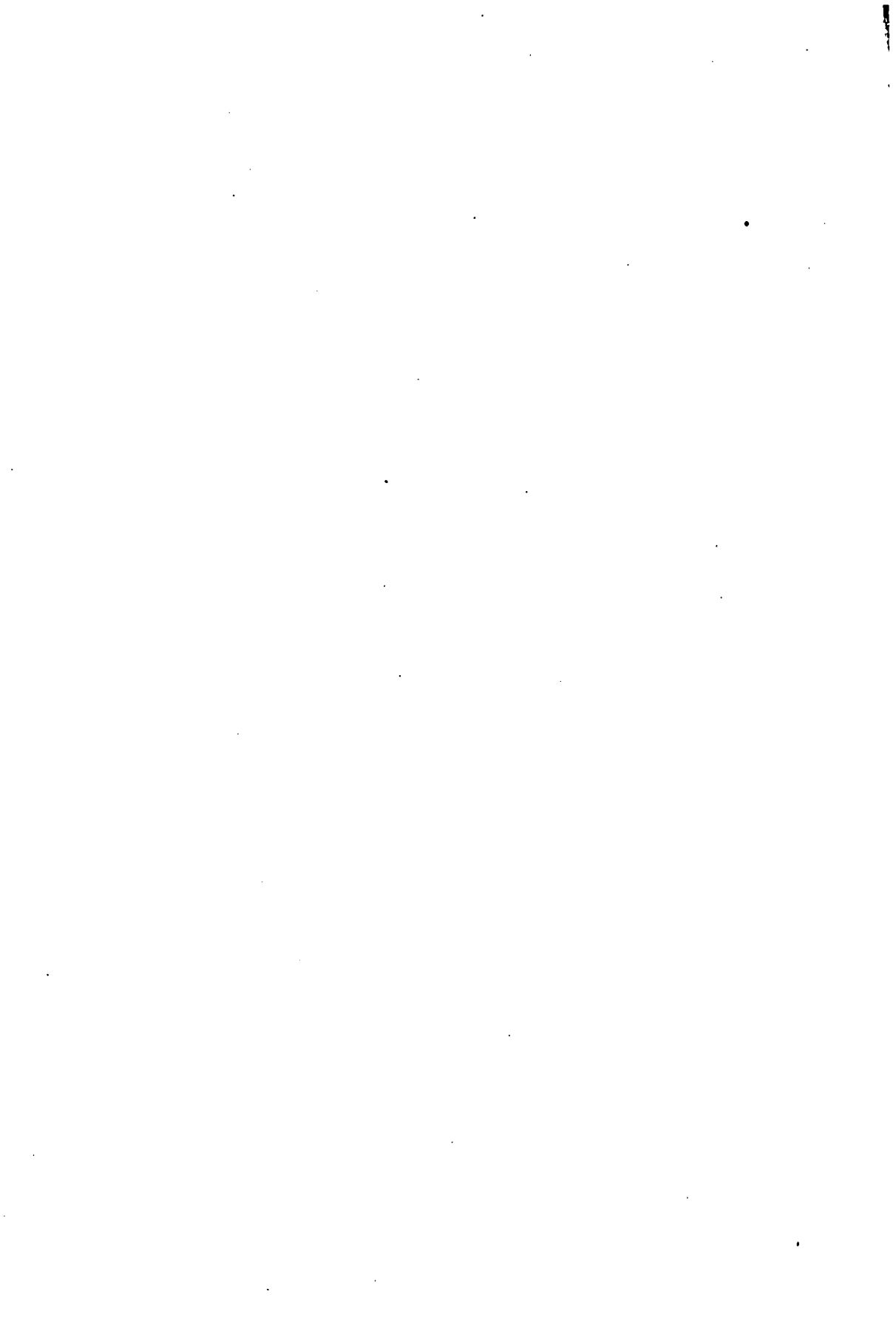
* Ebben az irányban jelent kezdeményezést az önköltségcsökkentő átszervezésekre és kisebb beruházásokra, valamint a közszükségleti és exportcikkék termelését bővítő kisebb beruházásokra nyújtott hitelek rendszere. A rendszer azonban nem elég ösztönző. Előnye, hogy a vállalat a beruházásból származó önköltségcsökkentésből, illetve termelésnövekedésből törlesztheti a hitelt. Hátránya viszont a rendszernek, hogy csak kétéves törlesztésre vehető igénybe, holott nem bizonyos, hogy a kétéves törlesztési idő elégséges. Ezenkívül azonban olyan sokféle feltételt kell kielégíteni a hitelt igénybevevőnek, aminek következtében az alkalmazhatóság köre igen leszűkül, vagy pedig a vállalat a hitel igénybevételével igen előnytelen helyzetbe jut. Az egyik — a nyereségrészesedési rendszerből következő — feltétel, hogy a *kelelkező többletnyereségnek meg kell bálnadnia* a vállalatnak a *törlesztés befejezése időpontjában várható átlagos jövedelmezőségét*. Különben ugyanis a belépő létesítmény, a megvalósított intézkedés a vállalat számára kifejezetten előnytelen lesz, mivel rontani fogja a

Az ismertetett jelenségek arra utalnak, hogy a jövedelmezőségi és az anyagi érdekeltségi rendszer összhangjának biztosítása érdekében még sok feladat vár megoldásra.

vállalat jövedelmezőségét. A hitelek rendszerének és az alapjövedelmezőségi rendszernek — látszólagos — össze nem hangolatlanságával kapcsolatos a következő feltétel. A törlesztés ideje alatt ugyanis a következő év többletnyereségének megállapításánál az előző évi vállalati tisztajövedelemből viselt törlesztés összegével az alapjövedelmezőség kiszámításánál az előző év vállalati tisztajövedelemének összegét nem csökkentik. Így a következő év alapjövedelmezőségének szintje az előző évben törlesztett összeggel magasabb. A vállalatnak tehát csak olyan beruházás gazdaságos, amelynél *a folyó törlesztés mellett a nyereség növelésére is lehetősége nyílik*, tehát ahol a beruházás jövedelmezősége a vállalat átlagos jövedelmezőségénél magasabb.

HOCH RÓBERT—RADNÓTI ÉVA—GRÖLMUSZ VINCE

A BÚTORKERESLET ALAKULÁSÁNAK BECSLÉSE
A KERESLETTELASZTICITÁSI SZÁMÍTÁSOK ALAPJÁN

A BÚTORKERESLET ALAKULÁSÁNAK BECSLÉSE A KERESLETTELASZTICITÁSI SZÁMÍTÁSOK ALAPJÁN

A népgazdasági tervezés, a népgazdasági mérlegrendszer tökéletesítésének szükségessége egyre sürgetőbben követeli az egyes gazdasági folyamatok kvantitatív elemzését, s ezen elemzések alapján tudományos prognózisok készítését; illetve az e számítások végzéséhez szükséges módszerek viszonyainknak megfelelő kialakítását. E munkának fontos területe: a *kereslet-tervezés* tökéletesítése, tudományos alapokra helyezése.

A kereslet várható alakulását csak a keresletkutatás tudományos módszereivel lehet jól megközelíteni. Még a rövidtávú kereslet felmérésnél sem helyettesíti a gyakorlati szakemberek praxisa a tudományos módszereken nyugvó piackutatást. Még inkább így áll a dolog a kereslet távlati tervezésénél. A kereslet sok évre várható alakulását kizárólag elméletileg megalapozott módszerekkel lehet megközelíteni.

Hazai viszonylatban a megfelelő módszerek kialakítása terén az első szárnypróbálgatások közé tartozik ez a tanulmány is,* amely — az Országos Tervhivatal megbízásának eleget téve — azt igyekszik megállapítani, hogy a *bútorkereslet*, pontosabban: *a lakosság új lakásbútorok iránti keresletének állománya várhatóan hogyan alakul a második öt éves tervek során.*

Már előljáróban szükségesnek tartjuk, hogy rámutassunk néhány fontos körülményre a vizsgálat tárgyával és a kutatás nehézségeivel kapcsolatban.

Először: e tanulmány az *összbútorkereslet* prognózisát adja, s meg sem kísérli annak kiszámítását, hogy az *egyes bútorfajták* kereslete hogyan fog alakulni, mert erre — a szükséges statisztikai adatszolgáltatás hiányában — semmilyen lehetőségünk nem volt.

Másodszor: nem kutatjuk az *árváltozások hatását* a bútórvásárlások alakulására. Teljesen figyelmen kívül hagyjuk az *egyedi árváltozások* hatásának vizsgálatát a beszámolási időszakban (csak egy alkalommal változtatták meg ez idő alatt az egyedi árakat), s a tervidőszakra megadott bútórvásárlási forintösszeg is változatlan egyedi árakat tételez fel.

Harmadszor: kellő apparátus híján nem végezhetünk külön adatfelvételt, *kénytelenek voltunk a meglévő statisztikai adatokra támaszkodni.* A meglévő statisztikai adatok pedig a bútorkereslet *minden tekintetben* megalapozott vizsgálatához hiányosnak bizonyultak. (Pl. a háztartásstatisztika — amelynek adatait meszesemenően felhasználtuk — elsődlegesen nem a keresletkutatás, hanem a létfenntartási költségek alakulása mérésének céljait szolgálja.)

* E tanulmány teljes terjedelmében az MTA Közgazdaságtudományi Intézete kiadványsorozatának 6. számában jelent meg.

Negyedszer: a dinamikus vizsgálat alapjául vett időszakot (1953—1957) sok tekintetben *speciálissá teszik* a következő tényezők:

— a beszámolási időszakot megelőzően a bútortvásárlások igen alacsony színvonalon mozogtak, sőt csökkentek is; egyidejűleg felhalmozódtak a keresleten felüli eladhatatlan bútorkészletek és kielégítetlen, latens (vagyis nem fizetőképes) bútorszükségletek;

— a beszámolási időszakban a kereslet ugrásszerűen megnőtt, a kínálat nem tudott e fejlődéssel lépést tartani; a beszámolási időszakot *kielégítetlen* bútorkereslet jellemezte, sőt ez a hiány növekvő tendenciájú volt.

Keresztszeti kutatásunk alapjául az ellenforradalmat követő 1957. évet választottuk. Ez a tény fokozta vizsgálatunk nehézségeit, fogyatékoságait.

Továbbá tetézi a vizsgálat nehézségeit az a tény, hogy a tervidőszakban megyébe a *mezőgazdaság szocialista átszervezése*.*

Végül: kutatásunknak talán legfontosabb hiányossága, hogy a *bútorkeresletet elszigetelve, más fogyasztási cikkek keresletétől elvonatkoztatva* vizsgáljuk. Az összes iparcikkekre, de legalábbis a tartós fogyasztási cikkekre kiterjedő vizsgálat kimutathatná a bútort- és más cikkek kereslete közötti összefüggést. A vizsgálat ilyen kiterjesztésére azonban nem volt lehetőségünk.

A vizsgálat vázolt nehézségei és hiányosságai miatt úgy véljük, hogy tanulmányunknak *elsősorban módszertani* jelentősége van, s az eredményül kapott számok nem tekinthetők kielégítő mértékben megbízhatóknak. Meg vagyunk azonban győződve arról, hogy kapott eredményeink minden hiányosság ellenére megbízhatóbbak, mint azok a mutatószámok, amelyeket a tervezési gyakorlatban alkalmazott módszerek produkáltak, s — feltéve, hogy a kínálat a keresletnek megfelelően alakul — nem lesznek távol a bútortvásárlás tényleges alakulásától.

A bútortforgalom alakulása 1953 és 1957 között

A beszámolási időszak (1953—1957) vizsgálatának az a célja, hogy a tervidőszakra kiinduló pontot adjon a várható kereslet számításához. Ennek érdekében a beszámolási időszak adatai alapján meg kell szerkeszteni a bútorkereslet görbáját, illetve függvényét.

A bútorkereslet alakulását meghatározó döntő tényező a beszámolási időszakban a jövedelemalakulás (ez lesz a döntő tényező a tervidőszakban is), s ráadásul a bútorkereslet alakulása, meg a jövedelemalakulás összefüggése kvantifikálható és a jövedelemváltozás többé-kevésbé folyamatos; ezért a bútort keresleti görbáját és keresleti függvényét a — beszámolási időszak tényei alapján — a jövedelemalakulás funkciójában szerkesztjük meg. Továbbá: megállapítjuk, hogy a jövedelemalakulás okozta keresleti hatást milyen más tényezők befolyásolták, s ennek megfelelően módosítjuk keresleti függvényünket, illetve e függvény alapján kapott eredményeket. (A tervidőszakra vonatkozóan a bútorkereslet függvényébe az előirányzott jövedelemváltozás számait helyettesítjük be, s a kapott eredményt a keresletet meghatározó egyéb tényezők tervezett vagy várható hatásával korrigáljuk.)

* E tekintetben a nehézséget az okozza, hogy a fentemlített statisztikai fogyatékoságok miatt a termelőszövetkezeti parasztság számarányának változására alkalmazott korrekciós tényező hiányosan megalapozott. De a termelőszövetkezeti mozgalom erőteljes fejlődése várhatóan hatással lesz az egyéni parasztság bútortvásárlásainak alakulására is.

A bútorkereslet és a jövedelemalakulás összefüggése *dinamikusan* — azaz az időben változó kereslet és az időben változó jövedelem kapcsolataként — vizsgálva nem mutatható ki *tisztán*. Ezt csak a *keresztmetszeti*, csak a statikus vizsgálat tárhatja fel.*

A bútorkereslet a jövedelem függvényében

A bútorkereslet és a jövedelemalakulás összefüggésének keresztmetszeti vizsgálata

A *keresztmetszeti vizsgálat* — statikus vizsgálat. Ebben a vetületben azt kutatjuk, hogy adott jövedelemviszonyok (és adott ár- stb. viszonyok) közepette különböző jövedelemnagyságoknak milyen bútortvásárlási összegek felelnek meg.

Keresztmetszeti vizsgálatunk *alapja*: az 1957. évi háztartásstatisztika. Ennek adataiból kiindulva állapítjuk meg a reáljövedelem változás hatását a bútortvásárlásokra; képezzük *keresleti görbét* és *keresleti egyenletet*, számítunk *rugalmassági együtthatókat*. Még hozzá mindezt külön a bérből és fizetésből élőkre, s külön az egyéni parasztszakra.** A két társadalmi réteget (bútortvásárlásaikat, jövedelem- és számarányukat) egybevetve állapítjuk meg a közös jövedelemrugalmassági *együtthatót*. A kereslet rugalmassági együtthatója rendszerint nem egyszermindenkorra adott nagyság, hanem függ a keresleti görbe alakjától és e görbének a koordináta-rendszerben elfoglalt helyétől. Éppen ezért tanulmányunkban jelentős helyet foglal el a *bútortvásárlások görbéjének elemzése*.

A jövedelemalakulás és a bútorkereslet alakulása közötti összefüggés keresztmetszeti vizsgálatának az a *célja*, hogy a továbbiakban a jövedelem időbeni változására alkalmazzuk azokat az eredményeket, amelyeket a jövedelmek „térbeni” különbségeinek vizsgálatából nyerünk.

a) A bérből és a fizetésből élők kategóriánkénti bútorkereslete

Az 1957-es háztartásstatisztika 1440 munkás-alkalmazott család vásárlási adatait jövedelemnagyság szerint 12 csoportra bontva vizsgálja. Egy csoportra tehát átlagosan 120 család jut. Míg az alacsonyabb egységárú és rendszeresen vásárolt cikkeknel ez megfelelő reprezentációt nyújt, addig a nagyobb értékű és természeténél fogva csak hosszabb időközönként vásárolt bútornál ily kis csoportok figyelembevétele mellett csak véletlen összefüggéseket lehetne megállapítani.

Ennek ellenére az egy főre jutó jövedelem nagysága és az egy főre jutó bútortfogyasztás nagysága közötti összefüggés igen szoros, mert az egy főre jutó havi jövedelem és az egy főre jutó havi bútortfogyasztás közötti korrelációs együttható $r = 0,95$.

A jövedelem nagysága és a bútortfogyasztás közötti szoros kapcsolat korreláció számítás nélkül is szembetűnővé válik, ha a családokat nagyobb csoportokba vonva vizsgáljuk. A KSH egy másik feldolgozása ugyanezen 1440 család adatairól a családokat 4 csoportra bontva vizsgálja. Egy csoportra így már átlag 360 család jut.

* *Statikus* kutatásnak nevezzük egy adott időpont vagy időszakasz jelenségeinek vizsgálatát; *dinamikus* kutatásnak pedig az időben végbemenő változás, fejlődés vizsgálatát.

** A rendelkezésünkre álló háztartásstatisztikai felvételek általános hiányossága, hogy nem tartalmazzák sem — a ma még jelentős — „egyéb” társadalmi rétegek adatait, sem a magasabb jövedelmű városi és falusi dolgozók adatait, s a termelőszövetkezeti parasztság nem szerepel benne a jövedelem- illetve a reáljövedelemkülönbségeknek megfelelő kategóriák szerinti bontásban.

Munkás-alkalmazott családok 1957-es háztartásstatisztikai adataiból

Csoport	I.	II.	III.	IV.
Figyelembe vett családok száma	471	418	273	278
1 főre jutó havi nettó jövedelem Ft	470	682	864	1222
1 főre jutó havi bútortvásárlás Ft.....	4,55	13,03	19,75	39,16
Bútortvásárlás a jövedelem %-ában	0,97	1,91	2,23	3,96

(KSH Statisztikai Időszaki Közlemények 22. kötet.)

Ha a bútortfogyasztást a négy csoportban a jövedelem függvényében ábrázoljuk, az x és y értékek közti korreláció igen szoros $r = 0,996$ és lineáris illesztéssel igen jól megközelíthető. A statisztikailag megadott pontoknak az egyenlet által ábrázolt egyenes körüli szórása mindössze 1,44, a relatív szórás csak $\sigma = 0,074$.*

A számított egyenest az egy főre jutó havi bútortvásárlás és az egy főre jutó havi nettó jövedelem közti összefüggés kifejezésére az $450 < x < 1500$ intervallumban lehet alkalmazni.

Természetesen nem szabad illúziókat táplálnunk az összefüggés kifejezésének pontosságát illetően, hiszen az összefüggés megállapítására mindössze 4 pont áll rendelkezésünkre. Ahhoz, hogy kellő pontossággal állapítsuk meg a függvényszerű kapcsolatot, legalább 12 csoportra és egy-egy csoportban 350—400 családra, tehát körülbelül 4000 városi munkás-alkalmazott család háztartásstatisztikai vizsgálatára lenne szükség. Viszont az eddig legszélesebbkörű statisztikai felvétel: az 1956-os is mindössze 1738 városi munkás-alkalmazott családra terjed ki.**

Bár korántsem állítjuk, hogy egy részletesebb statisztikai felvétel esetén a jövedelem és a bútortvásárlás közti összefüggést lineáris egyenlettel lehet majd a legjobban megközelíteni, de részletesebb statisztikai felvétel hiányában számunkra ez adja most a legjobb megközelítést.

A bútortvásárlási*** egyenlet segítségével most már kiszámíthatjuk az egyes jövedelemkategóriákhoz tartozó jövedelemrugalmassági együtthatókat.

- * $x = 1$ főre jutó havi nettó jövedelem;
 $y = 1$ főre jutó havi bútortvásárlás.

Az egyenest a legkisebb négyzetek módszerével számítottuk.

** Ahhoz tehát, hogy számításaink kielégítő pontosságúak legyenek, külön, részletes, tartós fogyasztási cikkek vásárlására kiterjedő háztartásstatisztikai felvételekre lenne szükség. Ez a bútortfogyasztásra vonatkozólag annál is inkább szükségesnek látszik, mivel itt olyan csoportosításokat is kellene alkalmazni, amelyeknek más cikkek vizsgálatánál nincs jelentőségük. Például helyes volna a családokat nemcsak az egy főre jutó jövedelem szerinti csoportosításban, hanem az egy szobára jutó jövedelem szerinti csoportosításban is vizsgálni, melynek alapján feltehetőleg érdekes összefüggések válnának kimutathatóvá. Szükséges volna továbbá a bútortvásárlásokat nemcsak forint-összegekben, hanem mennyiségben is (pl. garnitúrában) feltüntetni, hogy kimutathatóvá válják: mekkora a mennyiségi és mekkora a minőségi rugalmasság. Csak így tudnánk megfelelő következtetéseket levonni a bútortkereslet szerkezetének alakulásáról. E szükséges előfeltételek hiányában természetesen csak durva becslésekre és megközelítésekre vagyunk utalva. Ilyen durva megközelítés a bútortfogyasztás és a jövedelem nagyság közti összefüggést kifejező

$$y = 0,0473 x - 18,99$$

lineáris egyenlet is.

*** A vizsgálat célja: a bútortkereslet várható alakulásának kiszámítása. Itt azonban nem a kereslet, azaz nem a fizetőképes szükséglet, amit megmérni, számszerűen elemezni lehet, hanem a vásárlások, azaz a kielégített fizetőképes szükségletek.

Az egyenlet alapján számíthatunk *pontelaszticitásokat*:

$$y = 0,0473 x - 18,99$$

$$y' = 0,473$$

$$E = \frac{y' x}{y} = \frac{0,0473 x}{0,0473 x - 18,99} = \frac{1}{1 - \frac{18,99}{0,0473 x}}$$

Látható ebből, hogy

1. a rugalmasság minden pontban nagyobb mint egy, mert

$$0,0473 x > 0,0473 x - 18,99$$

2. x növekedésével a rugalmasság csökken

$$\lim_{x \rightarrow \infty} E = 1$$

$x = 500$ -nál a pontelaszticitás 5,04

$x = 1300$ -nál a pontelaszticitás 1,45

A várható kereslet számbavételével persze nem annyira a pontelaszticitásnak, mint inkább az ívelaszticitásnak van jelentősége, ahol a figyelembe vett ív nagyságának a tervezett reáljövedelemnövekedés nagyságával kell azonosnak lennie.

Azonban olyankor, amikor a keresleti függvényre lineáris illesztés alkalmazható — mint a mi esetünkben —, akkor ívelaszticitás = pontelaszticitás, mert

$$\frac{\Delta y}{\Delta x} = \frac{dy}{dx},$$

tehát a rugalmassági együttható nem függ az ív hosszától.

Jelen keresleti függvényünknel a jövedelemrugalmasság tehát nem függ a jövedelemváltozás mértékétől, viszont függ a bázisjövedelem nagyságától, és pedig mennél nagyobb abszcisszájú pontot vizsgálunk, annál kisebb lesz a jövedelem rugalmassága.

A további számításokhoz szükséges a megvizsgált munkás és alkalmazott jövedelemkategóriák bútorkereslete *átlagos* rugalmassági együtthatójának meghatározása. Ez utóbbihoz szükséges adatok azonban nem állnak rendelkezésünkre. Az átlagos rugalmassági együttható kiszámításához ismernünk kellene a munkás és alkalmazott családok *teljes* sokaságának tényleges megoszlását a fejenkénti jövedelmek szerint. Mivel ilyen adatok nincsenek, ezért az átlagos rugalmassági együtthatót az *országosan* átlagos fejenkénti jövedelemnek megfelelő kategória rugalmassági együtthatójával helyettesítjük. 1957-ben a munkás-alkalmazott népesség fejenkénti jövedelme átlagosan 886,— Ft* volt. Ezen fejenkénti jövedelemnek megfelelő kategória rugalmassági együtthatója 1957-ben 1,83. A továbbiakban ezt az értéket tekintjük a bérből és fizetésből élők 1957. évi átlagos elaszticitási koefficiensének.**

* A lakosság jövedelme és fogyasztása. Statisztikai Időszaki Közlemények 15. kötet.

** Lehetséges volna más megoldás alkalmazása is. Pl. a legtöbb nyugati gazdasági kutató intézetben (svéd, angol, osztrák) a jövedelem rugalmassági számításokra az $y = ax^E$ függvény formulát alkalmazzák, amelynél a pontrugalmasság konstans, mert ha $y = ax^E$ akkor

$$y' = E ax^{E-1} \text{ és } \frac{y' x}{y} = \frac{E ax^{E-1} x}{ax^E} = E$$

Ennek az eljárásnak alkalmazása a beszámolási időszakban azonban számunkra nem látszott megfelelőnek, mivel a statisztikai sorunkra legjobban illeszkedő $y = ax^E$ alakú görbe y értékei és a statisztikailag adott y értékek eltérése igen nagynek mutatkozott.

Számításainkat eddig az 1957-es év keresztmetszeti vizsgálata alapján végeztük. Ezután kíséreljük meg számításainkat az 1956-os év keresztmetszeti vizsgálata alapján ellenőrizni, vagyis az 1957-es év keresztmetszeti vizsgálata alapján szerkesztett keresleti egyenlet segítségével kiszámítani az 1956. évi háztartástatisztika jövedelmekategóriának megfelelő bútorvásárlásokat, s a kapott eredményeket egybevetni az 1956-os statisztikában szereplő kategóriánkénti bútorvásárlási összegekkel.

Ha megpróbáljuk az 1957-es statisztikai felvételből nyert összefüggést az 1956-os adatokra alkalmazni, a következő értékeket kapjuk.

2. sz. táblázat

Munkás-alkalmazott népesség bútorvásárlásainak alakulása 1956-ban

I főre jutó havi jövedelem, Ft	320	460	620	770	1100
I főre jutó havi bútorvásárlás 0,0473x — 18,99 egyenlettel szá- mítva, Ft	—	2,8	10,3	17,4	33
I főre jutó bútorvásárlás, Ft	2,39	2,39	4,56	16,39	34,25

(Forrás: KSH Statisztikai Időszaki Közlemények 5. kötet.)

Az ellenőrzés tehát azt mutatja, hogy a bázisegyenlet többé-kevésbé jellemzi — legalábbis a vizsgált időszak feltételei között — a bútorvásárlások és a jövedelmek közötti kapcsolatot, mert hiszen a tényleges, valamint az egyenlet alapján számított bútorvásárlási összegek jövedelmekategóriánként nem mutatnak túl nagy eltérést. Látni kell azonban, hogy egy, illetve két helyen a különbség viszonylag számottevő, a szóródási mutató ezért aránylag nagy.

Az 1956-os bútorvásárlás statisztikai adatainak az $y = 0,0473x - 18,99$ egyenes körüli szóródása $\sigma = 2,9$. Ezt az eltérést főként az teszi indokolttá, hogy különböző időszakokban a reáljövedelem változáson kívül más tényezők is befolyásolják a fogyasztás szerkezeti változásait. Erre a kérdésre a dinamikai vizsgálat során még visszatérünk.

Az átlagos reáljövedelem a munkás-alkalmazott családoknál 1956-ban 765,— Ft,* az ennek megfelelő kategória rugalmassági együtthatója $E = 2,11$ (a $0,0473x - 18,99$ egyenlettel számolva).**

Ugyanilyen módon meghatározhatjuk egyenletünk alapján a vizsgált időszak valamennyi évére a bútorvásárlások jövedelemrugalmassági együtthatóit, amelyek az adott évet tekintve átlagos elaszticitási koefficiensek!

3. sz. táblázat

Átlagos jövedelemrugalmasság a munkás-alkalmazott családoknál

	1953	1954	1955	1956	1957
I főre jutó havi reáljövedelem (évi átlag) 1954-es áron, Ft	490	620	725	765	886
Bútorvásárlás jöv. rugalmassága ...	5,5	2,84	2,24	2,11	1,83

* 1954-es áron. A lakosság jövedelme és fogyasztása. Statisztikai Időszaki Közlemények 15. kötet.

** Ha az 1956-os adatok alapján számolnánk a jövedelemrugalmasságot, akkor az $y = 0,053x - 25$ egyenletből $E = 2,5$ lenne az átlagos együttható.

b) Az egyéni parasztság kategóriánkénti bútorkereslete

A magánparaszti háztartásokra vonatkozólag a háztartásstatiszтика 1957-re az alábbi adatsort közli.

4. sz. táblázat

Az egyéniileg dolgozó parasztek 1957-es háztartásstatistikai adataiból

A megfigyelt családok száma	41	159	309	365	331	300	339	304	53
Egy paraszti főre jutó havi jövedelem, Ft ...	218	295	375	458	540	623	748	977	1493
1 főre jutó havi bútorkereslet, Ft.....	—,13	—,87	1,30	3,69	5,—	8,46	14,52	27,72	67,38

(KSH Statisztikai Időszaki Közlemények 22. köt. Budapest 1959. 173. old.)

A keresleti görbére lineáris illesztést nem lehetett alkalmazni s a másodfokú függvénnyel való megközelítés sem mutatkozott megfelelőnek. Végül is (lemondva a véletlen ingadozások kiegyenlítéséről) ötödfokú függvényt alkalmaztunk.

$$y = \frac{268 x^5}{10^{16}} - \frac{1972 x^4}{10^{13}} + \frac{271 x^3}{10^9} - \frac{462 x^2}{10^7} - \frac{412 x}{10^4} + \frac{1437}{10^2}$$

Az egyenlet az $400 < x < 1500$ intervallumban alkalmazható a bútorkereslet és a jövedelem közti kapcsolat kifejezésére.

Az egyenlet segítségével kifejezhetjük a jövedelemrugalmassági együtthatót is.

$$E = \frac{\frac{268 x^6}{10^{16}} (a^5 - 1) - \frac{1972 x^5}{10^{13}} (a^4 - 1) - \frac{271 x^4}{10^9} (a^3 - 1) - \frac{462 x^3}{10^7} (a^2 - 1) - \frac{412 x^2}{10^4} (a - 1)}{\frac{268 x^5}{10^{16}} - \frac{1972 x^4}{10^{13}} + \frac{271 x^3}{10^9} - \frac{462 x^2}{10^7} - \frac{412 x}{10^4} + \frac{1437}{10^2}}$$

ahol $a = \frac{x_2}{x_1}$, azaz a jövedelmek növekedését kifejező lánc indexszám.

A jövedelemrugalmassági együttható értéke tehát változik egyrészt attól függően, hogy milyen jövedelemnagyságra vonatkozóan, másrészt, hogy milyen hosszú ívre, azaz mekkora %-os jövedelemnövekedésre számoljuk.

Most már — a bérből és fizetésből élőknel alkalmazott eljárást felhasználva — megadhatjuk az egyéni parasztság bútorkeresletének évenkénti átlagos jövedelemrugalmassági együtthatóját.

5. sz. táblázat

Egyéni parasztek bútorkereslete jövedelemrugalmasságának alakulása 1953–57

	1953	1954	1955	1956	1957
Az egyéni parasztság 1 főre jutó reáljöv. az előző év %-ában	—	105	104	98	116
Az egyéni parasztság 1 főre jutó havi reáljövedelme (Ft)	490	515	537	524	605
A jövedelemrugalmasság	2,78	3,60	3,88	3,72	—

* $y = 1$ főre jutó havi bútorkereslet Ft;
 $x = 1$ főre jutó havi jövedelem Ft.

c) *A városi dolgozók és az egyéni parasztok bútorkeresletének egybevetése. Együttes átlagos rugalmassági együtttható számítása*

Megállapítottuk külön a bérből és fizetésből élők, külön a parasztság 1957. évi bútorkeresletének jövedelmi függvényét, s az átlagos jövedelemrugalmassági együttthatókat. Ezek az eredmények azonban még magukban nem alkalmasak arra, hogy a statikus vizsgálatról áttérjünk a dinamikus vizsgálatra. Ehhez legalábbis az szükséges, hogy megállapítsuk a városi és a falusi dolgozók bútorkeresletének együttes átlagos rugalmassági koefficiensét. Ennek megállapításához kell mindenekelőtt egybevetni a városi és a falusi dolgozók bútorkeresletét.

*Mi a közös a bérből és fizetésből élők, valamint az egyéni parasztság bútorkeresletében? Először is az, hogy bizonyos jövedelemkategórián alul mindkét társadalmi csoportnál zérus. Másodszor közös vonás: hogy a kereslet jövedelemelaszticitási koefficiensé mindkettőnél egy felett van, vagyis a jövedelem növekedésével mind a falusi, mind a városi dolgozók kiadásaiban növekszik a bútorvásárlások súlya.**

Milyen főbb különbségek mutatkoznak a bérből és fizetésből élők, valamint a parasztok egy főre jutó bútorkeresletében?

Először is különbözik a két társadalmi csoport bútorkeresleti görbéjének alakja, s rugalmassági együttthatóinak alakulása. A bérből és a fizetésből élőkénél a bútorvásárlások súlya az összkiadásokban a jövedelem növekedésével emelkedik ugyan, de csökkenő mértékben emelkedik. A kisárutermelő parasztoknál a jövedelem emelkedésével a bútorvásárlások súlya a pénzben kifejezett fogyasztás összegében szintén emelkedik, de a súlynövekedés változása — a jövedelem emelkedésével — nem mutat határozott tendenciát: bizonyos jövedelemszínvonalnál mérséklődik, bizonyos jövedelemszínvonalnál fokozódik.

A városi dolgozók bútorkereslete egyenessel fejezhető ki, az egyéni parasztság bútorkeresletét viszont konvex görbe ábrázolja, a keresleti egyenlet ötödfokú függvényvel közelíthető meg. A két keresleti görbe alakjának különbözősége megmutatkozik a belőlük számolt rugalmassági együttthatók különbözőségében. Az előbbieknél a jövedelem növekedésével a rugalmassági együtttható csökken, tart az egyhez, s az ivrugalmassági együtttható nem függ a jövedelemváltozás mértékétől. Az utóbbiaknál viszont a pontrugalmassági együtttható a jövedelem növekedésével egyenlőtlenül alakul (hol nő, hol csökken), s az ivrugalmassági koefficiens függ a jövedelememelkedés mértékétől is.

Másodszor különbség, hogy — a statisztikai adatok szerint — az alacsony jövedelemkategóriáknál a munkások és alkalmazottak bútorkereslete nagyobb, míg a magasabb jövedelemkategóriáknál a parasztoké. (Kb. nyolcszáz forintos jövedelemnél esik egybe a két csoport bútorkereslete.) Ha a statisztikai adatok helyesen tükrözik a valóságos helyzetet, e sajátos körülménynek igen fontos szerepe lehet a dinamikus vizsgálatnál, különösen pedig a prognóziskészítésnél.

A *harmadik* fontos különbség: az egy főre jutó paraszti átlagjövedelem alacsonyabb, mint a bérből és fizetésből élőké. (1957-ben a bérből és fizetésből élőké: 886,— Ft, a parasztoké: 605,— Ft.) Már ebből a különbségből következik, hogy

* Mindkét közös vonást összegezhethetjük abban, hogy a keresleti görbe nem az origóból indul ki. Sematikusán:

$$y = \sum_{n=1}^n ax^n - |c|.$$

a városi dolgozók átlagos fejenkénti bútortvásárlása magasabb mint a parasztságé. S mivel ezek az átlagok abba az intervallumba esnek, amelyben — a statisztika szerint — az előbbiek bútortvásárlása azonos fejenkénti jövedelemnél is magasabb az utóbbiakénál, ez a körülmény fokozza a fejenkénti átlagos bútortvásárlásokban mutatkozó különbséget.

Végül a fentiekből következően: a beszámolási időszakban az átlagos jövedelemelaszticitási koefficiens a városi dolgozóknál évről évre csökken (lásd a 3. sz. táblázat adatait), a parasztságnál emelkedő tendenciát mutatott (lásd az 5. sz. táblázat adatait); s a beszámolási időszak elejét kivéve — az utóbbiak átlagos rugalmassági együtthatója volt magasabb.

d) A termelőszövetkezeti parasztság bútorkereslete

Az eddigiekben nem szoltunk a termelőszövetkezeti parasztság bútorkeresletének alakulásáról. A termelőszövetkezeti parasztok — tekintettel életkörülményeik megváltozására — azonos pénzjövedelemből — nagyobb százalékot fordítanak bútortvásárlásra, mint az egyénileg gazdálkodók. Már az előzőekben utaltunk arra, hogy nem állnak rendelkezésre adatok, amelyek a termelőszövetkezeti parasztság kiadásait jövedelemkategóriánként bontva ábrázolnák. Jobb híján azonban az átlagos képet tükröző adatokból is levonhatjuk azt a következtetést, hogy a termelőszövetkezeti parasztság bútorkereslete jobban hasonlít a munkások és az alkalmazottak bútorkeresletéhez, mint az egyénileg dolgozó parasztoké.

*

A városi és a falusi dolgozók bútorkeresletének együttes átlagos rugalmassági együtthatóinak megállapításánál a két társadalmi réteg súlyát a következő tények szem előtt tartásával határoztuk meg: *a)* a paraszti népesség az össznépességnek mintegy negyven százalékát alkotja; *b)* a parasztok egy főre jutó átlagjövedelme kisebb a munkás-alkalmazott rétegénél; *c)* az adott jövedelemszinten az egyénileg gazdálkodó parasztok azonos jövedelemből kevesebbet fordítanak bútortvásárlásra, mint a bérből és fizetésből élők; *d)* a termelőszövetkezeti parasztság bútorkereslete közelebb van a munkások és alkalmazottak bútorkeresletéhez, mint az egyénileg gazdálkodóké, ezért a termelőszövetkezeti parasztság bútorkereslete csökkenti az egyéni parasztság bútortvásárlása által meghatározott jövedelem-rugalmassági együttható súlyát.

Az 1957-es év keresztmetszeti vizsgálata alapján — a fenti súlyozást alkalmazva — a következő *együttes átlag elaszticitási együtthatókat* állapítottuk meg:

1953	1954	1955	1956
5,3	2,9	2,—	2,58

A továbbiakban ezek az együtthatók szolgálnak majd alapul mind a beszámolási időszak dinamikus vizsgálatához, mind a tervidőszakra vonatkozó prognózisszámításhoz. A bérből és fizetésből élők, valamint az egyénileg gazdálkodó parasztok átlagos rugalmassági együtthatóit alkalmazzuk az egész lakosságra, tehát — a megfelelő adatok hiánya miatt — feltételezzük, hogy az egyéb társadalmi rétegek bútorkeresletének rugalmassági együtthatói is hasonlóak.

A bútorkereslet és a jövedelemalakulás összefüggésének dinamikus vizsgálata

A keresztmetszeti vizsgálat alapján kapott összevont jövedelemrugalmassági együtthatókat alkalmazzuk *a beszámolási időszak dinamikus vizsgálatában*. Azaz: a kapott rugalmassági együtthatók, valamint a fejenkénti „anyagfogyasztás” tényleges alakulása alapján „becslést” végzünk, kiszámítjuk a beszámolási időszak elméleti bútorforgalmát. Az ily módon kiszámított bútorforgalmat egybevetjük a tényleges bútorforgalommal, s megállapítjuk az eltérések mértékét és okait. Becsléseket végzünk arra vonatkozóan, hogy a bútorkeresletet meghatározó egyéb (a jövedelem hatáson kívüli) tényezők milyen mértékben befolyásolták a bútorkeresletet. Mindennek alapján a kapott eredményeket korrigáljuk a bútóvásárlásokat meghatározó egyéb tényezőknek megfelelően. (Ez a korrekció szabályszerűen a rugalmassági együtthatók alapján számított becsléseket érinti.)

A bútorkereslet alakulását dinamikusan is *döntően* — bár nem kizárólagosan — *a jövedelmek alakulása* szabja meg; ezért a bútorkeresletet dinamikus vizsgálatánál is a reáljövedelmek függvényében kell ábrázolni. A dinamikus vizsgálatnál azonban a jövedelemalakulás másként jön számba, mint a keresztmetszetvizsgálatnál. Már különbség van a fejenkénti jövedelem *fogalmában* is. Amíg a keresztmetszeti vizsgálatnál a KSH által megadott nettó jövedelemhez viszonyítunk, addig a dinamikus vizsgálatnál *a lakosság fejenkénti anyagfogyasztásához*.*

Továbbá (és ez a lényeges különbség): a keresztmetszeti vizsgálatnál az elsődleges a *fejenkénti* jövedelem és a fejenkénti kereslet összefüggése. Ezt fejezi ki a keresleti görbe, a keresleti egyenlet. Az egyes jövedelemkategóriák és társadalmi csoportok súlya a keresztmetszeti vizsgálatnál nem jön számba a keresleti görbe, a keresleti egyenlet, valamint az egyes jövedelemkategóriákhoz tartozó rugalmassági együttható meghatározása szempontjából. A jövedelemkategóriák és társadalmi csoportok súlya keresztmetszeti vizsgálatnál csak az *átlagos* fejenkénti jövedelem, az átlagos fejenkénti kereslet, az átlagos rugalmassági együttható meghatározása szempontjából lényeges. (Adatok híján nem is számíthatunk ki a rugalmassági együtthatók tényleges átlagát.) A dinamikus kutatásnál viszont a hangsúly az *összkereslet, illetve az összforgalom* alakulásán van. Az összkereslet változásának viszont meghatározó tényezője a — keresleti görbe által kifejezett — fejenkénti jövedelem változása, de fontos meghatározója a jövedelemkategóriák és társadalmi csoportok számarányának változása is. Tehát a dinamikus vizsgálatnál figyelembe kellene venni ez utóbbi tényezőket is. Mivel a családok jövedelemkategóriánkénti megoszlása nem ismeretes (s a változást sem tervezik), ezért a számításokban a különböző kategóriáknál azonos ütemű jövedelemnövekedést tételezünk fel. Viszont figyelembe vesszük a legfontosabb társadalmi csoportok számarányának változásait.

A vizsgált időszakban a jövedelemalakuláson kívül egyéb tényezők is megszabták a bútorforgalom alakulását. A *döntő tényező* azonban a *jövedelemalakulás*, méghozzá az *egy főre jutó jövedelemalakulás* volt. Ezt bizonyítja a beszámolási

* A fejenkénti nettójövedelem és a fejenkénti anyagfogyasztás között eltérés van, mert a nettójövedelmek az élelmiszer- és iparcikk-fogyasztáson felül tartalmazzák a szolgáltatásokra fordított fogyasztói kiadásokat is, az élelmiszer és iparcikk fogyasztás viszont a szolgáltatásoknak csak az anyagfogyasztással járó hányadát foglalja magában. Mégis indokolt az ún. anyagfogyasztás adatainak felhasználása, mert társadalmi méretekben nem állnak rendelkezésre az egy főre jutó nettójövedelmek s annak változásait bemutató adatok, s a népgazdasági tervek sem tartalmazzák az összlakosság egy főre jutó nettójövedelem változását.

időszak fejenkénti (évi) együttes élelmiszer- és iparcikkfogyasztása, s a fejenkénti bútorforgalom évenkénti alakulása közötti rendkívül szoros — csaknem funkcionális — összefüggés. Feltűnő, hogy e kapcsolat elsőfokú függvénytől igen jól megközelíthető.*

Alkalmazzuk a keresztmetszeti vizsgálat során nyert eredményeket a dinamikus vizsgálatra; vagyis a képzett évi átlagos rugalmassági együtthatók segítségével számítsuk ki az évenkénti egy főre jutó együttes élelmiszer- és iparcikkfogyasztás („anyagfogyasztás”) adataiból az elméleti bútorforgalmat. Ellenőrizzük és helyesbítjük a keresztmetszeti vizsgálat eredményét: vagyis a számított bútorforgalmat vessük egybe a tényleges bútorforgalommal: állapítsuk meg eltérésük mértékét és okát, s becsüljük meg, hogy a bútorkeresletet meghatározó *egyéb* tényezők milyen mértékben hatottak a bútorforgalom alakulására. Előre kell még bocsátani: az évenkénti rugalmassági együtthatókat az 1957 év keresztmetszeti vizsgálata alapján állapítottuk meg, tehát a városi és a falusi dolgozók 1957. évi számarányát fejezik ki. Mivel a beszámolási időszakban ez a számarány lényegében változatlan volt, ezért e tekintetben a számított forgalmi adatok nem szorulnak helyesbítésre.

A keresztmetszeti vizsgálatból nyert rugalmassági együtthatók és az egy főre jutó évenkénti anyagfogyasztás adatai alapján megkapjuk az egy főre jutó évenkénti számított bútorvásárlási összegeket. Ha ezeket beszorozzuk a népesség adott évi számával, akkor eredményeinket összevethetjük az évenkénti tényleges bútorforgalom árösszegeivel:

6. sz. táblázat

Az egy főre jutó bútorforgalom tényleges és számított értékei 1953—57

1954-es árak; Ft

	1953	1954	1955	1956	1957	1953/1957
Tényleges bútorforgalom .	356	751	1030	1062	1325	4524
Számított bútorforgalom ..	356	722	893	1239	1256	4466
Tényszám a becslés %-ában	—	104	115,3	85,7	105,5	101,3

A keresztmetszeti vizsgálat alapján nyert eredményeket — amelyek a jövedelemalakulás és a kereslet közötti összefüggést mutatják — a dinamikus vizsgálatnál alkalmazva egyes években jelentős eltéréseket tapasztalunk a tényleges és a becsült forgalom között. Am több évet együttesen vizsgálva a kettő teljesen meg-

* $y = 0,0399 x - 133,7$

A korrelációs együttható, a legkisebb négyzetek módszere alapján: $r = 0,98065$.

A regressziós becslés standard hibája: $S_y = \pm 7,2$ Ft, vagyis az Y értékek átlagához képest: $Hr = \pm 7,8\%$. A szóródás nem nagy, mert az eltérések (z) 60%-a az S_y értéken belül, 100%-a pedig a $2 S_y$ értéken belül helyezkedik el. (A számítás módszerét lásd Theiss Ede szerkesztésében megjelent „Korreláció és trendszámítás” KJK. Bp. 1958. 103—104. old.) Ha itt figyelembe vesszük még azt is, hogy a bútór árszínvonal a vizsgált időszakban csökkent, tehát hogy a volumen gyorsabban nőtt az árösszegnél, a bútorforgalom reálértékét nagyobboknak kell tekintenünk, akkor feltehetően a korrelációs kapcsolat még szorosabb. A kiszámított regressziós egyenes „a” paramétere azt mutatja, hogy a bútorforgalomnak, valamint az egy főre jutó élelmiszer és iparcikk együttes fogyasztásának *differencia bányadosa* 0,0399, azaz pl. a lakosság egy főre jutó együttes élelmiszer- és iparcikk-fogyasztásának minden 100,— Ft növekedésére átlagosan 3,99 Ft bútorforgalom növekedés jut fejenként. (A differenciányados a rugalmassági együttható egyik tényezője!)

egyezik! A több évet átfogó vizsgálat kiküszöböli azokat a keresleti tényezőket, amelyek csak rövid távon hatnak. (Ennek a ténynek a tervezés szempontjából tekintett jelentőségére visszatérünk.) A több évet átfogó számítás eredménye eleve azt mutatja, hogy a bútorkeresletre a vizsgált időszakban — a jövedelemalakuláson kívül — nem hatottak olyan tényezők, amelyek hosszabb távon lényegesen módosították volna a jövedelemeffektust. (A továbbiakban látni fogjuk, hogy a hosszabb távon ható keresleti tényezők vagy nem hatottak a vizsgált időszakban, vagy pedig a jövedelemalakulással együtt hatottak.)

Ami tulajdonképpen vizsgálandó: egyes években miért tér el a becslés a tényleges forgalomtól; milyen tényezők hatottak, amelyek eltérítették a keresletet a jövedelemalakulás megszabta színvonalától? Ilyen tényezők: a lakásépítés alakulása, a házasságkötések száma, a lakosság átrétegződése, az áralakulás, a kínálat alakulása stb.

Mielőtt e tényezőket megvizsgálánk, rá kell mutatni arra, hogy a vizsgált időszakra esik a magyarországi ellenforradalom, amely — következményeivel együtt — 1956-ban, de 1957-ben is jelentősen befolyásolta a bútorgalmat is. Minthogy ez a hatás a forgalomra *véletlenszerű*, ezért itt — kivételesen — nem a becslést, hanem a *tényleges* forgalmat kell korrigálni.*

Dinamikus vizsgálatunk *következő szakaszának* — ti. a *korrekciónak* — *küinduló adatai* tehát a következők:

7. sz. táblázat

Az egy főre jutó bútorg forgalom tényleges és számított értékei 1953—57

Bútorg forgalom	1953	1954	1955	1956	1957	1953/57
Tényleges (1956-ra és 1957-re korrigált)						
Számított	Ft 356	751	1030	1272	1215	4624
	356	722	893	1239	1256	4466
Tényszám a becslés %-ában	—	104,—	115,3	102,7	96,7	103,5

A bútorkeresletet meghatározó egyéb tényezők
A lakásépítés hatása a bútorkeresletre

A jövedelemen kívül a bútorkeresletet és a bútorgvásárlást meghatározó másik döntő tényező: a lakásépítés, a lakások számának alakulása. Nem kell bizonyítani, hogy a bútorg a lakás legfontosabb komplementáris jószágá. Sőt úgy tűnhet, mintha a vizsgált időszakban a lakásépítés a döntő, vagy legalábbis a jövedelemalakulással egyenértékű tényező lett volna a bútorkereslet szempontjából.** Ennek okát azon-

* 1956-ban mintegy 70 napig lényegében szünetelt az áruforgalom. Ha az 1956-os tényleges bútorgforgalmat erre a 70 napra jutó bútorgforgalommal növeljük, akkor a tényleges bútorgforgalom $1062 + 210 = 1272$ mill. Ft. Ha azonban az 1956-os tényleges forgalmat a kieső 70 napra jutó forgalommal növeljük, akkor az 1957-es forgalmat ennek megfelelően csökkentenünk kell, hiszen az 1956-os kényszerű megtakarítást nyilván 1957-ben költötték el. A tényleges bútorgforgalom az 1956-ra átvitt 210 mill. Ft-tal csökkentve 1115 mill. Ft. Továbbá figyelembe kell venni a használtbútorgforgalom súlyának 1957. évi erőteljes és kivételes megugrását. 1956-ban az illegálisan külföldre távozottak közül 44,6 ezer a 30 éven felüli. (A 30 éven aluliakkal nem számolunk, mert feltételezzük, hogy azoknak általában nem volt bútorguk.) Ha a 30 éven felüli külföldre távozottak után csak fejenként 2000—2500 Ft értékű bútorgállomány felszabadulásával számolunk, az is mintegy 100 mill. Ft-ot tesz ki. Ezt figyelembe véve 1957-ben 1215 mill. Ft tényleges bútorgforgalommal számolhatunk.

** A vizsgált időszakban az újonnan épített lakások és a bútorgforgalom alakulása közötti korreláció igen szoros $r = 0,9$.

ban abban találhatjuk meg, hogy azokban az időszakokban, amelyekben gazdaságpolitikánk a lakosság fogyasztását erősen növelte, nagyobb méretű volt a lakásépítkezés is, míg azokban az években, amelyekben a felhalmozás a fogyasztás rovására erősen kiterjeszkedett, az építőipari kapacitást is főleg ipari beruházások érdekében kötötték le és ezért az állami eszközökből való lakóházépítkezés is csökkent, s csökkent a magánérőből való építkezés is. (Ez utóbbit is alapvetően a lakosság jövedelmének nagysága határozza meg!)

Ha a 30 éven felüli külföldre távozottak után csak fejenként 2000—2500 Ft értékű bútoralomány felszabadulásával számolunk, az is mintegy 100 millió Ft-ot tesz ki. Ezt figyelembe véve 1957-ben 1215 mill. Ft tényleges bútorforgalommal számolhatunk.

A lakásépítkezés mértéke és a bútorforgalom között a korreláció tehát csak azért olyan szoros, mert korreláció mutatkozik a lakosság anyagfogyasztása és az új lakások építése között is.*

Milyen mértékben indokolt figyelembe vennünk az új lakások építésének a bútorforgalomra való hatását?

Becslésünknel az előző év forgalmi adataiból indultunk ki. Ebben a forgalmi adatban szerepel nemcsak az a bútórvásárlás, amelyet a régi lakások bútoralományának kiegészítésére, hanem az is, amit az új lakások bebútorozására eszközöltek. Az új lakások építését tehát csak annyiban kell figyelembe venni szükséglet-növelőként, amennyiben az az előző évit felülmúlja, illetve szükségletcsökkentőként alatta marad.**

Az új lakásonkénti bútorkereslet meghatározásánál*** a következő módszer szerint jártunk el:**** a) feltételeztük, hogy a tényleges bútórvásárlások és a keresztmetszeti vizsgálat alapján készült becslés közötti eltérést teljes egészében az új lakások építésének évente változó mértéke okozza;***** ennek alapján kiszámítottuk az új lakásonkénti bútórvásárlást, amely legjobban kiegyenlíti a fenti eltérést. Ez az összeg 1957-re 5000 Ft; b) a lakásonkénti bútorkereslet meghatározásánál is figyelembe vettük a jövedelemváltozás hatását, amennyiben a legkisebb négyzetek módszerével kiszámítottuk, hogy a jövedelemváltozás hatását mérlegelve új lakásonként mekkora összeggel egyensúlyozhatjuk ki legjobban a szóban forgó különbséget.

* A lakosság anyagfogyasztása és a lakásépítkezés közti korreláció $r = 0,72$.

A lakásépítés jelentősége a bútorkereslet meghatározása szempontjából lényegesen nagyobb lenne, ha a meglévő lakások már csaknem tökéletesen bebútorozottak lennének, vagy ha a lakáshelyzet gyökeresen megjavulna. Sem egyik, sem másik nem jellemezte a beszámolási időszakot, s nem fogja jellemezni a tervidőszakot sem.

** 1953-ban ± 0 , 1954-ben $+10$ ezer, 1955-ben $+5$ ezer, 1956-ban -7 ezer lakás volt a különbözet.

*** Ennek megállapítására valójában külön statisztikai felmérésre lenne szükség.

**** Talán nem felesleges megjegyezni, hogy az új lakásokat csak részben rendezik be újonnan vásárolt bútórokkal; részben a saját meglévő bútort, részben a használtan vásárolt bútort használják fel. A régi bútórok eladói viszont jelentős részben új bútort vásárolnak. Ez utóbbi esetet a számítások szempontjából nyilván úgy lehet tekinteni, mintha az új lakásokat új bútórral rendeznék be. Itt kell megemlíteni azt is, hogy a lakásépítés technikája a vizsgált időszakban nem változott olyan irányban, amely jelentős befolyást gyakorolt volna a bútorkereslet alakulására. (Ilyen tényezők lehetnének: beépített bútórok, a hagyományos lakásbeosztástól jelentős eltérés stb.)

***** A valóságban egy-egy lakás építése feltehetőleg több év bútorkeresletére is kihat. A számítások egyszerűsítése érdekében a felépült új lakások hatását a bútorkeresletre csak egyéves időtartamra vesszük figyelembe. (Számításaink eredményeit több éves korrekció nem változtatná lényegesen.)

Mindennek alapján az egy új lakásra jutó bútórvásárlás ezer Ft-ban:*

1955	1956	1957
3500	4200	5000

A házasságkötések száma és a bútorkereslet

Feltehető, hogy a lakásépítkezések mértékétől függetlenül a házasságkötések számának alakulása is hatással van a bútorforgalom alakulására, hiszen ha új házasok nem jutván új lakáshoz albérletben laknak, akkor is beszereznek maguknak egy-egy bútordarabot.

Feltételezzük, hogy az új házasok, amennyiben nem jutottak új lakáshoz — társbérletben vagy albérletben lakva — csak 50 százalékat költik el annak a pénzösszegnek, amelyet az új lakásonként jelentkező bútórvásárlás jelent. (Tehát 1957-ben 2500,— Ft-ot.) Ha a további években jutnak új lakáshoz, akkor ezt a bútormennyiséget magukkal viszik, s a további vásárlásokkal gyarapítják bútórállományukat. (Tehát pl. 1957-ben a korábban házasodottak új lakáshoz jutva 5000,— Ft árösszegű bútort vásárolnak, s ezt egészítik ki a korábban vásárolt bútórral.) Ha az új házasok egyidejűleg új lakáshoz is jutnak, akkor természetesen több bútort kell vásárolniuk, mint azon új lakástulajdonosoknak, akik házasságuk korábbi éveiben vásárolt bútort is magukkal viszik. (Tehát pl. 1957-ben feltételezésünk szerint új házas új lakáshoz jutván 7500,— Ft összegű bútort vásárol.) A házasságkötések emelkedése a bútórvásárlásokat mindenképpen növeli; tekintet nélkül arra, hogy az új házasok új lakáshoz jutottak-e vagy sem.**

*

Számított eredményeink az előző korrelációs tényezők figyelembevételével tehát a következőképpen módosulnak:

8. sz. táblázat

Egy főre jutó bútorforgalom tényleges és számított értékei 1953—57

millió forint

	1954	1955	1956	1957	1953/1957
Számított bútorforgalom (A jövedelemváltozás és a szerkezeti változás figyelembevételével)	722	893	1239	1256	
Korrigálás az előző évi új lakásépítkezések miatt	—	+35	+21	—35	
Korrigálás a házasságkötések száma szerint	+12	—7	—14	+5	
Számított bútorforgalom	734	921	1246	1226	4483
Tényleges bútorforgalom	751	1030	1272	1215	4624
Tényszám a becslés %-ában	102,3	111,8	102,1	99,1	103,1

* Az 1955-ös egy új lakásra jutó vásárlási összeget A-val jelölve a jövedelmi hatást figyelembe véve az egy lakásra jutó összeg 1956—57-ben 1,3 A, 1956-ban 1,2 A, 1957-ben 1,42 A lesz. A lakásépítés figyelembevételével korrigált számítás és a tényadatok különbsége négyzetének összege.
 $y = (1030 - 893 - 10 A)^2 + (2487 - 2495 - 2 A)^2 + (1450 - 1360 - 38,6 A)^2$

** 1953-ban ± 0, 1954-ben + 15, 1955-ben — 4, 1956-ban — 7 ezer házasságkötés különbözettel számoltunk.

Az előbbieken a jövedelemhatást korrigáltuk az — előző évi — lakásépítés és a házasságkötések alakulásának a bútorkeresletre gyakorolt hatásával. A megállapított korrekciós értékekkel fogunk helyesbíteni a prognózisszámításnál is.

A bútorkeresletet egyéb tényezők is jelentősen befolyásolhatják, jelentősen módosíthatják a jövedelemalakulás hatását. Az eddig felsoroltakon kívül azonban más tényezőt nem vettünk figyelembe, részben azért, mert hatásukat nem tudtuk felmérni, s a tervidőszakra sem tudjuk kvantitatíve számba venni, de főként azért, mert a beszámolási időszakban jelentős szerepet nem játszottak.*

A bútorkereslet várható alakulása a második öt éves tervben

Tanulmányunkban a beszámolási időszak — keresztmetszeti és dinamikus — vizsgálata arra szolgál, hogy számításokat végezhessünk a tervidőszakra. A beszámolási időszak vizsgálata alapján nyert jövedelemrugalmassági együtthatókat és korrekciós tényezőket alkalmazzuk a prognózishoz: segítségükkel, továbbá a reáljövedelem (pontosabban a lakosság élelmiszer- és iparcikkek fogyasztása), valamint a bútorkeresletet meghatározó egyéb tényezők tervezett, illetve várható alakulása alapján számításokat végzünk a bútortvásárlások, a bútorkeresletnek a második öt éves terv időszakában várható árösszegének alakulására.

A bútorkereslet alakulását meghatározó tényezők közül néhánynak várható alakulását *több variációban* vesszük figyelembe. (A reáljövedelem várható változását is.) E variációk természetesen az érvényes tervvariációk körül helyezkednek el. Egy-egy variációra egy meghatározott értéket ad meg tanulmányunk. Am ezen értékeket a megadott — *hibahatárok középfogta sáv* középpontjának kell tekinteni.**

A prognózisszámítások elsősorban a második öt éves terv utolsó évére, *1965-re* vonatkoznak; viszonyítva az *1957.* évhez, mint bázishoz. Am egy évben a keresletet számos véletlenszerű tényező befolyásolhatja. Több év perspektívájában e véletlenszerű hatások nagyrészt kiegyenlítődnek; a kereslet alakulásában szerepük lecsökken. Tehát az egyetlen évre vonatkoztatott becslések mindig bizonytalanabbak, mint a több évet összesítő prognózisok. Ezért fontosnak tartjuk módszerünkben, hogy nemcsak az *1965. év* bútorkeresletének árösszegét becsüljük meg, hanem az *1961-től 1965-ig terjedő öt év* összesített bútorkeresletének árösszegét is.

*

A számítások elvégzése előtt tisztázni kell néhány kérdést.

Mindenekelőtt: mit kell a bútorkeresletet meghatározó döntő tényezőnek tekinteni a második öt éves terv időszakára; milyen tényező függvényében kell számítani a második öt éves terv végére várható bútorkeresletet?

A beszámolási időszakban a bútorkeresletet meghatározó döntő tényező a jövedelemváltozás. Minthogy nincs okunk annak feltételezésére, hogy a tervidőszakban más tényező válnék döntővé, ezért úgy véljük, hogy a prognózis készítésénél is csak olyan módszerrel juthatunk helyes eredményre, amely a számítások alapjának a *jövedelemhatást* tekinti.

* A hasonló című, s az MTA KTI Közleményei sorozatban megjelent tanulmányunkban részletesen elemzünk még két további jelentős tényezőt: a kielégítetlen bútorkeresletet, valamint a használt-bútor-forgalmat.

** Minden egyes érték — a beszámolási időszak vizsgálata eredményeinek megfelelően — kb. $\pm 10\%$ hibahatárral értendő.

Figyelembe véve azt, hogy a bútorkeresletet a tervidőszakban is döntően a jövedelem alakulása szabja meg, a számítások elvégzése előtt választ kell adni egy másik fontos kérdésre is. Nevezetesen: vajon a beszámolási időszak bútorkeresletének rugalmassági együtthatói alkalmazhatók-e tervidőszakunkra? Más-képpen: a bútorkereslet görbéje a tervidőszak intervallumában a beszámolási időszak intervallumának megfelelően alakul-e? Véleményünk szerint a kétféleképpen feltett kérdésre *igen* kell válaszolnunk.

Az igenlő válasz a következő megfontolásokon alapul. A jövedelemrugalmassági együttható az adott cikkre, cikksoporra — jelen esetben a lakásbútorra — irányuló *szükségletek természetét* fejezi ki. Az egynél nagyobb rugalmassági együtthatójú keresletnél, vagyis a rugalmas keresletnél a jövedelem növekedésével az összjövedelem *növekvő* hányadát fordítják az adott cikk (cikksoport) vásárlására. A tényleges szükséglet bár kvantitatíve — szemben a fizetőképes szükséglettel — nem határozható meg, lényegesen nagyobb, mint a fizetőképes szükséglet; a fizetőképes szükségleten felül jelentős *latens* szükséglet van. Az adott szükséglet telítettsége még távoli. (NB. Nem a kereslet telítettségéről van szó!)

Ebből következik, hogy a jövedelem növekedésével az adott cikk kereslete nagyobb arányban emelkedik.

Minden szükséglet — így a lakásbútor-szükséglet is — előbb-utóbb telítődik; a kereslet — ha korábban rugalmas is volt, merevvé válik. A nemzetközi tapasztalatok szerint a fejenkénti bútorkeresletnek (a reáljövedelem függvényében) *S* alakú a görbéje: azaz kezdetben konvex, majd konkáv válik. Ehhez a magunk tapasztalatai alapján hozzátehetjük: a bútorkeresletet hosszú távon olyan *S* alakú görbe fejezi ki, amelynek két inflexiós pontja van: kezdetben konvex, majd egyenes, s csak végül válik konkáv. Már a görbe *S* alakjából következik, hogy a bútorkereslet kezdetben rugalmas, majd merevvé válik. (Mivel a legalacsonyabb kategóriákban a bútorkereslet zérus, ezért az egyenes által kifejezett szakaszban is nagyobb a rugalmassági együttható egynél, sőt a konkáv szakaszban is csak egy bizonyos jövedelemszínvonal felett csökken egy alá!)

A második öt éves tervre az előirányozható (és a megvalósítható) fejenkénti reáljövedelem-emelkedés aránylag nem nagy. 1965-ben az átlagos fejenkénti reáljövedelem semmiképpen sem lesz magasabb, mint az 1957-es háztartásstatistikában szereplő felső jövedelemkategória, sőt ennél jelentősen alacsonyabb lesz. Ebből nemcsak azt a következtetést lehet levonni, hogy a tervezett időszakban a bútorkereslet görbéje nem válik konkáv, hanem azt is, hogy a beszámolási időszak vizsgálata alapján megszerkesztett keresleti egyenlet, kiszámított rugalmassági együtthatók *alkalmazhatók* a tervidőszak intervallumára is. Ez utóbbiak segítségével becsüljük meg, hogy a lakosság milyen mértékben fogja emelni a bútort vásárlások összegét a második öt éves tervben!*

* Láttuk, hogy a beszámolási időszakban a parasztság fejenkénti bútorkeresletét konvex görbe fejezi ki, a munkások fejenkénti bútorkeresletét pedig egyenessel lehet megközelíteni. A fejenkénti anyagfogyasztás és a fejenkénti bútorkereslet viszonyát dinamikusan — az egész lakosságra vonatkoztatva — szintén egyenessel tudtuk ábrázolni. Mindennek alapján még optimisztikus feltételzéssel is csak azt állíthatjuk, hogy az *S* alakú bútorkeresleti görbének középső szakaszán — annak is elején — vagyunk. Vagyis még igen távol vagyunk attól, hogy a bútorszükséglet telítettsége bekövetkeznék. A bútorkereslet görbéjének konkáv válna a jelenlegi átlagjövedelmek *többszörösére* emelkedését tételezi fel. Ráadásul a lakásviszonyok gyökeres javulása — amit sajnos szintén nem tételezhetünk fel a második öt éves tervben — a bútorkereslet görbét még ismét konvexszé változtathatná az egész lakosságra vonatkoztatva.

A prognózisunkban szereplő árösszegek mindig *változatlan átlagárakat* tételnek fel. Az átlagárak alakulását az *egyedi árak* és az *áruösszetétel* alakulása szabja meg. Tehát feltételezzük mind az egyedi árak,* mind a bútorkereslet és kínálat struktúrájának** változatlanságát.

A bútorkereslet várható árösszege: 1965-re

a) A bútóvásárlások alakulása a reáljövedelem-változás függvényében

Mindenekelőtt a bútorkereslet alakulása szempontjából a legfontosabb tényező — a fejenkénti reáljövedelem-változás — várható hatását vizsgáljuk. A tervidőszakra vonatkoztatva — hasonlóan a beszámolási időszak dinamikus vizsgálatához — *a fejenkénti együttes élelmiszer- és iparcikk-fogyasztás* (anyagfogyasztás) tervezett, illetve várható alakulását vesszük alapul, mert az egész lakosság fejenkénti átlagos reáljövedelem-alakulását nem tervezik. (A statisztika sem veszi számba!)

Megállapítjuk, hogy egyfelől a bérből és fizetésből élők, másfelől a paraszt-ság tervezett, illetve várható fejenkénti reáljövedelem növekedésének milyen rugalmassági együtthatók felelnek meg a keresztszeti vizsgálat szerint; ezeket a számarányuknak megfelelően súlyozva átlagoljuk; s az így kapott átlagos rugalmassági együtthatót vetítjük az összlakosság várható anyagfogyasztására.

Az anyagfogyasztás növekedését a tervidőszakban öt variáció szerint (20⁰/0-tól 40⁰/0-ig 5⁰/0-os közökkel) véve és a városi-falusi dolgozók — megfelelő arányban súlyozott — rugalmassági együtthatóiból egy 2,2-es átlagos — lényegében változatlan — rugalmassági együtthatót kapunk, amely — feltételezésünk szerint — *jól jellemzi a tervidőszak utolsó évére az összlakosság bútorkeresletének várható jövedelemrugalmassági együtthatóját.*

A fenti rugalmassági együtthatót a fejenkénti tervezett (várható) anyagfogyasztás emelkedésére alkalmazva megkapjuk az *összlakosság fejenkénti várható bútóvásárlásainak árösszegét* 1965-re.***

	A	B	C	D	E
Anyagfogy. növ. 1965-ben 1957-hez képest	20 ⁰ /0	25 ⁰ /0	30 ⁰ /0	35 ⁰ /0	40 ⁰ /0
Egy főre jutó évi bútóforg. Ft, 1954-es árakon	194	209	224	239	254

A teljes várható bútóforgalom számításához a lakosság számának extrapolálásával jutunk el. A népesség lélekszámát 1965-re 10,49 millióra becsülve,**** a várható bútóvásárlások árösszege 1965-re *a fejenkénti anyagfogyasztás* (öt variációban) és a *lélekszám változás függvényében*: mill. Ft

A	B	C	D	E
2035	2192	2350	2507	2665

* Az egyedi árak változása nemcsak a kereslet volumenét, hanem árösszegét is módosíthatja.

** A bútóforgalom struktúráját számításainkban mind társadalmi szektorok szerint, mind bútó-fajták szerint változatlannak tekintjük; vagyis számításaink az 1957. évi áruösszetételnek megfelelő kereslet változásaira vonatkoznak. Ehhez képest módosíthatja a kereslet árösszegét pl. az olcsó bútórok arányváltozása a kínálatban.

*** Kontrollképpen érdemes bemutatni, hogy a beszámolási időszak dinamikus vizsgálata alapján nyert keresleti egyenlet segítségével a következő fejenkénti bútóforgalmat kapjuk 1965-re:

Az anyagfogyasztás fejenkénti emelkedése	20 ⁰ /0	25 ⁰ /0	30 ⁰ /0	35 ⁰ /0	40 ⁰ /0
A fejenkénti bútókereslet 1965-ben (Ft)	189,7	203,1	216,5	229,9	243,2

**** A „Demográfia” c. folyóirat 1958. 1. sz. 89. oldalán 1965. december 31-re a középszámítás szerint a lakosság számát 10,49 millióra becsülik.

b) *A lakosság szerkezeti változásának hatása a bútorkeresletre*

A városi dolgozók és az egyéni parasztok együttes rugalmassági együtthatójának alkalmazása (amelynek segítségével a fenti eredményekre jutottunk) feltételezi, hogy változatlan marad a tervidőszakban: 1. a városi és a falusi dolgozók számaránya és 2. az egyénileg gazdálkodók és a termelőszövetkezeti parasztok számaránya.

Az eddig kapott eredményeket tehát korrigálni kell a lakosság várható szerkezeti változásaival.

A *parasztság* arányát az összlakosságon belül 1965-ben 41⁰/₀-ra becsülve, számításaink szerint 1965-ben a munkás-alkalmazottak átlagos egy főre jutó bútorfogyasztása kb. évi 200,— Ft-tal fogja felülmúlni a paraszti lakosságét. Nem lehet azonban feltételezni, hogy a városivá lett, volt paraszti lakosság bútorfogyasztása azonnal alkalmazkodik a munkás-alkalmazottak bútorfogyasztási szokásaihoz, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy lakásviszonyai rosszabbak az eredeti városi lakosság lakásviszonyainál. Ezért a 400 000-szer 200,— Ft helyett csak annak 50⁰/₀-át, 40 millió Ft-ot veszünk számításba.

A	B	C	D	E
2075	2232	2390	2547	2705

Számításainkban az egyik legfőbb bizonytalansági tényezőt a *termelőszövetkezeti parasztság* arányának és jövedelem színvonalának alakulása okozza.* A beszámolási időszakban a paraszti bútortvásárlásokat a kisárutermelők bútortvásárlásai determinálták. A tervidőszak végén a paraszti bútortvásárlásokat már a termelőszövetkezeti parasztság bútortvásárlásai fogják determinálni. A beszámolási időszakban csak az egyénileg gazdálkodókra vonatkozóan vannak részletes háztartás-statisztikai adatok, a termelőszövetkezeti parasztságra nincsenek. Továbbá: a kollektívizálás előrehaladottsága módosítani fogja a megmaradt kisárutermelő bútortvásárlásait is.

Az előbbi bizonytalansági tényezőket tudomásul véve, kísérjük meg az eddigi eredmények korrigálását a termelőszövetkezeti parasztság súlynövekedésével. A beszámolási időszak adatai alapján azt tételezzük fel, hogy a termelőszövetkezeti parasztság bútortvásárlásai fejenként és évenként hozzávetőleg száz forinttal múltják felül az egyénileg gazdálkodó parasztokét. A továbbiakban a termelőszövetkezeti parasztság súlyát 1965-re 80⁰/₀-nak tételezzük fel.

*Korrigált eredményeink ez esetben a következők:** mill. Ft*

A	B	C	D	E
2375	2532	2690	2847	3005

c) *Korrekción a lakásépítés várható alakulásának alapján*

Mint hogy a második ötéves terv időszakában sem fogják szélesebbkörűen alkalmazni a *beépített bútorokat* az új lakások létesítésénél, ezért a beszámolási időszakra alkalmazott korrekciós módszerből indulhatunk ki a lakásépítés és a bútortforgalom összefüggésénél. Az új lakások *beosztásának* jelentős változtatása (pl. hálófülke, étkezőkonyha stb.) pedig a bútortforgalom szerkezetében okoz változást.

* A KB 1958 decemberi határozatát követően már 1959 tavaszán igen jelentős változás ment végbe a termelőszövetkezeti parasztság számarányában.

** A megadott korrekciós tényező alkalmazásával bármely eredményre helyesíteni lehet a — 80⁰/₀-os számarányú termelőszövetkezeti parasztságot feltételező — eredményeket.

A tervidőszakra vonatkozó számításokban is a bútorkeresletre a *megelőző évi* lakásépítés — tehát az 1965. évi bútorkeresletre az 1964. évi lakásépítés — hatását vesszük figyelembe; kiindulva abból, hogy az új lakás bebútorozását csak az elkészülte utáni évben kezdik meg. (A második ötéves tervben tovább nő a saját erőből épített lakások aránya!)

Az új lakásoknak nem a teljes mennyiségével számolunk, hanem a viszonyítási év lakásépítését *felülmúló* mennyiségét vesszük alapul. (Az 1957-es bázisév szempontjából az 1956. évi lakásépítések jönnek számításba!)

A terv számítási anyaga öt évre 240 ezer, azaz évi 48 ezer új lakás építését irányozza elő. A lakásépítés feltehetően nem egyenletesen oszlik el az évek között, ezért a lakásépítésnek is több variációját számítjuk ki. Mivel a bútortvásárlásokat nem az adott, hanem a *megelőző év* lakásépítése befolyásolja, ezért nem az 1965. évi, hanem az 1964. évi várható lakásépítésekből indulunk ki, mégpedig a következő variációkban:

A lakásépítkezések száma 1964-ben

a) változat szerint	15 ezer
b) változat szerint	23 ezer
c) változat szerint	30 ezer

lakással múlja felül az 1956-osat.

Az 1957. évi bútortforgalom tényadatának elméleti számítással való megközelítésénél az 1956. év folyamán felépített lakások hatását ötezer forint bútortvásárlással számítottuk új lakásonként. A reáljövedelmek növekedésével nyilvánvalóan növekszik az új lakásonkénti bútortvásárlás. Az 1957. évi — új lakásonkénti — ötezer forint bútortvásárlási összeget a várható reáljövedelem-növekedés és az alkalmazott rugalmassági együttható alapján növeltük. A figyelembe vett várható fejenkénti „anyagfogyasztási” variációk szerint a következő új lakásonkénti bútortvásárlási összegekkel számolunk:

A	B	C	D	E	Ft
7200	7700	8300	8800	9400	

d) A házasságkötések számának figyelembevétele

A házasságkötések számának alakulása évről évre eléggé változó, az 1000 lakosra jutó házasságok száma azonban meglehetősen nagy *állandóságot* mutat, amennyiben 1946 óta minden évben legalább is erősen megközelítette a 10-et és nem haladta meg a 11,1-et. 1957-ben az 1000 lakosra jutó házasságkötések száma éppen 10 volt. Az 1000 lakosra jutó házasságkötések számát 1957-hez képest előreláthatólag növelni fogja az a körülmény, hogy megnövekszik az összlakosságon belül a 20—25 éves korosztályú férfiak részaránya* s e korosztályon belül a legnagyobb az 1000 lakosra jutó házasságok száma, viszont csökkentőleg hathat a lakosságnak a növekvő életkor miatti „előregedése”. Mindezt összevetve 1965-re 1000 lakosra 10,3 házasságot számoltunk, ami a népesség számának növekedését figyelembe véve 1957-hez képest 1965-ben mintegy 9 ezerrel több házasságkötést jelent.

1957-re vonatkoztatva a házasságkötések számának növekedését, házasságkötésenként 2500 Ft többlet bútorkereslettel — az 1956-ban épült új lakások be-

* Dr. Acsádi—Pallós: Módszerek a népesség távlati alakulásának előrejelzésére. Demográfia. 1958. I. évf. No. 1.

bútorozására fordított összeg felével — számítottuk. 1965-re többlet házasságkötésenként ugyancsak az (1965. évben elkészült) új lakások bebútorozására fordított (természetesen a jövedelemhatásnak megfelelően nagyobbított) összeg ötven százalékát vesszük figyelembe.

*

Most már az előbbi tényezők mindegyikét — tehát a jövedelemhatást, a lakosság szerkezeti változásait, a lakásépítést, a házasságkötések várható alakulását is — figyelembe véve számításaink szerint *a bútorforgalom várható alakulása 1965-ben*.*

	mill. Ft-ban	1957 %-ában
A a) változat szerint	2515	190
A b) változat szerint	2573	194
A c) változat szerint	2623	198
B a) változat szerint	2683	202
B b) változat szerint	2744	207
B c) változat szerint	2798	211
C a) változat szerint	2852	215
C b) változat szerint	2918	220
C c) változat szerint	2976	225
D a) változat szerint	3019	228
D b) változat szerint	3089	233
D c) változat szerint	3151	238
E a) változat szerint	3188	241
E b) változat szerint	3263	246
E c) változat szerint	3329	251

A bútorkereslet várható árösszege: 1961—1965 időszakra

Az előző számítások — 1957. év alapulvételével — 1965-re vonatkoznak; nem utolsósorban azért, mert a reáljövedelmet a második ötéves terv számítási anyaga csak erre az évre adja meg. Az egyetlen évre vonatkozó számítások azonban mindig sokkal *megbízhatatlanabbak*, mint a több év együttes összegére vonatkozók:** egyetlen évben számos véletlenszerű jelenség befolyásolhatja a kereslet alakulását. A keresleti prognózisszámítások pedig csak a viszonylag hosszabb távon érvényes összefüggéseket vehetik figyelembe, a véletlenszerűeket nem. Ezért az 1965-re végzett számítások annyiban is elméleti jellegűek, hogy csak a lényeges összefüggéseket veszik számba, s azokat sem mind.

A véletlen jelenségeknek a keresletre gyakorolt következményei azonban nagyrészt *eltűnnek*, ha *több évet* együttesen vizsgálunk. *Ezért fontosnak tartjuk, hogy ne csak 1965. év bútorkeresletére végezzünk számításokat, hanem a második*

* A B C D E
20%/o 25%/o 30%/o 35%/o 40%/o-os anyagfogyasztás növ. 1957-hez képest.

a) változat: 40 ezer új lakás 1964-ben;
b) változat: 48 ezer új lakás 1964-ben;
c) változat: 55 ezer új lakás 1964-ben.

** A keresztmetszeti vizsgálat eredményeit a beszámolási időszak dinamikus vizsgálatánál alkalmazva azt tapasztaltuk, hogy az *egyes években* jelentősebben *eltért* a számított és a valóságos forgalom (igaz, hogy az eltérés egyik évben sem volt túlságosan nagy), a vizsgált öt évet *együttesen* tekintve viszont csaknem egybeesett a számított és a tényleges forgalom.

ötéves terv teljes időszakára is. Ez utóbbi módszerrel nyert eredmények véleményünk szerint — e tekintetben — *megbízhatóbbak*, mint az előbbi módszerrel nyert eredmények. Az 1965-re kapott értékek inkább a teljes tervidőszak bútorkínálatának *kiszámítására és ütemezésére* kell hogy alapul szolgáljanak.

a) A jövedelemrugalmassági együttható meghatározása

Az 1965-re vonatkozó becsléseknél (az 1957. évhez viszonyított) 20—40^{0/0}-ig terjedő reáljövedelem-növekedéssel számoltunk (öt variációt alapul véve). Keresleti görbénken ezen reáljövedelem-növekedési variációknak meglehetősen hosszú ívek felelnek meg. A bútorkereslet változásait ilyen hosszú ívekre leginkább a 2,2-es koefficienssel fejezhetjük ki.

A második ötéves terv éveinek *együttes* bútorkereslete számításánál a jövedelmeknek évről évre történő *fokozatos emelkedését* kell feltételeznünk — jóllehet a jövedelemváltozás mértékében lehetnek ingadozások az egyes évek között. Kb. évi 2^{0/0} emelkedés szükséges ahhoz, hogy 1965-ben a reáljövedelmek 20^{0/0}-kal múltják felül az 1957. év színvonalát, s kb. évi 4^{0/0} emelkedés, hogy 40^{0/0}-kal. A reáljövedelem ilyen csekély növekedésénél a keresleti görbén csak igen kis íveket kapunk: az ívrugalmasságot helyettesíthetjük a pontrugalmassággal.*

A jelen számításnál *konstans* pontrugalmasságot alkalmazhatunk. Uj. a bérből és fizetésből élők bútorfogyasztásának változását a magasabb jövedelemkategóriákban kifejezhetjük konstans 1,6 értékű rugalmassági koefficienssel:** az egyéni parasztoknál pedig a 605-től 805,— Ft-ig terjedő intervallumban*** a 3,4 értékű konstans együttható alkalmazható. A megfelelő súlyokkal átlagolva az együttes konstans pontrugalmassági együttható: 2,—. Ezt az együtthatót vetítjük a lakosság egészére.

Az öt év együttes bútorkeresletére vonatkozó számításoknál az eddig alkalmazott öt variáció helyett a jövedelem emelkedésének *három variációját* tételezzük fel: I. *variáció* — évi 2^{0/0}-os növekedés; II. *variáció* — évi 3^{0/0}-os növekedés; III. *variáció* — évi 4^{0/0}-os növekedés.

b) A korrekciós hatások figyelembevétele

Az öt évre vonatkozó számításoknál a jövedelemrugalmassági együtthatók segítségével kapott eredményeket ugyanazokkal a tényezőkkel korrigáljuk, mint az előzőekben. A *népesség*, a *városi* és a *falusi lakosság* számaránya — és a *házasságkötések* alakulásának *egyenletes* évi növekedését tételezzük fel. A *lakásépítések*re vonatkozóan: 1960-tól 1964-ig 235 ezer új lakás használatbavételével számolunk, méghozzá továbbra is három variációban. Az *a*) változat szerint az új lakások nagyobb részét az ötéves időszak elején adják át; a *b*) változat szerint évenként azonos számú új lakás készül el; a *c*) változat szerint a lakásépítés évről évre növekszik.

*

* Ha az ív igen kicsi, csaknem egybeesik a keresleti görbe — a kiinduló jövedelemhez tartozó — pontjának érintőjével, azaz a differencia hányados csaknem egybeesik a differenciáhányaddal.

** A bérből és fizetésből élők magasabb kategóriáinak bútorkereslete jól megközelíthető az $y = ax^E$, azaz az $y = 0,0028 x^{1,66}$ függvénnyel.

*** 1957-ben a magánparaszti fejenkénti átlagjövedelem 605,— Ft volt. Negyven százalékos reáljövedelem-növekedés esetén a fejenkénti átlagjövedelem az egyénileg gazdálkodóknál 850,— Ft-ra emelkedik.

Az öt évre összegezett számítások eredménye:

A bútorkereslet várható alakulása 1961-től 1965-ig; a jövedelem, a lakosság szerkezeti változásai, a lakásépítés és a házasságkötés várható, illetve tervezett alakulása alapján számítva.

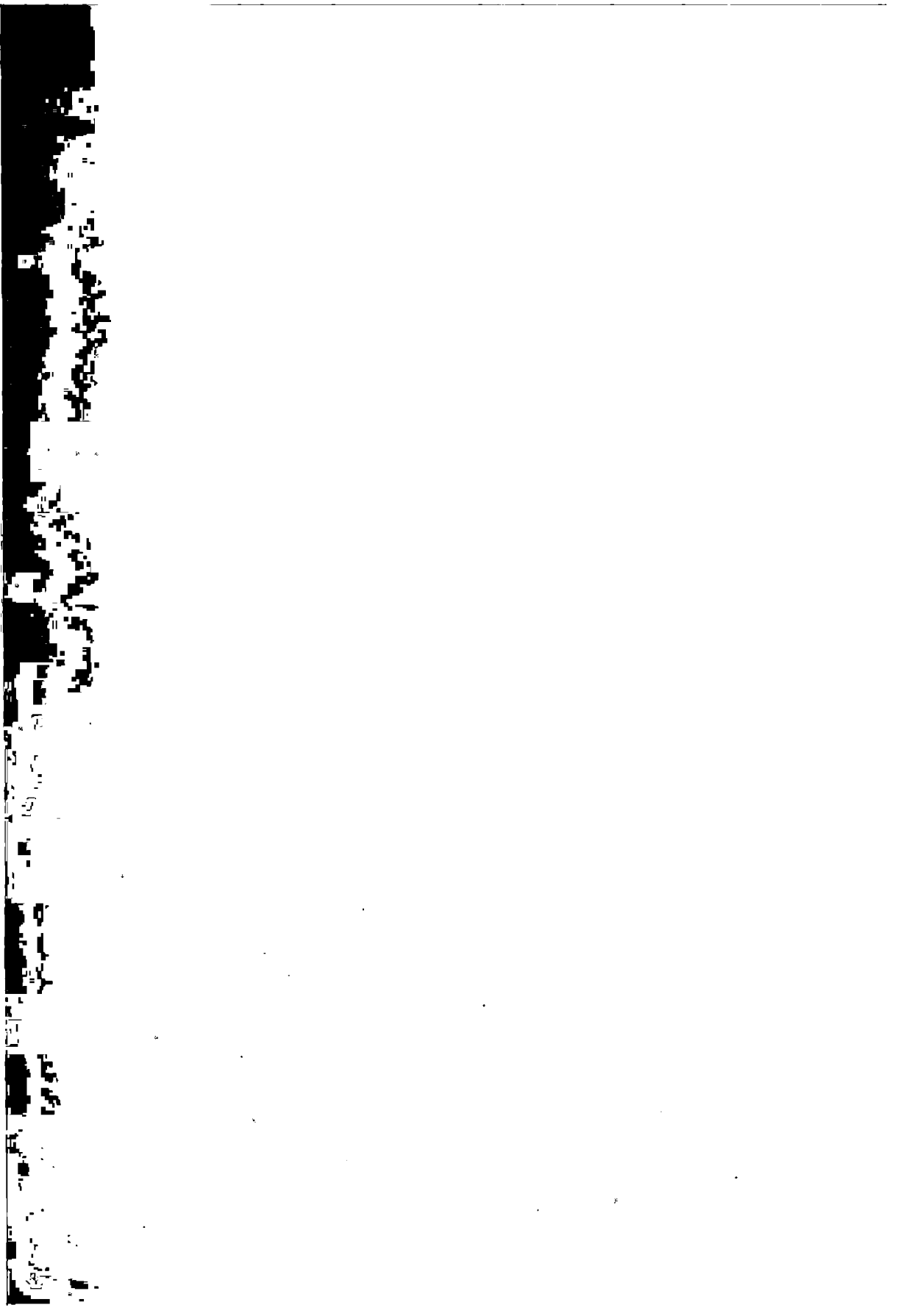
9. sz. táblázat

Millió Ft (1954. évi árak)

	I.			II.			III.		
	a)	b)	c)	a)	b)	c)	a)	b)	c)
1961	1 986	1 948	1 905	2 128	2 089	2 044	2 251	2 220	2 163
1962	2 094	2 072	2 050	2 232	2 209	2 185	2 425	2 401	2 377
1963	2 194	2 194	2 194	2 383	2 383	2 383	2 625	2 625	2 625
1964	2 275	2 298	2 321	2 533	2 557	2 582	2 823	2 849	2 876
1965	2 383	2 430	2 471	2 692	2 742	2 786	3 102	3 156	3 204
5 év együtt	10 932	10 944	10 941	11 968	11 980	11 980	13 226	13 251	13 245
Évi átlag	2 186	2 190	2 190	2 394	2 396	2 396	2 645	2 650	2 649

II.

KÖZLEMÉNYEK

A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET KUTATÁSI TÉMÁI AZ 1958—1959 ÉVEKBEN

Általános Közgazdasági Osztály

1. A lakásvizonyok alakulása Magyarországon (1921—1957).

A téma felelőse Kacsenyák Ferenc. A kutatás 1956 augusztustól 1959 márciusig tartott. A kutatás során vizsgálták a magyarországi lakásvizonyok alakulását, összegyűjtötték a lakáshelyzetre vonatkozó statisztikai adatokat és elemezték a lakáshelyzetre ható főbb tényezőket.

2. Szocialista belkereskedelmünk gazdaságvezetési és tervezési módszerei.

A téma felelőse Rédey Aranka. A kutatás kezdete 1958 március. A kutatás célja annak feltárása, hogyan látja el az állami belkereskedelem a termelés és a fogyasztás közötti közvetítő szerepét, hogyan segíti elő a kereslet és kínálat egyensúlyának kialakítását, a fogyasztói igények optimális kielégítését a fogyasztási cikkek piacán.

A kutatás első szakaszában a belkereskedelem anyagi ösztönzésének rendszerét vizsgálták. A továbbiakban elemezték az áruforgalom tervezésének és központi irányításának módszereit, foglalkoztak a kereskedelem szervezetének az áruforgalom alakulására gyakorolt hatásával, a belkereskedelem s az ipar kapcsolataival.

3. A jövedelmezőség hatása a mezőgazdasági termelés alakulására.

A téma felelősei Csendes Béla és Vági Ferenc. A kutatás 1958 márciusában kezdődött. A kutatás célja mezőgazdasági árpolitikánk tudományos megalapozásának előmozdítása. 1949-től vizsgálják, hogy a mezőgazdasági termékek jövedelmezőségének változása és az egyes termékek jövedelmezőségének a különbözősége mennyiségben és hogyan befolyásolta a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és egyéni gazdaságok termelési struktúráját, továbbá hogy a jövedelmezőségben kívül milyen egyéb más tényezők hatottak a termelésre. A vizsgálat a legfőbb (mintegy tíz) mezőgazdasági termékre terjed ki. Eddigiek során elsőként a vizsgálat módszerét dolgozták ki, amit „A jövedelmezőség hatása a mezőgazdasági termelésre” c. módszertani tanulmányban foglaltak össze. E módszerek alapján évenként kiszámítva a kukorica és cukorrépa önköltségét és jövedelmét, megvizsgálták e termékek jövedelmezőségének és vetésterületének változását. Mindkét termékről külön tanulmány készült.

4. A forgalomban levő készpénz-mennyiség és a lakosság pénzkészlete.

A téma felelőse Vági Ferenc. A kutatás 1958 márciusától az év végéig tartott. A kutatás kijelölt célja volt megvizsgálni, milyen okok váltották ki a forgalomban levő pénzmennyiség jelentékeny növekedését 1958 elején. A tanulmány 1953 júniusától nyomon követi a népgazdaságban kintlevő készpénz-mennyiség, benne a lakosság és az egyes társadalmi csoportok pénzkészleteinek növekedését és részletekben elemzi a növekedés tényezőit. Ezenkívül foglalkozik a lakosság pénzkészletei kiszámításának a lehetőségeivel.

5. Fogyasztói árrendszerünk vizsgálata.

A téma felelőse Nagy Tamás, munkatársak: Hoch Róbert, Radnóti Éva, Grolmusz Vince. A kutatás 1958 márciusban kezdődött. A kutatás során elemezték a fogyasztói áraknak a fogyasztási cikkek termelésével és fogyasztásával való kölcsönös összefüggéseit. Vizsgálták az árképzés jelenlegi módszereit — elsősorban az arányok kialakítása szempontjából. Foglalkoztak az arányoknak a fogyasztás szerkezetére, a keresletnek az árakra, s az áraknak a keresletre gyakorolt hatásával.

Elemzésre került a különböző fogyasztási cikkek termelési feltételeinek hatása az árrendszerre, valamint az árak és a kereslet alakulásának visszahatása a termelési feltételekre. Tanulmányozták a kereslet ár- és jövedelem-rugalmasságát, a kétféle rugalmasság közötti összefüggést. Foglalkoztak a fogyasztás és a vásárlóerő szerkezetének változásaival az árugazdaság viszonyai között.

6. *A nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási folyamatának számszerű ábrázolása a nemzeti jövedelemszámítás és a pénzügyi mérlegek alapján.*

A téma felelőse Ausch Sándor, munkatársa Madarasi Attila (PM). A kutatás 1958 áprilisában kezdődött. Folytatása a népgazdasági mérlegrendszerre vonatkozó korábbi kutatásnak.

Feladat a nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási folyamatának ábrázolása, olyan rendszer kidolgozása, amely a folyamatot egységesen és zártan ábrázolja, de ugyanakkor szervesen kapcsolódik a tervezésben és statisztikában használatos mérlegrendszerhez is. A kutatás során a feladatot a nemzeti jövedelemszámításban és pénzügyi mérlegekben rendelkezésre álló számszerű nyersanyag alapján, az 1957. évi ténytérképek felhasználásával oldották meg.

7. *A keynesizmus közgazdasági nézeteinek bírálata. (A modern burzsoá közgazdaságtan vezető irányzatainak marxista bírálata.)*

A téma felelőse Erdős Péter. A kutatás 1958 áprilisban kezdődött. Részt képezi egy több évre tervezett kutatásnak, amely a burzsoá közgazdaságtan vezető irányzatait bírálja. 1958-ban Keynes alapvető munkáinak, valamint az úgynevezett új polgári közgazdaságtan főbb népszerűsítőinek a tanulmányozása, korábbi a témával kapcsolatban a marxista újratermelési és válságelméletről szóló újabb művek feldolgozása történt meg.

8. *A lakásépítés finanszírozásának módszerei.*

A téma felelőse Kacsenyák Ferenc. A kutatás kezdete 1958. IV. negyedév. A kutatás célja annak tanulmányozása, hogy a lakáshiány enyhítésére a lakásépítés finanszírozásának milyen módjait és formáit célszerű felhasználni különös tekintettel, a lakosság erőforrásainak fokozott bevonására. Ennek keretén belül szükséges annak vizsgálata, hogy a saját erőből való hozzájárulás tekintetében a lakosság különböző rétegeinél milyen lehetőségek vannak, továbbá, hogy az állam a maga pénzügyi eszközeit hogyan használhatja fel a legcélszerűbben a lakásépítés finanszírozására és milyen feltételekkel (kölcson nagysága, kamat, törlesztési idő stb.) segítheti célszerűen a lakosság lakásépítő tevékenységét. A munka vizsgálja az egyes szocialista országokban kialakult módszereket és formákat is.

9. *Iparcikkfogyasztásunk struktúrájának alakulása a 15 éves terv időszakában.*

A téma felelőse Hoch Róbert, munkatársai: Radnóti Éva, Grolmusz Vince. A kutatás 1958 év végén kezdődött. A kutatás során annak felmérésére törekednek, hogy milyen változások következnek be 15 év alatt az iparcikk-kereslet szerkezetében, a tervezett reáljövedelem változása, a várható népességváltozás stb. alapján. Vizsgálják, hogy az életszínvonal emelkedése, a fogyasztás kulturáltságának fokozása, az ország termelőerőinek fejlesztése milyen követelményeket támaszt az iparcikk-inálat, illetve a fogyasztás szerkezetének változtatásával kapcsolatban.

Előtanulmányként elkészült Hoch—Radnóti: „A kereslet tervezésének egyes kérdései”, rész-tanulmányként elkészült Hoch—Radnóti—Grolmusz: „A bútorkereslet várható alakulása az öt éves tervben.”

10. *Az átlagbér-ellenőrzés rendszere.*

A téma felelőse Hegedűs András. A kutatás 1958 decemberében kezdődött, s célja az átlagbérek ellenőrzésére felépített bérméchanizmus sajátosságainak vizsgálata. A kutatás során mindenképp előtérbe kell állítani annak megállapításával foglalkozni, hogy az átlagbér-ellenőrzés rendszere mennyiben segíti elő a magyar iparban az anyagi érdekeltség elvének megvalósulását, a munka termelékenységének növekedését, megfelelő kereseti arányok kialakulását és a tervszerű gazdálkodást.

11. *Az állóalapot, valamint a termelés és a nemzeti jövedelem közötti mennyiségi összefüggések.*

A téma felelőse Máriás Antal. A kutatás kezdete 1958 december. A kutatás a távlati tervezés elősegítése érdekében annak felderítésére irányul, hogy milyen mennyiségi összefüggések állapíthatók meg egyfelől az állóalapot, másfelől a termelés és a nemzeti jövedelem dinamikája között; kialakíthatók-e olyan számítási módszerek, amelyek a távlati tervek elkészítésekor alkalmazhatók. A kutatás kiterjed a téma jelentősebb irodalmi anyagának feldolgozására és elemzésére, számítási módszerek kialakítására, a vizsgálódáshoz és elemzéshez szükséges statisztikai anyag feldolgozására.

1. Ipari mérlegrendszerek

A téma felelőse Bródy András. A kutatás 1956 novembertől 1958 márciusáig tartott. A kutatás fő célja az input-output rendszer alkalmazhatóságának vizsgálata gazdasági tervezésünkben, e rendszer és a mi ipari mérlegeink (anyag- és termékmérlegek, munkaerőmérleg, valamint a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem mérlegének ipari része) közötti hasonlóságok és ellentmondások kidolgozása és ennek alapján gyakorlati javaslatok készítése ipari statisztikánk és a tervezési módszereink metodikájának megjavítására.

2. A bérézés kérdései a textil-, ruha- és cipőiparban.

A téma felelőse Gáspár Lászlóné. A kutatás 1957 januárban kezdődött. A vizsgálat célja a könnyűiparban jelenleg alkalmazott bérézési formák értékelése, abból a szempontból, hogy azok mennyiben tükrözik a teljesítményt, illetve mennyiben ösztönöznek gazdaságosabb termelésre. Kiterjed továbbá a gépek kihasználása és a bérézés összefüggéseinek, az egyes szakmák és munkafajták bérézése közötti arányok helyességének, valamint az alkalmazott bérézési módszerek és tervezési rendszerünk összefüggéseinek tanulmányozására.

3. Az ipar fejlődése és az ipar fejlesztésének néhány problémája Magyarországon.

A téma felelőse Cukor György és Máriás Antal. A tanulmány a Szovjetunió Tudományos Akadémiaja Közgazdaságtudományi Intézete által szerkesztett gyűjteményes kötet számára készült.

4. A cukorrépa minimális vasúti szállítási költségeinek kidolgozása matematikai módszerek segítségével.

A téma felelőse Kondor György. A kutatás 1957 októbertől 1958 év végéig tartott. A kutatás célja a matematikai módszerek alkalmazhatóságának bizonyítása egy adott konkrét esetben, nevezetesen, hogy a kutatás során meghatározásra kerüljenek azok a számítási módszerek, amelyeknek segítségével a cukorgyártás úgy irányítható (programozható), hogy költségei — figyelembe véve a szállítási költségeket, az egyes gyárak gyártási költségeinek változó részét és a répacukor bomlásából származó veszteségeket — optimálisak (legalacsonyabbak) lehetnek.

5. A magyar népgazdaság fejlődésének egyes kérdései.

A téma felelősei Lukács László, Komló László és Szakál Pál. A tanulmány a Francia Kommunista Párt részére, az Économie et Politique c. elméleti folyóirat számára készült.

6. A gépipar struktúrája, belső és külső termelési kapcsolatai.

A téma felelőse Bródy András. A kutatás 1958 áprilisában kezdődött. Átfogó adatgyűjtés alapján négyzetes termékmérleg (input-output táblázat) készült a gépipari ágazatok 1957. évi termékáramlásairól, amely feltűnteti mind a belső, egymásközi kapcsolatot (kooperációt), mind pedig a gépipar összefüggését a népgazdaság egyéb szektoraival a fogyasztás és a termékek szétosztása szempontjából.

Ezenkívül a vizsgálat egyrészt az eddig ismertnél helyesebb statisztikai képet ad a gépipar struktúrájáról, belső és külső kapcsolatairól, másrészt hozzájárul az iparstatisztika rendszerének javításához.

7. A gépipar beruházásai gazdaságosságának egyes kérdései.

A téma felelőse Sági Márton. A kutatás 1958 januárban kezdődött. A kutatás során vizsgálják gépiparunk állóalapjainak növekedését, az állóalpok kihasználását, a gépipari különböző forrásokból végrehajtott beruházásoknak és az ezek következtében előálló állóalapnövekedésnek a viszonyát. A feldolgozásnál kísérletet tesznek arra, hogy — esetleg több párhuzamos módszerrel — felbecsüljék a végrehajtott beruházások gazdasági hatásait, ideértve a termelékenységre gyakorolt hatásokat is. Megkísérlik egyes kiragadott beruházások példáját egymással szembeállítva elvégezni a beruházások gazdaságosságának számítását a különböző munkákban ajánlott módszerekkel.

8. A tervezés és gazdaságosság egyes kérdései a vaskohászatban.

A téma felelőse Lukács László, munkatársak: Simon György és Kondor György. A kutatás 1958 áprilisban kezdődött. A kutatás célja a tervezés alapját képező gazdasági összefüggések feltárásával a tervezés — főleg a távlati tervezés — módszereinek javítása. A vaskohászat négyzetes termékmérlegének az 1957 évre és az 1958 év első felére történő összeállítása és bizonyos matematikai módszerek felhasználása alapján a kutatás arra irányul, hogy jellemezze a vaskohászat belső termékkapcsolatait, felderítse az iparág extern termékeinek előállításához szükséges összes felhasználási volumenét (pl. szénben, villamosenergiában, importban), s módot nyújtson a termelés volumenében, összetételében, technológiájában célul kitűzött változtatások kihatásainak átfogó felmérésére.

9. *A munkatermelékenység elemzése és nemzetközi összehasonlítása az egyes iparágakban.*

A téma felelőse Román Zoltán (KSH), aki az Intézet külső munkatársa. A kutatás 1957 szeptemberében kezdődött. A vaskohászat és a pamutipar termelékenység-alakulásának elemzésével foglalkoztak az 1949—55. évekre és az 1949 előtti időszakot illetően, és kutatták a termelékenység iparági elemzési módszereit hosszabb időszakot tekintve. Foglalkoztak továbbá a munkatermelékenység nemzetközi összehasonlításának lehetőségeivel és módszereivel az iparban és az egyes iparágakban (vaskohászat és pamutipari példák) és lehetséges szerepével a szocialista tábor országai közötti gazdasági együttműködés ésszerű kialakításában.

10. *A mérnök- és technikusszükséglet és létszám alakulása Magyarországon.*

A téma felelőse Cukor György és Timár János. A kutatás 1957 augusztustól 1958 decemberig tartott. A kutatás során feldolgozták Magyarország mérnök- és technikusállományának, valamint utánpótlásának számszerű adatait 1935 és 1957 között. Ismertették a fontosabb adatokat a külföldi országokra vonatkozóan, elemezték a létszámadatokat, következtetéseket vontak le a jelenlegi helyzetből és javaslatokat tettek módszertani szempontból, az utánpótlás és a képzési arányok számainak kialakítására vonatkozólag, valamint javaslatokat dolgoztak ki a műszaki szakemberszükséglet és az utánpótlás termetodikájához.

11. *Az elektroenergetika távlati tervének (1960—1975) főbb műszaki gazdasági problémái.*

A téma felelőse Biró Zoltán. A kutatás 1958 júniusban kezdődött. A kutatás során foglalkoznak a villamosenergiafogyasztás távlati tervezésének módszereivel a népgazdaság gazdasági-műszaki fejlődésének elemzése alapján. Bírálják az eddigi prognózis-módszereket, kidolgozzák a villamosenergia-termelés távlati tervezése főbb módszertani problémáit. Foglalkoznak az elektroenergetikai beruházások gazdaságosságával, összehasonlítják a villamosenergia-felhasználó iparágak olyan beruházásait az energetikai beruházásokkal, amelyek révén villamosenergia-megtakarítás vagy energiacsúcs-csökkentés érhető el.

12. *Az ágazati kapcsolatok mérlegének, mint tervezési módszernek számítási pontossága.*

A téma felelőse Bródy András. A kutatás kezdete 1959 január. Az ágazati kapcsolatok mérlegére vonatkozó eddigi kutatás felszínre hozta e módszer nem egy hibaforrását. Ezeket azonban tovább kell elemezni a tekintetben, hogy a számítások végeredményére minő kihatással vannak. A kutatásra kerülő hibák köre kiterjed az elmélet (absztrakciók) hibáitól kezdve, az adatszolgáltatási (statisztikai) hibákon keresztül a számítás (számolás) hibáig. Vizsgálni kívánják elsősorban azt a kérdést, hogy milyen pontosaknak kell lenniük a kiinduló adatoknak ahhoz, hogy a számítások gyakorlatilag felhasználhatók és megbízhatók legyenek.

Mezőgazdasági Osztály

1. *A mezőgazdasági munka termelékenységének vizsgálata a magyar mezőgazdaságban.*

A téma felelőse Siebenfreud Kurt és Makaruk Ludvig. A kutatás kezdete 1957 március. A kutatás során megvizsgálják a mezőgazdasági munka termelékenységének alakulását országosan és szektoronként, vizsgálják az egyes évek és a szektorok közötti eltérések okait is. Tanulmányozzák a termelékenység növekedésének ütemét és forrásait.

2. *A munkatermelékenység a mezőgazdaságban és mérése az állami gazdaságokban.*

A téma felelőse Siebenfreud Kurt és Makaruk Ludvig. A kutatás kezdete 1958 december, befejezése 1959 április. A kutatás során foglalkoztak a mezőgazdasági munka termelékenységének elméleti és módszertani problémáival, továbbá a munkatermelékenység mérésével és alakulásával állami gazdaságainkban. Módszert dolgoztak ki arra vonatkozóan, hogyan lehet az állami gazdaságok érvényben levő számviteli rendszeréből a mezőgazdasági munkatermelékenység megfelelő mutatóit ki-munkálni.

3. *Felszabadulás előtti mezőgazdaságunk és a nagyüzemi átszervezés szükségessége.*

A téma felelőse Komló László. A kutatás kezdete 1957 február, befejezése 1958 április. A kutatás során foglalkoztak a felszabadulás előtti birtokmegosztásból adódó társadalmi és termelési ellentmondásokkal, a termelőeszközök megosztásának ellentmondásaival, a kisüzemek termelési korlátaival, a kisüzemi mezőgazdaság és a népgazdaság általános fejlődésének ellentmondásaival, a különböző üzemnagyságok mellett elért termelési eredményekkel és a földreformnak — mint mezőgazdaságunk szocialista átszervezéséhez vezető útnak a szükségszerűségével.

4. A termelés és a termelőszközök fejlődése a magyar mezőgazdaságban 1950 és 1956 között.

A téma felelőse Szakál Pál. A kutatás kezdete 1957 március, befejezése 1959 március. A téma keretében mezőgazdasági termelésünk 1950—56 közötti alakulásával foglalkoztak, összehasonlítva az 1930-as évek és az 1949 év megfelelő adataival, valamint a fontosabb külföldi adatokkal. Tisztázni igyekeztek, hogy a termelés főbb tényezőinek, a talajerőgazdálkodásnak, a talajjavításnak, az öntözésnek, a termelési színvonalnak, az állatállomány mennyiségi és minőségi fejlődésének és egyéb tényezőknek milyen hatása volt a termelési eredmények alakulására. A munka célja a változások értékelése, a következtetések levonása a termelés további fejlesztése érdekében.

5. A gépállomások működésének gazdasági eredménye az öt éves terv időszakában.

A téma felelőse Kelemen Zoltán. A kutatás kezdete 1957 március, befejezése 1958 október. A kutatás célja, hogy a gépállomások munkájának az öt éves terv időszakra kiterjedő vizsgálatával mérlegelés tárgyává tegye az elért eredményeket és a felmerült hiányosságokat, és segítséget nyújtson a magyar mezőgazdaság további gépesítésében kialakítandó állásfoglalás közgazdasági megalapozásához. Végző következtetésként megállapítja, hogy mezőgazdaságunk jelenlegi helyzetében sem a gépállomási forma, sem a termelőszövetkezeti saját gépesítés kizárólagossága nem fogadható el népgazdaságilag célszerűnek és gazdaságosnak, mert bár mezőgazdaságunk a szocialista átszervezés állapotában van, egyes termelőszövetkezeteink már jelenleg is azon a szervezési és anyagi színvonalon állnak, hogy a saját üzemi gépesítés népgazdaságilag elfogadhatóbb megoldás.

6. A mezőgazdasági külforgalom egyes kérdései az 1945 és 1956 közötti években.

A téma felelőse Szücs Róbert. A kutatás kezdete 1957 március. A vizsgálat a mezőgazdaság, illetve a mezőgazdasági eredetű iparcikkek külforgalmában bekövetkezett változásokat elemzi. Kutatni kívánja a változások okait, a mezőgazdaság belterjes irányú fejlődésének hatásait, a mezőgazdasági nyeresztermékek és a feldolgozott cikkek arányainak változásait. Tanulmányozza mezőgazdasági kivitelünk piacainak alakulását.

7. A mezőgazdaság munkaerőhelyzetének vizsgálata 1948 és 1955 között.

A téma felelőse Augusztinovics Győző, Csákány István és Vargha László. A kutatás kezdete 1957 május. A kutatás során elkészítik a mezőgazdasági munkaerő mérlegrendszerű számbavételét az 1948, 1950, 1953 és 1955. évekre. A vizsgálatot szektoronként és évenként öt időszakra végzik. Az elkészített mérlegek alapján értéklik mezőgazdaságunk munkaerő-ellátottságának alakulását és problémáit.

8. A mezőgazdasági beruházások gazdasági kérdései az 1945 és 1956 közötti években.

A téma felelőse Horváth Lajos. A kutatás kezdete 1957 március. A téma feldolgozása során vizsgálatra kerül a beruházási szükségleteket meghatározó tényezők, a termelés struktúrája és a beruházások összefüggései, a nagyüzemek beruházásainak nagysága, az 1 kh-ra jutó beruházás megállapításának problémája. Foglalkozni kívánnak a különböző adottságú területek beruházásainak sajátosságai, és a beruházások gazdaságosságának, finanszírozásának kérdéseivel. Vizsgálják a beruházások belterjességgel való kapcsolatának kérdéseit és a nagyüzemi gazdaságok megteremtésével kapcsolatosan a beruházási szükségletek kielégítésének feltételeit.

9. A mezőgazdasági termékek értékesítése.

A téma felelőse Ihrig Károly. A kutatás kezdete 1957 február. A kutatás célja az élelmiszerfogyasztás jövedelmi elaszticitásának vizsgálata. A rendelkezésre álló háztartásstatisztikai és egyéb statisztikai adatok felhasználásával elaszticitási koeficienset dolgoznak ki. A további és pontosabb vizsgálatok előkészítése érdekében a kutatás során az élelmiszerfogyasztás és az áralakulás kapcsolataival is foglalkoznak. Vizsgálják azokat az összefüggéseket, amelyek a mezőgazdasági termelés tervszerű irányítása és az árpolitika között fennállnak.

10. A szövetkezés egyszerűbb formáinak szerepe a magyar mezőgazdaság nagyüzemi szocialista átalakításában.

A téma felelőse Gyenes Antal. A kutatás kezdete 1958 január. A kutatás célja megvizsgálni, hogy a nagyüzemmé válás folyamatának és a szocialista fejlődésnek milyen fokát valósítja meg a jelenlegi legfejlettebb szövetkezeti formáknak, a mezőgazdasági termelőszövetkezet. Milyen szerepük van az átmenet viszonyai között a kisárutermelő szövetkezeteknek, valamint a kisárutermelő típusú szövetkezetek és a szocialista típusú szövetkezetek közötti átmeneti formáknak. Milyen szerepet töltek be a különböző átmeneti formák az elmúlt években a mezőgazdaság termelőerőinek fejlesztésében és a termelési viszonyok átalakításában, mennyiben és milyen módon segítettek elő a szocialista típusú

szövetkezés fejlődését. Milyen politikai és gazdasági ösztönzők hatottak abban az irányban, hogy ezek a formák elvezessék a bennük tömörült parasztságot a szocialista szövetkezéshez. Milyen összefüggések és ellentmondások állnak fenn a különböző szövetkezeti formák fejlődése között. Választ keres arra a kérdésre, hogy mezőgazdaságunk szocialista átszervezésének eddigi tapasztalatai alapján hogyan kell értékelnünk az átmeneti formákat és milyen következtetéseket kell ezzel kapcsolatban levonnunk a jövőre nézve.

11. *A magyarországi mezőgazdasági üzemek berendezése, üzemszervezése és kezelése a XVIII. sz. közepétől az 1848—49. évi szabadságharc befejezéséig.*

A téma felelőse Nagypataki Béla. A kutatás kezdete 1955. A kutatás célja, hogy üzemgazdasági szempontból adalékokat nyújtson a címben szereplő korszak magyar mezőgazdasága szervezésének, vezetésének és eredményességének megítéléséhez. A tanulmány első részében foglalkozik a kor közgazdasági, természeti és birtokjogi helyzetével, majd részletesen megvizsgálja a birtokok nagyságát, művelési ágak szerinti megosztását, felszerelését, a mezőgazdasági tőkebefektetések nagyságát és megosztását, a munkaerő-ellátottságot és a munkaerő különböző fajtáit. Foglalkozik továbbá a mezőgazdasági termelés szervezetével, megvizsgálja a különböző üzemszervezeteket és az egyes üzemágak szervezetét, a gazdaságok vezetésének, kezelésének, a termelő közösségek szerepének és a mezőgazdaság termelési költségének és jövedelmezőségének kérdéseit.

12. *A termelőszövetkezeti jövedelemelosztás módjainak vizsgálata.*

A téma felelőse Augusztinovics Győző, Csákány István, Komló László és Kovács Csaba. A kutatás kezdete 1958 szeptember. A kutatás célja a termelőszövetkezetekben alkalmazott különböző jövedelemelosztási módok tanulmányozása, a termék szerinti jövedelemelosztás módszerének kísérleti megfigyelése öt termelőszövetkezetben (tótkomlói Haladás, földesi Lenin, kecskeméti Vörös Csillag, nádudvari Vörös Csillag, szolnoki Szabadság) és a kutatás eredményei alapján a leghatékonyabb jövedelemelosztási módszerek kidolgozása. A vizsgálat kiterjed a részesedési mód és az irányítás, a tervezés, a termékalakulás, az önálló elszámolás, valamint a munkaszervezés összefüggéseire. Tanulmányozzák továbbá a baráti államok különböző részesedési rendszerét és elkészítik ezek elemző ismertetését. Útmutatót is dolgoznak ki a termelőszövetkezetek számára, amelyben részletesen ismertetik a hazai viszonyok között legjobban bevált új részesedési formák alkalmazásának módszereit.

13. *A népi demokratikus országok mezőgazdaságának szocialista átszervezése.*

A téma felelőse Horváth Lajos. A kutatás kezdete 1959 március. A kutatás célja a népi demokratikus országok mezőgazdasága szocialista átalakítási folyamatának tanulmányozása és az ebben a tárgykörben a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézete szerkesztésében készített monográfia kiadásában való részvétel.

Pénzügyi Osztály

1. *A közvetett juttatások a vállalati dolgozók körében.*

A téma felelőse Jávorka Edit, munkatársa Berényi József. A kutatás 1957 júliusától 1958 végéig tartott. A kutatás a társadalmi fogyasztásnak a népesség egyes csoportjai között felosztható, az életszínvonalat közvetlenül befolyásoló nem munka szerint (közvetve) elosztott részét elvileg és gyakorlatilag (számszerűen is) körülhatárolta, egyes formáit, ezek sajátos vonásait, kialakulásuk körülményeit feltárta. Vizsgálta a munka szerinti elosztás elsődlegessége és az eddigieknél fokozottabb előtérbe helyezése érvényesülése mellett a nem munka szerinti elosztási módok a létjogosultságát és minthogy társadalmi szükségserűség a családok különleges terheinek egy részét (gyermeknek száma stb.) közvetett juttatások formájában nivellálni, illetőleg az országosan egységes bértarifarendszer miatt a munkavállalással kapcsolatosan jelentkező aránytalan terheket kiegyenlíteni, kutatta, hogy konkrétan mely juttatási formák nem felelnek meg az előbbiekkben említett általános célkitűzésnek. Megkísérelt választ adni arra a kérdésre, hogy a nem munka szerinti elosztási formák alkalmazásának milyen gazdasági és jövedelemelosztási hatásai jelentkeznek s hogy ezek figyelembevételével a közvetett juttatások indokolt mértékűeknek tekinthetők-e. A kutatás következtetéseket igyekezett levonni a közvetett juttatások problémájának perspektívában megoldásra váró rendszerezésénél figyelembe vehető szempontokra vonatkozóan is.

2. *A szocialista jövedelemelvonás egyes kérdései.*

A téma felelőse Schmidt Ádám, munkatársa Gergely István, a kutatás kezdete 1957 február, befejezése 1959 június. Az állami vállalati jövedelemelvonás problémáját a kutatás során három: történeti, elméleti és gazdaságpolitikai vonatkozásban vizsgálták. A történeti-elemző kutatásnál felvázolták

az állami vállalatoktól való jövedelemelvonás rendszerének fejlődését a felszabadulástól napjainkig, feltárták a fejlődés tendenciáját, elemezték a bekövetkezett változások okait és hatásait s megkísérelték a fejlődés értékelését is. Továbbá a kutatás során a szocialista jövedelemelvonás egyes elméleti kérdéseit, így a jövedelemelvonás fogalmát, szerepét, az árrendszerrel fennálló kapcsolatát, a jövedelemelvonási rendszer sajátosságait, a jövedelemelvonás különböző formáit is még megvizsgálták. Mindezek alapján elemezték azt a kérdést, hogy a vállalati jövedelemelvonást az adott tervgazdasági rendszerben, a gazdasági irányítási rendszer lehetőségeitől függően miként, milyen eszközökkel, milyen formákon keresztül, milyen feltételekkel és várható eredményekkel lehet a vállalati tevékenység befolyásolására, különösen az ésszerű gazdálkodás előmozdítására felhasználni. Foglalkoztak az egyes fejlett tőkésállamok adórendszerével, valamint a tőkés adóztatás fejlődésének egyes kérdéseivel is.

3. Az életszínvonal nemzetközi összehasonlítása.

A téma felelőse Jávorka Edit, munkatársa Berényi József, a kutatás kezdete 1959 január. A kutatás mindenekelőtt kiterjedt az életszínvonal nemzetközi összehasonlításával foglalkozó külföldi szakirodalom tudományos megállapításainak rendszerezésére. A kutatás során kritikailag feldolgozták a szakirodalomban ismertetett metodikát. Az életszínvonal nemzetközi összehasonlítására vonatkozó elméletek kritikája alapján került sor a szocialista országok közötti összehasonlításra alkalmas mutatószámrendszer kialakítására, az egyes mutatók belső tartalmának, felhasználhatósága korlátainak tisztázására. A kutatás kiterjedt az összehasonlítandó országokban használatos mutatók főbb metodikai eltéréseinek vizsgálatára s ezzel a különböző országok életszínvonalát kifejező mutatók azonosítására is lehetőség nyílt. A kutatás során foglalkoztak az életszínvonalra ható egyes tényezőknek a különböző országok sajátos körülményei szerint eltérő hatásával s azt vizsgálták, hogy ugyanazon tényező más-más országban milyen eltérő jellegzetességekkel rendelkezik, ennek mit az okai.

4. Az egyéni jövedelmek alakulása Magyarországon.

A téma felelőse Schmidt Ádám, a kutatás kezdete 1959 nyara. A kutatás arra irányul, hogy az országban a személyi jövedelmek alakulását — a keresőkre, jövedelmi egységekre és a jövedelmi egység tagjaira — vizsgálják s ennek alapján a jövedelmek megoszlását, differenciáltságát, szóródását megállapítsák. A kutatás során feltárni kívánják, hogy hazánkban miként alakul a munkások és alkalmazottak jövedelme, milyen a jövedelemeloszlás szerkezete, milyen képet mutat a „jövedelempiramis”, milyen tényezők hatnak közre a jövedelmek alakulásánál, milyen összefüggések és esetleges törvényszerűségek tárhatók fel a jövedelem alakulásra és megoszlásra vonatkozóan. Esetleges további célja lehet a kutatásnak a jövedelmi csoportokban a jövedelmek felhasználásának s felhasználásra való különböző tényezőknek (nem pénzbeli jövedelmek, keresők és eltartottak aránya), s a tényezők hatásának vizsgálata.

5. A vállalati forgóeszközfinanszírozási rendszer vizsgálata és a forgóeszközszükséglet megállapítására irányuló matematikai módszerek kialakítása.

A téma felelőse Gergely István, a kutatás kezdete 1959 április. A kutatás során megvizsgálni szándékoznak, hogy a vállalati forgóeszközszükségletet mennyiben célszerű egyrészt a vállalati tevékenység különböző kategóriáinak (pl. termelés, értékesítés, munkásellátás stb.) figyelembevételével, másrészt a vállalati tevékenységtől függő és attól független forgóeszközszükséglet szétválasztása alapján megállapítani. Megvizsgálásra kerül, hogy a vállalat optimális forgóeszközszükségletének megállapítására mennyiben és miként alkalmazhatók a matrix-számítás módszerei. A kutatás alapján megkíséreltik a forgóeszközszükséglet megállapítását célzó megfelelő módszerek kialakítását.

Nemzetközi Osztály

1. A kapitalizmus piacproblémája és a nemzetközi gazdasági egyensúly.

A téma felelőse Göncöl György. A két világháború közötti és a második világháború utáni tőkés ciklus fejlődésének összevetésével igyekszik feltárni azokat a főbb tényezőket, amelyek a piacprobléma kiéleződésére hatnak és egyben kimutatja a piacprobléma kiéleződésének összefüggéseit a kapitalista nemzetközi gazdasági egyensúly felborulásával.

2. Az államkapitalizmus szerepe az elmaradott országok gazdaságfejlesztésében (különös tekintettel a felhalmozás problémáira).

A téma felelőse Molnár Ferenc. A kutatás kezdete 1957 február. A vizsgálat kiterjed az államkapitalista tendenciák általánosan észlelhető erősödése és a gazdaságfejlesztési törekvések összefüggéseire az elmaradott országokban. A kutatás során fel kívánják tárni a társadalmi átalakulások, elsősor-

ban az agrár-átalakulás jelentőségét az országok gazdasági fejlődése szempontjából, továbbá az államkapitalista tendenciák társadalmi jellegét, vagyis jelentőségüket ezen országoknak a szocialista fejlődésre való áttérése szempontjából.

3. *A nemzeti jövedelem nemzetközi összemérésének főbb problémái.*

A téma felelőse Sóky Dezső. A kutatás kezdete 1958 április. A kutatás során a nemzeti jövedelem nemzetközi összemérése problémáival foglalkoznak. A kutatás fontosságát és szükségességét többek között bizonyítja az az egyre fokozódó érdeklődés is, ami e problémák iránt — elsősorban a nemzetközi gazdasági szervezetekben — megnyilvánul. A kutatás célja eredetileg Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország nemzeti jövedelmének összemérése volt, azonban ez a statisztikai és egyéb feltételek megteremtésének nehézségei miatt úgy módosult, hogy önálló kutatásként e probléma egészének és legfontosabb részleteinek teoretikus feltárását öleli fel.

4. *Görögország helyzete és szerepe az imperializmus rendszerének keretén belül.*

A téma felelőse Tzortzis Dimitriosz. A kutatás kezdete 1958 július. A kutatás során a háború utáni politikai és gazdasági tendenciák elemzése alapján igyekeznek meghatározni, hogy mi Görögország helyzete és szerepe az imperializmus rendszerének keretein belül. A tanulmány a háború utáni gazdasági helyzet elemzése alapján, az ország elmaradott gazdaságának sajátosságait elemezve igyekszik megmutatni, hogy a politikai orientáció milyen módon határozta meg az ország jelenlegi gazdasági problémájának kialakulását, milyenek a külföldi gazdasági segítség céljai és eredményei, és mindezekből kifolyólag milyen szempontból és milyen mértékben konzerválja az ország elmaradottságát.

5. *A kínai államkapitalizmus kérdései.*

A téma felelőse Tálás Barna. A kutatás kezdete 1958 július. A munka a Kínai Népköztársaságban végzett aspiránsi tanulmányok és több éves tudományos kutatás során összegyűjtött és részben feldolgozott eredeti kínai anyagoknak kandidátusi értekezés formájában való feldolgozását foglalja magában. A készülő monográfia a kínai államkapitalizmus konkrét fejlődésének, sajátosságainak és a szocializmus építésében betöltött szerepének beható elemzésén kívül foglalkozik a szocializmushoz vezető átmeneti időszak államkapitalizmusának több olyan átfogó elméleti kérdésével is, mint pl. az államkapitalizmus lényegének és jellegének meghatározása, az államkapitalizmus különböző formáiban a szocialista és kapitalista elemek mennyiségi és minőségi változásainak elemzése.

6. *A Kínai Népköztársaság gazdasági fejlődése az elmúlt tíz évben.*

A téma felelőse Tálás Barna. A kutatás kezdete 1959 május. A munka a Kínai Állami Statisztikai Hivatal jelentései és a kínai gazdasági vezetők beszámolóí alapján áttekintést nyújt a Kínai Népköztársaság megalakulása óta elért kimagasló gazdasági eredményekről, különös tekintettel az első öt éves népgazdaságfejlesztési terv túlteljesítésére és az 1958-ban megindult ugrásszerű fejlődésére.

7. *A magyar—szovjet gazdasági kapcsolatok alakulása és perspektívái.*

A téma felelőse Irina Zsukova. A kutatás kezdete 1959 február. A téma foglalkozik a magyar—szovjet gazdasági kapcsolatok jellegével és jelentőségével. Elemenzi a Szovjetunióval való gazdasági együttműködés jelentőségét a népi demokratikus Magyarország gazdaságpolitikájának megvalósításában. Vizsgálja a gazdasági együttműködés különböző formáinak szerepét, jelentőségét és fejlődését, a magyar—szovjet külkereskedelem további fejlődésének perspektíváit, különös tekintettel a Szovjetunió hétéves tervére.

8. *Az állami beavatkozás eszközei Angliában.*

A téma felelőse Vasziľiu Jorgosz. A munka célja megvizsgálni, hogy a második világháború utáni időszakban Angliában az állam gazdaságpolitikájának megvalósítására milyen főbb eszközöket használt fel. Ezek közül részletesen a következőket tárgyalja: az államosításokat, a közvetlen ellenőrzési módszereket, továbbá a pénzügyi eszközöket, mint amilyenek az állami költségvetés és a hitel. A munka a felsorolt eszközök felhasználását, működési módját és hatékonyságát elemzi.

9. *A Montánunió az állami monopolkapitalizmus új nemzetközi jelensége.*

A téma felelőse Kozma Ferenc. A tanulmány tárgyalja a Montánuniókat, mint nemzetközi állammonopolista képződmények a szerepét az imperializmus II. világháború utáni gazdasági és politikai fejlődésében. A vizsgálat felöleli a Montánunió létrejöttének okait, szervezeti felépítésének és hatáskörének közigazdasági elemzését, az öt éves átmeneti periódusban tett főbb intézkedéseinek gazdasági és politikai mozgató rugóit, eddigi funkcionálásának hatását a tagországok gazdasági életére és a most kibontakozó szén- és acélválság, valamint a Közösség összefüggéseit.

(G. I.)

AZ INTÉZET NEMZETKÖZI KAPCSOLATAI

(1957. július 1. — 1959. július 1.)

- I. Nemzetközi konferenciák.
- II. Külföldi publikációk és közös kutatások.
- III. Tanulmányutak.
- IV. Külföldi vendégek az Intézetben.
- V. Az Intézet munkájának külföldi visszhangja.

Az Intézet külföldi kapcsolatainak alakulásáról, a megalapítástól 1957 júliusáig az I. Évkönyvben (523—525. old.) található adatok.

A nemzetközi kapcsolatok a tárgyidőszakban, a tanulmányutak, továbbá a testvérintézetekkel és általában a nemzetközi tudományos világgal való együttműködés tekintetében örvendetesen fejlődtek.

Ezt a fejlődést az jellemzi, hogy megindultak — ha kis számban is — közös kutatások a szocialista országok közgazdaságtudományi intézetével — mindenekelőtt az Insztitút Ekonomiki-val vált szorosabbá a kapcsolat —, továbbá az, hogy a munkatársak egy részének a tárgyidőszakban módja volt külföldi tanulmányutat tennie az akadémiai egyezmények keretében. A jellemző vonások közé tartozik az is, hogy az Intézet munkatársainak publikációi több esetben is napvilágot láttak a külföldi szaksajtó hasábjain. A tudományos munkatársak több nemzetközi tudományos konferencián vettek részt és szólaltak fel. Az Intézetet több külföldi közgazda kereste fel, illetve folytatott itt tanulmányokat a szocialista országok akadémiai tudományos együttműködési egyezményeinek keretében. Úgyszintén az Intézet munkássága iránti fokozódó külföldi érdeklődést tanúsítja a nemzetközi kiadványcsere bővülése is. A könyvtár cserén 100 külföldi tudományos intézménnyel és könyvtárral folytat kiadványcserét.

A jövőbeni feladatok közé tartozik a szocialista országok intézeteivel való kapcsolatok továbbfejlesztése és elmélyítése (közös témák kidolgozása a nemzetközi tudományos munkamegosztás keretében) és általában minden kínálkozó lehetőség felhasználása a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódásra.

I. Nemzetközi konferenciák

Friss István igazgató résztvett és felszólalt 1957 novemberében a moszkvai Insztitút Ekonomiki által rendezett nemzetközi tudományos konferencián, amelyen a világgazdaság szocialista rendszere fejlődési problémáit vitatták meg. A konferencia eredményeképpen jött létre a Mirovaja szocialiszticeszkaja szisztema hozajszta (Moszkva, 1958. Goszplanizdat. 559 old.) című gyűjteményes kötet, amelyben Friss István „Sztroitel'stvo szocialiszticeszkaj ekonomiki v Vengerszkaj Narodnoj Reszpublike” (316—348. old.) címmel írt tanulmányt.

Friss István résztvett az UNESCO által 1958 márciusban rendezett kelet—nyugat közgazdász konferencián a törökországi Bursa-ban és „A termelési erőforrások és az irántuk mutatózó kereslet összeegyeztetésének módszerei” címmel előadást tartott. Az előadás „Methods of coordination between the resources of production and the demand in a socialist economy” címmel teljes terjedelemben megjelent a The Indian Journal of Economics 1958 júliusi számában.

A bursai konferencia folytatásaként ugyancsak az UNESCO rendezésében 1958 novemberében, az Intézet igazgatója résztvett a prágai nemzetközi közgazdász tanácskozáson is.

1958 decemberében Friss István vezetésével az Intézet osztályvezetői (Cukor György, Nagy Tamás, Göncöl György, Jávorka Edit, Horváth Lajos) résztvettek a prágai Ekonomicky Ustav által, a szocialista országok közgazdasági együttműködése tárgyában rendezett nemzetközi értekezleten (I. „A szocialista országok közgazdászainak a tudományos együttműködés kérdéseiben tartott nemzetközi értekezlete”. Közgazdasági Szemle 1959. 2. sz.). Az értekezlet jegyzőkönyvileg rögzítette a szocialista országok közgazdaságtudományi intézetei együttműködésének tartalmi, szervezeti és formai kereteit és egyben körvonalazta a közösen kidolgozandó tudományos témákat, továbbá meghatározta az egyes intézetek által szervezendő tudományos konferenciák tárgyát, színhelyét és időpontját.

A prágai határozatok szellemében szervezett az Intézet 1959. szeptember 29. — október 2. között tudományos konferenciát a munkatermelékenység kérdéseiről.

Ugyancsak a prágai határozatok értelmében vesz részt az Intézet négy munkatársa és tart referátumot a népgazdasági mérlegek tárgyában az 1959 októberi varsói nemzetközi értekezleten.

Gáspár Lászlóné tudományos munkatárs, 1957 őszén résztvett a lipcsei Institut für Arbeitsökonomik által rendezett nemzetközi munkatudományi konferencián.

Göncöl György osztályvezető, résztvett és felszólalt az 1957 novemberében Prágában az Ekonomicky Ustav által rendezett tudományos konferencián, amelyen a szocialista országok közötti nemzet-

közi munkamegosztás problémáit vitatták meg, továbbá 1959 júniusban résztvett az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága által Genfben rendezett statisztikai konferencián.

Horváth Lajos osztályvezető és Kelemen Zoltán tudományos munkatárs, 1958 decemberében résztvettek és felszólaltak a Lengyel Tudományos Akadémia által a mezőgazdasági beruházások gazdaságossága tárgyában tartott nemzetközi értekezleten (I. Közgazdasági Szemle 1959. 5. sz.).

II. Külföldi publikációk és közös kutatások

Friss Istvánnak „Le conséquence social et économique du progrès de la technique” címmel megjelent a III. Nemzetközi Szociológiai Kongresszusra készült előadása a Transactions of the Third World Congress of Sociology VIII. kötetében, továbbá tanulmánya a Mirovaja szocialiszticeszkaja szisztema hozajitszva című kötetben (I. I. Nemzetközi konferenciák).

Cukor Györgynek „Einige Fragen der zentralen Planung der technischen Entwicklung in der Volksrepublik Ungarn” című cikke megjelent a berlini Wirtschaftswissenschaft 1957. 5. számában, továbbá tájékoztató cikke jelent meg a Közgazdaságtudományi Intézet működéséről a Voproszű Ekonomiki 1959. 6. számában.

Göncöl Györgynek a Közgazdasági Szemlében megjelent cikkét („Értéktörvény a kapitalizmusban és a szocializmusban”) közölte az Ekonomicky Casopis, a bratislavai közgazdaságtudományi intézet folyóirata (1958. 5. sz.).

Jávorka Editnek cikke jelent meg a Wirtschaftswissenschaft 1959. 1. számában („Das Einkommen der Werktätigen der sozialistischen Betriebe Ungarns über den Arbeitslohn hinaus”).

Erdős Péternek az „Értékkategóriák a szocialista tervgazdaságban” című, a Magyar Tudományos Akadémia 1958. évi nagygyűlésén elhangzott előadásának és a Közgazdasági Szemle 1959. 1. számában azonos címmel közölt cikkének rövidített változata megjelent a Voproszű Ekonomiki 1959. 5. számában.

A közös kutatások keretében az Intézet együttműködik a moszkvai Insztitut Ekonomiki-val „A népi demokratikus országok mezőgazdaságának szocialista átszervezése” című témakörben. (Az Intézet részéről a téma felelőse: Horváth Lajos osztályvezető, közreműködik az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete. Részanyagok már készültek, a kutatás tovább folyik.) Ugyancsak a szovjet intézettel való együttműködés keretében került kidolgozásra „Az ipar fejlődése és az ipar fejlesztésének néhány problémája Magyarországon” című téma (Cukor György—Máriás Antal). A tanulmány szovjet gyűjteményes kötetben jelenik meg.

III. Tanulmányutak

1957-ben akadémiai tanulmányúton voltak: Hoch Róbert (Szovjetunió), Erdős Péter (Lengyelország).

1958-ban: Rédei Aranka (Lengyelország), Cukor György és Molnár Ferenc (Szovjetunió), Lukács László (Kína), Gergely István (Német Demokratikus Köztársaság).

1959-ben: Rózsa György (Német Demokratikus Köztársaság), Sóky Dezső (Szovjetunió), továbbá 1959-ben tanulmányútra megy Göncöl György (Kína), Vági Ferenc (Lengyelország), 1959 júniusában az INSEE (Országos Statisztikai és Közgazdasági Intézet) meghívására Cukor György Párizsban volt tanulmányúton, utána néhány napig Genfben tanulmányozta az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának munkáját.

IV. Külföldi vendégek az Intézetben

1957 decemberben Radivoj Davidovics és Dragoslav Todorovics, a belgrádi egyetem közgazdasági karának professzorai keresték fel az Intézetet.

Az akadémiai tanulmányutak keretében 1958-ban az Intézetben dolgoztak: Horst Heiningner (Német Demokratikus Köztársaság, Institut für Wirtschaftswissenschaften), Dancso és Kukkel kutatók (Csehszlovákia), a bratislavai közgazdaságtudományi intézet munkatársai. 1959-ben Szun Je-fang, a pekingi közgazdaságtudományi intézet igazgatója volt tanulmányúton az Intézetben, aki az Intézet és az MTA II. Osztálya közös rendezésében két nyilvános előadást tartott a Magyar Tudományos Akadémián.

Az Intézetet a tanulmányutakon kívül is több külföldi közgazdász kereste fel. Így a bolgár intézet küldöttsége Vladigerov professzor vezetésével a prágai konferenciáról útban hazafelé meglátogatta az Intézetet (1958 december). 1958 októberében szovjet akadémiai könyvtáros küldöttség tanulmányozta az Intézet könyvtárát (V. V. Uznadze, a grúz akadémiai könyvtár igazgatója, T. A. Volzsina, a Fundamental'naja Biblioteka osztályvezetője, M. Rudj, az ukrán akadémiai könyvtár igazgatóhelyettese). Ugyancsak 1958 októberében Iordache Ionescu, a bukaresti Institutul de Cercetari Economice szektorvezetője konzultációt folytatott az Intézet munkatársaival. Ugyanebben a hónapban A. V. Bolgov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdasági-Filozófiai-Jogi Osztályának titkárhelyettese több megbeszélést folytatott az Intézetben, résztvett az Intézet Tudományos Tanácsa ülésén, az Intézet és az MTA II. Osztálya közös rendezésében nyilvános előadást tartott a Magyar Tudományos Akadémián.

1959 áprilisában Varga Jenő akadémikus konzultációt tartott az Intézetben a közgazdasági kutatás módszereiről és a tőkés világgazdaság időszerű elméleti kérdéseiről. Ugyancsak áprilisban Nekraszov professzor (Moszkva) is felkereste az Intézetet. 1959 májusában Dr. Kurt Wessely, az Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung munkatársa folytatott rövid megbeszélést az Intézetben.

V. Az Intézet munkájának külföldi visszhangja

A Vnesnjaja Torgovlja (Moszkva) 1959. 10. számában összefoglaló cikk ismerteti a magyar közgazdasági szakajtóban a külkereskedelem rentabilitásáról lefolyt vitát. Az ismertetés több a Közgazdasági Szemlében megjelent közleménnyel foglalkozik (Liska Tibor, Máriás Antal, Balázs Sándor, Cukor György stb.). Ugyancsak foglalkozott a külföldi szakajtó Varga István egyetemi tanárnak, az Intézet külső munkatársának a Weltwirtschaftliches Archiv-ban „A pénz a szocializmusban” című cikkével (az International Economic Papers teljes terjedelemben leközölte, a Zycie Gospodarcze 1958. 11. és a Gospodarka Planowa 1958. 4. száma ismerteti a cikket).

Részletesen feldolgozta a *Közgazdasági Szemle* anyagát az UNESCO nemzetközi közgazdasági bibliográfiai sorozatának 6. kötete (International Bibliography of Economics. Vol. 6. Párizs, 1959. 544 old.). A bibliográfia sorozat magyar anyagszolgáltatásáért a Nemzetközi Társadalomtudományi Dokumentációs Bizottság elismerését fejezte ki az Intézet könyvtárának. Rendszeresen ismertetik a Közgazdasági Szemlé a varsói Przeglad Bibliograficzny Pismiennictwa Ekonomicznego (Varsó) és más külföldi bibliográfiai szemlék is.

*

A nemzetközi konferenciákon való részvétel, külföldi publikációk, akadémiai tanulmányutak és külföldi kutatók fogadása az Intézetben a fő formái az Intézet részvételének a nemzetközi tudományos életben. Ezekon kívül az Intézet, mint testület vagy az Intézet egyes munkatársai a tárgyidőszakban különböző állami megbízások alapján egyéb nemzetközi vonatkozású munkákban is résztvettek.

(R. Gy.)

KÖNYVTÁR ÉS DOKUMENTÁCIÓ

I. Könyvtári-bibliográfiai tevékenység

A könyvtár megalapításáról, szervezetéről az Intézet I. Évkönyvében található adatok. (525—527. old.)

A *könyvtár állománya*. A könyvtár állománya 1959. július 1-én közel 15 000 könyvtári egység (könyv, folyóirat, térkép) kb. 400 000 forint értékben. A könyvtár továbbra is letétként kezeli az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének közel 2000 kötetes agrárgazdasági és üzemszervezési gyűjteményét.

A könyvtár 1958-ban csaknem 2000 kötet könyvvel gyarapodott 76 000 Ft értékben. A kötetek mintegy fele, kb. 1000 könyv érkezett ajándékba és cserébe külföldi intézményektől, ezek értéke kb. 25 000 Ft. 1959 első felében a könyvtári állomány növekedése 1200 kötet könyv, mintegy 32 000 Ft értékben, 1959-ben a könyvtárnak közel 450 időszakos kiadvány (magyar és külföldi) jár, ebből közel 250 ajándékba és cserébe.

Külföldi csere. A könyvtár 1959. július 1-ével 100 külföldi (szovjet, népi demokratikus, tőkésországbeli) könyvtárral és intézettel áll cserekapcsolatban. Fő csereobjektum a Közgazdasági Szemle és az Intézeti kiadványok (Közlemények-sorozat, Évkönyv, monográfiák). A cserén kívül a könyvtár több tucat bank és gazdasági szervezet kiadványait kapja tiszteletpéldányként a világ minden tájáról.

Katalógusbálózat. A könyvtár alapításakor felállított szak-, betűrendes és földrajzi katalógusok a tárgyidőszakban (1957—1959) tovább bővültek.

A *könyvtár használata*. A könyvtár 1958-ban az Intézet munkatársainak és külső kutatóknak kb. 5000 könyvet és 4500 folyóiratot és napilapot kölcsönzött ki, részben otthoni, részben olvasótermi használatra. 1959 első felében a könyvkölcsönzés elérte a 3000 kötetet, a folyóirat és napilap kölcsönzés pedig a 2400 egységet. A könyvtárat az Intézet munkatársain kívül számos állami szerv (minisztériumok, főhatóságok, Kereskedelmi Kamara), külkereskedelmi és egyéb vállalat (Hungarotex, Metallimpex, Ganz Árammérőgyár stb.) munkatársai is igénybe veszik több-kevesebb rendszerességgel. 1958-ban a régebbi kapcsolatokon kívül kb. 25—30 új intézmény fordult a könyvtárhoz könyvtárhasználati kéréssel. A könyvtár látja el Intézeti kiadványokkal az Intézet Tudományos Tanácsának tagjait.

Tájékoztató-bibliográfiai munka. A könyvtár a Közgazdaságtudományi Egyetem és a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtáraival közösen szerkeszti a *Közgazdasági és Statisztikai Irodalmi Tájékoztató* című évi 12 számban megjelenő bibliográfiai szemlét, amely az 1958-as évben nyomtatásban, 1959-től sokszorosításban jelenik meg. Ez a kiadvány tájékoztató a fenti könyvtárakba beérkező külföldi közgazdasági és statisztikai könyvekről és több száz külföldi és magyar folyóirat anyagát dolgozza fel. A könyvtár kiadványaként jelent meg a Közgazdasági és Jogi Kiadó kiadásában Rózsa György: *A közgazdasági kutatás forrásai és segédletei. Tájékoztató-bibliográfiai kézikönyv* (Bp. 1959.) c. munka.

A könyvtár a dokumentációs csoporttal közösen belső és külső felkérésre több tematikus irodalomkutatási jegyzékeket állított össze. 1958-ban 11, 11,5) első felében pedig 8 bibliográfia készült (pl.: Az életszínvonal a szocialista országokban; Az irányítás átszervezése a Szovjetunióban, Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban; A magyar gazdasági élet alakulása 1914—1958. stb.). A kézikönyvtár alapján, a könyvtár belső és külső megkeresésre számos ad hoc jellegű tájékoztatót és szakirodalmi felvilágosítást nyújtott.

Az előző évekhez hasonlóan a könyvtár látta el a szakfordításokkal kapcsolatos teendőket. Néhány terjedelmesebb munka lefordíttatása (Minc: A szocializmus politikai gazdaságtanának kérdései; Lange: Ökonometria stb.) a társintézményekkel közösen történt (Közgazdasági Egyetem, Központi Statisztikai Hivatali könyvtár).

Létszám. A könyvtár munkatársainak száma 1959. július 1-i állapot szerint: könyvtárvezető (részleges tudományos titkári funkciókkal), két könyvtáros és egy fordító (orosz), egy adminisztrátor.

II. Dokumentációs tevékenység

Az Intézet dokumentációs csoportjában alkalmazott szakrendszerről az Intézet I. Évkönyve (527—529. old.) számol be.

A dokumentációs csoport 1958-ban 37 000 újságkivágatot és 10 000 folyóiratcikket szakozott be. Mínthogy a tapasztalat szerint minden kivágat és cikk átlagosan 2,5 cimszó alatt szerepel, 1958-ban kb. 117 000 bibliográfiai adattal gyarapodott a dokumentációs archívum.

1959 I. felében a szakozott újságcikkek száma 18 000, a folyóiratcikké pedig 5600, ami kb. 59 000 bibliográfiai adatnak felel meg.

Összehasonlításként: 1955—1957 között összesen 115 000 újságcikk és 24 000 folyóiratcikk szakozására került sor, ami azt jelenti, hogy 1959. július 1-ével több mint 1/2 millió (kb. 523 600) bibliográfiai adat áll rendelkezésre.

Az archívum gyarapításán kívül a dokumentációs munkáról a következő táblázat ad számot:

1958-ban

234 napi sajtótájékoztató	796 oldal terjedelemben
22 bibliográfia	153 oldal terjedelemben
131 referátum lengyel, cseh és szerb—horvát nyelvű cikkek alapján	353 oldal terjedelemben

1959 I. felében

114 napi sajtótájékoztató	372 oldal terjedelemben
32 bibliográfia	208 oldal terjedelemben
70 referátum lengyel, cseh és szerb—horvát nyelvű cikkek alapján	200 oldal terjedelemben

A dokumentációs csoport által összeállított bibliográfiák iránti érdeklődés egyre fokozódik, legnagyobb részük intézeti kutatási témákhoz készült.

Az anyagszolgáltatás nemcsak bibliográfiai készítéséből áll, hanem jelentős a „közvetlen forgalom” is, ugyanis az Intézet munkatársai és külső érdeklődők, minisztériumok, vállalatok stb. dolgozói betekintésre, kijegyzetelésre nagy mennyiségű dokumentációs anyagot kapnak (lapkivágat dossziék, bibliográfiai kartotékok).

Az elméleti, módszertani és elvi jelentőségű cikkek szakozása a gyakorlatban kipróbált új rendszer alapján történik.

A dokumentációs csoport feldolgozta a Magyar—Szovjet Közgazdasági Szemle és a Társadalmi Szemle cikkeit visszamenőlegesen 1947-től az Intézet megalakulásáig.

A dokumentációs csoport folyamatos nyilvántartást vezet az intézeti munkatársak publikációiról, újabban pedig a munkatársak által kidolgozott témákról is. A jövőben ugyancsak nyilvántartásba kerülnek a magyar közgazdasági irodalommal kapcsolatos külföldi sajtóvisszhangok is.

Létszám. A dokumentációs csoport munkatársainak száma 1959. július 1-i állapot szerint: csoportvezető, három dokumentátor, három adminisztratív munkaeőr.

(R. Gy. — F. Ö.)

AZ INTÉZET MUNKATÁRSAINAK PUBLIKÁCIÓS TEVÉKENYSÉGE*

Augusztinovics Győző

- A termelőszövetkezeti önköltség- és jövedelmezőségsszámítás módszereinek egyes kérdései.
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957.
(Társszerzők: Némethi Lászlóné, Witthen Béla, Szentmártoni Lajos, Szücs Róbert.)

Ausch Sándor

- A beruházások fejlődésének 40 éve a Szovjetunió népgazdaságában.
Közgazdasági Szemle, 1957. 11. sz.
A háború finanszírozása és az 1938—1944. évi infláció.
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957.
Az 1945—46. évi infláció és stabilizáció. Kandidátusi disszertáció.
Kossuth Kiadó, 1958.
A népgazdasági mérlegrendszer néhány főbb problémája.
Közgazdasági Szemle, 1958. 6. sz.
A magyar népgazdaság fejlődésének 10 éve.
Rada Rabotnicza, Varsó 1959. 8. sz. (41.)
Elvek és tények Jugoszláviában.
Társadalmi Szemle, 1959. 8—9. sz.

Berényi József

- A vállalati dolgozók béren felüli jövedelmei felmérésének egyes kérdései.
Munkaügyi Szemle, 1958. 10. sz.
Hogyan oszlanak meg a béren kívüli juttatások?
Figyelő, 1959. 7. sz.
Választék és készlet.
Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1958.
A közvetett juttatások a vállalati dolgozók körében. Sokszorosítás 1959.
(Társszerző: Jávorka Edit.)

Bródy András

- A hóvégi hajrá és a készletek.
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957.
A nehézipar néhány fajlagos mutatójának alakulása. (Kísérlet az input-output módszer alkalmazására.)
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957.
Mivel foglalkozik a Közgazdaságtudományi Intézet ipari osztálya.
Műszaki Élet, 1957. 24. sz.
Az ipar ágazati termékmérlegei. Időközi beszámoló.
Intézeti kiadvány. Sokszorosítás. 1958.
Ismét jelentkezik a hóvégi hajrá.
Figyelő, 1958. 7. sz. (B. A. jelzéssel.)

* A felsorolás az MTA Közgazdaságtudományi Intézete I. Évkönyvének nyomdába adása óta megjelent, illetve az ott fel nem sorolt munkákat tartalmazza.

- A korszerű gazdaságvezetéshez több matematikusra van szükség.
Figyelő, 1958. 11. sz.
- Érdekes könyv a „vezetés tudományáról”.
(Bírálat Churchmann — Ackoff — Arnoff: „Introduction of Operations Research” c. könyvéről.)
Közgazdasági Szemle, 1958. 4. sz.
- Az eleven és holtmunka aránya a termékek értékében.
Statistikai Szemle, 1958. 4. sz.
- Az ágazati kapcsolatok mérlegének elméletéhez.
Közgazdasági Szemle, 1958. 8—9. sz.
- Életszínvonal — anyagfelhasználás.
Népszabadság, 1959. március 27.
- Adalékok a Forradalmi Kormányzótanács szocializálási rendelethez.
Közgazdasági Szemle, 1959. 3. sz.
- A gépgyártás anyagfelhasználásai mutatóinak alakulása és pontossága.
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei, 3. szám, 1959.

Cukor György

- A munkatermelékenység bruttó és nettó mutatószámainak alkalmazhatósága.
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve I. 1957.
- Einige Fragen der zentralen Planung der technischen Entwicklung in der Volksrepublik Ungarn.
Wirtschaftswissenschaft, 1957. 5. sz.
- Ipari termékeink exportjáról.
Népszabadság, 1957. december 5.
- Van-e mérnök „túltermelés”?
Gazdasági Figyelő, 1957. 24. sz.
- Az ipari export gazdaságosságának számítása.
Közgazdasági Szemle, 1958. 4. sz.
- Az ipari munkatermelékenység és a termelékenységváltozás főbb tényezőinek statisztikai mérése.
Statistikai Szemle, 1958. 6. sz.
- Mennyi mérnökre van szükségünk.
Népszabadság, 1958. augusztus 14.
- A mérnökellátottság alakulása Magyarországon.
Statistikai Szemle, 1958. 11. sz.
(Társszerző: Timár János.)
- A mérnökök és technikusok létszámának alakulása és tervezésének kérdései a magyar népgazdaságban.
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei, 2. szám, 1959.
(Társszerző: Timár János.)
- Együttes közgazdasági és műszaki kutatómunkát.
Figyelő, 1959. 18. sz.
- A munkások és a műszakiak szakmai képzettségének növekedése.
Népszabadság, 1959. május 27.
- Korszerű technika és gazdaságosság.
Népszabadság, 1959. június 18.

Csendes Béla

- A kenyérgabona-termelés és -felhasználás alakulása hazánkban a felszabadulás előtt és után.
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957.
- Az új felvásárlási rendszer és a központi készletgyűjtés.
Közgazdasági Szemle, 1958. 6. sz.
- A felvásárlási árak egykor és most.
Belpolitikai Szemle, 1958. október—november.
- A mezőgazdasági termékek felvásárlása.
Kossuth Kiadó, 1958.

Dobos Rózsa

- Oroszország gazdasági helyzete 1917-ben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén. A proletárhatalom első gazdasági intézkedései.
Közgazdasági Szemle, 1958. 11. sz.

- A Tanácsköztársaság közgazdasági irodalma és sajtója.
Közgazdasági Szemle, 1959. 3. sz.
(Társszerző: Rózsa György.)
- A Nagy Szovjet Enciklopédia Évkönyve, 1957.
Külkereskedelem, 1958. 5. sz.

Erdős Péter

- A tervgazdálkodás néhány elméleti kérdéséről.
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957.
Hozzászólás Molnár Endre: „Revizionista nézetek a szocialista állam gazdasági szerepéről” című cikkéhez.
Társadalmi Szemle, 1957. 4—5. sz.
(Társszerző: Nagy Tamás.)
- Értékkategóriák a szocialista tervgazdaságban.
Közgazdasági Szemle, 1959. 1. sz.
- Értékkategóriák a szocialista tervgazdaságban.
MTA II. Osztályának Közleményei, 1959. 1. sz.
- Tovarnoe proizvodstvo i szióimosztvü kategorii v szocialiszticeszkom hozajsztve.
Voproszi Ekonomiki, 1959. 5. sz. 100—107. old.
- Háy László: Az újratermelési ciklus alakulása a második világháború után.
Közgazdasági és Jogi Kiadó 1959. = Hozzászólás.
- Tinbergen Jan: Okonometria.
Közgazdasági és Jogi Kiadó 1957. = Szerkesztőségi előszó (név nélkül).

Friss István

- Előszó.
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957.
- Szerény távlatok, de nem kártyavárak. Friss István a magyar gazdaság helyzetéről.
Magyar Szó, 1957. október 3.
- Népgazdaságunk vezetésének néhány gyakorlati és elméleti kérdéséről.
Kossuth Kiadó, 1957. (MSZMP Pol. Ak.)
- A moszkvai közgazdász-tanácskozásról.
Figyelő, 1958. 1. sz.
- A termelési erőforrások és az irántuk mutatózó kereslet összeegyeztetésének módszerei.
Brussza. UNESCO. 1958 március—április.
- Methods of Coordination between the Resources of Production and the Demand in a Socialist Economy.
The Indian Journal of Economics, 1958 július.
- Vezetők nőnek fel.
Népszabadság, 1958. augusztus 24.
- A Magyar Tudományos Akadémia 1958. évi 117. nagygyűlése. Hozzászólás.
Magyar Tudomány, 1958. 11—12. sz.
- Elmélet és gyakorlat a gazdasági életben. A szocialista országok közgazdaságtudományi intézeteinek prágai tanácskozása alkalmából.
Népszabadság, 1958. december 24.
- Az első Magyar Tanácsköztársaság gazdaságpolitikája.
Társadalmi Szemle, 1959. 3. sz.
- Korszerű technika és a népgazdaság fejlődése.
Népszabadság, 1959. május 10. és május 12.
- Előszó a Közgazdaságtudományi Intézet Közleményeihez.
Közgazdasági Szemle, 1959. 5. sz. és
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei, 1. szám. 1959.
- Sztoitel'sztvo szocialiszticeszkoi ekonomiki v Vengerszkoi Narodnoj Reszpublike.
Mirovaja szocialiszticeszkaja szisztema hozajsztva.
Moszkva. 1958. Goszplanizdat.
- Háy László: Az újratermelési ciklus alakulása a második világháború után.
Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1959. = Hozzászólás.

Gáspárné, Redő Éva

- A szovjet ipar négyévtizedes fejlődésének főbb vonásai.
Közgazdasági Szemle, 1957. 11. sz.

Az USA adórendszere.

MTA Közgazdaságtudományi Intézet. 1957. Sokszorosítás.

„Plane mit, arbeite mit, regiere mit!”

Figyelő, 1959. 8. sz.

Az NDK pénzügyi rendszere.

Pénzügy és Számvitel, 1959. 3., 4. és 6. sz.

A vállalati forgóeszköz-szükséglet megállapításának új módszere.

Közgazdasági Szemle, 1959. 4. sz.

Az iparirányítás új formái az NDK-ban.

Közgazdasági Szemle, 1959. 6. sz.

Állami vállalataink jövedelemelvonási rendszerének kialakulása és a jövedelemelvonásnak a gazdaság-vezetésben való alkalmazása.

Sokszorosítás. 1959.

(Társszerző: Schmidt Ádám.)

Beszámoló a Könnyűipari Minisztérium részére végzett, a magyar papíripar termelése optimális programjának megállapítását célzó kutatásokról.

1959. MTA Kibernetikai Kutató Csoport. = munkatárs. Sokszorosítás.

Tanulmányi beszámoló az iparirányítás átszervezésének főbb vonásairól a Német Demokratikus Köztársaságban (1958. október 10—31.).

1959. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Sokszorosítás.

Göncöl György

Makroökonómia és értékelmélet.

MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957.

Terv és gazdaságpolitika.

Gazdasági Figyelő, 1957. május 16.

Kommentár.

Külkereskedelem, 1., 2., 3. sz.

Gazdaság és politika Lenin imperializmus elméletében. (Az Akadémia nagygyűlésén, 1957. november 5-én elhangzott előadás.)

Közgazdasági Szemle, 1958. 1. sz.

Az értéktörvény a kapitalizmusban és a szocializmusban.

Közgazdasági Szemle, 1958. 5. sz.

A két rendszer harca és az egységes világgazdaság kérdése.

Közgazdasági Szemle, 1958. 8—9. sz.

Régi dal az új kapitalizmusról.

Figyelő, 1958. 31. sz.

Értéktörvény a kapitalizmusban és a szocializmusban.

Ekonomický Casopis, 1958. 4. sz.

A tőkés agrárválság és a két rendszer versenye.

Figyelő, 1959. 16. sz.

A marxizmus—leninizmus harca a vulgáris apologetika ellen. Bevezető tanulmány M. Dobb „Politikai gazdaságtan és kapitalizmus” c. könyvéhez.

Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1958.

Háy László: Az újratermelési ciklus alakulása a második világháború után.

Közgazdasági és Jogi Kiadó 1959. = Hozzászólás.

Hoch Róbert

A fogyasztói árképzés fő elvei. (Különös tekintettel a ruházati ipar árképződésére.)

MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957.

(Társszerző: Rédey Aranka.)

A fogyasztás és a forgalom fő irányait meghatározó tényezőkről.

Tanulmány 1956. Sokszorosítás.

A georgeizmus.

Közgazdasági Szemle, 1958. 12. sz.

(Társszerző: Szántó Ernő.)

Az államelméletben megnyilvánuló jugoszláv revizionista nézetekről.

Közgazdasági Szemle, 1959. 2. sz.

A szocialista áruforgalom. A szocializmus politikai gazdaságtana III.

Kossuth Kiadó 1958.

Horváth Lajos

- Konferencia a mezőgazdasági beruházások gazdaságosságáról.
Közgazdasági Szemle, 1959. 5. sz.
(Társszerző: Kelemen Zoltán.)
- A mezőgazdaság gépesítése a Szovjetunióban.
Természettudományi Közlöny, 1959. 5. sz..

Ibrig Károly

- A mezőgazdasági árpolitika egyes tőkés országokban.
Közgazdasági Szemle, 1958. 2. sz.
- A Központi Statisztikai Hivatal árstatisztikai kiadványai.
Közgazdasági Szemle, 1958. 3. sz.
- Mezőgazdasági árpolitika Svédországban és az Egyesült Államokban.
Közgazdasági Szemle, 1958. 8—9. sz.

Jávorka Edit

- A szocialista vállalat dolgozóinak béren felüli jövedelmei hazánkban.
Közgazdasági Szemle, 1958. 10. sz.
- A fizetésen kívül . . .
Népszabadság, 1958. október 5.
- Das Einkommen der Werktätigen der sozialistischen Betriebe Ungarns über den Arbeitslohn hinaus.
Wirtschaftswissenschaft, 1959. 1. sz.
- Hogyan alakult jövedelmünk — mit vásároltunk.
Népszabadság, 1959. április 4.
- Az ipari termelői árak egyes kérdései.
Sokszorosítás, 1956.
(Társszerzők: Schmidt Ádám, Wilcsek Jenő.)
- A közvetett juttatások a vállalati dolgozók körében.
Sokszorosítás 1959.
(Társszerző: Berényi József.)

Kacsenyák Ferenc

- Osznovüe voproszi sztatisztiki kapitalnogo sztroiteljsztva.
Moszkva 1957. Moszkovszkij Ekonomiko-Sztatiszticeszkij Insztitut.
- A Szovjetunió népgazdasága 1956-ban. Statisztikai Évkönyv. (Könyvbírálat.)
Közgazdasági Szemle, 1958. 3. sz.
- A Magyar Tanácsköztársaság lakáspolitikája.
Közgazdasági Szemle, 1959. 3. sz.
- Lakásviszonyaink alakulása 1920-tól napjainkig.
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei, 4. szám. 1959.

Kelemen Zoltán

- A gépállomási munkák gazdasági hatása egy termelőszövetkezetben.
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957.
(Társszerző: Siebenfreud Kurt.)
- Konferencia a mezőgazdasági beruházások gazdaságosságáról.
Közgazdasági Szemle, 1959. 5. sz.
(Társszerző: Horváth Lajos.)

Komló László

- A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben alkalmazható termelési eredmény szerinti részesedés elvei és néhány részesedési változat felépítése.
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957.
(Társszerző: Kovács Csaba.)
- A termelőszövetkezeti jövedelemelosztás új útjai.
Figyelő, 1958. 28. sz.

Kondor György

- Krekó Béla—Bacsikai Zoltán: Bevezetés a lineáris programozásba.
(Könyvbírálat.)
Közgazdasági Szemle, 1958. 4. sz.

Kovács Csaba

- A mezőgazdasági termelészövetkezetekben alkalmazható termelési eredmény szerinti tézsesedés elvei és néhány részesedési változat felépítése.
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957.
(Társszerző: Komló László.)

Lukács László

- A pontosság korlátai a gépipari vállalatok könyvviteli adatszolgáltatásában.
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957.
A pontosság korlátai a vállalati eredménymegállapításban.
Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1958.
(Társszerző: Sági Márton.)
A nyereségszámolás pontosságának korlátai és az anyagi ösztönzés.
Közgazdasági Szemle, 1958. 3. sz.
Az önköltségszámítás pontosságának korlátai és az árképzés.
Közgazdasági Szemle, 1958. 6. sz.

Máriás Antal

- A termelőeszköz-forgalom néhány problémája.
Közgazdasági Szemle, 1958. 4. sz.
Gazdaságossági számítások a gépiparban. (Könyvkritika.)
Közgazdasági Szemle, 1958. 10. sz.
Az automatizálás néhány közgazdasági problémája.
Villamosság, 1958. 10—12. sz.

Molnár Ferenc

- A gazdasági elmaradottság fő ismérvei, okai és leküzdésének perspektívái.
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957.
Gunnar Myrdal: International Economy. Problems and Prospects. (Könyvismertetés.)
Külkereskedelem, 1957. 1. sz.
Magyarország és Egyiptom gazdasági kapcsolatairól.
Külkereskedelem, 1957. 3. sz.
A Szovjetunió sikerei az Egyesült Államokkal való versengésben.
Közgazdasági Szemle, 1957. 11. sz.
Johann Lorenz Schmidt: A válságelmélet új problémái. (Könyvismertetés.)
Közgazdasági Szemle, 1958. 1. sz.
Guth Wilfried: Tőke kivitel az elmaradott országokba. (Könyvismertetés.)
Külkereskedelem, 1958. 3. sz.
Túltermelési válság az Egyesült Államok militarizált gazdaságában.
Közgazdasági Szemle, 1958. 5. sz.
A hétéves terv jelentősége a Szovjetunió és az Egyesült Államok gazdasági versenyében.
Népszabadság, 1958. december 25.
A hétéves terv jelentősége a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok békés gazdasági versenyében.
Közgazdasági Szemle, 1959. 1. sz.
Adalék a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődéséhez a háború utáni időszakban.
Figyelő, 1959. 13. sz.
A fejletlen tőkés országok gazdasága.
Központi Pedagógiai Tudományos Intézet. Sokszorosítás, 1958.
„Történelmi kihívás”. Hogyan éri utol a Szovjetunió az Egyesült Államokat.
Kossuth Kiadó — MSZBT, 1959.
Háy László: Az újratermelési ciklus alakulása a második világháború után.
Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1959. = Hozzászólás.

Nagy Tamás

Az Intézet munkája és közgazdaságtudományunk feladatai.

MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve I. 1957.

Hozzászólás Molnár Endre: „Revizionista nézetek a szocialista állam gazdasági szerepéről” című cikkéhez.

Társadalmi Szemle, 1957. 4—5. sz.

(Társszerző: Erdős Péter.)

Önálló elszámolás. Jegyzet egyetemi és főiskolai hallgatók számára.

Kossuth Kiadó, 1958.

Árutermelés és értéktörvény a szocializmusban.

Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Jegyzetei 1958.

Nagypataki Béla

A feudalizmus utolsó 100 esztendejének üzemformái.

Agrártudomány, 1957. 12. sz.

Adalékok a magyar szövetkezeti mozgalom felszabadulás előtti történetéhez.

Közgazdasági Szemle, 1958. 5. sz.

Radnóti Éva

Helmut Koziolék: A nemzeti jövedelem marxi—lenini elméletének alapkérdései. (Könyvbírálat.)

Közgazdasági Szemle, 1958. 7. sz.

Rédey Aranka

A fogyasztói árképzés fő elvei. (Különös tekintettel a ruházati ipar árképződésére.)

MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957.

(Társszerző: Hoch Róbert.)

A közellátás és a központi készletgyűjtés rendszere a Magyar Tanácsköztársaságban.

Közgazdasági Szemle, 1959. 3. sz.

A szocializmus gazdasági alaptörvényének működése és felhasználása Magyarországon.

Budapesti Műszaki Egyetem Politikai Gazdaságtan tanszékének jegyzetei. Bp. 1958. Sokszorosítás.

A kapitalizmus politikai gazdaságtana. Áruérték című fejezet.

Budapesti Műszaki Egyetem Politikai Gazdaságtan Tanszékének Jegyzetei. Bp. 1958. Sokszorosítás.

Rózsa György

A közgazdasági kutatás forrásai és segédletei.

Tájékoztató bibliográfiai kézikönyv. Bp. 1959.

Közgazdasági és Jogi Kiadó.

A „gazdaságilag elmaradott” országokkal foglalkozó irodalom.

Közgazdasági Szemle, 1957. 12. sz.

Gh. Ravas: A román olajipar történetéről. (Könyvismertetés.)

Közgazdasági Szemle, 1958. 1. sz.

A közgazdasági könyvtárak gyarapodási jegyzékei.

Magyar Könyvszemle, 1958. 1. sz.

Szovjet lexikális művek.

Valóság, 1958. 1. sz.

Az UNESCO közgazdasági bibliográfiájának IV. kötete.

Közgazdasági Szemle, 1958. 2. sz.

Zarubeznüie sztranü. (Könyvismertetés.)

Külkereskedelem, 1958. 2. sz.

Szovjet tájékoztató kiadványok.

Közgazdasági Szemle, 1958. 7. sz.

Két átfogó könyv a román népgazdaságról. (Könyvismertetés.)

Közgazdasági Szemle, 1958. 7. sz.

Gascuel—Sédillot: Comment lire un journal économique et financier. (Könyvismertetés.)

Külkereskedelem, 1958. 7. sz.

A szocialista országok közgazdasági folyóiratai.

Közgazdasági Szemle, 1958. 10. sz.

A földrajzi katalógus kérdéséhez.

Magyar Könyvszemle, 1959. 1. sz.

A Tanácsköztársaság közgazdasági irodalma és sajtója.

Közgazdasági Szemle, 1959. 3. sz.

(Társszerző: Dobos Rózsa.)

Az „Időszerű gazdasági kérdések irodalma” szakbibliográfiai sorozat.

Közgazdasági Szemle, 1959. 4. sz.

Tematikus, annotált bibliográfiák a Külkereskedelem c. folyóirat szakbibliográfiai rovatában. (1957. 1—3. 1958. 1—12.)

Sági Márton

A pontosság korlátai a vállalati eredménymegállapításban.

Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1958.

(Társszerző: Lukács László.)

Siebenfreud Kurt

A gépállomási munkák gazdasági hatása egy termelőszövetkezetben.

MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve. I. 1957.

(Társszerző: Kelemen Zoltán.)

Schmidt Ádám

Az állami vállalatok beruházásainak finanszírozása.

MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, 1957. I.

A gazdasági irányítás fontos eszköze a népgazdaság teljes pénzügyi áttekintése.

Pénzügy és Számvitel, 1957. I. sz.

(Társszerző: Kiss István.)

Ellesett beszélgetés a vállalati nyereségről.

Gazdasági Figyelő, 1957. december 5.

Javaslat a népgazdaság teljes pénzügyi áttekintésének megteremtésére.

Pénzügyi Szemle, 1957. 3. sz.

(Társszerző: Kiss István.)

A szocialista jövedelemelvonási rendszer főbb sajátosságai.

Közgazdasági Szemle, 1958. 8—9. sz.

Az állami bevételek elméletének egyes kérdései. I—II. rész.

Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem 1958. (kézirat), jegyzet.

Az egyenes és közvetett adók aránya.

Pénzügy és Számvitel, 1958. 12. sz.

A Tanácsköztársaság néhány pénzügyi kérdése.

Közgazdasági Szemle, 1959. 3. sz.

Ausch Sándor: az 1945—1946. évi infláció és stabilizáció.

(Könyvbírálat.)

Közgazdasági Szemle, 1959. 6. sz.

Az ipari termelői árak egyes kérdései.

Sokszorosítás. 1956.

(Társszerzők: Jávorka Edit, Wilcsek Jenő.)

Állami vállalataink jövedelemelvonási rendszerének kialakulása és a jövedelemelvonásnak a gazdaságvezetésben való alkalmazása.

Sokszorosítás, 1959.

(Társszerző: Gergely István.)

Simon György

A. N. Jefimov: Az ipar és az építőipar igazgatásának átszervezése a Szovjetunióban. (Könyvismertetés.)

Közgazdasági Szemle, 1959. 5. sz.

Döntő lépés a kommunizmus anyag-műszaki bázisának megteremtése útján.

Közgazdasági Szemle, 1959. 4. sz.

Szakál Pál

Anyagi érdekeltség a szerződéses termelésben.

Közgazdasági Szemle, 1959. 4. sz.

A dolgozó parasztság anyagi helyzete Magyarországon az első világháború idején.

Közgazdasági Szemle, 1959. 3. sz.

Szűcs Róbert

A termelőszövetkezeti önköltség- és jövedelmezőségsszámítás módszerének egyes kérdései.

MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957.

(Társ szerzők: Witthen Béla, Németi Lászlóné, Szentmártoni Lajos, Augusztinovics Győző)

Tálas Barna

Kína népgazdasága az ugrásszerű fellendülés szakaszában.

Társadalmi Szemle, 1958. 9. sz.

Az acéltermelés — a kínai gazdaság „marsallja”.

Figyelő, 1958. 4. sz. (—s —a jelzéssel.)

A „második marsall” előretörése.

Figyelő, 1958. 50. sz. (—s —a jelzéssel.)

A népi kommunák jellegéről.

Társadalmi Szemle, 1959. 2. sz.

Kínai közgazdász előadása az Akadémián.

Magyar Tudomány, 1959. 3. sz. (T. B. jelzéssel.)

A kínai népi kommunákról. Szun Je-fang elvtárs előadása.

Közgazdasági Szemle, 1959. 4. sz. (T. B. jelzéssel.)

Timár János

A mérnökök és technikusok létszámának alakulása és tervezésének kérdései a magyar népgazdaságban.

MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei 2. szám. 1959.

(Társ szerző: Cukor György.)

Sok vagy kevés mérnökünk van? A mérnökképzés távlati tervéről.

Magyar Nemzet, 1959. júl. 18.

Tervszerűbb munkaerőgazdálkodást.

Népszabadság, 1959. július 21.

Tzortzis Dimitrij

A nyugat-európai dollárhiány csapdája.

Figyelő, 1958. 42. sz. (T. D. jelzéssel.)

Nyugat-Németország külkereskedelme.

Külkereskedelem, 1958. 8. sz.

Vaszilju Jorgosz

3 éves háború a Szahara kapujában.

Gazdasági Figyelő, 1957. 21. sz.

A Kínai Népköztársaság külkereskedelmének fejlődése 1949—1957.

Külkereskedelem, 1958. 2. sz.

Kindleberger, Ch. P.: The Terms of Trade. (Könyvismertetés.)

Külkereskedelem, 1958. 3. sz.

A világ mezőgazdasági termelése és külkereskedelme a második világháború után.

Közgazdasági Szemle, 1958. 4. sz.

Jacques A. l'Huillier: A nemzetközi gazdasági együttműködés elmélete és gyakorlata.

(Könyvbírálat.)

Külkereskedelem, 1958. 8. sz.

Üzleti ciklusok és gazdaságpolitika. (Kritika E. Lundberg könyvéről.)

Közgazdasági Szemle, 1958. 12. sz.

Az angol államosítások 10 éve és perspektívái.

Közgazdasági Szemle, 1959. 5. sz.

Vági Ferenc

- A lakosság vásárlóalapja és áruellátása 1950—1955-ben.
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, I. 1957.
- A vásárlóalap- és jövedelemalakulás időszerei kérdései.
Közgazdasági Szemle, 1957. 10. sz.
- A paraszti termelés és reáljövedelem alakulása.
Közgazdasági Szemle, 1958. 3. sz.
- Új módszer a vásárlóalap tervezésére.
Figyelő, 1958. 18. sz.
- Gyors és sokoldalú keresletkutatást.
Figyelő, 1958. 25. sz.
- A forgalomban levő pénzmennyiség és a lakosság pénzkészlete.
Közgazdasági Szemle, 1958. 11. sz.
- D. Grindea: Nemzeti jövedelem a kapitalizmusban c. könyvről.
Közgazdasági Szemle, 1959. 4. sz.
- A forgalomban levő pénzmennyiség és a lakosság pénzkészlete.
MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei 1. szám. 1959.

Varga István

- A márkázás.
Külkereskedelmi Propaganda, 1957. 2. sz.
- Jogi problémák a nemzetközi kereskedelemben. Tanulmányok. (Könyvismertetés.)
Külkereskedelem, 1957. 1. sz.
- Mit jelent a technikai fejlődés a távlati tervek és a külkereskedelem szempontjából.
Gazdasági Figyelő, 1957. 21. sz.
- A Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásai. I—II.
Közgazdasági Szemle, 1957. 10. és 12. sz.
- Néhány gondolat a népgazdasági tervezés módszereinek megjavításáról.
Közgazdasági Szemle, 1958. 2. sz.
- Valuta-reform, valuta-stabilizálás, valuta-szanálás és az újabb magyar pénztörténet néhány eseménye.
Pénzügy és Számvitel, 1958. 3. sz.
- „Money in Socialism” címen a Weltwirtschaftliches Archiv 1957, Bd. 78. Heft 2. megjelent cikk angol fordítása.
International Economic Papers, 1958. 8.
- Pénz a szocializmusban.
Zycie gospodarcze, 1958. 38.
- Die ungarische Währungsreform des Jahres 1946.
Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 1959. 1/2.
- Profitráta és tőkés üzletpolitika.
A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Évkönyve. 1959.
- Tudományos színvonalú piackutatást.
Figyelő, 1959. 16. sz.
- A fogyasztás gazdaságtana.
Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Jegyzetei 1959.

(F. Ö.—G. I.)

✓ A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE MUNKÁJÁRÓL

(1957—1959)

A Közgazdasági Szemle legutóbbi kétéves munkájára jelentősen hatott az MSZMP titkárságának az Intézet munkájáról hozott határozata. Ez a határozat hozzásegített, hogy a lap cikkeiben is nyilvánosságra került elméleti hibák tisztázódjanak, a lap elméleti színvonalára emelkedjék, s a közgazdaságtudomány fejlesztésében rá háruló feladatokat következetesen teljesítse.

Az elmúlt két évfolyam számaiban (az 1957 októbertől 1959 augusztus—szeptemberig megjelent számokban) összesen 241 közlemény jelent meg a következő megoszlásban:

	1957. 10. sz.-tól 1958. 9. sz.-ig	1958. 10. sz.-tól 1959. 8—9. sz.-ig	Összesen
Főcikk	59	61	120
Szemlecikk	24	22	46
Tudományos tájékoztató	5	7	12
Szakirodalmi tájékoztató	29	26	55
Szerkesztőség postája	8	—	8
Összesen:	125	116	241

Az elméleti jellegű cikkek száma — bár még mindig nem elegendő — a korábbi évekhez képest növekedett. 38 kifejezetten elméleti jellegű cikket közöltünk, ez az összes fő- és szemlecikknek 23,6 százaléka. Közülük 10 a szocializmus, 8 a kapitalizmus politikai gazdaságtanának egy-egy elméleti problémáját tárgyalja. 9 cikkben foglalkoztunk a XXI. kongresszuson felvetődött kérdésekkel. 11 elmélettörténeti és gazdaságtörténeti cikket jelentettünk meg.

A titkárság határozatának megfelelően a Szemle törekedett az elméleti tisztaságra és a revizionizmus elleni harcra minél nagyobb figyelmet fordítani. Az elméleti cikkek csaknem mindegyikében érvényesültek ezek a szempontok, azonkívül néhány tanulmány — a jugoszláv államelméletéről, a tervezésről és a spontaneitásról, valamint a jelenkori kapitalizmusra vonatkozó nézetekről szólók — kifejezetten a mai revizionista nézetek cáfolatát tűzte célul.

Örvendetesen növekedett a népgazdaság irányításával és az általános gazdaságpolitikai témákkal foglalkozó tanulmányok száma.

Mindezek a témák kapcsolatosak a szocialista állam gazdasági szervező funkciójának tökéletesítésével. Összesen 40 cikk jelent meg e témakörben. Köztük 10-nek tárgya a népgazdaság központi irányításának és tervezésének problémája, amelynek fontosságát az adja, hogy a tervgazdálkodás a szocialista, illetve a szocializmust építő társadalmak gazdasági életének alapvonása. A szocialista állam gazdaságirányító tevékenységének egyik fő eszköze az árszabályozás. Az árrendszer a nemzeti jövedelem elosztásának eszköze, a termelői árak megfelelő szabályozása az önálló elszámolás hatékony alkalmazásának feltétele; az áraknak mint gazdasági ösztönzőknek hatékony felhasználásához egy sor további kérdés kapcsolódik, elsősorban az árképzés elvei, módszerei, az arányok alakulására ható tényezők, az arány-változásokból adódó gazdasági követelmények stb. E témakörből 5 cikk jelent meg a termelői árrendezéssel kapcsolatban. 9 cikk tárgya volt a baráti országoknak a népgazdaság irányításában és tervezésében szerzett tapasztalata. 7 cikk a lakosság jövedelmi és kereseti viszonyaival, életszínvonalának alakulásával, 9 tanulmány pedig a gazdaságosság és a beruházások fontosabb kérdéseivel foglalkozott.

Külön csoportba soroltuk a tervezés és szervezés módszertani kérdéseit tárgyaló s az e témakörbe vágó új kutatási eredményekről beszámoló cikkeket. Számuk 14, az összes cikkek 9 százaléka.

A szocialista iparosítás időszzerű elvi problémái közül elsősorban azoknak a cikkeknél közlését tekintettük fontosnak, amelyek az energia- és a nyersanyagbázis fejlesztésével, a termelési struktúra

és a műszaki színvonal alakulásával, s az ipari termelés gazdaságosságával kapcsolatosak. A gazdaságosság vizsgálatának fontosságát nemcsak népgazdaságunk belső fejlődésére való hatásában láttuk, hanem a szocialista nemzetközi munkamegosztásba való előnyös bekapcsolódásunkra való tekintettel is. Gazdasági tartalékaink fokozott kihasználása szempontjából elsőrendű jelentőségű az iparvezetés tökéletesítése, illetve az ezzel kapcsolatos kérdések sokoldalú kidolgozása. Összesen 14 ipari témájú cikk jelent meg, egy részük általános igényű elvi tanulmány, más részük pedig iparági szinten mozgó monográfia.

A mezőgazdaságról megjelent 18 cikk tárgya a mezőgazdasági osztályviszonyok problémái, valamint a szocialista szektor, különösen pedig a termelőszövetkezeti gazdálkodás fejlesztésének közgazdasági vonatkozásai. Folytattuk a szövetkezeti jövedelemelosztásról megindult vitát is. A mezőgazdasági termelők fejlődésének kérdését (így a belterjesség, a mezőgazdasági beruházások, a termelés gazdaságosságának fokozására alkalmas lehetőségek, a termelési színvonal megítélésére alkalmas mutatók, a mezőgazdasági kivitel problémáit) a cikkek elsősorban abból a szempontból vizsgálták, hogy egy-egy megoldás milyen közgazdasági és üzemgazdasági vonatkozásokkal bír és hogyan szolgálják a mezőgazdaság szocialista átszervezését.

16 cikk tárgyalta a baráti országok gazdasági kérdéseit, aminek jelentőségét az szabja meg, hogy a szocialista nemzetközi munkamegosztás rendszerébe való bekapcsolódásunkhoz nélkülözhetetlen a szocialista országok s a szocialista világgazdasági rendszer törvényszerűségeinek, problémáinak sokoldalú tanulmányozása.

A tőkésországok gazdasági fejlődésében tapasztalható új jelenségek 13 cikkünkben történt feldolgozását a két rendszer békés versenyének perspektívája és a tőkésországokkal fennálló kiterjedt gazdasági (elsősorban kereskedelmi) kapcsolatok indokolják. A Közgazdasági Szemle lényeges feladatának tekinti, hogy cikkeiben meggyőzően és tudományos alaposítással vitába szálljon a modern kapitalizmus egyes jelenségeiről vallott burzsoá és revizionista nézetekkel, elméletekkel.

Az ágazati cikkek körében még megjelent összesen 10 kereskedelmi, közlekedési és pénzügyi tárgyú cikk is.

Hasznos kezdeményezésnek bizonyult és megnövelte a jelentőségét annak a feladatnak, hogy a folyóirat állandóan szoros kapcsolatban legyen közgazdaságtudományunk napi életével: a tudományos tájékoztató rovat bevezetése. Az előbb közölt táblázat szerint 13 idevágó közleményt jelentettünk meg. Nagy részük kandidátusi értekezések vitáját, továbbá a különböző tudományos intézetekben, egyetemen tartott tudományos ülések, tanácskozások anyagát ismerteti.

A lap szerzői gárdája tovább bővült. E két évben 160 szerző írása jelent meg. A korábbihoz képest különösen megnövekedett a tudományos intézetekben, egyetemeken dolgozó szerzők száma (88, az összes szerzők több mint fele). A központi szervek (KSH, OT, minisztériumok) munkatársa 52 szerző, vállalati dolgozó mindössze 9 írt a lapban. Ezenkívül 11 külföldi szerzőtől közöltünk cikket. A szerzők közül 27-nek van tudományos fokozata: 19 szerző kandidátus, 5 akadémikus, 3 a tudományok doktora, 18 szerző aspiráns. A megjelent közlemények több mint egy negyede (összesen 68 írás) a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársainak tollából került ki. A fő cikkek közül összesen 37-et írt intézeti dolgozó. A elméleti cikkek nagy része is tőlük származik.

(E. — J.)

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE MUNKATÁRSAINAK PUBLIKÁCIÓI

BALÁZSY SÁNDOR

- A magyarországi bauxit- és alumíniumtermelés gazdasági problémáiról. (Társszerzők: Markos György és Mihaletzky Vilmos.) Közgazdasági Szemle. 1957. 10. sz.
- Kandidátusi értekezések vitája. (Társszerzők: Esze Zsuzsa és D. Szabó József.) Közgazdasági Szemle. 1957. 12. sz.
- Aktuelle volkswirtschaftliche Probleme der Ungarischen Volksrepublik. Wirtschaftswissenschaft. 1958. 8. sz.
- Otazky rentability zahranicniko obchodu v madarském ekonomikém tisku. Politická ekonomie. 1958. 10. sz.
- Zagadnienia rentownosci w gospodarce wagiarskiej. Rada robotnicza. 1959. 8. sz.
- Több és hatékonyabb beruházás 1959-ben. Népszabadság. 1959. március 1.
- A kivitelezési idő leszorításával akadályozhatjuk meg a befejezetlen beruházások növekedését. Figyelő. 1959. május 26.
- A KGM prémiumrendszerének védelmében. Figyelő. 1958. október 14.

ESZE ZSUZSA

- A diadalmas marxi életmű. Közgazdasági Szemle. 1958. 5. sz.
- Fred Oelssner: A gazdasági válságok. I. kötet. (Könyvismertetés.) Közgazdasági Szemle. 1958. 3. sz.
- Sándor Vilmos: A tőkés gazdaság kibontakozása Magyarországon. (Könyvismertetés.) Közgazdasági Szemle. 1959. 6. sz.
- A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos ülésszaka. (Ismeretetés, társszerző: Jónás Anna.) Közgazdasági Szemle. 1959. 1. sz.
- Kandidátusi értekezések vitái. (Ismeretetések.) Közgazdasági Szemle. 1957. 12. sz. (Társszerzők: Balázs Sándor és D. Szabó József.) 1958. 6. és 12. sz., 1959. 2. sz. (Társszerző: D. Szabó József.)

FEKETE FERENC

- A bővített újratermelés feltételei a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1959.
- A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szocialista jellegének erősödése. Társadalmi Szemle. 1958. 5. sz.
- Belterjesség és bővített újratermelés. Gazdálkodás. 1958. 2. sz.
- Miért győztek? — A mezőgazdasági termelőszövetkezetek országos versenyéről. Figyelő. 1958. augusztus 26.
- Agrárgazdaságtani címszavak kidolgozása a Mezőgazdasági Lexikonban. (Megjelent 1958-ban.)
- Erősítsük termelőszövetkezeteink nagyüzemi jellegét. Népszabadság. 1958. szeptember 13.
- A „Kert-Magyarország” és a „külső-belső üzempör” teóriája. Belpolitikai Szemle. 1959. 1. sz.
- A mezőgazdasági önköltségszámítás új módszere a Szovjetunióban. Figyelő. 1959. február 24.
- A mezőgazdaság természeti-technológiai sajátosságai és közgazdasági mérlegelésük néhány kérdése. Tanulmány a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem 1958. Évkönyvében.
- Korreferátum a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem 1958. őszi tudományos ülésszakán. (V. ö. Közgazdasági Szemle. 1959. 1. sz.)
- Termelőszövetkezeti mozgalmunk új vonásai. Valóság. 1959. 3. sz.
- Ricardo földjáradék-elméletének marxi bírálata. Agrártörténeti Szemle. 1959. 1. sz.

JÓNÁS ANNA

- Költség- és eredményvizsgálatok a kapitalista mezőgazdasági nagyüzemekben és a parasztgazdaságokban. — A termelési költségek összehasonlítása a felszabadulás előtti nagyüzemekkel. Megjelent az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézet 14. sz. kiadványában. 1959.
- A mezőgazdasági termelészövetkezetek jövedelemelosztásáról. Szerkesztőségi cikk. Közgazdasági Szemle. 1959. 1. sz.
- A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos ülészaka. (Ismertetés; társszerző: Esze Zsuzsa.) Közgazdasági Szemle. 1959. 1. sz.

D. SZABÓ JÓZSEF

- A hároméves terv néhány főbb vonása. Közgazdasági Szemle. 1958. 7. sz.
- Kandidátusi értekezések vitái. (Ismertetések.) 1957. 12. sz. (Társszerzők: Balázs Sándor és Esze Zsuzsa.) 1958. 6. és 12. sz. 1959. 2. sz. (Társszerző: Esze Zsuzsa.)
- Niektore zagadnienia planowania handlu zagranicznego w prasie pachowej. Handel Zagraniczny. 1959. 5. sz. (Magyar különszám.)
- Industrie und Landwirtschaft Ungarns in 1958. Aussenhandel. 1959. 10. sz.
- A fogyasztás és a piackutatás kérdései. Valóság. 1959. 3. sz.

(E. — J.)

AZ INTÉZET KIADVÁNYAINAK JEGYZÉKE

1957. VII. 1.—1959. VII. 1.

- Ausch Sándor*: Az 1945—1946. évi infláció és stabilizáció. Bp. 1958. Kossuth. 190 old.
- Bródy András*: A gépipar anyagfelhasználási mutatóinak alakulása és pontossága. Bp. 1959. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 37 old. (MTA Közgazdaságtudományi Intézete Közleményei 3. sz.)
- Cukor György* — *Timár János*: A mérnökök és technikusok létszámának alakulása és tervezésének kérdései a magyar népgazdaságban. Bp. 1959. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 109. old. Bibliogr.: 108—109. old. (MTA Közgazdaságtudományi Intézet Közleményei 2. sz.)
- Kacsenyák Ferenc*: Lakásviszonyaink alakulása 1920-tól napjainkig. Bp. 1959. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 62 old. (MTA Közgazdaságtudományi Intézete Közleményei 4. sz.)
- Lukács László* — *Sági Márton*: A pontosság korlátai a vállalati eredménymegállapításban. Bp. 1958. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 172 old. Bibliogr.: 165—170. old.
- A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve*. I. 1957. Előszó: *Friss István*. Bp. 1957. Akadémiai Kiadó. 542 old.
- Román Zoltán*: A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítása az iparban. Bp. 1959. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 82 old. Bibliogr.: 78—82. old. (MTA Közgazdaságtudományi Intézete Közleményei 5. sz.)
- Rózsa György*: A közgazdasági kutatás forrásai és segédletei. Tájékoztató-bibliográfiai kézikönyv. Bp. 1959. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 284 old.
- Vági Ferenc*: A forgalomban levő pénzmennyiség és a lakosság pénzkészlete. Előszó: *Friss István*. Bp. 1959. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 62 old. Bibliogr.: 61—62. old. (MTA Közgazdaságtudományi Intézete Közleményei 1. sz.)

(D. R.)

TARTALOMJEGYZÉK

Friss István: Előszó	3
--------------------------------	---

I. TANULMÁNYOK

Ausch Sándor — Madarasi Attila: Kísérlet a nemzeti jövedelem újraelosztásának ábrázolására a pénzügyi mérlegek alapján	11
Sóky Dezső: A szocialista országok nemzeti jövedelme nemzetközi összehasonlításának néhány problémája	39
Göncöl György: Piacprobléma és növekedési elmélet	57
Molnár Ferenc: A felhalmozás néhány főbb problémája a fejletlen országokban	91
Simon György — Kondor György: Ágazati kapcsolatok mérlege és a termelőágak közötti közvetett összefüggések	107
Cukor György — Timár János: A mérnökök és technikusok létszámának távlati tervezése	133
Bródy András: A gépipar anyagfelhasználási mutatóinak vizsgálata	153
Horváth Lajos: Az anyagi érdekelttség elvének alkalmazása a mezőgazdasági termelőszövetkezetek fejlesztésében	167
Kelemen Zoltán: Az anyagi érdekelttség és a munkaszervezet összefüggései a termelőszövetkezetekben	199
Csendes Béla — Vági Ferenc: A jövedelmezőség hatása a kukorica- és cukorrépatermelés alakulására	211
Jávorka Edit: A munkások-alkalmazottak és a parasztság életszínvonalának összehasonlítása	235
Berényi József: A családnagyság összefüggése a jövedelemalakulással	253
Schmidt Ádám: A vállalati jövedelemelvonás tervgazdasági funkciói	269
Gergely István: Jövedelmezőség és anyagi érdekelttség	287
Hoch Róbert — Radnóti Éva — Grolmusz Vince: A bútorkereslet alakulásának becslése a keresletelaszticitási számítások alapján	303

II. KÖZLEMÉNYEK

A Közgazdaságtudományi Intézet kutatási témái az 1958—1959 években (G. I.)	329
Az Intézet nemzetközi kapcsolatai (R. Gy.)	337
Könyvtár és dokumentáció (R. Gy.—F. Ö.)	339
Az Intézet munkatársainak publikációs tevékenysége (F. Ö.—G. I.)	341
A Közgazdasági Szemle munkájáról (1957—1959) (E.—J.)	351
A Közgazdasági Szemle munkatársainak publikációi (E.—J.)	353
Az Intézet kiadványainak jegyzéke 1957. VII. 1.—1959. VII. 1. (D. R.)	355

Kiadja a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Kiadványszám: K—980

Formátum: B/5	Ívszám: 31,5 A/5-ös (mellékletekkel együtt)	Példányszám: 1600
Nyomdába adva: 1959. IX. 18	Imprimálva: 1959. XII. 3	Megjelent: 1959. XII. 31

Ez a könyv 5601—54 és 5602—55 szabvány szerint készült

59/20957. Franklin-nyomda, Budapest, VIII., Szentkirályi utca 28